

**Національна академія наук України
Інститут регіональних досліджень**

Серія “Проблеми регіонального розвитку”

Головний редактор д.е.н., проф. В.С. Кравців

**95-річчю Національної
академії наук України
присвячується**

**КАРПАТСЬКИЙ РЕГІОН:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

у 8 томах

ТОМ 2

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Львів – 2013

Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У.Я. Садова. – 2013. – 454 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

У монографії висвітлено сучасні теоретичні та методологічні основи дослідження актуальних проблем і перспектив розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону. Розкрито демографічні підсумки його ретроспективного розвитку. Досліджено чинники та репродуктивні можливості відтворення населення Карпат, вказано на основні детермінанти стабілізації соціально-демографічної ситуації в умовах кризовості економіки краю. Проаналізовано валеологічні виклики сучасності у розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону Карпат. З'ясовано роль міграції в стабілізації його відтворення. Розкрито освітні механізми збереження соціально-демографічного потенціалу регіону. Запропоновано методологічні підходи до моделювання його розвитку. Обґрунтовано концепцію соціально-демографічної політики Карпатського регіону України на період до 2030 року, інституційне забезпечення та сучасні форми й інструменти її реалізації.

Для фахівців у сфері регіональної економіки і соціального управління, працівників науково-дослідних установ, викладачів, аспірантів, студентів економічних спеціальностей.

Науковий редактор:

Кравців В.С. – доктор економічних наук, професор

Рецензенти:

Романюк М.Д. – доктор економічних наук, професор
Левчук Н.М. – доктор географічних наук, професор
Вовканич С.Й. – доктор економічних наук, професор

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-966-02-6900-2 (загальний)

ISBN 978-966-02-6902-6 (т. 2)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту регіональних досліджень НАН України (протокол № 10 від 27.12.2012 р.).

Зміст

Вступ.....	6
Розділ 1. Наукові основи дослідження соціально-демографічного потенціалу	9
1.1. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку соціально-демографічного потенціалу (глобалізаційні аспекти)	9
1.2. Демографічні переходи як основні віхи в організації наукових досліджень соціально-демографічного потенціалу регіону	18
1.3. Системний підхід у наукових дослідженнях соціально-демографічного потенціалу регіону	25
1.4. Регіональна демографічна ситуація як індикатор середовища формування й розвитку соціально-демографічного потенціалу ...	34
Розділ 2. Ретроспективні оцінки розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону	45
2.1. Досвід комплексного аналізу соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону (логіко-структурна схема) ...	45
2.2. Геопросторові та соціоекономічні особливості відтворення населення Карпатського регіону	57
2.3. Перспективи зближення компонентної структури соціально-демографічного потенціалу розвитку областей Карпатського регіону	66
2.4. Соціально-демографічний потенціал в світлі трансформації функціонально-господарських типів міст Карпатського регіону	76
2.5. Соціально-демографічний потенціал Карпатського регіону в соціологічному вимірі	84
Розділ 3. Фактори розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону	100
3.1. Структурна декомпозиція факторів відтворення населення Карпатського регіону	100
3.2. Спосіб та якість життя як економічна й культурологічна детермінанти демовідтворювальних процесів Карпатського регіону	104
3.3. Інфраструктурні складові забезпечення способу життя та розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону	128

3.4. Міжпоколінні приватні трансферти як важливий фактор формування соціально-демографічного потенціалу	139
3.5. Інвестиційні фактори реалізації соціально-демографічного потенціалу регіону (на прикладі гірських поселень Львівщини)	148
Розділ 4. Соціально-демографічний потенціал регіону в контексті валеологічних викликів сучасності.....	156
4.1. Проблеми збереження здоров'я населення як носія соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону	156
4.2. Інтегральний індекс суспільного здоров'я (методичний підхід до аналізу формування соціально-демографічного потенціалу регіону).....	171
4.3. Якісний медико-соціальний аналіз умов розвитку соціально-демографічного потенціалу: валеологічний підхід	183
Розділ 5. Освітні фактори і механізми збереження та розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону.....	194
5.1. Освітні детермінанти та механізми формування й збереження соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону.....	194
5.2. Інноваційна трансформація регіональних освітніх систем і розвиток соціально-демографічного потенціалу	210
5.3. Вплив освітніх факторів на формування пропозиції праці населення гірських територій (на прикладі Львівської області)	224
5.4. Механізми реалізації принципу доступності освіти для населення Карпатського регіону	234
5.5. Векторизація впливу освітнього процесу на формування інноваційного потенціалу молоді.....	242
Розділ 6. Міграційні детермінанти відтворення соціально-демографічного потенціалу регіону.....	255
6.1. Міграція і її роль у відтворенні соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону.....	255
6.2. Сім'я мігранта та її адаптаційні резерви: перспективи зниження втрат соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону (за матеріалами обстежень).....	265
6.3. Досвід законодавчого регулювання процесів міграції як передумова ефективного використання соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону	272

Розділ 7. Прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону	277
7.1. Проблеми прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону.....	277
7.2. Методика прогнозування чисельності економічно активного населення регіону як складова розвитку потенційної демографії (на прикладі населення гірських районів Львівської області).....	286
7.3. Особливості прогнозування розвитку населення економічно активного віку гірських поселень (на прикладі прогнозування чисельності економічно активного населення Прикарпатського планувального району Львівської області)	299
7.4. Стратегічні прогнозні орієнтири деморозвитку Карпатського регіону	313
Розділ 8. Регіональна соціально-демографічна політика та шляхи її здійснення в Карпатському регіоні України.....	318
8.1. Новітні тенденції регіональної соціально-демографічної політики.....	318
8.2. Економіко-мотиваційні імперативи регіональної демографічної політики (на прикладі протидії використання дитячої праці).....	330
8.3. Вплив регіональної освітньої політики на активізацію розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону	336
8.4. Зарубіжний досвід формування та реалізації соціально-демографічної політики регіону	352
8.5. Концептуальні напрями політики соціально-демографічного розвитку Карпатського регіону	357
Висновки.....	376
Список використаних джерел.....	381
Додатки	392

«...Вони живуть там, де закінчується цивілізація. Ці горяни живуть по-іншому, ніж звикло сучасне людство, без звичних кожному з нас благ. І якщо їх залишити без кока-коли, супермаркету або грошей, то вони спокійно виживуть. Адже ці горяни досі самодостатні – пасуть овець, з покоління в покоління передають свої унікальні ремесла»¹

Юрій Белойван

Вступ

З історичних часів населення Карпат пристосовувало себе до особливих умов життя та праці. Складний рельєф, а з ним обмеженість або й відсутність мережі автомобільних доріг, замкнутість форм ведення господарства, віддаленість поселень від політико-адміністративних центрів обумовили не тільки невисокий рівень життя горян, але й визначили специфіку їх духовного єднання, позначилися на формуванні та реалізації соціальної й економічної активності, на утворенні мовно-культурних ареалів з набором нормативних інструментів передачі культурних традицій та родинних цінностей. Спосіб життя у сукупності з генетичними задатками здоров'я та проблемами розвитку інженерної і соціальної інфраструктури (медичних, освітніх, соціальних та ін. послуг) спродукували усі плюси і мінуси відтворення представників різних етнічних груп українських Карпат, розвитку їх *соціально-демографічного потенціалу* (СДП).

Початок ХХІ століття ознаменував нові риси «входження» населення Карпат в цивілізаційний простір. Їх виявом став черговий сплеск міграційної активності людей. Вона проникла у сутнісні, процесуальні, інституційні й інші виміри демографічних явищ. Ця активність породила структурні зрушення в усіх компонентах СДП (здоров'ї, моралі, активності, інтелекті, організованості, освіті, професіоналізмі, ресурсах робочого часу), окреслила цілу низку демографічних проблем, заявила про нові виклики, пов'язані зі сферами, де формується духовність людини, складається ціннісна картина світу.

Нині про соціально-демографічні шанси, які несе населенню українських Карпат нове століття, вітчизняна наука говорить лише гіпотетично. Водночас, її завдання допомогти інститутам влади вчасно побачити чинники, які визначають ту чи іншу специфічну демографічну поведінку населення, дають змогу адекватно зреагувати на виклики й можливі ризики відтворення його СДП.

---

¹ Белойван Ю. Інші люди. Гуцулія / Ю. Белойван. – М.: 2012. – Режим доступу : <http://vgolos.com.ua/economic/news/57.61.html>.

У суспільних науках дослідження проблем відтворення та розвитку СДП не є новими. У середині ХХ століття праці, присвячені тематиці аналізування та прогнозування демографічних явищ та процесів, стали провідником становлення цілої окремої науки – потенційної демографії. Ця ніша розвитку вітчизняної демографічної науки пов'язана з ім'ям відомого українського вченого-демографа С.І. Пирожкова.

Згодом, поняття СДП перекочувало з демографії в економіку.

Так, у 80-х роках ХХ ст. поняття СДП почало використовуватися представниками працересурсної школи при аналізі та прогнозі структурно-кваліметричних характеристик зайнятості населення. Ґрунтовні напрацювання були здійснені такими ученими, як Б. Ананьєв, С. Бандур, В. Врублевський, Н. Горелова, А. Котляр, В. Куценко, І. Кравченко, Е. Лібанова, І. Лукінов, С. Мельник, В. Мікловда, В. Онікієнко, М. Пітюлич, М. Романюк, Г. Сергєєв, І. Утюж, Л. Чижев, М.Шаленко та інші. У Росії дану тематику розвивали Г. Вєчканова, М. Горелова, Д. Едієв, А. Лотка, І. Маслова та інші; на теренах західних держав – Д. Берлайн, Ф. Котлер, К. Левін, Дж. Роттер та інші.

Поняття СДП дало змогу вийти за рамки вузького працересурсного підходу соціально-трудового потенціалу, яке фігурувало у дослідженнях системи зайнятості населення. Воно внесло новизну в обґрунтування закономірностей відтворення соціально-трудових відносин. Серед представників Львівської наукової школи найбільший внесок в економічну теорію та практику зробили С. Вовканич, М. Долішній, С. Злупко, С. Писаренко, М.Пітюлич, Л. Семів, Л. Шевчук, С.Цапок та інші.

З переходом економіки до ринку відбулося зміщення пріоритетів у дослідженнях СДП. Протиріччя між працею та капіталом деформували розвиток регіональних (локальних) ринків праці. Це позначилося на появі нових інтересів у сфері реформування адміністративно-територіального устрою держави, а також забезпечення цього процесу з боку корегування умов розвитку СДП (як системоформуючого ядра будь-якої територіальної суспільної системи). Однак, з часом стало очевидним, що її розробка ускладнена відсутністю якісного теоретико-методологічного та методичного забезпечення: від оцінки величини цього потенціалу в розрізі окремих територіально-суспільних систем до аналізу окремих його структур і зв'язків.

Саме в такому ключі зроблена спроба монографічного вирішення методологічних та методичних проблем аналізу та прогнозу СДП Карпатського регіону: починаючи від пошуку нових доктрин конструювання майбутнього деморозвитку Українських Карпат до визначення територіальних особливостей геоінформаційних, етнокуль-

турних, екогенологічних, психоемоційних й регуляторних проєкцій відтворення людини.

У колективній праці органічно переплітаються ідеї демографічного розвитку, осмислення яких вимагає знань як загальних теоретичних знань економічної теорії, так і концепцій регіональної економіки. Економічний зріз демографічних проблем – це перш за все питання управління демографічними явищами та процесами, запобігання появі їх неконтрольованості й незворотності.

Оцінюючи історичне минуле, стан і тенденції розвитку населення українських Карпат, вітчизняні вчені неодноразово вказували на потребу розробки регіональної демографічної політики. Надзвичайно актуалізують це завдання й очікування нового перепису населення – другого в незалежній Україні і в новому столітті.

Комплексне дослідження означених вище соціально-демографічних проблем, їх детальне представлення в контексті сучасних викликів глобалізації, а також аналіз закономірностей та регіональної специфіки формування і реалізації соціально-демографічної політики є головним завданням даного монографічного дослідження. Підготовку монографії здійснив колектив авторів за науковим керівництвом д.е.н., проф. Садової У. Я. Написання розділів та параграфів здійснили: д.е.н., проф. Садова У. Я. (передмова, 1.1, 1.3., 3.1, 6.1, 8.5, висновки), д.е.н., проф. Семів Л. К. (1.1, 5.1, 5.3), к.філос.н. Цапок С. О. (1.1, 1.2, 1.4, 2.1, 2.3), к.е.н. Бідак В. Я. (1.2, 1.4, 2.1, 2.3), к.психол.н. Ваврик А. Й. (3.5), к.е.н. Андрусишин Н. І. (7.1, 7.2, 7.3), к.е.н. Гринькевич О. С. (8.1), к.е.н. Данилюк Л. Г. (8.1), к.е.н. Риндзак О. Т. (2.5, 3.4), к.е.н. Шевчук А. В. (5.2), к.геогр.н. Теслюк Р. Т. (2.4, 3.2), к.е.н. Ноджак Л. С. (2.1), д.ю.н. Бортник Н. П. (6.3), к.е.н. Лапшина І. А. (6.1), к.соц.н. Іванкова-Стецюк О. Б. (6.2, 8.4), к.держ.упр. Біль М. М. (2.2, 3.3, 8.5), к.е.н. Лелик Л. І. (2.2), к.е.н. Левицька О. О. (4.1, 4.2, 4.3, 8.1), к.е.н. Гальків Л. І. (7.1), к.е.н. Пітюлич М. М. (7.4), Вйонцек О. С. (5.4), Ковальчук Л. В. (8.1), Махонюк О. В. (3.2), Мульська О. П. (8.2), Рісна Р. Р. (6.1), Гвоздович Ю. О. (5.5), Бараняк І. Є. (7.1, 7.4), Селешук Г. П. (6.2, 6.3, 8.4), Шендер А. Р. (8.3), Бачинська М. В. (7.3).

Розділ 1. Наукові основи дослідження соціально-демографічного потенціалу

1.1. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку соціально-демографічного потенціалу (глобалізаційні аспекти)

Кожний етап суспільного розвитку характеризується принциповою зміною усталених форм людської, насамперед – виробничої, діяльності, поступовим визріванням нових рушійних сил та відповідних виробничих відносин, що в подальшому стануть домінуючими. Це твердження повною мірою стосується і сучасного етапу суспільного розвитку, визначальними рисами якого є зростаюча глобалізація економічного, політичного і духовно-культурного життя різноманітних країн та народів, наповнення його глибоким інтелектуальним змістом. Разом з тим, внутрішня суперечливість становлення суспільства нового типу об'єктивно призводить до розбіжності точок зору науковців стосовно його сутності та навіть атрибутизації.

Переважаючою є точка зору, що новітній період розвитку суспільства слід визначити як постіндустріальний та інформаційний. Однак, деякі вчені рішуче заперечують подібне тлумачення. Так, С. Губанов вважає його евристично безпорадним і безсилим, оскільки першочергову роль у загально цивілізаційному поступі відіграє демографічний чинник, а головною виробничою силою завжди буде людина, озброєна засобами виробництва. При цьому інформаційне забезпечення лише допомагає людині у здійсненні цілеспрямованої трудової діяльності, але не виконує її замість людини². Натомість Ю. Яковець³, А. Чухно⁴ та інші автори виступають як прихильники безперечно інформаційного характеру сучасного етапу суспільного розвитку, притаманного економічно розвиненим країнам науково-інноваційного прориву, що забезпечує ним посідання надійного місця в системі міжнародного розподілу праці. Загалом, побудова в країні повноцінного постіндустріального суспільства повинна базуватись на впровадженні найновіших досягнень науково-технічного прогресу, структурній перебудові матеріального виробництва, радикальний

---

² Губанов С. Производительные силы: переход к технотронной эпохе / С. Губанов // Экономист. – 2002. – №7. – С. 39.

³ Яковец Ю. Стратегия научно-инновационного прорыва / Ю. Яковец // Экономист. – 2005. – №5. – С. 4.

⁴ Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. Чухно // Економіка України. – 2001. – №12. – С. 49-53.

видозміні організації праці, широкому перетіканні робочої сили у сферу послуг та інтелектуальну діяльність, всебічному піднесенні культурно-технічного і науково-технологічного рівня працівників.

Не можна не звернути уваги на той факт, що окремі науковці не обмежувалися встановленням родових ознак постіндустріального, власне інформаційного, суспільства, а й запропонували доцільність виділення наступного, людинотворчого етапу суспільного розвитку. Всього, якщо за основу суспільного прогресу береться еволюція рушійних сил, то в історії людської цивілізації чітко простежуються п'ять етапів суспільного поступу: первісний, аграрний, індустріальний, інформаційний, людинотворчий. У цілому, на наш погляд, виділення останнього етапу видається доволі дискусійним. Скоріше *сучасний етап розвитку (в т.ч. й демографічного) можна трактувати як інформаційно-інноваційний*. Річ у тім, що головною рушійною силою людина виступає завжди, іншими словами кожний етап в тій чи іншій мірі може протегувати на присвоєння йому назви *людинтворчого*. Однак прогрес суспільства за будь-яких умов немислимий без закономірного зростання вимог до суб'єкта діяльності.

Орієнтація країни та її регіонів на побудову повністю інноваційного суспільства повинна базуватись на пріоритетному використанні національних систем науки, освіти, виробництв, їх інтеграції у міжнародний контекст, удосконалення всієї системи *інноваційних циклів*.

В Україні впродовж останніх десятиліть сформувався достатньо високий *інтелектуальний потенціал*. При цьому його збереження та примноження видається доволі проблематичним з огляду на низку причин, серед яких відзначимо несприятливу демографічну ситуацію у країні та більшості її регіонів, а також недоліки переведення її економіки на ринкові засади функціонування.

У наш час, коли *глобалізація економічного життя* у планетарному вимірі не усуває, а навпаки, поглиблює диференціацію країн стосовно їх спроможності засвоювати найновіші досягнення науково-технічного (і не тільки) прогресу, кожна суспільна система, щоб не бути відкинутою на маргінес всезагального поступу, об'єктивно змушена впроваджувати у практику різного роду новачії, незалежно від того, стосуються вони еволюції засобів виробництва, вдосконалення фахових якостей, гармонізації внутрішнього світу самого суб'єкта праці чи організації взаємодії людей у процесі виконання конкретної діяльності.

Однак, не слід абсолютизувати негативні *наслідки глобалізації*. Натомість слід звернути увагу на таку її особливість як безпосередній зв'язок з проведенням економічних реформ, життєвою необхідністю для кожної країни, окремих її регіонів здійснення інноваційної

політики. Відзначимо, що під інноваціями найчастіше розуміється «механізм формування нових технологій і нових моделей поведінки, що створює передумову для соціокультурних змін»⁵.

Очевидно, що у зв'язку з розвитком рушійних сил та вдосконаленням суспільних відносин істотно змінюються форми засвоєння різного роду інновацій, причому останні фактично постають у ролі безпосереднього чинника і гаранта подальшого прогресу суспільства. У цілому, глобалізація суспільного життя необхідно передбачає втілення в практичній діяльності економічних (і не тільки) реформ. Якщо ж те чи інше конкретне суспільство буде ігнорувати або несвоєчасно проводити економічні, а також політичні та інші реформи, співзвучні викликам часу, то воно неодмінно опиниться на узбіччі магістрального шляху розвитку всієї людської цивілізації.

Другою, не менш важливою причиною необхідності подолання труднощів, що стримують повноцінне формування людського, зокрема інтелектуального потенціалу, є несприятливі тенденції сучасного демографічного розвитку, особливо країн, що вперше стали на шлях впровадження ринкових реформ. Очевидно, що вимоги глобалізаційного підходу до економічного життя певним чином взаємодіють з особливостями деморозвитку окремих країн, їх регіонів та територій, проте цей взаємозв'язок ще не досліджений у повному обсязі. На наш погляд, глобалізація впливає на деморозвиток здебільшого опосередковано, детермінуючи в кінцевому підсумку прискорення темпів нарощування кількісних параметрів потенціалу суспільства в одних випадках або ж їх сповільнення – в інших. Безпосередніше вплив глобалізації на демопроекти виявляється в перерозподілі робочої сили між окремими країнами та континентами, емпіричним референтом чого виступає постійне зростання міграційних потоків з менш розвинених регіонів світу в більш розвинені.

Актуальною ця проблема є і для країн з трансформаційною економікою, включаючи Україну. Вже в наш час значна частина носіїв трудового потенціалу країни щорічно виїждить на тимчасову або постійну працю в зарубіжні країни, що ще більше загострює демографічну кризу. Загалом, у більшості країн з економікою модернізаційного етапу економічна і демографічна кризи тісно пов'язані між собою та посилюють одна одну. Особливо негативно дана обставина позначається на формуванні майбутнього людського потенціалу суспільства. Виходячи з негативних тенденцій новітнього деморозвитку, фахівці з *Ради з вивчення продуктивних сил України* свого часу склали *прогноз демографічного розвитку країни до 2076 р.*

⁵ Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1. – Санкт-Петербург : Университет, книга Алегейя, 1998. – 448 с. – С. 251.

Так, згідно зазначеного прогнозу, населення України до 2025 р. скоротиться до 43, а можливо навіть до 40 млн. осіб. У подальшому ж стабілізація чисельності населення можлива лише за умов, коли кожна середньостатистична сім'я матиме принаймні трьох дітей. Однак, враховуючи реальний стан речей, досягти цього не вдасться. Тому, вважали фахівці Ради, єдиним джерелом приросту населення буде його міграція з-за кордону. У результаті до 2060 р. в Україні знову житиме 52 млн. осіб, однак чверть їх складатимуть вихідці з різних афро-азіатських країн з усім аспектом властивих їм звичаїв і традицій⁶. Отже, у віддаленій перспективі взаємозв'язок і взаємозумовленість процесів глобалізації та деморозвитку проявлятиметься незрівнянно чіткіше, ніж у даний час, про що свідчать прогностичні оцінки різних державних та міжнародних інституцій стосовно демографічного розвитку України⁷ (див. Д. 1.1).

З метою недопущення некерованості та стихійності деморозвитку в країні повинна проводитись зважена, цілеспрямована демографічна політика, метою якої є припинення зменшення чисельності населення, орієнтація на пріоритетне значення якісних характеристик людського, у т.ч. трудового та інтелектуального потенціалу, спроможних забезпечити досягнення цілей і завдань подальшого прогресивного розвитку суспільства. Цілком очевидно, що впровадженню в життя такої політики повинен передувати всебічний аналіз сучасних особливостей деморозвитку країни та її регіонів. Подібний аналіз тим більше необхідний тому, що за всіх умов носієм і продуцентом трудового потенціалу, завдяки якому створюється національне багатство, завжди виступає *народонаселення як своєрідна біосоціальна система* з домінуванням у ній соціального.

Народонаселення, будучи специфічним системним формуванням, здавна приваблювало як об'єкт дослідження не тільки власне демографів, але й економістів, соціологів, філософів, психологів, етнографів, представників інших суспільствознавчих наукових дисциплін, що розглядали цей феномен з властивої для кожної науки точки зору. Домінуючим, однак, завжди виступало положення, згідно з яким народонаселення розглядалось як найвагоміший чинник суспільного розвитку. При цьому, починаючи з середини XIX ст., точилась запекла боротьба між представниками двох напрямків наукової думки, що відповідно відстоювали тезу про позитивне або ж, навпаки, негативне значення в розвитку людства самого факту зростання народонаселення.

---

⁶ Українське слово. – 2002. – 14-20 лютого.

⁷ Стешенко В. Демографічні перспективи України до 2025 р. / В. Стешенко, О. Рудницький та ін. – К. : ІЕ НАН України, 1999. – 56 с. – С. 9.

Розвиток народонаселення має свою специфіку, оскільки воно, безумовно, належить до *функціональних систем*. Джерело ж розвитку народонаселення міститься в діянні законів суспільства як системи більш високого порядку. Тому, як вважає чимало дослідників, навряд чи можна вважати народонаселення сукупністю (або системою), що саморозвивається. Розвиток народонаселення виступає лише як відносно самостійний процес, але разом з тим, це такий процес, що досить суттєво впливає на суспільний розвиток, певним чином модифікуючи його. В цих твердженнях, як видно, чітко простежується діалектична суперечність розвитку народонаселення, яке з одного боку виступає як наслідок суспільного розвитку в цілому, а з іншого – як самостійний чинник, що впливає на розвиток всього суспільства.

Виходячи з внутрішньої суперечливості народонаселення як системи, в розвитку його можна простежити наступні *складники*: а) соціальне (об'єднує зміни в соціальній структурі і соціальній якості населення, у т. ч. в його соціально-груповому, етнічному, професійному складі, освітньому рівні і т. д.); б) власне демографічне (включає зміни в статеві-віковому складі, рівнях народжуваності та смертності, середньої тривалості життя і т. п.); в) «природне» (фізичне, куди в першу чергу, належать зміни у фізичному здоров'ї населення).

Поняття *народонаселення* сприяло введенню в науковий обіг (з 60-х років минулого століття) терміну «*демографічний фактор*», під яким спочатку розумілось лише механічне зростання або зменшення населення, зміни його щільності. Проте, згодом зміст даного поняття був суттєво розширений, а його елементами стали, крім змін в чисельності населення, його щільності (внаслідок природного руху та міграції), також середня тривалість життя, стан фізичного та психічного здоров'я, народжуваності та смертності, шлюбності, статеві-вікової структури тощо. В свою чергу, введення зазначеного терміну сприяло подоланню значної частки абстрагованості в тлумаченні науковцями народонаселення, наповнення його реальним змістом, наближенням демографічних досліджень до потреб соціально-економічних перетворень.

Загалом, народонаселення є за своєю сутністю соціальним явищем дійсності, а його розвиток якнайтісніше пов'язаний з розвитком всього суспільства. При найбільш загальному підході, *народонаселення* може бути визначене як *складна, відносно стійка сукупність людей, що природно історичним чином формується і безперервно самовідтворюється в процесі виробництва та відтворення безпосереднього життя, як головний матеріальний компонент людського сус-*

пільства^{8,9}. Народонаселення як сукупність людей, соціальних за сутністю і біологічних за природою істот, є справжньою основою існування суспільних відносин, носієм яких і виступають люди.

У народонаселенні тісно переплітається і взаємодіє між собою *соціальне і біологічне (природне)*. Однак, саме по собі народонаселення може розглядатись власне як основа функціонування і навіть як умова (передумова) історичного прогресу, включаючи суспільний розвиток в цілому. Тим не менше, як стверджують Г.М. Коростельов і В.С. Краєв, народонаселення не можна вважати фактором суспільного розвитку, оскільки воно береться в статистиці, а не в динаміці, не в розвитку¹⁰. Як видно, дане твердження в першій своїй частині є науково прийнятним, тоді як у другій – дискусійним. Проте, автори зразу ж здійснюють певну корекцію, в результаті чого їхній постулат набуває логічної та ґносеологічної завершеності. Таким чином, *соціальним фактором, тобто фактором суспільного розвитку може розглядатись не народонаселення взагалі, а тільки розвиток народонаселення.*

В історичному дискурсі XIX ст. мала місце ідейна боротьба філософів та соціологів стосовно питання про роль зростання народонаселення, іншими словами про значення демографічного детермінізму в розвитку суспільства. Так, Т.Р. Мальтус розробив теорію народонаселення, згідно якої зростання населення є «злом», оскільки населення зростає нібито в геометричній прогресії, в той час як засоби до життя (внаслідок дії надуманого «закону зниження плодючості ґрунтів») – тільки в арифметичній. Мальтузіанство, незважаючи на критику прогресивних суспільствознавців різних країн, дожило до наших днів. Зовсім інших поглядів дотримувались представники позитивістського напрямку в соціології (О. Конт, Г. Спенсер, почасти Е. Дюркгейм та ін.). Вони обстоювали тезу, що фактор *народонаселення* включає не тільки його *зростання*, яке ними оцінювалось однозначно позитивно і як чи не єдина запорука суспільного прогресу, *але й його щільність* (характер розселення на певній території) *та тривалість життя*. І хоча формально вони цей фактор відносили до вторинних, фактично він в їхній світоглядній системі перестає бути похідним, перетворюючись в самостійний, активно діючий.

Їх послідовниками згодом виступили французькі соціологи А. Кост, С. Бугле та ін., певною мірою сучасний американський демограф Ф. Хаузер. Зокрема, А. Кост висунув гіпотезу про

---

⁸ Народонаселение: прошлое, настоящее, будущее / Н. В. Зверева, В. М. Медков и др. – М. : Мысль, 1987. – 256 с. – С. 10.

⁹ Народонаселение. Энциклопедический словарь. – М. : БРЭ, 1994. – 640 с. – С. 251.

¹⁰ Коростелев Г. М. Буржуазные концепции народонаселения. Критический анализ. / Г. М. Коростелев, В. С. Краев. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 160 с. – С. 13.

визначальну роль демографічного фактора. Подальший рух суспільного розвитку, за ним, перебуває на шляху концентрації населення, ще більш інтенсивної та щільної, ніж у даний час. Під впливом усе зростаючої маси і скупчення населення суспільні функції будуть піддані подальшому дрібненню. У виробництві домінуватиме розподіл праці, широке використання природних ресурсів.

Для підтвердження своїх побудов ним були сформульовані соціологічні закони, головними з яких є закон кореляції між суспільством і населенням, а також закон асиміляції. Не заперечує, проте, він того факту, що в сфері суспільного життя проявляються і інші закони (наприклад, в економіці – закон розподілу та організації праці, а в політичному житті – закон розподілу влади). Та все ж мірилом суспільного розвитку виступають кількісні зміни народонаселення, що залишаються головною причиною, рушієм соціальної еволюції. Виходячи з розподілу населення кожної країни на три прошарки (мешканці столиць, міст з населенням понад 50 тисяч, малих міст і сільської місцевості), А. Кост запропонував *тезу про рівень могутності окремих країн світу*¹¹.

Що стосується Ф. Хаузера, то цей автор вводить ряд нових понять («соціальна морфологічна революція», «демографічний вибух» та ін.). Зокрема, взаємодія демографічного вибуху, імплзії, диверсифікації призводить до дії *наступний фактор* – прискорення темпів технологічних та соціальних змін. Отже, і в даному випадку має місце істотне перебільшення в розвитку суспільства демографічних чинників, що значною мірою знецінює значущість позитивістської теоретичної демографії, яка виявилась надто абстрагованою від реалій життя, явно неспроможною пояснити, а тим більше сприяти перебудові його (життя) на засадах соціального прогресу.

Але не менш небезпечною в методологічному плані є також недооцінка місця і ролі народонаселення в суспільному розвитку. Враховуючи нерозривний зв'язок розвитку населення і соціально-економічної бази суспільства, чимало вчених, особливо з числа тих, хто дотримувався матеріалістичної доктрини, вільно чи невільно применшували значення демографічного фактора, повністю підпорядковуючи його соціально-економічній «заданості» суспільного розвитку. Зокрема, демографи матеріалістичного напрямку обстоювали

¹¹ Коростелев Г. М. Буржуазные концепции народонаселения. Критический анализ. / Г. М. Коростелев, В. С. Краев. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 160 с. – С. 84-97.

тезу про конкретно історичний характер деморозвитку. Так, стосовно капіталістичної соціально-економічної формації стверджувалось, що її деморозвиток якнайповніше характеризував закон відносного перенаселення з супроводжуючим його безробіттям, тоді як соціалістичної – закон повної та раціональної зайнятості трудових ресурсів. Практика економічного розвитку колишніх країн розвиненого соціалізму підтвердила згубність тлумачення напряму розвитку демопрцесів як повністю зумовлених соціально-економічними умовами існування людини, оскільки вони насправді значною мірою залежать від дії суто демографічних законів і закономірностей.

Необхідно, однак, зазначити, що в ХХ ст. теоретична демографія, незважаючи на її ідеологічне спрямування, досягла значних успіхів у плані пояснення ролі розвитку народонаселення в загальносоціальному поступі. Важливо, що її представники не обмежувались суто теоретичними побудовами, а глибоко пов'язували демографічний та соціально-економічний розвиток, здійснили ряд принципових уточнень стосовно народонаселення, інших ключових категорій демографічної науки. Так, було встановлено двоїстий за природою характер прояву демопрцесів, стосовно яких А. Кваша запропонував вважати визначальними при їх дослідженні зовнішні та внутрішні суперечності. Перший вид суперечностей пов'язувався з різним розходженням (в часі та просторі) темпів розвитку соціально-економічних та демографічних процесів, другий – характеризував суперечності в самому розвитку демопрцесів, зокрема між окремими компонентами відтворення населення (народжуваність, смертність, природний приріст і т. п.) на тому чи іншому історичному етапі¹².

У цілому, вітчизняна демографія не заперечувала того, що деморозвиток кожного суспільства демонструє значну автономність по відношенню до загальних соціально-економічних умов. А це означає, що народонаселення фактично являє собою *соціальний організм*, не зовсім тотожний всьому суспільству. У зв'язку з цим вважаємо справедливим твердження В. Стешенко та В. Піскунова про те, що поняття «соціальний організм», яке характеризує демографічну реальність країни, дає можливість охопити найбільш складне в демографії – процес і механізм збереження міри населення (вселюд-

---

¹² Народонаселение: прошлое, настоящее, будущее / Н. В. Зверева, В. М. Медков и др. – М. : Мысль, 1987. – 256 с. – С. 186.

ності) як емерджентної властивості життя цього організму¹³. Київські вчені цілком слушно зауважували, що поняття соціальний організм має сенс не лише при його співставленні з виробничими відносинами, система яких і перетворює спільне життя людей в цілісне утворення, формує історичний тип цілісності суспільного життя. Навпаки, *поняття соціального організму має значно ширше і глибше значення. Це – не «лише понадскладна соціальна система, субстанціональним способом зв'язку якої з природою є праця, але система самовідтворювана, субстракт якої становить людність. Отже, використання цього поняття передбачає включення до буття, тривалого існування подібної системи саме демопроесу – безперервного відтворення маси людських організмів як соціальних істот»*¹⁴.

Разом з тим, недопустимою є також абсолютизація незалежності деморозвитку від соціально-економічних умов існування. Така незалежність є лише відносною. При цьому за певних умов, особливо на переломних етапах історичного розвитку, залежність демопроесів від загальної соціально-економічної ситуації посилюється. Такий стан, зокрема, притаманий сучасній Україні, де *економічна криза одночасно посилює кризу демографічну*. За стабільних економічних умов, навпаки, демопроеси переважно втрачають безпосередню залежність від соціально-економічного розвитку країни чи окремого її регіону. Цьому в неمالій мірі сприяє така особливість прояву демопроесів, як значна їх інертність, здатність зберігати набуті ними раніше властивості за соціально-економічних умов, що кардинально змінилися.

Неоднозначність деморозвитку не лише суттєво утруднює його дослідження, але й перешкоджає складанню науково виважених, надійних прогнозів природного руху населення, а отже і перспектив розвитку людського потенціалу на більш-менш віддалену перспективу. Невипадково у зв'язку з цим є низька ефективність заходів, спрямованих на поліпшення демографічної ситуації в ряді країн світу. Так, широко розрекламовані свого часу в СРСР акції державної демографічної політики (наприклад, заборона абортів або надання деякої матеріальної допомоги сім'ям, що мають дітей) не супроводжувались негайним і значним зростанням народжуваності. Отже, слід відзначити, що деморозвиток суспільства виступає як

¹³ Стешенко В. До питання про концепцію національної демополітики / В. Стешенко, В. Піскунов. Демографічні дослідження. Вип. 18. – К. : ІЕ НАН України, 1996. – С. 3-42. – С. 5.

¹⁴ Стешенко В. До питання про концепцію національної демополітики / В. Стешенко, В. Піскунов. Демографічні дослідження. Вип. 18. – К. : ІЕ НАН України, 1996. – С. 3-42. – С. 6.

відносно самостійний феномен з властивими йому тенденціями та закономірностями. При цьому в економічно стабільних суспільствах, позбавлених усіляких потрясінь, демопроеси, як правило, набувають більш усталених форм, що дозволяє суспільству за допомогою відповідних соціальних інституцій певним чином коригувати демографічну поведінку населення. Цікаво, що подібні риси демовідтворення характерні для зовсім різних за своєю суттю, ступенем розвитку рушійних сил суспільств. Зокрема, за умов первісно-общинного ладу, коли люди повністю залежали від навколишньої природи, чисельність територіальних спільнот з метою їх виживання строго регламентувалась аж до застосування вкрай варварських заходів. Зрозуміло, що за сучасних умов стабілізація розвитку досягається за допомогою використання зовсім інших механізмів впливу на демографічну поведінку населення.

Висловлені нами міркування про відносну незалежність демопроесів від соціально-економічних умов частково підтверджуються даними про деморозвиток світу та окремих континентів у другій половині 20 століття та в наш час (Д. 1.2).

1.2. Демографічні переходи як основні віхи в організації наукових досліджень соціально-демографічного потенціалу регіону

Категорія демографічного переходу тісно пов'язана з поняттям демографічної рівноваги. Останнє явище свого часу досить докладно проаналізував відомий демограф А. Г. Вишневський, який рушійними силами будь-якої демографічної системи вважає цілий комплекс суперечностей демовідтворювального характеру, що вимагають свого вирішення. Визначивши *демографічну рівновагу як рівновагу між процесами народжуваності та смертності з одного боку, і всіма іншими процесами, що мають місце в розвитку суспільства – з другого, в умовах, заданих взаємодією даних процесів*, названий дослідник доводить, які саме *суперечності* призводять до переходу від одного стану демографічної рівноваги до іншого. При цьому демографічна рівновага може порушитись у вузлові моменти суспільного розвитку, і тоді здійснюється перехід до нової демографічної рівноваги. Але така ситуація виникає доволі рідко, оскільки вихідним положенням і всезагальним у деморозвитку є спокій, рівновага, в той час як порушення рівноваги – явище тимчасове¹⁵. З висновками автора

---

¹⁵ Вишневский А. Г. Воспроизводство населения и общество: история, современность, взгляд в будущее / А. Г. Вишневский. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 287 с. – С. 16.

стосовно демографічної рівноваги в цілому можна погодитись, однак викликає певне заперечення теза про те, що порушення рівноваги є лише тимчасовим явищем.

Очевидно, *демографічна рівновага* свідчить ні про що інше, як про *завершення переходу до нового типу відтворення народонаселення*. Проте відомо, що подібний перехід є не одноразовим актом, а довготривалим явищем, і отже, таким є і порушення рівноваги як інваріант демографічного переходу. Загалом, тип відтворення населення у вітчизняній демографічній науці розуміється як характерна для даного етапу суспільного розвитку єдність інтенсивності основних демографічних процесів (смертності, шлюбності, народжуваності) та механізмів їх соціального регулювання. Саме завдяки такій єдності на певних етапах розвитку суспільства і встановлюється домінування того чи іншого типу відтворення народонаселення, що конкретизується за допомогою відповідних режимів даного відтворення.

Але за будь-яких умов встановленню конкретного типу відтворення народонаселення повинен передувати більш-менш тривалий період демографічного переходу, коли ще зберігаються деякі елементи попереднього типу, а властивості, що будуть визначальними для нового типу, перебувають лише на стадії становлення. Доцільно зосередити увагу на такій особливості деморозвитку, як значна інертність протікання демопроесів, в результаті якої інколи має місце різюча невідповідність демографічної поведінки громадян певної країни чи окремого її регіону соціально-економічному розвитку на даний момент, і що особливо прикметно, цілям та завданням відтворення їх людського потенціалу, в тому числі його кількісних характеристик. Проте, незалежно від того, відповідає чи не відповідає потребам подальшого суспільного розвитку характер прояву демопроесів на певний проміжок часу, можна стверджувати про завершення переходу до нового типу відтворення народонаселення, а отже – і людського потенціалу, якщо визначальні особливості деморозвитку набули стійких, чітко окреслених форм, здатних зберігати власну специфіку, протистояти різного роду впливам з боку суспільних інститутів на демографічну поведінку широких верств населення. Саме тому *демографічні переходи* цілком виправдано можуть розглядатись як важливі віхи при організації досліджень СДП тієї чи іншої ТСС (регіону).

Демографічні переходи за змістом означають *концепцію, що використовується в науці для пояснення закономірності, об'єктивної зумовленості зміни типів відтворення народонаселення*. У теоретико-методологічному плані загальним елементом даної концепції виступає *періодизація демографічного розвитку у відповідності до трьох крупних історичних етапів, пов'язаних зі становленням суспільств*,

принципово відмінних за суттю притаманних ним продуктивних сил. Маються на увазі: суспільство привласнюючої економіки, аграрне та індустріальне суспільство. Демографія як самостійна наукова дисципліна поступово (до кінця минулого століття) обґрунтувала *чотири фази демографічного переходу* до сучасного типу відтворення населення в залежності від коефіцієнтів смертності та народжуваності, притаманних суспільствам як індустріального, так і постіндустріального типу.

Ними є:

1. *Фаза*, коли зниження (в результаті досягнень медицини, зокрема ліквідації або локалізації особливо небезпечних інфекційних захворювань, впровадження елементів здорового способу життя тощо) смертності випереджує зниження народжуваності, в результаті чого чисельність населення певних країн чи територій зростає.
2. *Фаза*, за якої коефіцієнт смертності ще більше знижується, але відстає від зниження народжуваності, внаслідок чого ріст населення поступово сповільнюється.
3. *Фаза*, коли відбувається (через постаріння населення) зростання коефіцієнта смертності, а також подальше зниження народжуваності, внаслідок чого процес стабілізації ще не завершується, тобто відтворення населення набуває нестійких форм.
4. *Фаза*, за якої коефіцієнт смертності зближується з коефіцієнтом народжуваності, а процес демографічної стабілізації завершується на рівні простого відтворення населення¹⁶.

Очевидно, обґрунтування відзначених фаз демографічного переходу до сучасного типу відтворення народонаселення базується на детальному і глибокому аналізі характеру демопроектів, характерних для індустріально розвинених країн або ж окремих їх регіонів. Всебічне дослідження фаз демографічного переходу має, насамперед, теоретичне значення, оскільки дозволяє глибше пізнати тенденції та закономірності сучасного деморозвитку, які завдяки глобалізації та інтернаціоналізації економіки повинні визначати на тривалу перспективу напрямки демографічних змін в масштабах усієї планети. Але цим значення обґрунтування фаз демографічного переходу далеко не вичерпується. Адже воно також виступає достатньо надійним інструментом, що дозволяє на практиці застосовувати здобуті знання, зокрема, пропонувати та апробувати моделі подальшого деморозвитку окремих країн та регіонів, поєднуючи їх з перспективами соціально-

---

¹⁶ Демографический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 608 с. – С. 115.

економічного розвитку на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Проте, демографічні переходи – це далеко не чисто умоглядна побудова, логічно переконлива та позбавлена внутрішніх суперечностей. Насправді окремо виділений конкретний демографічний перехід базується на пізнанні об'єктивних закономірностей розвитку народонаселення, сам виступає в якості об'єктивного процесу і як кожне явище або кожний процес реальності містить в собі певні протиріччя та контраверсії, що можуть виявлятися як у порушенні строгого порядку слідування однієї фази за іншою, так і в недостатній чіткості функціонування окремих його фаз.

Особливо чимало подібних порушень мають місце в новітньому деморозвитку слаборозвинених країн, що, на нашу думку, свідчить про незавершеність в них процесу переходу до сучасного типу відтворення населення, тобто про відсутність синхронності у здійсненні демографічного переходу в межах цілого світу. Крім того, проведення детального аналізу сучасного деморозвитку в суспільствах з транзитною економікою дозволяє виявити специфіку протікання в них демографічного переходу, в тому числі і в регіональному розрізі.

Стосовно деморозвитку України, її окремих регіонів, який мав місце впродовж кількох останніх десятиліть, можна однозначно стверджувати, що тут *завершився перехід до сучасного типу відтворення народонаселення*. Проте, починаючи з 90-х років минулого століття, демопроекти набули настільки своєрідної специфіки, що це спонукало нас висунути *гіпотезу* про можливість в демографічному переході за певних умов прояву *п'ятої, додаткової («ультрапарадоксальної»)* фази. Її характерною ознакою виступає *різке переважання коефіцієнта смертності над коефіцієнтом народжуваності*, внаслідок чого встановлюється *стійка і до того ж в окремі періоди зростаюча депонуляція населення*. За таких умов надзвичайно важко скласти на тривалу перспективу прогноз розвитку населення цих країн. Отже, *не виключено такого ходу подій, коли демографічний розвиток може цілком залежати від притоку робочої сили ззовні*.

Тип відтворення народонаселення реалізується в режимах відтворення, що відображають кількісну специфіку даного явища. При цьому *тип* завжди виступає *первинним*, визначальним стосовно *режиму відтворення*, детермінуючи межі, в яких можуть змінюватися кількісні характеристики відтворювального процесу. Проте, в екстремальних випадках може встановлюватись такий режим відтворення населення, при якому кількісні його параметри виходять за апіорно встановлені допустимі межі деморозвитку. Саме такий режим відтворення населення встановився на межі тисячоліть в Україні, у низці країн, що

утворилися на пострадянських теренах, а також в деяких колишніх європейських соціалістичних країнах. Зазначимо, що найрізкішого прояву притаманний країнам з перехідною економікою режим відтворення набув саме в Україні. Підтвердженням цього можуть бути складені нами на основі кількох джерел дані Д. 1.3, що стосуються динаміки відтворення населення (у промілі) протягом останнього століття.

Аналіз показує, що в Україні (відповідно й у її регіонах) перехід до сучасного типу відтворення населення здебільшого здійснювався за класичним сценарієм. У цілому даний тип відтворення утвердився в країні на початку 90-х років, після чого спостерігається посилення процесу депопуляції населення. Однак, ми далекі від думки, що наявність в новітньому деморозвитку України п'ятої, додаткової фази демографічного переходу обов'язково свідчить про абсолютну зумовленість її загальною економічною кризою, а тим більше про початок формування нового демографічного переходу до якогось нового типу відтворення населення. Якби цей гіпотетичний тип дійсно почав формуватися, то тенденція до зменшення чисельності населення охопила б якщо не весь світ, то принаймні країни, розвинені в економічному відношенні. Оскільки подібна картина деморозвитку не виявляється достатньо чітко та однозначно, то логічно допустити, що *наявність додаткової фази демографічного переходу залишається локальним і скоріше за все тимчасовим явищем.*

Зауважимо також, що демографічна наука, незважаючи на її прогнози та передбачення, все ще не розробила чітких критеріїв розмежування типу та режиму відтворення народонаселення. Так, інколи мова йде про *прогресивний, стаціонарний та регресивний типи відтворення*, в іншому випадку – про *розширений, простий та звужений типи*, ще в іншому – про *оптимальний та неоптимальний типи* і т. п.

Домінуючим у наш час, однак, є *історичний підхід*, коли специфіка того чи іншого *типу* виводиться з соціально-економічних умов життєдіяльності людей, які в свою чергу, визначають об'єктивні передумови досягнення *демографічної рівноваги* (тобто збалансованості рівнів народжуваності та смертності у відповідності з вимогами функціонування суспільства як єдиного цілого), а також *демографічних відносин* – *соціальних відносин, що складаються між людьми з приводу створення і збереження людського життя*. Згідно даного підходу, типи відтворення народонаселення фактично являють собою послідовні етапи демографічної історії людства¹⁷.

У зв'язку з цим прийнято виділяти наступні *типи відтворення*:

---

¹⁷ Демографический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с. – С. 473.

1) так званий «*архетип*» відтворення населення, характерний для суспільств що перебувають на стадії привласнюючої економіки. На даний час збереглися лише жалюгідні рештки даного типу в найвідсталіших місцевостях світу;

2) *традиційний* (доіндустріальний), який усе ще переважає в країнах, що розвиваються;

3) *сучасний* або *раціональний*, що є характерним для індустріально розвинених країн і виявляє чітку тенденцію до поступового поширення на решту країн світу.

Очевидно, оскільки перехід від одного до наступного типу відтворення населення займає значний відрізок часу, можна говорити про існування свого роду *проміжних типів*, що поєднують риси як нового типу, так і типу, що відходить в минуле. Подібні типи є досить нестійкими, що перешкоджає їх об'єктивному дослідженню.

Таким чином, визначальним для нашого часу є *сучасний* (*раціональний*) тип відтворення народонаселення, перехід до якого розпочався орієнтовно з 20-х років минулого століття. Його характерними особливостями на завершальному етапі утвердження є:

- максимальне зближення коефіцієнтів народжуваності та смертності,
- як наслідок – прямування до нуля природного приросту населення.

При цьому в більшості країн, що розвиваються, перехід до сучасного типу відтворення ще далекий від свого завершення. В деяких інших країнах, включаючи Україну, навпаки, кількісні показники деморозвитку набули стійких від'ємних значень. Така ситуація виявилась притаманною і для регіонів країни, зокрема для більшості областей Карпатського регіону (Д. 1.4).

У цілому, сучасний (раціональний) тип відтворення народонаселення, найреальнішою перспективою якого принаймні для економічно розвинених країн є нульовий приріст, з усією гостротою поставив проблему значного поліпшення якісних характеристик населення, спроможних забезпечити досягнення оптимального рівня відтворення та використання інтелектуального потенціалу суспільства. Найбільшої ж гостроти ця проблема набула в Україні, деяких інших країнах, що не виправдано довго затримались на стадії перехідного періоду в розвитку економіки, та які фактично позбавлені перспективи нарощування кількісних параметрів розвитку народонаселення як найважливішого чинника формування людського потенціалу. Все це додатково диктує необхідність проведення в країні продуманої демографічної політики як елемента політики соціальної. Проте, зважаючи на низьку ефективність прямих впливів на характер

демопроцесів, деякі автори вважають, що реалістична, доцільна політика в галузі народжуваності не повинна орієнтуватися на зміну історичного типу народжуваності, а на мінімальне коригування виключно кількісних параметрів існуючого типу, тобто на відповідні зміни лише режиму народжуваності. Іншими словами, головна мета демополітики повинна спрямовуватись не на пряме стимулювання народжуваності, а на уповільнення подальшого падіння інтенсивності репродуктивної функції населення¹⁸.

Таким чином, демографічні переходи доцільно розглядати як певні віхи в організації наукових досліджень СДП на різних рівнях його розвитку, включаючи регіональний. При цьому фази переходу до сучасного типу відтворення населення можуть не повністю співпадати на загальнонаціональному та регіональному рівнях розвитку СДП. Накладення фаз даного переходу на деморозвиток країни та її регіонів при побудові постіндустріального суспільства дозволяє здійснити наступну його періодизацію:

- 1) 70-80-і роки ХХ століття в цілому відповідають 1-3-й фазам демографічного переходу з їх зростанням чисельності населення, яке однак поступово сповільнює темпи цього відтворення^{19,20};
- 2) 1989-1993 рр. – відповідають початку 4-ої фази переходу, що відзначається незначним приростом населення країни та більшості її регіонів, крім Центрального регіону з його тривалою депопуляцією;
- 3) 1994-2000 рр. – цей часовий проміжок співпадає з класичним станом 4-ої фази переходу, коли природний приріст набуває нульового чи навіть від’ємного значення. В Україні процес депопуляції поступово охопив всі регіони, досягнувши максимуму в індустріально розвинених областях;
- 4) 2001-2006 рр. – відбувається продовження депопуляції в усіх регіонах з поступовим зменшенням її масштабів: від 350-400 тис. осіб в попередній період до приблизно 200 тис. осіб;
- 5) 2007-2012 рр. і подальші роки – депопуляція набуває пролонгованого характеру, але її темпи ще більше уповільнюються (наприклад, впродовж 2012 р. – 162 тис. осіб). При цьому більш чітко визначилась диференціація територій щодо демовідтворю-

---

¹⁸ Стешенко В. До питання про концепцію національної демополітики / В. Стешенко, В. Піскунов. Демографічні дослідження. Вип. 18. – К.: ІЕ НАН України, 1996. – С. 3-42. – С. 21.

¹⁹ Население СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 48 с.

²⁰ Наулко В. І. Географічне розміщення народів в УРСР / В. І. Наулко. – К.: Наукова думка, 1966. – 32 с.

вальних процесів. Залишаються, як і раніше, незначні переваги деморозвитку в західних областях, включаючи Карпатський регіон²¹.

Підсумково зауважимо наступне: не можна оминати той факт, що останнім часом окремими зарубіжними авторами обґрунтовується теорія, так званого, *другого демографічного переходу*²², який має місце в розвинених країнах Північної та Західної Європи і, на думку її авторів, в подальшому повинен поширюватися на решту європейських країн та інші регіони світу. Про обмеженість використання положень другого демографічного переходу в здійсненні *регіональної демографічної політики* в областях регіону Карпат докладніше йдеться в наступних розділах дослідження.

1.3. Системний підхід у наукових дослідженнях соціально-демографічного потенціалу регіону

СДП можна досліджувати з позиції різних наукових інтересів. У регіоналістиці розробка теоретико-методологічних засад його вивчення слугує першоосновою формування *регіональної демографії – науки, про вивчення закономірностей формування населення в окремих регіонах і територіях країни з врахуванням їх особливостей*. Перед тим, як окреслити роль системного підходу в дослідженнях СДП регіону, визначимо опорний каркас розвитку цієї науки.

Так, у демографічній енциклопедії, вказано, що регіональна демографія – це сфера наукових знань, яка важливе значення приділяє розробці *типології* специфічних, соціально-економічних і демографічних умов. Саме це обумовлює введення в обіг регіональної економіки такого синтетичного поняття як *«регіональна соціально-демографічна (економіко-демографічна) ситуація»* (див. розділ II).

Кожна конкретна соціально-демографічна ситуація обумовлює вибір і застосування доцільних для даного випадку методів (інструментів) аналізу й прогнозу СДП, слугує трампліном для формулювання цілей та засобів формування і реалізації демографічної політики та всієї політики народонаселення. Для аналізу цієї ситуації використовують різні демографічні показники – *загальні (традиційні) і спеціальні*. До спеціальних показників відносяться, наприклад, показники, що характеризують міграцію як джерело приросту населення регіону, і

²¹ Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.

²² Садова У. Я. Розвиток соціально-демографічного потенціалу в контексті другого демографічного переходу / У. Я. Садова, С. О. Цапок, В. Я. Бідак // Регіональна економіка. – 2011. – №3. – С. 122-130. – С. 123-127.

оціночні економіко-демографічні показники (максимально можливі оптимальні чисельність і щільність населення). При їх розрахунку виходять з поняття «демографічної місткості» економіки регіону (максимальної чисельності населення, яке спроможне діставати засоби до існування, проживаючи на даній території і використовуючи її ресурси за одиницю часу) (Д. 1.5), обумовленої рівнем розвитку рушійних сил, наявністю природних ресурсів і ін. факторами.

Так, для аграрного регіону враховується площа земель, придатна для освоєння, для промислового регіону – функціональні типи населених пунктів, масштаби і форми господарського освоєння природних ресурсів. Виявлення закономірностей відтворення населення регіону передбачає теоретичне пояснення деморозвитку і проведення аналізу системи факторів, що впливають на нього. Для визначення цих факторів і їх взаємозв'язків застосовують *метод «пошукових логічних схем»*, який полягає у використанні попередньо виконаних досліджень по регіонах з подібною до даного регіону економіко-демографічною ситуацією в якості першого етапу нового дослідження²³.

Проведений короткий екскурс в методологію регіональної демографії робить певний фундамент для включення системного підходу у наукові дослідження СДП регіону. Адже у процесі дослідження СДП регіону завжди виникає проблема розумного узгодження стратегічних цілей та тактичних завдань організації пошукової роботи. Цьому слугує системний підхід (системний аналіз) – збірна сукупність низки понять, методів, прийомів, запозичених з таких наук як філософія, логіка, фізика, математика, медицина тощо й пристосованих для використання в міждисциплінарних дослідженнях. У даному дослідженні застосування системного підходу проведено на стику таких наук як демографія, соціальна економіка і політика, регіональна економіка. Відповідно акцент зроблено на наступних поняттях:

Система – цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, властивості якого не зводяться до суми властивостей його складових частин, котрий є елементом системи більш високого порядку і розподіляючий у свою чергу на системи нижчого порядку;

Елемент – мінімальний компонент системи, подальший поділ якого відповідно до цілей є граничними;

Структура – певний тип зв'язків між елементами системи.

У системному аналізі і дослідженні операцій переважно виділяють п'ять основних етапів вирішення проблеми:

- визначення цілі (або сукупності цілей),

---

²³ Демографический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 608 с. – С. 364-365.

- визначення альтернативних засобів, що забезпечують досягнення цілі,
- визначення ресурсів,
- побудова моделі,
- визначення критерію вибору переважаючої альтернативи.

З огляду на масштабність проблеми, її вирішення має мати кілька взаємопов'язаних блоків, як чисто теоретичного, так і прикладного характеру. Отож, розвиваючи термінологічну мову потенційної демографії почнемо з визначення основного поняття теми *СДП регіону – основної структурно-кваліметричної характеристики акумуляційних можливостей розвитку територіальної суспільної системи, закладених у внутрішній структурі самої людини та середовища її існування.*

СДП виступає базовою дефініцією (референтом) регіональної демографії, оскільки наповнює понятійно-термінологічний апарат демодосліджень новим змістом (має відношення до формування специфічної методології геопросторового аналізу демографічних явищ та процесів, розвитку мови демографічної науки, розбудови науково-дослідницьких центрів, кадрів), дає змогу робити типологію специфічних, соціально-економічних і демографічних умов його формування та реалізації, адаптувати геопросторовий підхід в теорію і практику демографічної науки.

Як елемент регіональної економіки, він охоплює сферу досліджень соціально-економічних (позадемографічних) детермінант протікання демографічних процесів у регіоні (формування і зміну репродуктивних установок), вивчення системи цінностей мешканців території щодо потреби мати дітей, вивчення впливу демографічних змінних на позадемографічні характеристики (соціальний статус сім'ї, успішне просування по службі тощо), застосування методів демографічного аналізу для вивчення соціальних процесів у регіоні (для прикладу, методики побудови статистичних «таблиць дожиття» з метою аналізу тривалості перебування групи в певному освітньому, професійному статусі тощо). Особливу роль відіграє поняття СДП регіону в теорії та практиці територіального менеджменту, зокрема, в системі робіт з забезпечення розвитку адміністративно-територіального устрою країни (Д. 1.6). З цього формується широке поле задач комплексного аналізу СДП регіону.

СДП регіону по своїй суті є системним феноменом, оскільки головний його зміст полягає у задіяних і незадіяних можливостях його внутрішньої структури. Завдяки аналізу і синтезу взаємозв'язків природних (фізичних), техносферних, а особливо соціально-економічних (соцієтальних) складових його компонентів, можна створити *інтег-*

ральну модель демографічної стійкості території з врахуванням конкретних умов, а також встановити заходи для її реалізації.

Щоб зрозуміти значення системного підходу у дослідженнях СДП варто звернутися до концепції соціальності. Так, в антропосоціогенезі людина – носій СДП, виступає стійкою трьохмірною єдністю – морфологіологічної (організм), психоемоційної (індивідуальність), соціогенної (особистість) – структур, яким відповідає трьохповерхова ієрархічна структура середовища її існування, а саме: власне природа (довкілля), штучне середовище (техносфера), суспільні відносини (соціум). Це означає, що між усіма структурами може виникати дев'ять пар бінарних взаємодій, кожна з яких є основою появи міжлюдських взаємозв'язків, а відтак відповідає змісту соціального – всього того, що пов'язане з спільним життям людей, формами їх спілкування

Адаптуючи визначення на соціально-демографічну сферу, можна стверджувати, що *репродуктивна, регенеративна, міграційна людська активність* (поряд з іншими видами) є джерелом соціальності, фундаментом соціально-демографічних відносин, які складаються між людьми. Діяльна соціально-демографічна взаємодія (поряд з іншими) людей формує соціум. Лише через діяльність (діяльнісну культурологічну парадигму) можна вивчати природу «соціальності» у різних цивілізаційних вимірах: як соціально-трудова, соціально-економічна, соціально-культурна, соціально-психологічна, соціально-екологічна, соціально-екістична, так і соціально-демографічна²⁴ (рис. 1.1). Використання різних дефініцій регіону (регіон-ринок чи ареал, регіон-квазікорпорація, регіон-квазідержава, глобальне місто-регіон тощо) нерідко може призвести до обґрунтування різних цілей, навіть таких, що містять відхід від стратегії інноваційності, по якій рухається світ.

Натомість поява нових дефініцій є об'єктивним процесом розвитку всієї системи наукових знань. У цьому контексті доречно звернути увагу на введення в науковий обіг поняття регіону-соціуму, під яким нами уже пропонувалося розуміти діяльне спілкування людей (соціальних верств, груп), що живуть на певній території, ідентифікують себе через внутрішню сумісність як цілісне системне утворення (психо-інформаційно-енергетичний тип взаємодії), формують і реалізують свій потенціал у різних видах діяльності відповідно до специфіки поділу праці (діяльнісний тип репродуктивної, економічної,

---

²⁴ Садова У. Я. Регіональна соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності / У. Я. Садова // Демографія та соціальна економіка. ІДСД НАНУ. – К., 2008. – №1(9). – С. 151-166.

соціально-культурної, екістико-поселенської взаємодії) та визнання норм конституційного і муніципального права (правовий тип взаємодії)²⁵. Очевидно, у розвиток сказаному ми можемо оперувати й терміном СДП *регіону-соціуму* (діяльного спілкування людей (соціальних верств, груп), що живуть на певній території, ідентифікують себе через внутрішню сумісність як цілісне системне утворення (психоінформаційно-енергетичний тип взаємодії), формують і реалізують свій потенціал у різних видах діяльності відповідно до специфіки поділу праці (діяльнісний тип репродуктивної, економічної, соціально-культурної, екістико-поселенської взаємодії) та визнання норм конституційного і муніципального права (правовий тип взаємодії).

Матриця взаємозв'язків (етанів-факторів)
процесу формування та розвитку ТСС

		Типи людської взаємодії					
		природний	емоційний	мовно-комунікативний	діяльнісний	правовий	етнокультурний, психоінформаційний
Класи об'єднань	популяція	$a_{1,1}$	$a_{1,2}$	$a_{1,3}$	$a_{1,4}$	$a_{1,5}$	$a_{1,6}$
	спільність	$a_{2,1}$	$a_{2,2}$	$a_{2,3}$	$a_{2,4}$	$a_{2,5}$	$a_{2,6}$
	співтовариство	$a_{3,1}$	$a_{3,2}$	$a_{3,3}$	$a_{3,4}$	$a_{3,5}$	$a_{3,6}$
	суспільство	$a_{4,1}$	$a_{4,2}$	$a_{4,3}$	$a_{4,4}$	$a_{4,5}$	$a_{4,6}$
	держава	$a_{5,1}$	$a_{5,2}$	$a_{5,3}$	$a_{5,4}$	$a_{5,5}$	$a_{5,6}$
	соціум	$a_{6,1}$	$a_{6,2}$	$a_{6,3}$	$a_{6,4}$	$a_{6,5}$	$a_{6,6}$

Рис. 1.1. Системно-еволюційні аспекти вивчення природи людських взаємодій – основи загальної методології (Складено авторами на основі: Садова У. Я.

Регіональна соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності / У. Я. Садова // Демографія та соціальна економіка. ІДСД НАНУ. – К., 2008. – №1(9). – С. 151-166)

У своїй пошуковій діяльності вчені нерідко допускають смислові лаги у трактуванні одних і тих самих явищ, що не може не піддаватися критиці.

Теоретико-методологічне та методичне забезпечення системного аналізу СДП регіону базується на застосуванні *динамічних популяційних моделей* до вивчення самої людини (з виділенням таких елементів

²⁵ Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д. И. (гл. ред.) и др. – М. : Сов. Энциклопедия, 1985. – С. 364-365. – С. 46.

соціально-трудового потенціалу, як здоров'я, мораль, активність або пасіонарність, інтелект, організованість, освіта, професіоналізм, ресурс часу) та середовища її життя (з організацією соціально-демографічних зв'язків як основи формування сім'ї, соціальної групи, соціальної спільноти). Це обумовлює потребу формування *двох моделей аналізу СДП – статичної та динамічної*.

Щодо *статичної моделі*, то увага має приділятися аналізу двоїстої компонентної структури СДП – *первинної* (потенціал елементів будови – здоров'я, моралі, активності або пасіонарності, інтелекту, організованості, освіти, професіоналізму, ресурсу часу) та *вторинної* (потенціал організації зв'язків – репродуктивний, регенеративний й міграційний). У регіоналістиці феномен СДП вивчається через *геопросторову парадигму* – яка є зведенням наукових ідей, доктрин, а також законів, закономірностей формування й розвитку природних і соціальних систем як геопросторових єдностей в їх генетичному та функціональному взаємозв'язку (від локальних і регіональних до глобальних). Саме ця парадигма дає змогу розглядати не лише елементарні форми його будови (точка, центр, джерело, фокус, ядро, полюс та антиполюс), але й цілісну сукупність вузлових елементів (опорний каркас). Останні є основою розрахунку каркасного ефекту, складовими якого є агломераційний СДП, магістралізаційний СДП, СДП заміщення. Суть ефекту у тому, що територіальні утворення з вищим СДП є більш стійкими до зовнішніх впливів.

Щодо *динамічної моделі* аналізу компонентної структури СДП регіону, то слід мати на увазі існування інтересу науки і практики *до змін у часі* цього потенціалу (як первинного, так і вторинного порядку), а також *чинників, котрі модифікують умови*, середовище його формування та трансформування. Усі демопроекти мають різну інтенсивність та різновекторність вияву, відповідно СДП може міняти свій «політико-адміністративний ранг» – внаслідок зміни режиму демовідтворення (від перемінного до розширеного, з переведенням статусу сіл та малих міських поселень у міста).

Системний аналіз, теорія інституціоналізму, постінституціоналізму формують нове теоретико-методологічне та методичне забезпечення вивчення СДП регіону.

Визначення класифікаційних ознак структур СДП дає змогу виділити цілу низку її підвидів. Зокрема, *хорологічна структура* СДП – загальний та локальний, *темпологічна структура* СДП – скалярний та векторний (в т.ч. запізнення), *функціональна структура* СДП – репродуктивний (життєзабезпечуючий), регенеративний (компенсаційний), трансформаційний; *ізометрична структура* СДП – стійкий та нестійкий (лабільний, міграційний) ін.). Кожна з класифікацій має

значення для розвитку теорії та практики державного територіального управління в Україні, для проведення більш ефективної державної соціальної політики у її регіонах. Особливу увагу при аналізі змін СДП регіону слід звернути на методиці вивчення його *трансформаційної структури* (Д. 1.7). Принагідно зазначимо, що сам термін «*трансформація*» використовується в загальній теорії розвитку для позначення *стадіальності процесу*, але не неперервного, такого який вбирає у себе три взаємопов'язаних напрямки – інноваційного (пов'язаного зі створенням нових більш ефективних елементів системи), інерційного (стабілізаційного, обмежувачого радикальні перетворення) і дисфункціонального (виявляється в ломці елементів старої системи і, як наслідок, в дезорганізації життєдіяльності суспільства чи, у нашому випадку, регіонального соціуму). Відповідно трансформація СДП відображає його можливості як системи адаптуватися до нових соціальних вимог, підтримувати раціональні традиційні структури, створювати нові інститути, що забезпечують оптимізацію механізмів «зворотного зв'язку» між носієм СДП і середовищем його існування.

Якщо припустити, що трансформаційна структура має два виміри – соціально-економічний або вертикальний та політико-культурний або горизонтальний, то їх схрещення дає змогу встановити ті групи, які відіграють ключову роль у соціально-демографічному перетворенні території. Зазначимо, що соціально-економічний або вертикальний вимір відображає ієрархічну структуру соціальних груп, що проживають у регіоні. Культурно-політичний або горизонтальний побудований за спільністю переконань, культури, інтересів соціальних груп. Така структура формує своєрідну матрицю даних про реальних носіїв можливого нарощування цього потенціалу на перспективу, а також вказує на гіпотетичні ніші тих носіїв, які продукують ризики втрат цього потенціалу на перспективу.

Загалом, використавши напрацювання російських учених²⁶, ми можемо гіпотетично ставити питання про ведення мови щодо визначення таких носіїв СДП регіону як: еліта та субеліта (вища бюрократична або управлінська; вища економічна або господарська, вища номенклатурна або партійна – правляча, вища номенклатурна або партійна – опозиційна, вища кримінальна), середні верстви (середня бюрократична верства, середня бізнес верства – банківські працівники, ріелтери, комерсанти, дилери, брокери, професіонали – кваліфіковані працівники), базова та нижня верства (масова інтелігенція, робітники та службовці, консервативна низько освічена верства), андерверства

²⁶ Заславська Т. Сучасний трансформаційний процес у Росії / Т. Заславська // Економіка України. – К.: 2001. – №10. – С. 12-19.

(маргінали, відчужені регіональним соціумом, дрібний та виконавський кримінальний світ) (табл. 1.1).

Кожна з вказаних верств має свої соціально-демографічні устремління, потреби, мотивації, вимоги. Їх, очевидно, можна згрупувати в окремі блоки, логічним вивершенням будови яких, мала б стати матриця показників демографічної активності їх представників. По суті, це інструмент для формування портрету СДП мешканців регіону. Використання матричної схеми аналізу СДП регіону дозволяє розкрити глобалізаційні аспекти його формування та реалізації, спрогнозувати вплив факторів середовища на розвиток СДП регіону, вивчити вплив факторів, зокрема, мобільності (міграції капіталу, товарів, послуг, праці, знань) на нагромадження та відтворення СДП регіону, дослідити СДП регіону в контексті формування нового каркасу ядер системи розселення території та появи нових форм людської активності у міській чи сільській місцевості.

Таблиця 1.1

Елементи трансформаційної структури регіону-соціуму*

Пор. №	Основні соціальні групи – елементи структури			
	Верхні верстви суспільства (еліти та субеліти): <u>(включає 5 груп)</u>	Середні верстви <u>(включає 3 групи)</u>	Базова та нижня верстви <u>(включає 2 групи)</u>	Андерверства, або соціальне дно <u>(включає 2 групи)</u> :
1	Група 1. Консервативно орієнтована частина бюрократичної еліти та субеліти. Інтереси – посилення ролі регіону в національній економіці, зростання його впливу на формування нового порядку. Але бюрократичний і демократичний порядок – це різні речі. Зміцнення першого загрожує склерозуванням суспільного ладу і омертвінням суспільства	Група 1. Середня ланка бюрократії. Заінтересована в посиленні та авторитаризації державного регулювання всіх сфер суспільного життя	Група 1. Масова інтелігенція – представники середньої верстви, які витіснені номенклатурою й бюрократією із сфери політичної активності. Тяжють до соціал-демократії	Група 1. Люмпенізована маргінально-периферійна група. Представлені на поріг виживання, відчужені від суспільства
2	Група 2. Нова економічна еліта та субеліта – представники великого та величезного капіталу. Інтереси – гарантії особистій власності через під-	Група 2. Бізнес-верства – власники і менеджери підприємств та фірм, професіонали ділового про-	Група 2. Робітники, селяни й службовці – більшість не має чітких політичних поглядів,	Група 2. Дрібний та виконавський кримінальний світ

Пор. №	Основні соціальні групи – елементи структури			
	Верхні верстви суспільства (еліти та субеліти): <u>(включає 5 груп)</u>	Середні верстви <u>(включає 3 групи)</u>	Базова та нижня верстви <u>(включає 2 групи)</u>	Андерверства, або соціальне дно <u>(включає 2 групи)</u> :
	несення економіки і її інтеграція в світову	філію (банківські працівники, ріелтери, комерсанти, дилери, брокери). Підтримують ринок	переслідують приватні інтереси	
3	Група 3. Колишня номенклатура. Власні прагматичні інтереси відстоює через декларативну політичну боротьбу за соціалістичні й патріотичні цінності	Група 3. Професіонали – кваліфікована, соціально затребувана маса спеціалістів соціального та гуманітарного профілю. Підтримують ринок	Група 3. Консервативно-периферійна група. Найменш освічені представники базової та нижньої верств не можуть адаптуватись до ризику	
4	Група 4. Ліберальна еліта (тяжінють до правих партій та рухів) – за розвиток ринку й послаблення надмірного державного втручання в економіку. Через втрату довіри радикал-ліберали мають низький політичний вплив			
5	Група 5. Група осіб, які співпрацюють, або й належать до кримінального світу – сприяють затягуванню системної кризи й проведенню суспільних реформ			

* Складено на основі джерела: Садова У. Я. Регіональна соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності / У. Я. Садова // Демографія та соціальна економіка. ІДСД НАНУ. – К., 2008. – №1(9). – С. 151-166.

Звісно, реалізація такого методологічного і методичного підходу у практиці державного територіального управління в Україні впирається у цілу низку «не», за якими ховаються й проблеми невпорядкованості

регіональної статистики, й людський чинник низької мотивації вболівання за політику формування й реалізацію СДП в регіонах-соціумах, й банальний дефіцит фінансових ресурсів, які мали б бути спрямовані як на проведення наукових досліджень, так і на втілення наукових ідей в життя з боку органів державної влади на місцях чи органів місцевого самоврядування. Разом з цим, без якісного теоретико-методологічного, інформаційного забезпечення жодна Стратегія соціально-демографічного розвитку не буде реалізована успішно.

Нині, в умовах кризи, науковий інтерес до проблем вивчення СДП українських Карпат, обумовлений потребою зняття гострого протиріччя між *тривалістю життя та показниками геопросторово обумовлених рівнів репродуктивної, регенеративної й міграційної активності мешканців краю*. Усуненню цього протиріччя має слугувати комплексний підхід вирішення соціально-демографічних, економічних проблем, який би забезпечив мотивацію жити, працювати, і відтворюватися мешканцям регіону на рідній землі.

1.4. Регіональна демографічна ситуація як індикатор середовища формування й розвитку соціально-демографічного потенціалу

Розвиток рушійних сил Карпатського регіону повинен базуватися на раціональному використанні наявного та майбутнього СДП, активізації діяльності суб'єкта праці в різних сферах суспільного життя. Тому, цілком зрозумілим і виправданим є зростаючий науковий і практичний інтерес до дослідження середовища формування й розвитку основних компонент СДП. Самою постановкою такого завдання окреслюється доволі широке коло проблем, що потребують вивчення. Дослідження демографічних передумов формування компонент СДП (додатково зазначимо, що ряд вчених пропонують розглядати інтелектуальну компоненту як самостійний, причому найвищий за рівнем розвитку, різновид потенціалу всього суспільства загалом) повинне враховувати особливості соціально-економічного розвитку регіону, необхідно включати аналіз соціально-демографічної ситуації, що склалась в них на даний момент. Вивчення останньої, зокрема, істотно полегшує (за інших рівних умов) завдання складання достовірних прогнозів щодо характеру і змісту демопроектів як на близьку, так і на більш віддалену перспективу.

В науковій літературі вченими доволі часто акцентується увага на взаємозв'язку розвитку населення та середовища (становлення соціально-економічних умов), в яких цей розвиток здійснюється. При цьому розвиток населення виступає як біосоціальний процес, в якому соціальне завжди є домінуючим. Справа в тому, що «продукування» людей, хоча і має біологічну природу, але *здійснюється в рамках сім'ї*

як суто соціального інституту, що підлягає дії загальносоціальних закономірностей, в першу чергу тих, що зумовлюються економічною необхідністю. Однак, при всій привабливості вивчення взаємозв'язку та взаємозумовленості відтворення мешканців регіону та соціально-економічної структури регіонального соціуму, подібне вивчення скоріше відіграє роль теоретико-методологічної основи, що дозволяє на більш узагальненому рівні осягати закони та закономірності становлення ТСС як системного утворення.

Подібним чином на загальнометодологічному рівні були сформульовані всезагальний закон розвитку народонаселення, власне демографічні, економічні та соціологічні закони, що стосуються його руху. Зокрема, суттю першого з них є безперервний розвиток народонаселення з подальшим посиленням визначальної ролі геосоціальних умов середовища в демовідтворенні. Незважаючи на надану цьому закону надмірну ідеологізацію, в ньому простежується фундаментальна особливість розвитку суспільства чи навіть регіону-соціуму як цілісної організації. З-поміж суто демографічних законів народонаселення виділяються закони соціального, просторового і природного руху населення, а серед соціологічних – закони зростання потреб, визначальної ролі виробництва духовних і матеріальних благ тощо. Що стосується економічних законів народонаселення, то ними фіксується роль і місце населення, особливо працездатної його частини, в системі виробничих відносин, вплив останніх на відтворення народонаселення, що включає всі три види його руху.

Варто зауважити, знання законів розвитку народонаселення буде недостатнім для здійснення управління цим процесом з боку суспільства без опори на закономірності демовідтворення, що характерні для кожного історичного етапу і в яких фактично простежується конкретизація дії означених законів. Загалом, через поняття закономірності розкривається сам принцип закономірного зв'язку, згідно якого будь-яке явище дійсності знаходиться в необхідних та суттєвих, загальних та стійких відносинах з іншими явищами об'єктивного світу, підпорядковуючись ряду законів. Інакше кажучи, закономірність виступає як форма прояву окремих законів або їх сукупності²⁷. Сказане в повній мірі стосується демографічних закономірностей, що найповніше проявляються в конкретних демографічних ситуаціях (у нашому випадку Карпатського регіону). Закономірності, в тому числі демографічні, надаються безпосередньому спостереженню та певному кількісному обчисленню, тоді як закони осягаються дослідниками на основі превалюючого застосування абстрактного мислення, здатності до широких узагальнень.

²⁷ Народонаселение: прошлое, настоящее, будущее / Н. В. Зверева, В. М. Медков и др. – М.: Мысль, 1987. – 256 с. – С. 24.

Що стосується *демографічної ситуації*, то вона виступає в якості своєрідного *просторово-часового зрізу процесу деморозвитку*, в якому гранично чітко конкретизуються головні закономірності даного розвитку. Це особливий індикатор шкали середовища формування і розвитку СДП. Зрозуміло, що за демографічними закономірностями проглядаються закони розвитку народонаселення, але для досягнення останніх явно недостатньо конкретних даних тієї чи іншої демографічної ситуації. Та, незважаючи на обмежене значення в методологічному сенсі демографічної ситуації, її роль різко зростає, фактично стає незамінною при вирішенні практичних завдань управління соціально-економічним розвитком окремих країн та їх регіонів. Як правило, демографічна ситуація обмежена певними часовими та просторовими рамками. Так, можна говорити про подібну ситуацію окремої території, наприклад, на конкретний рік перепису або поточного статистичного обліку. Однак, в такому разі її інформаційне навантаження буде мінімальним.

З метою його збільшення необхідно досліджуване явище простежувати в динаміці. Тому, частіше (і повніше) демографічна ситуація описується стосовно певного десятиліття або навіть більшого проміжку часу. Отже, правомірно ставити питання, наприклад, про демографічну ситуацію в Карпатському регіоні в 70-х, 80-х, 90-х роках ХХ-го століття або початку нинішнього тисячоліття. Загалом, сутністю будь-якої демографічної ситуації є характерні особливості деморозвитку в певний історичний період, в яких простежуються більш загальні його закономірності. Саме на основі пізнання цих закономірностей, зовнішнім проявом яких виступають цілком конкретні співвідношення основних елементів деморозвитку, стає можливим складання відповідних прогнозів розвитку демопроектів, екстраполявання їх напрямку і змісту на більш віддалену перспективу.

Демографічна ситуація за будь-яких умов характеризується за допомогою цілого комплексу її елементів, в кожному з яких віддзеркалюється певна сторона розвитку мешканців ТСС. Але, перш ніж перейти до основних елементів демографічної ситуації, звернемо увагу на таку проблему як *територіальна організація населення*. Це явище безпосередньо не входить до числа характеристик демографічної ситуації Карпатського регіону, але є необхідним для її регіонального дослідження, адже завжди населення розподіляється за певними територіальними утвореннями (прикладом них можуть виступати регіональні територіальні системи, зокрема – Карпатський регіон), враховується в їх межах, бере участь у їх господарському розвитку та управлінні.

У літературних джерелах з демографії відзначається неправомірність постановки питання про «оптимум населення», оскільки воно містить глибокий мальтузіанський підтекст, що зводиться до не обхід-

ності будь-якою ціною затримувати зростання чисельності населення. Інакше кажучи, для кожної території мусить бути якийсь *«оптимум населення»*, тобто кількісна межа, яку аж ніяк не можна переступати. Протилежною є точка зору, згідно якої позитивне значення має ріст населення, причому в таких обсягах, що гарантують прогресивний соціально-економічний розвиток територій. Світова практика свідчить, що і ця точка зору не завжди може претендувати на роль абсолютної істини. Так, в багатьох країнах, що розвиваються, все ще далеким до завершення залишається демографічний перехід до сучасного типу відтворення населення, в результаті чого його зростання сильно випереджує розвиток продуктивних сил, що протидіє здійсненню цілей суспільного поступу, сприяє визріванню соціальних конфліктів. Крім того, за таких умов суттєво погіршується процес управління діяльністю територіальних спільнот людей різного рівня організації.

У цілому, населення тих чи інших територіальних утворень Карпатського регіону є не просто людською популяцією, а об'єднанням людей, що складають органічну єдність, перебувають в необхідних господарських, політичних, культурних та інших відносинах. З метою впорядкування багатогранної діяльності локальних територіальних систем і здійснюється управління нею з боку соціальних інституцій. У результаті цього місцеві спільноти усвідомлюють свою окремішність від інших спільнот, є об'єктивно зацікавленими в прогресі своєї території.

Найзагальнішим показником деморозвитку Карпатського регіону є загальна чисельність населення, динаміка її змін у часі. Також населення регіону класифікується за різними демографічними ознаками, що можуть оцінюватись в кількісному та якісному відношенні. І саме в такому сенсі територіальна організація мешканців краю має право розглядатись як окремий елемент демографічної ситуації. Окрім змін в чисельності регіональних спільнот, останні можуть розглядатись за розвитком поселенської мережі території, щільності населення та іншими вагомими ознаками.

Актуальність виділення в якості елемента демографічної ситуації територіальної, в тому числі регіональної організації населення Карпат диктується необхідністю постійного вдосконалення внутрішньої структури регіонального соціуму як цілісного соціального організму, що здійснюється у формі періодичного перегляду кількості та просторових меж адміністративно-територіальних одиниць. При цьому адміністративна реформа може здійснюватись стосовно одиниць різного рівня підпорядкованості. Необхідність проведення певної адміністративної реформи назріла і в сучасній Україні.

Слід зауважити, що і демографія, і економічна наука в принципі не пропонують чітких критеріїв щодо величини регіональних спільнот, яка

сама по собі гарантувала б оптимальність управління ними. Загалом, виходячи з теорії систем, вважається, що чим складнішою за кількістю задіяних в ній елементів та ланок є система, тим важче здійснюється в ній процес управління. По аналогії з цим, майже аксіомою стало твердження, що легше піддаються управлінню з боку керуючих органів менші за чисельним складом регіональні соціальні системи, до яких і прирівнюються певні територіальні спільноти людей. Однак, соціальні системи є настільки специфічними утвореннями, на які не завжди вдається механічно проектувати закономірності функціонування систем іншого походження. Саме тому, ефективне управління формуванням і використанням СДП Карпатського регіону характерне також і для інших подібних регіонів.

Необхідність включення в перелік складових демографічної ситуації Карпатського регіону й питань територіальної організації його населення зумовлюється також тим, що ефективність будь-яких економічних нововведень залежить не стільки від задекларованості їх на загальнонаціональному або регіональному рівні, скільки в доведенні їх до виконання на низових ланках в цілісній системі управління. Очевидно, оптимізація територіальної організації населення передбачає вдосконалення адміністративного поділу. Не є винятком у цьому відношенні і Карпатський регіон, хоча для нього світовий досвід вдосконалення адміністративно-територіального поділу матиме, скоріше за все, обмежене значення. Справа в тому, що територіальна організація населення є надзвичайно консервативною системою і піддається істотному коригуванню, переважно, на переломних етапах історичного розвитку.

Безумовно, територіальна організація населення Карпатського регіону потребує деякого, але зовсім не радикального, впорядкування. Більш доцільним, на наш погляд, є суттєвий перегляд економічного районування України, що повинен стати одним із визначальних важелів суспільного впливу в плані раціонального використання та безперервного нарощування СДП кожної ланки поселень у всій повноті його модальностей.

Підсумовуючи сказане вище, відзначимо, що територіальна організація населення Карпатського регіону може вважатись елементом його демографічної ситуації за умов оформлення її в певних кількісних співвідношеннях. І в цьому випадку вона збігається по суті з таким визначальним показником кожної локальної демографічної ситуації як загальна чисельність населення регіону. Однак, сама загальна чисельність стає повноправним елементом демографічної ситуації, коли розглядається в динаміці, тобто коли предметом аналізу стають тісно пов'язані з нею такі елементи ситуації, як народжуваність, смертність, природний приріст, очікувана тривалість життя населення.

Саме ці елементи і детермінують кількісну величину загальної чисельності мешканців Карпатського регіону, її зміни в часі. Сама загальна чисельність населення кожної місцевості вимірюється в абсолютних цифрах, тоді як народжуваність, смертність, природний приріст обчислюються також у відповідних коефіцієнтах. Динаміка вказаних елементів демографічної ситуації регіону і як її наслідок – зміни в чисельності населення території опосередковано свідчать також про ступінь ефективності територіальної організації населення, а отже – і про рівень її спроможностей відтворювати кількісні параметри СДП. Дослідження визначальних елементів демографічної ситуації регіону особливо актуальне з огляду демографічної, соціально-економічної кризи²⁸. Зауважимо, що не завжди депопуляція є прямим і безумовним свідченням демографічної кризи. Це, зокрема, стосується тих випадків, коли деяке зниження чисельності населення супроводжується зростанням його якості. Однак, щодо Карпатського регіону (як і по Україні загалом²⁹), то саме такий стан речей підтверджується явно в недостатній мірі. *Він знаходиться в такій ситуації демографічного переходу, коли неможливим є просте відтворення населення.* Саме по собі впровадження ринкових перетворень також неспроможне радикально змінити демографічну ситуацію. За таких умов необхідно проводити загальнодержавні заходи – планомірно збільшувати частку фонду заробітної плати у національному доході, встановити ціну робочої сили на рівні, що забезпечував би її відтворення, створити належні умови для жінок з метою оптимізації поєднання функцій матері з їх участю в

²⁸ Демографічні обстеження, що проводились в Україні, показують, що певні ознаки демографічної кризи проявились значно раніше, ніж кризи економічної. Так, в сільській місцевості України депопуляція почалась вже в кінці 70-х років і до середини 90-х років охопила майже 90% адміністративних районів з переважанням сільською населення. У 1992 р. депопуляція вийшла за межі сільської місцевості і поступово охопила практично всі регіони країни. Якщо, в 1960-1964 рр. коефіцієнти народжуваності, смертності і природного приросту складали відповідно: 18,6‰; 7,2‰; 11,4‰, то за три десятиліття вони досягають наступних значень: 11,4‰; 13,5‰; -2,1‰. При цьому коефіцієнт смертності на селі був майже у 2 рази вищим у порівнянні з міськими поселеннями. Впродовж останніх років демографічна криза ще більше посилилась, в результаті чого населення країни та її регіонів постійно зменшується, а коефіцієнт природного приросту населення набув чи не найбільшого від'ємного значення серед усіх європейських країн (у 1999 р. – -7,0‰, в 2005 р. – -7,6‰, в 2010 р – -4,4‰, а в 2011 р. – -3,5‰).

²⁹ З середини 60-х до кінця 80-х років по країні показник сумарної народжуваності складав менше 2 дітей на сім'ю. Надання матерям оплачуваної відпустки по догляду за новонародженими дало лише недовготривалий ефект. Вже на початок 90-х років показник народжуваності складав 1,6 дитини, в 1994 р. – 1,5, а у 2010 – 1,1.

суспільній діяльності, впровадити комплекс заходів, спрямованих на покращання здоров'я населення. Все це, на наш погляд, сприятиме зупиненню подальшого зниження народжуваності, її стабілізації, а головне – поступовому нарощуванню якісних характеристик населення.

До числа важливих елементів демографічної ситуації Карпатського регіону належать соціальна та статеві-вікова структура мешканців. Вони обчислюються за допомогою абсолютних величин, а також відсотків, коефіцієнтів тощо, а на основі їх динаміки формується в першому наближенні уявлення і про якісний розвиток населення. Слід зауважити, що в Карпатському регіоні внаслідок переходу до ринку поступово знівелювалася соціальна структура його мешканців, що склалася за умов соціалістичного будівництва і повністю відображала марксистський класовий підхід до пояснення суспільних процесів. Отже, на наш час у регіоні *нова соціальна структура перебуває на етапі становлення, а її критеріальними ознаками, очевидно, виступатиме не соціальне походження суб'єкта праці, а його причетність до конкретного роду занять (наймана, власна, громадська, суспільна, освітня праця* (Д. 1.8). У результаті Другої світової війни в країні протягом більше півстоліття ніяк не може бути природного врівноваженого стану розподіл населення за статтю (1:1). Крім того, розбалансованою є і вікова структура населення, причому в зв'язку зі старінням населення ця розбалансованість тільки поглиблюється. Свідченням цього є неухильне зниження в складі всього населення Карпатського регіону частки молоді та відповідне зростання питомої ваги людей старшого віку. Загалом, відзначені тут елементи демографічної ситуації незаперечно вказують про існування істотних перешкод на шляху формування кількісних та якісних параметрів СДП.

Наступними елементами демографічної ситуації Карпатського регіону є рух (рухливість) населення та його урбанізація. При цьому рухливість включає не тільки міграції, тобто територіальні переміщення населення, але й його соціальну, в т.ч. професійно-кваліфікаційну, мобільність. Урбанізація ж показує розподіл населення на міське і сільське. Обидва елементи ситуації вимірюються кількісно, причому знову таки в абсолютних цифрах, відсотках і т.п. Одночасно вони, як і зрештою всі інші елементи демографічної ситуації, свідчать певною мірою і про якісний розвиток народонаселення. Так, суспільство розвивається динамічніше при зростанні територіальної та, особливо, соціальної мобільності, при випереджувочому зростанні чисельності та частки міського населення. Однак, для більш повної і адекватної оцінки значення вказаних елементів ситуації, необхідне застосування надійних критеріїв, що однозначно свідчили б про їх якісну визначеність.

У демографічній ситуації Карпатського регіону виділяється сімейний статус населення, що характеризується такими показниками

як його шлюбність та розлучуваність, а також і кількісний склад сімей. Ці елементи демографічної ситуації тісно пов'язані з динамікою чисельності населення, оскільки безпосередньо зумовлюють його відтворення. У низинних районах Карпатського регіону починає бути усе більш поширеним домінування малої сім'ї (з трьох, а то й двох осіб), наявність значної кількості одиноких осіб, зростають тенденції до укладання шлюбної угоди в більш зрілому віці та до зростання кількості розлучень. У гірських поселеннях така картина є менш виражена.

Усі ці елементи обраховуються кількісно, тоді як із якістю населення пов'язані вони більш опосередковано. Негативні прояви в шлюбно-сімейних відносинах скоріше свідчать про труднощі з відтворенням населення, а отже і СДП загалом.

До елементів демографічної ситуації Карпатського регіону, безумовно, належать етнічний, мовний, расовий та релігійний склад населення. На жаль, ці елементи надто рідко виступають в якості предмета окремого дослідження. Перераховані елементи надаються лише у кількісному вимірі.

Завершують перелік такі винятково важливі для формування СДП регіону елементи демографічної ситуації, як освітній ценз та здоров'я населення регіону. Останнє часто розглядається як особливий феномен, що виходить за межі безпосередньо демографічної ситуації. Обидва елементи також кількісно обчислюються, але у порівнянні з рештою елементів ситуації досить виразно демонструють і власний якісний розвиток. Про якісний стан з освітою населення переконливо свідчить динаміка її розвитку протягом певного проміжку часу, причому увага акцентується найбільше на змінах в кількості осіб, що здобувають вищу та професійно-технічну освіту, підготовці фахівців найвищих рівнів кваліфікації тощо. Оцінювання якості освіти населення регіону здійснюється також шляхом порівняння основних її показників з економічними показниками в Україні та передових країнах світу. Така ж процедура здійснюється і при оцінюванні стану здоров'я населення, основними емпіричними референтами якого виступають рівень захворюваності та смертності за основними видами хвороб. Слід наголосити, що саме стосовно оцінки якості освіти та здоров'я населення вкрай необхідним є застосування еталонних шкал, де тому чи іншому рівню якості однозначно відповідали б певні кількісні співвідношення.

Іноді елементом демографічної ситуації регіону вважається рівень зайнятості населення працездатного віку. Цей показник має глибокий соціально-економічний зміст, а тому його доцільніше розглядати як особливий елемент, що проявляється в процесі взаємодії деморозвитку Карпатського регіону з усією системою економічних відносин.

У цілому, основні елементи демографічної ситуації Карпатського регіону зумовлюють структуру його наявного СДП. Тому їх необхідно

тракувати як загальні соціально-демографічні фактори формування якісних характеристик наявного та майбутнього СДП, в тому числі як найбільш загальні передумови розвитку та активізації інтелектуальної складової людського фактора в її соціально-економічному розвитку.

Оскільки рух до постіндустріального (і не тільки) суспільства може здійснюватися переважно на основі всебічного розвитку його інтелектуальних потуг, то при дослідженні елементів демографічної ситуації Карпатського регіону особливо важливим є відстежування напрямків змін, що відбуваються в сфері освіти. При цьому йдеться як про загальну освіченість населення, так і про розвиток професійної освіти, особливо про вищі її щаблі, де по суті формується інтелект нації, що визначає рівень соціально-економічної, політичної, науково-технічної, зрештою – і духовної зрілості суспільства. Зауважимо, що серед вчених стосовно інтелектуальної складової СДП не існує єдності поглядів. Одні з них розглядають цю складову як прояв освітньо-професійної компоненти трудового потенціалу, розвиток якої є необхідною передумовою включення даного потенціалу у господарський процес в умовах швидкоплинних технологічних змін. Внаслідок цього «освітньо-професійні параметри стають постійними ознаками трудового потенціалу, надаючи їх носіям здатності адаптуватися до нових технологій, без яких неможливий інноваційний поступ»³⁰. Інші, навпаки, наголошують на тому, що завдяки винятковій значущості інтелектуальної складової в становленні СДП регіону слід трактувати її як самостійну компоненту, що вивисується над освітньою та професійно-кваліфікаційною компонентами, генетично пов'язана з ними, але зовсім не зводиться до них, а є якісно новим формуванням.

Загалом, інтелектуальний потенціал як одночасний ресурс і продукт діяльності елітарних прошарків суспільства являє собою об'єктивізацію передовсім духовно-інтелектуальної спроможності суспільства на природному шляху його історії та спадкоємності розвитку, в т.ч. демографічного. Даний потенціал, будучи вищим ступенем і формою розвитку всього СДП, проявляється як спроможність суспільства нагромаджувати і творити нові знання, ідеї, проекти та іншу семантичну інтеграцію, що може і повинна реалізуватися в практичній діяльності людей^{31, 32, 33}. Загалом, рівень

---

³⁰ Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості. – Ужгород: Карпати, 1997. – 422 с. – С. 64.

³¹ Демоекономічні дослідження: 36. наук. праць. – К. : ІЕ НАН України, 1995. – 92 с.

³² Народонаселение. Энциклопедический словарь. – М. : БРЭ, 1994, с. 93.

розвитку інтелектуальної компоненти СДП регіону великою мірою зумовлює його спроможність формувати інтелектуальну еліту як найактивніше «ядро», серцевину даного суспільства, що виступає головним носієм та генератором нових знань, передового науково-технічного, суспільного, політичного та іншого досвіду. З іншого боку, формування інтелектуальної еліти у всіх сферах діяльності сприяє підвищенню рівня освіченості, інтелектуалізації всього суспільства, а отже – його здатності до сприйняття різного роду новацій.

Таким чином, інтелектуальна складова СДП має, безсумнівно, право на розгляд її в якості самостійної та специфічної його компоненти. Однак, її дослідження в плані деморозвитку, особливо регіонального, наражається на ряд суттєвих перешкод. Емпіричними референтами цієї компоненти виступають кількісні параметри (абсолютна чисельність, відсоток та ін.) тієї частини населення, що має найвищий рівень освіти. Але ці параметри є доволі формальними показниками. А це означає, що адекватна оцінка якості інтелектуальної компоненти може бути досягнута шляхом залучення об'єктивних показників, що далеко виходять за рамки відтворення населення. Справа в тому, що рівень розвитку інтелектуального потенціалу, його якості не вичерпується дією одного якогось чинника, нехай навіть такого архіважливого, як новітні закономірності розвитку населення країни та кожного її регіону, включаючи і домінуючі тенденції формування його освітнього рівня. Не менш вагомими для становлення суспільного інтелекту як рушійної сили розвитку є також дія загальних соціально-економічних умов, притаманних конкретному етапові розвитку суспільних відносин, роль специфічних соціальних інститутів, відповідальних за підготовку молоді до працєактивного життя, домінуючий стан суспільної свідомості з її системою норм і соціальних цінностей, особливо стосовно діяльності, спрямованої на творення нового, ще неіснуючого на даний момент.

На наш погляд, оптимізація соціально-демографічної структури населення, наскільки вона здійснима за умов демографічної кризи, необхідний рівень здобуття кваліфікації, готовність суб'єкта праці до суспільно необхідної діяльності в сукупності зі станом фізичного та психічного здоров'я утворюють поліфакторну основу формування якісної визначеності інтелектуального потенціалу. При цьому, головним критерієм його розвитку слід вважати економічні показники діяльності виробничих та інших груп, господарського комплексу всієї

---

³³ Вовканич С. Й. Інформація. Інтелект. Нація / С. Й. Вовканич. – Львів : Євросвіт, 1999. – 418 с.

країни або окремих її регіонів. Але існує і ряд інших критеріїв, за якими можна судити про рівень розвитку інтелектуального потенціалу. Це: і рівень життя більшості громадян, і досягнення в сфері науки і культури, і міжнародне визнання «продуктів» матеріальної та духовної творчості, і моральний стан суспільства, його здатність до подолання труднощів тощо. Та все ж проблема пошуку надійних критеріїв розвитку інтелектуального потенціалу ще далека від свого вирішення, а названі вище критеріальні оцінки є надто загальними, а також такими, що надаються кількісному виміру лише в першому наближенні.

Викладені міркування лише частково віддзеркалюють картину демографічної кризи, в якій перебуває не лише населення Карпатського регіону, але й уся Україна, і в умовах якої відбувається становлення їх СДП. Аналіз основних елементів сучасної демографічної ситуації в країні висвітлює той факт, що загальнодемографічні, медико-демографічні та інші споріднені з ними базисні фактори становлення майбутнього СДП в силу відомих обставин втрачають свою дієвість, якщо розглядати її з позицій позитивного впливу на цей процес. Але і другий рівень формування СДП, пов'язаний з функціонуванням відповідних суспільних інституцій та органів управління, також не забезпечує необхідного ефекту.

Загалом, відтворення СДП при переході до ринку багато в чому пущено на самоплив. Наслідки такого стану речей передбачити зовсім не важко. Якщо не буде прийнято термінових заходів щодо впорядкування цього процесу, то через деякий проміжок часу регіон опиниться не лише в стороні від магістрального шляху вселюдського поступу, але й виявиться володарем своєрідного сурогату СДП, характерного для відсталих в соціально-економічному та духовному відношенні суспільств. Його проявами, вірогідно, будуть неабиякі зрушення в суспільній свідомості, включаючи толерантне ставлення до різного роду антисоціальної поведінки, нехтування освітою і освіченістю, зразками професійної культури високого гатунку, споживання своєрідної субкультури, до того ж одягненої в іноземні шати, неспроможність і небажання захистити національну інтелектуальну власність, надмірний рівень еміграційної активності громадян і т. п. Щоб запобігти такому ходу розвитку подій, вже нині потрібно на державному та, особливо, регіональному рівні здійснити комплекс заходів, спрямованих на попередження подальшого руйнування СДП. Це стосується, насамперед, різкого підвищення ефективності демографічної політики, тісно пов'язаної та узгодженої з усією системою соціально-економічних перетворень в країні та на місцях.

Розділ 2. Ретроспективні оцінки розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

2.1. Досвід комплексного аналізу соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону (логіко-структурна схема)

Аналіз деморозвитку Карпатського регіону свідчить, що в загальних рисах він повторює аналогічний розвиток України загалом, а також економічно розвинених країн з його домінуючою тенденцією до зниження природного приросту населення (аж до його депопуляції), у зв'язку з чим посилюється потреба в міграції носіїв робочої сили з інших територій, де демографічна ситуація зовсім не є такою критичною.

Упродовж останніх десятиліть відтворення СДП Карпатського регіону набуло яскраво виражених негативних ознак, до яких належить: подальше зниження народжуваності та його наслідок – депопуляція населення; зниження стану здоров'я, в результаті чого надто повільно змінюється очікувана тривалість життя; зниження рівня освіти населення, що створює істотні перешкоди на шляху становлення якісних його характеристик: недостатній рівень зайнятості працездатного населення, що спричиняє надмірну його еміграцію, та ін. При цьому слід відзначити, що на фоні України демографічна ситуація Карпатського регіону, незважаючи на її поступове геопросторове «вирівнювання», все ж продовжує залишатися кращою, ніж по інших територіях³⁴.

Зупинимося докладніше на закономірностях та особливостях розвитку Карпатського регіону в розрізі наступних проблемних блоків демоситуації:

- загальна динаміка чисельності населення;
- щільність населення;
- статевовікова структура населення;
- екістико-поселенська структура (місто-село);
- сімейна структура;
- етнонаціональна структура;

---

³⁴ Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.; Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Державна служба статистики України. Управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с.; Демографічна криза в Україні: причини та наслідки. – К.: Держкомстат України, 2003. – 231 с.; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.; Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.

- процеси природного та механічного рухів;
- стан здоров'я населення.

Щодо загальної динаміки чисельності населення, то особливості сучасного «звуженого» типу відтворення населення Карпатського регіону, зокрема, його додаткова, так звана, «ультрапарадоксальна» фаза демографічного переходу, відображають не лише мінливість зовнішнього середовища, але, перш за все, тенденції та закономірності розвитку й реалізації СДП, які склалися у попередній період формування. Характерна їх риса – це поступове, спочатку вибіркове, а згодом й суцільне зниження темпів росту чисельності мешканців міст та сіл краю. Уже в 1979-1989 рр. XX ст. приріст населення в регіоні знизився до 6,7% (табл. 2.1). Однак, на фоні України частка населення Карпатського регіону більш як за півстолітній період постійно зростала.

Таблиця 2.1

Динаміка зміни чисельності населення областей Карпатського регіону та України в 1959-2012 рр.*

	1959 р.	1970 р.	1979 р.	1989 р.	2001 р.	2012 р. ²	2012/ 1989 ³
Україна, тис. осіб	41869,0	47126,5	49754,6	51706,7	48457,1	45633,6	88,3%
Області Карпатського регіону, тис. осіб:							
Закарпатська	920,2	1056,8	1154,4	1252,3	1258,3	1250,7	99,9%
Івано-Франківська	1094,6	1248,9	1331,9	1424,5	1409,8	1380,1	96,9%
Львівська	2111,4	2428,9	2583,9	2747,7	2626,5	2540,9	92,5%
Чернівецька	774,1	844,9	889,9	938,0	922,8	905,3	96,5%
Карпатський регіон в цілому, тис. осіб	4900,4	5579,8	5960,1	6361,5	6217,4	6077,0	95,5%
Частка населення Карпатського регіону в загальній чисельності населення України, %							
Всього	11,6	11,9	12,0	12,3	12,8	13,3	-

* Складено автором за переписами населення.

² Поточні розрахунки чисельності населення на 1 січня базуються на даних останнього перепису населення (Всеукраїнського перепису населення 2001 р.), до яких щорічно додаються кількість народжених і прибулих та віднімаються кількість померлих і вибулих. Дані державної служби статистики України.

³ Зміна чисельності населення за період 1989-2012 рр. показує сучасну ситуацію в порівнянні з роком, коли спостерігався найбільший показник чисельності населення в областях Карпатського регіону та Україні.

Щільність населення. Карпатські області відносяться до щільно заселених областей України (табл. 2.2). На середній показник щільності населення значний вплив здійснює чисельність населення обласних центрів і міст обласного підпорядкування. Правда, за роки державної

незалежності України абсолютний приріст міського населення мав місце лише у м. Івано-Франківську – 11,9 тис. осіб, та м. Болехові – 0,3 тис. осіб.

Таблиця 2.2

Динаміка щільності населення областей Карпатського регіону та України за 1959-2012 рр., осіб/кв. км.*

	1959	1970	1979	1989	2001	2012
Україна	69,4	78,1	82,4	85,6	80,3	75,3
Закарпатська	71,9	82,6	90,2	97,8	98,3	97,5
Івано-Франківська	78,8	89,9	95,8	102,4	101,4	99,1
Львівська	96,9	111,4	118,5	126,0	120,5	115,7
Чернівецька	95,6	104,3	109,9	115,8	113,9	111,4
Карпатський регіон	86,6	98,6	105,3	112,4	109,8	106,9

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Щільність населення є нижчою в гірських, і вищою в низинних і передгірських районах, що значною мірою пов'язано з природними умовами, а також з розвитком промисловості на базі місцевих природних ресурсів, що мало місце в радянський час. Від умов топографічної зональності залежить й розселення населення.

Статевो-вікова структура населення. Карпатський, як і інші регіони України³⁵, в результаті значних попередніх втрат чоловічої частини населення характеризується збереженням несприятливого

³⁵ Демографічною наукою встановленим є факт, що в світі впродовж останніх десятиріч відбувся перехід до сучасного типу відтворення населення, головною ознакою якого є поступове зниження природного приросту з стабілізацією його на мінімальному або нульовому рівні. Подібний характер демовідтворення притаманний також для України та її адміністративно-територіальних утворень. Однак, в Україні та деяких інших постсоціалістичних державах деморозвиток, починаючи з 1993 р., набув однозначно від'ємних значень. У цілому населення країни з цього часу в середньому скорочувалось на 400 тис. осіб щорічно. В останні кілька років процес депопуляції дещо уповільнився і становить близько 200 тис. кожного року. Всього з часу депопуляції населення країни скоротилося на 6,6 млн. осіб, тобто майже на 12,6%. При цьому менш значною виявилась депопуляція в Карпатському регіоні, де після першого Всеукраїнського перепису 2001 р. населення зменшилось на 2,25%, тоді як в усій країні – на 5,8%. Отже, темпи депопуляції в регіоні Карпат поступались аналогічному показнику по Україні в цілому більше, ніж у 2,5 рази. В результаті цього неухильно підвищувалась частка населення регіону в загальній чисельності населення України. Так, якщо у 1959 р. в регіоні Карпат було зосереджено 11,6% мешканців країни, то до 2012 р. ця частка зросла до 13,3%.

гендерного розподілу мешканців. Ця особливість деморозвитку виявляється в регіоні у дещо згладженому вигляді, однак не може ігноруватись внаслідок активізації нових чинників, зокрема міждержавної міграції населення. Загалом, найнесприятливіший гендерний розподіл мешканців країни був зафіксований переписом населення 1959 р., коли частка жінок становила 55,6%, тоді як чоловіків – лише 44,4%. Мало чим відрізнявся гендерний розподіл на цей час від загальнодержавного і в Карпатському регіоні. Наприклад, частка жінок у 1959 р. у Львівській області дорівнювала 54,6%. Дані офіційної статистики свідчать, що жінок хоча і є більше від чоловіків, проте, питома їх вага скорочується.

У Д. 2.1 наведено дані, що стосуються розподілу населення країни та областей Карпатського регіону за статтю впродовж кількох останніх десятиріч. Згідно нього, гендерний розподіл мешканців є оптимальнішим в Карпатському регіоні. Проте, за останнє десятиріччя він повсюдно погіршився, що, вірогідно, пов'язано з дещо інтенсивнішою еміграцією чоловіків, а також з вищою їх смертністю у працездатному віці. При цьому, порушення гендерного розподілу, як і раніше, були менш вагомими порівняно зі всією країною. Найбільш сприятливим цей розподіл фіксувався у Закарпатській області, де на 1000 жінок припадала максимальна кількість осіб чоловічої статі: у 2012 р. – 920 осіб, що на 7,5% більше порівняно з аналогічним показником в Україні.

Карпатський регіон характеризується також оптимальнішими параметрами вікової структури населення, ніж Україна загалом. Ця особливість склалась внаслідок вищого рівня відтворення населення в минулому, чого не змогла впродовж останніх 20 років повністю знівелювати загальнодержавна депопуляція. Однак, у регіоні, як і на решті території країни, деформація вікової структури населення посилюється. Це виявляється в поступовому, але неухильному зменшенні показників чисельності та частки осіб молодшого віку при паралельному зростанні відповідних показників осіб, що вийшли за межі працездатного віку. Подібна ситуація ускладнює процес відтворення людського потенціалу на різних рівнях його розвитку (табл. 2.3).

Дані табл. 2.3 переконливо свідчать, що в усіх областях регіону вікова структура їх мешканців залишається оптимальнішою порівняно з рештою території країни. При цьому слід звернути увагу на певну специфіку окремих територій регіону стосовно розглядуваного явища. Так, найменші значення відмінностей у віковому розподілі населення мали місце в найбільш індустріалізованій Львівській області. У цей же час відзначається Закарпатська область, для якої характерними є найвища частка молоді та найнижча частка осіб старшого віку. Якщо ж порівнювати Карпатський регіон з іншими регіонами країни, то подібна ситуація щодо вікової структури населення мала місце лише в АР Крим,

Миколаївській та Одеській областях і в м. Києві. Наприклад, у 2011 р. у Києві частка осіб старшої вікової групи була майже на 3% нижчою порівняно із загальнодержавним показником.

Таблиця 2.3

Динаміка вікової структури населення областей Карпатського регіону та України за 1989, 2001, 2011 рр., %*

Регіони	Розподіл населення за окремими віковими групами								
	молодше працездатного віку			у працездатному віці			старше працездатного віку		
	1989	2001	2011	1989	2001	2011	1989	2001	2011
Закарпатська	28,1	23,1	20,1	56,2	59,1	60,8	15,7	17,8	19,1
Івано-Франківська	25,7	21,5	17,9	54,8	57,1	60,4	19,5	21,4	21,6
Львівська	24,1	19,9	16,6	56,5	58,6	61,2	19,4	21,5	22,1
Чернівецька	25,0	20,8	17,7	54,6	57,7	60,5	20,4	21,5	21,8
Карпатський регіон	25,4	21,0	17,8	55,8	58,3	60,9	18,8	20,7	21,3
Україна	23,0	18,0	15,2	55,8	58,4	60,2	21,2	23,6	24,5

* Складено автором на основі статистичних джерел

Значна подібність вікової структури Карпатського регіону, особливо Львівської області, та всієї України вказує на однотипність демографічної ситуації, що в них склалась. При цьому вікова структура розподілу населення повсюдно є надто віддаленою від оптимальної та близькою за суттю до відповідного параметра деморозвитку багатьох економічно розвинених територій світу (Західна Європа, Японія тощо). Зокрема, у Львівській області лише за період з 1989 по 2011 р. частка молоді серед усіх мешканців знизилась на 31%, тоді як частка осіб старше працездатного віку зросла на 14%. В Україні аналогічні параметри змінювались ще разючіше: наприклад, за відповідний період частка молодшої вікової групи зменшилась з 23% до 15,2%, тобто на 33,9%, тоді як частка старшої вікової групи зросла з 21,2% до 24,5%, або на 15,6%. Виходячи з наведених даних, очікується подальше зменшення кількості та частки молодшої вікової групи за одночасного зростання частки осіб, які будуть виходити за межі працездатного віку. Уже на даний час кількість реальних пенсіонерів збільшилась в областях Карпатського регіону до 238-285 осіб на кожну тисячу населення (при 304 особах по всій країні).

Зазначимо, що у зв'язку з переходом до впровадження пенсійної реформи національна статистика почала подавати звітність стосовно вікового розподілу населення за видозміненою методологією. На даний час прийнята наступна форма представлення вікових категорій населення: 1) особи у віці 0-14 років; 2) особи віком 15-64 років;

3) особи у віці 65 років і старшому. Відповідно змінились чисельність і частка вказаних вікових груп, особливо другої і третьої. Так, станом на початок 2012 року серед постійного населення країни осіб у віці 0-14 років нараховувалось 6,532 млн. або 14,4%, у віці 15-64 роки – 31,993 млн. (70,4%), а у віці 65 років і старших за нього – 6,928 млн., тобто 15,2%. Як видно, згідно нових розрахунків, частка осіб старшої вікової категорії лише не набагато перевищує частку молоді. Аналогічна ситуація є притаманною для більшості регіонів країни. Виняток становлять тільки області Західного регіону, а також Одеська і Херсонська області та м. Київ, де частка молодшої вікової групи виявилась більшою, ніж частка старшого населення. Зокрема, в областях Карпатського регіону відповідні вікові категорії становили: Закарпатська – 18,9 і 11,0%; Івано-Франківська – 16,7 і 13,8%; Львівська – 15,6 і 14,3%; Чернівецька – 16,6 і 13,7%. У Києві вказані групи становили 13,7 і 12,3%³⁶. Таким чином, запроваджений підхід до класифікації вікових груп фактично згладжує істотні відмінності між чисельністю і часткою ювенальної і геронтологічної частин населення України. З іншого боку, цей підхід ще більше посилив відмінності демографічного розвитку Західного регіону, в тому числі областей Карпатської зони, та переважної більшості інших територій країни.

Екістико-поселенська структура населення. Деякі відмінності відтворення людського потенціалу в Карпатському регіоні та Україні пояснюються різким домінуванням у ньому в недалекому минулому сільського населення. У зв'язку з тим демографічні процеси тут відзначились більшою консервативністю. Впродовж останніх десятиріч рівень урбанізації в регіоні суттєво зріс, однак все ще значно поступається стосовно цього явища перед країною в цілому (Д. 2.2).

Загалом, з 1959 по 2012 рр. кількість міського населення в Україні зросла з 19,1 до 31,4 млн. осіб, а його частка – з 45,7% до 68,8%. Кількість сільських мешканців в Україні знизилась з 22,7 до 14,3 млн. осіб, а його частка – з 54,3% до 31,2%. У наш час у більшості регіонів країни переважає міське населення. Однак Карпатський регіон, в основному, продовжує зберігати традиційний розподіл його населення на міське і сільське. Так, частка міських мешканців у регіоні за півстоліття зросла з 31,4% до 49,2%, а сільського зменшилась з 68,6 до 50,8%. При цьому переважно урбанізованою (60,8%) в регіоні є лише одна Львівська область. Крім того, Закарпаття тривалий час залишалось практично єдиною територією країни, де чисельність сільських мешканців навіть зросла.

---

³⁶ Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с. – С. 331-332.

В цілому, Карпатський регіон до цього часу залишається територією з найбільшою в країні концентрацією сільського населення. Так, станом на 2012 р. у регіоні мешкала приблизно восьма (13,3%) частина від усього населення України, тоді як частка сільських мешканців перевищувала 21,6%. Загалом, за останнє двадцятиріччя чисельність сільського населення регіону зменшилась на 137,6 тис. осіб, тобто на 4,3%. Отже, як чисельність, так і частка сільського населення в регіоні скорочувалась значно повільніше, ніж по країні в цілому. Найбільші зрушення в плані урбанізації мали місце на Львівщині, де чисельність сільських мешканців після розпаду СРСР зменшилась на 10,8%, а їх частка – на 1,5%. Незважаючи на цю обставину, область продовжує належати до територіальних одиниць з вагомою часткою сільського населення. У 2012 р. в області проживав кожен чотирнадцятий сільський мешканець країни (7%), тоді як населення її становило менше двадцятої (5,6%) частини від загальної кількості населення України.

Сімейна структура. На початку 50-х рр. у межах Української РСР сім'ї, що визначались найбільшим складом, проживали саме у Закарпатській та Івано-Франківській областях. Сімей із 5 та 6 особами тут налічувалось 61,2% та 49,7% відповідно. В кінці 70-х рр. середній розмір сімей вже був значно менший – близько 4 осіб.

У наш час сучасні сім'ї в Карпатах складаються з двох-трьох поколінь: відповідно – батьки і діти, або батьки, діти, батьки батьків. Проте їхня величина також дуже змінилася. Якщо починати аналізування з Закарпатської області, то тут і надалі в Україні найбільший середній розмір домогосподарств (д/г) – 3,43 особи, в Івано-Франківській та Львівській областях – 3 особи, у Чернівецькій 2,9 особи, тоді як в Україні – 2,59 особи. За останні 7-10 років ситуація дещо стабілізувалася, а в Чернівецькій області навіть набула позитивної динаміки.

Структура сім'ї населення Карпатського регіону міняється у зв'язку зі зростанням матеріального та культурного рівнів. Ці фактори впливають і на формування нових сімейних відносин. У сучасних сім'ях горян відбувається поступова демократизація сімейних відносин, спостерігається рівноправ'я усіх членів. За традицією в основі відносин полягає глибока повага до старших. Навіть головою сім'ї в сільській місцевості нерідко є дідусь, який за віком уже ніяк не може виконувати основні функції по господарству.

Стверджуються дружні, рівноправні взаємовідносини між поколіннями, хоча це не виключає певних розходжень за смаками і поглядами. Юридично та економічно самостійні дорослі діти часто впливають на спосіб життя всієї сім'ї, на зміну її сформованих, іноді застарілих, звичок.

Загалом інститут сім'ї в Карпатському регіоні характеризується відносною міцністю. Якщо брати до уваги статистичні дані, то на 100

шлюбів у регіоні припадає в середньому 41 розлучення, в Україні – більше 51, а в окремих східних та центральних областях – більше 60 розлучень. Найкраща ситуація спостерігається у Закарпатській області – в цьому дослідницькому ареалі розпадається лише кожний третій шлюб, а найгірший стан у Чернівецькій області – сценарій наближений до загального по державі. Проте тенденції за останні 9 років показують позитивну динаміку зменшення частки розлучень по Україні і в регіоні зокрема (Д. 2.3). Очевидно українці підходять до формування сім'ї виважніше. Ця обставина сприяє створенню більш стійких шлюбних родинних союзів. З об'єктивних причин винятком є лише високосні роки (у цьому відношенні показовими стають 2004 та 2008 рр.), коли значно знижується число укладення шлюбів.

Етнонаціональна структура. У національному складі населення представлені різні національності. По чисельності українці переважають майже у всіх адміністративних районах (крім Березівського району Закарпатської області, Герцаївського та Новоселицького районів Чернівецької області). Так, у Березівському районі понад 3/4 усього населення складають угорці. У регіоні також проживають росіяни, поляки, румуни, євреї, роми та представники інших національностей (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Зміна етнонаціональної структури населення Карпатського регіону за період 1989-2001 рр.*

Карпатський регіон	1989	2001	1989	2001
Українці	5450471	5541458	86,1	89,6
Росіяни	364645	186364	5,8	3,0
Поляки	34981	24179	0,6	0,4
Румуни	129802	146707	2,1	2,4
Білоруси	19429	9928	0,3	0,2
Молдовани	84519	67225	1,3	1,1
Євреї	30709	3655	0,5	0,1
Німці	3478	3582	0,1	0,1
Словаки	7329	5695	0,1	0,1
Цигани	12131	14004	0,2	0,2
Угорці	155711	151516	2,5	2,4
Інші	33835	31414	0,5	0,5
РАЗОМ	6327040	6185727	100	100
* Складено автором за переписами населення.				

У 2001 р. порівняно з 1989 р. більш ніж на 3% зросла частка українців в загальній кількості населення Карпатського регіону. Найвища частка українців в Карпатському регіоні у 2001 р. проживала в Івано-Франківській області (97,5%), а найнижча – у Чернівецькій (75%). До 2001 р. етнонаціональна структура Карпатського регіону стала більш монолітною. Чисельність практично всіх національних меншин зменшилась.

Процеси природного та механічного рухів. Основу розвитку СДП становлять відтворювальні демографічні процеси, тобто співвідношення народжуваності та смертності, що детермінує (поряд з міграцією) приріст або зменшення чисельності мешканців певної суспільної системи.

Загальновідомо, що в минулому Україна, як і всі її регіони, відзначалась прискореним зростанням чисельності населення. Внаслідок високої народжуваності в країні зберігався високий рівень природного приросту, який, однак, починаючи з 70-х років минулого століття, різко знизився, а згодом взагалі набув від'ємного значення. Про такий перебіг процесів демовідтворення наочно свідчить коефіцієнт природного приросту населення всієї країни, який становив: у 1913 р. – 18,9‰; у 1959 р. – 13,4‰; у 1990 р. – тільки 0,5‰; у 1993 р. – вже -3,5‰; у 2001 р. – -7,6‰; у 2007 р. – -6,2‰; у 2008 р. – -5,3‰; у 2009 р. – -4,2‰, у 2010 р. – -4,4‰, а у 2011 р. – -3,5‰. Як видно, депопуляція населення країни зберігається до цих пір, хоча в останні шість років вона почала поступово знижувати свої обсяги.

Негативний характер відтворення населення пов'язується зі: 1) скороченням кількості молоді, а відтак потенційних батьків, які вступають у фертильний вік; 2) збільшенням частки населення у старшому віці; 3) зміною вікової структури в середині когорти 15-49-річних жінок у напрямку її старіння; 4) зменшенням кількості зареєстрованих шлюбів за одночасного зростання розлучень; 5) збільшенням частки міського населення, яке характеризується нижчою народжуваністю тощо.

Відтворювальні процеси в Карпатському регіоні в цілому повторюють загальнодержавні тенденції, але проявляються, переважно, у менш різкій формі (Д. 2.5(1)). На фоні всієї України регіон продовжує характеризуватись оптимальнішими параметрами процесів відтворення населення. Впродовж кількох останніх років темпи депопуляції тут помітно скоротились. Не виключено, що в майбутньому може спостерігатись незначний природний приріст населення, що вже має місце, наприклад, у Закарпатській області, де станом на 2011 р. на 1000 наявного населення припадало 14,8 народжених та 11,7 померлих, а природний приріст населення становив 3,1‰. Загалом, останнім часом рівень скорочення населення порівняно з аналогічним показником по

всій країні виявився меншим, зокрема: у Львівській області – у 3,9 разу, а в Івано-Франківській – більше, ніж у 35 разів. Особливо ж значні демовідтворювальні зміни фіксуються на Закарпатті, де коефіцієнт народжуваності порівняно з відповідним показником по всій країні у 2011 р. виявився на 34,5% вищим, тоді як коефіцієнт смертності – на 19,3% нижчим. Не дивно, що за таких умов Закарпатська область виявилась на початок 2012 року серед п'яти регіонів країни (чотири інші – Волинь, Рівненська і Чернівецька області та м. Київ) з невеликим (0,1 – 1,8‰) природним приростом населення.

Демографічні переваги Карпатського регіону проявляються також у вищій очікуваній тривалості життя. Для прикладу, середня очікувана тривалість життя для народжених в Україні у 1999-2000 рр. становила 67,91 року, а для народжених у 2007-2008 рр. – 68,27 року. В ті ж само роки цей показник у більшості областей регіону був дещо вищим, ніж у решті регіонів країни, крім м. Києва. Зокрема, для народжених у Львівській області в 2007-2008 рр. очікувана тривалість життя становила 70,62 року, в тому числі для чоловіків – 65,01, жінок – 76,51 року³⁷. Подібна тенденція зберігається до цього часу. Так, останнім часом очікувана тривалість життя в країні та регіонах виявляє чітку тенденцію до зростання. Для народжених в Україні в 2011 р. цей параметр деморозвитку становив вже 71 рік, у тому числі для чоловіків – 66 років, для жінок – майже 76 років. Отже, зберігається гендерна різниця (близько 10 років) між показниками очікуваної тривалості життя. У цілому ж за цим параметром Україна продовжує відставати від держав з найвищим рівнем розвитку людського потенціалу на 10-15 років.

Механічний приріст. Загалом механічний приріст за всі роки спостережень в Карпатському регіоні набував від'ємного значення, що поступово призводило до погіршення демоситуації в цьому регіоні. З 2002 по 2010 роки найвищими темпами за рахунок від'ємного міграційного приросту скорочувалось населення у Закарпатській та Львівській областях. Водночас в останні роки спостерігалась позитивна динаміка у Чернівецькій та Івано-Франківській областях, де сальдо міграції було додатнім.

При аналізі міграційного приросту населення слід звернути увагу на види міграції. Протягом 2002-2010 рр. сальдо як міждержавної, так і міжрегіональної міграції було від'ємним. Кількість населення, яке виїжджало з областей Карпатського регіону перевищувало чисельність

---

³⁷ Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 380 с. – С. 294.

тих, хто тут поселявся. Загалом за 2002-2010 рр. кількість населення Карпатського регіону внаслідок від'ємного механічного приросту зменшилась на 36,5 тис. осіб, в той час як в Україні – навпаки зросла на 14,5 тис. осіб. Найвищими темпами за рахунок механічного приросту скоротилась кількість населення у Закарпатській та Львівській областях – 17 тис. осіб та майже 15 тис. осіб відповідно (Д. 2.4).

У Карпатському регіоні спостерігається висока інтенсивність маятникових міграцій. Маятникові міграції з часом призводять до зміни постійного місця проживання, а оскільки мігрантами є, як правило, населення в репродуктивному віці, це позитивно впливає на демографічну ситуацію і, зокрема, природний приріст населення містареципієнта, та, відповідно, негативно відображається на демографічному, соціальному та інтелектуальному потенціалі поселень-донорів.

Стан здоров'я. Одночасно, регіон Карпат виділяється зниженим рівнем захворюваності та смертності населення за основними причинами. Так, по країні в цілому в 2005 р. померло 782,0 тис. осіб, тоді як у 2007 р. – 762,9 тис., у 2008 р. – 754,5 тис., в 2009 р. – 706,7 тис., в 2010 р. – 698,2 тис., а в 2011 р. – 664,6 тис. осіб. У цьому останньому році смертність мешканців за рангом розподілялась так: 1) від хвороб системи кровообігу – 440,3 тис.; 2) новоутворень – 89,0 тис.; 3) від зовнішніх причин – 42,4 тис.; 4) від хвороб органів травлення – 25,2 тис.; 5) від хвороб органів дихання – 17,9 тис.; 6) від деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 1401 тис. осіб.

Дані Д. 2.5 переконливо свідчать, що смертність за основними причинами у Карпатському регіоні в цілому відображає загальнодержавні тенденції розвитку цього явища. Однак, рівень її у регіоні виявляється суттєво нижчим (приблизно у 1,2 разу). Виняток становлять лише дві позиції, а саме: у Закарпатській області фіксується дещо вищий коефіцієнт смертності від хвороб органів травлення, а у Львівській – від хвороб органів дихання. Найгірша ситуація за основними видами захворюваності та смертності від новоутворень (понад 200 осіб) є у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Київській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській і Харківській областях, переважаючи як загальнодержавний показник, так і, особливо, відповідні показники по Карпатському регіону. Подібна ситуація спостерігається також стосовно смертності від хвороб системи кровообігу, органів дихання та ін.

В Україні та досліджуваному регіоні протягом останнього двадцятиріччя відзначалось поступове зниження коефіцієнта смертності дітей у віці до 1 року (на 1000 народжених). Так, у 1990 р. вказаний коефіцієнт в Україні становив 12,8 осіб, тоді як в областях Карпатського регіону – від 12,6 до 15,9 осіб. У 2011 р. він по країні знизився до 9,0, а в двох областях

регіону – від 8,5 до 10,6 осіб. Отже, зниження дитячої смертності в регіоні було менш вагомим. У цьому відношенні продовжувала виділятися Закарпатська область, де цей показник дорівнював 10,6 осіб, тобто перевищував загальнодержавний рівень майже у 1,2 разу. Зауважимо, що збереження порівняно високого рівня дитячої смертності у цій області (раніше також – у Чернівецькій), вірогідно, пов'язано з особливостями побуту значної частини місцевого населення.

Загалом, у цілому обнадійливі дані стосовно здоров'я населення регіону значною мірою знецінюються поширенням у ньому деяких особливо небезпечних захворювань, включаючи СНІД та активну форму туберкульозу. Згідно медико-демографічних обстежень в країні кількість ВІЛ-інфікованих з вперше виявленим діагнозом з 2000 по 2011 р. зросла в 3,4 разу (з 6,3 до 21,2 тис.), тоді як в областях регіону – в 5,4 разу (з 0,15 до 0,8 тис.). Не дивлячись на зростаючі темпи розповсюдження ВІЛ, за цією захворюваністю регіон сильно поступається таким територіальним утворенням, як Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська області та м. Київ.

Небезпечнішою в регіоні є захворюваність на активний туберкульоз. Всього кількість осіб, хворих на активний туберкульоз, в країні з 1990 по 2011 р. зросла з 16,5 до 30,7 тис. осіб, тоді як в областях регіону – з 2,1 до 3,7 тис. Таким чином, в обох випадках динаміка зростання захворюваністю виявилась майже ідентичною (майже у 2 рази). При цьому станом на 2011 р. захворюваність на активний туберкульоз у розрахунку на 100 тис. населення в регіоні була нижчою у порівнянні з рештою країни (Україна – 67,3 осіб, області регіону Карпат – від 48,8 до 65,7 осіб).

Не можна не звернути уваги на такий факт, як практична відсутність зниження захворюваності в країні та регіоні на злоякісні новоутворення і доволі повільне зменшення розладів психіки та поведінки при одночасному різкому зменшенні кількості потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом. Так, по Україні скорочення кількості випадків травматизму з 1990 по 2011 р. було 13-ти кратним (з 139,6 до 10,9 тис. осіб). Водночас у Львівській області воно зменшилось у 9 разів (з 2,7 до 0,3 тис.), в інших областях регіону – у 10 разів (з 3,1 до 0,3 тис. осіб). Отже, травматизм, пов'язаний з виробництвом, у регіоні знижувався більш сповільнено. Можливо, саме цією обставиною пояснюється підвищений рівень інвалідності в деяких областях регіону. Всього на початок 2012 р. в усій країні з розрахунку на 1000 населення припадав 61 інвалід, у той час як у регіоні – від 54 до 72, у т.ч. у Львівській області – 72, а в Івано-Франківській – 67, тобто на 18,0% і 9,8% більше.

Отже, картина зі станом здоров'я в регіоні виявилась у достатній мірі суперечливою. Хоча рівень захворюваності та смертності населення тут є дещо нижчим, ніж в інших регіонах країни, не слід ігнорувати цю проблему, оскільки деякі її прояви вимагають постійного контролю. Зокрема, йдеться про недостатню увагу мешканців території до хвороб органів дихання або ж до зміцнення здоров'я дітей.

Загалом, навіть далеко не повне висвітлення демографічної ситуації, яка склалась у Карпатському регіоні, свідчить, що СДП тут зазнав найменших втрат у порівнянні з рештою країни. А, отже, в регіоні зберігаються певні перспективи його реалізації.

2.2. Геопросторові та соціоекономічні особливості відтворення населення Карпатського регіону

Тенденції демографічного розвитку того чи іншого регіону детермінуються впливом різних факторів – зовнішніх та внутрішніх: геополітичним розташуванням регіону, специфікою локалізації та концентрації демо- та економічно активного населення, певними сформованими традиціями народжуваності, особливостями сімейного побуту, способу життя, що безпосередньо визначає стан суспільного здоров'я мешканців регіону.

Серед внутрішніх факторів чи не найбільш визначальним є потреба населення в дітях. Саме цей фактор диктує потребу проведення структурно-кваліметричного аналізу стану, причин тих чи інших тенденцій деморозвитку, але й розробку спеціальних поведінкових моделей демоактивності. Так, процеси демовідтворення нерозривно пов'язані з визначеними *типами поведінки населення*, серед котрих варто відзначити³⁸:

- *репродуктивну (дитородну)*, що охоплює систему дій і відносин, які передбачають народження або відмову від народження дитини будь-якої черговості, у шлюбі або поза шлюбом;
- *прокреаційну*, що має безпосереднє відношення до зачаття і виношування плоду, незалежно від того, як тісно вона пов'язана із статевою поведінкою;
- *генеративну*, що охоплює сукупність дій, спрямованих на відтворення нового покоління до того моменту, коли воно повністю сформувалось у соціальному й психофізіологічному

³⁸ Аксьонова С. Ю. Генеративна активність населення: формування концепції / С. Ю. Аксьонова // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – №2(14). – С. 56-63. – С. 57, 151; Горелик В. П. Некоторые соображения об исследовании генеративного поведения семьи / В. П. Горелик // Демографические тетради. – Вып. 4-5. – К., 1972. – С. 75.

відношеннях та здатне замінити у неперервному процесі відтворення населення когорт, які вичерпали свої репродуктивні можливості через природні причини, а також включитися у процес виробництва матеріальних і духовних цінностей.

До факторів внутрішньої дії слід віднести стан статево-вікової структури, повікову інтенсивність народжень К. Сегіда³⁹.

Значно більш широким є спектр факторів зовнішньої дії, описаних У. Хомроу, К. Сегідою, та багатьма ін.. (природно-біологічних, соціально-економічних, соціально-культурних та психологічних та ін.. факторів). Звісно дослідження факторів демовідтворення може проводитися з позиції різних наукових інтересів. Так, важливим є також аналіз факторів деморозвитку регіону за їх зв'язком із:

- загальною економічною ситуацією в країні, яка детермінує рівень матеріального добробуту населення та й загалом якість життя;
- стимуляційними впливами держави на підвищення рівня народжуваності населення та покращення індикаторів суспільного здоров'я;
- змінними станами трудового потенціалу, який комплексно об'єднують такі характеристики економічно активного населення, як здоров'я, мораль, активність (пасіонарність), інтелект, організованість, освіта, професіоналізм і ресурси робочого часу⁴⁰;
- системою соціальних взаємовідносин, які формуються на тлі усталеності системи цінностей, традицій, що в значній мірі обумовлюють спосіб життя, особливості сімейного укладу тощо.

Нині визначальною рисою розвитку Карпатського регіону (на фоні міграційних тенденцій) є рух до, так званої, нової *регіональної парадигми спільного ринку*. Вона має відношення й до демографічних явищ та процесів, причому з позитивними, й негативними сторонами. Так, може призводити до порушення балансу у темпах соціально-економічного зростання локальних ТСС, звужувати можливості формування соціальних бюджетів, блокувати ефективність моделей регіональної демографічної політики.

Загалом погляди вчених на фактори відтворення СДП Карпатського регіону варто розглядати в контексті політичного, економічного,

---

³⁹ Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / К. Сегіда. – Режим доступу: dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2686/2/Segida.doc.

⁴⁰ Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова. – Львів : ІРД НАН України, 2005. – 408 с. – С. 407; Генкин Б. М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 384 с.

соціального, екологічного та ціннісно-культурного блоків, зокрема, подальшої *глобалізації, формування кон'юнктури нових світових ринків, науково-технічного прогресу, регіональної спеціалізації факторів виробництва, а також геоісторичні, геокультурні, геопросторові фактори.*

Глобалізація посилює процес регіональних диспропорцій, скорочує терміни циклів економічної, ділової, соціальної людської активності, може бути як фактором-стимулятором, так і дестимулятором процесів соціально-демографічного розвитку краю. Глобалізм, долаючи державні кордони, розширює сферу застосування людської праці, виступає потужним генератором міграційних тенденцій, хоча й дає шанси отримати більш високооплачувану роботу, а при координації зусиль окремих держав здатен ліквідувати напругу на регіональних ринках праці, проте ігнорує важливі репродуктивні потреби та устремління, сімейні цінності людей. Нині Карпатський регіон є донором робочої сили на іноземні ринки праці. Через неможливість працевлаштуватися люди змушені мігрувати за межі регіону, блокуючи тим самим демовідтворювальні процеси. Відтік мешканців міст і сіл обертається масштабною депопуляцією поселенської мережі. Водночас, відкриваються ворота національного ринку праці для потоків ще менш кваліфікованої й вимогливої робочої сили з регіонів збройних конфліктів й стихійних лих, з середньоазійських країн, із демографічно перенаселених територій. Внаслідок еміграції має місце суттєве зниження в загальній масі освітнього рівня молоді. Бідність місцевих бюджетів блокує будь-яку змогу підтримки в реалізації демоініціатив. Через глобалізацію відбувається вплив на людську свідомість. В умовах взаємопроникнення економік, а з цим – росту залежностей від цього долі окремих людей (яке відбувається в т.ч. внаслідок розвитку інформаційних технологій, нових комунікаційних систем тощо), прогресує процес дифузії традиційних сімейних цінностей. Нині близько половини зайнятого населення не має конкретної думки з приводу наслідків процесів глобалізації для них та майбутнього їх дітей. Глобалізація – це не лише економічні вигоди. Це моральні, психічні проблеми, соціальні хвороби, ріст злочинності.

Формування кон'юнктури нових світових ринків може виступати в ролі як фактора-стимулятора, так і дестимулятора процесів соціально-демографічного розвитку Карпатського краю. Адже існує перелік товарів і послуг, на які встановлюються світові ціни. Вони можуть кардинально впливати на ситуацію на регіональних ринках – нафта, окремі види сировини. Відповідно породжується не просто територіальна асиметрія в розвитку ринків, але й поляризуються передумови локалізації, концентрації носіїв СДП.

Науково-технічний прогрес може по своєму позначатися на задоволенні соціально-демографічних потреб мешканців регіону. Наука, інновації, інноваційний ринок – це ті ніші, які для передових країн світу забезпечують економічне зростання й ріст добробуту громадян. Нині було б доцільно використання досягнень науки, особливо біотехнологій у вирішенні проблем лікування мешканців Карпатського краю, подовження тривалості їх активного життя. Гостро стоїть проблема суцільної «інформатизації» регіону, формування регіональних і локальних мереж зв'язку.

Регіональна туристична та оздоровча спеціалізація розвитку СДП Карпатського регіону полягає у рості попиту на товари та послуги медичного, соціально-побутового призначення. За умови нарощування, розвитку ринку цих послуг, мимоволі зростатимуть стандарти споживання цих послуг й серед місцевого населення. Необхідне зміцнення фінансової бази соціальних реформ.

Геоісторичні, геокультурні, етнокультурні та інші геопросторові фактори. Потужними факторами формування СДП є геоісторичні, геокультурні, етнічні та інші особливості розвитку Карпатського регіону. Релігія, культурні цінності визначають свідомість, демопо-ведінку, модель сімейних і духовних цінностей у житті людини. У цьому плані проводили дослідження М. Пітюлич, В. Шинкар та ін. (зокрема, на прикладі дислокації осередків представників циганського етносу). Культура детермінує демоактивність населення.

У цілому процеси демовідтворення є надчутливими до змін умов зовнішнього середовища та одночасно детермінуються закономірностями ендегенного характеру. Їх дослідження вимагає достатнього ретроспективного зрізу, що надає можливість прослідкувати весь спектр тенденцій народжуваності та смертності з виявленням подальших загроз генофонду української нації чи, навпаки, подальшого її кількісного зростання.

Незважаючи на наявність багатьох спільних рис деморозвитку на території Закарпаття, Івано-Франківщини, Львівщини та Чернівецьчини, кожна з цих областей відзначається власною специфікою, що відображається у різних аспектах соціального, економічного, культурного й духовного життя. Вагомий вплив відіграє геополітично сформована проєвропейська орієнтація міграційних потоків (особливо в останні десятиліття). Сталі міграційні тенденції здійснюють певний негативний вплив на процеси демовідтворення в Карпатському регіоні, але, разом з тим, вони дозволяють отримати низку інших вагомих переваг, більшість з яких зводиться до реструктурування регіональних ринків праці.

Аналіз відтворення населення Карпатського регіону вимагає також розуміння загальних тенденцій розвитку СДП в його областях, основні характерні риси котрого наведено в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Результати аналізу компонентної структури СДП Карпатського регіону
(у розрізі адміністративних областей)*

Область	Основні тенденції
Закарпатська	Позитивні тенденції становлення демографічної складової (певне зростання природного приросту, скорочення еміграційних відтоків) супроводжуються скороченням чисельності зайнятих, значним зниженням попиту на робочу силу, різким зменшенням кількості фахівців з вищою кваліфікацією, зайнятих в економіці регіону, та більш-менш однорідним станом у соціальній складовій
Івано-Франківська	На фоні позитивних тенденцій у розвитку демографічної складової (покршуються природний та міграційний приріст населення) дещо погіршилась економічна ситуація (найнижчий серед областей Карпатського регіону попит на робочу силу), стабільним залишається показник підвищення кваліфікації кадрів та суттєво скоротилась кількість фахівців з вищою кваліфікацією, зайнятих в економіці регіону
Львівська	На фоні позитивних тенденцій у демографічній складовій (суттєве скорочення смертності населення з зовнішніх причин, позитивні зміни щодо природного й міграційного приросту) спостерігаються негативні тенденції в економічній складовій щодо чисельності зайнятих та попиту на робочу силу (хоча тут найвищий серед областей Карпатського регіону рівень заробітної плати та попит на робочу силу), відносно стабільні показники інтелектуальної складової та покращення в соціальній складовій за більшістю напрямів (забезпеченість житлом, медичним персоналом тощо)
Чернівецька	Покращення ситуації в демографічній складовій (зокрема тут спостерігається додатний міграційний приріст), супроводжується погіршенням економічних показників та порівняно однорідною ситуацією в інтелектуальній та соціальній складових

* Складено автором.

Варто додати, що таке узагальнення здійснювалось у розрізі демографічної, економічної, інтелектуальної та соціальної складових, кожна з яких детермінується визначеними індикаторами: 1) *демографічна*: чисельністю наявного населення (тис. осіб), коефіцієнтом смертності населення з зовнішніх причин (на 100 тис. населення), природним приростом населення (осіб), міграційним приростом населення, (тис. осіб); 2) *економічна*: чисельністю зайнятих у віці 15-70 років (%), попитом на робочу силу (тис. осіб),

середньомісячною заробітною платою одного працюючого (грн.), економічно активним населенням у віці 15-70 років (всього, тис. осіб); 3) *інтелектуальна*: підвищенням кваліфікації кадрів (% до загальної кількості працівників), фахівцями вищої кваліфікації, зайнятими в економіці України (осіб), кількістю студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації (осіб); 4) *соціальна*: забезпеченістю населення житлом (у середньому на 1 особу, м. кв. загальної площі), забезпеченістю населення середнім медичним персоналом (на кінець року, на 10000 населення), кількістю зареєстрованих злочинів (на 100 тис. населення). Звичайно перелік індикаторів оцінки розвитку складових СДП можна розширювати, разом з тим, обрані з них дають змогу виявити загальні процеси в середовищі життєдіяльності населення кожної з областей, що в значній мірі обумовлюють процеси демовідтворення.

Простежимо більш детально в розрізі областей Карпатського регіону характерні для них процеси демовідтворення. При цьому глибинний ретроспективний аналіз буде здійснений за показниками рівнів народжуваності і смертності (на 1000 населення) та з виявленням їх співвідношень.

Закарпатська область відзначається більш помітними коливаннями за показником рівня народжуваності та суттєвими впливами демографічних характеристик сільського населення на процеси відтворення, яке тут домінує. На рис. 2.1 відображено співвідношення рівнів народжуваності та смертності населення Закарпаття, що дали змогу простежити загальну картину демовідтворення за останніх 22 роки щодо домінування однієї з тенденцій.

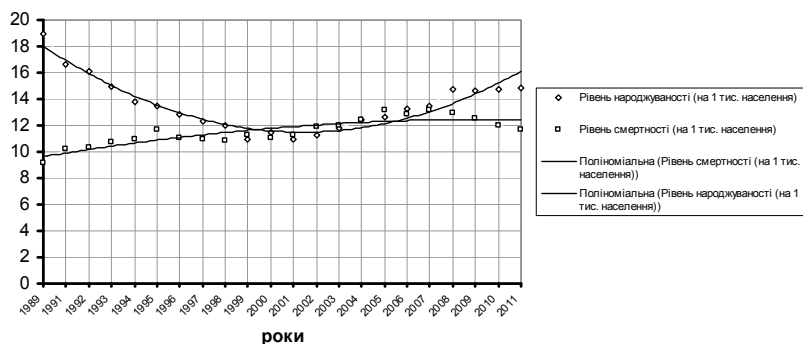

Рис. 2.1. Співвідношення коефіцієнтів народжуваності і смертності населення у Закарпатській області, 1989-2011 рр. (на 1000 населення)

(Складено автором на основі джерела: Населення: Демографічна ситуація: стат. інформація ; Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/naseleennja11.pdf>)

Як видно, своєрідними переломними періодами в тенденціях демо-відтворення були 1999-2000 рр. та 2005-2006 рр., коли трендова лінія рівня народжуваності поліноміального типу з високою вірогідністю апроксимації ($R^2=0,92$) переважала тренд рівня смертності. Рівень народжуваності в області характеризувався монотонним скороченням, набуваючи найнижчого значення до 2001 року (лише 10,9) та стабільно зростав, сягаючи в 2011 році рівня 14,8. Найвищі темпи приросту даного показника були характерні періодам 2007-2008 рр. у позитивній динаміці та 1998-1999 рр. – у негативній динаміці.

Найвищий рівень приросту рівня смертності був характерним для 1994-1995 рр., а найнижчий – для 1995-1996 рр.

Очевидно, що період 1999-2005 рр., протягом котрого рівень смертності (за винятком 2000 та 2004 років) переважав рівень народжуваності, був неоднозначним у демографічному плані для регіону та зумовлений складною соціально-економічною ситуацією в усій країні. На даний час різниця між рівнями народжуваності та смертності сягає понад 2 одиниці, хоча це далеко від показників 1992 р., коли рівень народжуваності переважав аналогічний показник по смертності в 1,56 разу. Для збереження визначених позитивних тенденцій в області щодо процесів демовідтворення важливо активізовувати визначений управлінський інструментарій у рамках державної соціальної політики, про який йтиметься нижче.

Процеси демовідтворення *Івано-Франківської області* в значній мірі детермінуються окремими специфічними демохарактеристиками регіону, серед яких – досить висока щільність населення, а також підвищена трудова мобільність економічно активного населення, що зокрема виражається у великих обсягах напівлегальної та нелегальної міграції (схожі тенденції мають місце в Львівській області). Співвідношення коефіцієнтів народжуваності й смертності населення Івано-Франківщини для виявлення загальної картини демовідтворення населення за останні 2 десятиліття відображено на рис. 2.2.

Для Івано-Франківської області, на відміну від Закарпаття, період переважання рівня смертності над рівнем народжуваності – значно триваліший (починаючи з 1997 року). І хоча до сьогодні різниця між даними показниками поступово скорочується і трендові лінії засвідчують перспективи переважання народжуваності над смертністю, разом з тим тут слід пам'ятати про істотні кількісні втрати населення через міграційні процеси. Найвищі темпи приросту рівня народжуваності у даній області були характерні для 2003-2004 рр., найнижчі – для 1998-1999 рр. Щодо рівня смертності, то найвищий його приріст спостерігався в 1998-1999 рр., найнижчий – у 2010-2011 рр.

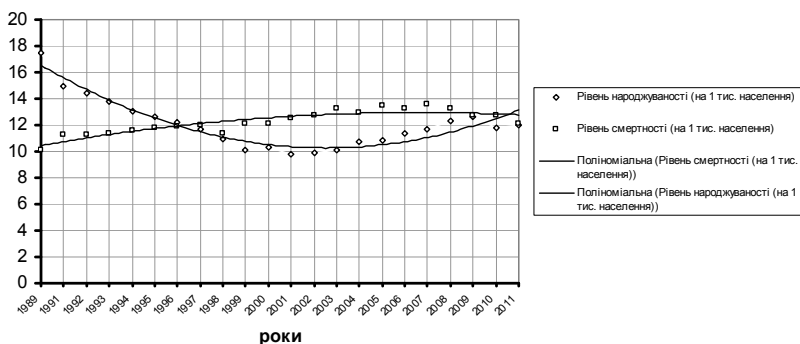

Рис. 2.2. Співвідношення коефіцієнтів народжуваності і смертності населення в Івано-Франківській області, 1989-2011 рр. (на 1000 населення) (Складено автором на основі джерела: Населення: Демографічна ситуація : стат. інформація ; Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/EX_IN/DS0.HTM)

Таким чином, ситуація щодо відтворення населення Івано-Франківської області сьогодні поступово покращується, проте забезпечення розвитку подальших позитивних тенденцій, передбачених трендами (рис. 2.2), потребують знову ж таки відповідних управлінських заходів.

Львівщина – специфічна область Карпатського регіону, яка відзначається, насамперед, передовими позиціями в плані культурного і духовного розвитку, а також окремими економічними досягненнями. У просторовому аспекті – це своєрідний центр концентрації ділової активності Західного регіону, що зумовлює формування обласного центру як своєрідного системоформуючого ядра внутрішньодержавної територіальної міграційної системи з чітко вираженими міжрегіональними та внутрішньорегіональними маятниковими міграціями. Очевидно, що такі процеси в значній мірі відображаються на показниках відтворення населення області, співвідношення коефіцієнтів народжуваності і смертності котрих відображено на рис. 2.3. З іншого боку, слід пам'ятати про значні впливи зовнішніх міграційних процесів, адже економічно активне населення області традиційно відзначається підвищеною трудовою мобільністю з чітко вираженою проєвропейською орієнтацією.

Як бачимо на рис. 2.3, для Львівської області є характерними дещо схожі тенденції щодо аналізованих показників, як і на Івано-Франківщині. Найвищі значення рівня народжуваності для області за досліджуваний період спостерігались у 1989 р., мінімальні – у 2001 р. Щодо середньорічного приросту, то найвище його значення за даним

показником було характерним для 2007-2008 рр. (1,06) та 2003-2004 рр. (1,05), а найнижче – для 1998-1999 рр. (0,9).

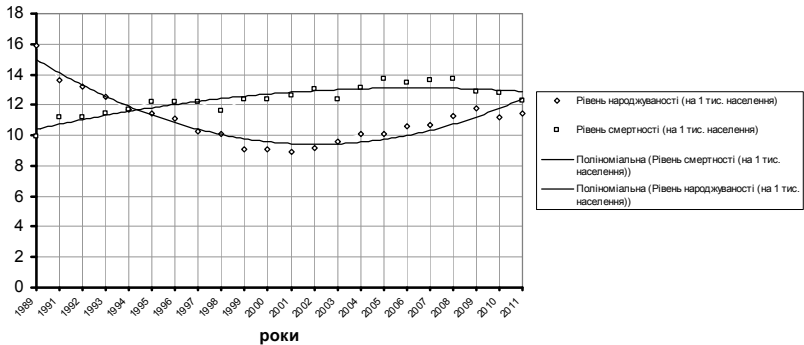

Рис. 2.3. Співвідношення коефіцієнтів народжуваності і смертності населення у Львівській області, 1989-2011 рр. (на 1000 населення) (Складено автором на основі джерела: Населення: Демографічна ситуація : стат. інформація ; Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=18&ozn_news=4&show=1&show2=1)

Найвищі значення рівня смертності у Львівській області за останні 22 роки мали місце у 2005 р., найнижчі – у 1989 р. Найвищий середньорічний приріст показника рівня смертності спостерігався за 1998-1999 рр. (1,07), найнижчий – за 2008-2009 рр.

Лінії тренду показників, як було простежено і в Івано-Франківській області, засвідчують позитивні тенденції щодо можливостей подальшого переважання рівня народжуваності над рівнем смертності. У принципі, починаючи з 2005 р., для області є характерним монотонне скорочення розриву між даними показниками. Так, якщо в 2005 р. різниця між названими коефіцієнтами становила 3,6 на користь рівня смертності, то в 2011 р. вона скоротилась до 0,9. Найбільш суттєві розриви спостерігались у 2001-2002 рр., коли особливо виразно фіксувалось переважання рівня смертності.

І наостанок простежимо специфічність демопроектів у Чернівецькій області, для якої за відповідними показниками характерні найбільш динамічні коливання (рис. 2.4).

Як видно з рис. 2.4, для Чернівецької області, як і для Закарпаття, у 2011 р. вперше за тривалий період (16 років) було характерним переважання рівнем народжуваності рівня смертності. Найвище ж переважання рівня смертності спостерігалось у 2003 р., після чого позитивні тенденції щодо темпів приросту рівня народжуваності

посилювались помітним скороченням рівня смертності, що дозволило забезпечити досить позитивну динаміку відтворення населення. Загалом для області є характерним чи не найбільш тривалий період зниження рівня народжуваності. Мінімальне його значення сягнуло 9,7 одиниць у 2001 р. Найвищий рівень смертності спостерігався у 2005 р. Щодо середньорічних темпів приросту рівня народжуваності, то найвищі їх значення були притаманними 2007-2008 рр. (1,1), найнижчі – 1998-1999 рр. (0,93).

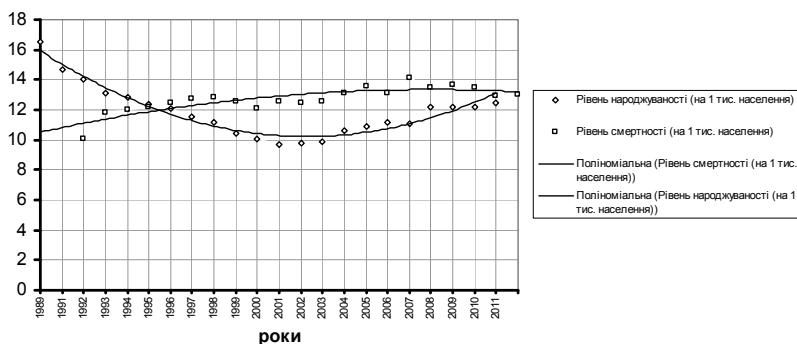

Рис. 2.4. Співвідношення коефіцієнтів народжуваності і смертності населення у Чернівецькій області, 1989-2011 рр. (на 1000 населення) (Складено автором на основі джерела: Населення: Демографічна ситуація : стат. інформація ; Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/statinf/demoh/nas.htm>)

Отже, ретроспективний аналіз процесів демовідтворення населення в Карпатському регіоні засвідчив порівняно позитивні тенденції, які вимагають їх посилення через належні управлінські впливи. Одночасно з орієнтирами на забезпечення додатного природного приросту населення постає питання якісних параметрів людської життєдіяльності, зокрема подовження продуктивного періоду життя. Саме це повинно бути ключовим моментом при визначенні стратегічних орієнтирів демографічної політики в Україні.

2.3. Перспективи зближення компонентної структури соціально-демографічного потенціалу розвитку областей Карпатського регіону

Певні переваги деморозвитку Карпатського регіону на даний час не знаходять повноцінного втілення на практиці. Річ у тім, що області

регіону відзначається недостатньою конвергенцією трудовесурсного потенціалу. Це значною мірою пов'язано з чи не найменшим рівнем незайнятості населення працездатного віку в означеному нами регіоні в порівнянні з усією країною. Нижче в таблицях представлено дані офіційної статистики, що стосуються безробіття населення країни та регіону, а також попиту і пропозиції робочої сили на ринках праці⁴¹.

Так, статистичні показники табл. 2.6-2.7 свідчать, що різке зростання незайнятості населення країни та регіону в останнє десятиріччя поступово змінюється його зниженням. При цьому рівень безробіття згідно методології МОП, яка враховує частку незайнятих до економічно активного населення у віці 15-70 років, після 2000 р. знизився по країні більше, ніж у 1,5 разу, тоді як офіційно зареєстрованого безробіття – майже у 2,3 разу. Що стосується Карпатського регіону, то станом на 2011 р. рівень незайнятості населення в більшості його областей, окрім Львівщини, перевищував аналогічний показник по всій країні.

Таблиця 2.6

Безробіття населення країни та Карпатського регіону за методологією МОП у 2000-2011 рр.*

	2000		2005		2008		2010		2011	
	тис.	%	тис.	%	тис.	%	тис.	%	тис.	%
Україна	2655,8	11,6	1600,8	7,2	1425,1	6,4	1785,6	8,1	1732,7	7,9
<i>Карпатський регіон:</i>										
Закарпатська	66,3	11,6	41,3	7,0	37,8	6,4	50,4	8,7	55,2	9,6
Івано-Франківська	68,6	10,5	50,3	8,8	46,5	7,9	47,5	8,2	50,5	8,7
Львівська	166,8	13,3	102,4	8,8	89,7	7,6	93,3	7,8	92,1	7,7
Чернівецька	60,4	17,1	39,5	9,8	34,9	8,4	35,6	8,5	34,2	8,2

* Складено авторами на основі джерела: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с.

Для справедливості відзначимо, що Карпатський регіон не є єдиним в країні за найвищою часткою незайнятого населення. У цьому відношенні останнім часом з ним починає зрівнюватися частина територій Центрального регіону (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Чернігівська та інші області, де, наприклад,

⁴¹ Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с. – С. 356-367.

за методологією МОП рівень безробіття у 2011 р. коливався в інтервалі 8,6-10,4%). Разюче відрізняються від названих територій низка індустріально розвинених областей сходу та півдня, АР Крим, м. Київ та столична область, де рівень безробіття не перевищував 5,6-7,2%, тобто був нижчим порівняно з усією країною у 1,1-1,4 разу, а порівняно з більшістю областей Карпатського регіону – майже у 1,5 разу.

Таблиця 2.7

Рівень зареєстрованого безробіття в країні та Карпатському регіоні
у 1995-2011 рр., %*

	1995	2000	2005	2008	2010	2011
Україна	0,4	4,1	3,1	3,0	2,0	1,8
<i>Області Карпатського регіону:</i>						
Закарпатська	0,9	6,0	3,4	3,3	1,8	1,6
Івано-Франківська	1,5	5,7	4,1	3,7	2,0	1,9
Львівська	1,0	6,0	3,4	2,7	1,7	1,5
Чернівецька	0,4	4,2	4,9	3,4	1,9	1,9

* Складено авторами на основі джерела: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с.

У табл. 2.8 наводяться дані, що стосуються попиту і пропозиції робочої сили на ринку праці країни та Карпатського регіону в 2005-2011 рр.

З даних табл. 2.8 видно, що за умов економічної кризи потреба підприємств у працівниках на заміщення вакантних робочих місць різко знизилась (за сім років по країні – більше, ніж у 3 рази, а по окремих областях Карпатського регіону – в 2-5 разів).

Регіон відзначається також високим рівнем навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію), причому найбільшого значення цей показник набув у Івано-Франківській області (74 особи в 2010 р. та 39 осіб в 2011 р.). Загалом, в областях регіону цей показник виявився у 1,3-5 разів вищим порівняно із загальнонаціональним рівнем. Низька потреба підприємств у працівниках та ще вищий рівень навантаження фіксується також у деяких областях Центрального регіону, досягаючи свого максимуму в Черкаській області, де на одне вільне робоче місце претендувало у 2010 р. 89 осіб., а у 2011 р. – вже 140 осіб. Натомість в АР Крим, м. Києві, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Одеській та Київській областях навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) у 2011 р. становило від 1 до 7 осіб.

Таблиця 2.8

Попит і пропозиція робочої сили на ринку праці країни та
Карпатського регіону в 2005-2011 рр.*

	Кількість зареєстрованих безробітних, тис.			Потреба підприємств у працівниках, тис.			Навантаження на одне вільне робоче місце, осіб		
	2005	2010	2011	2005	2010	2011	2005	2010	2011
Україна	903,5	564,0	501,4	186,6	63,9	59,3	5	9	8
<i>Карпатський регіон:</i>									
Закарпатська	26,1	14,2	12,1	3,4	0,9	1,2	8	15	10
Івано-Франківська	33,8	16,9	16,3	2,0	0,2	0,4	17	74	39
Львівська	52,2	27,7	23,4	4,9	2,3	1,9	11	12	12
Чернівецька	26,7	10,8	10,9	1,8	0,7	0,9	15	16	12

* Складено авторами на основі джерела: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с.

Дані цієї таблиці свідчать також, що в Карпатському регіоні у 2005 р. реально могли працевлаштуватись від 6 до 13% незайнятих трудовою діяльністю мешканців, тоді як у 2010 р. – лише від 1,2 до 6,4%, тобто менше п'ятнадцятої частини цієї групи, а у 2011 р. – від 4 до 12,3% або не більше дев'ятої її частини.

Офіційна статистика містить й інші тривожні сигнали. Так, на початок 2006 р. у Львівській області можливість працевлаштування могла здійснитись для: 24,5% кваліфікованих робітників, що працюють за допомогою інструментів; 16,5% представників операторських професій; близько 3% носіїв малокваліфікованої робочої сили. На початок 2012 р. подібну можливість серед представників вказаних професійних груп могли відповідно здійснити лише: 15,3%; 6,9%; 3,6%⁴². Одночасно, слід звернути увагу на непропорційно високу частку останньої категорії фахівців у складі незайнятого населення (2005 р. – 30%; 2010 р. – близько 13%; 2011 р. – 12,4%; 2012 р. – 11,4%), що є ознакою розбалансованості професійної структури працівників області, яке істотно зменшує перспективу науково-технічного прогресу території, а отже і перспективу повнішої реалізації її СДП.

За таких умов важко вирішити проблему об'єктивного переростання сформованого в цій, як і в сусідніх областях регіону, людського

⁴² Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів: Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с. – С. 263.

потенціалу в людський капітал, який зміг би зайняти адекватне використання на місцях. Не дивно, що значна частина тимчасових мігрантів з регіону змушена працевлаштовуватись за рубезем на найменш престижні робочі місця. Так, вже у кінці минулого століття з областей Карпатського регіону щорічно на тимчасову працю в країни «близького» і «далекого» зарубіжжя виїздили близько 700 тис. осіб, що становило до 20% від загальної кількості їх населення у працездатному віці⁴³. До цього часу чисельність міждержавних мігрантів з регіону, вірогідно, перевищила 1 млн. осіб.

Ситуація, проте, ускладнюється тим, що в країні інформаційну базу наповнюють не зовсім об'єктивні і достовірні дані про обсяги міждержавної та міжрегіональної міграції населення. Але і обмежена статистична інформація свідчить про наступне. У країні тривалий час спостерігалось скорочення населення в результаті посиленої міграційної активності громадян. І лише після 2005 р. має місце незначний міграційний приріст населення країни та деяких регіонів (при тенденції зниження загальної чисельності мешканців). Однак, ці в цілому позитивні зрушення ще не стали характерними для областей Карпатського регіону, де при загальнодержавному позитивному значенні сальдо міждержавної міграції майже весь час продовжував домінувати процес еміграції, що, наприклад, у 2005 р. вона становила – 5,1 тис. осіб, у 2007 р. – 2,4 тис., а у 2008 р. – 1,5 тис. осіб. І тільки у 2009 р. у регіоні вперше відзначено несуттєвий міграційний приріст населення, що дорівнював 0,2 тис. осіб, або лише 1,5% загальнодержавного міграційного приросту. У 2010 році цей показник зріс до 0,38 тис. осіб, що становило 2,3% від загальнодержавного міграційного приросту, а в 2011 р. – відповідно до 0,62 тис. осіб та до 3,6%⁴⁴. Разом з тим, населення регіону продовжувало зменшуватись внаслідок міжрегіональної міграції: наприклад, у 2011 р. – на 1,217 тис. осіб⁴⁵.

Наведені дані підтверджують факт неоднозначного, суперечливого характеру відтворення СДП в регіоні (табл. 2.9).

Загалом, як свідчать офіційні статистичні дані, в країні і регіонах міждержавна міграція за обсягами різко поступається міжрегіональ-

---

⁴³ Романюк М. Міграція населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання / М. Романюк. – Економіка України. – 1999. – №9. – С. 39.

⁴⁴ Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів: Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с. – С. 346.

⁴⁵ Державна служба статистики України. Міграційний рух населення у 2011 році. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/ds/mr-mr_u/mr0112_u.html.

ному та внутрішньорегіональному її різновидам. Так, у 2008 р. обсяг міждержавної міграції виявився стосовно кількості прибулих у 18 разів, а кількості вибулих – у 30 разів меншим порівняно з міграційними переміщеннями в середині країни. У 2011 р. аналогічні показники міждержавної міграції виглядали значно збільшеними, якщо порівнювати їх з усіма видами міграційного руху в цілому по країні (відповідно у 21 і у 45 разів). А всього міждержавна міграція у цьому році характеризувалась такими даними: 4,7% прибулих та 2,2% вибулих від усіх напрямів міграційних переміщень.

Таблиця 2.9

Міграційний приріст (скорочення) населення країни та Карпатського регіону у 2001-2011 рр. (тис. осіб)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	-152,2	-33,8	-24,2	-7,6	4,6	14,2	16,8	14,9	13,4	16,3	17,1
<i>Області Карпатського регіону:</i>											
Закарпатська	-3,6	-2,5	-2,5	-2,6	-2,3	-2,3	-1,6	-1,4	-0,2	-0,06	-0,07
Івано-Франківська	-7,9	-0,8	-1,4	-1,2	-0,8	-1,0	-0,2	-0,1	0,1	0,14	0,268
Львівська	-17,9	-3,3	-2,9	-2,4	-1,7	-1,2	-1,2	-0,7	-0,1	-0,06	0,038
Чернівецька	-3,5	-0,2	-0,5	-0,9	-0,3	-0,2	0,6	0,7	0,4	0,36	0,386

* Складено авторами на основі джерела: Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів : Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с.

Подібний стан речей спостерігався у Карпатському регіоні, включаючи Львівську область. Так, у 2011 р. по усіх напрямках міграції в області зафіксовано 61,896 осіб, з яких абсолютна більшість припадала на внутрішньообласну міграцію (43454 особи або 70,2%), тоді як на міжрегіональну – 17,278 осіб (27,9%), а на міждержавну – лише 1 164 особи (1,9%). Отже, обсяг міждержавних переміщень робочої сили в області виявився меншим порівняно з міжрегіональними переміщеннями у 14 разів, а порівняно з внутрішньообласними – у 37,3 разу. Зокрема, у 2011 р. чисельність прибулих в область з інших регіонів країни осіб була в 13 разів більшою, ніж із зарубіжних країн,

тоді як вибулих з області в інші регіони – у 16,8 разу порівняно з вибулими за межі України⁴⁶. Зауважимо, що в результаті лише міжрегіональної міграції робочої сили область в цьому році втратила 1590 осіб. А це в свою чергу певним чином позначається на характері соціально-демографічного розвитку зазначеного регіону.

Поряд зі збереженням окремих переваг деморозвитку (а до них ще можна долучити зростаючий обсяг навчання студентів у ВНЗ вищих рівнів акредитації, що в деяких областях регіону Карпат впродовж останнього десятиріччя зріс майже у 3 рази, тоді як у всій країні – у 2,5 разу; стабільніший стан сімейних відносин, що проявляється у підвищеному рівні шлюбності та пониженому – розлучуваності населення, більшому середньому розмірі сім'ї, особливо в сільській місцевості тощо) в регіоні однозначно мають місце незбалансована структура підготовки кадрів для господарського комплексу, зниження рівня їх підготовки при одночасному штучному зростанні кількості ВНЗ, проблеми зі зміцненням здоров'я мешканців і, особливо, майже повна відсутність позитивних зрушень у плані оптимізації зайнятості працездатного населення.

Якщо ці проблеми і надалі не будуть вирішуватись у повному обсязі, то на перспективу слід очікувати поступову нівеляцію ще наявних переваг деморозвитку регіону, результатом чого може бути наростання міжрегіональної та міждержавної міграції населення. Внаслідок того, що регіон до цих пір залишався порівняно малопривабливим для осідання іммігрантів з-за кордону порівняно з областями причорноморської зони, промислово розвиненими територіями сходу та містом Київ і столичною областю, можна очікувати поступового зниження частки його мешканців у складі всього населення країни. У науковій літературі наводяться прогнозні оцінки чисельності населення країни до 2025 р., здійснені різними вітчизняними та зарубіжними інституціями. Найбільш зваженим серед них можна вважати прогноз НДПМЕ, але і він виявився надмірно оптимістичним: згідно нього в країні у 2025 р. проживатиме 46,7 млн. осіб⁴⁷, хоча насправді вже у 2010 р. чисельність мешканців країни не досягала і 46 млн. Якщо темпи депопуляції не зміняться, то в країні станом на 2025 р. орієнтовно проживатиме 43 млн. осіб.

Що стосується зовнішньої міграції, то науковці розрахували два варіанти (оптимістичний і песимістичний) прогнозу розвитку цього

---

⁴⁶ Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с. – С. 223; Державна служба статистики України. Міграційний рух населення у 2011 році. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/ds/mr/mr_u/mr0112_u.html.

⁴⁷ Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. – Умань: ІДіСД НАН України, 2007. – 274 с. – С. 29.

явища. Згідно першого з них, сальдо міждержавної міграції найближчим часом буде однозначно додатнім, зокрема, в 2025 р. становитиме 107,9 тис., у тому числі в областях Карпатського регіону – 5,8 тис. осіб, або 5,4%. Згідно ж песимістичного варіанту прогнозу на вказаний рік сальдо міждержавної міграції не перевищуватиме 7,4 тис. осіб, зокрема у Карпатському регіоні – 1,8 тис. осіб⁴⁸. Отже, міграційний приріст населення регіону очікується незначним або взагалі від'ємним. Іншими словами, демографічні перспективи регіону видаються доволі проблематичними: дещо підвищений природний приріст населення в ньому майже повністю нейтралізуватиметься підвищеним рівнем еміграції. Тому, логічно допустити, що станом на 2025 р. чисельність мешканців регіону заледве чи перевищить 5,7 млн. осіб, тобто нинішні 13,3% від усього населення країни.

На соціально-демографічний розвиток окремих територій в неменшій мірі у порівнянні із загальносвітовою тенденцією деморозвитку (неухильне зменшення темпів приросту населення з подальшою прогнозованою його стабілізацією на певному рівні) продовжують впливати цивілізаційні особливості, а також дієвість притаманних різним суспільним системам інституційних феноменів, до яких належать: формальні (законодавчі акти та ін.) і неформальні (звичаї, традиції) норми суспільного співжиття; суб'єкти суспільної діяльності (держава, сім'я, інститути охорони здоров'я, освіти, правопорядку та ін. з відповідними ним механізмами впливу); стійкі способи та стереотипи мислення, що відображають менталітет населення⁴⁹.

У результаті одночасного діяння різномодальних чинників у сучасному світі склалась надзвичайно строката мозаїка демовідтворювальних процесів, що дало підставу зарубіжним демографам обґрунтувати теорію т.зв. другого демографічного переходу, визрівання якої завершилось у 80-х роках минулого століття. Загалом, стало очевидним, що загальна теорія демографічних переходів виявилась неспроможною пояснити новітні прояви демовідтворення, що у тій чи іншій мірі охопили більшу частину європейських країн. У цілому, ця теорія висувалась з метою пояснення змін демографічної поведінки населення у зв'язку з трансформацією традиційного, тобто доіндустріального, суспільства в індустріальне. І саме такі зміни демовідтворювальних процесів, на думку демографів, мали стати визначальними для решти світу.

⁴⁸ Клупт М. Демография регионов Земли / М. Клупт. – СПб : Питер, 2008. – 347 с. – С. 198-199.

⁴⁹ Геєць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Геєць // Демографія та соціальна економіка. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – №1(15). – 2011. – 176 с. – С. 3-23. – С. 10-11.

Однак, і у самій Європі на кінець ХХ столітті усе відчутнішими ставали певні зрушення пов'язані, насамперед, зі становленням постіндустріального суспільства. Вони стосувались, зокрема, трансформації цінностей, що почали істотно відрізнятися від цінностей недалекого минулого. Засновниками теорії другого демографічного переходу виступили голландський вчений Ван де Каа та бельгієць Рон Лестаг. Згідно їх концепції, перший демографічний перехід орієнтовно закінчився в середині 60-х років минулого століття, коли внаслідок зниження народжуваності та смертності темпи природного приросту населення в основних європейських країнах наблизились до нульового рівня, а еміграція з цих країн вперше почала поступатись імміграції.

На думку розробників концепції другого демографічного переходу істотні відмінності в демографічній поведінці пояснюються радикальними зрушеннями в системі пануючих у західному суспільстві цінностей. Так, для попереднього етапу деморозвитку країн Європи характерними були: значна релігійність населення, масова орієнтація його на сімейні цінності, святість шлюбних відносин, підтримка впорядкованості та організованості суспільного життя, несприйняття радикальних ідей. Важливе значення відводилось матеріальному достатку та кар'єрі, а бажана кількість дітей прямо пов'язувалась з досягнутим рівнем добробуту⁵⁰. Загалом, демографічні установки населення залишались доволі консервативними, несли на собі явний відбиток психологічних особливостей попереднього, традиційного типу відтворення населення.

При побудові постіндустріального суспільства демовідтворювальні установки населення стають усе віддаленішими від ідеальних. Зокрема, констатується, що кожна людина вільна сама робити власний життєвий вибір. Таким чином, фактично відбувається різке зростання індивідуалізму. В цілому, другий демографічний перехід відзначається зумовленістю прагнення індивіда до самовираження, свободою вибору та особистого розвитку, власним життєвим стилем і емансипацією. Зростання доходів у т.зв. країнах «загального благополуччя», економічна та соціальна захищеність, яку демократичні держави гарантують своїм громадянам, дали поштовх до того, що демографічна, в т.ч. демовідтворювальна поведінка стала розглядалась суспільством як суто особиста справа. Сформувались або формуються такі нетипові для попереднього етапу суспільного розвитку моделі демографічної поведінки як проживання поза сім'єю, позашлюбне співжиття і позашлюбна народжуваність, зростаюче практикування розлучень та ін.

---

⁵⁰ Клулт М. Демография регионов Земли / М. Клулт. – СПб : Питер, 2008. – 347 с. – С. 49-52.

Одночасно знижується релігійність, послаблюється громадянська мораль, зростають недовіра до владних інститутів, космополітні погляди, особливе значення надається самовиразу. Іншими словами, у суспільному житті починають домінувати неконформістські цінності, включаючи індивідуалізм, всезагальну толерантність.

Як видно, ідеологи другого демографічного переходу абсолютизують роль у його становленні світоглядних, особливо соціально-психологічних, чинників, залишаючи у тіні чинники соціально-економічного порядку. Не зважаючи на це, маємо визнати можливість застосування до України та окремих її регіонів основних положень концепції другого демографічного переходу, оскільки Україна є органічною частиною Європи, а особливості новітнього деморозвитку в ній все у більшій мірі віддзеркалюють демографічну поведінку мешканців економічно розвинених країн континенту. Зрозуміло, що повного співпадіння репродуктивних орієнтацій населення України та інших європейських країн бути не може, хоча б з огляду на нерівномірність їх соціально-економічного розвитку. Тим більше, процеси демовідтворення можуть зберігати свою специфіку і в окремих територіальних утвореннях таких значних за площею та чисельністю населення держав, до числа яких і належить Україна. В цілому ж, народжуваність за умов реалізації другого демографічного переходу диференціюється по різних частинах Європи, але майже ніде не забезпечує навіть простого відтворення їх населення. Така особливість деморозвитку притаманна і Україні, причому за рівнем депопуляції населення, вона, на жаль, посіла одне з чільних місць навіть серед пострадянських країн. Очевидно, що подальший розвиток СДП у великій мірі залежатиме від наростання імміграційних потоків у країни Європи з регіонів світу з надлишковою чисельністю носіїв робочої сили. Подібний феномен вже досить відчутно проявляється упродовж останніх десятиліть у Франції, Німеччині, країнах Бенілюксу, Скандинавії та ін.

Виходячи з цього, основні положення другого демографічного переходу можуть бути застосовані до України, включаючи Карпатський регіон, лише вибірково. Так, у Карпатському регіоні не останню роль у демовідтворювальних процесах продовжують відігравати вищий рівень релігійності, краще збереження національних звичаїв і традицій. А це фактично означає, що регіон перебуває у своєрідній світоглядній опозиції до низки розвинених країн Європи, у яких найбільш адекватно реалізується другий демографічний перехід.

У цілому, проведений нами аналіз свідчить про суттєві труднощі в розвитку трудових ресурсів потенціалу областей Карпатського регіону, насамперед про підвищений рівень безробіття та пов'язану з ним різку невідповідність попиту і пропозиції робочої сили на регіональних

ринках праці, далеким від оптимального навантаженням на вільні робочі місця. Окрім цього, на характер трудоресурсного забезпечення цих ринків суттєвий вплив здійснюють чинники міграційного руху населення як у межах країни, так і стосовно зовнішньоміграційних (міждержавних) переміщень.

Для зменшення асиметричності соціально-демографічного розвитку областей Карпатського регіону необхідно здійснювати формування мереж співпраці між ними, а також і з іншими регіонами країни, що повинно реалізуватися у формі оптимізації міграційних контактів. Тому, на наш погляд, подальший поступ регіону неможливий без планомірного вирішення соціальних, економічних, морально-духовних, захисних та супутніх до них проблем, а саме таких як: зближення (конвергенція) трудоресурсного потенціалу областей регіону; відродження перспективних галузей промисловості з синхронним зростанням зайнятості працездатного населення і створенням відповідної соціальної інфраструктури; регулювання міграційних процесів, метою чого є повернення в регіон частини емігрантів з подальшим відкриттям ними власної справи; оперативна перебудова системи підготовки кадрів та структури навчальних закладів різних рівнів; пропаганда серед підростаючого покоління виробничих цінностей інноваційного спрямування з опорою при цьому на існуючі соціально-демографічні переваги розвитку даного регіону.

2.4. Соціально-демографічний потенціал в світлі трансформації функціонально-господарських типів міст Карпатського регіону

Тривала демографічна криза в Україні ставить завдання ґрунтового аналізу та вивчення демографічної ситуації та тенденцій у динаміці людності країни, її регіонів та окремих поселень. Досягнення сталого демографічного розвитку є однією з головних цілей, яку законодавчо закріплено у схвалених Концепції демографічного розвитку на 2005-2015 рр.⁵¹, Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 р.⁵², Загальнодержавній програмі розвитку малих міст⁵³.

---

⁵¹ Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки, затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 24.06.2006 р. №879. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%EF>.

⁵² Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 24.06.2006 р. №879. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879-2006-%EF>

⁵³ Загальнодержавна програма розвитку малих міст, затверджена Законом України від 4.03.2004 року №1580-IV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15>

Сучасний демографічний розвиток України характеризується неоднорідністю перебігу демопроектів у різних регіонах України. На тлі загального стабільного природного зменшення населення, його темпи у Карпатському регіоні є суттєво нижчими. Як зауважує В.Геєць, головним наслідком демографічної кризи для майбутнього є потенційне гальмування економіки головню через обмежений ресурс праці⁵⁴. У зв'язку з цим варто зосередитися на дослідженні динаміки людності міських поселень країни та її регіонів у розрізі їхньої господарської спеціалізації. Саме міста та утворені ними агломерації є ядрами регіональних ринків праці – як завдяки концентрації переважної більшості чисельності населення (станом на 01.01.2012 р. частка міського населення в Україні – 68,5 %, в Карпатському регіоні України – 48,8 %⁵⁵), так і завдяки функціям полюсів притягання робочої сили, регіональних та локальних центрів життєдіяльності населення, в т.ч. і мешканців довколишніх територій.

Загальна динаміка зменшення чисельності населення в Карпатському регіоні України має позитивні тенденції – у 2009 та 2010 рр. регіон втратив лише 2 та 3,3 тис. осіб відповідно, а вже у 2011 р. відбувся незначний приріст населення – на 1 тис. осіб (головно за рахунок природного приросту у Закарпатській області) (рис. 2.5). Це можна пояснити не тільки наслідками демографічної політики, спрямованої на стимулювання народжуваності, а й демографічною хвилею – у найбільш активний дітородний вік вступили народжені у 1980-90-х рр. Тому, вочевидь, у найближчі кілька років збільшення населення очікувати не варто, – за інших рівних умов можливе лише незначне його зменшення.

Аналізуючи демографічну динаміку в розрізі міського та сільського населення, відзначимо суттєві відмінності у темпах зменшення чисельності міського населення Карпатського регіону та України (табл. 2.10).

При загальному зменшенні населення (в період 1989-2012 рр.) на 4,9 % (в Україні – на 12,1 %), міське населення регіону зменшилось на 7,7 %, тоді як в Україні – на 9,8 %. В абсолютному виразі чисельність міських мешканців регіону скоротилась на 247,4 тис. осіб, сільських – на 64,0 тис. осіб, тобто майже у 4 рази менше (для України – в 1,2 разу). Це пов'язано головню із зростанням людності сіл Закарпаття (на

⁵⁴ Геєць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Геєць // Демографія та соціальна економіка. – К., Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, №1(15). – 2011. – 176 с. – С. 3-23 – С. 3.

⁵⁵ Тут і надалі використано офіційні статистичні дані Державної служби статистики України та її територіальних органів відповідних областей Карпатського регіону (<http://www.ukrstat.gov.ua/>).

48,9 тис. осіб за досліджуваний період), значним скороченням людності Львова та малих міст Карпатського регіону (табл. 2.11).

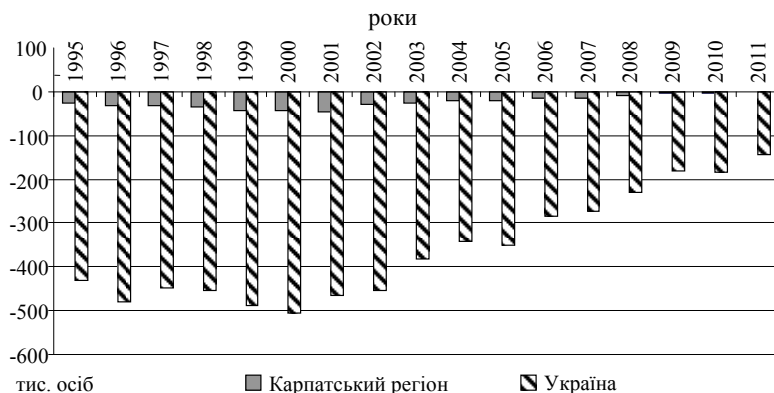

Рис. 2.5. Динаміка зменшення чисельності населення України та Карпатського регіону (1995-2012 рр.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Таблиця 2.10

Чисельність і приріст населення Карпатського регіону України (1989-2012 рр.)*

	Чисельність населення, тис. осіб		Приріст, %		Міське населення, тис. осіб		Приріст, %	
	1989	2001	2012	2012/1989	1989	2001	2012	2012/1989
Закарпатська	1252,3	1258	1247,9	-0,4	513,4	466	460,1	-10,4
Івано-Франківська	1423,5	1410	1377,4	-3,2	597,9	593	591,4	-1,1
Львівська	2747,7	2627	2522,6	-8,2	1621,1	1558,7	1521,9	-6,1
Чернівецька	938	922,8	902,2	-3,8	394	373,5	378,1	-4,0
Карпатський регіон	6361,5	6217	6050,1	-4,9	3198,9	2991,2	2951,5	-7,7
Україна	51706,6	48457	45453	-12,1	34488,3	32574,5	31125,2	-9,8

* Складено авторами на основі статистичних джерел.

Таблиця 2.11

Людність та приріст людності міст Карпатського регіону України
(за функціонально-господарськими типами) (1989-2012 рр.)*

Типи міст за величиною	Людність групи, тис. осіб	Кількість міст	Функціональні типи міст							Чисельність населення, тис. ос.		Приріст (1989-2012 рр.)	
			багатофункціональні	промислові	промислово-аграрні	аграрно-промислові	промислово-транспортні	промислово-енергетичні	рекреаційні	1989 р.	2012 р.	тис. осіб	у %
дуже великі	500-1000	1	1	–	–	–	–	–	–	790,9	729,8		
великі	100-500	3	3	–	–	–	–	–	–	587,7	597,1	9,4	1,6
середні	50-100	6	3	1	2	–	–	–	–	431,5	419,0	-12,5	-2,9
малі	до 50	71					890,3		848,9	-41,4	-4,7		
у т.ч.	20-50	14	–	3	8	1	1	–	1	388,1	368,9	-19,2	-4,9
	10-20	16	–	3	4	3	2	2	2	208,6	211,0	2,3	1,1
	5-10	31	1	5	6	9	6	–	4	268,3	235,8	-20,1	-7,9
	до 5	10	–	7	–	2	–	–	1	37,8	33,3	-4,5	-11,9
усі міста		81	8	19	20	15	9	2	8			-136	-5,0
чисельність населення, тис. ос.	1989 р.		1602,4	253,9	472,3	156,6	95,2	24,9	107,6	2712,9	x	x	x
	2012 р.		1548,3	247,8	444,9	146,9	94,4	26,1	96,4		2594,9	x	x
приріст (1989-2012)	тис. ос.		-54,1	-6,1	-27,4	-9,8	-0,7	1,2	-11,2	x	x	-105,6	x
	у %		-3,4	-2,4	-5,8	-6,3	-0,8	4,7	-10,4	x	x	x	-3,9

* Складено авторами на основі статистичних джерел.

Звернемо увагу на динаміку міст різних категорій за людністю. Всього станом на 01.01.2012 р. в регіоні налічується 81 місто (у 1989 р. їх було 75⁵⁶), де проживало 2594,9 тис. осіб (у 1989 р. – 2 739,8 тис. осіб⁵⁷). Близько 1/3 населення усіх міст проживає у малих містах.

Для глибшого розуміння демографічних тенденцій у містах Карпатського регіону проаналізовано динаміку чисельності населення

⁵⁶ Відповідними рішеннями Верховної Ради України до категорії міст за досліджуваний період віднесено Бурштин, Глиняни, Новодністровськ (у 1993 р.), Моршин (у 1996 р.), Перечин (у 2004 р.), Новий Калинів (у 2005 р.).

⁵⁷ З урахуванням населення наведених вище смт, що змінили статус.

за двома головними класифікаційними ознакам міст – величиною (людністю) та функціонально-господарськими (економічними) типами.

3-поміж різних за людністю типів міст регіону найбільше скорочення населення відбулося у категорії дуже великих (Львів – на 58,9 тис. осіб) та малих міст (на 52,1 тис. осіб). Менш відчутним є зменшення чисельності населення великих (Чернівці, Івано-Франківськ, Ужгород) та середніх (Мукачеве, Дрогобич, Червоноград, Калуш, Коломия, Стрий) міст регіону (див. табл. 2.11, рис. 2.6).

Загалом за досліджуваний період зміни у людності поселень не призводили до зміни їх типу за цим критерієм. В даному дослідженні малі міста умовно згруповано в 4 типи за людністю: до 5 тис. осіб, 5-10 тис. осіб, 10-20 тис. осіб та 20-50 тис. осіб. Найбільше скорочення населення відбулося у категорії 20-50 тис. осіб (24,2 тис.) та 5-10 тис. осіб (21,7 тис.)⁵⁸.

Упродовж досліджуваного періоду зросла людність 19 міст регіону (рис. 2.6). 3-поміж них немає жодного міста Закарпаття та лише 1 місто Чернівецької області – молодий Новодністровськ. Серед обласних центрів позитивну динаміку має тільки Івано-Франківськ (4,9 %), 3-поміж середніх міст незначний приріст людності відбувся лиш у Дрогобичі (0,1 %).

Зростання людності малих міст пояснюється кількома причинами. У деяких з них склалася сприятлива вікова структура населення – це порівняно молоді міста Новояворівськ, Новодністровськ, Новий Калинів. Іншою причиною є процес субурбанізації – зростання і розвитку приміської зони поблизу обласних центрів (Винники, Дубляни, Тлумач). Крім цього, відмітимо зростання людності окремих районних центрів, яке притаманне, щоправда, лише для Львівської області – Старого Самбора, Мостисьок, Радехова, Жовкви, Миколаєва, Бродів та Золочева, при цьому це супроводжується зменшенням людності самих адміністративних районів.

Цікаво, що для кількох адміністративних районів властива обернена тенденція – зростання чисельності населення власне району при зменшенні людності відповідних райцентрів. Це характерно для віддалених від обласного центру районів Закарпаття (Рахівський, Тячівський, Хустський, Виноградівський, Іршавський), південних районів Чернівецької області (Герцаївський, Сторожинецький, Глибоцький, Путильський) (зауважимо, що усі ці райони, крім Іршавського, межують з Румунією), приміського Пустомитівського та стабільно демографічно сприятливого Яворівського районів Львівської області.

---

⁵⁸ Кілька малих міст регіону змінили категорію: Дубляни – на вищу (10-20 тис. осіб); на нижчі – Ходорів, Сокиряни, Городенка, Тячів, Іршава (5-10 тис. осіб), Добромилі і Вижниця (до 5 тис. осіб).

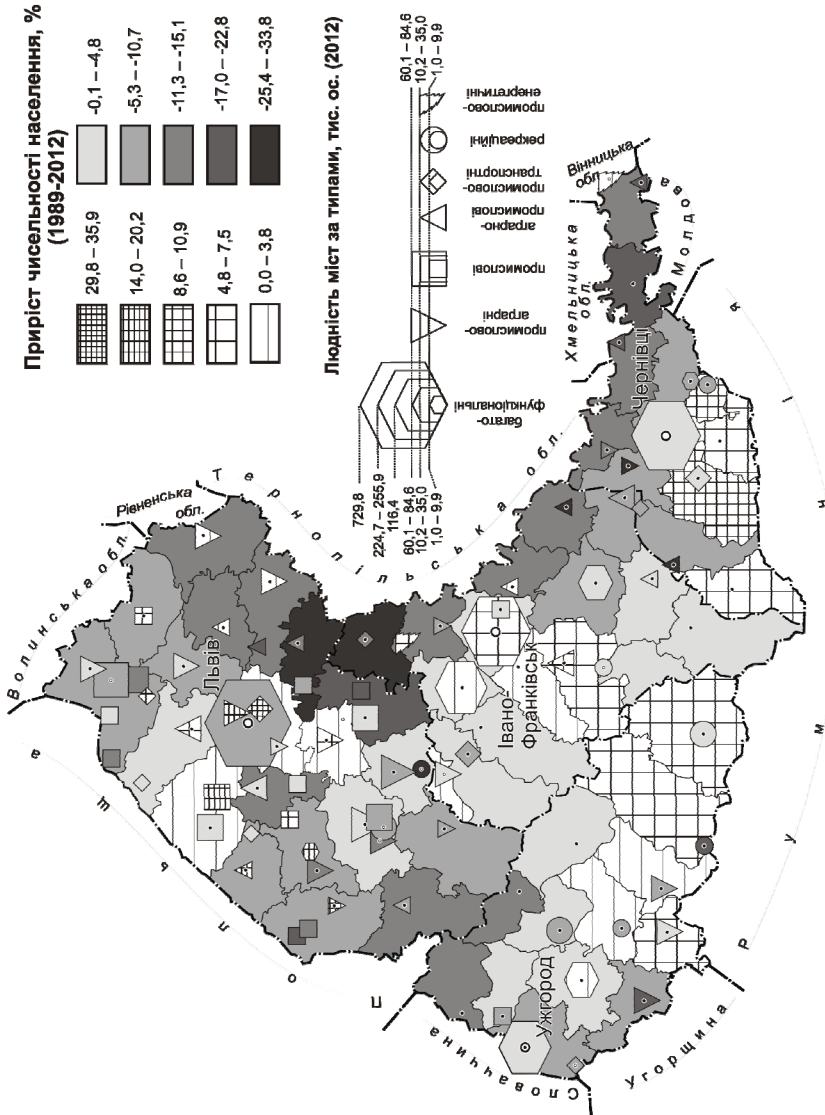

Рис. 2.6. Людність міст різних функціонально-господарських типів (на 01.01.2012) та приріст чисельності населення Карпатського регіону України (1989-2011 рр.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Загалом у більшості великих та середніх містах регіону відбулося незначне зменшення людності. Це стосується, зокрема, Чернівців, Ужгорода, Мукачева, Коломиї. У Львові та середніх містах Львівської області зменшення населення дещо відчутніше – від 5,2 % у Червонограді до 9,4 % у Стрию.

Найбільш інтенсивно зменшення населення відбулось у окремих малих містах Чернівецької (Кіцмань, Вижниця, Сокиряни, Хотин), Івано-Франківської (Городенка, Рогатин, Долина, Снятин) та Закарпатської (Берегове, Хуст) областей, незважаючи на те, що усі вони є центрами відповідних районів. Натомість у Львівській області – це передусім малі міста, які не є райцентрами (Моршин, Добромиль, Ходорів, Угнів, Глиняни, Борислав, Хирів, Соснівка, Бібрка, Трускавець), хоча й з-поміж райцентрів до таких відносяться Самбір, Турка та Стрий.

Не вдаючись до аналізу існуючих підходів до *типізації міст за функціями*, у даному дослідженні усі міста Карпатського регіону віднесено до таких типів: багатофункціональні, промислові, промислово-аграрні, аграрно-промислові, промислово-транспортні та рекреаційні. Ця класифікація міст базується передусім, на співвідношенні зайнятих у містоутворюючих та містообслуговуючих галузях. Дослідження динаміки населення міст України обґрунтовує підстави виокремлення окремого типу міст – промислово-енергетичні: це міста, які виникли та/або отримали головний поштовх до розвитку внаслідок спорудження та функціонування великих електростанцій (своєрідних «полюсів зростання»). У Карпатському регіоні таких міст два – Бурштин та Новодністровськ; у них чисельність населення за останні 23 роки зросла на 1,2 тис. ос. (4,7%).

У розрізі функціональної спеціалізації міст Карпатського регіону найбільше абсолютне скорочення чисельності населення за досліджуваний період відбулося у великих багатофункціональних (на 54,1 тис. ос.), промислово-аграрних (27,4 тис. ос., тільки у 5 з 20 міст цього типу зросла чисельність населення – Бродах, Золочеві, Миколаєві, Старому Самборі та Дублянах) та рекреаційних (11,2 тис. ос., причому скорочення населення відбулося в усіх містах цього типу).

Найменше абсолютне та відносне скорочення населення мало місце у промислово-транспортних містах – лише на 0,7 тис. ос. (0,8 %), хоча тільки 2 міста цього типу (Винники та Великі Мости) мають позитивний приріст. Порівняно невелике скорочення відбулося у промислових містах – на 6,1 тис. ос. (2,4 %), зросла чисельність населення у Новояворівському, Радехові, Рудках.

Лише третина аграрно-промислових міст мала додатній приріст населення – райцентри Буськ, Жовква, Мостиська, Тлумач та

Надвірна. Загалом населення цього типу міст у Карпатському регіоні скоротилося на 9,8 тис. ос. (6,3%).

Аналізуючи динаміку чисельності населення *адміністративних районів* Карпатського регіону, відзначимо такі її особливості. Позитивні тенденції людності притаманні більшості гірських та передгірських районів південно-східної частини Українських Карпат, що пояснюється як традиційністю демографічної поведінки (гірські райони), так додатнім природним приростом населення національних меншин, зокрема циган, угорців, румунів та молдаван, у селах відповідних районів Закарпаття та Чернівецької області. Достатньо стабільними у динаміці людності є передкарпатські райони Івано-Франківської та окремі райони Львівської областей.

Найшвидші темпи зменшення чисельності населення властиві східним та північно-східним районам Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей, південно-західним районам Львівської області, Перечинському та Воловецькому районам Закарпаття. Це відбувається передусім за рахунок природного скорочення людності поселень (крім Турківського району), яка в окремих районах суттєво підсилюється міграційним відтоком (Заставнівський, Хотинський, Рогатинський, Перемишлянський, Бродівський райони)⁵⁹.

Зміни у структурі господарства областей, районів і окремих міст неодмінно призводять до змін у демографічній структурі населення, впливаючи на головні складові динаміки його чисельності: природний та механічний приріст. Виявлені регіональні відмінності в динаміці людності міст та адміністративних районів Карпатського регіону України вказують на її залежність від рівня та динаміки господарського розвитку міст та районів. Розглядаючи міста як місця прикладання праці жителів (як самих міст, так і довколишніх територій), можна зробити висновок, що одним з головних чинників негативної демографічної динаміки є саме проблеми із зайнятістю населення. Праця людини є головним джерелом забезпечення власного гідного рівня і якості життя. Наявність чи відсутність роботи або можливостей щодо самозайнятості, можливостей щодо забезпечення житлом та гідних умов життя в конкретному поселенні чи районі загалом визначають місце проживання населення, виступають головним мотивом при зміні цього місця. Розвиток (чи занепад) господарського комплексу (чи окремих його галузей) території є потужним чинником

⁵⁹ Теслюк Р. Т. Сучасні демографічні тенденції в Карпатському економічному районі України: регіональна специфіка / Теслюк Р. Т. // Інноваційна економіка. Всеукр. наук.-виробн. журнал [гол. ред.: Стельмашук А. М.]. – 2011. – №4(23). – 350 с. – С. 290-297. – С. 293-294.

формування людності поселення (регіону). Підсилюючим фактором сьогодні є глобалізація, яка, розширюючи ринок праці, стимулює міграції різних видів та напрямків, сприяє зростанню доступу населення до інформації, створює умови для зміни якості населення, впливає на демографічну поведінку тощо. Очевидно, без урахування її впливу на розвиток Карпатського регіону України не можна очікувати позитивних змін у демоситуації в майбутньому.

2.5. Соціально-демографічний потенціал Карпатського регіону в соціологічному вимірі

З метою виявлення регіональних особливостей розвитку СДП, восени 2012 р. працівниками відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень НАН України було проведено опитування шляхом роздавального анкетування. Програмою дослідження було передбачено формування стратифікаційної двоступеневої вибірки диспропорційного типу. На першому ступені одиницею відбору виступали населені пункти різного адміністративного статусу Карпатського регіону. Так, до вибіркової сукупності включено чотири обласні центри (Львів, Івано-Франківськ, Ужгород, Чернівці). Інші населені пункти кожної з областей було відібрано методом простого випадкового відбору. Такий спосіб побудови територіальної вибірки дозволив забезпечити високу репрезентативність результатів при найменших затратах. На другому ступені мав місце диспропорційний відбір учасників опитування по кожному з включених у вибірку населених пунктів. Критеріями відбору було прийнято освіту та вік учасників опитування. Тип населеного пункту та освітньо-вікові характеристики населення розглядались як найбільш суттєві ознаки стратифікації в контексті поставлених в дослідженні завдань. Диспропорційний стратифікаційний відбір було здійснено з метою вивчення поведінки і мотивів високоосвіченої молоді, як найбільш перспективної групи реальних та майбутніх носіїв формування і примноження СДП Карпатського регіону. Не можна скидати з рахунку й те, що молоде покоління представників інтелігенції є основним суб'єктом прогресу, і саме воно здатне забезпечити перехід того чи іншого регіону на вищий рівень соціально-економічного розвитку. Тому емпіричні дані про цю соціально-демографічну групу мають особливе значення для розробки ефективних заходів регіональної демографічної та міграційної політики. У процесі дослідження розповсюджено 325 анкет серед мешканців чотирьох областей Карпатського регіону. Отримано та опрацьовано 240 відібраних згідно критерію коректності заповнювань анкет. Достатність вибіркової сукуп-

ності зумовлена гомогенністю досліджуваної групи за обраними ознаками стратифікації.

Соціально-демографічні характеристики респондентів. В опитуванні взяло участь 240 мешканців Карпатського регіону, 33,33% з яких становлять чоловіки і відповідно 66,67% – жінки. Четверть опитаних складає молодь у віці 21-25 років, другою за величиною віковою групою є особи віком 26-30 років (16,67%). Частка респондентів, котрі мають більше 60 років, становить всього 5%. Середній вік опитаних – 35 років. Приблизно 60% респондентів мешкають у обласних центрах (Івано-Франківськ, Львів, Ужгород, Чернівці), решта – у районних центрах та селах Карпатського регіону.

На момент дослідження 60% опитаних перебували у зареєстрованому і всього 2,5% – незареєстрованому шлюбі, 28,33% респондентів були неодружені. Частки розлучених осіб та удівців становлять 2,67% та відповідно 2,5%.

Згідно з програмою дослідження опитуванням було охоплено в основному високоосвічених громадян. Так, п'ята частина опитаних мають науковий ступінь, ще 10% навчалися в аспірантурі, чи тільки закінчили її на момент опитування. Більше половини респондентів мають повну вищу освіту, а ще близько 10% здобувають її.

Результати опитування дозволили проаналізувати СДП регіону за такими основними його складовими: репродуктивний, міграційний, ціннісний, соціальний потенціал, а також потенціал економічної, громадянської та політичної активності, потенціал соціально-економічного стану опитаних.

Репродуктивний потенціал. Дітородна поведінка досліджуваної нами групи осіб Карпатського регіону в цілому віддзеркалює загальну картину, що склалась в державі. Мається на увазі орієнтація респондентів в основному на дво-, або й на одностітну модель сім'ї. Так, тільки 4,58% респондентів має троє дітей, третина – двоє, а 26,25% – одну дитину. 22,92% опитаних не мають дітей, бо ще не створили своєї сім'ї, а 14,17% відзначили, що не мають дітей, але хотіли б мати. Тільки одна особа відповіла, що не має дітей і не планує мати. На запитання «Чи плануєте Ви ще мати дітей?» близько третини учасників опитування (29,17%) відповіли, що планують мати двох дітей, 16,67% – одну і тільки 4,17% – трьох дітей. Майже половина респондентів (48,75%) зазначила, що не планує народжувати більше дітей.

Розгляд дітородних планів опитаних в розрізі кількості наявних у їх сім'ях дітей, показав, що 95% тих, котрі мають двох дітей не планують їх народжувати більше. Тільки 34,95% тих, котрі мають одну дитину, планують мати ще одну, 14,29% – ще двох дітей, а 49,21% – не мають таких планів.

Найпоширенішими причинами, що перешкоджають респондентам мати більше дітей є вік та неможливість забезпечити гідне життя своїм дітям. Серед причин, що, на думку респондентів, перешкоджають мати більше дітей найближчим їх знайомим, домінують чинники соціально-економічного та побутового характеру, це: неможливість забезпечити гідне життя своїм дітям (37,5% підтверджень), поганий матеріальний стан сім'ї (29,17%), економічна скрута (26,25%) та незадовільні житлові умови (23,75%). Досить поширеними за частотою підтверджень є також такі причини, як: «здоров'я» та «нестабільність політичної ситуації». Тільки 13,33% опитаних вважають, що мають достатньо дітей, тому не планують більше народжувати. Цікаво зауважити, що серед осіб, які вважають, що мають достатньо дітей, більшість (78%) складають ті, які мають двох дітей, 12,5% – одну і тільки 9,4% з них мають троє дітей. Бажання жити для себе і в своє задоволення обрали як одну з причин тільки 2,5% респондентів для себе особисто і 8,75% – для своїх найближчих знайомих. Для 38% опитаних питання виявилось неактуальним, бо вони планують мати дітей, чи просто ще не створили своєї сім'ї. Однак, і ця категорія опитаних теж зазначила економічні перешкоди на шляху до збільшення кількості дітей. З одного боку, ми отримали трохи «розмиту картину» перешкод дітонароджуваності через надану респондентам можливість обирати більше, ніж одну альтернативу. З іншого боку, на наш погляд, некоректною була б вимога однозначної відповіді на таке складне і багатогранне запитання.

Результати опитування дають підстави говорити про певний розрив між бажаннями, свідомістю та реальними планами до дій населення регіону. Тобто, з одного боку у респондентів існує певне розуміння необхідності народжувати більше дітей і прослідковується таке бажання, та в силу скрутної соціально-економічної і політичної ситуації, що склалась нині в країні, більшість з них відмовляється від таких дій.

Міграційний потенціал. Загалом, проведене нами опитування виявило незначну вираженість міграційних установок серед представників інтелігенції Карпатського регіону. Так, на запитання «Чи були у Вас думки з приводу еміграції з України?» тільки 4% відповіли, що вирішили емігрувати на постійне місце проживання за кордоном, 11% зазначили, що хотіли би виїхати, але не мають такої можливості і 15% хотіли б виїхати, але побоюються, що не зможуть влаштувати своє життя за кордоном. За цими результатами можна констатувати, що чверть опитаних належать до умовно мотивованих потенційних мігрантів. Однозначно не планують емігрувати 22,25% учасників опитування. Більшість опитаних хотіли б поїхати за кордон з пізнавальною метою – на конференцію, семінар, екскурсію (37,9%

підтверджені цього варіанту відповіді) та з метою підвищення кваліфікації, отримання нових знань, досвіду (33,33%). Саме такий розподіл відповідей на це запитання можливо частково зумовлений специфікою досліджуваної нами групи, що має високий рівень освіти, соціально-економічний статус тощо. Очевидно, що при опитуванні всіх прошарків населення регіону картина була б іншою⁶⁰.

Серед причин⁶¹, які, на думку респондентів, спонукають частину людей з високим інтелектуальним потенціалом і творчими здібностями емігрувати з України, за частотою підтверджені домінують економічні та матеріально-побутові – це: сподівання на високий заробіток (67% підтверджені), надія забезпечити в майбутньому своїй родині (дітям) гідні життєві перспективи (47%) та мрії про комфортне життя в економічно стабільному суспільстві (34,6%). Дещо нижчу рейтингову позицію отримали причини, пов'язані з фаховою самореалізацією. Так, варіант відповіді «Бажання повніше реалізувати свій талант, зробити кар'єру саме за кордоном» отримав 29,6% підтверджені. Найменш популярним варіантом відповіді виявився «Ширші можливості доступу і використання інформаційно-комп'ютерних технологій», який отримав всього 1,67% підтверджені. Можна припустити, що при оцінці можливих причин виїзду високоосвічених людей за кордон знайшли відображення і особисті життєві позиції та мотивації самих респондентів. Це в свою чергу настановує на висновок про низький рівень значущості чинників, що мають ключову роль у інформаційному суспільстві. Верифікувати останню гіпотезу допоможе нам детальніше дослідження важливості та задоволеності основних компонентів та чинників життя респондентів.

Ціннісний потенціал. З метою виявлення ціннісних орієнтацій респондентів, їм пропонувалось оцінити за п'ятибальною шкалою рівень значущості (де 5 балів – найбільш важлива, 1 – не має жодного значення) та міру задоволеності (5 балів – повністю задоволений, 1 – зовсім не задоволений) 26 компонент та чинників власної життєдіяльності. Підрахунок середнього балу⁶² ($1 \leq B \leq 5$) дозволив проранжувати зазначені фактори від найбільш до найменш значущого, і відповідно від найбільш до найменш задоволеного (табл. 2.12).

⁶⁰ Йдеться про масово презентовані в мас-медіа задекларовані наміри більшості громадян України, особливо молоді, виїхати з України

⁶¹ Можна було обирати три з дев'яти запропонованих альтернатив

⁶² Середній бал (B) розраховано за такою формулою: $B = (5 \times n_5 + 4 \times n_4 + 3 \times n_3 + 2 \times n_2 + n_1) / N$, де n_i – кількість осіб, що вибрали i -тий варіант відповіді, N – загальна кількість осіб, які відповіли на дане запитання.

Таблиця 2.12

Рівень значущості та міра задоволеності основних компонент та чинників життєдіяльності респондентів*

Компоненти	Значущість		Задоволеність	
	Серед-ній бал	Ранг	Серед-ній бал	Ранг
Стан здоров'я	4,65	I	3,88	VI
Рівень отриманої освіти	4,17	VII	4,13	I
Рівень отриманих знань	4,25	IV	3,98	IV
Владні амбіції	3,42	XXI	3,33	XIV
Рівень власної духовності, моралі	4,38	III	4,07	II
Ініціативність (прояв особистої ініціативи)	4,03	XV	3,82	VIII
<i>Чинники</i>				
Рівень матеріального забезпечення	4,20	V	3,37	XIII
Сімейне благополуччя	4,51	II	3,89	V
Житлові і побутові умови	4,19	VI	3,78	IX
Соціальна захищеність	4,05	XIII	2,99	XIX
Особиста безпека в суспільстві, безпека праці	4,00	XVI	3,04	XVIII
Умови праці, оснащення робочого місця	4,05	XIII	3,48	X
Можливість спілкування (соціальні контакти)	4,12	IX	4,04	III
Суспільне визнання, повага оточення	4,05	XIII	3,84	VII
Моральність суспільства	4,06	XII	2,91	XX
Стабільність соціально-економічної та політичної ситуації в країні	3,98	XVII	2,33	XXIII
Можливості відпочинку, культурного розвитку, організація культури і спорту	4,10	X	3,20	XVI
Можливості інтелектуального, духовного розвитку	4,20	V	3,46	XI
Умови професійної, творчої самореалізації	4,13	VIII	3,37	XIII
Можливості кар'єрного, професійного зростання	4,00	XVI	3,28	XV
Можливість керувати своїм робочим часом на власний розсуд	4,04	XIV	3,33	XIV
Доступ і використання інформаційно-комп'ютерних технологій, мобільного зв'язку, ресурсів Інтернет	4,19	VI	3,98	IV
Участь в обміні інформацією, її розповсюдженні шляхом наукових публікацій, участі в конференціях, семінарах, програмах, проектах неперервної освіти тощо	3,73	XIX	3,42	XII
Захист інтелектуальної власності	3,74	XVIII	3,14	XVII
Удосконалення громадянських, демократичних форм управління суспільством	3,71	XX	2,78	XXI
Стан навколишнього середовища (екологічна ситуація)	4,08	XI	2,55	XXII

* Складено автором.

Результати опитування підтвердили висунуту нами в програмі дослідження гіпотезу про домінування вітальних цінностей в структурі ціннісних орієнтацій населення регіону. Так, перші два ранги значущості належать цінності здоров'я (4,65 бали) та сімейного благополуччя (4,51 бали). Гіпотеза про значимість матеріальних цінностей підтвердилась лише частково. Хоча рівень матеріального забезпечення, як і передбачалось, займає чільні позиції в ієрархії цінностей опитаних, та несподівано витісняється цінностями, притаманними для розвинутих суспільств інноваційного типу, це – духовність і знання. Так, «рівень власної духовності, моралі» займає третій ранг (4,38 бали), «рівень отриманих знань» (4,25 бали) – четвертий, тоді як «рівень матеріального забезпечення» п'ятий ранг (4,2 бали) значущості у відповідях представників інтелігенції регіону і розділяє цю позицію з «можливістю інтелектуального, духовного розвитку» (4,2 бали).

Щодо міри задоволеності основних компонент та чинників життєдіяльності опитаних, то найменш задоволеними (тобто займають найнижчі рангові позиції) є: стабільність соціально-економічної і політичної ситуації в країні (2,33), стан навколишнього середовища (2,55 бали) та удосконалення громадянських форм управління суспільством (2,78). Такі результати служать реальним індикатором найбільш гострих проблем, що існують на сьогоднішній день в українському суспільстві і вказують напрямки та завдання першочергових дій для владних структур.

Найбільш узгодженими, збалансованими позиціями значущості та задоволеності основних компонент життєдіяльності є: рівень отриманої освіти, можливість спілкування (соціальні контакти), ініціативність, суспільне визнання, повага оточення. Такі результати свідчать, що ціннісно-культурні виміри СДП відіграють особливу стабілізуючу і мобілізуючу роль у розвитку українського суспільства.

Крім того, у процесі дослідження респонденти виявили досить високий рівень релігійності. Так, більшість учасників опитування вважають себе віруючими і глибоко віруючими людьми (68,75%), ще чверть опитаних теж відносять себе до цієї категорії, хоч і не беруть участі в релігійних обрядах. Тільки 2,5% респондентів відповіли, що вважають себе невіруючими, ще 3,75% вагались з відповіддю.

Потенціал економічної активності. У процесі опитування респонденти продемонстрували досить високу міру задоволеності вибором власної професійної діяльності. Так, 79% опитаних підтвердили своє повне чи часткове задоволення, 6,3% – часткове незадоволення і всього 0,42% – повне незадоволення вибором своєї професії. Приблизно 14% респондентів не змогли визначитись з відповіддю. Цю групу здебільшого складають особи, які ще не закінчили навчання та ті, що перебувають у вимушеній тимчасовій відпустці.

Щодо трудової мобільності, то більшість представників інтелігенції (58,33%) не бажає змінити місце праці найближчим часом. Частки осіб, котрі хотіли б працювати в іншій інституції, але по своїй професії, та тих, котрі хочуть реалізувати себе в інших видах діяльності, майже однакові і становлять приблизно по 13%. Очевидно, що власне висока задоволеність вибором власної професійної діяльності спричинила незначну поширеність бажання змінити місце праці найближчим часом. Так, не мають намірів змінити місце праці найближчим часом 81,82% тих, котрі повністю задоволені обраним фахом, 48,89% тих, котрі скоріше задоволені і майже 40% осіб, котрі вагались з відповіддю. Коректним тест-обсерватором для тестування відмінностей між різними групами опитаних у таблицях вважається χ^2 . Порівняння фактичного χ^2 (109,390), отриманого нами за результатами опитування, з табличним значенням (8,260) для χ^2 – розподілу дає підстави зробити висновок (з надійністю 99%) про існування зв'язку між задоволеністю обраним фахом та наявністю бажання у населення змінити місце праці. Однак значення коефіцієнтів спряженості (напр., коефіцієнт Крамера = 0,34) свідчить про незначну силу такого зв'язку.

Ще однією важливою характеристикою СДП регіону є готовність її носіїв до підприємницької діяльності. Майже третина учасників опитування (30,83%) висловили однозначне небажання зайнятись підприємництвом, аргументуючи його своєю відчуженістю від цього виду діяльності. Таке небажання є цілком нормальним проявом диференціації здібностей і нахилів респондентів. На момент опитування всього 6,25% його учасників займались підприємництвом, 12,5% висловили сподівання невдовзі розпочати власну справу, а ще 4,17% – були бізнесменами в минулому. В цілому, результати дослідження виявили високий рівень готовності респондентів до підприємницької діяльності поряд зі значним усвідомленням перешкод до «входження у бізнес». Головною перешкодою до того, щоб розпочати власну справу, за оцінками респондентів, є фінансові обмеження (нестача коштів) та бюрократія (в т.ч. корупція). Результати опитування засвідчують економічний та організаційний характер об'єктивних перешкод до «входження у бізнес». Десята частина опитаних задекларувала своє бажання зайнятись підприємництвом, та зазначили, що не можуть визначитись з видом діяльності. Аналіз цього питання в розрізі статеві структури опитаних виявив, що вдвоє більша частка жінок, ніж чоловіків не може визначитись з напрямком діяльності. Коли ж йдеться про тих, котрі невдовзі сподіваються розпочати власну справу, то тут ситуація протилежна попередній. Так, 18,7% зі всіх осіб чоловічої статі та 9,38% жіночої відзначили цей варіант відповіді. Отже, підприєм-

ницькі установки більшою мірою є виражені серед чоловіків, ніж серед жінок, і ця різниця є статистично значимою⁶³.

Соціальний потенціал (соціальна довіра, соціальні та родинні зв'язки). Важливою характеристикою СДП регіону та основою формування громадянського суспільства є соціальна довіра. На жаль, ряд соціологічних досліджень⁶⁴ засвідчує низький її рівень у сучасному українському суспільстві. Карпатський регіон віддзеркалює загальну картину, що склалась у країні в цілому. За результатами соціологічного опитування нами розраховано середній індекс довіри (I_0) за такою формулою:

$$I_0 = \frac{n_1 + 2n_2 + 3n_3}{100} \quad (2.1),$$

де n_1 – відсоток тих, хто висловив повну недовіру;
 n_2 – відсоток тих, хто висловив часткову довіру;
 n_3 – відсоток тих, хто висловив повну довіру певному соціальному інституту.

Значення індексу коливаються в межах від 1 до 3, де одиниця свідчить про відсутність довіри, а 3 – про повну довіру.

Результати дослідження виявили, що перші місця у рейтингу довіри належать церкві, громадським організаціям та профспілкам (табл. 2.13). Найнижчий рівень довіри респонденти висловили до представників владних структур та уряду.

Якщо в загальному по Україні частка осіб, які повністю, чи частково довіряють церкві, становить приблизно 67%, то у Карпатському регіоні вона досягає 90%. Такий результат вказує на те, що церква

⁶³ Цей висновок підтверджує χ^2 -тест. Фактичне значення $\chi^2=17,58$ більше від табличного на 15 з надійністю висновку 95%.

⁶⁴ Теслюк Р. Т. Сучасні демографічні тенденції в Карпатському економічному районі України: регіональна специфіка / Теслюк Р. Т. // Інноваційна економіка. Всеукр. наук.-виробн. журнал [гол. ред.: Стельмашук А. М.]. – 2011. – №4(23). – 350 с. – С. 290-297; Ткаченко Л. Г. Новітні зрушення в розміщенні населення України / Л. Г. Ткаченко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1(87). – 506 с. – С. 264-273; Щеглюк С. Д. Просторові аспекти розвитку регіональної урбаністичної мережі / С. Д. Щеглюк / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1(87). – 506 с. – С. 264-273.

на сьогоднішній день здатна стати чи не єдиною конструктивною, мобілізуючою силою в суспільстві. Необхідно використовувати високий потенціал церкви та релігійних об'єднань з метою покращання соціально-демографічної ситуації в регіоні (напр., боротьба з соціальними хворобами, патріотичне виховання молоді, підвищення духовності, моральності населення тощо).

Таблиця 2.13

Рівень довіри респондентів до соціальних інститутів*

	Зовсім не довіряю	Довіряю частково	Повністю довіряю	Всього	I_0
Президенту України	78,75	20,83	0,42	100	1,22
Прем'єр-міністру України	80,00	19,58	0,42	100	1,21
Кабінету Міністрів України	73,75	25,83	0,42	100	1,27
Верховній Раді України	67,50	30,83	1,67	100	1,34
Політичним партіям	59,58	39,17	1,25	100	1,42
Судам	60,42	36,66	2,92	100	1,43
Прокуратурі	61,67	36,25	2,08	100	1,40
Міліції	63,75	34,58	1,67	100	1,38
Армії	35,42	60,00	4,58	100	1,69
Місцевим органам влади	36,25	62,08	1,67	100	1,65
Громадським організаціям	27,08	62,92	10,00	100	1,83
Профспілкам	32,50	59,17	8,33	100	1,76
Церкві	11,67	47,50	40,83	100	2,29

* Складено автором.

Можливо, власне низьким рівнем соціальної довіри можна частково пояснити те, що половина опитаних не впустили б до себе на нічліг незнайому людину (рис. 2.7). Водночас, опитані висловили високий рівень готовності у наданні матеріальної та фізичної допомоги (50% однозначно ствердних відповідей та близько 40% тих, хто скоріше надав би таку допомогу, однак, з врахуванням, хто саме її потребує).

Учасники опитування не тільки засвідчили високий рівень готовності допомогти ближнім, а й продемонстрували дієвість своїх намірів. Так, майже половина опитаних зазначили, що кілька разів робили благодійні внески, щоб допомогти хворим незнайомим людям, а ті, хто часто допомагають людям становлять 15% у загальній кількості опитаних. Ще 18% респондентів зауважили, що хотіли б допомогти, однак не мають такої можливості. Водночас, тільки 7% респондентів відповіли, що колись отримували достатньо велику зі своєї позиції

матеріальну допомогу від незнайомих людей, решта опитаних (93%) ніколи не отримували такої допомоги.

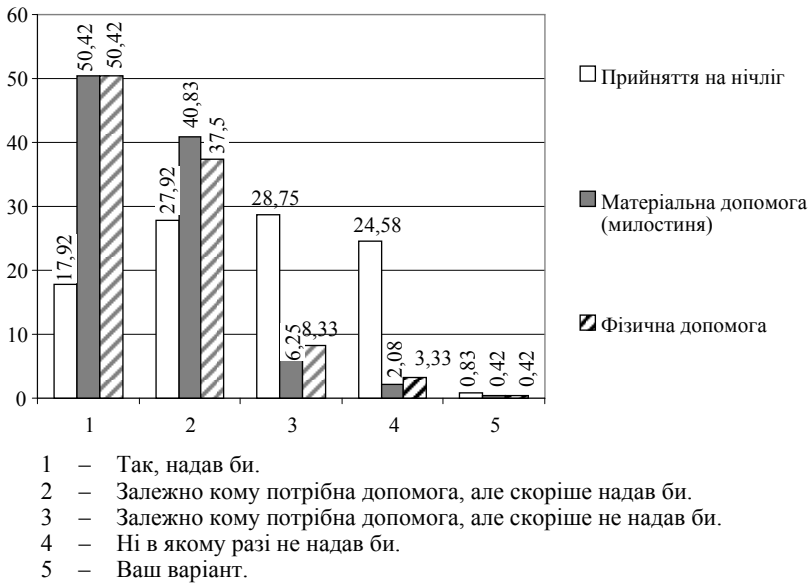

Рис. 2.7. Висловлена респондентами готовність надання трьох видів допомоги незнайомій людині в неординарній ситуації (Складено автором на основі статистичних джерел)

Для виявлення інтенсивності соціальних контактів респондентам пропонувалось запитання щодо того, як часто вони зустрічаються з друзями, чи родиною. Майже 40% опитаних відповіли, що роблять це щотижня, 25% – декілька разів на місяць, 15% – щомісяця. Два-три рази на рік контактують зі своїми друзями та родичами тільки 10% опитаних і всього 0,83% відзначили, що не мають друзів. Отже, результати дослідження виявили досить інтенсивні соціальні зв'язки у представників молодшої інтелігенції Карпатського регіону. Підтвердженням даного висновку може також слугувати те, що половина опитаних заявили, що вони знайомі зі своїми сусідами за постійним місцем проживання і з більшістю з них у респондентів склались добрі стосунки. Ще 44% зазначили, що знайомі зі своїми сусідами, однак тісні стосунки підтримують з однією-двома сім'ями. Лише 3,75% відповіли, що їм якимось не доводилось познайомитись зі своїми сусідами.

Потенціал громадянської та політичної активності. Результати дослідження виявили низький рівень громадянської та політичної

активності опитаних. Так, більше, ніж половина респондентів відзначили, що зовсім не цікавляться політикою, або ж розчарувалися останнім часом в політиці, тому перестали цікавитись політичним життям. 40% опитаних відповіли, що цікавляться політикою і стежать за перебігом подій в країні та у світі. Про своє бажання зробити політичну кар'єру заявило всього 3,75% учасників опитування.

На запитання «Який напрям у політиці Ви підтримуєте?», лише чверть респондентів (25,41%) відповіли, що політикою не цікавляться. Виявилось, що значна частка осіб, котрі у попередньому випадку заявили, що не цікавляться політикою, все ж мають певні політичні симпатії і висловили їх при відповіді на дане запитання. Решта учасників опитування розподілили свої симпатії за наступними політичними напрямами:

- Національно-демократичний- 40,42%
- Соціал-демократичний- 15,00%
- Націоналістичний- 9,58%
- Захисту оточуючого середовища- 4,17%
- Ліберальний- 3,75%
- Комуністичний- 1,25%
- Соціалістичний- 0,42%

Щодо бажання брати участь у діяльності громадських організацій, то тільки 15,17% респондентів виявили його, 28,33% відповіли, що не хотіли би через відсутність вільного часу, 10% – через відсутність інтересу до такого виду діяльності, а кожен п'ятий заявив, що не вірить в їх ефективність. Частки опитаних, котрі беруть активну участь в діяльності громадських організацій і тих, хто зрідка відвідує збори та інші заходи, які проводить організація, розподілились приблизно порівну – по 7%. Входить до активу громадської організації всього 2,08% опитаних, а 1,67% на момент опитування були лідерами громадської організації

Аналіз висловленої учасниками опитування готовності брати участь у діяльності громадських організацій у розрізі рівня політичної активності показав, що політично активні громадяни в середньому в два рази частіше висловлюють бажання щодо участі у діяльності громадських організацій, ніж ті, котрі політикою зовсім не цікавляться (табл. 2.14). Ця різниця є статистично значима з надійністю 95%. Як видно з таблиці, висловили бажання брати участь у діяльності громадських організацій третина осіб, котрі хочуть зробити політичну кар'єру, 23,34% респондентів, котрі цікавляться політикою і стежать за перебігом подій в країні та у світі й всього 9,52% з тих, котрі зовсім не цікавляться політикою.

Таблиця 2.14
Розподіл готовності брати участь у діяльності громадських організацій у розрізі політичної активності респондентів, %*

	Політикою зовсім не цікавився	Розглядався останнім часом в політиці, тому перестав цікавитись політичним життям.	Політикою цікавився і стежу за перебігом подій в країні та у світі	Політика мене цікавить: я беру участь у виборах, мінингах, стихійних зборах	Я є членом політичної партії чи об'єднання.	Беру активну участь у передвиборчій агітації, у роботі виборчих дільниць і т.д.	Бажаю зробити політичну кар'єру	Всього
Хотів би брати участь у діяльності громадських організацій.	9,52	10,10	23,34	20,00	18,18	10,00	33,34	15,17
Я є лідером громадської організації	0,00	1,01	2,13	0,00	0,00	0,00	11,11	1,67
Входжу до активу громадської організації, який організовує усі заходи.	0,00	1,01	3,19	0,00	9,09	10,00	0,00	2,08
Беру активну участь в діяльності громадської організації	2,38	3,03	10,64	30,00	27,27	20,00	22,22	7,08
Зрідка відвідаю збори та інші заходи, які проводить організація	4,76	6,06	10,64	10,00	9,09	20,00	11,11	7,92
Не беру участь через відсутність вільного часу	23,50	34,35	23,40	20,00	9,09	40,00	0,00	28,33
Не беру участь через відсутність інтересу до такого виду діяльності	16,58	12,12	6,38	10,00	9,09	0,00	11,11	10,00
Не беру участь через відсутність організації, які відповідали б моїм інтересам	11,00	9,09	3,19	10,00	9,09	0,00	11,11	7,08
Не вірю в їх ефективність	32, 26	23,23	17,09	0,00	18,18	0,00	0,00	20,67
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Якщо певні аспекти навколишнього середовища (засміченість під'їзду, занедбаність території, знесення дитячого майданчику і т.ін.) викликають невдоволення, як Ви на це реагуєте?» теж виявив невисокий рівень громадянської активності. Найбільш поширеною формою реакції є висловлення невдоволення у розмові з родичами, знайомими, сусідами (37,92% підтверджень). Приблизно кожен четвертий з опитаних зазначив, що обов'язково в такій ситуації інформує відповідні структури, а кожен п'ятий з респондентів мобілізує людей власним прикладом (наприклад, прибирає прибудинкову територію). Варіанти відповідей, які передбачають, що респондент сам намагається організувати людей, досягти єдності дій для відстоювання спільних інтересів, або ж приєднується до ініціативних груп, за частотою підтверджень розподілились майже однаково – приблизно по 14%. Всього 4% з опитаних осіб зазначили, що мають достатньо важелів впливу, щоб самостійно вирішити подібні проблеми. Найменш популярним варіантом дій стали: пишу листа до газет, радіо, чи телебачення (3,33%) та інформую свого народного депутата (1,25%).

Результати дослідження виявили низький рівень готовності опитуваних осіб брати участь у масових акціях соціальної активності. Так, при відповіді на запитання «Якою Ви уявляєте особисту участь у масових акціях соціальної активності?» респонденти поділились приблизно пополювині на готових і не готових взяти участь у таких акціях. З одного боку 36,25% опитаних відповіли, що ніякою, тому що це нічого не дасть, а 9,58% взагалі категорично проти таких акцій, оскільки вони призводять до соціальної напруги. З іншого боку, 32,08% задекларували свою готовність взяти участь, сподіваючись на зміни, а 15,83% – готові взяти участь, хоч і не сподіваються на вагомий результат, і лише 3,76% готові активно взяти участь в організації таких акцій.

Потенціал соціально-економічного стану респондентів. Більше половини опитаних визначили матеріальний стан своєї сім'ї як середній (56,25) та вищий за середній (9,58%), тільки 0,83% – як високий, і жоден опитаний не оцінив рівень матеріального стану своєї сім'ї як дуже високий (рис. 2.8).

Правдивість і відносну об'єктивність оцінки матеріального стану сім'ї респондентів підтвердили їх відповіді на запитання, щодо щомісячного прибутку їхньої сім'ї. Так, 52,5% учасників опитування зазначили, що їм вдається відкладати гроші, але нерегулярно, 12,08% респондентів відповіли, що їм вистачає їх прибутку і вони можуть відкладати гроші щомісяця і лише 2,08% можуть ні в чому собі не відмовляти.

Основним джерелом доходів учасників обстеження є заробітна плата за основним (81,25% підтверджень) та додатковим (12,08%) місцем праці. Вагомим джерелом доходів є також допомога від родичів

(22%) та стипендія (12%). Така ситуація пояснюється віком респондентів та їх соціальним статусом. Так, 17% опитаних складають студенти, решта – наймані працівники (62,5%) та підприємці (приблизно 10%).

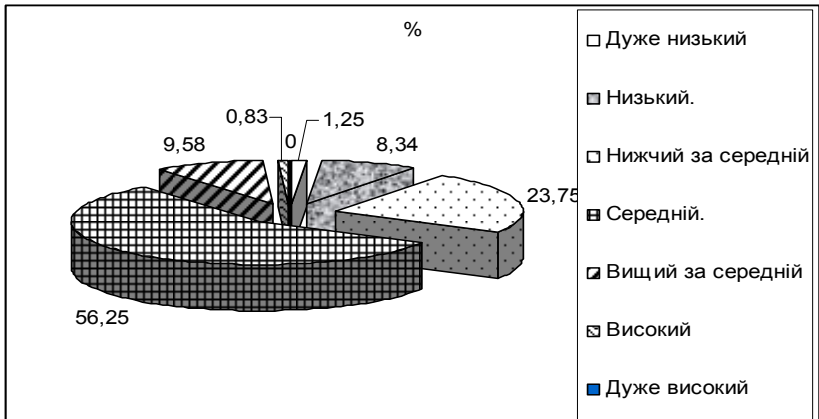

Рис. 2.8. Самооцінка матеріального стану сімей респондентів (Складено автором)

На запитання «Скільки, на Вашу думку, повинна щомісячно отримувати пересічна сім'я вашого населеного пункту, щоб покривати свої витрати побуту?» було отримано досить широкий діапазон відповідей: від 3000 аж до 20000 грн. Найбільш поширеними виявились суми в 10000 грн.(20,42%), 6000 та 8000 грн. (по 15,83%). Для зручності аналізу ми розрахували середнє значення заробітної плати ($\bar{Y}$) за формулою середньої арифметичної зваженої:

$$\bar{Y} = \frac{\sum (Y_i \times f_i)}{N} \quad (2.2),$$

де y – чисельнику просумований добуток усіх значень та частота підтверджень кожного з них f_i (frequency), а у знаменнику – кількість осіб, що відповіли на дане запитання.

Отже, за розрахунками, отриманими нами на основі результатів опитування, пересічна сім'я (яка складається з двох працюючих батьків і двох дітей шкільного віку) Карпатського регіону в середньому щомісячно повинна отримувати 7779 грн., щоб покривати свої витрати побуту та 10828 грн./місяць, щоб також покривати свої витрати побуту і ще дещо заощаджувати. Основою доходів українських громадян на сьогоднішній день є заробітна плата, середній розмір якої в досліджуваній період становив приблизно 3100 грн. за місяць в

середньому по Україні, а у Карпатському регіоні – 2500 грн./місяць. Таким чином, якщо у сім'ї обоє батьків працюють і отримують зарплату, не меншу, ніж в середньому по регіону, то все одно вона буде у два рази нижчою від бажаного розміру, визначеного респондентами.

Для того, щоб отримати хоча б наближене уявлення про соціально-демографічний портрет Карпатського регіону, респондентам пропонувалось розподілити у відсотках мешканців свого населеного пункту по таких групах: верхня верства, середня, базова та нижня, андерверства, або соціальне дно (групи виділено за класифікацією У. Я. Садової⁶⁵). Це виявилось досить складним завданням навіть для високоосвічених громадян. Так, близько 13% опитаних не відповіли на це запитання. Близько половини учасників опитування зазначили, що верхня верства і соціальне дно (андерверства) займає приблизно по 10% населення їхнього населеного пункту. Решта відповідей розподілились у дуже широкому діапазоні відсотків, який важко проаналізувати. Тому ми спробували порахувати середні значення вписаних респондентами відсотків по кожній соціальній групі. Результати представлені на рис. 2.9.

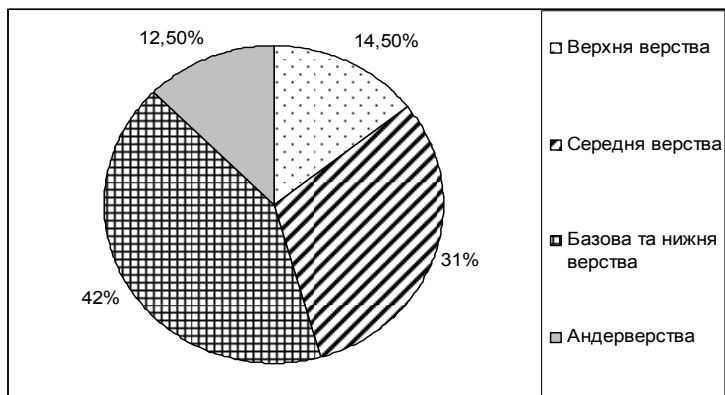

Рис. 2.9. Соціальна структура населення Карпатського регіону в оцінках респондентів (відсотки усереднені і наближені). Складено автором.

Так, за нашими підрахунками, найбільшу частку населення Карпатського регіону становить базова та нижня верства (42%). Другою за чисельністю соціально-економічною групою, на думку респондентів, є середня верства, що становить приблизно 31% мешканців регіону. Найменш чисельними групами є верхня верства (14,5%) та соціальне дно (12,5%).

⁶⁵ Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова ; НАН України. Ін.-т регіон. досл.– Львів, 2005. – 408 с. – С. 156.

Отже, на основі результатів соціологічного дослідження за основними складовими СДП можна виокремити такі його характеристики:

- Незначний репродуктивний потенціал, що в основному виражений в орієнтації молоді на малодітну сім'ю. Основною причиною низької дітородної активності є економічна скрута та усвідомлення населенням неможливості забезпечити гідне життя своїм дітям.
- Міграційний потенціал проявляється у слабо виражених міграційних установках. Попри те, можна констатувати, що чверть опитаних належить до умовно мотивованих потенційних емігрантів.
- Вітальні (цінність здоров'я) та сімейні цінності займають перші рангові позиції у ієрархії цінностей інтелігенції регіону. Водночас, вагоме місце належить і постматеріалістичним цінностям (рівень отриманих знань, можливість інтелектуального розвитку). Найбільш збалансованими позиціями значущості та задоволеності основних компонент життєдіяльності респондентів є: рівень отриманої освіти та можливість спілкування.
- Помірний потенціал економічної активності, що проявляється у відносно невисокій готовності до зміни місця праці та до входження у бізнес. Така ситуація пояснюється усвідомленням реальних перешкод підприємницької діяльності та обмеженими можливостями високоосвічених громадян на регіональному ринку праці.
- Дуже низький рівень довіри майже до всіх основних соціальних інститутів на фоні високої довіри до церкви та релігійності обстежуваної групи. Крім того, соціальний потенціал характеризується значною вираженістю готовності допомогти ближньому, інтенсивними соціальними контактами та міцними родинними зв'язками.
- Низький потенціал громадянської та політичної активності, який спричинений зневірою населення у політиці і політиках, обманутими надіями і сподіваннями, а також усвідомленням власного безсилля, неможливості щось змінити своїми діями.
- Потенціал соціально-економічного стану респондентів характеризується неузгодженістю рівня освіти опитаних та їх матеріального стану. Очевидно, що високий рівень освіти повинен би забезпечувати достойний дохід. Однак, попри високу освіченість учасників дослідження, тільки кожен десятий з них визначив матеріальний стан своєї сім'ї як вищий за середній та високий і жоден – як дуже високий.

Розділ 3. Фактори розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

3.1. Структурна декомпозиція факторів відтворення населення Карпатського регіону

Тенденції демографічного розвитку того чи іншого регіону детермінуються впливом різних факторів – зовнішніх та внутрішніх: геополітичним розташуванням регіону, специфікою локалізації та концентрації демо- та економічно активного населення, певними сформованими традиціями народжуваності, особливостями сімейного побуту, способу життя, що безпосередньо визначає стан суспільного здоров'я мешканців регіону.

Серед внутрішніх факторів чи не найбільш визначальним є потреба населення в дітях. Саме цей фактор диктує репродуктивну активність мешканців Карпатського регіону. Відповідно – й потребу проведення структурно-кваліметричного аналізу стану, причин тих чи інших тенденцій деморозвитку, а також розробку спеціальних поведінкових моделей демоактивності.

У демографії дослідження процесів демовідтворення нерозривно пов'язано з окремими *типами поведінки населення*, серед яких варто відзначити⁶⁶:

- *репродуктивний (дітородний)*, що охоплює систему дій і відносин, які передбачають народження або відмову від народження дитини будь-якої черговості, у шлюбі або поза шлюбом;
- *прокреаційний*, що має безпосереднє відношення до зачаття і виношування плоду, незалежно від того, як тісно він пов'язаний із статевою поведінкою;
- *генеративний*, що охоплює сукупність дій, спрямованих на відтворення нового покоління до того моменту, коли воно повністю сформувалось у соціальному й психофізіологічному відношенні та здатне замінити у неперервному процесі відтворення населення когорт, які вичерпали свої репродуктивні можливості через природні причини, а також включитися у процес виробництва матеріальних і духовних цінностей.

---

⁶⁶ Аксьонова С. Ю. Генеративна активність населення: формування концепції / С. Ю. Аксьонова // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – №2(14). – С. 56-63. – С. 57; Горелик В. П. Некоторые соображения об исследовании генеративного поведения семьи / В. П. Горелик // Демографические тетради. – Вып. 4-5. – К., 1972. – С. 75; Вишневский А. Г. Воспроизводство населения и общество: История, современность, взгляд в будущее / А. Г. Вишневский. – М.: Финансы и статистика, 1982. – 287 с. – С. 151.

Кожен з названих типів має свої особливості вияву залежно від окремої людини-носія репродуктивного інтересу та середовища її існування. Щодо людини, то фокусом уваги повинні бути усі структури її внутрішнього світу – морфофізіологічної (*організм*), психоемоційної (*індивідуальність*), соціогенної (*особистість*). Тут можливі різні поєднання індикаторів оцінювання цих структур. Так, до факторів внутрішньої дії можна віднести стан статеві-вікової структури, повікову інтенсивність народжень⁶⁷.

Значно більш широким є спектр факторів зовнішньої дії, обумовлених структурами середовища існування людини – *власне природою*, штучним середовищем (*техносферою*), *суспільними відносинами* (соціумом). Серед таких – сукупності природно-біологічних, соціально-економічних, соціально-культурних, психологічних та ін. факторів.

Звісно, дослідження факторів демовідтворення можна проводити з позиції різних наукових інтересів. Зв'язки між окремими структурами середовища відтворення СДП дають підстави виділяти фактори первинного та вторинного порядку. Спеціальні дослідження, проведені науковцями впродовж останніх десятиліть, дають підстави стверджувати:

- до факторів відтворення СДП Карпатського регіону первинного порядку (як і факторів ТСС загальнонаціонального рівня) належать – *спосіб життя населення* (в контексті історичних традицій, культури і правових норм, економічного детермінізму умов забезпечення добробуту з вимірниками його рівня та якості), *стан особистого (генетичного) здоров'я носіїв СДП* (репродуктивні характеристики відтворення населення, подано єдиним масивом у додатку Д. 3.1), *стан та якість функціонування та розвитку системи охорони здоров'я та соціальної інфраструктури* (див. Розділ 4);
- до факторів відтворення СДП Карпатського регіону вторинного порядку належать – загальна економічна ситуація в країні, яка детермінує рівень матеріального добробуту населення та й загалом якість життя; стимуляційні впливи держави на підвищення рівня народжуваності населення та покращення індикаторів суспільного здоров'я; змінні стани державної політики формування розвитку та використання соціально-трудового потенціалу регіону, який комплексно об'єднують такі характеристики економічно активного населення, як здоров'я, мораль, активність (пасіонарність), інтелект, організованість, освіта, професіоналізм і ресурси робочого

⁶⁷ Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціо-геосистеми / К. Сегіда. – Режим доступу : dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2686/2/Segida.doc.

часу⁶⁸; система соціально-правових взаємовідносин, які формуються на тлі усталеності в країні системи цінностей, традицій, що в значній мірі обумовлюють інформаційні викиди реклами щодо моди, способу життя, особливостей сімейного укладу тощо.

Нині визначальною рисою розвитку Карпатського регіону (на фоні міграційних тенденцій) є рух до так званої нової *регіональної парадигми спільного ринку*. Вона має відношення й до демографічних явищ та процесів, причому з позитивними, й негативними сторонами. Так, може призводити до порушення балансу у темпах соціально-економічного зростання локальних ТСС, звужувати можливості формування соціальних бюджетів, блокувати ефективність моделей регіональної демографічної політики.

Загалом погляди вчених на фактори відтворення СДП Карпатського регіону варто розглядати в контексті політичного, економічного, соціального, екологічного та ціннісно-культурного блоків, зокрема, подальшої *глобалізації, формування кон'юнктури нових світових ринків, науково-технічного прогресу, регіональної спеціалізації факторів виробництва, а також геоісторичні, геокультурні, геопросторові фактори*.

Глобалізація посилює процес регіональних диспропорцій, скорочує терміни циклів економічної, ділової, соціальної людської активності, може бути як фактором-стимулятором, так і дестимулятором процесів соціально-демографічного розвитку краю. Глобалізм, долаючи державні кордони, розширює сферу застосування людської праці, виступає потужним генератором міграційних тенденцій, хоча й дає шанси отримати більш високооплачувану роботу, а при координації зусиль окремих держав здатен ліквідувати напругу на регіональних ринках праці, проте ігнорує важливі репродуктивні потреби та устремління, сімейні цінності людей. Нині Карпатський регіон є донором робочої сили на іноземні ринки праці. Через неможливість працевлаштуватися люди змушені мігрувати за межі регіону, блокуючи тим самим демовідтворювальні процеси. Відтік мешканців міст і сіл обертається масштабною депопуляцією поселенської мережі. Водночас, відкриваються ворота національного ринку праці для потоків ще менш кваліфікованої й вимогливої робочої сили з регіонів збройних конфліктів й стихійних лих, з середньоазіатських країн, із демографічно

---

⁶⁸ Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : монографія / У. Я. Садова ; НАН України. Ін-т регіон. досліджень. – Львів, 2005. – 408 с. – С. 407; Генкин Б.М. Экономика и социология труда : учебник для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 384 с.

перенаселених територій. Внаслідок еміграції має місце суттєве зниження в загальній масі освітнього рівня молоді. Бідність місцевих бюджетів блокує будь-яку змогу підтримки в реалізації демоініціатив. Через глобалізацію відбувається вплив на людську свідомість. В умовах взаємопроникнення економік, а з цим – росту залежностей від цього долі окремих людей (яке відбувається в т.ч. внаслідок розвитку інформаційних технологій, нових комунікаційних систем тощо), прогресує процес дифузії традиційних сімейних цінностей. Нині близько половини зайнятого населення не має конкретної думки з приводу наслідків процесів глобалізації для них та майбутнього їх дітей. Глобалізація – це не лише економічні вигоди. Це моральні, психічні проблеми, соціальні хвороби, ріст злочинності.

Формування кон'юнктури нових світових ринків може виступати в ролі як фактора-стимулятора, так і дестимулятора процесів соціально-демографічного розвитку Карпатського краю. Адже існує перелік товарів і послуг, на які встановлюються світові ціни. Вони можуть кардинально впливати на ситуацію на регіональних ринках – нафта, окремі види сировини. Відповідно породжується не просто територіальна асиметрія в розвитку ринків, але й поляризуються передумови локалізації, концентрації носіїв СДП.

Науково-технічний прогрес може по-своєму позначатися на задоволенні соціально-демографічних потреб мешканців регіону. Наука, інновації, інноваційний ринок – це ті ніші, які для передових країн світу забезпечують економічне зростання й ріст добробуту громадян. Нині було б доцільно використання досягнень науки, особливо біотехнологій у вирішенні проблем лікування мешканців Карпатського краю, подовження тривалості їх активного життя. Гостро стоїть проблема суцільної «інформатизації» регіону, формування регіональних і локальних мереж зв'язку.

Регіональна туристична та оздоровча спеціалізація розвитку СДП Карпатського регіону полягає у рості попиту на товари та послуги медичного, соціально-побутового призначення. За умови нарощування, розвитку ринку цих послуг мимоволі зростатимуть стандарти споживання цих послуг й серед місцевого населення. Необхідне зміцнення фінансової бази соціальних реформ.

Геоісторичні, геокультурні, етнокультурні та інші геопросторові фактори. Потужними факторами формування СДП є геоісторичні, геокультурні, етнічні та інші особливості розвитку Карпатського регіону. Релігія, культурні цінності визначають свідомість, демо-поведінку, модель сімейних і духовних цінностей у житті людини. У цьому плані проводили дослідження М. Пітюлич, В. Шинкар та ін.

(зокрема, на прикладі дислокації осередків представників циганського етносу). Культура детермінує демоактивність населення. В цілому процеси демовідтворення є надчутливими до змін умов зовнішнього середовища та одночасно детермінуються закономірностями ендогенного характеру. Їх дослідження вимагає достатнього ретроспективного зрізу, що надає можливість прослідкувати весь спектр тенденцій народжуваності та смертності з виявленням подальших загроз генофонду української нації чи, навпаки, подальшого її кількісного зростання.

Незважаючи на наявність багатьох спільних рис деморозвитку на території Закарпаття, Івано-Франківщини, Львівщини та Чернівеччини, кожна з цих областей відзначається власною специфікою, що відображається у різних аспектах соціального, економічного, культурного й духовного життя. Вагомий вплив відіграє геополітично сформована проєвропейська орієнтація міграційних потоків (особливо в останні десятиліття). Сталі міграційні тенденції здійснюють певний негативний вплив на процеси демовідтворення в Карпатському регіоні, але, разом з тим, вони дозволяють отримати низку інших вагомих переваг, більшість з яких зводиться до реструктурування регіональних ринків праці.

3.2. Спосіб та якість життя як економічна й культурологічна детермінанти демовідтворювальних процесів Карпатського регіону

Спосіб життя, як стійка типова форма життєдіяльності особистості і спільноти виступає комплексним поняттям, застосовуваним в соціології, економіці й в інших соціальних науках для характеристики умов і особливостей повсякденного життя людей у тому чи іншому суспільстві, прошарку, групі і т. ін.⁶⁹. Він визначається багатьма істотними рисами, особливостями, традиціями, стереотипами поведінки, які детермінують взаємозалежність між індивідом та його оточенням. Усі існуючі в суспільстві соціальні розходження, зокрема, соціальні розшаровування між містом і селом, між людьми розумової і фізичної праці, між кваліфікованими і некваліфікованими працівниками – знаходять своє відображення у способі їх життя. Викремлення зазначених обставин вимагає урахування регіонально-територіальних обмежень впливу способу життя, а саме його прояву, на відтворення СДП Карпатського регіону.

З іншого боку, наукове визначення способу життя трактується як форма людської життєдіяльності (індивідуальної і групової), характерна для історично конкретної системи соціальних відносин і цивіліза-

---

⁶⁹ Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є. В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с. –С. 428.

ційного устрою⁷⁰. Фіксує особливості спілкування, поведінки і складу мислення людей у сферах праці, побуту, дозвілля, громадсько-політичної і культурної діяльності, поняття «спосіб життя» дає типологічну, «портретну» характеристику того, як змінюються і реалізуються реальні умови життєдіяльності (природні, економічні, соціально-політичні, культурні і т.ін.) у життєвій практиці окремих індивідів і соціальних груп. Інтегративні і функціональні можливості цієї категорії реалізуються і проявляються у зіставленні з такими поняттями, як «рівень життя», «якість життя» і «стиль життя», які можна розглядати як конкретизацію і різноманітні «зрізи» цього досить складного за своїм складом і структурою соціального феномену. Розрізняють «кочовий», «осілий», «міський і сільський», «традиційний та індустріальний», «аристократичний і буржуазний» способи життя. Спосіб життя особистості у значній мірі залежить і від психологічних особливостей самої людини (характеру, темпераменту, індивідуального складу мислення тощо) і тому може бути «повільним» або «рухливим», «раціональним» та «нераціональним» і т.ін.

У цьому колективному регіональному дослідженні СДП розгляд способу життя проведено на міждисциплінарних засадах, з певним акцентом на методи як економіки, соціології, так і етнографії⁷¹. Справа в тому, що саме тут в особливій мірі розглядаються такі фактори як природно-географічні, біогеографічні, етнодемографічні, геоекономічні й інші, які історично вплинули на формування відповідних процесів життєдіяльності людей та збереження основних характеристик до сьогодення (Д. 3.2).

Загальна характеристика. При спробі системного аналітичного опису способу життя та менталітету населення такого колоритного і своєрідного регіону нашої держави як Українські Карпати об'єктивно виникають певні труднощі. Адже, окрім природно-географічних особливостей варто зазначити, що на території цього регіону проживають три основні етнографічні групи українців – бойки, лемки і гуцули, які донині у світлі цивілізаційних процесів з шаною ставляться та оберігають

⁷⁰ Образ жизни. Новая философская энциклопедия / под ред. В. С. Стёпина. – В 4 тт. – М. : Мысль. 2001. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4606/образ.

⁷¹ Етнографія (від грецького етнос – плем'я, народ; графо – пишу) – суспільствознавча наука, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси культурно-побутових відносин на всіх етапах історії людства. Концентрує увагу на розробці проблем етно- і націогенезу, етнічної історії, міжнаціональних відносин, етнологічних процесів, традиційно-побутової культури, народних знань, побуту, народного мистецтва.

прадідовські звичаї та культуру рідного краю. Окрім них простори гірської місцевості населяють вірмени, угорці, румуни, словаки, болгари, німці, цигани (роми), молдавани, поляки тощо. Усі вони привносять частку власної культури у загальне традиційне розмаїття Карпатського регіону, а відповідно – у спосіб життя всього населення.

Українські Карпати лежать на території чотирьох областей (Закарпатської, Чернівецької, Івано-Франківської та Львівської), які у свою чергу утворюють Карпатський економічний район. Відповідно авторський аналіз буде спиратись на статистичну та соціологічну інформацію по цих чотирьох областях.

Гірська місцевість району за давніх часів не була сприятливим фактором для розвитку та процвітання великих промислових міст. Складність будівництва доріг та подолання гірських хребтів з густими лісами призвели до зосередження невеликих поселень у самих Карпатах, та вже значно більших міст і селищ у прикарпатській та закарпатській зоні. Найбільшим поселенням є м. Львів з населенням 757,3 тис. осіб, а Львівська область із чотирьох охоплених областей має найбільшу частку міського населення – 60,8%. Загалом же у Карпатському регіоні спостерігається рівномірність у кількості сільського та міського населення, що значно відрізняється від загальної тенденції в Україні (Д. 3.4). Також даний регіон є найбільш рівномірно густозаселеним регіоном нашої держави (як не дивно), особливо це стосується басейну річки Дністер з численними її річками-притоками, а також Закарпатської області загалом.

Саме значна частка сільського населення на даній території та його велика густота забезпечили збереження багатої палітри традицій у цьому регіоні. Цілком закономірним також є повільніші темпи проникнення процесу глобалізації у віддалені кутки Українських Карпат, відтак – збереження прадідовського способу життя корінного населення, зокрема верховинців тощо.

Дотримання старих звичаїв та обрядів навіть у містах, містечках та селищах, розвиток відповідних галузей промисловості та сільського господарства накладають індивідуальний відбиток на ведення населенням способу життєдіяльності, в тому числі на демо-відтворювальні процеси.

Демографічна ситуація, інститут сім'ї. На початку 50-х рр. у межах Української РСР найбільші сім'ї проживали саме у Закарпатській та Івано-Франківській областях. Сімей із 5 та 6 особами тут

налічувалось 61,2% та 49,7% відповідно. У кінці 70-х рр. середній розмір сімей вже був значно дрібніший – дещо менше 4 осіб⁷².

Сучасні сім'ї в Карпатах і надалі зберігають тенденцію до поступового зменшення у розмірах, а в структурному плані складаються переважно з двох-трьох поколінь. Якщо починати аналіз із Закарпатської області (за 2010 рік), то тут і надалі в Україні найбільший середній розмір домогосподарств (д/г) – в середньому 3,43 особи, в Івано-Франківській та Львівській областях – 3 особи, у Чернівецькій – 2,9 особи, а в Україні – 2,59 особи. За останні 7-10 років ситуація дещо стабілізувалася, а в Закарпатській області навіть набула позитивної динаміки⁷³.

Структура сім'ї населення Карпатського регіону міняється у зв'язку зі зростанням матеріального та культурного рівнів. Ці фактори впливають і на формування нових сімейних відносин. У сучасних сім'ях горян відбувається поступова демократизація сімейних відносин, спостерігається рівноправ'я усіх членів. Проте, за традицією в основі відносин полягає глибока повага до старших. Навіть головою сім'ї в сільській місцевості нерідко є дідусь, який за віком уже ніяк не може виконувати основні функції по господарству.

Якщо брати до уваги статистичні дані (2010 року), то на Заході України, особливо у Карпатському регіоні найміцніший інститут сім'ї. На 100 шлюбів у регіоні припадає в середньому 41 розлучення, в Україні – більше 51, а в окремих східних та центральних областях держави – більше 60 розлучень⁷⁴. Найкраща ситуація в регіоні спостерігається у Закарпатській області – розпадається лише кожний третій шлюб, а найгірша у Чернівецькій – сценарій наближений до загального по державі.

Проте тенденції за останні 9 років показують позитивну динаміку зменшення частки розлучень по Україні і в регіоні зокрема (табл. 3.1). Очевидно українці підходять до формування сім'ї виваженіше, що сприяє створенню більш стійких союзів. З об'єктивних причин винятком є лише високосні роки (тут 2004 та 2008 рр.), коли знижується загальне число шлюбів.

⁷² Миронова А. Внутрисемейные межпоколенные трансферты в России / А. Миронова // Демоскоп. – 2012. – №521-522. – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/tema01.php>, с. 112-113.

⁷³ Гладникова Е. В. Обзор подходов к исследованию частных межпоколенных трансфертов / Е. В. Гладникова // Демоскоп. – 2012. – №521-522. – Режим доступа : <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/analit01.php>.

⁷⁴ Якщо враховувати також розірвання шлюбів у судовому порядку.

Народжуваність у регіоні також характеризується кращими показниками порівняно з загальними у державі: 12,4‰ у Карпатському регіоні, 11,0‰ – в Україні (табл. 3.2), та понад 9,3‰ в східних областях країни. Можна детермінувати таку особливість переважаючою часткою в регіоні сільського населення, якому загалом притаманна вища народжуваність. Проте, якщо брати конкретно міське населення регіону та міське населення України, то спостерігаємо ситуацію аналогічну до попередньої: народжуваність серед міського населення Львівської області – 10,6‰, Івано-Франківської та Чернівецької областей – 10,9‰, та найвища у Закарпатській області – 14,1‰, порівняно з відповідним показником в Україні – 10,5‰ (станом на 2011 р.).

Таблиця 3.1

Динаміка кількості розлучень на 100 шлюбів*

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	58	48	62	55	50	43	52	46	41
Закарпатська	31	26	36	31	30	26	31	27	24
Львівська	41	34	41	39	36	30	34	33	30
Івано-Франківська	43	41	47	44	39	34	41	36	31
Чернівецька	48	45	50	49	44	41	47	41	36

* Складено автором на основі статистичних джерел; не враховані показники розірвання шлюбів у судовому порядку.

Таблиця 3.2

Динаміка народжуваності (кількості народжених на 1000 наявного населення) в Україні та Карпатському регіоні за період 1995-2011 рр., осіб (коэф. ‰)*

	1995	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2011
Україна	9,6	7,8	8,1	9,0	9,0	9,8	11,0	11,1	10,8	11,0
Закарпатська	13,5	11,5	11,3	12,4	12,6	13,3	14,7	14,6	14,7	14,8
Львівська	11,4	9,1	9,2	10,1	10,1	10,6	11,3	11,8	11,2	11,4
Івано-Франківська	12,6	10,3	9,9	10,7	10,8	11,4	12,3	12,6	11,8	12,0
Чернівецька	12,4	10,1	9,8	10,6	10,9	11,2	12,2	12,2	12,2	12,5
Карпатський регіон	12,2	10,0	9,9	10,8	10,9	11,4	12,4	12,6	12,2	12,4

* Складено автором на основі статистичних джерел.

У Карпатському регіоні також зберігаються тенденції більш ранньої народжуваності порівняно із загальнодержавним показником. Попри постійні щорічні зміни показника середнього віку матерів можна виділити наступні особливості:

- пік народжуваності в Україні знаходиться у вікових межах матерів 25-29 років, а в Карпатському регіоні – в межах 20-24 років (рис. 3.1), крім Львівської області, яка повторює загальнодержавну динаміку;
- в регіоні спостерігається високий рівень народжуваності до досягнення жінками 20-річного віку (9,2% серед усіх народжених у 2011 р., 8,8% показник становив в 2010 р.), найвище значення цього показника в Закарпатській області – 11,9% в 2011 р. та 12,2% в 2010 р., а найнижче у Львівській – 7,43% та 6,3% відповідно;
- крива народжуваності за віком матері в Карпатському регіоні є зміщеною вліво порівняно з загальною картиною в Україні. Особливо це стосується Закарпатської та Івано-Франківської областей. Львівська область практично повторює криву по Україні (рис. 3.1);

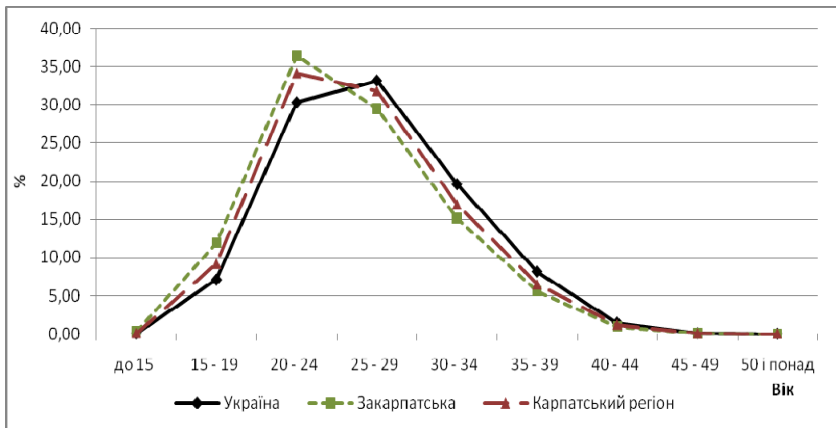

Рис. 3.1. Повікова динаміка народжуваності матерів у Карпатському регіоні та Україні в 2011 р. (Складено автором на основі статистичних джерел)

- в регіоні вищий показник народження дітей четвертої та п'ятої черговості. Загалом така ситуація формується за рахунок Закарпатської області та частково – Івано-Франківської. Даний показник у цих областях становить 10% та 4,7% усіх новонароджених відповідно (в Україні – 4,0%).

У регіоні також спостерігається низький відсоток народжуваності дітей поза шлюбом (табл. 3.3). Даний показник є одним з найнижчих в Україні. Виняток в регіоні становить лише Закарпаття.

Є кілька основних чинників, які призводять до народження дитини поза шлюбом: юридично неоформлений шлюб, що з якоїсь причини не реєструється; незареєстрований шлюб, який розпався до народження дитини; народження жінкою «дитини для себе»; розлучення або овдовіння жінки, яка очікує дитину; небажана вагітність, що не була перервана, тощо⁷⁵.

Таблиця 3.3

Частка дітей народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %*

	1995	1998	2000	2001	2002	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2011
Україна	13,2	16,2	17,3	18,0	19,0	20,4	21,4	21,1	20,9	21,2	21,9	21,9
Закарпатська	9,9	11,8	13,5	13,6	14,6	14,7	14,3	15,0	17,2	17,7	19,7	20,4
Львівська	5,8	6,4	6,9	7,2	6,5	8,1	8,6	7,9	7,6	7,3	7,6	8,1
Івано-Франківська	7,9	9,0	9,8	9,5	10,2	10,6	11,1	10,9	10,1	10,8	11,4	11,3
Чернівецька	11,3	12,4	13,1	13,3	14,4	14,5	13,7	13,6	12,2	12,6	13,2	13,0

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Який із перерахованих факторів має найбільший вплив у Закарпатській області – невідомо. Лише очевидно, що розлучення не відіграють значної ролі в міру низької їхньої частоти в Закарпатті загалом.

Згідно дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи у 2008 році основними факторами позашлюбних народжень в Україні стали «зміни у шлюбно-сімейних відносинах, в т.ч. плуралізація форм шлюбних стосунків, поширення такого явища, як незареєстрований шлюб». Очевидно дане явище за останнє десятиліття

⁷⁵ Козаченко О. О. Сучасна українська багатопоколінна сім'я: занепад чи розквіт? / О. О. Козаченко // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціол. – 2010 – Вип. 4. – С. 246-253; Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження 2005-2007» / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – 118 с

має стрімке поширення в Закарпатській області. А в трьох інших областях Карпатського регіону усталені традиції та сімейні цінності не дозволяють такому його поширенню.

Також варто взяти до уваги пункт соціального захисту державою одиноких матерів. З 1 грудня 2012 р. мінімальна та максимальна допомога одиноким матерям по догляду за дитиною визначена у рамках 288,3-480,5 грн. (на дитину до 6 років), 359,1-598,5 грн. (на дитину від 6 до 18 років), та 340,2-567,0 грн. (на дитину віком від 18 до 23 років, за умови, що дитина навчається). Окрім цього «одинокі матері мають право на додаткову відпустку, їх не можна звільнити з роботи. Як правило, усі вони претендують також на допомогу як малозабезпечені. Тобто юридично вони більше захищені, ніж жінки, які народжують і виховують дітей у повних сім'ях»⁷⁶. З однієї сторони така допомога є необхідною нормою державної опіки, а з другої – її отримання, як додаткового захисту та доходу, може бути мотивом небажання реєструвати офіційний шлюб, а відтак у глобальному вимірі – бути причиною позашлюбних народжень.

Є ще один фактор поширення позашлюбних народжень. Це фактор відсутності відповідального, або просто «відповідного» батька. На думку багатьох вчених та дослідників, зокрема заступника голови Західноукраїнського центру «Жіночі перспективи» Марти Чумало – відсоток жінок, які користуються статусом матері-одиначки лише заради пільг, невеликий. «Будь-яка нормальна жінка хоче вийти заміж і народити дітей. Те, що більше дітей народжується поза шлюбом, пов'язане не з тим, що жінки стали менш відповідальними. Навпаки, менш відповідальними стали чоловіки. Раніше, якщо жінка завагітніла, чоловік вважав за обов'язок одружитись з нею і дати дитині своє прізвище. Тепер такого принципу дотримуються далеко не усі. Чоловіки лякаються відповідальності, не хочуть визнавати батьківства, і жінка бере усю відповідальність на себе. Мати-одиначка, на відміну від розлученої жінки, не має права на аліменти. Збільшення кількості матерів-одиначок пов'язане зі зміною цілого комплексу стереотипів. Сучасні жінки мають хорошу освіту, можуть себе забезпечувати. Ще років тридцять тому, якщо дівчина завагітніла – вона мусила вийти заміж, нехай навіть не за біологічного батька. Зараз вона може обирати – потрібен їй такий чоловік чи ні».

Матеріальний стан сім'ї. Поза сумнівами, що міцність сім'ї та хороші взаємовідносини позитивно впливають на бажання батьками мати дітей. Проте другим визначальним чинником народжуваності є матеріальне забезпечення сім'ї. Отже наскільки матеріальний стан сім'ї є впливовим фактором розглянемо далі.

⁷⁶ Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. Ворони В., Шульги М. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.

Ресурси сім'ї (у нашому випадку будемо говорити про домогосподарства) формуються з наступних складових: грошові доходи, доходи від власного виробництва, субсидії та інші надходження.

Згідно зі статистичними даними, сукупні ресурси домогосподарств (д/г) Карпатського регіону є достатньо високими, і за розмірами випереджають більшість регіонів країни (рис. 3.2). Закарпатська область взагалі за останні роки займала чільне місце одразу за Києвом, і лише в 2010–2011рр. поступилась Одеській області. Отже, здавалося б, ситуація досить хороша.

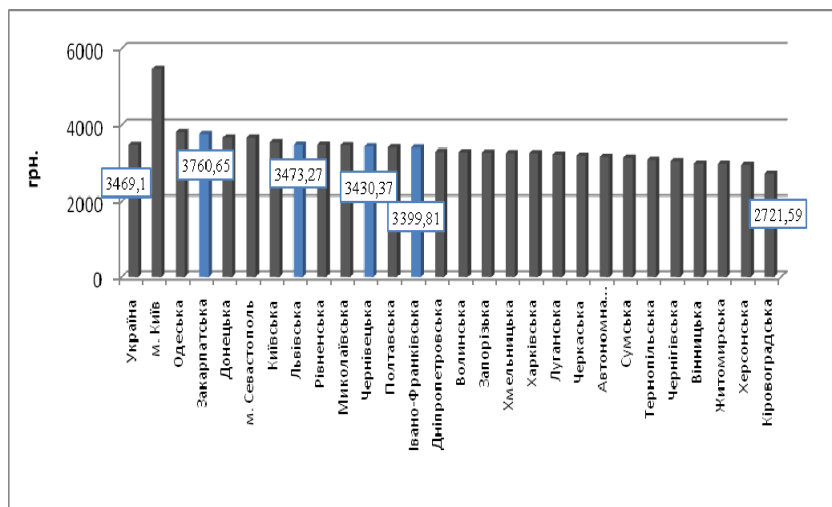

Рис. 3.2. Розміри сукупних ресурсів домогосподарств у розрізі регіонів України у 2010 р., грн. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Аналіз ресурсів домогосподарств (рис. 3.2, рис. 3.3, сер. розмір д/г) ґрунтується на основі вибіркового обстеження д/г України органами державної статистики, і, згідно зауваження, може не відтворювати реального стану у зв'язку з наявністю суб'єктивного фактору у відповідях респондентів. Проте загальну картину у сукупності з іншими статистичними даними простежити можливо.

Проте наступний показник – «ресурси д/г у розрахунку на одну особу» спростовує таке твердження і доводить протилежне: населення Карпатського регіону одне з найбідніших у країні (рис. 3.3). Враховуючи основне завдання дослідження постає наступне питання: «Чому при таких низьких доходах та мінімальних ресурсах у Карпатському

регіоні та західних областях загалом спостерігається вищий рівень народжуваності ніж в інших регіонах країни?»

Гіпотетично відповідь криється у способі життя та життєвих цінностях. Адже при однакових доходах індивіди можуть вести зовсім різну життєдіяльність, а через аналіз показника «сукупні ресурси домогосподарств» ми частково можемо дослідити економічну складову цього питання.

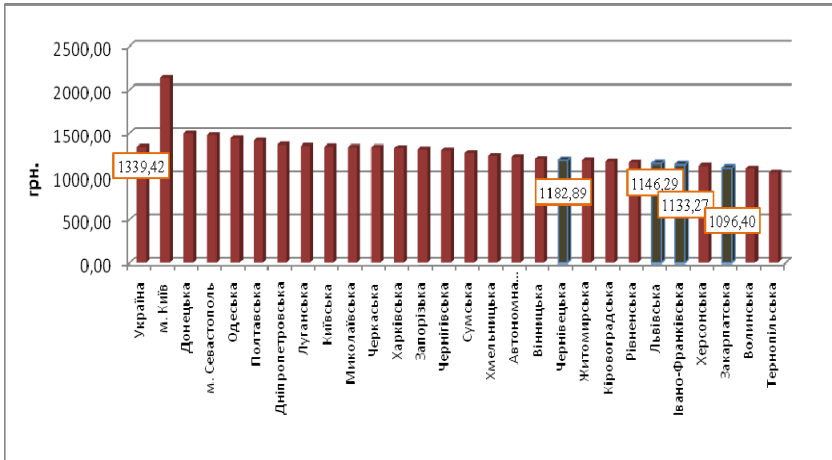

Рис. 3.3. Сукупні ресурси на одну особу в розрізі регіонів України у 2010 р., грн. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Аналіз структури ресурсів д/г (рис. 3.4) дає розуміння, що у Карпатському регіоні (за винятком Львівської області) заробітна плата становить від 31% до 38% усіх доходів д/г, тоді як в Україні цей показник становить 48%, а в промислових районах ще вище. Різницю 10-17% сукупних ресурсів домогосподарства регіону отримують за рахунок більшої частки інших джерел: вирощування, споживання та продажу власної продукції⁷⁷, доходів від підприємницької діяльності, а також за рахунок грошової допомоги від родичів (див. рис. 3.4). Сума цих чотирьох компонент, для прикладу, у Закарпатській області становить 38,5 % сукупних ресурсів д/г, в Івано-Франківській – 30,4%, в Чернівецькій – 31,6%, а по Україні – 21,1%, і Львівській області – 18,9%.

Відтак, можна зробити висновок, що джерела наповнення сукупних ресурсів д/г у Карпатському регіоні мають більш диверси-

⁷⁷ Це стосується переважно сільського населення, хоча враховуючи сучасний досвід наявності у городян замських присадибних ділянок, це стосується і них.

фікований характер і не прив'язані лише до заробітної плати та соціальних допомог (пенсій, субсидій та ін.).

Розглянемо для прикладу Закарпатську область, а саме детальніше дослідимо структуру сукупних ресурсів д/г в області та структуру основних витрат, а вже потім зробимо певні висновки, наскільки змодельований на основі аналізу способів життя може впливати на демовідтворювальні процеси. Отже, згідно офіційних статистичних даних сукупні ресурси одного д/г області у 2010 р. становили 3760,65 грн., а витрати – 3473,67 грн. Це практично однакові показники. Змодельуємо наступну дослідницьку ситуацію:

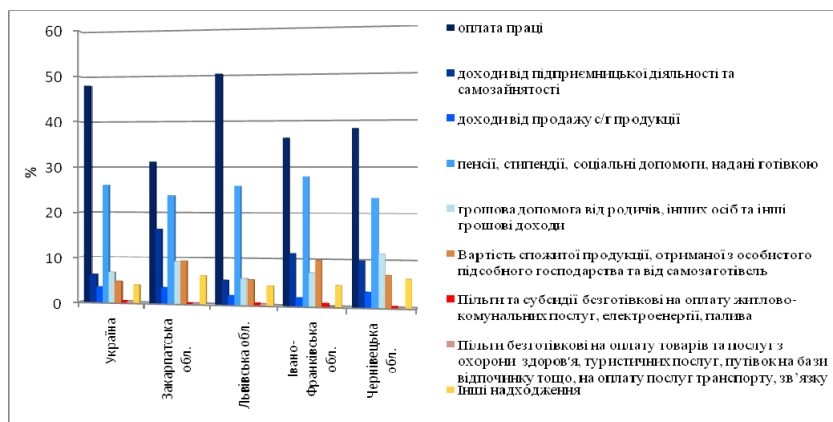

Рис. 3.4. Структура сукупних ресурсів д/г України та д/г областей Карпатського регіону у 2010 р. (Складено автором на основі статистичних джерел)

- Середньостатистична сім'я із Закарпатської області, яка проживає у місті, має власну квартиру і складається з двох батьків та однієї дитини, при цьому нагадаємо, що середній розмір д/г у 2010 р. в області становив 3,43 особи, відтак витрати нашої сім'ї дещо скоригуємо:

$$X = 3473,67 \text{ (грн.)} / 3,43 \text{ (особи)} \times 3 \text{ (особи)} = 3038,2 \text{ (грн.)}$$

Сім'я не має підсобного господарства, а тому не має можливості виготовляти чи вирощувати продукцію і все купує за рахунок заробітної плати. Відтак, витрати на харчування будуть становити усі 1664,9 грн. (54,8% згідно статистичних даних). Непродовольчі витрати матимуть 19,1%, а саме: 7% на оплату житла, води, електроенергії, газу, 2,9% на товари домашнього вжитку, утримання житла, побутову

техніку (88,1 грн.), 2,1% – охорона здоров'я, 2,7% – транспорт, 2,2% – зв'язок, 2,2 – різні товари і послуги. Ще 9,4% – неспоживчі витрати. Решта, що залишилось у сім'ї, складе залишок – 16,7% інших витрат, або 507,4 грн., які батьки з дитиною можуть використати на одяг для всіх, відпочинок, освіту дитини, та інші споживчі витрати (рис. 3.5). На одну особу це буде 169,1 грн.

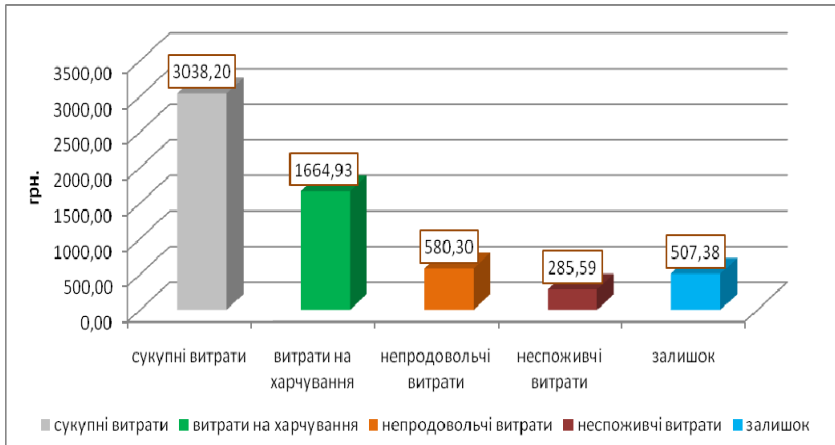

Рис. 3.5. Структура сукупних витрат сім'ї, яка складається з трьох осіб.
Закарпатська область, 2010 р. (Складено автором на основі статистичних даних сукупних витрат домогосподарств Закарпатської області в 2010 р.)

Тепер розглянемо такий варіант, коли дитина, що проживає у сім'ї має менше 2 років⁷⁸, а тому:

- вона вимагає постійного нагляду матері, спеціального харчування, щоденно нових сухих підгузників, частіше хворіє ніж дорослі, скоро росте і потребує оновлення гардеробу – усе це додаткові витрати (приблизно 300-500 грн. у місяць);
- наступна умова: оскільки мати вигодовує дитину, тому працює лише батько. Середньомісячна заробітна плата найманих працівників у Закарпатській області становить 1845,97 грн. При-

⁷⁸ Підемо шляхом оцінки потреб: «малі діти – малі проблеми» (оскільки зі зростанням віку дітей батьки намагаються забезпечити їхнє перебування спочатку в дошкільних закладах, далі в різноманітних розвиткових гуртках, загальноосвітній середній школі, гімназії, ліцеї, секціях, загалом «дати» їм освіту не гіршу, ніж у самих тощо) – тобто в якійсь мірі абстрагуємось від оцінки ринкових вартостей перелічених послуг.

пустимо, батько приносить додому саме таку суму, і вона повністю покриває витрати сім'ї на харчування (1664,9 грн.) та частково неспоживчі витрати (181,1 грн.);

- додатково сім'я отримує допомогу після народження дитини – у 2010 р. вона становила 12240 грн., з яких 4800 грн. виплачувалися одразу при народженні дитина, решта – протягом наступних 12 місяців рівними частинами по 620 гривень щомісяця. Ця сума практично забезпечує видатки на непродуктовальні потреби та частину непокритих неспоживчих витрат;
- у 2010 р. середньомісячний прожитковий мінімум такої сім'ї становив 2457 грн. (843 грн. на одну працездатну особу, а їх дві, і 771 грн. на дитину до 6 років). Сукупні доходи нашої сім'ї становлять 1845,97 грн. + 620 грн. = 2465,97 грн., що є вище прожиткового мінімуму, а тому сім'я не вважається малозабезпеченою і не претендує на додаткові соціальні допомоги, окрім щомісячних 130 грн. по догляду за дитиною до досягнення нею 6-річного віку.

Отже, ми розглянули варіант (можна сказати песимістичний), коли сім'я проживає у місті і основні її ресурси складаються з двох джерел наповнення (з/п та допомога при народженні дитини) і дорівнюють прожитковому мінімуму сім'ї аналогічної структури. У будь-якому випадку, держава компенсує ту нестачу до прожиткового мінімуму, якби з/п чоловіка була значно нижче, що ми припустили.

Висновок: новостворена сім'я цілком закономірно, проживаючи у місті та бажаючи народження дитини, прогнозує свій майбутній сімейний бюджет, а тому прагне забезпечити впевненість у його стабільності та достатності через високооплачувану роботу. У сучасному суспільстві даний світогляд провокує розвиток процесу «кар'єризму», який у свою чергу негативно впливає на демографічні процеси, а саме спричиняє відтерміновану жінками народжуваність на більш пізній період. «Кар'єризм» має три основні форми: перший випадок – коли кар'єра являє собою гіперцінність і деформує мотиваційно-смыслову сферу особистості, тобто «нездоровий кар'єризм»; друга форма, коли кар'єра є маловажливою для людини («кар'єрна байдужість»); та третій варіант – оптимальне ставлення до кар'єри, або «здоровий кар'єризм»⁷⁹. Адекватне сприйняття амбіцій, правильно поставлена мета досягнення професійного успіху, особливо серед жінок, загалом не мали б негативно впливати на питання створення повноцінної сім'ї з дітьми. Проте, це стосується переважно розглянутого вище випадку, коли ресурси молодого сім'ї з міста формують заробітна плата та допомога при народженні дитини.

У реальному житті ситуація дещо інша:

---

⁷⁹ Лібанова Е. М. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова та ін. ; Ін-т демографії та соц.. дослідж. НАН України. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. –248 с. – С. 198-205.

- по-перше, у містах заробітна плата є вищою, ніж середня в регіоні (оскільки остання включає з/п в селах, де вона є значно меншою);
- по-друге, народження дитини зазвичай спрацьовує як каталізатор, стимулюючий фактор для батька шукати більш оплачувану роботу або додатковий заробіток, для матері ж – якусь роботу вдома;
- по-третє, у більшості молодих пар є батьки (тесть з тещею та свекор зі свекрухою), які переважно надають своїм дітям фінансову, матеріальну та іншу різнопланову допомогу;
- по-четверте, Карпатський регіон характеризується високим рівнем внутрішньої маятникової міграції, яка призводить до поступової зміни постійного місця проживання з села на місто. Проте мігрантами, як правило, є молоде населення. Старше ж покоління залишається у селі і продовжує матеріально допомагати дітям та іншим родичам, котрі виїхали в місто – особливо у плані забезпечення сільськогосподарською продукцією: м'ясом, яйцями, молоком, сиром, картоплею, овочами, фруктами і т.д. Відтак частка витрат на харчування домогосподарств навіть у містах зменшується за рахунок споживання власної продукції;

Є ще інші фактори, невраховані при описі даної ситуації сім'ї в місті, проте можна зробити узагальнення: у Карпатському регіоні молодь, яка перебирається у міста, переважно зберігає усталені погляди на створення сім'ї, її величини та міцності; між селом та містом зберігається тісний зв'язок, який виражається у взаємодопомозі сільського населення міському і навпаки тощо.

Тепер розглянемо варіант молодої сім'ї, яка проживає у селі, має власне помешкання, город, сад і задумується над варіантом народження дитини. Звичайно, применшувати споживчих запитів сільського населення не потрібно, і у сучасних умовах глобалізації селяни також прагнуть придбання сучасної побутової техніки, автомобіля тощо. Але, вже маючи можливість вирощувати городину, вони у більшій мірі задовольняють свої потреби у харчуванні, маючи хату – потреби у ночівлі і т.д., а загалом – фізіологічні потреби. Великі сім'ї також мають свої переваги у вихованні дітей на селі. Малечею можуть займатись старші люди, брати та сестри, у селах не обов'язковою є проблема дитячих садочків, оскільки діти можуть гратися цілий день у дворі, в лісах, на полях тощо. Коли діти підростають, то на селі їх бачать скоріше як додаткову робочу силу, яка може виконувати не обов'язково тяжку, проте часозатратну роботу (випасання худоби, польові та заготівельні роботи тощо). У містах ситуація кардинально інша – з віком дітей потрібно віддавати у дитячі садки, гуртки, секції, школу, на що ідуть значні фінансові ресурси сім'ї.

Відтак, можна констатувати факт, що витрати на дітей, а також витрати загалом на побутові потреби домогосподарств у селі є нижчі, ніж аналогічні видатки у місті.

У жовтні-грудні 2012 р. було здійснене соціологічне опитування населення Карпатського регіону з метою визначення найбільш гострих проблем розвитку СДП регіону (детальніше про дослідження у параграфі 2.5). Одним із основних розділів опитування було визначення сімейної структури населення, бажання мати дітей (одної дитини, двох, трьох чи більше), а також основних перешкод можливості народження дітей.

Як наслідок були отримані наступні результати:

- Зі всієї вибірки опитаних (100%) на даний момент 61,6% уже мали дітей, із них 26% – одну дитину, 31% – двох, 4,6% – трьох. Окрім того 14,2% планували завести дітей, а ще 23% не створили сім'ї. Загалом же можна констатувати, що серед опитаного населення існує велике бажання мати дітей, що вони і втілюють в життя;
- На питання «Що перешкоджає Вашим найближчим знайомим мати більше дітей?» відповіді виявились кардинально відмінними від «особистих» (табл. 3.4). Наприклад, вік не був такою разуючою проблемою як в «особистих» відповідях, скоріше причини крилися у незадовільному здоров'ї знайомих та поганому матеріальному стані їхніх сімей. Загалом же респонденти оцінили свою економічну забезпеченість за усіма питаннями як кращу, ніж у найближчих своїх знайомих, котрі не можуть дозволити собі народження більшої кількості дітей. Причиною такої відмінності може стати те, що респонденти оцінювали можливості лише тих близьких, які не мали взагалі або лише одну дитину (оскільки 2 дитини – це вже більш-менш норма).
- Цікавими є результати відповідей респондентів на питання «Що Вам особисто перешкоджає мати більше дітей?» в розрізі їхньої вікової структури:
- респонденти вікової категорії 21-30 рр. надали найбільшої уваги «економічній скруті» (14,7%-20%) та «неможливості забезпечити гідне життя своїм дітям» (21,3%-30%), при цьому зазначили, що загалом їхній матеріальний стан нормальний, а його рівнем не задоволені лише 8% цієї вікової категорії. До слова, перші значення належать віковій категорії 21-25 рр., а другі – 26-30 рр. Опитані відзначають практичну відсутність проблем зі здоров'ям та віком. Негативним фактором також являються «незадовільні житлові умови». Значна частка опитаних (39,4%-35%) заповнила графу «питання не актуальне, бо планую мати дітей», а також зазначила відсутність власної сім'ї на момент опитування (33% і 20%);

- старша вікова категорія (31-35 рр. та 36-40 рр.) серед основних чинників поставленої проблеми уже зазначила особистий вік (21,4% та 27,3%) та «здоров'я» (11,9% і 22,7%). Ще більш критично вони оцінили власну «неможливість забезпечити гідне життя дітям» (31% та 36,4%), а також звернули увагу на погану екологію (14%). «Незадовільні житлові умови» найбільшою перешкодою стали для вікової категорії 31-35 рр. (26,2%) серед усіх опитаних, у той час коли для категорії 36-40 рр. це питання не становило такої явної проблеми (9%). Також 21,4% та 27,3% відповіли, що мають достатньо дітей;

Таблиця 3.4

Що перешкоджає мати більше дітей?

Відповіді	Вам особисто	Вашим найближчим знайомим
Вік	29,17	13,33
Здоров'я	10,00	19,17
Поганий матеріальний стан сім'ї	9,17	29,17
Незадовільні житлові умови	13,75	23,75
Економічна скрута	14,17	26,25
Нестабільність політичної ситуації	10,42	13,33
Погана екологія	8,75	7,92
Неможливість забезпечити гідне життя своїм дітям	23,33	37,50
Бажання жити для себе і в своє задоволення	2,50	8,75
Вважаю, що маю достатньо дітей	13,33	5,00
Питання не актуальне, бо не маю сім'ї	17,92	6,83
Питання не актуальне, бо планую мати дітей	20,00	4,58
Інше	0,42	6,25

* Складено автором.

- наступні старші вікові групи (41 і більше років) найвагомішою причиною неможливості мати більшу кількість дітей зазначили вік (показник коливався від 55% до 87%), а також здоров'я. Загалом же вони також підтвердили судження попередників на рахунок незадовільної економічної забезпеченості власних сімей;
- Варто зазначити, що 10,4% усіх опитаних приділили увагу нестабільності політичної ситуації в країні; а з «найгіршим матеріальним станом у сім'ї» виявились респонденти 41-45 рр. (25% опитаних цієї вікової групи).

Отже, за результатами опитування – матеріальний стан сімей (згідно суджень самих респондентів) є не настільки критичним, щоб

бути перешкодою для народження дітей сьогодні. Проте у сукупності з політичними факторами, економічною нестабільністю в державі, побоюванням за майбутнє дітей, а саме неможливістю забезпечення гідного життя для них, змушує батьків відкладати нові народження на невизначений термін.

Релігійність населення. Значний вплив на розвиток та збереження основних сімейних традицій сьогодні здійснює релігія. Такі висновки роблять вчені в усьому світі, досліджуючи сучасні моделі народжуваності в різних країнах, в т.ч. це підтверджують загальноєвропейські дослідження, які проводяться з 80-х років минулого століття⁸⁰. Відбувається тенденція руйнації інституту сім'ї, збільшення частки розлучень та кількості позашлюбних народжень. Проте у регіонах, де зберігся високий рівень релігійності населення, ці та інші негативні демографічно-репродуктивні процеси розвиваються з меншою інтенсивністю.

Яка ж картина спостерігається у нашій державі?

У західних областях України на 100 тис. населення припадає 127 релігійних організацій. Для порівняння – в центральних областях – 75, в південних – 57, а в східних – 32.

Згідно останнього репрезентативного опитування в рамках проекту ISSP (Міжнародного проекту соціального дослідження), проведеного у 2008 році, масштаб релігійності українського населення є дуже високим. Зокрема, відповідаючи на запитання «Хто ви за віросповіданням?», лише 9% опитаних оцінили себе як нерелігійних, тоді як 86,4% віднесли себе до того чи іншого релігійного сповідання.

Водночас, як і передбачалося – найбільша частка релігійних зафіксована у Західному регіоні (97,1% опитаних), дещо нижча у Центральному та Південному (87,5% та 89,6% відповідно), а найменша частка на Сході країни (84,2%).

Релігійність серед сільського населення також є вищою, ніж серед міського.

За конфесійним складом відзначаємо також значне різноманіття в залежності від регіону держави⁸¹. УГКЦ повністю домінує в Західному регіоні (65%), тоді як у східних областях віруючих цієї конфесії або зовсім нема, або дуже мізерний відсоток. Якщо розглядати лише

---

⁸⁰ Лібанова Е. М. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова та ін. ; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с. – С. 123.

⁸¹ Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 186 с. – С. 23. Миронова А. Внутрисемейные межпоколенные трансферты в России / А. Миронова // Демоскоп. – 2012. – №521-522. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/tema01.php>

православних віруючих, то помітна виразна розбіжність. Для православних віруючих Заходу і Центру більш характерне звернення до Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), тоді як для православних півдня та сходу – до Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП)⁸².

Серед різних конфесійних груп найвища релігійність притаманна греко-католикам: середній бал 5,16 проти 4,63 православних у цілому (за 7-бальною шкалою). Також більш релігійними є жінки порівняно з чоловіками, та старше населення порівняно з молодшим.

Ще одним цікавим питанням у даному дослідженні було «віра в Бога». Результати наведені у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Відмінності між православними і греко-католиками в уявленнях про Бога (%)^{*}

	Я не вірю у персоніфікованого Бога, але вірю в існування деякої Вищої Сили	Я помічаю, що іноді вірю в Бога, а іноді не вірю	Хоч деколи я сумніваюсь, але відчуваю, що дійсно вірю в Бога	Я не сумніваюсь в існуванні Бога	Важко сказати
Греко-католики	0,0	6,4	5,7	87,9	0,0
Православні	12,1	13,6	20,2	49,0	5,1

* Складено автором на основі джерела: Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 186 с.

Щодо питань віри у потойбічне життя, рай, пекло, чудеса і т.ін. – простежується аналогічна ситуація з попередніми висновками.

Згідно результатів обстеження по всіх регіонах країни – сільське населення більш релігійне від міського. Водночас такий порядок спостерігається лише у випадку із православними, тоді як серед греко-католиків, навпаки – міра релігійності городян трохи більша (середній бал 5,3 проти 5,04 серед селян)⁸³.

⁸² Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 186 с.. – С. 24.

⁸³ Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 186 с.. – С. 29.

Інститут церкви на сьогодні відіграє надзвичайно важливу роль у суспільному житті нашої держави. Якщо порівнювати довіру до неї з аналогічним показником до інших державних та громадських інститутів (Верховна Рада, інститут Президента, місцева влада, судова система, міліція тощо, та ЖКГ, благодійні, юридичні організації тощо – відповідно), то спостерігається позитивна динаміка відносно церкви.

Закономірним є значний вплив церкви на свідомість громадян, їхню поведінку, а відтак необхідно використовувати можливість залучення церкви до вирішення важливих та проблемних соціальних питань як на регіональному, так і державному рівнях. Проте її вплив у кожному регіоні України матиме різну силу і характер. Цілком слушно, що авторитет церкви буде залежати від частки її парафіян у загальній чисельності населення регіону, від її конфесійної приналежності⁸⁴, від величини населеного пункту, її активної діяльності та багатьох інших чинників.

Церква бачить основну цінність життя людини у народженні дітей та їх вихованні⁸⁵. Характерними рисами сімейного союзу тут виступають: повнота, з якою чоловік та жінка віддають себе один одному в усіх своїх фізичних та духовних проявах; єдність, що робить їх «одним тілом»; непорушність та вірність, яких потребує повне самовіддання; а також плідність, до якої подружжя цілком відкрите⁸⁶. Церква категорично ставить проти здійснення абортів чи відмови від батьківства, що в свою чергу світське суспільство на сучасному етапі сприймає як норму цивілізації.

Особливістю греко-католицької церкви, яка домінує на території Карпатського регіону, є те, що вона ставить серйозні вимоги до шлюбу і зобов'язує наречених пройти спеціальні передшлюбні науки. *Дівчата і хлопці, що хочуть повінчатися у церкві, повинні зголоситися за три місяці до цього і відвідувати заняття, які проводять священик, психолог, юрист, гінеколог, а також старші подружжя. Навчальний курс закінчується репетицією вінчання. Після закінчення курсу молоді складають своєрідний іспит: відбувається бесіда з парохом, у якій він виявляє, наскільки молоді люди усвідомлюють, яку відповідальність беруть на себе. І з групи тридцяти пар не завжди всі вінчаються: дві-три пари зазвичай просять перенести шлюб на невизначений термін. Вони розходяться. Але це кращий варіант, ніж розійтися після вінчання.*

---

⁸⁴ Згідно з різноманітними дослідженнями, в т.ч. вище наведеними, греко-католики є більш релігійними за православних

⁸⁵ Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 186 с.

⁸⁶ Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. В. Майорова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с. – С. 62.

Висновки. Карпатський регіон порівняно з Україною характеризується гарними традиціями міцного інституту сім'ї, найбільшими розмірами домогосподарств та високою народжуваністю. Якщо акцентувати увагу на економічних факторах демовідтворювальних процесів в регіоні, то вони безумовно є важливими, проте скоріше всього не визначальними чинниками. Економічні фактори скоріше впливають на другу, третю і вищі черговості народжень у сім'ях, і переважно це стосується міського населення. Це також підтвердило експертне опитування в регіоні. Також значний позитивний вплив на демовідтворювальні процеси здійснює релігія, особливо це стосується греко-католицької церкви з її досить суворим статутом, яка домінує на території Карпатського регіону.

Конкретизація сутнісного та функціонального наповнення способу життя населення Карпатського регіону здійснена через структурно-кваліметричні індикатори його якості та рівня⁸⁷.

Якість життя населення – це можливість людей під дією низки геопросторово організованих чинників задовольняти власні потреби та інтереси (фізичні, економічні, соціальні, екологічні, духовні). Враховуючи існуючі підходи до розуміння змісту категорії «якість життя» й методичні підходи до його оцінювання та розглядаючи цю категорію стосовно ситуації на регіональних ринках праці, головними блоками компонентної структури ЯЖН визначено економічний та демосоціальний. Зважаючи на наявність у кожному з них значної кількості компонент, у даному дослідженні вибрано лише окремі найважливіші складові, що репрезентують територіальні відмінності у ЯЖН гірських територій Львівської області.

Економічний блок. До головних складових економічного блоку якості життя віднесено *рівень доходів, зайнятість та житлові умови населення*. Оцінюючи економічні складові якості життя як чинники формування економічно активного населення (ЕАН), до уваги взято окремі з них – ті, від яких безпосередньо залежить пропозиція праці у досліджуваних регіонах (Д. 3.3, табл. 1).

Для гірських територій Львівської області характерна територіальна диференціація рівнів заробітної плати, що залежить від рівня

⁸⁷ У сучасній вітчизняній літературі проблеми якості та рівня життя населення, людського розвитку в останнє десятиліття перебували у фокусі наукових пошуків В. Б. Артеменка, І. В. Гукалової, Т. М. Котенко, Е. М. Лібанової, С. А. Лісовського, Л. М. Немець, І. І. Проніної, У. Я. Садової, М. С. Татаревської, Ф. В. Узунова, Л. М. Черенько, В. С. Шишкіна та ін. Економічні та демосоціальні проблеми розвитку гірських територій Карпатського регіону України досліджували О. А. Біттер, Г. В. Войтенко, М. І. Долішній, В. С. Кравців, В. І. Куценко, М. А. Лендел, М. М. Мацола, Н. М. Паньків, М. І. Пітюлич, К. В. Прокопишак, У. Я. Садова, Л. Т. Шевчук та ін.

розвитку та характеру економічної діяльності, можливостей зайнятості в конкретному районі чи поселенні. При обласному показникові середньомісячної номінальної зарплати найманих працівників 1941 грн., найбільшу зарплату отримують наймані працівники Стрийського району (2382 грн.), Борислава (2216 грн.), Моршина (2084 грн.) та Сколівського району (2078 грн.); найменшу – Трускавця (1371 грн.), Дрогобицького (1502 грн.) та Старосамбірського (1703 грн.) районів (тут і надалі використано офіційні статистичні дані Головного управління статистики у Львівській області). У розрізі міських поселень слід виокремити відповідно смт. Славське (2443 грн.), райцентри Турку (1946 грн.) та Сколе (1928) з найбільшими розмірами зарплат та смт. Дашаву (1136) та м. Добромилі (1278) з найменшими.

Існують значні територіальні відмінності в оплаті праці за галузями зайнятості. Для зайнятих у державному управлінні, освіті, охороні здоров'я та соціальній допомозі, колективних, громадських та особистих послугах різниця в оплаті праці в районах та містах обласного значення є відносно невеликою. Однак суттєво відрізняються на фоні інших адміністративно-територіальних одиниць (АТО) зарплати найманих працівників у Стрийському районі в галузях транспорту, будівництва, сільського господарства та промисловості, у Сколівському – транспорту та лісового господарства, у Стрию, Дрогобичі та Дрогобицькому районі – транспорту, у Бориславі – промисловості, у Моршині – оптовій та роздрібній торгівлі.

Доходи найманих працівників доцільно розглядати у взаємозв'язку із зайнятістю населення. Кількість найманих працівників та її співвідношення до ЕАН дає можливість оцінити стан зайнятості на офіційних ринках праці районів та міст. Відзначимо ряд особливостей, притаманних гірським територіям регіону. Загалом по області у 2010 р. найманих працівників стало на 12,3 % менше, ніж у 2003, для досліджуваних 10 АТО – на 14,8 %. Динаміка чисельності найманих працівників за 2003-2010 рр. є позитивною лише у Стрийському районі (+15,6 %). Найменше скорочення найманої робочої сили відбулося у курортних Моршині (2,2 %), Трускавці (8,4 %) та Сколівському районі (5,5 %).

Значною для формування доходів значної частини сільського населення залишається роль особистих підсобних господарств (ОПГ). В середньому по області на 1 сільського мешканця припадає 0,3 га земельних ділянок господарств населення. Високою є забезпеченість землею в селян Сколівського (0,44 га на 1 мешканця) та Турківського (0,43) районів; удвічі меншою – у Стрийському (0,22).

Демосоціальний блок. У практиці оцінювання рівня та якості життя використовується низка демографічних та соціальних показників. До них належать показники, що характеризують сукупність процесів відтворення населення, рівні розвитку елементів соціальної сфери,

соціальну напруженість тощо. Враховуючи мету дослідження, до демосоціального блоку віднесено лише окремі показники, які можуть слугувати індикаторами якості життя та мати вплив на формування пропозиції праці в даному регіоні (Д. 3.3, табл. 2).

У зв'язку з відсутністю показника тривалості життя на рівні АТО області використано показники загальної захворюваності дорослих осіб та рівня смертності населення у працездатному віці. Найвищі рівні захворюваності властиві Дрогобицькому та Сколівському районам і Моршину, найнижчі – Трускавцю, Дрогобичу, Бориславу та Стрийському району.

Важливим чинником формування пропозиції праці на гірських територіях Львівської області є рівень смертності населення у працездатному віці. Цей показник є індикатором здоров'я працездатного населення та, певною мірою, рівня безпеки виробництва. Аналізуючи зміни цього показника за 2003-2009 рр., відзначимо, що постійно високий рівень смертності притаманний Бориславу, Стрию та Сколівському району, здебільшого низький – Дрогобичу та Трускавцю.

Кількість розлучень стосовно якості життя з одного боку відображає умови виховання та зростання дітей, сімейний мікроклімат, а з іншого – є індикатором суспільного благополуччя загалом. Традиційно вищим цей рівень є у містах – виділяються Борислав (3,1 ‰), Трускавець (2,6 ‰) та Стрий (2,6 ‰), найнижчий – у Турківському (1,1 ‰) та Сколівському (1,2 ‰) районах.

Важливим індикатором якості життя є ступінь асоціальних проявів у суспільстві, зокрема, рівень злочинності, що є вищою у міських поселеннях порівняно з сільськими районами (Д. 3.3. табл. 2), причому відносний показник коливається у значних межах (349-1142 на 100 тис. осіб).

За вибраними компонентами якості життя населення методом індексного аналізу обчислено умовний інтегральний індекс ЯЖН гірських територій Львівської області за 2003-2010 рр. (Д. 3.3. табл. 3; рис. 3.6). Обчислений індекс показує величину регіональних відмінностей у рівні життя населення гірських територій Львівської області відносно середньообласного значення за 8 років.

Стабільно високим обчислений індекс є у 3 АТО – Дрогобичі, Моршині та Трускавці. У Стрию та Стрийському районі значення індексу коливалося в межах 0,97-1,11 з переважанням значень, більших за 1.

Турківський район до 2008 р. відзначався порівняно високим рівнем ЯЖН (1,11-1,15), проте відставання у темпах приросту середньомісячної зарплати, стабільно високе безробіття та відсутність комунальних зручностей суттєво зменшили інтегральний показник до 1,03. Цікаво, що у сусідньому Сколівському районі ситуація обернена. Дуже низькі індекси ЯЖН у 2003-2009 рр. (0,84-0,94) змінилися у 2010 р. на середній (1,02). Це стало можливим завдяки зростанню

показника зарплати та зменшення офіційного рівня безробіття. Старосамбірський район характеризується коливанням індексу ЯЖН навколо середньообласного у незначних межах – 0,96-1,03. Стабільно низьким є індекс ЯЖН у Бориславі та Дрогобицькому районі. Високе безробіття, низькі зарплати та рівень обладнання житлового фонду (Дрогобицький район), високі показники розлучуваності та злочинності (Борислав) – головні причини гіршої у порівнянні з середньообласною ЯЖН.

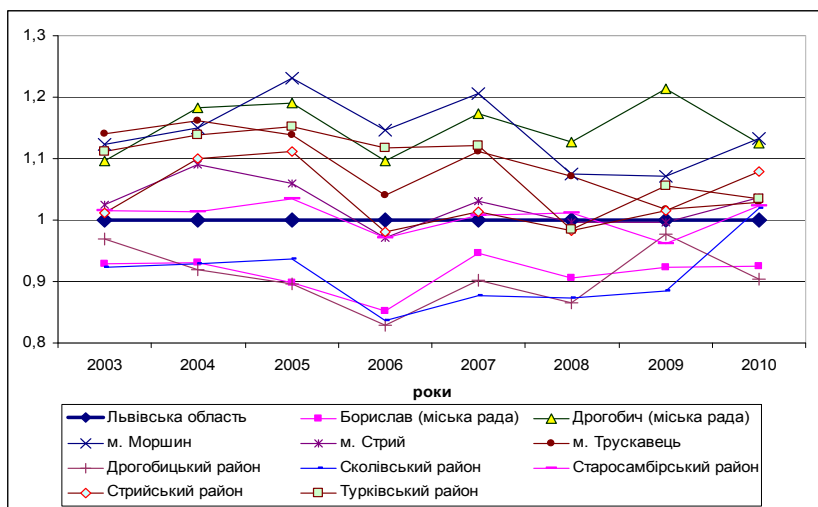

Рис. 3.6. Динаміка індексу якості життя населення Карпатського регіону (на прикладі міських поселень Львівської області, 2003-2010 рр.)
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Загалом у 2010 р. лише 2 АТО регіону характеризувалися гіршою, ніж в середньому по області якістю життя – Борислав та Дрогобицький район (рис. 3.7). Найвищий індекс ЯЖН мають Дрогобич, Моршин та Стрийський район.

Можна виокремити наступні регіональні особливості якості життя населення гірських територій Львівської області. Найсприятливіша ситуація у Стрийському районі – найвищий рівень заробітної плати, позитивна динаміка найманих працівників, найнижчий рівень безробіття, високий показник забезпеченості населення житлом та відносно висока (як для сільського населення) частка загальної площі житла, обладнаного водогонном. Курортні міста (Трускавець, Моршин) є важливими полюсами притягання робочої сили, навіть незважаючи на те,

що рівень зарплати у Трускавці є найменшим зі всіх досліджуваних АТО, – населення сусідніх територій, очевидно, віддає перевагу низькооплачуваній роботі у цьому місті перед безробіттям у власному населеному пункті. Крім цього у містах достатня забезпеченість житлом та комунальними зручностями.

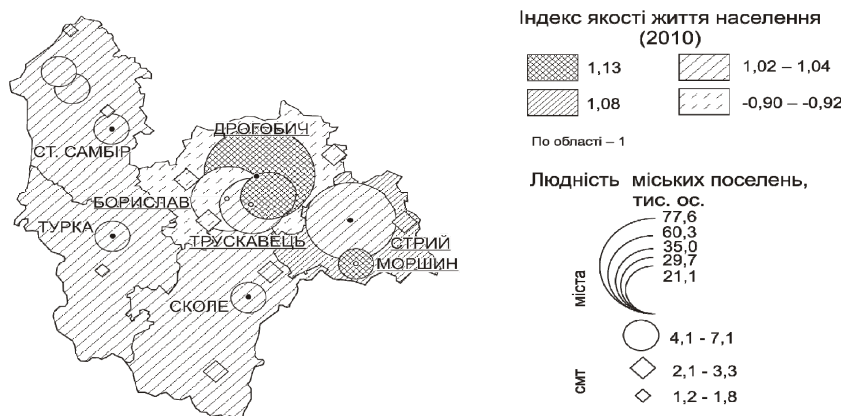

Рис. 3.7. Індекс якості життя населення та людність міських поселень гірських районів Львівської області, 2010 р.
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Інші міста обласного значення мають відносно гірші показники. У Бориславі при відносно високому рівні заробітної плати знайти роботу важко – лише трохи більше третини ЕАН працюють, а за останні 7 років звільнено до третини найманих працівників. Високим є й рівень зареєстрованого безробіття. Не набагато краща ситуація і в Дрогобичі. У Стрию вищий рівень зарплат та відносно краща ситуація на ринку праці, проте найнижчий рівень забезпеченості житлом. Загалом населенням цих міст властиві вищі за середні рівні розлучуваності та злочинності.

Обчислений відносно середньообласного загальний індекс ЯЖН показав територіально-часові відмінності в якості життя населення гірських територій. Вищий індекс мають райони та міста зі сприятливими умовами зайнятості (Стрийський район, міста Дрогобич та Моршин). Низькі індекси ЯЖН Борислава та Дрогобицького району відповідають загалом несприятливим тенденціям на відповідних ринках праці. Отже, тенденції зайнятості населення можна розглядати з одного боку як чинник, з іншого – як індикатор якості життя мешканців відповідних АТО.

3.3. Інфраструктурні складові забезпечення способу життя та розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону

Для визначення інфраструктурних складових забезпечення способу життя та розвитку СДП Карпатського регіону, важливо конкретизувати сутнісне розуміння *соціальної інфраструктури*, яка є важливим елементом інституційного середовища формування та використання потенційних складових суспільного прогресу.

Формування соціальної інфраструктури належить до основних передумов реалізації регіональної соціальної політики. Соціальна інфраструктура – це комплекс об'єктів (підприємств, закладів, організацій), які створюють загальні умови функціонування суспільного виробництва і життєдіяльності населення, формування фізично та інтелектуально розвинутого, суспільно активного індивіда. Головною ознакою виділення соціальної інфраструктури в окрему підсистему господарського комплексу, що визначає загальні умови процесу суспільного відтворення, є її функціональне призначення.

Соціальна інфраструктура має складну внутрішню будову. У ній розрізняють частини, ланки, об'єкти. Основою поділу соціальної інфраструктури на частини та ланки є спільне функціональне призначення складових у процесі суспільного відтворення, тобто спрямованість об'єктів на створення умов для задоволення певного кола потреб суспільства, населення, виробництва. У найбільш загальному вигляді соціальна інфраструктура поділяється на соціально-побутову та соціально-культурну частини. Якщо соціально-побутова інфраструктура спрямована насамперед на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб у належних умовах життя, то соціально-культурна – сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) та в значній мірі фізичних властивостей індивіда, формуванню його як економічно активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якісних характеристик економічно активного населення. У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють наступні компоненти: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівля та громадське харчування, пасажирський транспорт та зв'язок з обслуговування населення тощо. До соціально-культурної інфраструктури входять: об'єкти у сфері праці, освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища, спорту, культурні та культові об'єкти (рис. 3.8). При цьому первинними елементами організації соціальної інфраструктури в складі окремих ланок є об'єкти.

Слід наголосити, що розвиток соціальної інфраструктури відіграє особливу роль у досягненні того чи іншого рівня добробуту мешканців

певної території, зокрема Карпатського регіону. Її значення для соціально-економічного розвитку регіону є беззаперечним, оскільки в секторі соціальної інфраструктури зайнято близько третини його економічно активного населення. Наявність відповідних об'єктів у сферах охорони здоров'я, праці й навколишнього середовища, освіти, культури, житлово-комунального господарства, побутового обслуговування, торгівлі, громадського харчування, транспорту, зв'язку, інформаційних служб, дитячих установ, спортивних та культових організацій тощо підтверджує певний рівень соціально-економічного розвитку території, сприяє зростанню привабливості для осіб, що проживають в інших регіонах.

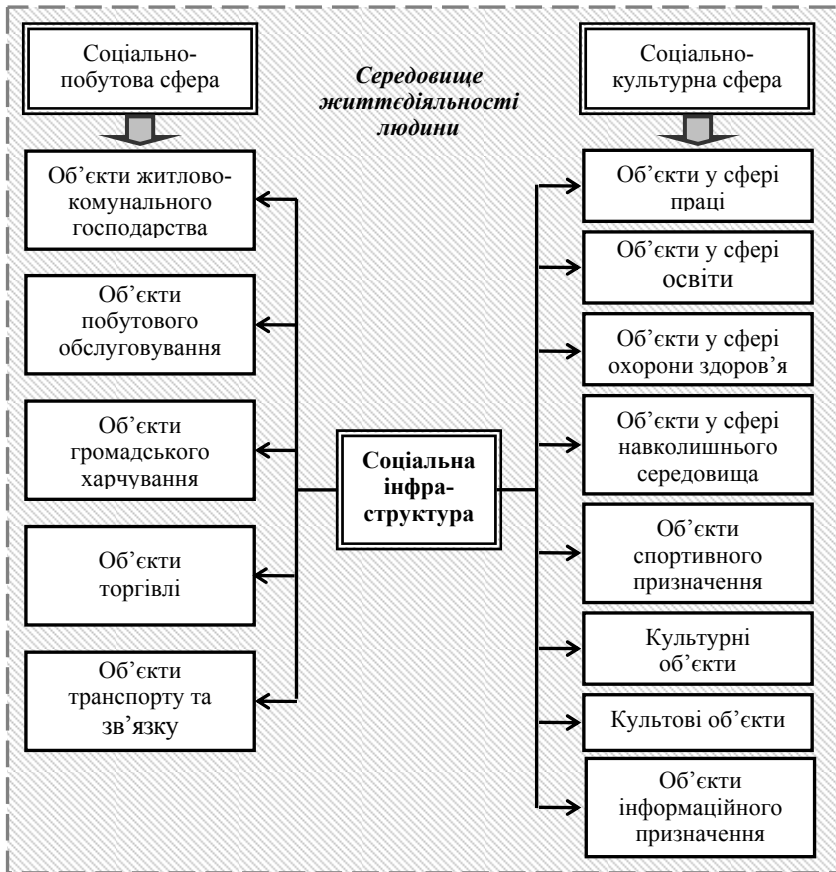

Рис. 3.8. Об'єкти, що формують соціальну інфраструктуру регіону
(Складено автором)

Протягом останніх 20-ти років в Карпатському регіоні простежувались досить неоднозначні зміни в розвитку соціальної інфраструктури. Це міг відчути кожен житель регіону, адже так чи інакше він користується послугами таких об'єктів. Залежно від наявності цих об'єктів та якісних їх параметрів, у тому числі завдяки періодичному покращенню, в значній мірі визначається стан соціальної напруги в суспільстві, ступінь задоволення населення політикою місцевих органів державної влади. Кожен мешканець регіону чи особа, що тут тимчасово перебуває, отримує послуги освіти, починаючи з дошкільного віку, медичні послуги, купує необхідні товари чи відвідує відповідні місця культурно-мистецького призначення, користується громадським транспортом. Усе це – об'єкти соціальної інфраструктури, які створені для людей, є здобутком населення регіону, що сприяє його об'єднанню в єдину громаду.

Аналіз особливостей розвитку соціальної інфраструктури Карпатського регіону в розрізі її окремих складових свідчить, що в її розбудові за останній період мають місце як позитивні, так, на жаль, і негативні тенденції.

Насамперед, простежимо, яким чином змінювався *житловий фонд* у регіоні, адже показники забезпеченості населення житлом та рівня його благоустрою є дуже важливими, можна сказати базовими, в частині створення для людей гідних умов проживання. На рис. 3.9 відображено тенденції щодо введення в експлуатацію житла на 1000 осіб в областях Карпатського регіону зі співвіднесенням до середнього по Україні рівня. Як бачимо, практично в усі роки обстеження даний показник для досліджуваних областей переважав середньо-український рівень (за винятком 1995 р. та 2009 р. для окремих з них), найвищі його значення виявились характерними для Івано-Франківщини, найнижчі – для Закарпаття. При цьому загальні тенденції в областях відповідали аналогічним тенденціям по всій країні та помітно не диференціювались між собою.

Проте, області регіону суттєво розрізнялись стосовно рівня благоустрою житла. Так, питома вага загальної площі, обладнаної водопроводом, у 2011 р. для Закарпаття становила 65,5%, тоді як для Львівщини – 61,9%, Івано-Франківщини – тільки 40,3%, Чернівецьчини – 40,0%. Стосовно обладнання каналізацією, то для Закарпаття цей показник сягав 64,8%, Львівської області – 60,8%, Івано-Франківської – 39,6%, Чернівецької – 39,8%. Що ж стосується забезпечення житла газом, то для Закарпатської області цей показник виявився найнижчим і сягав у 2011 році менше 80%. Виявлено також, що значно вища частка загальної площі житлового фонду, яка обладнана гарячим

водопостачанням, характерна для Львівщини, а саме – 50,6% у 2011 р., коли для решти областей цей показник становив приблизно 30%.

Рис. 3.9. Введення в експлуатацію житла на 1000 осіб в областях Карпатського регіону (1995-2010 рр.) (Складено автором на основі джерела: Експрес-випуск Державного комітету статистики України від 17.02.2011 р. – №35)

Вагому роль серед об'єктів соціальної інфраструктури відіграють *заклади громадського харчування*. На рис. 3.10 відображено станом на кінець року загальну кількість об'єктів ресторанного господарства, що включають власне ресторани, кафе, бари, їдальні та інші заклади, які є юридичними особами.

З рис. 3.10 можна чітко простежити постійне скорочення кількості таких об'єктів соціальної інфраструктури (за винятком 2005-2006 рр. у Львівській області та 2008-2010 рр. у Чернівецькій області). Однозначним лідером за даним показником залишається Львівщина як один з провідних туристичних центрів усієї України та область з реноме культурного центру. Ситуацію щодо помітного скорочення відповідних об'єктів частково можна пояснити труднощами розвитку середнього та малого бізнесу в Україні. Проте, з іншого боку, значний вплив тут здійснювала ліквідація закладів громадського харчування в населених пунктах, що віддалені від центрів ділової активності та міжнародних транспортних коридорів. По суті мова йде про ліквідацію закладів радянського періоду – старих їдалень з явно недопустимим станом їх матеріально-технічного оснащення. Разом з тим, незважаючи на помітне скорочення кількості об'єктів ресторанного господарства, суттєво посилювалась якісна складова їх діяльності, що пов'язано, перш за все, з поширенням мережі так званих концептуальних кафе, які

пропонують ексклюзивні послуги харчування та орієнтовані здебільшого на іноземного туриста. Подібна спрямованість названих закладів сприяє набуттю регіонами конкурентної переваги регіону з точки зору розвитку міжнародного та внутрішнього туризму. Разом з тим, для постійних жителів території така орієнтація веде за собою дискримінаційну цінову політику, що не відповідає купівельній спроможності та здатності харчуватись у таких закладах з достатньою періодичністю.

Рис. 3.10. Наявність об'єктів ресторанного господарства підприємств-юридичних осіб на кінець року в областях Карпатського регіону (1995-2011 рр.) (Складено автором на основі джерел: Статистичний щорічник Львівської області за 2010 р., ч. 1 / Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 361 с.; Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Львівської області у січні-вересні 2011 р. // Головне управління статистики у Львівській області. – 16.11.2011. – №343

Об'єкти торгівлі також є незамінним атрибутом організації простору людської життєдіяльності. Без таких структур жодна людина не може уявити своє повноцінне існування, тому аналіз їх розвитку є важливим з точки зору виявлення тенденцій покращення якісних параметрів життя, а також розвитку малого та середнього бізнесу. На рис. 3.11 відображено тенденції щодо зміни загальної кількості об'єктів роздрібної торгівлі-юридичних осіб.

Зокрема, привертає увагу помітне скорочення (приблизно вдвічі) за останні 15 років таких об'єктів у Львівській області. Як і щодо об'єктів громадського харчування (ресторанного господарства), про що йшлося вище, постійне скорочення таких закладів пояснюється одночасно і труднощами ведення малого та середнього бізнесу в Україні, і помітними трансформаціями на ринку торгівлі продовольчими та непродовольчими товарами. Очевидно, що нинішні процеси в сфері

роздрібної торгівлі суттєво детермінуються значними впливами суб'єктів оптової торгівлі, які одночасно пропонують свої послуги для купівлі в роздріб. Як наслідок, представники малого та середнього бізнесу не здатні повноцінно конкурувати з такими фінансово міцними суб'єктами, втрачаючи свої позиції при звичайній ціновій конкуренції. Тому тенденції зі скорочення кількості об'єктів роздрібної торгівлі є цілком очевидними у зв'язку з укрупненням торгових площ та розвитком гіпер- і супермаркетів.

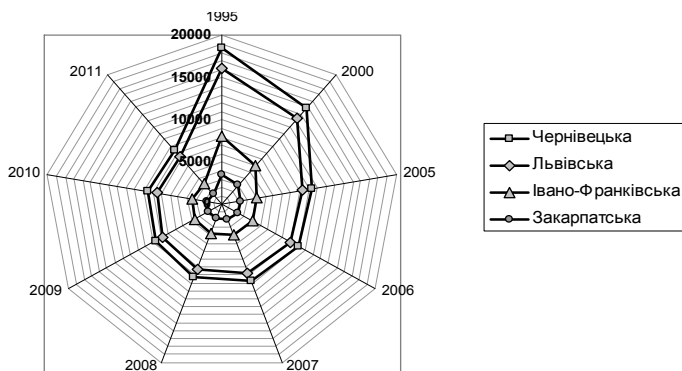

Рис. 3.11. Наявність об'єктів роздрібної торгівлі в областях Карпатського регіону в 1995-2011 рр. (підприємств-юридичних осіб на кінець року (одиниць)) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Одночасно постає питання наявності відповідних об'єктів у населених пунктах з незначною кількістю населення. Тут проблема полягає в першу чергу в якості продукції, що продається, а також рівні матеріально-технічного оснащення та сервісної привабливості таких об'єктів. Значно покращують ситуацію за даним напрямом брендові мережі об'єктів роздрібної торгівлі (для прикладу, «ЛеоКС»), які створюють додаткову конкуренцію для суб'єктів господарювання-представників малих форм бізнесу. Часто такими представниками є місцеві жителі, які через експлуатацію мобільних споруд (вагони, тимчасові будівельні конструкції тощо) реалізують продукцію, що не завжди зберігається згідно регламентованих санітарно-гігієнічних вимог. З іншого боку, це одна з небагатьох можливостей для жителів сільської місцевості та малих міст реалізовувати свій трудовий потенціал через самозайнятість і створювати робочі місця для інших представників економічно активного населення.

Розвиток транспортної інфраструктури щораз більше вносить свої корективи у спосіб життя населення регіону. Доступність купівлі

власного легкового транспорту та можливість скористатися послугами приміських автобусних перевезень дає змогу людям, які проживають у сільській місцевості, основне місце роботи мати неподалік у якомусь більшому місті, відтак і більші заробітні плати. Великим позитивом також є доступність у містах великої кількості орендованих житлових квартир. Таким чином невелика частка населення міста фактично проживає та працює в ньому, при цьому зберігає сільську, чи просто іншу іногородню прописку. Ці та інші фактори призводять до ефекту, коли сім'ї на селі звільняються від частини звичної для них раніше роботи, а вивільнений час спрямовують на досягнення та реалізацію інших цілей (враховуючи розвиток НТП та процеси глобалізації іноді сім'ї у селах є абсолютно більш прогресивно матеріально (чи в побутовому розумінні) оснащені та обізнані, ніж значна частина сімей у великому місті).

У контексті оцінки якості функціонування сфери транспорту як вагової складової соціальної інфраструктури Карпатського регіону важливо простежити ситуацію щодо дорожньо-транспортних пригод та потерпілих у них. Очевидно, що такі негативні явища не тільки певним чином впливають на демопоказники та формують відповідну соціальну напругу в людській діяльності, супроводжуючи процеси формування загальної культури населення, у тому числі правової культури і культури дотримання правил дорожнього руху. У табл. 3.6 відображено окремі показники, які дають змогу виявити проблемність у даній складовій соціальної інфраструктури. Ці показники наведено лише з 2006 р. у зв'язку з їх неспівставленістю з показниками за попередні роки. Зокрема, як подають обласні статистичні сайти, до 2005 р. кількість дорожньо-транспортних пригод подавалась лише з тих, в яких були потерпілі, а з 2006 р. – в яких були потерпілі та які призвели лише до матеріальних збитків. У цілому розвиток транспортної інфраструктури є важливою передумовою посилення мобільності населення. Цей чинник помітно детермінує можливості міжтериторіальної мобільності через маятникові міграційні переміщення, пошук кращих умов життєдіяльності загалом та трудової діяльності зокрема.

З даних табл. 3.6 видно, що частка осіб, які загинули внаслідок дорожньо-транспортних пригод з загальної кількості потерпілих за останні 6 років за середнім значенням є найвищою для Івано-Франківщини (16,1%). Для Чернівецьчини цей показник сягає 14,8%, Закарпаття – 12,3%, Львівщини – 10,0%.

Щодо обсягів пасажироперевезення, то тут суттєво вищі значення є характерними для Львівської області. Так, за даними офіційної статистики у 2011 р. залізничним транспортом було перевезено

30,7 млн. пасажирів. Для Закарпаття цей показник сягнув 8,3 млн., Івано-Франківщини – 6,3 млн., Чернівецьчини – 2,1 млн. Обсяг пасажироперевезення автомобільним транспортом для Львівської області становив 208,7 млн., Івано-Франківської – 73,0 млн., Закарпатської – 46,1 млн., Чернівецької області – 40,5 млн.

Таблиця 3.6

Дорожно-транспортні пригоди областей Карпатського регіону (2006-2011 рр.)*

Дорожно-транспортні пригоди, одиниць						
області	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Закарпатська	2347	2966	2840	2267	2069	2105
Івано-Франківська	1867	2894	3186	2536	2411	2070
Львівська	8311	10145	12951	12334	11414	10038
Чернівецька	2162	2642	3082	2529	2486	1882
Потерпіли у дорожно-транспортних пригодах, осіб						
Закарпатська	1286	1573	1263	989	772	866
Івано-Франківська	1089	1631	1017	579	457	448
Львівська	3120	3904	3246	2563	2287	2406
Чернівецька	745	946	724	437	433	413
Загинули у дорожно-транспортних пригодах, осіб						
Закарпатська	168	223	169	124	96	106
Івано-Франківська	186	217	159	88	71	89
Львівська	291	421	344	229	229	250
Чернівецька	103	127	106	63	70	68

* Складено автором на основі статистичних джерел.

У цілому розвиток транспортної інфраструктури є важливою передумовою посилення мобільності населення. Цей чинник помітно детермінує можливості міжтериторіальної мобільності через маятникові міграційні переміщення, пошук кращих умов життєдіяльності загалом та трудової діяльності зокрема.

Освітні об'єкти соціальної інфраструктури формують дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та вищі навчальні заклади. Оскільки питанню розвитку освіти як важливої складової СДП присвячено окремий розділ даної монографії, то тут доцільно зосередитись лише на дошкільних закладах. Таку увагу обумовлює неоднозначна ситуація в регіоні щодо кількості місць у таких установах та кількості дітей, які тут перебувають. На рис. 3.12 відображено співвідношення даних показників в областях Карпатського регіону в достатньому ретроспективному зрізі, що дає змогу наочно продемонструвати труднощі розвитку соціальної інфраструктури за даним напрямом.

Як видно, для всіх областей регіону з 2005 р. є характерним поступове переважання кількості дітей у дошкільних закладах понад кількість місць. Такі тенденції і надалі посилюються, що становить загрозу якості пропонованих послуг дошкільними закладами. Тому ситуація вимагає виняткової уваги з боку місцевих органів державної влади щодо розширення мережі дошкільних закладів з одночасним збільшенням кількості місць у них. Важливим також є подолання корупційних проявів при прийнятті дітей у такі заклади, що пояснюється дефіцитом ліжко-місць у даних установах.

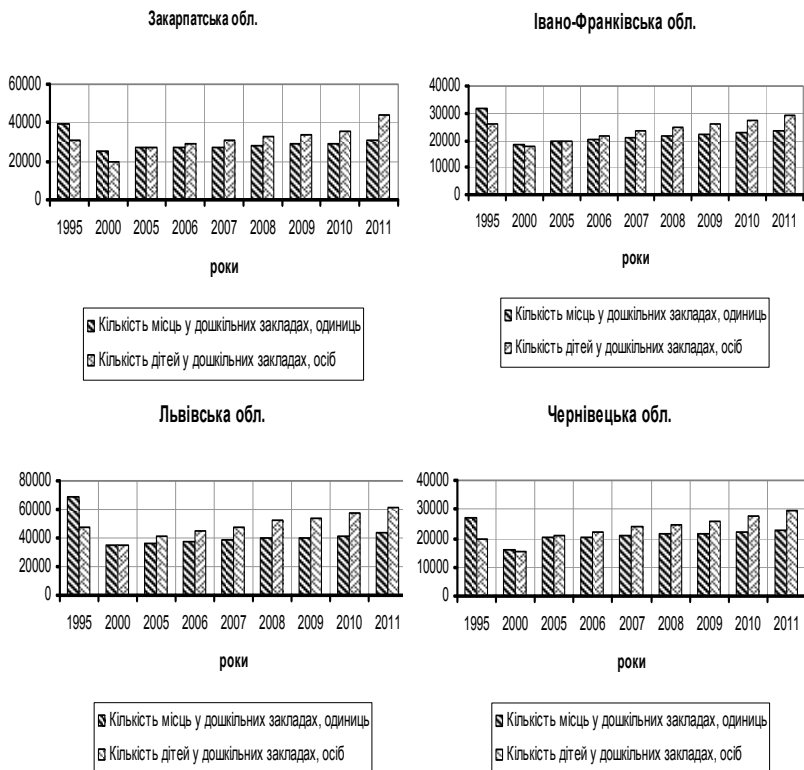

Рис. 3.12. Співвідношення кількості місць та дітей у дошкільних закладах в областях Карпатського регіону (1995-2011 рр.)
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Наостанок необхідно проаналізувати тенденції розвитку культурно-мистецьких закладів, що відображають соціально-культурну

сферу соціальної інфраструктури. Очевидно, що наявність таких установ у значній мірі залежить і від обсягів туристичних потоків на відповідних територіях, які створюють додатковий попит на послуги культурно-мистецьких закладів, підвищуючи фінансові результати їх діяльності та можливості подальшого розвитку через покращення якісних характеристик цієї діяльності (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Окремі показники діяльності культурно-мистецьких закладів в областях
Карпатського регіону (1995 р., 2011 р.)*

Область	Кількість професій-них театрів, одиниць		Кількість відвідувань театрів за рік, тис.		Кількість концертних організацій, одиниць		Кількість відвідувань концертних організацій за рік, тис.		Кількість музеїв, одиниць		Кількість відвідувань музеїв за рік, тис.	
	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011	1995	2011
Закарпатська	5	4	308,8	135,5	2	4	130,5	131,7	4	14	183,6	392,2
Івано-Франківська	4	4	99,4	138,0	1	1	82,9	60,6	8	22	199,2	463,7
Львівська	10	9	619,8	456,7	6	14	172,5	392,1	16	25	1141,5	1684,7
Чернівецька	2	3	148,2	75,5	1	1	155,6	118,1	6	5	262,4	264,5

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Представлені у табл. 3.7 дані свідчать, що для Закарпатської та Львівської областей за останні 15 років суттєво скоротилась кількість відвідувань театрів. Позитивним явищем однак є те, що для всіх областей, особливо для Львівщини та Івано-Франківщини, помітно зросла відвідуваність музеїв.

Розуміючи загальну ситуацію щодо соціальної інфраструктури областей Українських Карпат важливо зазначити, що аналіз стану інфраструктурного забезпечення розвитку СДП регіону не повинен обмежуватись теоретичними постулатами та констатацією факту позитивної чи негативної динаміки. Важливо, щоб такі дані слугували інформаційним базисом для визначення *норм навантажень* на об'єкти соціальної інфраструктури. Визначення таких норм є суттєвим завданням у контексті подальшого аналізу використання їх потенціалу з виявленням причин недостатнього чи, навпаки, надмірного навантаження, що можуть формуватись у площині цінкових чи якісних індикаторів. У зв'язку з цим важливою є побудова *інституційного механізму* формування і розвитку соціальної інфраструктури, що повинен виступати в якості організаційної основи соціального діалогу державних та недержавних структур регіону щодо відтворення

ресурсного потенціалу з відповідністю до інфраструктурного підкріплення (з урахуванням наявності штучно створених природних ресурсів – ландшафти, водойми, ліси, мінеральні лікувальні води і лікувальні грязі, рибальські та мисливські угіддя, спелеологічні ресурси, та історико-культурних ресурсів – пам'ятки історії та культури, природоохоронні об'єкти, театри, музеї, архітектурні ансамблі тощо).

Загалом стратегічною *ціллю розвитку соціальної інфраструктури регіону* повинно бути максимально повне, якісне забезпечення потреб усіх споживачів відповідних видів послуг. Це означає, що розрахунки норм навантажень на мережу об'єктів повинні враховувати різні аспекти взаємодії місцевих мешканців та осіб, що тут тимчасово перебувають (туристів, мігрантів тощо).

У цілому важливим зрізом дослідження соціальної інфраструктури є оцінка її стану. Багато об'єктів відзначаються незадовільним станом матеріально-технічного оснащення. Низка з них, особливо ті, які отримані в спадок ще з радянського періоду, характеризуються взагалі незадовільним станом, практично не здійснюючи своє функціональне призначення та перебуваючи на балансі територіальних громад. У зв'язку з такою ситуацією важливо поширювати практику *девелопменту*, котра дозволяє на комерційній основі здійснювати реконструкцію чи зміну вже існуючої будівлі або ж земельної ділянки. У результаті девелопменту такий об'єкт стає більш вартісним та може виступати привабливим з точки зору капіталовкладень з боку інвесторів. Очевидно, що оплата послуг девелопменту повинна здійснюватись за рахунок державних цільових програм з виключним пріоритетом розвитку стратегічних видів економічної діяльності. Згідно обласних стратегій розвитку Карпатського регіону – це туризм, сільське господарство (зокрема з екологічною спрямованістю), харчова промисловість та електротехнічне виробництво.

Отже, аналіз розвитку соціальної інфраструктури областей Карпатського регіону підтверджує не зовсім однозначну ситуацію в даній сфері. З одного боку, високий ресурсний, туристично-рекреаційний потенціал регіону вимагає розбудови якнайкращої соціальної інфраструктури з метою зростання привабливості областей та забезпечення гідних умов проживання населення. З іншого боку, загальна ситуація в країні через вплив деструктивних макрофакторів вносить свої корективи у такі процеси. За таких умов зростає роль ставлення самих людей до об'єктів соціальної інфраструктури та функцій, які вони виконують. Бережливість ставлення, активна громадянська позиція, вміння захищати свої права та виконання обов'язків можуть суттєво покращити існуючу сьогодні ситуацію, не допускаючи корупційних механізмів та інших загрозливих проявів. Проте, незважаючи на існування низки негативних тенденцій, особливо з кінця 90-х років ХХ ст. до 2005 р., в останній період місцеві громади спрямовують значні зусилля на покращення стану соціальної інфраструктури, що прояв-

ляється у підвищенні багатьох показників стосовно використання житлового фонду, рівня благоустрою, кількості та потужності лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, будинків і пансіонатів відпочинку, музеїв тощо. А проведення Євро-2012 з гаслом «Шанс стати кращим» виступило важливим засобом вирішення низки соціальних питань.

Загалом стан розвитку соціальної інфраструктури є суттєвою детермінантою не лише якості життя населення, але й привабливості території для мобільних категорій громадян. З іншого боку, вони можуть здійснювати додатковий та навіть деструктивний тиск на такі об'єкти. Тому при визначенні кількісних та якісних характеристик відповідних об'єктів важливо опиратись не лише на чисельність населення, що постійно проживає на конкретній території, але й на обсяги міграційних і туристичних потоків. При цьому слід опиратись як на дані офіційної статистики, так і на дані вибірових обстежень, що сприяють формуванню якісного інформаційного забезпечення управлінських рішень. У реальних умовах слід орієнтуватись на досягнення балансу комерційних інтересів розвитку відповідних об'єктів соціальної інфраструктури з необхідністю забезпечення можливостей задоволення потреб населення регіону стосовно функціонування в ньому соціально-побутової та соціально-культурної сфер.

3.4. Міжпоколінні приватні трансфerti як важливий фактор формування соціально-демографічного потенціалу

Під міжпоколінними приватними трансфериами розуміємо передачу на добровільній безоплатній основі благ⁸⁸ і послуг від представників одного покоління – іншому. Якщо допомога передається від представників старшого покоління до представників молодшого, то мова йде про низхідні трансфerti. Якщо ж від молодшого до старшого – висхідні. При цьому кожен із учасників трансфертних відносин може виступати як суб'єктом (донором), так і об'єктом (акцептором) трансфертів⁸⁹. Тобто ті домогосподарства чи особи, що надають трансфerti, є донорами, а ті, що отримують – акцепторами.

Модель життєвого циклу людини значною мірою визначає інтенсивність, специфіку та напрямок трансфертів між поколіннями. На протязі свого життя людина накопичує ресурси, і, таким чином, її можливості як донора також зростають, а перерозподіл ресурсів відбувається так, що кожне попереднє покоління допомагає наступному, за виключенням окремих випадків (інвалідність, поганий стан здоров'я

⁸⁸ Поняття «блага» вживається нами у досить широкому значенні для охоплення ним всього різноманіття ресурсів, послуг, інформації і навіть зобов'язань, що передаються між представниками різних поколінь.

⁸⁹ Миронова А. Внутрисемейные межпоколенные трансфerti в России. Демоскоп / А. Миронова. – 2012. – №521.–522. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/tema01.php>.

тощо) – тоді напрямок трансфертів може змінитись⁹⁰. Емпіричні наукові дослідження показують, що фінансові трансфerti частіше передаються від старших до молодших поколінь, незалежно від доходів старших, що слугує частковим підтвердженням даної моделі. Очевидно, що найбільшої підтримки потребують молоді або неповні сім'ї, а також сім'ї, які складаються з престарілих чи хворих людей.

Важливу роль у збереженні міжпоколінних зв'язків, і в тому числі міжпоколінних трансфертів, відіграє багатопокілінна сім'я. При цьому мається на увазі як реальна, так і номінальна (полілокальна) розширена сім'я, яка являє собою спільноту родичів, що належать до різних поколінь, які проживають у різних місцях, ведуть роздільне господарство, але надають один одному соціальну та економічну допомогу, відчувають психологічну прив'язаність один до одного, тобто включені до системи внутрісімейної солідарності⁹¹.

В Україні сім'я і міжпоколінна внутрісімейна допомога залишається головним, а в багатьох випадках і єдиним способом виживання людей. Міжнародні дослідження показують, що українці частіше, ніж інші європейці, надають фінансову допомогу й підтримку в повсякденних домашніх справах своїм дорослим дітям та онукам. Водночас, вони більшою мірою отримують відповідну підтримку від дітей та онуків⁹².

Здебільшого наявні на сьогоднішній день результати соціологічних досліджень відображають загальну картину по Україні, або ж по її окремих поодиноким областях. На жаль, доступна нам інформаційна база не дозволяє зробити міжрегіональні порівняння та проаналізувати особливості ціннісних орієнтацій населення Карпатського регіону. Можемо зробити тільки певні висновки на основі результатів опитування, проведеного восени 2012 р. Високоосвіченій молоді чотирьох областей Карпатського регіону (Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької) пропонувалось оцінити за п'ятибальною шкалою значущість (де 5 балів – найбільш важлива, 1 – не має жодного значення) 26 компонент та чинників організації власної життєдіяльності. Підрахунок середнього балу⁹³ дозволив проранжувати зазначені фактори – від

⁹⁰ Гладникова Е. В. Обзор подходов к исследованию частных межпоколенных трансфертов / Е. В. Гладникова // Демоскоп. – 2012. – №521–522. . – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/analit01.php>.

⁹¹ Козаченко О. О. Сучасна українська багатопокілінна сім'я: занепад чи розквіт? / О. О. Козаченко // Вісник Львів.ун-ту. Серія соціол. – 2010. – Вип. 4. – С. 247.

⁹² Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження 2005-2007» / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – С. 116.

⁹³ Середній бал (B) розраховано за такою формулою: $B = (5 \times n_5 + 4 \times n_4 + 3 \times n_3 + 2 \times n_2 + n_1) / N$, де n_i – кількість осіб, що вибрали i -тий варіант відповіді, N – загальна кількість осіб, які відповіли на дане запитання.

найбільш до найменш значущого. Виявлена нами структура цінностей окремих груп населення Карпатського регіону відповідає відзначеній вище ситуації про значимість саме сімейних цінностей у країні в цілому. Так, сім'я, сімейне благополуччя зайняло другий ранг (4,52 бали), поступившись місцем тільки цінності здоров'я (4,68 бали). Вселяє оптимізм те, що «рівень власної духовності» займає третій ранг (4,39 бали), тоді як «рівень матеріального забезпечення» п'ятий ранг (4,22 бали) значущості у відповідях представників інтелектуальної еліти регіону.

Як уже зазначалося раніше, характерною рисою українців завжди було шанобливе ставлення до родини та превалювання сімейних цінностей. Точка зору представників інтелектуальної еліти Карпатського регіону про те, як слід вчинити з батьками, які потребують спеціального догляду, в цілому відображає дух українських сімейних традицій та моральних засад, особливо збережених в Західних регіонах України (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Як, на Вашу думку, слід вірно вчинити з літніми батьками, що потребують спеціального догляду?»⁹⁴

Варіанти відповідей	%
Батько/матір мають переїхати до одного з їхніх дітей, в яких і будуть мешкати	45,42
Хтось із дітей повинен переїхати до батьків і доглядати за ними	15,83
Діти повинні регулярно відвідувати батьків, щоб надавати їм необхідну допомогу.	42,50
Необхідно найняти доглядальницю, опікуна	8,33
Необхідно домовитись з сусідами, щоб ті доглядали за батьками, а з їхніми дітьми підтримували зв'язок	2,08
Необхідно відправити батьків у будинок пристарілих або інший подібний заклад	1,25
Представники державних, громадських або приватних організацій з надання відповідних послуг мають навідуватись до таких батьків, щоб надавати необхідну допомогу (в т.ч. медичну) та інші послуги	1,67
Інше	0,83

* Складено автором.

Як видно з табл. 3.8, майже половина опитаних вважає, що батько чи матір, що потребують допомоги, мають переїхати до одного з їхніх

⁹⁴ Можна було вибрати більше, ніж одну альтернативу, тому сумарний відсоток більший, ніж 100%.

дітей. Другим за частотою підтверджень варіантом відповіді стало твердження про те, що діти повинні регулярно відвідувати батьків, щоб надавати їм необхідну допомогу (42,5%). Найменш популярним варіантом виявився такий, що передбачав переселення батьків до будинку престарілих, або іншого подібного закладу (1,25%).

Загалом, спільне проживання батьків з дорослими дітьми (або ж дорослих дітей з престарілими батьками, прабадьками) можна розглядати як особливий вид допомоги дітям (батькам). При спільному проживанні кількох поколінь в одній сім'ї відбувається дуже тісний емоційний, фінансовий і трудовий міжпоколінний обмін. Тому, багатопоколінну сім'ю слід трактувати як особливий вид міжпоколінних трансфертів і детальніше досліджувати у зазначеному контексті. Як свідчать результатами всеукраїнського соціологічного моніторингу, що проводиться Інститутом соціології НАН України, на сьогоднішній день складні та трипоколінні сім'ї складають приблизно п'яту частину від загальної кількості всіх типів сімей. Дані табл. 3.9 свідчать про незначне зростання частки таких сімей за останні роки.

Таблиця 3.9

Структурні зміни української сім'ї (2002-2010 рр.), %*

	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Одна особа	12,3	12,1	13,0	11,3	11,9	10,5
Подружжя без дітей	15,6	16,2	15,9	16,0	15,7	15,5
<i>Подружжя без дітей але з батьками (або одним з них)</i>	2,2	3,2	3,2	2,8	3,8	3,4
Подружжя з дитиною (дітьми)	34,7	35,4	36,2	36,6	34,6	34,9
<i>Подружжя з дитиною (дітьми) і батьками (або одним з них)</i>	12,1	10,0	13,0	9,3	12,3	13,2
Мати (батько) з дитиною (дітьми)	9,1	11,4	11,1	10,9	9,1	12,1
<i>Мати (батько) з дитиною і батьками (або одним з них)</i>	5,3	4,7	5,1	6,0	5,9	5,0
Інше	8,1	6,7	2,3	6,6	6,4	5,2
Не відповідали	0,7	0,3	0,3	0,6	0,2	0,2

* Складено автором.

Так, якщо у 2002 р. така група сімей, як: подружжя без дітей, але з батьками (або одним з них), подружжя з дитиною (дітьми) і батьками (або одним з них) та мати (батько) з дитиною і батьками (або одним з них) складала 19,6%, то у 2010 р. – 21,6% (зазначені сім'ї у таблиці виділено курсивом).

Очевидно, що проживання дорослих дітей разом з батьками, чи окремо від них здебільшого залежить від забезпечення житлом та рівня доходів сім'ї. Що ж до причин проживання дорослих дітей окремо від батьків, то науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України виявили, що основною серед них є наявність у дітей власної сім'ї. Другою за значущістю причиною проживання дорослих дітей окремо від батьків є навчання. На наш погляд, причини спільного та окремого проживання сімей різних поколінь потребують глибшого вивчення. Зокрема, доцільно дослідити, яке місце займають традиції, культурні особливості та сімейні цінності в структурі мотивів спільного (окремого) проживання батьків, прабатьків та їх дорослих дітей.

Аналіз останніх публікацій з проблем міжпоколінних приватних трансфертів показав, що за типом ресурсів, які передаються, найпоширенішим є поділ трансфертів на матеріальні та нематеріальні. Серед матеріальних досліджують фінансові та харчові трансферти, а нематеріальних – трудові та інформаційні. Пропонуємо ширшу і більш детальну класифікацію міжпоколінних приватних трансфертів (рис. 3.13), що уможливить більш повне і багатогранне їх вивчення у подальших емпіричних дослідженнях з даної проблематики.

Перший блок матеріальних трансфертів становлять гроші, банківські рахунки, фінансові зобов'язання, цінні папери, які передаються представниками старшого покоління молодшому, або навпаки.

На наш погляд, сюди можна включити також неоплачені комунальні послуги, чи борги, які діти змушені сплачувати за своїх батьків, чи навпаки. Другий блок складає передача продуктів харчування, ліків від представників одного покоління – іншому. Емпіричні дослідження, проведені в Росії, свідчать про те, що найчастіше батьки, які проживають в селах, допомагають продуктами харчування своїм дітям, котрі мешкають в містах. Натомість діти допомагають батькам здебільшого працюю, а рідше – грошима. Наступним підвидом матеріальних трансфертів є одяг, меблі й інші речі, які можуть передаватись між поколіннями як форма постійної допомоги, так і як подарунки на свята. Обмін подарунками між представниками різних поколінь є досить поширеним і зовсім невивченим видом матеріальних трансфертів не лише в Україні, але і за її межами. Ще одним досить суттєвим видом матеріальних трансфертів є передача права власності

на землю, житло та іншу нерухомість, що найчастіше відбувається шляхом успадкування.

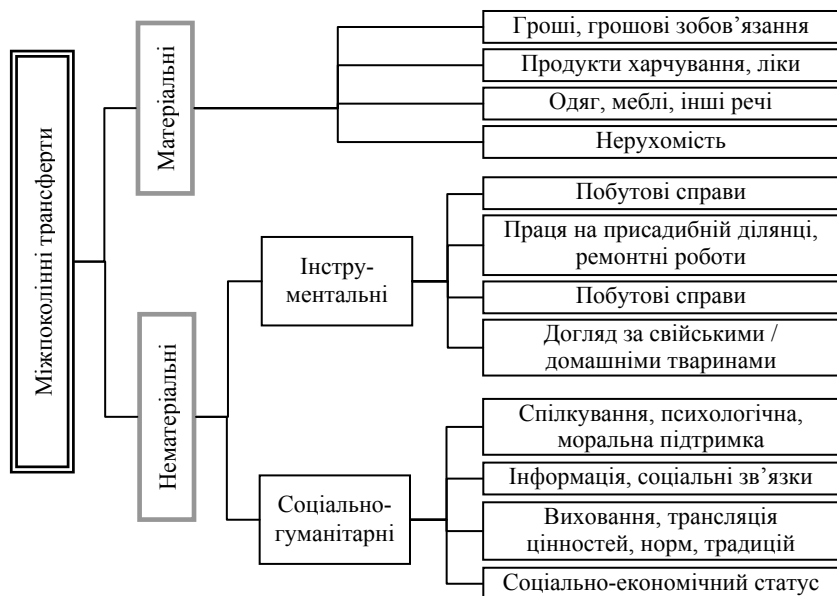

Рис. 3.13. Класифікація міжпоколінних приватних трансфертів за видом наданих/отриманих благ (ресурсів-продукту-послуг)
(Складено автором)

Репрезентативні соціологічні дослідження свідчать про те, що приблизно половина осіб, які мають повнолітніх дітей, постійно надають їм матеріальну допомогу (55,6% респондентів). Близько п'ятої частини опитаних допомагають своїм дітям іноді і така ж частка – не допомагають взагалі. Щодо матеріальної допомоги респондентам – батькам з боку їх дорослих дітей і потреби в такій допомозі, то 46% респондентів, які постійно отримують матеріальну допомогу від дітей, становлять ті, хто потребує такої допомоги, 48,7% – ті, хто її не потребує. Результати зазначеного дослідження не дають можливості проаналізувати детальніше, які саме види матеріальної допомоги надаються і отримуються батьками дорослих дітей.

Аналіз грошових доходів домогосподарств у Карпатському регіоні показав, що приблизно десяту частину в їх структурі становить грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи (табл. 3.10). Як видно з таблиці, найбільш вагомою є ця частка у Чернівецькій області, а найменшою (порівняно з іншими областями регіону) – на

Львівщині. На жаль, на сьогоднішній день ні статистичні довідники, ні вибіркові соціологічні обстеження не дають необхідної інформації щодо того, яка частина грошових доходів домогосподарств формується завдяки міжпоколінним матеріальним трансфертам.

Таблиця 3.10

Частка грошової допомоги від родичів та інших осіб
у структурі грошових доходів домогосподарств, %*

Області	2006	2007	2008	2009	2010
Закарпатська	9,4	9,4	9,8	8,3	11,1
Івано-Франківська	8,6	8,7	8,2	9,4	8,5
Львівська	7,7	7,6	6,2	7,8	6,5
Чернівецька	11,0	12,0	13,5	9,6	13,4
Україна	8,1	7,4	7,8	7,3	7,6

* Складено автором на основі таких джерел: Статистичний збірник «Регіони України 2011» за ред. Осауленка О.Г. – С. 248-253; Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд». – 407 с.; Статистичний щорічник України за 2009 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд». – 415 с.; Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: ТОВ «Август Трейд». – 427 с.

Серед нематеріальних міжпоколінних приватних трансфертів пропонуємо розрізняти інструментальні та соціально-гуманітарні. До інструментальних трансфертів можна віднести допомогу представників старшого (молодшого) покоління молодшому (старшому) у виконанні щоденних побутових справ, роботі на присадибній ділянці, у догляді за дітьми, старшими людьми чи домашніми тваринами. Структуру соціально-гуманітарних трансфертів становить: спілкування між представниками різних поколінь, їх психологічна та моральна підтримка; передача інформації, трансляція цінностей, норм, етнічних традицій, що є невід'ємним елементом духовно-інформаційної мобільності⁹⁵. Завдяки міжпоколінним трансфертам знання, досвід минулого і сучасного стають важливою і необхідною основою для творення майбутнього соціально-економічного розвитку. Фундаментальна триєдиність «минуле-сучасне-майбутнє» створює підґрунтя для

⁹⁵ Проф. Вовканич С. Й. визначає духовно-інформаційну мобільність як «...перманентний, природний і вільний суспільний процес передавання сучасниками наступному поколінню традиційної інформації (знань, досвіду), яку вони (сучасники), успадкувавши від своїх попередників, зберегли, водночас її примножили...». (Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – С. 144.)

неперервності історичного процесу, збереження національної ідентичності та самобутності української культури.

На наш погляд, до соціально-гуманітарного типу трансфертів можна також віднести соціально-економічний статус, передача якого має як низхідний, так і висхідний характер. Мається на увазі, що не тільки діти можуть успадковувати його від батьків і прабатьків, а й батьки відомих і яскравих особистостей теж здобувають новий статус завдяки своїм дітям. Хоча, іноді трапляється так, що людина з інтелігентної, заможної сім'ї може деградувати і понизити свій статус, чи навпаки – особа з низькоосвіченої, бідної, а іноді й неблагополучної, сім'ї здобуває вищу освіту і підвищує свій соціально-економічний статус. Однак, проблеми зміни отриманого від батьків статусу є предметом окремого дослідження.

Вважаємо, що міжпоколінні трансфери слід досліджувати через призму як позитивного, так і негативного їх впливу на СДП країни, чи окремого регіону (табл. 3.11). У багатьох випадках матеріальна міжпоколінна підтримка забезпечує перерозподіл ресурсів на добровільних засадах, що зменшує рівень бідності, соціальної напруги та невдоволення в регіоні.

Слід зауважити, що отримання молодого сім'єю грошової допомоги від своїх батьків може позитивно впливати на дітородну активність цієї сім'ї. А тому, логічно очікувати, що молода сім'я наважиться на народження другої і третьої дитини з більшою ймовірністю, коли вона має як матеріальну, так і трудову допомогу від батьків і прабатьків, ніж при відсутності такої підтримки. Натомість, необхідність сплачувати борги, чи відсутність фінансової допомоги від батьків, при наявній в ній потребі, зменшує названу активність молодих сімей, спонукає її членів до пошуків додаткових заробітків за кордоном.

Нематеріальні трансфери, зокрема передача соціальної інформації, знань, досвіду, культурних надбань, норм, духовних цінностей і традицій, відіграють ключову роль у формуванні й вихованні молодого покоління, забезпечують створення духовно-інформаційного і національного простору, сприятливого для повноцінного розвитку нових поколінь. Крім того, передача інформації та духовних цінностей між поколіннями сприяє формуванню національної свідомості та патріотизму, що зменшує еміграційні установки молодого покоління та служить необхідною мотиваційною основою сумлінної праці на рідній землі.

На наш погляд, інколи навіть позитивні за своєю природою трансфери можуть мати негативні наслідки. Наприклад, постійна суттєва підтримка батьками своїх повнолітніх дітей може сприяти розвитку утриманських, паразитарних настроїв і навіть деградації особистості.

Таблиця 3.11

Позитивні та негативні впливи приватних міжпоколінних трансфертів
на СДП регіону*

Види трансфертів	Характер впливу	
	Позитивний	Негативний
Матеріальна і трудова допомога, інформація і зв'язки	Зменшення рівня бідності, незадоволення життям, соціальної напруги	Розвиток паразитарних, утриманських настроїв
	Відчуття безпеки, захищеності, соціальної приналежності	Деградація особистості, виникнення соціальних хвороб (алкоголізм, наркоманія і т.п.)
	Збільшення дітородної активності	Деформація системи цінностей
Борги, бідність, або відсутність будь-якого виду підтримки і допомоги з боку батьків (дітей)	Активізація трудової (а іноді й підприємницької) діяльності	Поширення еміграційних установок та тимчасових заробітків за кордоном
	Мобілізація особистісних сил і ресурсів	Зменшення дітородної активності
	Розширення і посилення соціальних контактів за межами сім'ї чи родини	Посилення зубожіння, маргіналізація
		Поява депресії, психологічних проблем та хвороб
Соціально-гуманітарні трансфери	Забезпечення тяглості соціально-економічного розвитку	У неблагополучних сім'ях можуть передаватися негативні стандарти поведінки, аморальні, деформовані цінності й норми
	Збереження і примноження традицій, цінностей, духовності нації; формування і плекання молодого покоління на знаннях і досвіді минулого	
	Патріотизм, любов до батьківщини, що деякою мірою стримує міграцію і спонукає бажання працювати на рідній землі	

* Складено автором.

Здебільшого, це стосується дорослих дітей, чії батьки вже довгий час проживають за кордоном і регулярно надсилають їм значні суми грошей. Наявність впливових батьків з великою кількістю соціальних зв'язків іноді призводить до деформації системи цінностей у їх дітей

(наприклад, небажання вчитися, працювати чи самостійно чогось здобувати в житті). І навпаки, негативні за своєю природою трансферти (борги, бідність, низький соціально-економічний статус) можуть позитивно впливати на соціальний потенціал особистості (мобілізація особистісних ресурсів, активізація трудової діяльності і т.п.), а в подальшому – і її безпосереднього оточення.

В цілому, у вітчизняній економічній науці проблема міжпоколінних приватних трансфертів є досить новою і практично не розробленою як в теоретичному, так і прикладному аспектах. На основі доступної нам інформаційної бази можна зробити висновок, що у Карпатському регіоні, як і в Україні загалом, існують інтенсивні потоки міжпоколінних трансфертів. Однак, наявність та інтенсивність міжпоколінних трансфертів потребує окремого і глибшого обстеження. Перспективою подальших досліджень є також питання залежності напрямків та інтенсивності трансфертних потоків від освіти, місця проживання, сімейного та соціального статусу їх учасників. До того ж, зазначені в даній роботі тези та гіпотетичні міркування щодо можливих впливів міжпоколінних приватних трансфертів на СДП регіону потребують емпіричної верифікації.

3.5. Інвестиційні фактори реалізації соціально-демографічного потенціалу регіону (на прикладі гірських поселень Львівщини)

Важливим фактором відновлення виробництва та формування пропозицій праці економічно активного населення є залучення інвестицій. Категорія інвестицій є базовим елементом повсякденної господарської діяльності суб'єктів ринку та процесу економічного зростання держави. У макроекономіці інвестиції визначають як частину сукупних витрат, що складається з витрат на нові засоби виробництва, житло або збільшення товарних запасів. Це частина валового внутрішнього продукту, яка не спожита у поточному році, а забезпечує приріст капіталу в економіці країни у майбутньому. Мікроекономіка розглядає інвестиції як процес створення нового капіталу (у т.ч. засоби виробництва і людський капітал).

Одним з головних завдань, які стоять перед інвестором на ринку інвестицій, є вибір об'єктів інвестування компаній та фірм тих галузей, які мають найкращі перспективи розвитку та можуть забезпечити найбільшу ефективність інвестицій. Основою такого вибору є оцінка та прогнозування інвестиційної привабливості регіонів, окремої сфери діяльності, підприємств чи фірм.

Значна частина факторів інвестиційної привабливості та їх показників є спільною для переважної більшості структурних рівнів економіки, наприклад, таких, як обсяги внутрішніх інвестиційних ресурсів підприємства, темпи зміни прибутку та обсягів промислового виробництва, відсоток збиткових підприємств порівняно із загальною їх кількістю у країні, регіоні або в конкретній галузі. Інші ж фактори характерні лише для одного або для декількох структурних рівнів економіки. Наприклад, ставлення населення до курсу економічних реформ, яке можна визначити за результатами президентських або парламентських виборів, – є фактор, спільний лише для макроекономічного та регіонального рівнів. Для розрахунку міри інвестиційної привабливості будь-якого об'єкта дослідження, необхідно враховувати велику кількість факторів, що чинять суттєвий вплив на його діяльність. Тому, кожен об'єкт повинен розглядатися як багатовимірний та такий, що описується системою показників.

При розгляді міри інвестиційної привабливості регіону повинна використовуватись якомога більша кількість показників, що характеризують потенційний об'єкт інвестування, однак, у реальних умовах існують певні обмеження. Урахування великої кількості показників, з одного боку, збільшує трудомісткість розрахунків, а з іншого, – підвищує якість інформаційної моделі, що описує реальну економічну систему. Існують різні підходи до проблеми відбору показників, які повинні бути враховані при аналізі інвестиційної ситуації в регіоні. Найчастіше за базу оцінки привабливості використовуються показники, запропоновані І. Бланком⁹⁶, які містять:

- рівень загальноекономічного розвитку регіону;
- рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону;
- демографічну характеристику регіону;
- рівень розвитку ринкових відносин та комерційної інфраструктури регіону;
- рівень кримінальних, екологічних та інших ризиків.

Інвестиційний клімат – це сукупність політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують та сприяють інвестиційній діяльності вітчизняних та іноземних інвесторів. Сприятливий інвестиційний клімат повинен забезпечити, насамперед, захист прав інвестора від інвестиційних ризиків, тобто непередбачених витрат доходу і капіталу. До чинників, що формують інвестиційний клімат, належать:

⁹⁶ Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП «Итем» ЛТД. – Юнайтед Лондон Трейд Лимитед, 1995. – 447 с.

- рівень розвитку продуктивних сил та стан інвестиційного ринку (стан та структура виробництва, рівень розвитку робочої сили, стан ринку інвестиційних товарів та послуг тощо);
- політичні та правові чинники (законодавче та нормативне поле; заходи з державної підтримки та стимулювання інвестиційної діяльності; стабільність грошової одиниці; валютне регулювання; забезпечення привабливості об'єктів інвестування);
- стан фінансово-кредитної системи та діяльність фінансових посередників (рівень розвитку та функціонування фінансового ринку; інвестиційна діяльність банків; інвестиційна політика НБУ);
- статус іноземного інвестора (режим іноземного інвестування; діяльність міжнародних фінансово-кредитних інвестицій; наявність вільних економічних та офшорних зон);
- інвестиційна активність населення (відносини власності в державі; стан ринку нерухомості; стабільність національної валюти тощо).

На жаль, кризові процеси та інфляція призвели сьогодні до порушення оптимальних співвідношень між національними заощадженнями та інвестиціями в народне господарство. Щороку значна частина заощаджень залишається неконвертованою в інвестиції. Як наслідок, неповністю використовуються можливості нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки. Особливо далися взнаки такі негативні чинники:

- недосконалість законодавства, що регулює інвестиційну діяльність;
- відсутність скоординованої державної інвестиційної політики, спрямованої на перетворення ринків капіталу в один з головних механізмів реалізації інвестиційного потенціалу національної економіки;
- низька дієздатність банківсько-кредитної системи та її фактична неспроможність акумулювати достатньо високий інвестиційний потенціал населення;
- нерозвиненість фондового ринку, відсутність мережі інституційних інвесторів, необхідної системи страхування інвестиційних ризиків та іпотечних відносин, лізингу та інших інститутів фінансування;
- низький рівень капіталізації прибутків підприємств та відсутність економічних (податкових) стимулів для інвестування;
- неефективне та безсистемне використання амортизаційних фондів;

- розпорошування інвестиційних бюджетних коштів – спрямування інвестиційного потенціалу приватизації переважно на цілі бюджетного споживання;
- низький рівень торговельної активності на вітчизняному ринку акцій внаслідок того, що контрольні пакети акцій належать великим власникам, які не зацікавлені у додаткових їх випусках;
- значні обсяги тіньового бізнесу як основного джерела нелегального накопичення та вивезення капіталу.

Економічні ресурси, які направляються на збільшення реального капіталу суспільства чи регіону, розширення або модернізацію виробничого процесу, називають реальними інвестиціями. Їх значну частину становлять капітальні інвестиції у придбання або виготовлення матеріальних та нематеріальних активів. До інвестицій у матеріальні активи належать інвестиції в основний капітал (капітальні інвестиції), інвестиції у землю, існуючі будівлі та структури, об'єкти незавершеного будівництва, довгострокові біологічні активи тваринництва, капітальний ремонт та інші необоротні матеріальні активи. До інвестицій у нематеріальні активи належать обсяги інвестицій у придбання або створення власними силами програмного забезпечення, баз даних, прав користування природними ресурсами, майном, прав на знаки для товарів і послуг, на об'єкти промислової власності, авторських та суміжних прав.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в Україну, на 1 січня 2011 р. склав 44708,0 млн. дол., що на 11,6% більше обсягів інвестицій на початок 2010 р. та в розрахунку на одну особу становив 978,5 дол.⁹⁷

У Львівській області інвестиції в основний капітал зросли з 1060,6 млн. грн. у 2000 р. до 8060,8 млн. грн. у 2010 р. (7,6 разу) і на одну особу становили 3188 грн. Загальна їх частка 26,1% припадає на транспорт та зв'язок, 23,0% – промисловість, 21,3% інвестовано на операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям. Незначні кошти (1,9%) інвестовані на охорону здоров'я населення області.

У 2010 р. Львівщина акумулювала 9646,0 млн. грн. капітальних інвестицій і значну частку їх складають матеріальні активи – 9523,7 млн. грн. (98,7%). У тому числі інвестиції в основний капітал становлять 83,6%, з них 53,1% інвестицій припадає на капітальне будівництво.

Найбільшими джерелами фінансування капітальних інвестицій є власні кошти підприємців та організацій – 5286,4 млн. грн. (54,8%),

⁹⁷ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Львівської області у січні-вересні 2011 р. // Головне управління статистики у Львівській області. – 2011. – №343. – С. 126.

кошти державного бюджету – 1367,3 млн. грн. (14,2%), кошти населення на індивідуальне житлове будівництво – 1147,5 млн. грн. (11,9%)⁹⁸. Якщо розглядати інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності, то 26,1% коштів інвестовано у транспорт і зв'язок (2378,2 млн. грн.), 23,0% – у промисловість (2093,3 млн. грн.), операції з нерухомим майном складають 21,3% (1945,4 млн. грн.). Порівнюючи з 2005 р. інвестиції у цій галузі зросли відповідно у 1,9, 1,5 та 3,2 разу. Зросли капіталовкладення у сільське господарство, мисливство, лісове господарство з 82,5 млн. грн. у 2005 р. до 450,1 млн. грн. у 2010 р., тобто зростання складає 5,5 разу. Значна частка інвестицій в основний капітал зосереджена у переробній промисловості – 1128,5 млн. грн. (53,9%), що на 18,3% більше, ніж у 2005 р. У виробництво та розподілення електроенергії, газу та води вкладено 504,2 млн. грн. (24,1%), це у 2,3 разу більше, ніж у 2005 р. На третій сходинці розподілу інвестицій в основний капітал знаходиться добувна промисловість – 460,6 млн. грн. (22,0%), що у 1,7 разу більше, ніж у 2005 р. У житлове будівництво інвестовано у 10,5 разу більше коштів, ніж у 2000 р. (1547,6 проти 147,8 млн. грн.)^{99 100 101}.

Львова частка капітальних інвестицій 2010 р. зосереджена у м. Львові – 4738,0 млн. грн. (49,2%). У розрізі міст Карпатських районів Львівщини 259,5 млн. грн. акумульовано у Трускавці (2,7%), Бориславі – 189,5 млн. грн. (2,0%), Дрогобичі – 151,3 млн. грн. (1,6%). Найменше капітальних інвестицій зосереджено у м. Моршин – 77,9 млн. грн. (0,8%). У порівнянні з 2002 р. інвестиції у цих містах відповідно зросли у 4,3, 5,4, 5,6, 2,0 разу. Інвестиції в основний капітал у 2010 р. розподілені у Львівській області наступним чином: м. Львів – 50,2%, м. Борислав – 1,9%, м. Дрогобич 1,4%, м. Трускавець – 1,1%, м. Моршин – 0,9%. У соціально-економічному розвитку м. Борислав потребує ще значних капіталовкладень, але, якщо порівняти їх надходження з 2000 р., то вони зросли у 10,4 разу, з 15,2 до 157,8 млн. грн. (Д. 3.5, табл. 1).

Що стосується гірських районів Львівщини, то найбільше капітальних інвестицій у 2010 р. було зосереджено у Стрийському районі – 435,1 млн. грн. (4,5%). На другому місці знаходиться Дрогобицький район – 205,5 млн. грн. (2,1%). Найменше інвестицій у

⁹⁸ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Львівської області у січні-вересні 2011 р. // Головне управління статистики у Львівській області. – 2011. – №343. – С. 127.

⁹⁹ Експрес-випуск Державного комітету статистики України. – 2011. – №35.

¹⁰⁰ Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік. Частина 1 / Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 361 с.

¹⁰¹ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Львівської області у січні-вересні 2011 р. // Головне управління статистики у Львівській області. – 2011. – №343.

Турківському районі – 37,7 млн. грн. (0,4%) від загальної кількості. Така ж ситуація склалася з інвестиціями в основний капітал вказаних районів. Найбільш інвестиційно забезпеченим залишається Стрийський район – 387,0 млн. грн. (4,8%), Дрогобицький район – 189,6 млн. грн. (2,4%), Сколівський район – 129,3 млн. грн. (1,6%). Зі значним відривом до зменшення інвестуються такі райони, як Старосамбірський – 56,0 млн. грн. (0,7%) і Турківський – лише 32,1 млн. грн. (0,4%). Дрогобицький район отримав інвестицій в основний капітал у 10,4 разу більше, ніж у 2000 р. – 189,6 проти 18,2 млн. грн. Найбільше інвестицій на одну особу припадає у Стрийському районі – 6224,2 грн., а найменше у Турківському – 634,2 грн. (Д. 3.5, табл. 2-4).

Переробна промисловість м. Моршина достатньо інвестована і складає 73048 тис. грн. (87,6% від загальної кількості коштів), м. Дрогобича – 59186 тис. грн. (47,7%), а будівельна галузь останнього отримала 1824 тис. грн. (13%). Пріоритетним напрямком розвитку м. Борислава залишається добувна промисловість, яка отримала у 2010 р. 11862 тис. грн. (7,3%). На розвиток сільського та лісового господарства Дрогобицький район інвестував найбільше коштів – 76817 тис. грн. (36,5%), а найменше коштів вкладено у будівництво – усього 42 тис. грн. (0,02%). Тоді як у Стрийському районі капіталовкладення в будівельну галузь складають 72528 тис. грн. (16,6%). У Турківському районі дуже слабо розвинена як переробна так і будівельна галузі, тому і грошові надходження складають відповідно 3 та 8 тис. грн.

Діяльність готелів та ресторанів Львівщини отримали значний поштовх у розвитку завдяки розширенню туристично-рекреаційної галузі. Так, міста Борислав та Трускавець одержали відповідно 86963 тис. грн. (53,8%) та 28783 тис. грн. (27,5%). Це певною мірою сприяло зниженню рівня безробіття у цих містах, особливо серед осіб працездатного віку жіночої статі. Активно відбуваються операції з нерухомим майном у Дрогобицькому, Сколівському та Стрийському районах.

Найактивнішим джерелом фінансування в основний капітал в містах Карпатських районів є власні кошти підприємств, які складають 49,3% від загальної кількості інвестицій та кошти державного бюджету – 16,4%. Однак, з коштів державного бюджету не отримали інвестицій міста Борислав та Моршин, а з коштів іноземних інвесторів – вказані міста та м. Стрий. Власні кошти підприємств, кредити банків та позики стали значним джерелом інвестування в основний капітал Дрогобицького району – 70,6%. Іноземним інвесторам цей район залишається економічно нецікавим, тому такого виду інвестицій він не отримав. Водночас, Стрийський район зумів одержати фінансування від іноземців і вони склали 23,4% від загальної суми (Д. 3.5, табл. 5).

Найвищий показник прямих іноземних інвестицій на одну особу на початок 2011 р. серед п'яти міст Карпатських районів складає у м. Трускавець – 990,6 дол. США, а найнижчий у м. Дрогобич – 122,5 дол. США. На одного жителя Старосамбірського району припадає усього 0,3 дол. США, а у Турківському – 1,2 дол. США (Д. 3.5, табл. 9-10).

Обсяг прямих іноземних інвестицій, внесених у Львівщину з початку інвестування, на 1 жовтня 2011 р. становив 1363,9 млн. дол. США. З розрахунку на одного мешканця області припало 539,4 дол. США. У цілому з урахуванням переоцінки утрат і курсової різниці за січень-вересень 2011 р. в економіці області відбувся приріст сукупного обсягу іноземного капіталу на 115,7 млн. дол., або на 9,3%. Прямих іноземних інвестицій, які надійшли, найбільше спрямовано у фінансову діяльність – 51,3 млн. дол. (41,3%) від загальнообласного обсягу надходження. У промисловість області залучено 40,8 млн. дол. інвестицій (34,3%), з них понад половину – в оброблення деревини та виробництво виробів з деревини. Також значні обсяги надійшли в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 109 млн. дол. (9,2%), торгівлю – 10,2 млн. дол. (8,5%).

Важливою формою реальних інвестицій є інноваційні інвестиції, що реалізуються в процесі інноваційної діяльності. Найбільш активні підприємства, які здійснюють інноваційну діяльність на території Львівщини: ДП «Кроно-Львів» – деревообробна галузь; ДП «Датський текстиль» – пошиття швейних виробів; ТОВ «Леоні-Ваерінг-Системс УА ГМБХ» – виробництво автомобільних кабельних мереж; ТОВ «Танк Транс» – транспортні перевезення; ТОВ «Яблуневий дар» виробництво соків та ін. Проте законодавство не завжди стимулює інвестування в ключові сектори економіки, а іноземні інвестори проявляють більший інтерес до індустріальних регіонів України і значно нижчий до аграрних. Меншою мірою підтримуються і такі форми інвестицій, як вкладання коштів населенням, особливо заробітчан.

Аналізуючи інвестиційну діяльність підприємств у Львівській області, ми бачимо, що інвестиції, які отримують підприємства, часто використовуються не на технічне переоснащення виробництва, а на реконструкцію й оновлення основного капіталу. У більшості випадків, підприємства одержують інвестиції для підтримки існуючого виробництва без урахування конкурентоспроможності продукції, що призводить до зниження інтенсифікації інвестиційного процесу в цілому. Поки що іноземні інвестиції у Львівській області не стали головною підйомною силою економічного зростання. А позитивний ефект прямих іноземних інвестицій полягає не тільки в імпорті капіталу. Адже разом з інвестиціями в регіон імпортуються технології,

передовий менеджмент, організаторський та ринковий досвід, виробничі потужності, а також нові інноваційні форми організації праці.

У програмах соціально-економічного розвитку як регіону, так і України в цілому на макроекономічному і локальному рівнях управління недостатньо сформовані чіткі стратегії, які б стикувалися між собою в різних програмах, цілі та завдання інвестиційного розвитку не чітко окреслені та плануються від досягнутого, а більшість програм носять декларативний характер. Питання сьогодні стоїть у розробці механізму внутрішньої інвестиційної діяльності на регіональному рівні, яка б проводилася за кошти інноваційного фонду підприємств із залученням бюджетних коштів, іноземних інвестицій і кредитів банків.

З метою зменшення втрат виробничого потенціалу спеціалізованих галузей, необхідне суттєве збільшення інвестицій у розвиток інноваційних процесів в обробній та переробній промисловості. Першочергового вкладення інвестицій потребують підприємства енергетики, колишнього військово-промислового комплексу для перепрофілювання їх на виробництво нових конкурентоздатних видів продукції агропромислового напрямку, туристично-рекреаційної та лікувально-оздоровчої сфери. Адже Львівська область багата унікальними родовищами мінеральних вод та грязей з лікувальними властивостями, на базі яких функціонують та розвиваються відомі курорти Трускавець, Моршин, Східниця. Область потребує інвестувань у розвиток інфраструктури транскордонного туризму, у тому числі фольклорного, культурно-етнічного, релігійного, сільського, екологічного та спортивного багатопрофільного літнього і зимового туризму, пізнавально-оздоровчого відпочинку, бальнеологічного лікування.

Основними чинниками, на які інвестор повинен звернути увагу у виборі інвестування, є значний ресурсний потенціал області, дешева та готова до праці робоча сила, значна площа вільної території для розміщення підприємств, сприятливе для інвестицій розташування області. Вкрай важливо у найближчій перспективі зберегти вектор позитивних трансформаційних процесів, які впливатимуть на інвестиційне забезпечення регіонального розвитку Львівщини. Інвестиційний потенціал регіону, його ресурсні, інституційні та інфраструктурні компоненти можуть дати дієвий поштовх розвитку області при умові делегування низки повноважень місцевим органам влади та проведення на рівні уряду вдалої регіональної інвестиційної політики.

Розділ 4. Соціально-демографічний потенціал регіону в контексті валеологічних викликів сучасності

4.1. Проблеми збереження здоров'я населення як носія соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

Здоров'я людини є одним із основних факторів, які визначають кількісні та якісні параметри СДП. Воно характеризує як демографічний, так і соціально-економічний розвиток країни (регіону), рівень життя і благополуччя суспільства, а також визначає структуру та обсяг медичної допомоги населенню. Відтак, суспільне відтворення перебуває у безпосередній залежності від рівня фізичного, психічного і духовного здоров'я населення. У свою чергу, стан здоров'я детермінується багатьма чинниками¹⁰², важливим серед яких є сформованість медико-соціальних засад конкретної територіальної суспільної системи.

Погіршення здоров'я населення залишається актуальною проблемою практично для усіх регіонів України. Карпатський регіон, незважаючи на деяку стабілізацію демографічних показників в останні роки, теж характеризується незадовільною медико-санітарною ситуацією. Це підтверджують тенденції до скорочення середньої тривалості життя, зростання загальної захворюваності, порушення репродуктивного здоров'я, високі темпи поширення соціально небезпечних хвороб та значний рівень інвалідизації населення. Отже, виникає потреба запровадження постійного моніторингу стану здоров'я населення на рівні регіону та обчислення загального показника, який би давав адекватну кількісну оцінку цьому якісному явищу. Без сумніву, забезпечення органів державної влади достовірною інформацією про стан суспільного здоров'я дасть можливість не тільки вести ефективну політику у сфері охорони здоров'я, а й планувати і прогнозувати СДП досліджуваних територіальних систем.

За останні роки вченими (В. Москаленко, В. Лехан, К. Амосова, Ю. Поляченко, Е. Лібанова, Г. Слабкий, Л. Шевчук, В. Рудень та ін.) запропоновано велику кількість показників та моделей оцінки здоров'я населення, однак доводиться констатувати, що більшість із них має недоліки, або викликає труднощі у застосуванні на практиці.

---

¹⁰² Досить довго вважалося, що прерогатива розв'язання проблеми здоров'я належить у більшій мірі медицині. Однак, відома модель М. Лалонда свідчить про залежність рівня здоров'я населення на 50% від способу і рівня життя, на 20% – від спадковості, на 20% – від стану навколишнього середовища і тільки на 10% – від стану системи охорони здоров'я. Показники діяльності даного сектору багато в чому залежать від кадрового потенціалу охорони здоров'я і якості медичної допомоги.

Сьогоднішній соціально-економічний стан Карпатського регіону (розбалансовані господарські зв'язки, прогресуюче безробіття, диспропорції в життєвому рівні населення гірських та рівнинних територій, близька до критичної демографічна ситуація, недостатній рівень медичного обслуговування) значною мірою є наслідком нечіткої регіональної соціально-економічної політики в Україні. Слід зазначити, що регіональні відмінності (зокрема за медико-соціальними показниками) відносно стали в часі і з 1999 р. практично не змінилися¹⁰³. Так, щорічні розрахунки вчених Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України показують, що рейтингові позиції більшості східних областей за станом здоров'я населення суттєво нижчі за позиції західних регіонів, які, в свою чергу, за економічними параметрами знаходяться у гіршій ситуації. Це підтверджує відому модель Лалонда стосовно факторів, що впливають на рівень здоров'я населення. Загалом, області Карпатського регіону мають багато спільних між собою рис, що визначають їх СДП. Водночас, існують і внутрірегіональні відмінності у багатьох показниках, котрі потребують детального вивчення (Дод. 4.1).

Загальні тенденції стану здоров'я населення Закарпатської області. Згідно з офіційними статистичними даними^{104 105} упродовж 2010 р. було зареєстровано 2 096 221 захворювання серед всього населення Закарпатської області, у тому числі 1690894 – випадки серед осіб 18 років і старше. Відповідно показник поширеності захворювань серед всього населення (на 1000 осіб) становив 1 687,8, серед дорослих осіб – 1 768,7. За цей же період було зареєстровано 817 460 випадків захворювань із встановленим вперше в житті діагнозом, або 658,2 на 1000 населення області, у дорослих – 523 587, що становить 547,7 на 1000 дорослого населення.

У структурі поширеності захворювань населення у 2010 р. переважали хвороби системи кровообігу – 556,6 на 1000 осіб, органів дихання – 328,7, органів травлення – 198,2 та ендокринні хвороби – 117,5. Протягом 2011 р. поширеність захворювань на Закарпатті за переліченими нозологіями зменшилась, за винятком хвороб системи кровообігу (рис. 4.1). Структура поширеності захворювань серед дорослого населення практично така ж сама: найбільшу частку у 2010 р. складали хвороби системи кровообігу – 715,7 на 1000 дорослих осіб, хвороби

¹⁰³ Левицька О. О. Комплексна рейтингова оцінка стану здоров'я населення на рівні регіону / О. О. Левицька // Наукові праці МАУП: [зб. наук. пр.]. – Вип. 1(20) / МАУП. – К., 2009. – С. 181-187, С. 185-187.

¹⁰⁴ Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁰⁵ Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.

органів травлення – 225,2, хвороби органів дихання – 223,9 та ендокринні хвороби – 122,2.

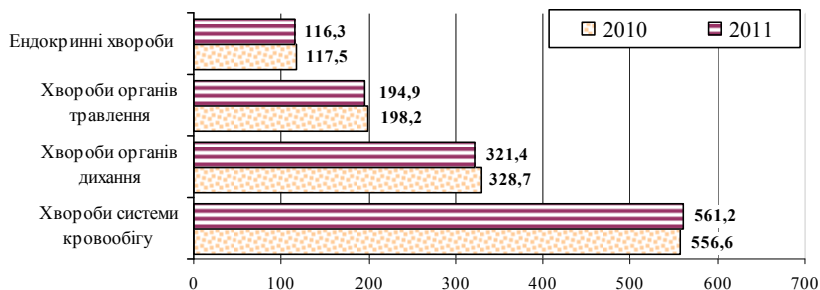

Рис. 4.1. Поширеність захворювань у Закарпатській області у 2010–2011 рр. (на 1000 всього населення) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Уперше в житті по області зареєстровано 293 873 захворювання серед дітей проти 291 395 випадків у 2009 р. Показник захворюваності зріс з 998,7 на 1000 дитячого населення у 2009 р. до 1 027,5 у 2010 р. У структурі первинної захворюваності дітей перше місце займали хвороби органів дихання, друге – хвороби органів травлення, третє – хвороби шкіри та підшкірної клітковини¹⁰⁶.

Значні рівні захворюваності спостерігалися і серед працездатного населення (Д. 4.2). Продовжує зростати поширеність захворювань серед жителів області. У 2010 р. було зареєстровано на 6778,5 випадків на 100 тис. населення більше, ніж у 2006 році. Високими темпами зростала первинна захворюваність серед працездатного населення Закарпаття. Відповідно до захворюваності збільшилась кількість працездатних осіб, котрі перебували під диспансерним наглядом – 106250,4 осіб на 100 тис. населення у 2010 р. порівняно із 2006 р. – 101453,4¹⁰⁷.

Гострою залишається проблема зростання інвалідності населення області, відсутність належної підтримки та реабілітації людей з особливими потребами. Показник дитячої інвалідності дещо зріс і становив 192,3 на 10 тисяч проти 185,6 у попередньому періоді. Більше того, протягом 2010 р. вперше було оформлено інвалідність 672 дітям проти 595 у 2009 р. Показник первинної інвалідності становив 23,25 на 10 тисяч дітей 0–17 років проти 20,39 у 2009 р.

¹⁰⁶ Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік : [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 461 с. – С. 272-276.

¹⁰⁷ Віраг М. В. Захворюваність дорослого населення Закарпаття за 2006–2010 роки / М. В. Віраг, Я. І. Сливка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Медицина». – Вип. 1(43). – 2012. – С. 142-145. – С. 143.

За підсумками 2010 р. показник первинного виходу на інвалідність дорослого населення зріс до 4 292 осіб і становив 44,9 на 10 тис. дорослого населення (2008 р. – 45,6; 2009 р. – 43,7). Вихід на інвалідність осіб працездатного віку теж зріс і за підсумками звітного періоду становив 56,5 на 10 тис. працездатного населення (2008 р. – 55,9; 2009 р. – 54,4)¹⁰⁸. Динаміка цих показників представлена на рис. 4.2.

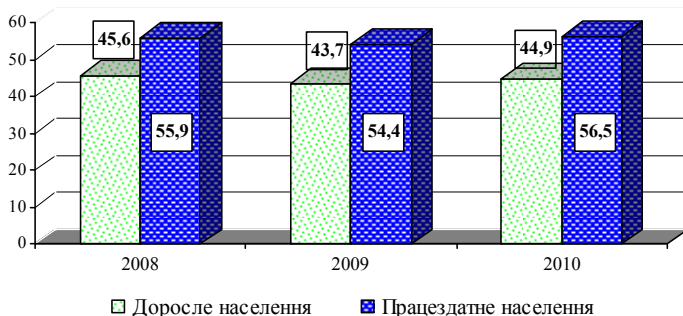

Рис. 4.2. Первинний вихід на інвалідність дорослого та працездатного населення Закарпатської області у 2008–2010 рр. (на 10 тис. відповідно дорослого та працездатного населення) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Аналіз епідемічної ситуації в області за підсумками 2010 р. свідчить, що динаміка більшості інфекційних захворювань залишалась стабільною. Рівень загальної інфекційної захворюваності становив 369,5 на 100 тис. населення, що нижче, ніж в Україні, в 1,4 разу.

У структурі інфекційної захворюваності вірусні гепатити становили 23,1%, гострі кишкові інфекції – 15,7%, краплинні інфекції – 2,02%, туберкульоз – 15,6%, природно-вогнищеві та протозойні інфекції – 13%, венеричні та соціально-небезпечні інфекції – 30,6% (рис. 4.3)¹⁰⁹.

Серед найбільш актуальних проблем інфекційної патології у Закарпатській області слід відмітити зростання захворюваності населення на вірусний гепатит А, рівень якої становив 78,8 на 100 тисяч населення (по Україні – 6,1). Крім того, за підсумками 2010 року рівень поширеності дифтерійної інфекції у регіоні становив 0,4 на 100 тисяч

¹⁰⁸ Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.

¹⁰⁹ Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.

населення, що на 45% нижче показника попереднього року (0,73 на 100 тисяч осіб). Епідемічна ситуація з кору залишалась стабільною. Захворюваність краснухою знизилась до спорадичного рівня (5 випадків) – 0,41, середній показник захворюваності був нижчий в 12 разів за середній по Україні (5,05). На 69,0% знизився рівень захворюваності епідемічним паротитом (4,19 на 100 тисяч населення), проте він перевищував середній показник в країні у 2 рази (2,05 на 100 тисяч населення). За звітний період було також зареєстровано 17 випадків захворювання на менінгококову інфекцію (1,28 на 100 тисяч населення) проти 16 (1,29) у 2009 році при середньому по Україні – 1,07. Серед дітей до 17 років зареєстровано 14 випадків (4,9).

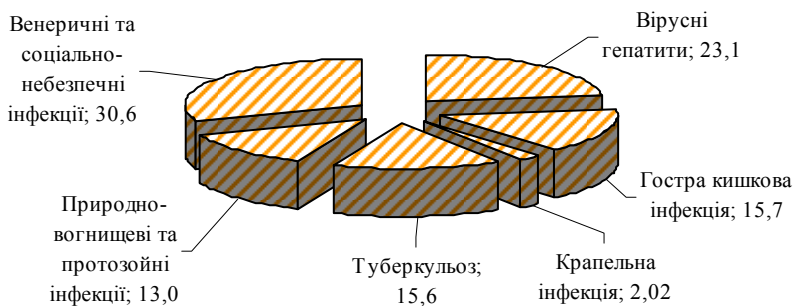

Рис. 4.3. Структура інфекційної захворюваності у Закарпатській області у 2010 р., %
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Варто зауважити, що у Закарпатській області широко розповсюджені паразитарні захворювання, актуальність яких за останній період зростає з урахуванням наслідків післяповеневого забруднення довкілля їх збудниками. Таким чином, сучасний стан здоров'я населення Закарпаття характеризується наступними тенденціями: зростанням поширеності та первинної захворюваності за більшістю класів хвороб; домінують хвороби органів дихання та системи кровообігу, на які припадає 57% випадків серед усіх зареєстрованих хвороб.

Загальні тенденції стану здоров'я населення Івано-Франківської області. Упродовж останніх років в області реєструються дещо вищі показники первинної і загальної захворюваності, як загалом, так і за більшістю класів хвороб. Природних, екологічних, генетичних, побутових чи інших передумов для такого явища в Івано-Франківській області не більше, ніж в областях з низькими рівнями захворюваності.

Це – результат активності медичних працівників щодо виявлення захворювань серед населення та належного обліку захворюваності.

Зниження захворюваності протягом 2009-2010 рр. стосується практично усіх вікових груп. Первинна захворюваність дітей 0-14 років знизилась на 2,1%, захворюваність дорослого населення – на 4,4%. Серед дорослого населення первинна захворюваність зросла лише за класом хвороб нервової системи на 4,3%, ЛОР-захворювань – на 5,3% та хвороб кістково-м'язової системи – на 3,4%. За іншими класами хвороб відбулося зниження¹¹⁰.

Загалом, захворюваність населення Івано-Франківщини мала строкату картину (Д. 4.3). З 11 класів хвороб, за якими проаналізовано показники захворюваності, збільшення зафіксовано лише на інфекційні та паразитарні хвороби на 4,9% і хвороби ендокринної системи на 5,3%. За іншими 9 класами хвороб захворюваність мала позитивні тенденції з коливанням від 1,2 (хвороби крові й кровотворних органів) до найбільшого показника 11,8 за хворобами органів дихання.

За період 2010-2011 рр. динаміка первинної і загальної захворюваності була наступною: практично на рівні минулорічних показників спостерігалась захворюваність серед дітей віком 0–14 років; захворюваність підлітків мала тенденцію до росту (загальна захворюваність зросла на 4,0%, первинна – на 3,5%); загальна захворюваність дорослого населення – на рівні попереднього року, а первинна знизилась на 1,9% (рис. 4.4)¹¹¹.

Серед районів та міст області найвищий рівень первинної захворюваності серед всього населення мав місце у Калуському, Тисменицькому, Тлумацькому районах та м. Івано-Франківську, де показник в розрахунку на 1000 населення у 2011 році становив понад 940 при середньообласному – 873¹¹².

Аналіз рівня інвалідизації в Івано-Франківській області засвідчив, що у 2010 р. порівняно із попереднім періодом відбулося незначне зниження первинної інвалідності дорослого населення з 42,0 до 41,7 на 10 тисяч дорослого населення. У структурі первинної інвалідності на першому місці хвороби системи кровообігу, на другому – новоутворення, на третьому – травми та отруєння.

¹¹⁰ Головне управління статистики у Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.if.ukrstat.gov.ua>

¹¹¹ Медико-демографічна ситуація та основні показники медичної допомоги в регіональному аспекті: підсумки діяльності у 2011 році / [за ред. Р. О. Моїсєнко]. – К. : МОЗ України, 2012. – 192 с. – С. 61-62.

¹¹² Медико-демографічна ситуація та основні показники медичної допомоги в регіональному аспекті: підсумки діяльності у 2011 році / [за ред. Р. О. Моїсєнко]. – К. : МОЗ України, 2012. – 192 с. – С. 62.

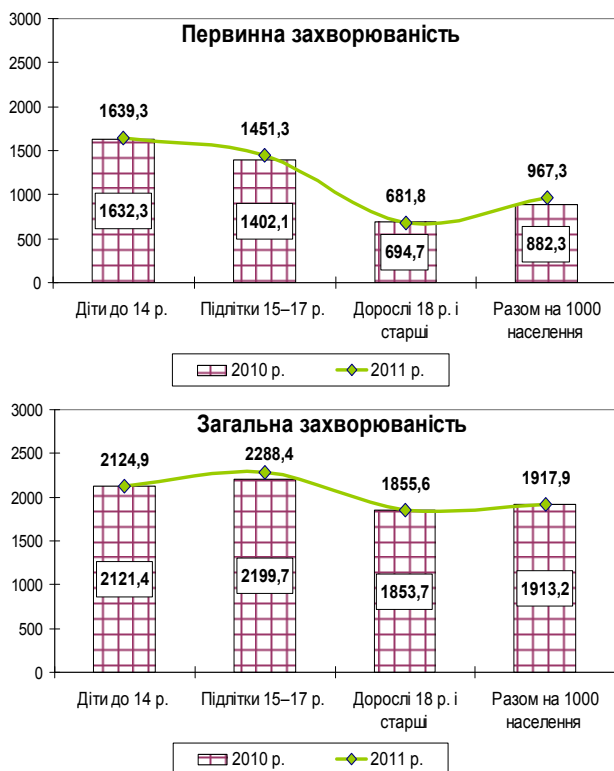

Рис. 4.4. Рівень первинної та загальної захворюваності в Івано-Франківській області за основними віковими групами у 2010–2011 рр. (випадків на 1000 відповідного населення) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Особливої уваги заслуговує проблема інвалідизації осіб молодого віку. Для прикладу, у 2010 р. 1 652 особи з 4 543, визнані інвалідами, були віком до 39 років, що становить 36,3%, тобто більше третини. У 2009 р. їх частка становила 33,8%. Слід також відзначити, що загалом у регіоні досягнуто стабілізації рівнів дитячої інвалідності. У 2010 р. вперше було визнано інвалідами 683 дітей проти 688 в 2009 р., що на 5 осіб менше, хоча показник у розрахунку на 10 тисяч дітей 0–17 років не знизився і становив 23,5 на 10 тисяч дитячого населення (в 2009 р. – 23,4) при середньоукраїнському – 22,2. Значно вищими є показники первинної інвалідності дітей у Верховинському (32,2), Городенківському (30,3), Рожнятівському (32,5), Снятинському (28,2) районах.

Епідемічна ситуація в області у 2010 році характеризувалась помітним зниженням захворюваності на грип (у 22 рази), кашлюк (у 3 рази), дизентерію (на 41%), хворобу Лайма (на 23%), вірусні гепатити А, В і С (на 11–18%), сальмонельози (на 9%). На дітей до 17 років припала третина випадків сальмонельозів, половина – дизентерії, дві третини випадків гастроентероколітів, 16% випадків ВІЛ-інфекції (Д. 4.4)¹¹³.

Актуальними для регіону залишаються проблеми щодо ВІЛ/СНІДу. Станом на кінець 2010 р. на обліку з ВІЛ/СНІДом знаходилось 514 осіб проти 420 в 2009 р., що впевнено свідчить про зростання цієї патології. Діагноз СНІДу, як і в 2009 р., вперше встановлено у 41 ВІЛ-інфікованої особи. На обліку у 2010 р. знаходилося 73 хворих на СНІД (у 2009 р. – 62). Несприятливим моментом є і зростання смертності від СНІДу (з 4 до 7 випадків за цей період). Результати виявлення ВІЛ-інфікованих у 2010 р. значно більші за обсягом порівняно з 2009 р. Вперше взято під нагляд 170 ВІЛ-інфікованих осіб проти 117, в тому числі 28 дітей, які народились від ВІЛ-інфікованих матерів, проти 20. Помітно збільшилось число інфікованих і серед вагітних (з 21 до 36) та серед донорів (з 13 до 23).

Відчутну роль у захворюваності на гострі кишкові інфекції (ГКІ) відіграють кишкові протозоози. У 2010 р. реєструвалося зниження показників ураженості населення порівняно з 2009 р. на: аскаридоз – на 6%, трихуроз – на 34%, ентеробіоз – на 6%, гіменолепідоз – на 26%. У структурі паразитарних хвороб найбільша питома вага припадала на геогельмінтози як крайову патологію, що становила 68% проти 84% у попередньому році. Найвищий відсоток захворюлих на лямбліоз у 2010 р. відмічався в Долинському (33,9%) районі, що перевищує середньообласний показник у 3 рази і свідчить про високий рівень діагностики¹¹⁴.

У загальному, аналіз показників захворюваності за десятиріччя вказує на низку таких тенденцій: рівень показників захворюваності в екологічно несприятливих районах області значно перевищує рівень по Україні; продовжується ріст показників загальної захворюваності; у структурі захворюваності населення переважають хвороби органів дихання, системи кровообігу, органів травлення та кістково-м'язової системи і сполучної тканини. Така структура зумовлена головним чином наявністю потужних агропромислових районів в Івано-Франківській області (Галицький, Долинський, Калуський, Надвірнянський,

¹¹³ Головне управління статистики у Івано-Франківській області. – Режим доступу: <http://www.if.ukrstat.gov.ua>.

¹¹⁴ Головне управління статистики у Івано-Франківській області. – Режим доступу : <http://www.if.ukrstat.gov.ua>.

Рогатинський райони та м. Івано-Франківськ), які характеризуються високим рівнем викидів шкідливих речовин в атмосферу.

Загальні тенденції стану здоров'я населення Львівської області.

Показник захворюваності всього населення області у 2010 р. відносно аналогічного за 2009 р. зменшився на 2,5% і мав незначне перевищення показника захворюваності 2008 р.: 2010 р. – 841,7 на 1000 населення, 2009 р. – 863,4, 2008 р. – 831,4. Серед різних вікових груп населення Львівської області зросла захворюваність дитячого контингенту, а зменшення загального показника відбулося за рахунок його зниження серед дорослих осіб: з 735,8 до 704,3 на 1000 населення (на 4,3%) протягом 2009–2010 рр. Показник поширеності хвороб серед мешканців Львівського регіону у 2010 р. (1 726,6) порівняно з 2009 р. (1 730,7) знизився усього на 0,2%, але, як і у 2008 р., перевищував межу 1700 на 1000 осіб. Суттєве зменшення даного показника відмічено у початкових роках аналізованого п'ятирічного періоду (2006–2010 рр.): у 2006 р. – 1612,2, у 2007 р. – 1676,2 (Д. 4.5)¹¹⁵.

Відбулося зростання показника поширеності хвороб серед усього населення області з 2006 по 2009 рр. з деякою його стабілізацією у 2010 р. Показник захворюваності всіх верств мав стрімке зростання з 814,2 на 1000 відповідного населення у 2006 р. до 852,0 у 2007 р. Максимальний рівень захворюваності зафіксовано у 2009 р. (863,4) серед показників п'яти досліджуваних років із зменшенням рівня до 841,7 у 2010 р.

У структурі первинної захворюваності населення Львівської області у 2011 р., як і в попередні роки (Д. 4.6), переважали хвороби органів дихання (413,3 на 1000 населення проти 420,4 у 2010 р.), які на порядок відрізнялися від показників за іншими класами з піковим їх значенням у 2009 р. (445,9). На другому місці були хвороби системи кровообігу (53,5 проти 53,2 у 2010 р.), на третьому – хвороби органів травлення (32,8 проти 32,9 у 2010 р.).

Збереглася тенденція до зниження показників захворюваності практично за всіма основними нозологіями класу хвороб системи кровообігу: гострий інфаркт міокарда – з 1,19 на 1000 дорослого населення до 1,15; цереброваскулярні хвороби – з 8,34 до 7,5 відповідно; інсульти – з 1,99 до 1,89 на 1000 дорослого населення. Винятком була лише захворюваність населення гіпертонічною хворобою, котра зросла з 30,7 до 31,5 на 1000 дорослого населення¹¹⁶.

---

¹¹⁵ Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

¹¹⁶ Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.

Ситуація із захворюваністю на таку соціально небезпечну хворобу, як туберкульоз, за останні роки дещо покращилася. Так, у 2010 р. порівняно з 2009 р. захворюваність на туберкульоз серед дорослого населення Львівської області зменшилась на 9,9% і становила 66,4 на 100 тисяч населення проти 73,6 у 2009 р. (рис. 4.5). Однак продовжує зростати захворюваність на злоякісні новоутворення. Так, захворюваність на онкопатологію у Львівській області у 2010 р. сягнула 313,0 випадків на 100 тисяч населення (для порівняння, у 2005 р. цей показник склав 296,0 випадків, у 2006 р. – 299,1; у 2007 р. – 308,0; у 2008 р. – 308,6; у 2009 р. – 309,8). Слід також відзначити зменшення дорічної летальності серед первинно виявлених онкохворих (з 29,5% у 2009 р. до 28,7% у 2010 р.), питомої ваги злоякісних новоутворень, виявлених вперше у III стадії (візуальні форми) – з 10,8% до 9,8%, хоча занедбаність (первинне виявлення онкопатології у IV клінічній стадії) зросла – з 15,1 до 15,5%, що демонструє негативні тенденції і проблему раннього виявлення злоякісних новоутворень у регіоні.

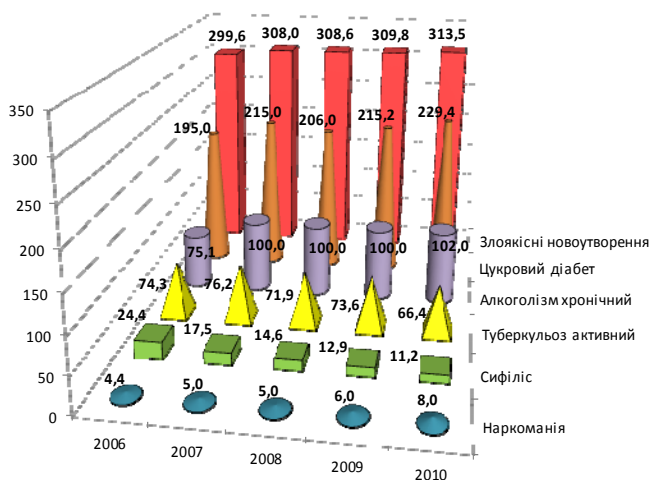

Рис. 4.5. Захворюваність на злоякісні новоутворення, цукровий діабет, та деякі соціально значущі захворювання у Львівській області (на 100 тисяч населення)

Гострою залишається ситуація з іншими соціально значущими захворюваннями (рис. 4.5). За даними Львівського обласного центру з профілактики та боротьби зі СНІДом, поширеність захворювання на ВІЛ/СНІД у 2010 р. становила 69,7 на 100 тисяч населення проти 59,4 у 2009 р. У 2010 р. на Львівщині зросла також захворюваність на хронічний алкоголізм та наркоманію: з 100,0 та 6,0 на 100 тисяч населення у 2009 р. до 102,0 та 8,0 у 2010 р. відповідно. Що ж сто-

сується захворюваності на цукровий діабет – провідну ендокринну патологію, то вона збільшилась із 215,2 випадків на 100 тисяч населення у 2009 р. до 229,4 у 2010 р.¹¹⁷.

Протягом останніх років в області спостерігалась тенденція до поліпшення показників первинного виходу на інвалідність: 54,4 у 2006 р. і 53,1 у 2010 р. (на 10 тисяч дорослого населення), показник інвалідності у працездатному віці знизився на 1,3% (з 61,3 на 10 тисяч працездатного населення у 2009 р. до 60,5 у 2010 р.)¹¹⁸. Структура причин первинної інвалідності у регіоні представлена на рис. 4.6.

Незважаючи на регулярне проведення держсанепідслужбою області організаційних та профілактичних заходів щодо забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя, у цій сфері залишається низка проблемних питань. У 2010 р. захворюваність з більшості інфекційних нозологій була нижчою від середніх показників в Україні. Показники захворюваності у 2010 р. перевищили математично прогнозовані на 17%. Всього було зареєстровано 3350 випадків. Серед захворілих 30% осіб вважають причиною свого захворювання вживання харчових продуктів, придбаних у місцях стихійної торгівлі¹¹⁹.

У цілому, медико-санітарна ситуація у Львівському регіоні характеризується зростанням показників поширеності та захворюваності серед усіх вікових груп населення. У структурі первинної захворюваності населення області у 2011 р., як і в попередні роки, переважали хвороби органів дихання з піковим їх значенням у 2009 році (445,9 випадків на 1000 населення). Збереглася тенденція до зниження показника захворюваності гострим інфарктом міокарда серед дорослого населення, однак зросла захворюваність цереброваскулярними хворобами та інсультами. Ситуація із такою соціально небезпечною хворобою, як туберкульоз, за останні роки дещо покращилася, особливо серед дітей, хоча епідемія туберкульозу в регіоні все ще триває. Продовжує зростати захворюваність на злоякісні новоутворення, а також поширеність захворювання на ВІЛ/СНІД. Таким чином, об'єктивною необхідністю є посилення держсанепідслужбою області організаційних та профілактичних заходів щодо забезпечення

---

¹¹⁷ Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік : [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 461 с. – С. 315.

¹¹⁸ Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / [за ред. С. О. Матковського ; відп. за вип. Н. І. Мироненко]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 170 с. – С. 56.

¹¹⁹ Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік: [моногр.] / за ред. О.В. Аніщенко. – К., 2011. – 461 с. – С. . 318.

санітарного та епідемічного благополуччя, а також більш активна робота медичних та соціальних установ щодо попередження та зниження темпів поширення суспільно небезпечних хвороб у регіоні.

Рис. 4.6. Розподіл жителів Львівської області, вперше визнаних інвалідами у 2010 р., за причинами інвалідності (у % до загальної кількості інвалідів)
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Загальні тенденції стану здоров'я населення Чернівецької області. Показник поширеності захворювань серед дорослого населення у регіоні у 2010 р. склав 183 764,3 на 100 тисяч населення проти 185 850,7 у 2009 р. Структура поширеності захворювань за класами хвороб мала наступний вигляд (рис. 4.7):

- I місце – хвороби системи кровообігу – 37,06%, або 68 105,6 на 100 тисяч населення (Україна – 67 702,7);
- II місце – хвороби органів дихання – 14,17%, або 26 040,8 на 100 тисяч населення (Україна – 25 172,1);
- III місце – хвороби органів травлення – 9,82%, або 18 054,3 на 100 тисяч населення (Україна – 18 421,3)¹²⁰.

У динаміці поширеність захворювань зросла за більшістю класів хвороб: хвороби крові й кровотворних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму у 2010 році складала 1853,7 на 100 тисяч населення (2009 р. – 1778,5); хвороби системи кровообігу – 68 105,6 (2009 р. – 67 380,3); ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин – 9567,1 (2009 р. – 9107,1); хвороби органів травлення – 18 054,3 (2009 р. – 18 049,7); хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини – 12 269,8 (2009 р. – 12 997,5).

¹²⁰ Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

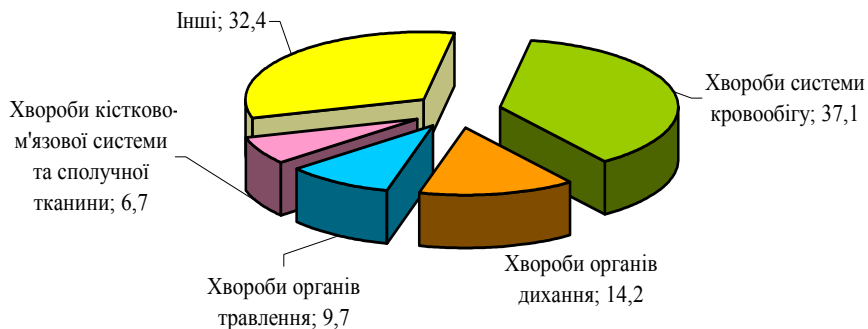

Рис. 4.7. Структура поширеності хвороб у дорослого населення Чернівецької області у 2010 р., % (Складено автором на основі статистичних джерел)

Показник захворюваності жителів Чернівецької області у 2010 р. становив 58 315,1 на 100 тис. населення, 2009 р. – 61 576,5 (Україна – 57 231,0). У структурі захворюваності за класами хвороб перші місця посіли:

- хвороби органів дихання – 34,95%, або 20 380,1 на 100 тисяч населення (Україна – 18 647,6);
- хвороби системи кровообігу – 10,15%, або 5917,9 на 100 тисяч населення (Україна – 6328,2);
- хвороби сечостатевої системи – 9,12%, або 5316,0 на 100 тисяч населення (Україна – 5021,0)¹²¹.

Серед дорослого населення області за останні роки зросла поширеність і захворюваність на такі хвороби:

- гіпертонічна хвороба: поширеність у 2010 р. – 32 397,8 на 100 тис. населення (2009 р. – 31 771,4; Україна – 31 473,4), захворюваність – 2365,5 (2009 р. – 2251,1; Україна – 2577,8 на 100 тис. населення);
- ішемічна хвороба серця: поширеність у 2010 р. – 25 160,6 на 100 тисяч населення (2009 р. – 24 673,5; Україна – 22 917,6), захворюваність – 2022,1 на 100 тисяч населення (2009 р. – 710,7; Україна – 1721,1);
- стенокардії: поширеність у 2010 р. – 10 312,8 на 100 тисяч населення (2009 р. – 10 186,6; Україна – 8555,5), захворюваність – 690,7 на 100 тисяч населення (2009 р. – 710,7; Україна – 619,9).

¹²¹ Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік : [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 461 с. – С. 405.

Останніми роками у Чернівецькій області має тенденцію до зростання захворюваність гострим інфарктом міокарда – з 116,0 на 100 тисяч населення у 2009 р. до 117,8 в 2010 р.; поширеність цукрового діабету – з 4219,7 випадків на 100 тисяч населення у 2009 р. до 4401,8 в 2010 р. У свою чергу, позитивним показником слід вважати зниження захворюваності по області на інсульти до 158,9 на 100 тисяч населення в 2010 р. (у 2009 р. – 159,3). Дещо стабілізувалася захворюваність на онкопатологію на рівні 266,1 на 100 тисяч населення (2009 р. – 266,0, Україна – 331,5). Занедбаність при всіх локалізаціях раку зменшилась і становила у 2010 р. 21,7% (2009 р. – 23,1%, Україна – 18,6%). Показник дорічної летальності становив 35,5% проти 35,7% в 2009 р. (Україна – 34,5). Найвищим цей показник був у Сторожинецькому (41,0%) та Вижиницькому (39,9%) районах¹²².

Захворюваність на ВІЛ-інфекцію у Чернівецькому регіоні за 2010 рік склала 11,3 проти 11,1 на 100 тисяч населення в 2009 р. (Україна 2010 р. – 44,5). Захворюваність на СНІД – 2,0 на 100 тисяч населення (2009 р. – 1,1, Україна 2010 р. – 12,7). Поширеність ВІЛ-інфекції за 2010 р. становила 61,9 на 100 тисяч населення, а в 2009 р. – 57,0; поширеність СНІДу – 12,0 на 100 тисяч населення (2009 р. – 11,6). Показник смертності від СНІДу становив 1,1 на 100 тисяч населення (2009 р. – 0,7, Україна 2010 р. – 6,7). Загалом, на кінець 2010 р. в області було зареєстровано 871 ВІЛ-інфікованого, з них СНІД – у 206 осіб.

Епідемія туберкульозу у регіоні дещо зменшилась. Захворюваність на всі форми цієї нозології знизилась з 49,5 на 100 тисяч населення у 2009 р. до 49,2 у 2010 р. Первинна інвалідність у зв'язку з туберкульозом в області протягом останніх п'яти років залишається значно нижчою, ніж середній показник по Україні, відмічається тенденція до подальшого її зниження. Смертність населення області від туберкульозу зменшилась з 11,7 на 100 тисяч населення у 2009 р. до 9,3 у 2010 р. (Україна 2009 р. – 18,2)¹²³.

Отже, показники поширеності захворювань та захворюваності серед дорослого населення у регіоні мають тенденцію до скорочення. Найбільш багаточисельну групу в структурі усіх захворювань населення Чернівецької області складають хвороби органів дихання та хво-

¹²² Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік : [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 461 с. – С. 406.

¹²³ Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.

роби системи кровообігу, серед яких, зокрема, домінує гіпертонічна хвороба (40% усіх нозологій цієї групи). Стабілізувалася захворюваність на онкопатологію та занедбаність при всіх локалізаціях раку. Ситуація із захворюваністю та поширенням ВІЛ/СНІДу у регіоні надалі залишається гострою і характеризується негативними тенденціями, на відміну від іншої соціальної проблеми – туберкульозу – рівень захворюваності і смертності від якого спадає.

Проведений аналіз дозволив виокремити *спільні тенденції та проблеми* збереження здоров'я населення Карпатського регіону останніх років, а саме:

1. Зростання рівня загальної захворюваності серед дітей і зниження відповідного показника серед дорослого населення (хоча рівень захворюваності в екологічно несприятливих районах регіону значно перевищує середній показник по Україні).
2. Переважання у структурі поширеності захворювань (загальної захворюваності) хвороб системи кровообігу, органів дихання та органів травлення.
3. Загострення проблеми дитячої інвалідності і зниження рівня первинної інвалідизації дорослого населення (за винятком Закарпатської області).
4. Низький показник загальної інфекційної захворюваності у регіоні (приблизно у 1,5-2 рази нижче, ніж в середньому по Україні).
5. Збільшення темпів зростання первинної захворюваності та поширеності захворювання на ВІЛ/СНІД, зростання смертності від СНІДу (хоча зазначені показники суттєво нижчі за середні показники по Україні).
6. Зменшення рівня захворюваності та смертності від туберкульозу, хоча епідемія туберкульозу в регіоні все ще триває¹²⁴.
7. Зростання первинної захворюваності на злоякісні новоутворення та проблема їхнього раннього виявлення.
8. Найнижча кількість хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших психоактивних речовин у розрахунку на 100 тисяч населення (порівняно з іншими економічними регіонами).
9. Суттєве зниження рівня виробничого травматизму (із втратою працездатності та зі смертельним наслідком).

---

¹²⁴ Протягом тривалого часу в Україні зберігається загрозлива тенденція зростання захворюваності населення на туберкульоз, яка щорічно збільшується майже на 10%.

4.2. Інтегральний індекс суспільного здоров'я (методичний підхід до аналізу формування соціально-демографічного потенціалу регіону)

Загальну характеристику здоров'я населення Карпатського регіону можна отримати тільки шляхом об'єднання показників у складний комплекс. Виходячи з наявності великого різноманіття медико-соціальних індикаторів, їх багатогранної взаємодії та існування суперечливих тенденцій, що впливають на соціально-демографічну ситуацію у регіоні, доцільно розглянути найбільш поширені методики та підходи до комплексної оцінки рівня здоров'я населення. Для прикладу, експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) рекомендують використовувати такі показники, як: частка ВВП, що скеровується на потреби охорони здоров'я; доступність первинної медико-санітарної допомоги; відсоток осіб, які пройшли імунізацію від інфекційних хвороб; рівень дитячої смертності й середня тривалість життя; рівень гігієнічної грамотності дорослого населення; забезпеченість населення безпечним водопостачанням¹²⁵. Такий набір критеріїв швидше говорить про фактори, що обумовлюють здоров'я населення, ніж про показники, які характеризують його рівень. Однак названі ВООЗ індикатори вказують на широкий спектр підходів до сутності суспільного здоров'я.

Основні вимоги до інтегральних індикаторів здоров'я населення були сформульовані представниками ВООЗ ще у 1971 році, зокрема¹²⁶:

- доступність даних – можливість оцінювання рівня суспільного здоров'я без проведення спеціальних складних обстежень;
- повнота охоплення – використовувані при побудові інтегрального показника дані повинні охоплювати всі групи населення, для якого розраховується показник;
- надійність – статистична інформація в часовому й просторовому векторах не повинна змінюватися таким чином, щоб впливати на змодельований інтегральний показник;
- універсальність – інтегральний показник повинен відображати спільний вплив різних факторів;
- специфічність – у динаміці інтегрального показника повинні відображатися зміни тільки тих процесів і явищ, які він оцінює;
- чутливість до змін явищ і процесів, які оцінюються;

¹²⁵ Юрьев В. К. Общественное здоровье и здравоохранение / В. К. Юрьев, Г. И. Куценко. – СПб : ООО «Петрополис», 2000. – 914 с. – С. 15.

¹²⁶ Демография : учеб. пособ. / [под ред. В. Г. Глушковой]. – М. : КНОРУС, 2004. – 304 с. – С. 156.

- прийнятність та інтерпретованість інтегрального показника;
- валідність – інтегральний показник повинен бути кількісним вираженням фактів, мірою яких він є;
- відтворюваність – можливість одержання схожих результатів при використанні інтегрального показника за різних умов та в різний час.

Перелічені вимоги повинні бути підґрунтям для сучасного алгоритму розрахунку інтегрального індексу здоров'я, оскільки вони залишаються актуальними і досі. Крім того, кожен статистичний показник (індикатор) повинен мати свій поріг або стандарт, який можна отримати емпірично (наприклад, за допомогою медіани чи певного процентилю показників спостереження), або співвідношення з національними чи міжнародними стандартами.

Серед численних математичних, статистичних і демографічних моделей інтегральної оцінки здоров'я населення досить поширеними є: комплексна методика Смулевича-Шевельова, яка базується на «негативних» проявах здоров'я населення (на показниках частоти поширення захворювань, рівня смертності, інвалідності тощо); методика оцінки здоров'я на основі відхилень окремих показників захворюваності від середніх величин, запропонована М. Бедним, С. Савіним і Г. Стяговим; алгоритм оцінки втрат здоров'я внаслідок захворюваності, інвалідності й передчасної смертності (індекс DALY); методика С. Єрмакова, яка передбачає побудову індексів здоров'я населення на базі нормативного підходу до класифікації втрат здоров'я з виділенням таких, які можуть бути усунені і таких, що усуненню не підлягають; методика Ю. Флоринської, пов'язана з оцінкою рівня здоров'я за допомогою показника втрат життєвого потенціалу, який враховує недожиття людини до потенційно досяжного віку¹²⁷.

Аналіз вищезгаданих методик підтверджує те, що алгоритм оцінки повинен бути побудований, насамперед, для якісно однорідних груп населення з добре налагодженим медико-статистичним поточним обліком, а до складу комплексно оцінюваних показників слід включати ті з них, які найбільш повно характеризують здоров'я населення. При цьому методика повинна бути націлена на вирішення двох основних груп завдань. Перша група пов'язана із проведенням просторового аналізу (міжрегіональні порівняння стану здоров'я, виявлення рейтингових місць регіонів за інтегральним показником). Друга група спрямована на часовий аспект аналізу – дослідження тенденцій відповідних показників у динаміці.

---

¹²⁷ Кулак А. Г. Моделирование интегрального показателя здоровья населения / А. Г. Кулак // Статистика України. – 2007. – №2. – С. 4-9. – С. 5-6.

Одним із індикаторів, котрий дозволив би оцінити динаміку та ступінь зміни суспільного здоров'я у регіоні, міг би виступити індекс, розрахований за допомогою методу Index-Numbers. Його автором є відомий англійський статистик Артур Боулі. Цей метод застосовується «... для вимірювання такого роду величини, яку ми не можемо спостерігати безпосередньо, але про яку відомо, що вона впливає на низку інших величин, що піддаються нашому вимірюванню, змушуючи їх усіх або збільшуватися, або ж зменшуватися»¹²⁸. Таким чином, зіставляючи доступні статистичному спостереженню й обліку показники, що характеризують рівень здоров'я населення Карпатського регіону, вимірюючи їхні зміни протягом останніх років та поєднуючи їх за допомогою методу Index-Numbers, можна дати репрезентативну оцінку регіональної медико-санітарної ситуації.

Першим логічним етапом на шляху побудови інтегрального індексу є визначення показників, які в найбільшій мірі характеризують здоров'я жителів Карпатського регіону. Для вирішення даного завдання були використані переважно традиційні індикатори суспільного здоров'я (рівень захворюваності, поширення захворювань, рівень інвалідизації, травматизму та випадків отруєнь), котрі фіксуються органами державної статистики у розрізі регіонів та їх адміністративно-територіальних одиниць. Загалом, враховуючи вітчизняні та зарубіжні підходи до оцінювання стану здоров'я населення, ми пропонуємо використати такі групи показників:

1. Демографічні показники:

- 1) загальний коефіцієнт народжуваності;
- 2) очікувана тривалість життя при народженні;
- 3) коефіцієнт дитячої смертності;
- 4) коефіцієнт материнської смертності;
- 5) коефіцієнт смертності у працездатному віці;
- 6) коефіцієнт смертності від хвороб системи кровообігу¹²⁹.

2. Медико-санітарні показники:

- 1) загальна захворюваність населення¹³⁰;
- 2) поширення ВІЛ/СНІДу¹³¹;

¹²⁸ Bowley A. L. Notes on Index Numbers / A. L. Bowley // *Economic Journal* 38. – 1928. – No. 150. – P. 216-237. – p. 216.

¹²⁹ Провідне місце у структурі смертності належить саме цій причині.

¹³⁰ Захворюваність розраховувалась як частка від ділення кількості хворих з вперше встановленим діагнозом на середньорічну кількість постійного населення.

¹³¹ Кількість осіб, яких уперше в житті визнано ВІЛ-інфікованими в розрахунок на 100 000 населення (включно із хворими на СНІД).

- 3) захворюваність на злоякісні новоутворення;
  - 4) захворюваність на активний туберкульоз;
  - 5) кількість осіб, вперше визнаних інвалідами, на 10 000 дорослого населення¹³²;
  - 6) рівень травматизму на 1000 працівників¹³³.
3. **Показники ресурсного забезпечення галузі:**
- 1) чисельність лікарів на 10 000 населення;
  - 2) чисельність середнього медичного персоналу на 10 000 населення;
  - 3) потужність (планова ємність) лікарських амбулаторно-поліклінічних організацій;
  - 4) кількість лікарняних ліжок на 10 000 населення;
  - 5) частка бюджету області, що скеровується на потреби охорони здоров'я;
  - 6) частка валового регіонального продукту (ВРП)¹³⁴ області, що скеровується на потреби охорони здоров'я.

При відборі показників враховувалося наступне. По-перше, таке складне явище, як здоров'я населення, не може бути відображене за допомогою лише демографічних показників, тому необхідно використати як показники захворюваності, так і показники ресурсного забезпечення галузі. Останні характеризують розвиток сфери охорони здоров'я з точки зору її фінансової, матеріальної та кадрової забезпеченості. По-друге, приймалась до уваги доступність статистичних даних, а також те, наскільки повно вони відображають процеси медико-демографічного розвитку регіону.

Наступним кроком є розрахунок для кожної групи стандартизованих значень показників з метою зведення вихідних даних до однорідного виду за формулою:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{\max j}}, \quad (4.1)$$

де z_{ij} — стандартизоване значення j -го показника в i -му інтервалі часу ($j = 1, \dots, m; i = 1, \dots, n$);
 x_{ij} — вихідні значення змінних;
 $x_{\max j}$ — максимальне значення j -го показника за весь досліджуваний період.

---

¹³² Кількість осіб-інвалідів у віці 16 років і старшому в розрахунку на 10 000 дорослого населення.

¹³³ Кількість потерпілих із втратою працездатності на один робочий день і більше та зі смертельним наслідком (в розрахунку на 1000 працівників).

¹³⁴ До 2004 р. замість валового регіонального продукту визначалась валова додана вартість.

Після зведення даних для кожної з трьох груп показників необхідно розрахувати багатомірну середню величину ($\bar{z}_{il}$) за кожний рік обраного періоду:

$$\bar{z}_{il} = \frac{1}{k_l} \cdot \sum_{j=1}^{k_l} z_{ij}, \quad (4.2)$$

де k_l — кількість показників у групі;
 l — кількість груп показників ($l = 1, 2, 3$).

При розрахунку багатомірної середньої величини важливо враховувати те, що окремі показники мають різний характер впливу на інтегральний показник. Такі змінні, як народжуваність, тривалість життя, потужність амбулаторно-поліклінічних закладів, рівень фінансування галузі й інші, що мають позитивний вплив на загальний рівень здоров'я населення регіону, необхідно використовувати у вигляді z_{ij} . А фактори з негативним впливом на рівень здоров'я (показники смертності, захворюваності, інвалідності, поширеності ВІЛ/СНІДу тощо) — у вигляді $(1 - z_{ij})$, що дозволить перейти до одновекторних величин.

Для побудови агрегованого індексу здоров'я пропонується використати наступний алгоритм:

1. На підставі багатомірних середніх величин за кожною групою показників розраховуються базисні часові ряди індексів.

2. Оцінюється значимість кожної групи показників, тобто розраховуються їхні ваги в агрегованому індексі за матрицею парних кореляцій¹³⁵:

$$w_l = \sum_{u=1}^l r_{uv} / \sum_{u=1}^l \sum_{v=1}^l r_{uv}, \quad (4.3)$$

де w_l — ваги, з якими багатомірна середня величина кожної з груп включається в агрегований індекс;
 r_{uv} — коефіцієнт парної кореляції між багатомірними середніми величинами ($u, v = 1, 2, 3$).

Сума коефіцієнтів парної кореляції кожної багатомірної середньої з іншими співвідноситься із загальною сумою коефіцієнтів всієї матриці. При цьому парні коефіцієнти кореляції, як статистичні величини, повинні бути оцінені на достовірність за допомогою t -критерію Стюдента, що розраховується за формулою¹³⁶:

¹³⁵ Доля В.Т. Економетрія: навч. посіб. / В.Т. Доля; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х.: ХНАМГ, 2010. — 171 с. — С. . 51.

¹³⁶ Доля В. Т. Економетрія : навч. посіб. / В. Т. Доля; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. — Х. : ХНАМГ, 2010. — 171 с. —С. 45.

$$t_r = \frac{r_{uv}}{\sqrt{1 - r_{uv}^2}} \cdot \sqrt{n - 2} \quad (4.4)$$

Розраховані значення порівнюються із табличними при $df = n - 2$ ступенях свободи, та при $t_r > t_{табл}$ робиться висновок про надійність розрахованих коефіцієнтів кореляції і про те, що похибка коефіцієнтів перебуває у допустимих межах.

На завершальному етапі агрегований індекс здоров'я населення регіону розраховується через лінійну комбінацію всіх структурних елементів за формулою середньої арифметичної зваженої:

$$y_i = w_1 \cdot I_{i1} + w_2 \cdot I_{i2} + w_3 \cdot I_{i3}, \quad (4.5)$$

де I_{i1}, I_{i2}, I_{i3} – базисні індекси багатомірних середніх величин для кожної групи.

Таким чином, при зважуванні індексів багатомірних середніх величин за кожною групою за кожний рік можна одержати агрегований показник, що відображає динаміку здоров'я населення і дозволяє охарактеризувати відсоткову зміну рівня суспільного здоров'я у порівнянні з роком, прийнятим за базовий. Використовуючи запропонований алгоритм, можна не лише оцінити рівень здоров'я населення в динаміці, але й порівняти суспільне здоров'я різних регіонів у межах однієї країни, а також різних країн, дотримуючись при цьому одного з найважливіших етапів побудови – оптимального та порівнюваного відбору досліджуваних показників.

Описана вище методика була використана при оцінюванні здоров'я населення Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей за період з 1995 по 2010 рр., при цьому за базисне значення (100% або 1) був прийнятий рівень здоров'я населення станом на 1995 рік. Принцип порівнюваності показників збережено, оскільки вихідними даними слугували відносні величини структури та інтенсивності, за винятком показника очікуваної тривалості життя при народженні (Д. 4.1).

Результати кореляційного аналізу та розрахунків за допомогою методу Index-Numbers підтверджують наявність тісного зв'язку між обраними групами факторів та залежною змінною – рівнем здоров'я населення Карпатського регіону. При цьому слід зауважити, що коефіцієнти кореляції, які становлять 0,64 і вище, можна вважати статистично значимими, оскільки їхнє t -значення (t -критерій Стюдента) при $p = 0,05$ перевищує $t_{табл}$. Це свідчить про достовірність зв'язку між досліджуваними величинами.

Інтегральні індекси здоров'я населення Карпатського регіону та його областей у динаміці за 16 років, розраховані відповідно до методики, представлені на (рис. 4.8).

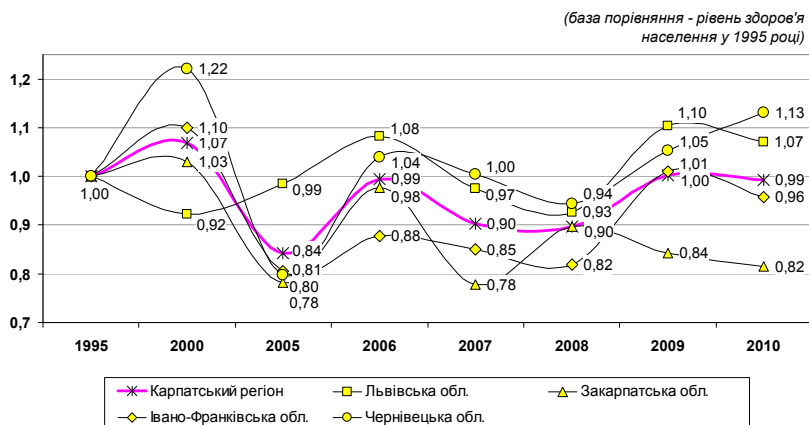

Рис. 4.8. Динаміка інтегрального індексу здоров'я населення Карпатського регіону (1995-2010 рр.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

З 1995 р. спостерігається різна динаміка індексів, зокрема найвищий темп зростання показника для регіону загалом був характерний у 2000 р. (1,07), а найнижчі – у 2005 р. (0,84) та 2007-2008 рр. (0,90). У розрізі областей відбулося суттєве погіршення інтегрального індексу здоров'я на Закарпатті та Івано-Франківщині (порівняно з базовим 1995 роком), в той час як у Львівській та Чернівецькій областях відзначається тенденція до покращення стану здоров'я населення. У цілому, з 1995 по 2010 рр. в Карпатському регіоні відбулася дестабілізація показників суспільного здоров'я як важливої складової СДП регіону (переважно за рахунок зростання захворюваності і смертності населення). Ці проблеми повинні в першу чергу бути враховані при формуванні державної та регіональної політики у сфері охорони здоров'я.

Показовими є результати опитування жителів Карпатського регіону щодо стану їхнього здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги, проведене державними органами статистики у жовтні 2010 р. (табл. 4.1). Обстеження свідчить про те, що більшість жителів регіону задоволені станом свого здоров'я. Із загальної кількості осіб, які хворіли протягом 2010 р., 16,1% (середнє значення по регіону)

повідомили, що перенесені захворювання негативно вплинули на їхню життєву активність, 12,7% – на повсякденну працездатність. Найбільш частими серед хронічних захворювань населення спостерігалися хвороби системи кровообігу – практично кожен другий житель регіону має зазначену проблему. Крім того, частка осіб, котрі зверталися до лікаря у зв'язку з хворобою або проблемою зі здоров'ям традиційно вища, ніж частка тих, хто здійснював візит з метою проходженням профілактичного огляду. Це свідчить про недостатню, або неефективну пропаганду здорового способу життя та недосконалість превентивних заходів вітчизняної охорони здоров'я.

Загалом, стан здоров'я населення і розвитку сфери охорони здоров'я у Карпатському регіоні відображають рівень економічного розвитку регіону та спрямованості його соціальної політики. Можемо стверджувати, що ефективізація регіональної політики у галузі охорони здоров'я з метою збереження та зміцнення суспільного здоров'я забезпечить суттєві якісні зрушення у соціально-демографічних процесах Карпатського регіону. У цьому контексті виділено низку пріоритетних напрямів регіональної політики у сфері охорони здоров'я, зокрема заходи покращення організації медичної допомоги населенню Карпатського регіону, оптимізації галузевої інфраструктури, ефективізації кадрового і фінансового забезпечення системи охорони здоров'я тощо (табл. 4.2).

Таблиця 4.1

Стан здоров'я населення Карпатського регіону (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 р.)*

Показники	Україна	Області Карпатського економічного району			
		Львівська	Закарпатська	Івано-Франківська	Чернівецька
Кількість населення – всього (тис. осіб)	44213,6	2485,9	1223,5	1354,6	887,6
у тому числі оцінили стан здоров'я як (%):					
добрий	46,3	66,3	45,6	58,0	59,1
задовільний	43,8	26,4	40,4	34,8	29,3
поганий	9,9	7,3	14,0	7,2	11,6
Кількість осіб, які повідомили, що хворіли за останні 12 місяців (тис. ос.)	34041,7	1775,6	1096,1	1025,8	661,4
Із загальної кількості осіб, які хворіли за останні 12 місяців, частка осіб (%), які повідомили, що перенесені захворювання негативно вплинули на:					

Показники	Україна	Області Карпатського економічного району			
		Львівська	Закарпатська	Івано-Франківська	Чернівецька
повсякденну працездатність	15,3	7,4	23,9	11,2	8,4
життєву активність	30,7	14,3	6,4	26,1	17,4
Кількість осіб, які повідомили, що мають хронічні (6 місяців і більше) захворювання або проблеми зі здоров'ям (тис. осіб)	15229,1	678,5	781,6	414,3	267,6
у тому числі мають хронічні захворювання або проблеми зі здоров'ям (%):					
астму неалергічну	1,5	1,3	1,3	4,0	2,2
астму алергічну	1,0	0,4	1,1	1,2	1,5
алергію (за викл. алергічної астми)	4,0	2,0	8,1	1,9	2,0
діабет	4,0	2,5	3,2	2,2	2,2
катаракту	3,7	4,2	2,1	2,2	4,7
гіпертонію	37,5	41,7	26,8	42,5	30,8
серцеві захворювання	30,1	23,7	25,3	35,3	30,5
інсульт	3,0	1,9	1,7	3,6	2,9
хронічний бронхіт, емфізему легенів	7,6	9,1	13,3	8,2	10,0
артроз, артрит	15,2	9,3	7,6	9,8	18,1
остеопороз	2,7	4,3	0,4	2,6	1,5
виразку шлунку, 12-палої кишки	7,4	3,3	10,0	10,5	10,1
злоякісні пухлини	1,5	2,0	0,8	3,0	1,9
мігрень, частий головний біль	6,9	6,3	4,4	4,5	5,3
хронічну тривогу, депресію	1,5	0,3	1,6	1,4	0,5
інші захворювання	22,2	20,6	67,7	21,0	9,8
Кількість осіб, які повідомили, що зверталися за медичною допомогою протягом останніх 12 місяців (тис. осіб)	35417,1	1990,3	1110,2	1066,1	703,7
у тому числі зверталися до (%):					
поліклініки (крім стоматолога)	94,0	87,2	96,9	97,1	92,8
сімейного лікаря у поліклініці	4,6	15,3	16,3	0,5	4,2
стоматолога у державній медичній установі	15,0	10,7	13,9	32,6	7,6
приватного стоматолога	5,1	5,3	15,2	8,8	6,6
швидкої медичної допомоги	3,1	4,9	5,7	3,6	1,5

Показники	Україна	Області Карпатського економічного району			
		Львів-ська	Закар-патська	Івано-Фра-нківська	Черні-вецька
платної медичної устано-ви або приватно практикуючого лікаря (крім стоматолога)	1,8	2,5	1,2	0,4	2,7
народного цілителя, гомеопата, знахаря, екстрасенса і т. ін.	0,6	0,3	0,7	0,2	-
Кількість осіб, які повідо-мили, що останні 12 місяців зверталися до лікаря (тис. осіб)	35417,1	1990,3	1110,2	1066,1	703,7
з них частка осіб (%), які здійснили свій останній візит до лікаря у зв'язку з:					
нещасним випадком або травмою	0,9	0,5	0,3	0,6	1,5
хворобою або проблемою зі здоров'ям	54,7	51,5	62,8	61,5	46,0
проходженням профілак-тичного огляду	42,1	44,4	33,2	37,0	49,5
необхідністю поновлення рецептів	1,2	0,6	0,8	0,7	1,7
адміністративної причини (отримання документу, сертифікату, листа-довідки і т. ін.)	1,1	3,0	2,6	0,2	1,3
інших причин	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0
Із загальної кількості осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців вони лікувалися у лікарні, частка осіб (%), які брали з собою до лікарні:					
медикаменти	89,7	80,4	89,4	98,7	96,8
постільну білизну	62,9	37,1	14,1	25,0	93,4
їжу	75,0	62,4	71,6	49,0	76,3
не брали нічого з перерахованого	5,1	14,7	4,9	1,3	3,2
Кількість осіб, які повідомили, що на стан їх здоров'я наслідки Чорнобильської катастрофи (тис. осіб):					
ніяк не вплинули	22346,4	1343,7	166,6	1064,8	409,3
частково вплинули	20992,7	1133,6	1054,7	282,7	455,6
серйозно вплинули	874,5	8,6	2,2	7,1	22,7
Кількість осіб у віці 12 років і старші, які повідо-мили, що курять (тис. ос.)	8706,4	439,6	204,7	217,2	142,0
Частка курців до загаль-ної кількості населення у віці 12 років і старші	22,4	20,6	20,1	18,8	18,5

Показники	Україна	Області Карпатського економічного району			
		Львів-ська	Закар-патська	Івано-Фра-нківська	Черні-вецька
Розподіл осіб, які повідомили, що вони курять, за тривалістю куріння (%):					
до 1 року	-	-	-	-	-
1-5 років	17,6	19,6	24,9	13,2	14,1
6-10 років	20,6	22,9	24,1	23,3	22,2
11-15 років	12,3	8,5	9,9	9,7	13,9
16-20 років	15,8	14,0	14,9	16,8	11,5
понад 20 років	33,7	35,0	26,2	37,0	38,3
Розподіл осіб, які повідомили, що курять, за кількістю викурених сигарет за добу (%):					
1-5	16,1	19,1	16,4	15,3	11,8
6-10	32,1	35,0	27,8	36,3	20,2
11-15	11,8	16,1	11,7	13,6	9,0
16-20	36,5	27,0	37,5	30,1	52,4
понад 20	3,5	2,8	6,6	4,7	6,6

* Складено автором на основі джерел: Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 р.) : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 53 с. – С. 15-17, 45.

Таблиця 4.2

Проблеми та пріоритетні заходи державного управління у сфері охорони здоров'я у Карпатському регіоні*

Проблема	Пропозиції щодо її вирішення
Будівництво нових приміщень для лікувальних закладів та капітальні ремонти існуючих	Виділення цільових бюджетних коштів для будівництва та ремонтів. Реалізація інвестиційного проекту будівництва обласних клінічних лікарень під гарантії уряду
Низький обсяг фінансування медичної галузі в умовах економічної кризи	Збільшення обсягів та ефективізація фінансування галузі з акцентом на первинний рівень надання медичної допомоги
Передача ФАПів з підпорядкування сільських рад у підпорядкування ЦРЛ та фінансування коштом районного бюджету	Рішення сесій районних рад щодо передачі ФАПів під юрисдикцію ЦРЛ
Розвиток служби медицини катастроф	Відкриття повноцінних дистанційних міжрайонних пунктів служби медицини катастроф, забезпечення реанімобілями

Проблема	Пропозиції щодо її вирішення
Створення єдиної системи реабілітації та відновного лікування з урахуванням рекреаційних і кліматичних факторів регіону	Вирішення питання відшкодування витратів за лікування в стаціонарах іногородніх та іноземних пацієнтів, які надходять з санаторно-курортних і спортивно-оздоровчих закладів
Кардинальне поліпшення медичної допомоги дітям з природженими вадами серця	Створення обласних центрів дитячої кардіології і кардіохірургії в міських дитячих клінічних лікарнях (зокрема у м. Львові)
Зниження рівня охоплення дітей імунопрофілактикою	Усунення перебоїв у постачанні імунобіологічних препаратів з МОЗ України
Недосконалість системи управління закладами охорони здоров'я через їх підпорядкування управлінням майна, райдержадміністраціям	Запровадження чіткого механізму вертикального галузевого підпорядкування закладів охорони здоров'я
Забезпечення житлом молодих спеціалістів у сільській місцевості	Вирішення проблеми органами місцевого самоврядування
Проведення оптимізації мережі лікувально-профілактичних закладів	Вирішення проблеми підтримки проведення оптимізації ліжкової мережі органами місцевого самоврядування; створення єдиних медичних просторів – госпітальних округів та центрів первинної медико-санітарної допомоги; реформування дільничних лікарень в амбулаторії загальної практики – сімейної медицини з пунктами швидкої медичної допомоги
Загострення епідемії туберкульозу і ВІЛ/СНІДу, зростання смертності від онкологічних захворювань	Попередження і стабілізація рівня соціально-небезпечних інфекційних захворювань – ВІЛ-інфекції, СНІДу, туберкульозу. Створення протитуберкульозних стаціонарів та лабораторій діагностики туберкульозу. Проведення заходів з профілактики та раннього виявлення онкологічної патології
Недостатнє використання рекреаційного потенціалу регіону в контексті збереження здоров'я населення	Розширення номенклатури курортно-рекреаційних послуг за рахунок медичних послуг (діагностика, профілактика та лікування захворювань) із широким використанням рекреаційних та лікувально-оздоровчих ресурсів

* Складено автором.

Отже, в умовах глибокої демографічної кризи, зниження рівня медичних послуг та якості життя, дедалі більше загострюються питання збереження і зміцнення здоров'я населення. Формування вітчизняної системи охорони здоров'я та її ресурсне забезпечення є надзвичайно складною соціально-економічною проблемою, пов'язаною із недостатньою суспільною спрямованістю реформ та непроведенням системних модернізацій галузі. При розв'язанні цієї проблеми практично не враховується регіональна специфіка системи, а галузеве управління і далі залишається переважно централізованим.

4.3. Якісний медико-соціальний аналіз умов розвитку соціально-демографічного потенціалу: валеологічний підхід

Досвід країн Європи та деяких країн світу переконливо свідчить, що надзвичайно важливу роль у протидії демографічній кризі, первинній та вторинній профілактиці найбільш поширених захворювань відіграють різноманітні профілактичні програми серед пацієнтів і членів їхніх сімей, гігієнічна освіта та валеологічне виховання, формування у населення мотивацій та навичок здорового способу життя, підвищення рівня санітарної культури тощо. Наприклад, активна пропаганда здорового способу життя в США протягом останніх 30 років, в тому числі принципів збалансованого харчування, дозволила знизити смертність від серцево-судинних захворювань на 40%, при цьому $\frac{2}{3}$ всього ефекту зумовлене оптимізацією структури харчування¹³⁷. Переконливим результатом ефективності оздоровчо-профілактичних заходів у країнах Європейського Союзу є суттєве зниження (у середньому на 30%) протягом 1990-2000 років захворюваності та смертності від ішемічної хвороби серця та цереброваскулярної патології, тоді як в Україні протягом останніх десятиліть відзначається істотне (на 20-30%) підвищення смертності через різні причини¹³⁸. Доведено, що зміни способу життя, правильне

¹³⁷ Давиденко Н. В. Динаміка особливостей харчування та серцево-судинні захворювання (15-річне дослідження) / Н. В. Давиденко // Проблеми харчування. – 2006. – №3. – Режим доступу: http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_-2006/n06_3_3.htm

¹³⁸ Про затвердження Національного плану розвитку системи охорони здоров'я на період до 2010 року // Постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2007 р. №815; Корнацький В. М. Проблеми здоров'я суспільства та продовження життя / В. М. Корнацький. – К.: ТОВ «Ферзь-ТА», 2006. – 136 с.; Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію: 2005 рік / за ред. Ю. В. Поляченка. – К., 2006. – 226 с.; Звіт про діяльність галузі у 2006 році / МОЗ України, 2007. – Режим доступу: <http://www.moz.gov.ua/ua/main/?docID=7600>; Москаленко В. Ф. Пріоритетні напрями протидії глобальним загрозам громадянським

харчування дають істотний лікувально-профілактичний ефект. Однак, на рівні організму такий ефект проявляється через 1-2 роки, а на рівні популяції (збільшення середньої тривалості життя, зниження смертності) – через 6-10 років.

Визначаючи здоров'я найпріоритетнішим чинником соціального благополуччя (згідно з даними Державної служби статистики України), більшість населення не дотримується способу життя, направленого на збереження та зміцнення власного здоров'я. Про це свідчать окремі соціологічні дослідження щодо ставлення населення до власного здоров'я. Так, за результатами опитування «Ставлення молоді України до здорового способу життя», проведеного Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді за підтримки ЮНІСЕФ серед молоді віком 14-35 років (2010 р.), лише 32,2% респондентів вказали, що вони «добре піклуються про стан власного здоров'я», більшість (57,8%) відповіли «посередньо піклуюся», а 8,4% – «погано піклуюся». Такі тенденції характерні і для жителів Карпатського регіону, що підтверджують дані вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 р.¹³⁹

Якісний аналіз стану здоров'я населення Карпатського регіону, представлений через самооцінку жителів даної території, свідчить про те, що більшість (понад 50%, за винятком закарпатців) вважає свій стан здоров'я добрим, 29-40% – задовільним і 7-14% – поганим (рис. 4.9).

Здоровий спосіб життя залежить від багатьох складових у їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. Саме тому механізм вирішення проблем має передбачати комплекс соціально-економічних, правових, екологічних, санітарно-гігієнічних, просвітницьких, пропагандистських, виховних, організаційних та інших заходів. Формування здорового способу життя населення – справа соціальна, а не тільки медична.

У 2010 р. робота з формування здорового способу життя в Україні, як і в попередні роки, проводилася з використанням усіх трьох форм гігієнічного виховання населення (індивідуального, групового та масового) і різноманітних його засобів за основними напрямками системи гігієнічного виховання населення з урахуванням так званого «Календаря знаменних дат»:

- гігієнічне навчання у процесі загальноосвітнього та професійного навчання;

здоров'ю та міжнародна безпека в охороні здоров'я / В. Ф. Москаленко // Охорона здоров'я України. – 2007. – №1. – С. 9-11

¹³⁹ Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 року) : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 53 с. – С. 15-17, 45.

- професійна гігієнічна підготовка за цільовим призначенням;
- гігієнічне навчання за медико-оздоровчими показаннями;

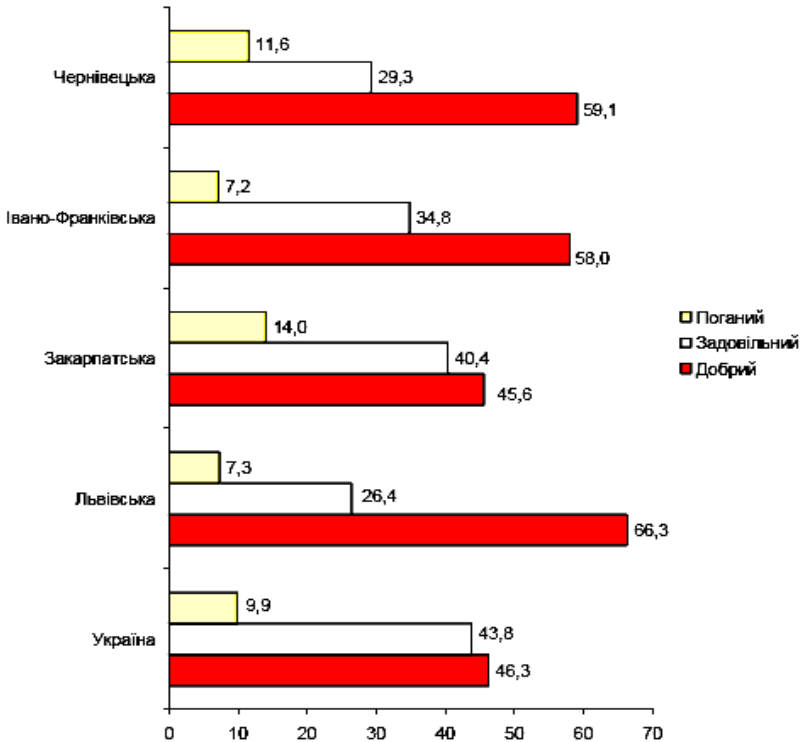

Рис. 4.9. Самооцінка стану здоров'я населення за окремими регіонами (2010 рік (Складено автором на основі джерела: Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 року) : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 53 с. – С. 17).

- гігієнічне навчання у процесі культурологічної та пропагандистської роботи.

Провідною у напрямку «Гігієнічне навчання в процесі загальноосвітнього навчання» є *валеологічна освіта* підростаючого покоління, що є реалізацією стратегії «Здоров'я через освіту». У 2010 р. суттєвих змін у цій системі гігієнічного навчання не спостерігалось. Інтегрований курс «Основи здоров'я», який входить до державного компоненту освіти, у 2009/2010 навчальному році здійснювався за навчальною програмою, затвердженою МОН України

«Основи здоров'я. Програма для 5-9-их класів середніх загальноосвітніх навчальних закладів». На вивчення предмету «Основи здоров'я» у 5-7-их класах відводиться 1 год. на тиждень, а у 8-9-их класах – 0,5 год. на тиждень. У 10-11-их класах у 2009/2010 навчальному році, як і в попередні роки, вивчався предмет «Основи безпеки життєдіяльності» по 0,5 години на тиждень за навчальною програмою «Основи безпеки життєдіяльності».

Хоча порівнювати результати соціологічних досліджень проекту програми ООН та Інституту соціальної та політичної психології не зовсім коректно, слід звернути увагу на наступне. По-перше, викладачі та вчителі як джерело інформації про здоровий спосіб життя для підростаючого покоління ще й досі не відіграють великого значення. І це при тому, що загальноосвітнє навчання має надавати фундаментальні знання з цієї проблеми. По-друге, дуже скромна роль відводиться медичним працівникам щодо інформування про здоровий спосіб життя, хоча з ними протягом року неодноразово контактує переважна більшість підростаючого покоління.

Як і в попередні роки, у 2010 р. для привернення уваги населення до актуальних проблем охорони здоров'я в окремих регіонах проводилися пропагандистські акції, присвячені як знаменним датам, так і у зв'язку з епідемічною ситуацією. Кількість проведених акцій у Карпатському регіоні коливалася від 10 у Чернівецькій області, 22-39 – Івано-Франківській та Львівській областях, до 56 – у Закарпатській області¹⁴⁰. Серед них слід відмітити Всесвітній день здоров'я, Всесвітній день боротьби з курінням, Міжнародний день некуріння, Всесвітній день боротьби зі СНІДом тощо. Однак, ефективність таких масових акцій залишається недослідженою на сьогоднішній день.

Організація та забезпечення масовості зазначених акцій потребує певного фінансового забезпечення, механізм якого у нас дотепер не розроблений. Вони потребують різноманітних диференційованих, тобто розрахованих на різні види аудиторії як відео- та аудіоматеріалів, так і популярних санітарно-освітніх матеріалів, насамперед плакатів і малоформатних видів друкованої продукції. Організаційно-методичне забезпечення діяльності з формування здорового способу життя закладів охорони здоров'я в Україні проводять центри здоров'я. Однак, останніми роками ситуація щодо мережі центрів здоров'я погіршується. Водночас, важливо мати зворотну інформацію від об'єктів пропагандистського впливу. Адже тільки вивчення поглядів, інтересів та потреб населення щодо інформації, яка надається, мотивів поведінки,

---

¹⁴⁰ Щорічна доповідь про результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2010 рік: [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 542 с. – С. 245.

ступеня довіри населення до тих чи інших методів і засобів інформації, думки населення регіону про якість санітарно-освітніх заходів, організованих регіональними органами охорони здоров'я (теле- і радіопередачі, публікації в пресі) дає змогу оперативно вносити корективи у зміст та організацію інформаційних заходів тощо. Поки що кожний регіон вимушений вирішувати ці проблеми на власний розсуд.

Важливим напрямом розвитку СДП Карпатського регіону є формування системи охорони здоров'я на *превентивних (попереджувальних)* засадах. Практично усі існуючі в світі системи охорони здоров'я, у тому числі і в Україні, головним чином орієнтовані на подолання хвороб, що вже виникли, тобто на відновлення здоров'я. Це тактика боротьби з наслідками. А формування, охорона і зміцнення здоров'я – це запобігання (превенція) хворобам, і тут, на жаль, системної діяльності не ведеться. Крім того, якщо система орієнтована виключно на хворих людей, це призводить до того, що в ринкових умовах господарювання така система працює за абсурдним принципом: «чим більше хворих, тим краще». Тому в Україні необхідні нові підходи, нова стратегія, яка здатна радикально змінити принципи функціонування такої соціальної системи.

Виходячи з того, що прогресувати може тільки здорова нація, а її здоров'я складається із здоров'я окремих людей, впливає життєво важлива необхідність кожному *визначати сьогодинішній стан свого здоров'я, складати прогноз і програму дій*, яка, в першу чергу, передбачає систематичний контроль і самоконтроль за станом здоров'я і фізичного розвитку.

Однією з причин невиконання статті 49 Конституції України (стосовно надання безоплатності медичної допомоги), Основ законодавства України про охорону здоров'я та цільових державних програм, що привело до глибокої демографічної кризи, можна вважати наявність концептуальної проблеми (а через це і відсутність стратегії розвитку) в системі охорони здоров'я. Зокрема, офіційне поняття «охорона здоров'я» ототожнюється з поняттям «медична допомога», а чіткого визначення поняття «система охорони здоров'я» та концепції збереження генофонду нації взагалі немає. Саме тому продовжує діяти затратно-розподільчий принцип використання бюджетних коштів, а існуюча (колись одна з кращих у світі) система медичної допомоги, сформована в умовах планової економіки, не може пристосуватися до ринкових умов господарювання.

Виникла двозначна ситуація: з одного боку, слід зберегти позитивний потенціал системи медичної допомоги, сформованої в умовах планової економіки, котрий руйнують ринкові умови, а з іншого боку – без зволікань потрібно починати формування принципово нової

превентивної системи охорони здоров'я, яка б виховувала відповідальну за своє здоров'я людину.

Крім несформованої превентивної системи, важливою причиною сьогоденної ситуації, коли профілактика захворювань лише декларується, є також наявність концептуальних та деонтологічних (морально-етичних) проблем у становленні валеології як науки. Без закону «Про біоетику, ноосферну та валеологічну діяльність» неможливо сформувати ефективну систему безперервної валеологічної освіти та виховання. Без підготовлених кадрів (педагогів-валеологів і лікарів-валеологів) та без відповідної інфраструктури валеологічна діяльність неможлива.

Сьогодні концептуальні пошуки ефективної системи охорони здоров'я тривають. Поки в Україні триває стихійний процес пристосування системи так званого безоплатного медичного обслуговування до ринкових умов господарювання, необхідно створювати принципово нову превентивну систему – систему охорони, зміцнення і відновлення здоров'я, яка ґрунтується на високоморальних засадах та обов'язках особистості, а також передбачає розгортання природоохоронної (ноосферної за В. І. Вернадським) і валеологічної діяльності.

Під національною системою охорони, зміцнення і відновлення здоров'я (ОЗВЗ) слід розуміти історично обумовлену і створену народом систему національних цінностей, ідеалів, традицій та обрядів, котра має за мету відтворення і прогресивний розвиток популяції, та обумовлену об'єктивними (природними, генетичними, економічними і соціально-побутовими) факторами системну діяльність на державному, громадському та особистісному рівнях, спрямовану на:

- запобігання захворювань і нещасних випадків;
- забезпечення нормального фізичного, психічного і духовного розвитку людини;
- надання своєчасної та кваліфікованої медичної допомоги і реабілітації.

З вищенаведеного випливає, що МОЗ України, аби взяти на себе всю повноту відповідальності за кінцевий результат своєї діяльності – рівень здоров'я і тривалість життя людей – повинно стати Міністерством охорони, зміцнення і відновлення здоров'я (Мін ОЗВЗ). Українська національна система ОЗВЗ повинна бути *тривекторною* на усіх організаційних рівнях (табл. 4.3).

Система валеологічної діяльності на особистому рівні дає можливість кожній людині з раннього віку стати на шлях самовдосконалення (а це – постійний процес самоосвіти, самовиховання і контрольованого фізичного розвитку)¹⁴¹. Крім того, дана система

---

¹⁴¹ Гарбаж Й. Л. Формування превентивної тривекторної системи охорони здоров'я як шлях збереження генофонду нації / Й. Л. Гарбаж, М. С. Яворський, О. О. Левицька // Сталій розвиток економіки. – 2011. – № 1'2011. – С. 17-23, С. 20.

передбачає функціонування в суспільстві реальної мотивації і стимулювання здорового способу життя та фізичного самовдосконалення (страхування здоров'я дітей та молоді через набуття кожною дитиною програми фінансового самозабезпечення з одночасним страхуванням ризиків для життя і здоров'я, проведення рейтингових спортивних змагань допризовної і призовної молоді на Призи Президента України).

Таблиця 4.3

Завдання тривекторної системи охорони, зміцнення і відновлення здоров'я*

Охорона здоров'я – екологічний вектор	Зміцнення здоров'я – валеологічний вектор	Відновлення здоров'я – медичний вектор
<ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг довкілля, екологічна освіта і виховання, тобто формування такого навколишнього середовища, яке сприяє покращенню здоров'я. 2. Епідеміологічне благополуччя населення, ветеринарна медицина. 3. Безпека життєдіяльності в праці, транспорті, на воді, в побуті, у надзвичайних ситуаціях. 4. <i>Організація природоохоронної (ноосферної) діяльності</i> силами державних структур та громадсько-політичних організацій 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Моніторинг (паспортизація) здоров'я і фізичної підготовки населення та відповідне стимулювання здорового способу життя і фізичного самовдосконалення. 2. Неперервна валеологічна освіта і виховання. 3. Фізкультурно-оздоровча робота в поєднанні з фізичним вихованням. 4. Рекреаційна діяльність, активно-руховий туризм. 5. <i>Організація руху за здоровий спосіб життя (ЗСЖ)</i> силами спеціалістів фізичної культури, педагогів та громадськості 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Швидка медична допомога та спеціальні рятувальні служби. 2. Поліклінічна допомога та стаціонарне лікування. 3. Фармація та медичне обладнання. 4. Санаторно-курортне лікування. 5. Індивідуальні програми реабілітації дітей-інвалідів. 6. <i>Профілактична медицина:</i> вакцинація і раннє виявлення патології; санітарно-гігієнічна освіта і виховання, до лікарська взаємодопомога; <i>організація руху за здоровий спосіб життя (ЗСЖ)</i> силами медичних працівників, у першу чергу, тих, котрі працюють на засадах сімейної практики

* Складено автором.

Екологічний і валеологічний вектори разом із профілактичним напрямом медицини становитимуть превентивну систему охорони здоров'я, а медичний вектор буде вагомим і ефективним настільки, наскільки медична допомога буде забезпеченою, своєчасною і кваліфікованою. Механізм реалізації превентивної тривекторної системи охорони здоров'я передбачає *комплекс заходів*, згрупованих у Д. 4.7.

Отже, формування превентивної системи охорони здоров'я треба починати з переходу від затратно-розподільної системи фінансування підсистем-векторів охорони здоров'я до бюджетно-страхової системи з орієнтацією на повне соціальне самозабезпечення громадян шляхом включення в дію основних економічних важелів превентивної системи:

- 1) впровадження *договірних засад праці* спеціалістів ОЗВЗ, які при покращенні показників здоров'я та зменшенні кількості хворих забезпечать адекватне зростання заробітної плати всіх дипломованих спеціалістів, причетних до покращення здоров'я людей;
- 2) впровадження *системи стимулювання здорового способу життя та фізичного самовдосконалення* за показниками моніторингу стану здоров'я і фізичного розвитку;
- 3) впровадження соціального самозабезпечення молодих громадян¹⁴² шляхом організації *добровільного страхування здоров'я дітей та молоді*¹⁴³ із застосуванням страхових пільг і премій, які стимулюють ЗСЖ та фізичне самовдосконалення.

Організація страхування здоров'я, на нашу думку, – це такий інноваційний підхід до вирішення проблем здоров'я, яким може реалізовуватися стратегія недопущення страхових випадків і концепція збереження генофонду нації та виконуватися Конвенція ООН «Про права дитини» (ратифікована Україною 27.02.1990 р.). Загальна

---

¹⁴² Новий вид страхування, для розробки і впровадження якого необхідні:
1) узаконені державні стандарти медичної допомоги; 2) державні тести здоров'я;
3) державні тести фізичної підготовленості населення.

¹⁴³ *Добровільне страхування здоров'я дітей і молоді* – це довгостроковий (на 10 і більше років) вид накопичення страхових платежів у особисті страхові фонди. При позитивній динаміці показників здоров'я і фізичного розвитку (за результатами моніторингу стану здоров'я і фізичної підготовленості) пропонується застосовувати 25, 50, 75 і 100%-ві пільги і навіть премії, які стимулюють здоровий спосіб життя та фізичне самовдосконалення. Із коштів страхового фонду валеологічної акціонерної страхової компанії (а не тільки з особистого страхового фонду), відповідно до встановлених державних стандартів медичної допомоги, будуть покриватися витрати на відновлення здоров'я в разі страхового випадку.

структурно-логічна схема превентивної системи ОЗВЗ на основі тривекторного підходу представлена на рис. 4.10.

Таким чином, оптимальним варіантом розв'язання медико-демографічних проблем Карпатського регіону є формування дієвої превентивної системи охорони, зміцнення і відновлення здоров'я на основі тривекторного підходу шляхом максимального залучення фінансових, матеріально-технічних ресурсів та кооперації інтелектуально-фахового потенціалу регіону та країни в цілому.

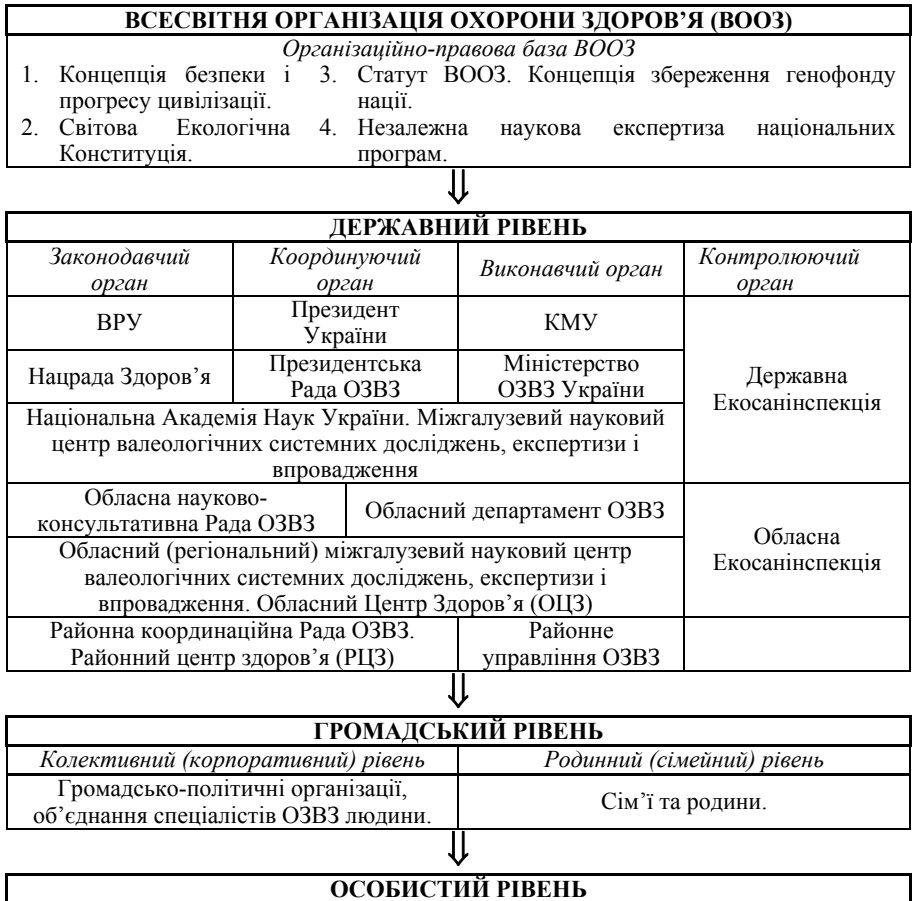

Рис. 4.10. Структурно-логічна схема формування превентивної системи ОЗВЗ (Складено автором)

Необхідність посилення роботи щодо формування здорового способу життя та профілактики цих захворювань підкреслена також у Резолюції Всеукраїнського форуму «Здорова нація». Зокрема, у Резолюції Форуму зазначалося: «Учасники Форуму вважають, що основними завданнями державної політики, справою кожного громадянина і суспільства в цілому в утвердженні здорового способу життя мають бути¹⁴⁴:

- Зменшення шкідливого впливу тютюнокуріння на здоров'я населення.
- Зменшення негативних наслідків вживання алкоголю.
- Залучення громадян України до регулярних занять фізичною культурою та спортом.
- Сприяння раціональному харчуванню населення України.
- Широке впровадження соціальної реклами про здоровий спосіб життя.
- Реформування системи охорони здоров'я для забезпечення доступності медичної допомоги на засадах суспільної справедливості.
- Запровадження системи моніторингу діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо стану громадського здоров'я та заходів з його поліпшення».

Завдяки реалізації цих завдань передбачається досягти збільшення середньої тривалості життя громадян нашої країни в найближчі 5 років до 70 років і до 2020 р. до 75 років та зменшення смертності людей працездатного віку в найближчі 5 років на 20%, а до 2020 р. – у 2 рази.

Однак, валеологічне виховання підростаючого покоління в процесі загальноосвітнього навчання наразі не є головним джерелом інформації про здоровий спосіб життя для дітей та підлітків. Щоб вирішити питання стосовно формування здорового способу життя, слід прийняти спеціальну інтегровану державну програму.

У цьому контексті одним з найважливіших завдань сучасної системи охорони здоров'я є формування у населення мотивації для усвідомленого вибору способу життя, надання усім бажаючим рекомендацій щодо індивідуалізації режимів фізичної реабілітації, здійснення моніторингу процесу оздоровлення та разом з системою фізичної культури та виховання створення необхідних умов для реалізації здорового способу життя. Але проблема в тому, що у структурі МОЗ України впродовж останніх 10 років, після ліквідації Українського центру здоров'я, відсутня структура, яка б здійснювала організаційно-методичне керівництво та координацію діяльності щодо збереження та зміцнення здоров'я населення, санітарно-гігієнічної просвіти, валеологічного виховання та формування здорового способу життя, як важливої умови та ефективного механізму підвищення

---

¹⁴⁴ Резолюція Всеукраїнського форуму «Здорова нація» від 13 вересня 2007 року. – К., 2007.

ефективності первинної та вторинної профілактики найбільш поширених захворювань, зменшення або усунення поведінкових факторів ризику населення, протидії демографічній кризі. Слід констатувати, що, на жаль, такі напрями, як валеологія/санологія, превентивна реабілітація або оздоровчо-профілактична медицина, незважаючи на пріоритет і досягнення українських вчених у цій галузі та їхній авторитет у світі, досі не здобули належного визнання та реалізації в Україні, не впроваджується система санологічного моніторингу тощо. Отже, не дивно, що переважна більшість населення нічого не робить, щоб зберегти та зміцнити власне здоров'я, щоб усунути або зменшити чинники ризику, не дотримуються принципів та засад здорового способу життя.

На наш погляд, одним із шляхів стабілізації ситуації та поступового виходу з демографічної кризи, поруч з покращанням рівня життя населення, є реформування системи охорони здоров'я на основі превентивної парадигми, збільшення фінансування та широке впровадження сучасних профілактичних та санологічних стратегій, які покликані попередити та усунути причини розвитку багатьох хронічних неінфекційних захворювань, оптимізація діяльності служби здоров'я, зокрема, шляхом відновлення діяльності Українського центру здоров'я. Український центр здоров'я повинен стати головним організаційно-методичним центром МОЗ України з проблем формування, збереження та зміцнення здоров'я населення шляхом сприяння розробці та впровадженню здоров'язберігаючої політики та превентивної парадигми охорони здоров'я, системи санологічного моніторингу та управління здоров'ям населення, ефективних технологій оздоровлення та превентивної реабілітації, утвердження здорового способу життя серед різних категорій населення, формування пріоритету та культури здоров'я у суспільстві.

Підвищення рівня здоров'я у Карпатському регіоні, як важливої складової його СДП, можна досягти, якщо оптимізувати організацію медико-санітарної допомоги населенню, забезпечити її високу якість та ефективність, пріоритетний розвиток первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини; проводити роботу з гігієнічного та валеологічного виховання населення з використанням засобів масової інформації; вживати заходи щодо створення сприятливих для здоров'я населення умов праці, навчання, виховання, проживання, водопостачання, харчування, транспортного обслуговування; забезпечити підвищення рівня наукових розробок і систем формування здорового способу життя з урахуванням економічних, соціальних, медичних, педагогічних, психологічних та інших аспектів цієї проблеми.

Розділ 5. Освітні фактори і механізми збереження та розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону

5.1. Освітні детермінанти та механізми формування й збереження соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

У двадцять першому столітті у процесі переходу суспільств до постіндустріальної стадії розвитку цивілізаційні зміни, передусім інноваційного характеру, знаходять відображення в освітній діяльності, стосуються усіх структурних елементів у системі освіти, її суб'єкт-об'єктних відносин. Процеси реформування, трансформації, модернізації освіти по ланцюжку причинно-наслідкових зв'язків змінюють якість СДП, породжують нові процеси та явища, механізми формування та реалізації СДП України, її регіонів. У наукових дослідженнях різних соціально-економічних явищ і процесів зазвичай освітні детермінанти визначають фактори, які характеризують структурні зміни в освіті та їхні взаємозв'язки. В якості освітніх детермінант окреслимо фактори, які визначають структурні компоненти змін в освіті та їх взаємозв'язки. У табл. 5.1 наведені сучасні детермінанти (фактори) розвитку освіти на рубежі XX-XXI ст. та узагальнено їхній вплив на розвиток СДП.

Постійна змінюваність знань, технологій, інформації, обставин, стилю життя тощо вимагає, щоб крім творчого засвоєння базових знань, молода людина мала потребу безперервно навчатись. В цьому плані найбільшу роль відводиться вищій освіті, яка, крім традиційних завдань – навчання, підготовка фахівців і проведення наукових досліджень, покликана реалізувати просвітницьку, культурну й цивілізаційну місію, відновлювати національні освітні традиції, відтворювати інтелектуальний та духовний потенціал нації, бути активним учасником міжнародної діяльності та дієвим актором соціально-економічних зрушень в регіоні.

Якщо до XIX ст. доступ до здобуття вищої освіти в основному визначався соціальним і майновим статусом громадян, то з другої половини XIX ст. вища освіта стає відкритою для ширшого кола представників, як правило, забезпечених верств населення.

З часу державної незалежності країни простежується великомасштабне збільшення попиту на вищу освіту, розширення функцій та зростання ролі для задоволення фахових та духовних потреб населення (табл. 5.2).

Таблиця 5.1

Сучасні освітні детермінанти (напрямки) та їхній вплив на СДП*

Детермінанти (фактори)	Змістовна характеристика	Вплив на СДП
Реалізація традиційних завдань освіти	Навчання, підготовка спеціалістів і проведення наукових досліджень, виконання культурної, етичної, просвітницької, цивілізаційної місій та функцій	Формування освічених, висококваліфікованих громадян, «які не тільки вміють, щось робити, а й здатні відповідально та стратегічно думати і піклуватися про майбутнє», інтелектуальної еліти України, а також інформованих громадян. Всебічний розвиток особистості, виховання відповідальних та інформованих громадян, готових віддавати свої сили справі творення більш досконалого суспільства майбутнього. Формування духовних якостей особистості, соціальної відповідальності, збереження, розвитку і трансляції духовної спадщини. Формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню і оновленню інтелектуального генотипу нації, виховання її духовної еліти.
Зростання ролі вищої освіти у XXI ст.	Завдання вищої освіти – готувати людей жити у складному, взаємозалежному і дуже мінливому світі. Як фактор зростання економіки та глибоких соціальних та духовних змін у національному та регіональному розвитку, якісна освіта стає умовою національної безпеки та міжнародного вивчення.	Формування освічених, висококваліфікованих громадян України, інформованих громадян. Через безперервну освіту населення усіх вікових груп отримують можливість не тільки підвищувати свій освітньо-кваліфікаційний рівень, але й ставати здатними адаптуватися до нових вимог виробничого і суспільного життя.
Глобалізація, транснаціоналізація навчання	Зростає спектр освітніх послуг, які можуть надаватися через: онлайніві та дистанційні програми освіти, створення кампусів-філіалів, інтеграцію навчальних програм, партнерські угоди між закладами освіти різних країн по проведенню спільних програм тощо.	Для всіх вікових категорій економічно активного населення відкривається широкий горизонт щодо отримання освітніх послуг з використання інформаційно-ком'ютерних технологій
Болонський процес (1999 р.)	Встановлення європейської зони вищої освіти. Активізується «вільне переміщення знань (поряд із свободою руху товарів, послуг, людей і капіталів), організація спільних дій для зняття бар'єрів між цим процесом і модернізацій університетів	Активізація й розширення мобільності студентів, викладацького й іншого персоналу, науковців для взаємного збагачення знань та культур
Зростання ролі університетів у формуванні нової економіки в Європі	Вирішення таких ключових проблем університетської освіти: «освітлення відповідного і сталого фінансування, забезпечення автономності і професіоналізму в академічній та управлінській сферах, концентрації ресурсів на формуванні „центрів майстерності та їх розвитку, приведення діяльності університетів у відповідність із стратегічними потребами регіонального розвитку, формування в Європі єдиного освітнього і науково-дослідного простору» ¹ .	Університет формує систему науково-освітню підготовку спеціаліста, забезпечує наукову компоненту освіченості. Активне формування середовища інноваційного мислення, де майбутні спеціалісти будуть прилучатися до створення нового знання та процесів його матеріалізації.

¹ Бакал А. Стівен і мамонти вітчизняної освіти / А. Бакал // День, №13(642), 7-13 квітня 2007 року.

² Європейський Союз: факти і коментарі. Випуск 31. Дескабрь 2002 – февраль 2003. – М.: Ассоциация европейских исследований, 2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aes.org.ru/rus/fact7.htm>

Детермінанти (фактори)	Змістова характеристика	Вплив на СДП
Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки	Підвищення якості професійної підготовки фахівців в Україні як найважливішої соціокультурної проблеми. Розгляд вищої освіти як важливої пріоритетної галузі національної та регіональної економіки. Адаптація вищої освіти до динамічно змінюваних потреб суспільства.	Якісна підготовка спеціалістів такого рівня, які здатні працювати з найновішою технікою, новітніми технологіями, освоювати нові знання, самостійно добувати необхідну інформацію. Запровадження механізму гнучкої адаптації випускників до умов ринку праці, підвищення їх академічної й професійної мобільності.
Побудова в Україні Національної інноваційної системи	НС – це забезпечення трьох пріоритетів розвитку: науки, освіти та наукоємного виробництва. Зростання ролі регіональних університетів у процесі створення регіональних університетських комплексів як важливих структурних елементів регіональних інноваційних систем.	Формування висококваліфікованих робітників/спеціалістів, які створюють нові знання, логістично їх оновлюють і нагромаджують, володіють впливом визначати напрями наукового пошуку, проводять наукові дослідження, беруть активну участь в обміні інформацією, знаннями.
Наука в університетах	Упровадження ідеї «структурна знань», яка визначає найістотніший зв'язок вищої освіти, дослідницької діяльності та бізнесу. В країнах Європейського Союзу ці процеси відображають закономірності формування загальноєвропейського простору вищої освіти (EHEA) та загальноєвропейського простору наукових досліджень (ERA), введення принципу «центральної ролі університетів у розвитку європейського культурного виміру»	Інноваційна модель розвитку потребує формування високої якості професійної підготовки працівників, розуміння професіоналізму і високу професійну культуру як важливої цінності суспільства. Лише за сформованості корупції спеціалістів якісного нового рівня можливо: досягти високої результативності функціонування економічних систем країни, регіонів; успішно реалізувати стратегічні вектори національного та регіонального розвитку; вийти з фінансово-економічної кризи.
Освіта для сталого розвитку (Комплексна програма) ³	Основа мета – перебудова системи навчання та виховання дітей засадах ціннісних орієнтирів та змісту сталого розвитку, що стане фундаментом не лише для ефективного засвоєння учнями знань, вмінь і навичок з усіх предметів, а й формування духовності українського суспільства.	Через освіту можна забезпечити можливість участі кожної людини у вирішенні і подоланні соціальних, економічних, екологічних проблем, з якими пов'язане викликання людства та становлення постіндустріального суспільства. Основа ціль освіти для сталого розвитку – сприяння становленню всебічно освіченої, соціально активної особистості, яка розуміє нові явища та процеси суспільного життя, володіє системою поглядів, ідейно – моральних принципів, норм поведінки, які забезпечують готовність до соціально відповідальної діяльності та неперервної освіти в швидко змінному світі. Зокрема, освіта для сталого розвитку має сприяти розповсюдженню знань про довкілля та його стан і надавати критерії, стандарти, рекомендації щодо прийняття рішень з питань охорони довкілля.
Неперервна валеологічна освіта (концепція) ⁴	Безперервність та практична шіллєспроможність як принципи валеологічної освіти забезпечують можливість продукування знань про ФЗЗСВП здоров'я в усіх ланках неперервної освіти та орієнтацію здобутих знань на реальне, практичне, зокрема, шіллєне компетентне застосування їх, у тому числі при реалізації життєвих навичок суб'єкта валеологічної освіти.	Оздоровлення учасників усіх ланок неперервної освіти, формування у них усвідомленого ставлення до свого здоров'я і здоров'я оточуючих, правильного уявлення про здоровий спосіб життя

* Складено автором

³ Постанова Кабінету Міністрів України за №634 затверджено Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті із сталого розвитку, на 2003-2015 роки [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uondmtr.at.ua/publ/eksperimentalna_dijalnist/kompleksna_programa_osvita_dlia_stalogo_rozvitku_na_period_2009_2015_pt2-1-0-5

⁴ Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні. – К.: Освіта, 1994. – 4 с.

Таблиця 5.2

Динаміка кількості студентів у ВНЗ I-IV рівнів акредитації в розрахунку на 10 тис. осіб в областях Карпатського регіону за період 1990-2012 рр.*

	1990/ 1991 н.р.	2005/ 2006 н.р.	Темп зростання контингенту за період 1990/1991- 2005/2006 н.р., %	2011/ 2012 н.р.	Темп зміни контингенту за період 2005/2006- 2011/12 н.р., %
Україна	171	577,3	337,6	506,9	87,8
Львівська	247	615,4	249,1	599,4	97,4
Ів.-Франківська	100	435,3	435,3	361	82,9
Чернівецька	126	433,6	344,1	391,5	90,3
Закарпатська	64	217,5	339,8	219,7	101,0

* Складено автором на основі джерела : стат. щорічник України за 2007 рік. Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 464 с.

Проте з середини першого десятиліття ХХІ ст. швидке зростання контингенту ВНЗ I-IV рівнів акредитації у Карпатському регіоні заміщується тенденцією скорочення їхньої чисельності як в абсолютному, так і у відносному виразі. Через негативні наслідки демографічної, соціально-економічної криз в останні роки спостерігається скорочення попиту на вищу освіту в Україні та в областях Карпатського регіону, зокрема (табл. 5.3).

За час 2005/06 н.р. – 2011/12 н.р. в Україні показник кількості студентів ВНЗ I-II рівнів на 10 тис. населення зменшився з 107,7 до 78,2 студ., а для ВНЗ III-IV рівнів відповідно з 469,6 до 428, 7 студ. В окремих областях контингент ВНЗ I-II рівнів також суттєво скоротився, особливо у Львівській та Чернівецькій областях, тоді як для ВНЗ III-IV рівнів ситуація є не такою однозначною. За аналізований період зросла кількість споживачів освітніх послуг вищої освіти в Закарпатській та Львівській обл. відповідно з 161,4 до 178,7 студ./10 тис осіб та з 495,9 до 519,5 студ./10 тис. осіб. Відзначена тенденція є результуючою багатьох динамічних змін в освітньому середовищі цих регіонів (зростання кількості ВНЗ III-IV рівнів, скорочення мережі ВНЗ I-II рівня, розгалуження мережі ВНЗ через утворення структурних підрозділів ВНЗ в інших містах України, зростання кількості іноземних студентів тощо).

Вирішення освітніх проблем формування СДП лежить у площині реалізації Болонської декларації, яка наголошує на необхідності європейської співпраці у забезпеченні якості вищої освіти, підвищенні якості підготовки фахівців, зміцненні довіри між суб'єктами освіти, академічної мобільності, сумісності систем кваліфікацій тощо. 3

введенням поняття «п'ятої свободи» – «вільного переміщення знань» (поряд із свободою руху товарів, послуг, людей і капіталів) на європейському рівні обговорюються питання спільних міждержавних дій для зняття бар'єрів цьому процесові через посилення академічної мобільності вчених, студентів, викладачів.

Таблиця 5.3

Зміна кількості студентів ВНЗ областей Карпатського регіону
за 2005/06 – 2011/12 рр.(на 10 тис. осіб)*

	Кількість населення на 1.01. 2006 р. тис. осіб	Кількість студентів на початок 2005/2006 н.р.				Кількість населення на 1.01.2012 р. тис. осіб	Кількість студентів на початок 2011/2012 н.р.			
		ВНЗ I-II	ВНЗ III-IV	ВНЗ I-II	ВНЗ III-IV		ВНЗ I-II	ВНЗ III-IV	ВНЗ I-II	ВНЗ III-IV
		тис. осіб	на 10 тис.осіб	на 10 тис.осіб	на 10 тис.осіб		осіб	на 10 тис.осіб	на 10 тис.осіб	на 10 тис.осіб
Україна	46929,5	505,3	2203,8	107,7	469,6	45598179	356768	1954789	78,2	428,7
Закарпатська	1245,5	7	20,1	56,2	161,4	1244517	5102	22234	41,0	178,7
Івано-Франківська	1388,9	18,3	42,4	131,8	305,3	1377040	14307	35404	103,9	257,1
Львівська	2577,1	30,8	127,8	119,5	495,9	2526378	20193	131243	79,9	519,5
Чернівецька	905,1	13,6	25,8	150,3	285,1	901212	10289	24990	114,2	277,3

* Складено автором на основі джерела: Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 464 с.

Академічна мобільність викладачів, студентів, науковців є інструментом для інтеграції ВНЗ у міжнародне освітнє середовище, забезпечує переміщення та обмін інформаційними та людськими ресурсами. Для окремої людини академічна мобільність – це можливість власноруч формувати свою освітню «дорожню карту» через вибір у рамках освітніх стандартів тих предметів, курсів, навчальних закладів, що відповідають власним схильностям та устремлінням. Академічна мобільність має ширше тлумачення і означає не тільки конкретні дії, технології, механізми, пов'язані з обміном викладачами та студентами.

В рамках культурологічного підходу активізація академічної мобільності є багатограним процесом інтелектуального просування, обміну науковим та культурним потенціалом, ресурсами, технологіями навчання¹⁴⁵. Крім того, збільшення можливостей отримання іноземного ступеня розцінюється як можливість підвищення рівня працевлаштування та кар'єрного зростання.

У процесі академічної мобільності спостерігається міжнародне перехресне проникнення академічних культур і практик. «Знайомство з чужими проблемами і підходами дозволяє різнобічно бачити й аналізувати свої. Не йдеться про стратегію запозичення – мова про стратегію наращення професіоналізму»¹⁴⁶.

Академічна мобільність – відносно нове явище, галузева статистика не розробляє відповідні показники. Тому особливості сучасного стану та перешкоди академічній мобільності в умовах входження України в європейську Зону вищої освіти розкривають результати експертного опитування викладачів та студентів Львівських ВНЗ¹⁴⁷. Виявлені проблеми щодо підвищення академічної мобільності викладачів та студентів стосуються та потребують: зняття мовного бар'єру; широкого інформування про можливості освітньої міграції; узгодження навчальних програм між українськими та зарубіжними ВНЗ; проблем із отриманням візи; відсутності фінансових коштів для поїздки для навчання за кордон тощо. Поетапне вирішення зазначених проблем академічної мобільності викладачів та студентів зміцнить освітню складову СДП Карпатського регіону.

Болонська стратегія, процес транснаціоналізації навчання активізували інтелектуальну міграцію як просторове переміщення фахівців високої кваліфікації, рідких професій, професіоналів. Набули поширення такі її нові форми як: публікація наукових досягнень в закордонних виданнях, часті виїзди викладачів ВНЗ за кордон для проведення наукової та викладацької діяльності, участі в конференціях, робота в закордонному ВНЗ за сумісництвом, грантова діяльність тощо. Як наслідок поєднуються два протилежні процеси: з одного боку, людський капітал українських громадян зростає. З другого боку, відбувається вимивання, своєрідне «стиснення СДП» українців, оскільки результати їхньої трудової діяльності використовуються іншими

¹⁴⁵ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/06 навчального року. Статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2006. – 27 с.

¹⁴⁶ Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 251 с.

¹⁴⁷ Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 252 с.

країнами. Але тенденція до скорочення «витоку розуму» і заміна його процесом «циркуляції розуму» через спрощення візових режимів, створення сприятливих умов працевлаштування висококваліфікованих трудових емігрантів дозволить в перспективі розраховувати на істотний приріст українського людського капіталу з новими знаннями, кваліфікаціями, новим досвідом, новими зв'язками.

Посилення тенденцій глобалізації світової економіки стає причиною збільшення обсягів міжнародного та вітчизняного ринків освітніх послуг, появи нових споживачів освітніх послуг вищої освіти – іноземних студентів. На початок 2011/12 н. р. у ВНЗ I-IV рівнів акредитації України здобували вищу освіту 42970 іноземців, кількість яких майже потроїлась проти 2003/04 н.р.. В областях Карпатського регіону найбільше приваблюють іноземних студентів ВНЗ Львівської області (1423 особи у 2011/12 н.р.), тоді як у ВНЗ Закарпатської області їх налічується у десятки разів менше (рис. 5.1). Позитивна динаміка надання освітніх послуг іноземним студентам у ВНЗ Карпатського регіону сприяє зростанню доходів українських вишів: оплата навчання іноземними студентами поповнює бюджет України на 800 млн. грн. за рік. Проживання та навчання іноземних студентів «вливає» в економіку України щороку близько 500 млн. дол. на рік. Надходження від навчання іноземних студентів дозволяють зберігати науково-педагогічний персонал ВНЗ, їхнє адресне спрямування покращує якість надання освітніх послуг для всіх студентів незалежно від громадянства¹⁴⁸.

У XXI ст. в умовах глобалізації, зі створенням Глобального інформаційного суспільства спостерігаються різні прояви практичного втілення концепції транснаціоналізації навчання, яка відкриває великі перспективи в наданні освітніх послуг для всіх вікових категорій економічно активного населення з використання інформаційно-комп'ютерних технологій. У процесі транснаціоналізації навчання збільшується частка освітніх послуг, які можуть надаватися через: онлайнові та дистанційні програми освіти, створення кампусів-філіалів, інтеграцію навчальних програм, партнерські угоди між закладами освіти різних країн по проведенню спільних програм тощо¹⁴⁹. Тож як молодь, яка ще не завершила навчання, так і підготовлені фахівці мають

---

¹⁴⁸ Судакова Г. Г. Роль и место академической мобильности в международной деятельности ВУЗа психолого-социального профиля / Г. Г. Судакова // Ученые записки Санкт-Петербургского государственного института психологии и социальной работы, 2010, вып. 2, том 14. – Санкт-Петербург, СПбГИПСР, 2010. – С. 99-103.

¹⁴⁹ Пінчук Є. Філософський аналіз тенденцій капіталізації вищої освіти в Україні та світі / Є. Пінчук // Філософія освіти. – 2008. – №1-2(7). – С. 241-253.

широкі можливості отримати якісну освітню підготовку, не залишаючи межі свого місця проживання.

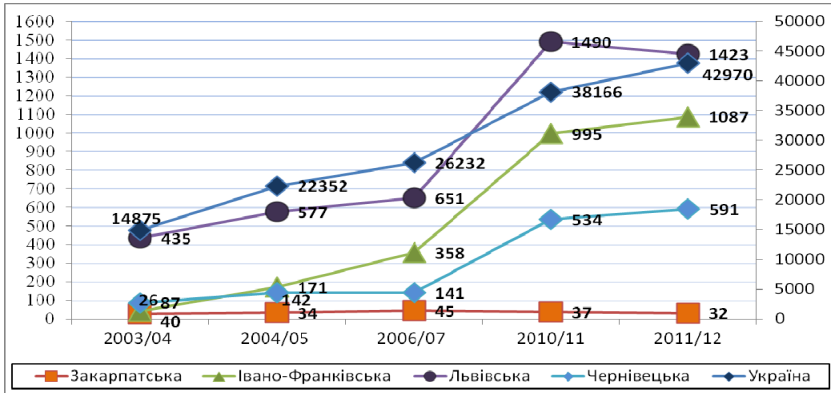

Рис. 5.1. Динаміка контингенту іноземних студентів, які навчались у ВНЗ I-IV рівнів акредитації України та Карпатського регіону у 2003/04 н.р.-2012/11 н.р. (осіб)
(Складено автором на основі: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/06 навчального року. Статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2006. – 27 с.)

Перевагами транснаціональної освіти у плані формування та збагачення СДП Українських Карпат є розширення міжнародного академічного і студентського співтовариства, збагачення культурою, активізація міжкультурних обмінів. Наукові розробки та розширення відносин з світовими центрами досліджень забезпечують розмаїтість наукових і прикладних досліджень університетів досліджуваного регіону, участь в яких викладачів, студентів, науковців сприятиме збагаченню знань та культур української та зарубіжної сторін.

Для визначення динаміки змін освітнього потенціалу населення як складової СДП можна використати не тільки статистичні показники (наприклад, попит на послуги вищої освіти населення Карпатського регіону). Вітчизняною статистикою, дослідженнями інших інституцій розроблені різні підходи до виміру освітньої складової різних соціально-економічних явищ та процесів, адаптація яких до аналізу СДП дозволить розкрити його нові грані.

Понад 10 років найбільш поширеною та адаптованою до потреб регіонального управління є методика розрахунку регіонального індексу людського розвитку, у складі якого розраховується рейтинг областей

України за рівнем охоплення освітою на всіх рівнях¹⁵⁰. За цією методикою освітній потенціал населення визначається за показниками охоплення населення всіма рівнями освіти (охоплення дітей дошкільними закладами, %; охоплення дітей початковою освітою, %; охоплення дітей та підлітків базовою середньою освітою, %; охоплення дітей та підлітків повною середньою освітою, %; чисельність студентів ВНЗ I-II рівня акредитації, на тис. осіб віком 15-23 роки; чисельність студентів ВНЗ III-IV рівня акредитації, на тис. осіб віком 17-23 роки; середня тривалість навчання, років; частка осіб із вищою освітою в населенні старше 25 років, %). Області Карпатського регіону у період 2000–2011 рр. за рівнем освіти та за індексом регіонального людського розвитку серед інших регіонів України мали наступні рейтинги (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Рейтинг областей Карпатського регіону за рівнем освіти та за індексом регіонального людського розвитку в 2000–2011 рр.*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Закарпатська												
за рівнем освіти	26	26	25	25	23	24	23	22	19	22	19	17
за ІРЛР	9	11	11	3	4	6	7	8	9	12	8	9
Івано-Франківська												
за рівнем освіти	24	23	21	21	24	23	22	25	26	27	27	27
за ІРЛР	15	19	14	15	17	13	16	13	13	9	9	23
Львівська												
за рівнем освіти	15	15	16	15	13	16	18	18	18	19	20	21
за ІРЛР	5	9	7	6	6	8	5	10	10	16	12	18
Чернівецька												
за рівнем освіти	17	18	23	22	21	18	20	23	22	20	21	16
за ІРЛР	14	15	20	12	11	24	12	17	14	18	14	12

* Складено автором на основі джерела: Бочева Г. Іноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація? / Г. Бочева, О. Бондаренко, І. Холондович. – Режим доступу : <http://noborders.org.ua/sfery-dijalnosti/rizne/inozemni-studenty-v-ukrajini-osvita-chy-ekspluatatsiya/>

¹⁵⁰ Бочева Г. Іноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація? / Г. Бочева, О. Бондаренко, І. Холондович. – Режим доступу: <http://noborders.org.ua/sfery-dijalnosti/rizne/inozemni-studenty-v-ukrajini-osvita-chy-ekspluatatsiya/>.

Рейтингова оцінка областей Карпатського регіону за рівнем освіти засвідчує, що, по-перше, вони є аутсайдерами. Це стосується усіх областей, які за рівнем освіти посідали останні позиції в рейтингу регіонів України, крім Львівської обл., освітній потенціал якої по 2004 р. перебував посередині в рейтинговій драбині. Низькі позиції досліджуваних областей зумовлені відставанням передусім за рівнем охоплення дошкільною освітою та повною середньою освітою. По-друге, порівнюючи в часі рейтинги областей за рівнем освіти з рейтингами за інтегральним показником, можна допустити, що упродовж досліджуваного періоду через погіршення показників система освіти має все менший вплив на рівень людського розвитку в областях. Через це інші складові людського розвитку в більшій мірі реалізують свої можливості у забезпеченні людського розвитку, ніж рівень освіти. Таким чином, рейтинг областей Карпатського регіону за освітнім фактором вказує на те, що тенденція до погіршення освітніх параметрів СДП, безумовно, обмежує можливості людського розвитку цих територій. Освітню складову СДП необхідно покращувати через вирішення освітніх проблем в країні та регіонах через зняття бар'єрів на шляху формування та використання освітнього потенціалу населення.

Аналітично представити освітній потенціал як індикатор ефективності формування та використання СДП регіону та його структурний елемент дозволяє методика розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів України¹⁵¹. Індекс конкурентоспроможності регіонів України є інструментом для бізнесу і політиків, за допомогою якого можна об'єктивно оцінити відносно сильні і слабкі сторони економіки регіонів України. Для визначення стану освітніх систем областей Карпатського регіону скористаємося складовою цього індексу – вища освіта та професійна підготовка. З одного боку, рівень навчання та професійної підготовки як такі, що забезпечують працівникам можливість регулярно поліпшувати свої навички на високотехнологічних робочих місцях, є необхідною умовою розвитку СДП у процесі переходу до інноваційної економіки, а отже, у складі СДП зростатиме частка інтелекто- та знаннєвомістких елементів. З другого боку, низька якість освіти та корумпованість навчання у ВНЗ знижують професійно-кваліфікаційний рівень та можливості ефективного використання зайнятих в економіці Карпатського регіону та інших регіонів. Відстежити позиції областей Карпатського регіону за якісними сторонами вищої освіти та професійної підготовки можна за рейтингом регіонів за індексом конкурентоспроможності, який є індикатором сприятливих умов та гостроти проблем в освітній сфері для забезпечення конкурентоспроможності економіки та бізнесу є (табл. 5.5, рис. 5.2).

¹⁵¹ Гленн Р. Джонс Как перебросить мост от сложных проблем транснационального образования к аккредитации / Р. Джонс Глен // Высшее образование в Европе. – Том XXVI. – 2001. – №1.

Таблиця 5.5

Рейтингова оцінка областей Карпатського регіону за рівнем вищої освіти, професійної підготовки та співпраці університетів й бізнесу у 2011 р. (в балах)*

	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	Середня оцінка за регіонами України
Рівень вищої освіти та професійної підготовки	4,07	4,33	4,61	4,3	4,45
В т.ч. Охоплення середньою освітою, %	95,4	92,9	92,8	92,1	94,39
Охоплення вищою освітою, %	29,06	52,68	81,55	53,59	61,01
Якість системи освіти	3,97	4	4,1	4,27	3,92
Доступ до Інтернету в школах	4,61	4,46	4,35	3,95	4,37
Доступність дослідницьких та освітніх послуг	4,16	4,18	4,27	4,26	4,48
Підвищення кваліфікації персоналу	3,11	3,12	3,02	3,14	3,15
Співпраця університетів та бізнесу в НДДКР	2,65	3,19	3,13	2,74	3,02

* Складено автором на основі джерела: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року: Статистичні бюлетені за відповідні роки.

Так, за рівнем вищої освіти та професійної підготовки в цілому лише система освіти Львівської обл. переважає середню оцінку в регіонах України, зокрема, за рівнем охоплення вищою освітою (81,55 проти 61,01 балів), за показниками якості системи освіти (4,1 проти 3,92 балів). Освітній потенціал інших областей Карпатського регіону є нижчим від середньої оцінки по регіонах України. Дещо краща ситуація простежується за показниками якості освітніх систем в усіх областях Карпатського регіону, які мають вищий за середній рівень бал. Відносно кращими є показники доступності до Інтернету в Закарпатській та Івано-Франківській областях. За невисокою оцінкою роботи щодо підвищення кваліфікації персоналу слід очікувати проблеми не тільки в освітній сфері, але й у сфері зайнятості та зростанні добробуту населення. Все це не може не позначитися на конкурентоспроможності областей Карпатського регіону в цілому.

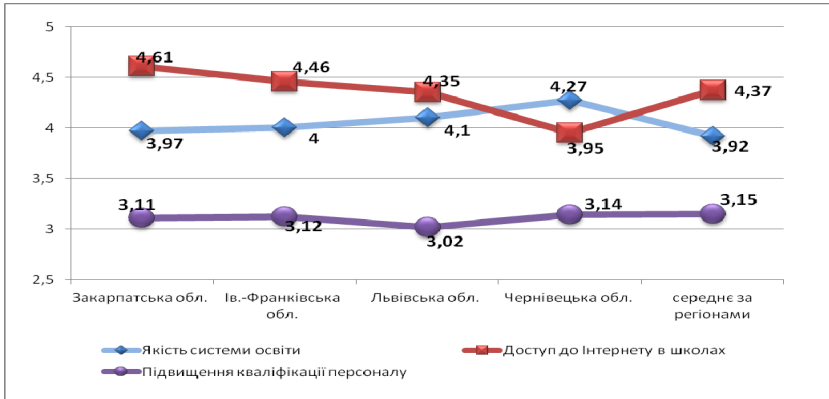

Рис. 5.2. Графічне представлення рівня розвитку вищої освіти та професійної підготовки в областях Карпатського регіону (2011 р.) (Складено автором на основі джерела: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року: Статистичні бюлетені за відповідні роки)

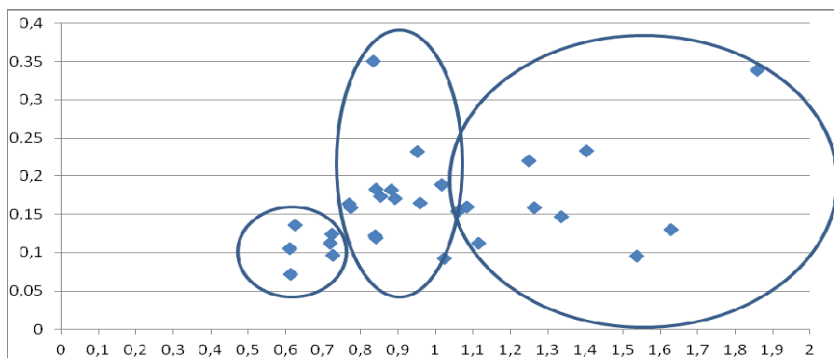
За невисоким рейтингом окремих освітніх характеристик ВНЗ областей Карпатського регіону (крім Львівської області) експерти сформулювали наступні гострі проблеми, вирішення яких стосується не лише освітньої сфери, але й по ланцюжку причинно-наслідкових зв'язків є перешкодою для формування та використання СДП. Такими проблемами є: якість освіти не відповідає очікуванням роботодавців; кількість випускників не відповідає потребам економіки; система освіти не розвиває важливих для конкурентоспроможності навиків; кошти, які виділяють на освіту, витрачаються неефективно; навчальним закладам України не вистачає фінансової та академічної автономії; недоліки планування у сфері професійно-технічної та вищої освіти; компанії не інвестують у підвищення кваліфікації та збереження персоналу. Механізми вирішення цих проблем стосуються не тільки системи освіти, але й мають розроблятися і впроваджуватися у сферу зайнятості та ринку праці, інноваційного розвитку промисловості та бізнесу в Карпатському регіоні.

Напрямки модернізації університетів, університетської освіти сьогодні перебувають в епіцентрі уваги світової спільноти, Європейської комісії (Доповідь Європейської Комісії «Про роль університетів у формуванні нової економіки в Європі»¹⁵²), державних органів влади¹⁵³. З

¹⁵² Европейский Союз: факты и комментарии. Выпуск 31. Декабрь 2002 – февраль 2003. – М. : Ассоциация европейских исследований, 2003. – Режим доступа : <http://www.aes.org.ru/rus/fact7.htm>

¹⁵³ Регіональний людський розвиток : Статистичний бюлетень / Державна служба статистики. – К., 2012. – 45 с.

точки зору реалізації концептуальної парадигми економіки знань, університет має формувати системну науково-освітню підготовку спеціаліста.

Примітка: Закарпатський державний університет (1,335; 0,147), Львівський національний університет ім. Ів. Франка (1,016; 0,189), Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (0,883; 0,182), Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (0,854; 0,173), Ужгородський національний університет (0,775; 0,158), Мукачівський державний університет (0,614; 0,072), Національний університет «Львівська політехніка» (0,952; 0,232), Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (0,892; 0,17), Українська академія друкарства (1,265; 0,158), Національний лісотехнічний університет України (0,959; 0,164), Львівський державний університет фізичної культури (1,023; 0,092), Дрогобицький державний педагогічний університет імені І.Франка (0,626; 0,136), Львівська національна музична академія ім. М.В.Лисенка (1,628; 0,13), Львівська національна академія мистецтв (1,537; 0,095), Закарпатський художній інститут (1,114; 0,112), Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького (1,86; 0,339), Буковинський державний медичний університет (1,084; 0,159), Івано-Франківський національний медичний університет (1,059; 0,154), Львівський національний аграрний університет (1,402; 0,233), Львівський національний університет ветеринарної медицини ім. С.З. Гжицького (0,841; 0,183), Університет банківської справи Національного банку України (1,25; 0,221), Львівська комерційна академія (0,839; 0,122), Львівський інститут економіки і туризму (0,834; 0,351), Львівська державна фінансова академія (0,725; 0,124), Буковинський державний фінансово-економічний університет (0,718; 0,112), Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (0,842; 0,119), Львівський державний університет внутрішніх справ (0,726; 0,096), Закарпатський угорський інститут Ференца Ракоці II (0,77; 0,163), Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького (0,611; 0,105).

Рис. 5.3. Позичування ВНЗ Карпатського регіону за індексом якості науково-дослідної та науково-технічної діяльності (вертикальна вісь) та за інтегральним критерієм рейтингу (вертикальна вісь) у 2012 р. (Складено автором)

Наукова компонента освіченості буде якісною і відповідатиме потребам нових робочих місць лише тоді, коли студент послідовно буде не тільки об'єктом, але й суб'єктом науково-дослідного процесу. Тоді його фундаментальні знання будуть трансформуватися в систему науково-прикладного пошуку, який забезпечуватиме інноваційність розвитку у вибраній сфері діяльності. Таким чином, фундаментальна освіта, поєднана з участю у науково-дослідній діяльності, формує здатність до цілісного мислення, розуміння взаємозв'язків між окремим галузями знання та конкретними виробничими функціями.

Органічно доповнюючи підготовку спеціалістів науковою діяльністю, університети тим самим створюють можливості для активного формування середовища інноваційного мислення. Поєднуючи засвоєння знань, їх нагромадження з науковим пошуком, майбутні спеціалісти вже на студентській лаві долучаються до створення нового знання та процесів його матеріалізації. Таким чином, через розвиток фундаментальних та наукових досліджень в сучасних університетах генерується нова якісна характеристика СДП.

Активізація наукової діяльності університетів та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом з метою підготовки нового покоління висококваліфікованих фахівців для наукоємних галузей національної економіки і виконання конкурентоспроможних наукових розробок творить та збагачує науково-дослідний потенціал ВНЗ. Здобутки у сфері науково-дослідної роботи ВНЗ є запорукою поліпшення позицій на ринку освітніх послуг, а також підставою для здобуття високих місць в освітніх рейтингах.

Провідні університети Карпатського регіону, які підвищили вимоги до управлінської культури, до якості людських ресурсів, зазвичай більше уваги приділяють науково-дослідній роботі та інноваційній діяльності. Цей аспект збагачення СДП можна відстежити за рейтингом ВНЗ України 2012¹⁵⁴ (включені 29 ВНЗ областей Карпатського регіону). Порівнюючи індекс якості науково-дослідної й науково-технічної діяльності та інтегральний індекс (характеризує результативність діяльності ВНЗ), можна стратифікувати ВНЗ за якістю освіти, виділити групи елітних університетів тощо (рис. 5.3).

За методичною умовою рейтингу щодо поділу ВНЗ на підгрупи за значенням інтегрального індексу (ІПІ) в освітньому просторі Карпатського регіону можна утворити три групи (кластери) ВНЗ. В першу групу з успішною освітньою діяльністю ($ІПІ \geq 1$) увійшли 10 ВНЗ, в групу з достатньою успішною діяльністю ($1 > ІПІ \geq 0,75$) – 13 ВНЗ, з частково

¹⁵⁴ Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики. – К., 2012. – 45 с. – С. 29, 31, 34

успішною діяльністю ($0,75 > IPI \geq 0,5$) – 6 ВНЗ. Незалежно від критерію успішної діяльності ВНЗ науково-дослідна та науково-технічна діяльність займає помітну, відносно сталу частку у кожній із груп і аж ніяк не властива ВНЗ, які ідентифіковані як проблемні ($0,5 > IPI \geq 0$).

Таким чином, за аналізом рейтингових даних споживачі освітніх послуг, центральні й місцеві органи управління освітою і наукою отримують інформацію про стан й позиціонування університетів на ринку освітніх послуг і ринку праці на регіональному рівні. Дбаючи про підвищення конкурентоспроможності регіону, пропонуючи механізми розвитку освітнього потенціалу ВНЗ, організаційні механізми реалізації зв'язку освіти, науки та бізнесу, нові форми й методи регулювання регіонального ринку праці в умовах подолання фінансової кризи, суб'єкти регіонального управління формують стратегію розвитку СДП регіону.

На міжнародному, європейському, українському рівнях найтісніший зв'язок вищої освіти, дослідницької діяльності та технологічних інновацій знайшли втілення в ідеї «трикутника знань». На міжнародному рівні ідейні засади «трикутника знань» містяться у Звіті ЮНЕСКО «До суспільств знань» (2005 р.). В європейському контексті ідея «трикутника знань» відображає закономірності формування загальноєвропейського простору вищої освіти (EHEA) та загальноєвропейського простору наукових досліджень (ERA), введення принципу «центральної ролі університетів у розвитку європейського культурного виміру».

Реалізація українських стратегічних документів (Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів), концепцій (Концепція розвитку національної інноваційної системи) також тісно пов'язана з формуванням основних передумов та практичним виконанням замислу «трикутника знань». Усі ці документи одноставні в тому, що реалізувати курс на інноваційну модель розвитку неможливо без високої якості професійної підготовки працівників, без розуміння професіоналізму і високої професійної культури як важливої цінності суспільства. Лише за сформованості корпусу спеціалістів якісно нового рівня можливо: досягти високої результативності функціонування економічних систем країни, регіонів; успішно реалізувати стратегічні вектори національного та регіонального розвитку; вийти з фінансово-економічної кризи.

Щоб показати, як реалізується «трикутник знань» у ВНЗ, проаналізуємо позицію вишів Карпатського регіону щодо співпраці університетів та бізнесу в НДДКР та доступності дослідницьких та освітніх послуг (рис. 5.4).

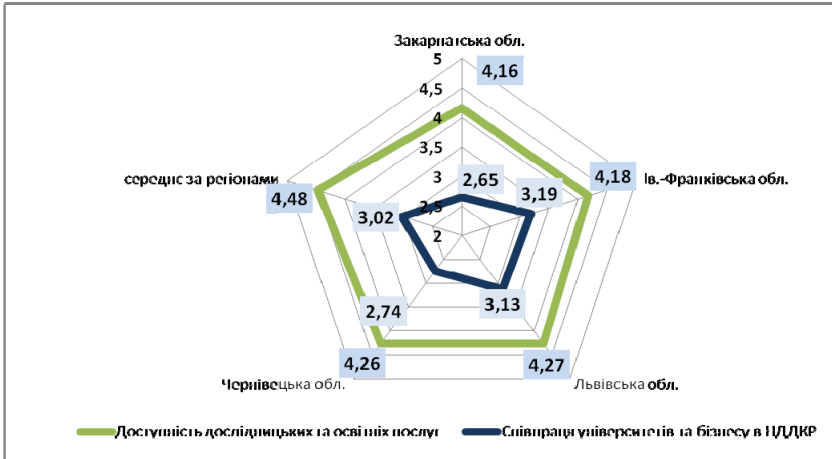

Рис. 5.4. Графічне представлення індикаторів, які розкривають ідею «трикутника знань» в областях Карпатського регіону (2011 р.) (Складено автором)

За першим показником позиції ВНЗ всіх областей Карпатського регіону знаходяться нижче середнього по регіонах значення. Щодо доступності до дослідницьких та освітніх послуг, то картина тут аналогічна. Якщо вважати, що розвиток освітньо-наукового потенціалу ВНЗ є стабільним та достатньо високим, то викликає занепокоєння інша тенденція – низька затребуваність наукових розробок та інновацій в економіці регіону. Причина цього – низька інноваційна активність підприємств регіону, тому й кооперація з університетами залишається ще на низькому рівні. Попри те, що у системі освіти сформовані передумови інноваційного розвитку економіки, все ж ефективне використання високого науково-освітнього потенціалу університетів можливе лише за умови зростання частки інноваційно активних підприємств в регіоні.

Формування в Україні національної інноваційної системи, регіональних інноваційних систем базується на зростанні ролі університетів як центрів навчально-наукових інноваційних комплексів. Нова якість науково-освітньої діяльності може бути досягнута через поступове відновлення університетами органічної єдності навчального процесу з науково-дослідною роботою і це сприятиме: підготовці фахівців для пріоритетних сфер і галузей діяльності; розвитку науково-дослідної бази регіону; активізації інноваційних процесів у виробничих галузях, у сфері послуг тощо. Відповідно в освітній структурі СДП Карпатського регіону зростатиме частка висококваліфікованих робітників, спеціалістів, які створюють нові знання, постійно їх оновлюють і нагромаджують, володіють вмінням визначати напрями наукового пошуку, проводити наукові дослідження, беруть активну участь в обміні інформацією,

знаннями. Тоді на ринку праці збільшуватиметься пропозиція висококваліфікованих працівників, представників як традиційних, так й новітніх професійних напрямків, у трудовій діяльності яких домінуватиме інтелектуальне та інноваційне наповнення.

5.2. Інноваційна трансформація регіональних освітніх систем і розвиток соціально-демографічного потенціалу

СДП сьогодні є надзвичайно актуальною до вивчення категорією, що обумовлено її складною внутрішньою структурою, яка комплексно відображає закономірності розвитку різних сфер суспільного життя. Серед складових СДП, носієм якого є все населення регіону, в нинішніх умовах становлення суспільства знань особливої ваги набуває освітня. Дана складова перебуває у тісній взаємодії з інтелектуальною та в значній мірі детермінується інноваційними процесами загальнодержавного і регіонального виміру.

Вивчення СДП регіону (у нашому дослідженні – Карпатського) обумовлює необхідність звернення до такого системного явища, як регіональні освітні системи (РОС), які в областях України хоча й набувають наразі стихійних неврегульованих ознак, проте все більше вирізняються просторово-договірними характеристиками. Базування на розвитку РОС є відмінною передумовою забезпечення розвитку СДП регіону і навпаки, зокрема з орієнтацією на інноваційні пріоритети.

Таким чином, у нинішніх умовах розвиток РОС з їх трансформаціями повинен здійснюватись у тісному взаємозв'язку з розвитком СДП регіону, що комплексно відображає соціальні, економічні, культурні, духовні, політичні та інші процеси в суспільстві.

Виходячи з таких тверджень, насамперед, обґрунтуємо необхідність інноваційних трансформацій РОС як важливої передумови розвитку СДП регіону.

Впровадження інновацій у сфери людської діяльності в наш час більшість держав визначають як головну мету становлення конкурентної економіки та поступального розвитку суспільства. Без впровадження інновацій в освітньому процесі неможливо отримати інноваційний результат у близькому майбутньому та віддаленій перспективі, адже сприйняття інновацій на етапі навчання стимулює їх створення у подальшому.

Як відомо, вперше термін «інновації» для економічної науки сформував Йозеф Шумпетер в 1934 р.¹⁵⁵. Він визначив інновації як нововведення, які реалізують суб'єкти економічної діяльності. Інноваціями

---

¹⁵⁵ Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітанню. Фонд «Ефективне управління», 2011. – 205 с.

в його розумінні могли бути наукові відкриття, технічні винаходи, нові технології чи види виробів, нові функції виробництва або їх комбінація.

Інновації в сучасному розумінні досить часто розглядають у двох видах трактування. За першим – це комплекс усіх етапів створення нововведень, починаючи від фундаментальних досліджень до всіх причетних до життєвого циклу ресурсів та засобів; за другим – це тільки завершальні етапи впровадження та освоєння наукової технології чи наукоємної продукції¹⁵⁶. Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери¹⁵⁷.

Поширена практика розглядати інновації тільки в контексті впровадження новітніх технологій, на наш погляд, є невірною. Адже інноваціями можуть бути нові організаційні процеси, використання нетрадиційних для якоїсь сфери підходів та інші способи, які безпосередньо можуть не спиратися на використання зовсім нових технологій, але модернізувати існуючу систему таким чином, що вона розвивається та стає конкурентоздатною на регіональному чи глобальному ринку.

Вивчення інноваційного розвитку в системі освіти нині набуває особливої ваги. Насамперед, привертає увагу той факт, що 90% всієї кількості знань, якими володіє людство, отримані за останні 30 років¹⁵⁸. Це засвідчує прискорені темпи продукування нових знань, які концентруються в найбільш розвинених країнах та вимагають від України особливої уваги в цьому руслі, зокрема пошуку оптимальних шляхів трансформації РОС на інноваційній основі.

Серед підходів до інновацій в освіті можна виділити, насамперед, педагогічний підхід. Так, В.М. Вакуленко розглядає інновації в освіті як реалізоване нововведення – у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності та виховання особистості, в формах організації управління освітньою системою, а також в організаційній структурі закладів освіти, у

¹⁵⁶ Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітанню. Фонд «Ефективне управління», 2011. – 205 с. – С. 120, 128, 148, 196.

¹⁵⁷ Европейский Союз: факты и комментарии. Выпуск 31. Декабрь 2002-февраль 2003. – М. : Ассоциация европейских исследований, 2003. – Режим доступа : <http://www.aes.org.ru/rus/fact7.htm>.

¹⁵⁸ Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки / Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. №1155.

засобах навчання та виховання і в підходах до соціальних послуг в освіті, що суттєво підвищує якість, ефективність та результативність навчально-виховного процесу¹⁵⁹. Таким чином, вчений у першу чергу звертає увагу на можливості сфер застосування інновацій, які можуть диференціюватись від управлінських до процесних аспектів.

В основному інновації за областю впровадження поділяють на ті, що призначенні для створення нового продукту і мають назву продуктивних, та такі, що модернізують організацію процесу виробництва і мають назву процесуальних. Для сфери освітніх послуг впровадження продуктивних інновацій є дуже важким завданням, адже результат діяльності освітньої сфери – це навчання та його результат у вигляді кваліфікованих спеціалістів і науковців. Створення нового інноваційного продукту тут можливе лише у вигляді нових методів навчання, до яких можна віднести, для прикладу, дистанційне навчання та навчання з віддаленим наданням навчальних матеріалів і перевіркою успішності (e-learning), а також надання освітніх послуг людям з обмеженими можливостями (надзвичайно важливий соціальний напрям функціонування РОС). Процесуальні інновації в освітніх системах передбачують внесення нових видів організації управління, педагогічного процесу, поєднання освітнього процесу та виробничих практик, інтеграції освіти, виробництва та науки для отримання кращого економічного результату.

Для детальнішого дослідження терміну інноваційного розвитку та особливостей інноваційної трансформації РОС, необхідно більш докладно виділити типи інновацій та їх можливість впровадження в розвиток таких систем.

За значущістю в економічному плані виділяють наступні типи інновацій:

- інтегральні або комплексні інновації – такі, що комплексно детермінують економічну складову певної сфери, визначаючи оптимальний набір на основі попиту ринку;
- базисні або фундаментальні інновації, що розробляються завдяки фундаментальним науковим дослідженням;
- покращуючі – інновації, що призначенні підвищити результативність та ефективність існуючих на ринку послуг.

За направленістю результатів та об'єкту застосування виділяють наступні типи інновацій:

- продуктивні – ті, які ставлять за мету створення на ринку нового інноваційного та більш конкурентоздатного продукту;

---

¹⁵⁹ Рейтинг МОНмолодьспорту України ВНЗ III-IV рівнів акредитації у 2012 році / За матеріалами газети «Освіта України». – 2012. – №26.

- ринкові – інновації, що створенні для просування на нових ринках товарів та послуг;
- інноваційні процеси, які покликані покращити функціонування певних систем, вносячи інновації в їх функціонування та управління¹⁶⁰;
- маркетингові, спрямовані на просування послуг РОС, пошуку нових сегментних можливостей;
- локальні, що дозволяють зосереджувати ресурсний потенціал на розвитку конкретного об'єкта;
- реактивні – як реакція на зміни на ринку.

За функціональністю та сферою застосування інновації можуть бути наступних типів:

- технологічні – інновації, що забезпечують оптимізацію та автоматизацію процесу надання освітніх послуг;
- організаційно-управлінські, що дозволяють ефективізувати систему управління РОС;
- соціальні, що передбачають орієнтацію на соціально незахищені категорії осіб, у тому числі вже згадуваних осіб з обмеженими фізичними можливостями, осіб похилого віку (нові прогресивні форми геріатричної допомоги) тощо;
- індивідуальні, спрямовані на окремих суб'єктів-учасників РОС, переважно споживачів освітніх послуг;
- інформаційні, які передбачають формування й удосконалення інформаційного забезпечення функціонування РОС.

За ступенем новизни слід виділяти інновації наступних типів:

- радикальні – такі, що докорінно модернізують існуючу систему або освітню послугу;
- ітеративні або інкрементальні – більшість інновацій є по-суті доопрацюванням існуючих технологій, відповідно в освіті такий тип інновацій повинен бути домінуючим, адже радикальні зміни можуть деформувати існуюче сприйняття освітнього процесу;
- спонтанні – часто вимушені або й хаотичні нововведення;
- процесуальні – такі, що стосуються різних аспектів освіти як процесу надання послуг.

Також за причинами виникнення можна виділити дві групи інновацій: реактивні як реакцію на якісь події на ринку, соціально-економічні явища чи економічні процеси; стратегічні – інновації, які впроваджуються за допомогою розроблених стратегій та комплексних заходів.

---

¹⁶⁰ Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер.с англ. / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.

Необхідно згадати також про явище псевдоінновацій, що може негативно впливати на розвиток будь-якої системи та конкурентоздатність її основних елементів і кінцевого вихідного продукту¹⁶¹. Явище псевдоінновацій отримало широке розповсюдження в гонитві за інноваціями в усіх галузях економіки, в нього вкладається переважно зміст віртуальної інновації, яка є несуттєвою та не дає значний кінцевий ефект. Очевидно, що будь-яка інновація, для якої неправильно оцінено кінцевий ефект модернізації продукту чи складової системи, може в кінцевому результаті не дати очікуваного ефекту та перетворитись на неефективне впровадження навіть найновітніших прогресивних технологій. Псевдоінноваціям приділяється велика увага останнім часом, адже вони здатні гальмувати інноваційний розвиток та оцінка такого явища дасть змогу ефективніше моделювати та впроваджувати інновації, спираючись на невдалий досвід подібних випадків у минулому.

Щодо псевдоінновацій РОС, які помітно гальмують необхідні трансформації в напрямку відповідності новітнім вимогам інформаційного суспільства, то тут слід конкретизувати основні причини їх наявності, які формуються у зв'язку з:

- частими, несистематичними, непослідовними реформами в системі освіти, які супроводжуються змінами урядів та низкою пропагандистських заходів, що в цілому лише деструктивують вітчизняну освітню систему та й на ділі понижують її імідж у світовому інформаційному просторі;
- гонитвою за стандартами Болонського процесу, які ставляться вимогою перед Україною Європейським Співтовариством та заходи щодо їх виконання реалізуються в обмеженому часовому вимірі і з залишковим фінансовим забезпеченням;
- деформаціями ціннісного сприйняття продукування і використання інновацій в освітній сфері з пониженням науково-дослідної діяльності освітніх установ у силу задовільних умов праці (у першу чергу – рівня заробітної плати) та інших організаційних недоліків навчального процесу (сталості розподілу педагогічного навантаження, зміни навчальних планів і програм та їх змістовного наповнення, значної частки неефективної методичної роботи тощо), що обмежує часові можливості інноваційної діяльності працівників освіти.

---

¹⁶¹ Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры): пер.с англ. / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с. – С. 231.

Щоб ефективно визначити параметри та сфери застосування інновацій на елементи РОС, а також визначити суть їх інноваційного розвитку, необхідно встановити, які їх види застосовуються конкретно щодо освітніх систем та сферу їх предметного застосування. Важливо також конкретизувати, які специфічні характеристики застосування таких інновацій у Карпатському регіоні за просторовою ознакою, тобто рівнем охопленості територій (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Види інновацій та сфери їх застосування в РОС*

Критерій класифікації	Вид інновації	Сфера застосування в РОС	Ефект від впровадження	Застосування в Карпатському регіоні
За значущістю в економічному плані	Інтегральні	Вся структура РОС	Загальний розвиток РОС	Весь Карпатський регіон
	Фундаментальні	Педагогічна та наукова складова РОС, навчальні заклади, ВУЗи	Підвищення конкурентоздатності РОС та продуктів її діяльності	
	Покращуючі	Вся структура РОС	Загальний розвиток РОС	
За направленістю результатів та об'єкта застосування	Продуктивні	Педагогічна складова РОС, навчальні заклади	Створення нових видів освітніх послуг	Малі міста Карпатського регіону
	Ринкові	Навчальні заклади, діяльність на міжрегіональних ринках	Охоплення нових ринків надання освітніх послуг	РОС в межах областей Карпатського регіону
	Локальні	Вся структура РОС	Розвиток конкретних елементів системи	
	Інноваційні процеси	Вся структура РОС	Загальний розвиток РОС	Весь Карпатський регіон
	Маркетингові	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	
	Реактивні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	

Критерій класифікації	Вид інновації	Сфера застосування в РОС	Ефект від впровадження	Застосування в Карпатському регіоні
За функціональністю та сферою застосування	Технологічні	Вся структура РОС	Підвищення ефективності функціонування РОС за рахунок оптимізації процесу функціонування її підсистем	РОС в межах областей Карпатського регіону
	Організаційно-управлінські	Підсистема управління РОС	Підвищення ефективності розвитку РОС, реактивності та конкурентоздатності	
	Соціальні	Педагогічна підсистема, навчальні заклади та громадські організації	Підвищення конкурентоздатності випускників РОС	Весь Карпатський регіон
	Індивідуальні	Педагогічна підсистема, навчальні заклади та громадські організації	Підвищення конкурентоздатності випускників РОС	
	Інформаційні	Педагогічна підсистема, навчальні заклади та громадські організації	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	
За ступенем новизни:	Радикальні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	РОС в межах областей Карпатського регіону
	Ітеративні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	
	Спонтанні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	
	Процесуальні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників	

* Складено автором.

Розуміючи основні типи інновацій та можливі сфери їх застосування щодо РОС, що дозволить забезпечити їх трансформацію згідно новітніх викликів інформаційного суспільства, конкретизуємо сутність інноваційного розвитку досліджуваних систем, опираючись на існуючі нині напрацювання за цим напрямом, які є досить обмеженими.

За світовими стандартами інноваційною вважають таку модель розвитку країни, яка безпосередньо ґрунтується на отриманні нових наукових результатів та їх технологічному впровадженні у виробництво, забезпечуючи приріст ВВП, головним чином, за рахунок виробництва і реалізації наукоємної продукції та послуг¹⁶².

У дослідженнях В. Антонюк, О. Амоші, В. Онікієнка та інших провідних українських вчених інноваційний розвиток розглядається як процес, завжди цілеспрямований, керований, безперервний, щодо змін у різних сферах життєдіяльності заради задоволення потреб, досягнення певного рівня конкурентоспроможності економіки, високого рівня життя та відтворення людини як творця нового на основі використання інтелектуального та креативного потенціалу суспільства^{163, 164}.

Розуміючи такі підходи, вважаємо за доцільне розглядати інноваційний розвиток як таку модель розвитку, що визначається особливістю активного використання інновацій у вигляді нових прогресивних технологій, прогресивними організаційними й управлінськими рішеннями, створенням нових видів продукту та охоплення нових ніш та сфер на ринку. Суть інноваційного розвитку РОС полягає не тільки та не стільки в застосуванні нових технологій до підсистем та складових РОС, як у впровадженні заходів, що стимулюватимуть розвиток самої системи та її організацію, підвищення ефективності функціонування її складових та засобів управління, покращення кінцевого продукту на ринку освітніх послуг у регіоні та конкурентоздатних висококваліфікованих випускників для регіонального ринку праці, науковців для наукової підсистеми регіону. У той саме час використання таких новітніх інформаційних технологій, як розширення сфери надання освітніх послуг за допомогою

¹⁶² Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики : монографія / Соловйов В. П., Кореняко Г. І., Головатюк В. М. – К. : Фенікс, 2008. – 224 с. – С. 36.

¹⁶³ Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку: моногр. / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 308 с. – С. 12.

¹⁶⁴ Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон. – К. : ВПІС України НАН України, 2006. – 480 с. – С. 31.

інтерактивного оточення, віртуальних лабораторій, тестування онлайн, доступність навчальних матеріалів в електронному вигляді, комп'ютерні симуляції тощо дозволяють внести сучасну концепцію в навчальний процес та значно прискорити впровадження інновацій і отримати максимальний ефект від них.

З'ясування сутності інноваційного розвитку РОС, насамперед, потребує усвідомлення проблем його забезпечення, які виражаються у вкрай недосконалий державній політиці в сфері науки та інновацій. На жаль, нині поширена практика ігнорування нормативно-правової бази регулювання інноваційної діяльності, безсистемність і некоординованість державних та галузевих програм, відсутність міжсекторальної і міжвідомчої взаємодії при реалізації інноваційної політики, а також надзвичайно низька ефективність угод з виробничою кооперації. Як наслідок, маємо ситуацію формування стійких ознак стагнації інноваційної сфери і прогресуюче відставання інноваційної складової розвитку України від розвинутих країн, що суперечить глобальній тенденції формування інформаційного суспільства¹⁶⁵.

Важливо розуміти, що модель інноваційного розвитку РОС повинна базуватись на системному впровадженні інновацій на всіх рівнях системи, правильному визначенні об'єкту впровадження інновацій, джерелах їх створення та способів застосування, аналізі ефекту і розбіжності з очікуваними результатами.

Мета інноваційного розвитку РОС – підвищення ефективності функціонування освітнього комплексу в регіоні, зростання конкурентоздатності його основних елементів, управління й організації та забезпечення висококваліфікованими спеціалістами регіонального ринку праці з одночасним задоволенням попиту наукової підсистеми регіону.

Модель інноваційного розвитку РОС можна представити у вигляді схеми впливу та впровадження інновацій на основні її складові (рис. 5.5).

Питання джерела генерації інновацій для інноваційного розвитку РОС є ключовим, адже без наявності основного засобу, яким повинен здійснюватися цей розвиток, виконання такого завдання є неможливим завданням. Серед можливих джерел генерації інновацій для підсистем РОС та для загального її інноваційного розвитку можна розглядати:

- цільові державні та регіональні програми розвитку освіти;
- інвестиції в освіту як кількісне джерело розвитку РОС;
- впровадження інновацій навчальними закладами в навчальний процес;

---

¹⁶⁵ Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы / С. Р. Яголковский ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 270 с. – С. 157.

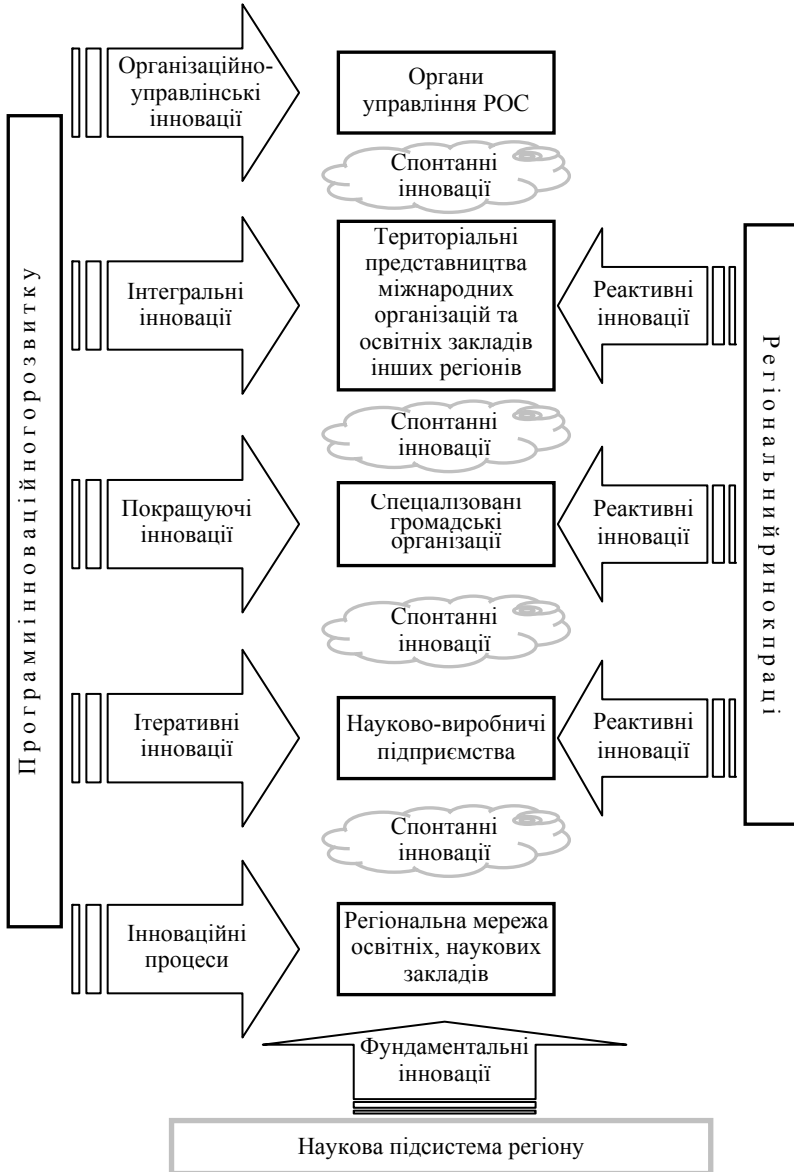

Рис. 5.5. Схема впровадження видів інновацій на основні складові РОС
Складено автором

- педагогічні інновації у вигляді способів викладання та вибору предметів, проведення контролю успішності, складання тестів, організації віртуальних навчальних засобів практичного впровадження, лабораторій;
- державні інновації в процес незалежних тестувань, сертифікацій та способів контролю якості освіти;
- інновації навчальних закладів у вигляді впровадження нових видів освітніх послуг;
- інновації в інтелектуальний капітал навчальних закладів, що представлений як сукупність людського капіталу, організаційного капіталу та капіталу взаємодії з споживачами освітніх послуг, партнерами та інститутами ринку¹⁶⁶;
- переймання позитивного закордонного досвіду провідних та високо розвинутих держав.

За дослідженнями ЄС «Прогрес у досягненні цілей Лісабонської угоди в галузі освіти та професійної підготовки – Показники та критерії 2008» у 2008 році в освіту інвестували найбільше в відсотковому відношенні Данія, Швеція та Кіпр (близько 7% від ВВП), в абсолютному США (4,8%) та Японія (3,5%). Основним джерелом інвестицій в освіту в розвинутих країнах є державні інвестиції, хоча достатньо високий рівень також і приватних інвестицій в освіту¹⁶⁷. Інвестиції в освіту є одним з основних та ефективних джерел генерування інновацій, необхідних для розвитку РОС, адже переважно інвестор хоче отримати вартісний результат вкладення своїх коштів.

На жаль, досягненню поставлених цілей найчастіше заважає обмеженість фінансових ресурсів, що не дає можливості суттєво покращити розвиток освіти у Карпатському регіону. Серед основних проблем спостерігаються наступні:

- не забезпечується неперервність освіти: якщо дошкільна та середня освіта знаходиться ще більш менше на середньому рівні, то професійно-технічна та вища освіта вже малодоступні;
- не розвивається приватний сектор надання освітніх послуг;
- спостерігається низька конкуренція через невелику кількість освітніх закладів;
- практично відсутні заклади для дітей з вадами розвитку та соціальної реабілітації;

---

¹⁶⁶ Шилов К.В. Классификация инноваций [Текст] / К.В. Шилов // Инновации в образовании. – 2007. – №3. – С. 52-58.

¹⁶⁷ Левченко О. М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку : монографія / О. М. Левченко. – Кіровоград : КОД, 2009. – 375 с.

- кількість учнів на різних етапах навчання невпинно скорочується, що приведе до подальшого підсилення тренду скорочення навчальних закладів;
- слабка матеріально-технічна база навчальних закладів;
- низька кваліфікація вчителів та викладачів.

Наприклад, у Львівській області лише 45% педагогічних працівників мають вищу освіту, близько 48% – базову вищу освіту та 7% середню освіту, у Чернівецькій області лише 35% вихователів мало вищу освіту. Одним із показників, яким можна охарактеризувати доступність та ефективність використання інформаційних технологій у навчальному процесі є кількість учнів, які припадають на один комп'ютер. У м. Бориславі – 62 учні/комп'ютер, м. Дрогобичі – 57 учнів/комп'ютер, м. Самбір – 54 учні/комп'ютер, м. Стрий – 37 учнів/комп'ютер, м. Трускавець – 33 учні/комп'ютер, м. Новодністровськ – 10,7 учнів/комп'ютер, окрім того із 27 шкільних комп'ютерів майже 40% застаріли. У м. Новодністровськ немає жодного комп'ютера нового покоління, а кількість учнів охоплених комп'ютерним вихованням не перевищує 44%. Для порівняння: у Франції 1 комп'ютер розраховано на 3 учнів, у Польщі – на 7, у Японії, Німеччині, США – менше ніж на 2 школярів. Нажаль, рівень інформаційного доступу до мережі Інтернет у загальноосвітніх навчальних закладах міст не досягає 100%, наприклад у м. Дрогобичі не перевищує 35%, м. Бориславі – 60%, м. Самборі – 75%. Суттєво знижує якісне використання Інтернет-зв'язку підключення через телефонну лінію, оскільки ефективність такого з'єднання дуже низька¹⁶⁸.

Поряд з кількісними методами отримання інновацій для інноваційного розвитку необхідно адаптовувати існуючі методи якісного характеру для освітнього процесу. Одним з можливих прикладів такої адаптації може слугувати впровадження технології стартапів в освіті. Start-ups (від слова запускати) в розвинутих країнах заходу та Україні стали одним з основних генераторів ідей для ринку високих технологій, особливо програмування та Інтернет-технологій. Це молоді компанії з новими ідеями, які підтримуються інвестиційними фондами, фондами розвитку та бізнесом. Пізніше ідеї, що були найбільш ефективними та приносять віддачу, отримують подальше фінансування або викуповуються великими компаніями задля впровадження у власний бізнес. Серед найбільш успішних стартапів – Wikipedia, Facebook, Youtube та інші великі хайтек-компанії, що стали гігантами ринку або були викуплені великими

¹⁶⁸ Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку: моногр. / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 308 с.

корпораціями. Великі компанії дуже часто організовують конкурси для виявлення прогресивних ідей в талановитій молоді, зокрема, тут можна згадати про конкурс від Microsoft ImagineCup¹⁶⁹, та конкурс серед розробників Google Summer Code. За грошові призи великі компанії отримують потрібні їм в певних областях нові ідеї, яких оцінюють судді та впроваджують їх в подальшому в своєму виробництві нових продуктів і послуг. Такі способи виявлення індивідуальних інновацій дуже корисні для педагогічної діяльності в РОС, освоєння нових видів освітніх послуг та ніш на ринках надання таких послуг для освітніх продуктів, проведення оцінки якості отримання знань у регіонах, визначення причин і факторів інноваційної успішності тих чи інших регіонів та особливостей розвитку і функціонування їх РОС.

Визначення методів та джерел генерування інновацій для впровадження в РОС та забезпечення їх інноваційного розвитку дасть змогу сформулювати його напрямки та спосіб комплексного впровадження. Комплексне впровадження на РОС повинно здійснюватись з поширенням інновацій на усі підсистеми освітньої системи регіону з урахуванням його культурних традицій в освіті, місцевих регіональних особливостей та економічної спеціалізації регіону. Послідовне впровадження у вигляді програм інноваційного розвитку повинне передбачати виявлення псевдоінновацій, що дають незначний ефект, а також вироблення критеріїв оцінки ефекту від модернізації РОС.

Аналізуючи сучасні світові тенденції постіндустріальних трансформацій національних економік провідних країн світу, можна зробити висновок, що в Україні потрібно формувати інноваційні механізми не лише трансферу технологій, що властиво для технократичного устрою, а й трансферу знань у цілому. Саме «трансфер знань» (між виробництвом, наукою та вищою освітою) за існуючих умов є більш всеохоплюючим поняттям, яке включає безпосередньо цілеспрямовану передачу нових знань, зокрема у формі технологій, а також інші можливі форми їх матеріалізації, що для забезпечення інноваційного розвитку соціально-трудового потенціалу із зосередженням на необхідності розвитку системи соціальних взаємодій є надзвичайно важливим напрямом¹⁷⁰. Як приклад такого трансферу знань можна навести регіональні академії навчання компанії Cisco (Cisco Networking Academy – <http://cisco.netacad.net>). Укладаючи договори з навчальними закладами по всьому світу, американська компанія надає доступ до своїх навчальних матеріалів,

---

¹⁶⁹ За даними Веб-сторінки. – Режим доступу : <http://imaginecup.com>.

¹⁷⁰ Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 480 с. – С. 7, 51.

курсів, адаптуючи їх під регіон перекладом на місцеву мову. Надається доступ до практичних завдань, віртуальних лабораторій, в якій слухачі отримують інформацію про телекомунікаційні продукти компанії. Таким чином, Cisco створює в майбутньому, насамперед, пропозицію у вигляді підготовлених спеціалістів, готових працювати з продуктами компанії, та створює по-суті опосередкованим способом попит на свою продукцію на ринку надання телекомунікаційних послуг у регіоні і здійснює трансфер технології компанії в різних країнах світу. Зокрема, в Україні регіональні академії Cisco працюють на базі Львівської Політехніки, Комп'ютерної Академії «Шаг» та інших навчальних закладів. Поширення такої практики вимагає відповідної врегульованості. Це важливо тому, що некерованість цього процесу може привести і до негативних наслідків. У випадку трансферу технологій для прикладу компанії Microsoft за допомогою аналогічного засобу віддаленого навчання Microsoft IT Academy¹⁷¹ утверджується монопольне становище цієї компанії на ринку програмного забезпечення. Впровадження безальтернативних навчальних програм призводить до вузької спеціалізації спеціалістів в регіоні, що могли б користуватися альтернативою у вигляді програмного забезпечення інших фірм, але по-суті не мають вибору. Тому некерованість процесу інноваційного розвитку РОС та некерованого трансферу технологій може викликати негативні наслідки.

Отже, суть інноваційного розвитку РОС полягає у впровадженні інновацій в її підсистеми та елементи за допомогою комплексного керованого підходу у вигляді розроблених програм і концепцій. Для визначення його напрямів та способів реалізації необхідно враховувати регіональні особливості освітньої системи конкретного регіону, його економічну спеціалізацію та поточну ситуацію на ринку освітніх послуг. Важливо розуміти, що сутність інноваційного розвитку РОС не слід розширювати до різноаспектних нових підходів у забезпеченні такого процесу. Тут акцент повинен бути зосередженим на застосуванні і продукуванні системою освіти нових технологій, які б активно застосовувались як у середині системи, так і знаходили своє впровадження у зовнішньому вимірі. Тобто інноваційний розвиток РОС повинен передбачати посилення науково-дослідної його складової, наближення результатів наукових досліджень до освітнього процесу, що дасть змогу значно посилити якісні параметри освітньої послуги.

Забезпечення інноваційного розвитку РОС в Україні нині є надскладним завданням у силу потужного впливу низки суб'єктивних чинників. Для поступового виконання такого завдання насамперед слід

¹⁷¹ За даними Веб-сторінки. – Режим доступу : <http://imaginecup.com>.

окреслити трансформаційну модель таких перетворень, яка б поетапно передбачала впровадження тих управлінських рішень, які дадуть змогу посилити інноваційність освітніх закладів. Для цього у першу чергу слід запровадити пілотну програму на базі одного освітнього комплексу окремої області країни із зосередженням тут значного ресурсного потенціалу (у тому числі кадрового), що дасть змогу успішного її виконання. У подальшому це сприятиме поширенню позитивного досвіду і на інші освітні комплекси усіх регіонів країни.

У цілому ж вважаємо, що трансформація РОС в Україні на інноваційних засадах є необхідною умовою інформаційної економіки. Забезпечення такого процесу дозволить створити передумови для соціально-економічного зростання країни у довгостроковій перспективі через нарощування інтелектуального потенціалу нації, недопущення тих масових втрат трудових потенцій, які ми сьогодні спостерігаємо в зв'язку з незадовільним рівнем якості освітніх послуг в Україні. Здійснення трансформацій РОС з інноваційною спрямованістю є також важливою умовою розвитку СДП. Для областей Карпатського регіону, що вирізняються специфічними характеристиками процесів демовідтворення, відносною насиченістю попиту на регіональних ринках освітніх послуг тощо важливою умовою покращення соціально-економічної ситуації може бути підвищення якісних параметрів надання освітніх послуг, що надалі дозволить значно посилити освітній потенціал регіону. Лише за таких умов можливо сформувати нову генерацію молодого покоління, здатного в подальшому розбудовувати Українську Державу.

5.3. Вплив освітніх факторів на формування пропозиції праці населення гірських територій (на прикладі Львівської області)

В умовах трансформації економіки безальтернативність сталого економічного розвитку для кожної країни, окремих територій є невіддільною від розвитку освіти та неперервної освіти як запоруки збереження та розвитку інтелектуального потенціалу української нації. Освіта, що відповідає потребам суспільства та ринку праці, є головним чинником соціально-економічного, гуманітарного розвитку України, її окремих регіонів. У кінці XX – на початку XIX ст. вплив розвитку освіти на суспільні, соціально-економічні явища та процеси досліджують у наступних площинах¹⁷²: *макроекономічній, макрополітичній, соціально-політичній, соціальній, демографічній, інформаційно-технологічній, макро-*

---

¹⁷² Тарнавська Н. П. Шляхи забезпечення інноваційного типу конкурентної поведінки підприємств в умовах розвитку к-суспільства / Н. П. Тарнавська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №11(112). – С. 156-164.

освітній. На всіх ієрархічних рівнях (міжнародний, національний, регіональний, локальний) вплив освіти на всі сторони ринку праці має свої специфічні прояви, причому формуються певні тенденції й закономірності. При дослідженні СДП Карпатського регіону для вироблення конкретних пропозицій та побудови механізмів його ефективного використання для економіки та ринку праці конкретного регіону варто провести аналітичну оцінку впливу освітніх факторів на СДП локального рівня. В якості об'єкта дослідження вибрано гірські райони Львівської області, на статистичних матеріалах яких проведено аналіз та розраховано вплив освітніх факторів на пропозицію праці з наголошуванням на аспектах демографічного, соціального та інформаційного підходів.

В Україні економічно активне населення має достатньо високий освітній рівень, проте існує багато причин, які перешкоджають формуванню та використанню фахового потенціалу. Зокрема, це знаходить відображення у: професійно-кваліфікаційному дисбалансі на ринку праці фахівців, невідповідності оплати праці вимогам посад, висококваліфікованих робочих місць, слабкій взаємодії ринку освітніх послуг з ринком праці.

Демографічний підхід. Сформовані з часу державної незалежності тенденції зниження рівня народжуваності та старіння населення, активізація міграційних процесів привели до: скорочення обсягів кількості загальноосвітніх навчальних закладів, контингенту у ланці середньої освіти, зменшення чисельності випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Негативні наслідки демографічної кризи посилюють деякі пропозиції Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (збільшення можливостей навчання у ПТНЗ, ВНЗ різних регіонів України), що знаходить відображення у зниженні вступу на навчання молоді у навчальні заклади гірських територій та відповідне зменшення контингенту учнів, студентів у ПТНЗ і у ВНЗ I-IV рівнів акредитації. У динаміці фіксується зменшення поточної (незайняте населення, безробітні, які зареєстровані у державній службі зайнятості) та сукупної пропозиції (все повністю та частково зайняте і незайняте населення в економіці) на ринку праці осіб з різними рівнями освіти.

Соціальний підхід. Вплив освітніх факторів на пропозицію праці простежується за наступними напрямками. Поява організаційних, економічних та соціальних проблем з подовженням строків обов'язкового навчання тимчасово знижує пропозицію на ринку праці осіб з незакінченою вищою та повною вищою освітою. Через невідповідність наявної мережі ПТНЗ, ВНЗ I-IV рівнів акредитації зрослим вимогам населення до рівня та якості надання освітніх послуг активізується відтік молоді з гірських районів у міста Львівської області та за її межі. Поточна та сукупна пропозиція праці у значній мірі визначається дієвими заходами активної політики на локальних ринках праці (навчання нинішніх безробітних та майбутніх потенційно

незайнятих осіб працездатного віку). Через зниження рівня соціальної та політичної активності молоді активізується їхнє включення у процеси трудової міграції, в т.ч. за кордон та за межі області.

Інформаційний підхід. Логіка процесів інформатизації українського суспільства доводить, що завдяки інформаційним технологіям знання та освіта стають доступнішими. Відтак у населення, яке здобуває як першу вищу освіту, так і другу, третю, все активніше включається у дистанційні форми навчання. А отже, у структурі пропозиції праці зростатиме частка осіб з вищою освітою.

Фактор впливу мережі та контингенту загальноосвітніх навчальних закладів на пропозицію праці. Школа у більшості випадків є єдиним освітнім закладом, особливо у сільській місцевості, який виступає основним гарантом права дитини на повноцінну якісну освіту та гарантом соціального захисту молоді людини. Формування повної загальної середньої освіти (на основі початкової та основної школи) є важливою якісною характеристикою пропозиції економічно активного населення.

Розвиток мережі загальноосвітніх шкіл гірських районів Львівщини за період з 2000/01 – 2010/2011 рр. вказує, що лише у м. Бориславі, м. Трускавці, м. Моршині та Турківському районі збережено умови функціонування і розвитку загальної середньої освіти, тобто кількість загальноосвітніх навчальних закладів не зменшилася. В усіх інших гірських районах демографічна ситуація вплинула на зміну мережі загальноосвітніх навчальних закладів у напрямку скорочення їх кількості відповідно у Дрогобицькому районі – на 1, м. Дрогобич – на 1, Сколівському районі – на 4, Старосамбірському районі – на 3, м. Стрий – на 1, Стрийському районі – на 2 навчальні заклади. В цілому кількість загальноосвітніх шкіл у гірських районах зменшилась на 9 одиниць, тобто на 2,4% при зменшенні на 2,6% в цілому по Львівській області.

Контингент загальноосвітніх шкіл гірських районів відображає рівень максимального охоплення загальною середньою освітою населення шкільного віку, а також стан забезпечення їх рівного доступу до загальної середньої освіти. За аналізований період при скороченні кількості учнів у загальноосвітніх навчальних закладах області на 32,4%, у школах гірських районів скорочення контингенту становило 33,4% від рівня 2000/01 рр. Найменше скорочення контингенту торкнулося шкіл м. Моршині (на 17,2%) та Турківського району – 28%, а найбільші обсяги зменшення кількості учнів зафіксовано за цей час у Стрийському районі – 40,1%, м. Трускавець – 39,7%, Старосамбірському районі – 37,9% (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Динаміка зміни кількості учнів загальноосвітніх навчальних закладів
на початок року, осіб*

	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2010/2011 до 2000/
Львівська область	389659	384973	374510	360746	345481	328626	313540	297240	283558	275365	263483	67,6
Дрого- бицький	10875	10601	10282	9880	9556	9106	8781	8395	7888	7575	7287	67,0
Борислав	6227	6227	6058	5704	5487	5253	5059	4837	4608	4493	4285	68,8
Дрогобич	14388	13880	13521	13006	12432	12004	11356	10773	10175	9859	9552	66,4
Трускавець	3257	3140	3073	2897	2698	2503	2340	2215	2079	2024	1963	60,3
Сколівський	8779	12007	11706	8139	7807	7505	7147	6731	6414	6162	5895	67,1
Старо- самбірський	13072	15165	14714	12121	11628	10958	10562	10021	9347	8723	8118	62,1
Стрийський	10207	10030	9805	9550	8572	8249	7757	7349	7026	6621	6118	59,9
Моршин					647	615	585	559	560	541	536	82,8
Стрий	9248	9130	8967	8565	8262	7887	7531	7169	6922	6621	6444	69,7
Турківський	9109	9039	8914	8735	8426	8080	7750	7512	7101	6876	6559	72,0
Всього гірські райони	85162	89219	87040	78597	75515	72160	68868	65561	62120	59495	56757	66,6

* Складено автором на основі джерела: Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу : lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf.

Отже, відзначена спадна динаміка кількості загальноосвітніх навчальних закладів та контингенту учнів у гірських районах Львівської області є віддзеркаленням дії об'єктивних факторів –

демографічної (загального зменшення кількості дітей шкільного віку) та складної кризової соціально-економічної ситуації в країні та регіоні.

Важливим індикатором впливу демографічного фактора на розвиток ринку освітніх послуг в гірських районах, а також освітнім фактором впливу на формування пропозиції праці території є випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами (рис. 5.6). При цьому скорочення випуску школами II та III ступенів спостерігається в переважній більшості районів та міст гірської частини Львівщини (крім м. Моршина). Порівняння динаміки випусків вказує, що зменшення показника більш властиве для старшої школи (за винятком Стрийського і Старосамбірського районів).

Основна причина сформованих тенденцій – наслідок негативного впливу демографічного фактора: у щорічній поточній пропозиції праці в гірських районах скорочується частка осіб, які мають диплом про отримання неповної середньої та середньої освіти.

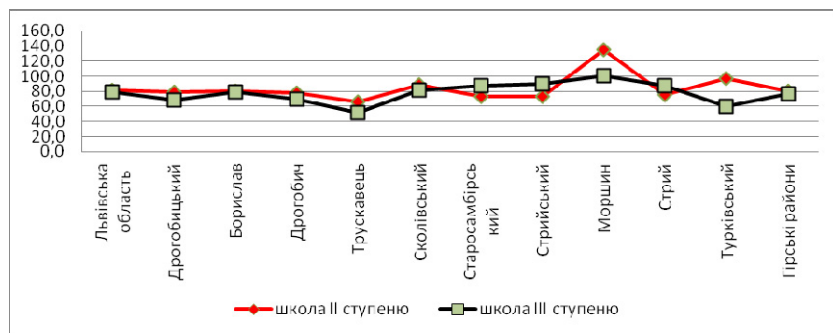

Рис. 5.6. Динаміка випуску учнів в неповних середніх та середніх школах (Складено автором на основі джерела: Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу : lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf

Зафіксований стан надання освітніх послуг в підсистемі загальної середньої освіти гірських районів Львівської області потребує дієвої участі місцевих органів влади в оздоровленні ситуації в освітній сфері. Планові заходи з оптимізації мережі шкіл на поточний та перспективний періоди, особливо у сільській місцевості, мають корелюватися зі станом народжуваності у кожному населеному пункті гірських районів. Урізноманітнення спектру надання освітніх послуг, необхідність зростання частки навчання за напрямками, які відповідають інноваційному спрямуванню економіки країни та регіону, забезпечення доступу сільської молоді до якісної освіти має відображати державна та регіональні Програми оптимізації мережі шкіл на період до 2020 р. Вона націлена на створення освітніх регіональних програм із різноманітною мережею шкіл різних типів, виходячи із реальної картини кадрового, матеріального забезпечення шкіл, тобто

наявності потенціалу кожної школи в системі освітнього простору адміністративного району області.

Фактор впливу системи професійно-технічної освіти на пропозицію праці. Навчання в системі професійно-технічної освіти сприяє не тільки здобуттю спеціальності випускниками загальноосвітніх закладів, а й підвищенню кваліфікації працівників у процесі удосконалення та поглиблення знань, умінь і навичок за професією чи здобутою спеціальністю відповідно до сучасних вимог виробництва або сфери послуг. Аналіз табл. 5.8 показує, що упродовж останніх років у гірських районах, як і в цілому по області, мережа ПТНЗ залишилась без змін, при цьому зростає кількість учнів ПТНЗ (крім ПТНЗ Старосамбірського району). Натомість скорочується прийом на навчання у Дрогобицькому, Старосамбірському, Турківському районах, м. Дрогобичі. Сумарна оцінка збільшення обсягів професійної підготовки у ПТНЗ зумовлена специфікою надання ними послуг. У ПТНЗ проходять підготовку: учні з повною загальною середньою освітою, здобувають професію із повною загальною середньою освітою та без неї, проходять професійне навчання та підвищують кваліфікацію працівники підприємств та незайняте населення.

Таблиця 5.8

Мережа, контингент, прийом та випуск учнів у ПТНЗ
в гірських районах Львівської області*

	Кількість закладів, од.			Кількість учнів на кінець року			Прийнято учнів, осіб			Випуск учнів, осіб		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Львівська область	62	62	62	31886	31802	33855	19767	18053	19875	18745	17169	16621
Дрогобицький	1	1	1	185	324	354	185	156	177	185	178	141
Борислав	1	1	1	488	503	660	273	503	411	274	229	213
Дрогобич	4	4	4	2334	2303	2314	1325	2303	1180	1126	1124	1045
Трускавець												
Сколівський												
Старосамбірський	2	2	2	789	778	719	427	372	386	367	360	421
Стрийський												
Моршин												
Стрий	4	4	4	2649	2692	2930	1327	1355	1543	1168	1208	1216
Турківський	2	2	2	1073	1074	1180	626	551	580	610	526	452
Гірські райони												

* Складено автором на основі джерела: Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу: lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf.

Наявність районів без ПТНЗ у «гірській частині» Львівщини зменшує можливості сільської молоді продовжувати навчання безпосередньо у місці проживання, через що бажаючі навчатися змушені виїжджати в інші райони або в обласний центр. Підготовка кваліфікованих робітничих кадрів як передумова інноваційного розвитку, конкурентоспроможності країни вимагає, щоб на державному та регіональному рівні зросли вимоги до якості надання освітніх послуг в системі ПТО. Це стане можливим через механізми якісної відповідності програм підготовки учнів, слухачів вимогам роботодавців. Головною причиною нинішньої незбалансованості є недостатнє державне фінансування ПТНЗ, неефективне використання навчальних, матеріальних, кадрових, інформаційних ресурсів у цій підсистемі освіти.

Фактор впливу системи вищої освіти на пропозицію праці. У 2010/2011 н.р. на досліджуваній території ВНЗ I-II рівнів акредитації, як центри притягання освітніх міграцій з гірських районів Львівщини, збільшили обсяги надання освітніх послуг за показником кількості студентів (табл. 5.9). Щодо підготовки у ВНЗ III-IV рівнів, то до 2005/2006 н.р. відзначалася позитивна динаміка обсягів підготовки, а з 2007/2008 н.р. відзначалася скорочення. В результаті контингент 2010/2011 н.р. до 2005/2006 н.р. скоротився на 24,2%.

Таблиця 5.9

Кількість студентів ВНЗ, розташованих у гірських районах Львівщини, осіб*

	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2005/ 2006	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011
ВНЗ I-II рівнів акредитації									
Бори- слав	601	607	606	606	608	600	594	681	685
Дро- гобич	3125	3462	3694	3790	4092	3219	3414	3289	3247
Стрий	11085	11184	11197	11158	11319	11622	11684	11731	1706
ВНЗ I-IV рівнів акредитації									
Дрого- бич	77059	88070	88916	9593	110799	110592	99995	99231	88170

* Складено автором на основі джерела: Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу : lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf.

За показником випуску студентів ВНЗ I-IV рівнів можна констатувати зменшення виходу підготовлених у відповідні роки фахівців на місцевий ринок праці. У всіх районах, де розміщені ВНЗ, показники випуску зростали аж до 2007/08 н.р., а у наступні періоди статистика відзначає скорочення контингенту у всіх аналізованих районах (табл. 5.10).

Фактор впливу освіти на сукупну пропозицію праці. Рівень освіти – один з основних чинників конкурентоспроможності працівників на ринку праці, що збільшує можливості ефективної зайнятості населення. Із зростанням рівня освіти та професійної кваліфікації ймовірність втратити роботу і перейти у категорію безробітних зменшується. Роботодавці при прийнятті працівника на посаду за всіх інших рівних умов, як правило, надають перевагу претендентові з вищим рівнем освіти, мотивуючи це збільшенням віддачі від професійної підготовки на виробництві. Працівникам із вищим рівнем освіти зазвичай легше пристосовуватися до змін та інновацій на підприємстві.

Таблиця 5.10

Випуск студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації в гірських районах Львівщини*

	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2005/ 2006	2006/ 2007	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011
ВНЗ I-IV рівнів акредитації										
Бори- слав	178	179	181	179	178	183	182	88	175	178
Дро- гобич	907	963	1102	1064	1295	922	980	1034	1009	907
Стрий	263	298	338	307	338	373	362	352	403	263
ВНЗ I-IV рівнів акредитації										
Дрого- бич	1124	2131	2474	1711	1937	2206	2185	2436	2355	1124

* Складено автором на основі джерела: Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу : lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf.

Аналіз розподілу найманих працівників за рівнем освіти показує, що в гірських районах частка осіб з неповною та базовою вищою освітою становить 25,5% і є дещо вищою, ніж в середньому по області (22,8%). Категорія осіб з повною вищою освітою за питомою вагою є відносно нижчою проти середнього рівня по області відповідно 29,7% проти 34,3% (табл. 5.11).

Таблиця 5.11

Розподіл працівників за рівнем освіти на кінець 2010 р.*

	Облікова кількість штатних працівників, осіб	Частка осіб з неповною та базовою вищою освітою, %	Частка осіб з повною вищою освітою, %
Львівська область	575514	22,8	34,3
Дрогобицький	22508	22,5	34,5
Борислав	7613	21,5	30,6
Дрогобич	22508	22,5	34,5
Трускавець	12924	29,9	25,0
Сколівський	5762	27,6	34,7
Старосамбірський	8120	30,7	30,0
Стрийський	15446	17,7	23,5
Моршин	4120	28,2	22,9
Стрий	15210	25,6	27,2
Турківський	4816	28,6	33,6
Всього гірські райони	119027	25,5	29,7

* Складено автором на основі джерела: Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу : lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf.

Оцінка впливу освітніх факторів на пропозицію праці. На основі даних офіційної статистики (на кінець 2010 р.) Львівської області методом кореляційно-регресійного аналізу розраховано вплив освітніх факторів на пропозицію праці. В розрахунок були включено *залежну змінну*: Y – кількість облікових штатних працівників, які мають повну вищу, неповну та базову освіту; *незалежні змінні*: X_1 – кількість постійного населення, яке проживає в гірських районах Львівської області, тис. осіб; X_2 – кількість найманих працівників, осіб; X_3 – рівень зареєстрованого безробіття, %; X_4 – кількість працівників, які навчались новим професіям, осіб; X_5 – кількість працівників, які підвищували кваліфікацію, осіб (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Статистичні оцінки та економічна інтерпретація рівнянь регресії*

Рівняння регресії	Статистичні оцінки	Інтерпретація
1. Залежність кількості облікових штатних працівників з різними рівнями освіти (Y) від кількості постійного населення (X_1) гірських районів Львівської обл. $Y = 2217,8 + 109,1 \times X_1$	$R = 0,758$ R -квадрат $= 0,575$	У середньому зростання кількості постійного населення гірських районів. на 1 тис. осіб привело б до збільшення кількості облікових штатних працівників, які мають повну вищу, неповну та базову освіту, на 109 осіб при умові, що вплив всіх інших факторів залишився без зміни.

Рівняння регресії	Статистичні оцінки	Інтерпретація
2. Залежність кількості облікових штатних працівників з різними рівнями освіти (Y) від рівня кількості найманих працівників (X_2) в гірських районах Львівської області $Y = 604,1 + 481,4 \times X_2$	$R = 0,971$ R -квадрат = 0,944	Збільшення кількості найманих працівників на 1 тис. осіб приводить до зростання кількості облікової кількості штатних працівників з базовою, неповною вищою та повною вищою освітою, на 2714 осіб.
3. Залежність кількості облікових штатних працівників з різними рівнями освіти (Y) від рівня зареєстрованого безробіття (X_3) в гірських районах Львівської області $Y = 12221 - 2714,3 \times X_3$	$R = 0,598$ R -квадрат = 0,358	Кожен додатковий відсоток рівня зареєстрованого безробіття зменшує кількість працівників за освітнім рівнем на 2714 осіб.
4. Залежність кількості облікових штатних працівників з різними рівнями освіти (Y) від кількості працівників, які навчались новим професіям (X_4), на підприємствах, організаціях, що розміщені в гірських районах Львівської області. $Y = 4074,5 + 32,0 \times X_4$	$R = 0,706$ R -квадрат = 0,499	Збільшення кількості працівників, які навчались новим професіям, на 1 особу додає до облікової кількості штатних працівників з базовою, неповною вищою та повною вищою освітою 32 особи.
5. Залежність кількості облікових штатних працівників з різними рівнями освіти (Y) від кількості працівників, які підвищували кваліфікацію (X_5) на підприємствах, установах, що розміщені в гірських районах Львівської області. $Y = 951,9 + 5,6 \times X_5$	$R = 0,860$ R -квадрат = 0,740	Збільшення кількості працівників за сприянням державної служби зайнятості, які навчались новим професіям на діючому виробництві, на 1 особу збільшує облікову кількість штатних працівників з базовою, неповною вищою та повною вищою освітою на 32 особи.

* Складено автором.

Таким чином, аналіз впливу освітнього фактора на пропозицію праці показав, що для населення гірських районів Львівщини так, як і для всього українського суспільства, процес набуття формальної освіти здійснюється передусім для здобуття переваг зайнятості: місця праці загалом, престижної посади чи високооплачуваної роботи. Збільшення потреби у здобутті вищою освітнього рівня, навчанні нових професій, підвищенні кваліфікації однозначно впливає на пропозицію праці, оскільки змінюються вимоги до претендентів на ринку праці, затребуваними стають фахівці з вищою освітою, які переймаються ідеєю та сповідують засади неперервної освіти. Освітній рівень і здобута кваліфікація (диплом), регулярність підготовки та підвищення кваліфікації стають запорукою статусної позиції в суспільстві, демонстрацією соціально-культурної ідентичності з представниками середнього класу, а також слугують соціальним «ліфтом» для тих, хто прагне піднятися до вищих щаблів у соціальній ієрархії.

5.4. Механізми реалізації принципу доступності освіти для населення Карпатського регіону

Феномен науково-технічного прогресу XX століття, поряд з іншими факторами, пояснюється також і тим, що освіта стала доступнішою для загального кола громадян, ніж у попередні століття. Проте, не всі бажаючі мають змогу отримати якісну освіту відповідно до своїх знань.

Структура освіти нашої держави визначена Законом України «Про освіту», згідно якого до неї належить дошкільна, загальна середня, позашкільна освіта, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура та самоосвіта¹⁷³.

Освіта в житті людини починається з дошкільного закладу. Законом України «Про освіту» визначається, що прийом дітей до дошкільного закладу не є обов'язковим, а здійснюється за бажанням батьків чи опікунів, проте держава повинна забезпечити рівний доступ до дошкільної освіти усім бажаючим. У 2010 р. було внесено зміни у Закон «Про дошкільну освіту», який визначив її обов'язковою для дітей старшого дошкільного віку як початкову частину системи безперервної освіти в Україні. Проте, належні умови перебування дітей у дошкільних закладах не забезпечені. У 2011 р. у трьох четвертих ДНЗ Львівської області, де перебувало 88,8% дітей, кількість дітей перевищувала нормативну кількість місць, а саме: на 100 місць припадало 139 дітей¹⁷⁴. Діти, які проживають у сільській місцевості мають менше можливості відвідувати ДНЗ, порівняно із міськими дітьми, незважаючи на те, що наповнюваність ДНЗ на 100 місць у містах

---

¹⁷³ Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 року №651-ХІV: Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

¹⁷⁴ Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012. – Режим доступу : lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf.

зазвичай вища, ніж у селах. Причина полягає у віддаленому розташуванні садочків від місця проживання дітей. Далеко не в кожному селі є садочок, а водити дитину у садок за декілька кілометрів складно і незручно в результаті чого дитина не отримує відповідну дошкільну підготовку. Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами у областях Карпатського регіону наведено на рис. 5.7. Для добирання дітей до садочків в сільській місцевості необхідно вдосконалити механізм інфраструктурного забезпечення, наприклад, шляхом впровадження спеціальних маршрутів та придбання автобусів.

Шкільна освіта Законом України «Про загальну середню освіту» визначена обов'язковою для громадян. Проте, задеклароване в даному законі завдання про забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти¹⁷⁵ не виконується належним чином ні на території України, ні на території Карпатського регіону зокрема. Про це свідчать середні по Україні показники охоплення дітей шкільною освітою. Загальна кількість учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів представлена на рис. 5.8. Найвищий показник охоплення дітей системою шкільної освіти у Закарпатській області – 83,2%.

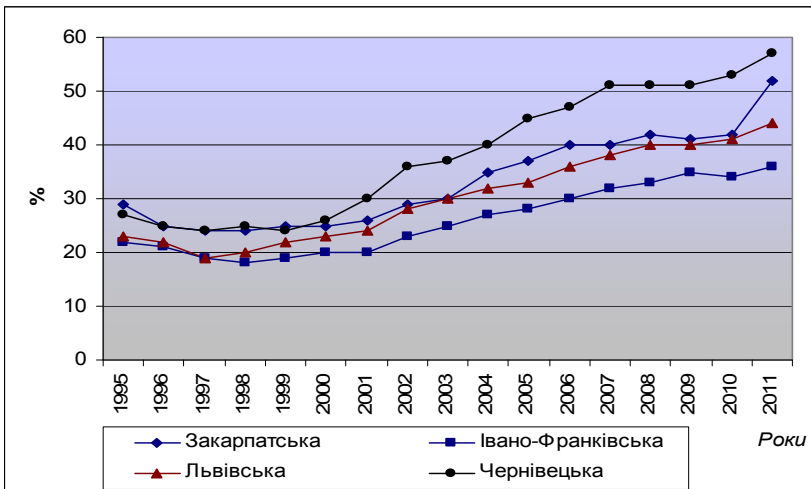

Рис. 5.7. Охоплення дітей ДНЗ у % до кількості дітей відповідного віку у Карпатському регіоні (Складено автором на основі джерела: Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>)

¹⁷⁵ Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 року №651-ХІV: Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/-laws/show/651-14>

За останні роки розуміння проблеми доступності освіти на урядовому рівні відобразилось у низці проєктів та програм. В межах програми реформування української системи освіти реалізовувався проєкт українського Уряду спільно із Світовим банком «Рівний доступ до якісної освіти в Україні», який тривав з 2006 до 2009 рр. Бюджет проєкту складав 96 млн. дол. США. Проєкт був направлений на забезпечення громадянам України рівного доступу до якісної освіти шляхом покращення умов навчання учнів, підвищення рівня ефективності та управління системи загальної освіти. Серед інших областей України пілотними стали Львівська та Закарпатська області Карпатського регіону. За вказаний період близько 100 шкіл у Львівській та Закарпатській областях були відремонтовані, обладнані комп'ютерними класами, забезпечені підручниками, мультимедійними комплексами, автобусами та іншим матеріально-технічним забезпеченням. Крім цього, комп'ютерними класами були обладнані 15 шкіл Івано-Франківської та 11 шкіл Чернівецької областей.

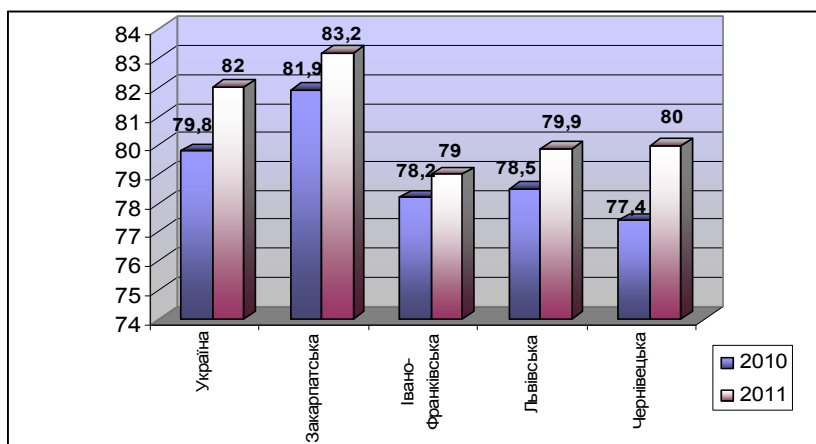

Рис. 5.8. Охоплення учнів у віці 6-17 р. денними загальноосвітніми навчальними закладами (Складено автором на основі джерела: Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Затверджений Проєкт Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. ставить метою підвищення доступності якісної, конкурентоспроможної освіти для громадян України відповідно до вимог інноваційного розвитку суспільства, економіки, кожного громадянина.

Експерти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначають рівність у освіті як середовище, де індивідууми можуть розглядати варіанти та здійснювати вибір протягом життя з

урахуванням власних талантів та здібностей, а не на основі стереотипів, упереджених очікувань, або дискримінації¹⁷⁶. З такої точки зору доступ до освіти в Україні можна швидше назвати нерівним.

Основними мотивами, якими керуються підлітки при виборі майбутньої професії є престижність, рівень заробітку, можливість кар'єрного зростання, а не власні інтереси та вподобання. За таких умов дуже швидко ринок праці стане перенасичений економістами, юристами, міжнародниками, а спеціалістів з інших професій бракуватиме. Іншою проблемою є те, що отримання нецікавих знань у ВНЗ викликає у студентів зневагу, зникає бажання відвідувати заняття, знижується ініціативність. У результаті рівень отриманих знань доволі низький. Працевлаштування здійснюється не за результатами співбесіди, а через «зв'язки» і це ще один фактор, який зменшує мотивацію студентів до навчання. Від цього страждають не лише здібні студенти, страждає уся держава, бо на керівні посади призначаються некомпетентні працівники. Хоча, тут проблема пов'язана також із високим рівнем корупції в державі.

Наступні фактори перешкоджають рівному доступу громадян до якісної освіти у Карпатському регіоні:

- відмінності фінансових можливостей населення;
- відмінності можливостей жителів міських та сільських місцевостей;
- відмінності соціально-економічного розвитку деяких територій;
- недосконалість організаційних та фінансових механізмів для забезпечення діяльності освітніх установ;
- недостатність матеріально-технічного забезпечення освітніх установ;
- невідповідність українських навчальних методів міжнародним стандартам;
- розрив між отриманими знаннями та потребами економіки;
- низька заробітна плата працівників освітніх установ, відповідно недостатня мотивація до праці;
- географічні особливості розташування населених пунктів, особливо це стосується високогірних районів Карпат.

При розробці механізмів реалізації доступності освіти в регіоні необхідно враховувати проблему доступності якісної освіти для найбільш уразливих категорій дітей та підлітків (з так званих груп ризику)¹⁷⁷:

¹⁷⁶ Національна доповідь про людський розвиток. Україна: на шляху до соціального залучення. 2011. – Режим доступу : www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf

¹⁷⁷ Бідність та нерівні можливості дітей в Україні. – Режим доступу : www.unicef.org/socialpolicy/files/Ukraine_Ukrainian.pdf.

- діти з неблагополучних сімей;
- діти-сироти та діти позбавлені батьківського піклування;
- діти вулиці;
- діти з особливими потребами та обмеженими можливостями (тобто діти-інваліди та інваліди з дитинства);
- діти трудових мігрантів;
- діти, батьки яких є представниками національних меншин (ромів, поляків, румунів, угорців);
- інші категорії дітей (з тяжкими захворюваннями – ВІЛ/СНІД, діти, що проживають в неповних сім'ях та ін.)

Надання рівного доступу до освіти дітям нацменшин у Карпатському регіоні є значно актуальнішим питанням, ніж в інших регіонах України, оскільки кожна з областей Карпатського регіону дотична до державного кордону.

За роки незалежності України зросла кількість дітей із неблагополучних сімей, змінились причини та прояви неблагополуччя, а механізми, які діють в освітній сфері для допомоги таким дітям не мають належної ефективності. За радянських часів інформування державних органів щодо умов проживання учнів покладалось на вчителів, які щомісячно повинні були відвідати помешкання та оглянути соціально-побутові умови проживання сім'ї.

Варто звернути увагу на те, що відсоток жінок, які народжують дітей у незареєстрованому шлюбі, на території усіх областей Карпатського регіону постійно зростає і у 2011 р. коливався від 8 до 13%, а у Закарпатській, порівняно із 1995 р. зріс удвічі, сягнувши 20,4%. Тобто кількість дітей, народжених у неповній сім'ї, має тенденцію до зростання, що поглиблюватиме в майбутньому проблему доступності якісної освіти у Карпатському регіоні.

За останні 10 років частка матерів у віці 15-19 років у Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях зменшилась удвічі, а в Закарпатській області не зростала. Це свідчить про зміну соціальних пріоритетів, дівчата у віці 15-19 років прагнуть не тільки материнства, а віддають перевагу іншим цінностям, і освіті в тому числі.

Вища освіта на території Карпатського регіону станом на початок 2011/2012 навчального року представлена 64 закладами I – II рівня акредитації, державної, комунальної та приватної форм власності, з них 22 знаходяться у Львівській обл.; та 40 закладами III – VI рівня акредитації, з них 22 – у Львівській обл.

Кількість студентів у ВНЗ Карпатського регіону представлена у табл. 5.13.

Таблиця 5.13

Кількість студентів у ВНЗ Карпатського регіону за формами власності*

Області	I – II рівня акредитації				III – VI рівня акредитації			
			з них навчаються у закладах форми власності				з них навчаються у закладах форми власності	
	всього	державної	комунальної	приватної	всього	державної	комунальної	приватної
Закарпатська	5102	1859	2280	963	22234	20611	0	1623
Івано-Франківська	14307	9588	3585	1134	35404	31278	0	4126
Львівська	20193	8560	6740	4893	131243	122882	0	8361
Чернівецька	10289	5352	3643	1294	24990	23740	0	1250
Всього	49891	25359	16248	8284	213871	198511	0	15360

* Складено автором на основі джерела: Державна служба статистики України.
– Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Держава може покращувати доступність освіти через організаційно-економічні механізми прямого та непрямого впливу. Прямий вплив держави на освітню систему реалізовується через фінансові інструменти: держзамовлення, дотації, кредитування навчання, стипендії, організацію та фінансування належного рівня проживання студентів, тобто зниження фінансових бар'єрів отримання освіти. Непрямий вплив відображається у підвищенні соціально-культурного розвитку суспільства, створення умов, за яких здобуття освіти буде необхідною умовою для отримання цікавої, високооплачуваної роботи.

Ефективним є механізм забезпечення доступності освіти через держзамовлення. Більшість дитячих садочків та шкіл, а також велика частка навчання у ВНЗ фінансується державою за рахунок коштів, які утримуються шляхом оподаткування. Тобто, відбувається перерозподіл доходів від заможніших верств населення до бідніших. Проте, в умовах високого рівня корупції такими пільгами користуються не визначені конкурсним відбором громадяни, а ті, хто зумів «домовитись». ВНЗ це стосується в першу чергу, а особливо престижних факультетів, але і у садочках та школах теж встановлюється така ситуація. Варто звернути увагу, що в умовах існуючого рівня безробіття студенти, завершивши навчатись у ВНЗ на основі держзамовлення, не можуть йти працювати у державні установи чи на державні підприємства, щоб отримані ними

знання принесли користь країні, а зазвичай і не хочуть влаштовуватись туди через невелику оплату праці в цих структурах.

До фінансових бар'єрів «на вході» в процес отримання освіти, які негативно відображаються на її доступності, слід віднести зростання оплати за навчання на комерційній основі, а також плату за репетиторство, підготовчі курси до вступу у ВНЗ.

Окремо варто розглянути механізм кредитування навчання. В державах Європи він діє і дозволяє студентам отримати кредит на оплату навчання, а повернення кредиту розпочинається після закінчення ВНЗ. В Україні існує програма надання цільових пільгових державних кредитів на здобуття вищої освіти, проте коштів під таку програму виділяється дуже мало, тому суттєвого впливу на покращення доступності вищої освіти вона не має. Категорія студентів із малозабезпечених сімей значно перевищує кількість таких кредитів, та й взагалі рідко хто володіє інформацією про існування такої програми і її умови. Отримувати подібний кредит у комерційних банках України не вигідно, оскільки через великі ризики відсоткова ставка за такою операцією сягає більше 30%, та й знайти банк, який видає такі кредити, непросто.

Сьогодні освіта розглядається не лише як суспільний інститут, який надає доступ до знань та вмінь. В системі ринкової економіки освіта, точніше освітньо-наукова послуга, виступає об'єктом купівлі-продажу на ринку освіти. Тому варто звернути увагу на використання важелів впливу на ринковий механізм, з метою покращення доступності освіти. Крім цього, ринок вищої освіти тісно пов'язаний із ринком праці, тому державні механізми забезпечення рівного доступу вищої освіти повинні бути спрямовані на скорочення розриву між комплексом наданих знань ВНЗ та вимогами до кваліфікацій на ринку праці.

Оскільки в сучасному світі людина періодично стикається з проблемою старіння знань, необхідністю оновлення професійних навичок, або освоєння нових сфер діяльності – освіта в житті громадян не завершується одночасно із закінченням ВНЗ. Економіка знань вимагає створення розгорнутих систем освіти для всього населення упродовж життя. Крім цього, різні суспільні категорії потребують неоднакового рівня освіти. Це зумовлює два основні підходи до розуміння доступності та якості освіти¹⁷⁸. Перший підхід – надання доступу до базових знань, вмінь та навичок, що дозволить населенню покращити рівень свого життя, та другий – надання доступу до знань, вмінь та компетентностей високого кваліфікаційного рівня на базі вищої освіти, що надасть можливість залучення урядів та держав до участі у міжнародній співпраці.

---

¹⁷⁸ Нікітін В. Якісна освіта. Проблеми рівного доступу / В. Нікітін. – Режим доступу: www.icps.com.ua/files/articles/36/69/school_director_nikitin2.pdf.

Механізми забезпечення доступності освіти повинні розроблятися з урахуванням вимог до освіти, що диктуються економікою знань. Традиційні методи викладання не зовсім підходять для того, щоб розвивати у людей навички, необхідні економіці знань. Традиційна модель навчання відрізняється від моделі навчання упродовж життя за рядом параметрів, наведених у табл. 5.14.

Проблема доступності якісної освіти є актуальною не лише на території Карпатського регіону чи України загалом, а також і на міжнародному рівні. Зокрема, ЮНЕСКО піднімає питання щодо постійного збільшення кількості ВНЗ на комерційній основі. Якщо така тенденція продовжуватиметься на фоні зменшення державних замовлень на підготовку спеціалістів – це неминуче призведе до актуалізації проблеми доступності знань для бідніших верств населення. Багато студентів малорозвинених держав та держав, що розвиваються, будуть фінансово неспроможні отримувати якісну освіту не лише за кордоном, але й на батьківщині.

Таблиця 5.14

Відмінності традиційної моделі навчання
від моделі навчання протягом всього життя

<i>Традиційне навчання</i>	<i>Навчання протягом всього життя</i>
Учитель виступає джерелом знань	Викладачі направляють до джерел знань
Учні отримують знання від учителя	Люди навчаються в реальних діях та ситуативних моделях
Учні працюють індивідуально	Люди навчаються в групах і один в одного
Тести проводяться з метою призупинити подальше просування до того часу, поки учні не засвоять певні навички і для того, щоб обмежити доступ до подальшого навчання.	Оцінка використовується для визначення навчальних стратегій і для вибору шляху подальшого навчання
Всі учні займаються одним і тим же.	Викладачі розробляють індивідуальні навчальні плани
Учителі отримують первинну профпідготовку і їх подальше навчання проходить в рамках вузького спеціалізованого підвищення кваліфікації.	Викладачі вчаться на протязі всього життя і самі виступають учнями. Первинна профпідготовка і професійний розвиток пов'язані між собою
Визначають «хороших» учнів і їм дозволено продовжити навчання	У людей є доступ до освіти протягом всього життя

* Складено автором на основі джерела: Концептуальні чинники розвитку освіти в кінці XX – на початку XIX ст. – Режим доступу : <http://ukped.com/stati/zagalna-pedagogika/2244-kontseptualni-chinniki-rozvitku-osviti-v-kintsi-hh-na-pochatku-hih-st.html>.

Організаційно-економічні механізми, покликані забезпечити доступність освіти в Україні, а також в Карпатському регіоні зокрема, функціонують не в повну силу. Причиною цьому є ряд соціально-економічних факторів, подолання яких покращить доступність якісної освіти для населення. Фінансовий механізм - основний та найбільш дієвий серед механізмів забезпечення доступності освіти. Проте, існують також непрямі важелі, за допомогою яких можна впливати на доступність освіти для населення, наприклад, соціально-економічний та культурний розвиток регіону: зниження рівня безробіття, рівня корупції, підвищення духовного розвитку населення та ін.

5.5. Векторизація впливу освітнього процесу на формування інноваційного потенціалу молоді

Сучасна система освіти і науки зіткнулася із безповоротними процесами інформатизації та глобалізації економіки, тому сьогодні потрібно по-новому переосмислити риси освіченої людини. Постіндустріальне «суспільство знань» потребує, відповідно, постіндустріального типу школи, що передбачає, перш за все, можливість постійно ефективно засвоювати великі масиви інформації та нові технології, а також успішно діяти в максимально невизначеній економічній, технологічній чи виробничій ситуаціях.

Поняття «потенціалу» є одним із найбільш вживаних понять в епоху швидких змін. Воно покликане показати можливості росту в тій чи іншій сфері, існуючі його передумови, які для своєї реалізації потребують тих чи інших суспільних умов та ресурсів. Стосовно інноваційного потенціалу особистості, то ми розуміємо його, як вміння та можливість поєднати знання та налаштованість на нове й оригінальне, готовність до ризику задля можливості пропонувати інноваційні рішення, а також нести громадянську відповідальність за їх результати. Ми припускаємо, що інноваційний потенціал, складовими якого є творчий потенціал та інтелектуальні здібності, уже притаманний молодій людині частково із народження. У той сам час, як вплив факторів цілеспрямованого формування, таких як виховання та освіта, дозволяє ширше розвинути певний рівень інноваційного потенціалу, який значною мірою зростає під впливом знанневого збагачення особистості, зміни внутрішніх цінностей та зовнішньої мотивації.

За успішним прикладом розвинених держав Україна стала на шлях побудови інноваційної економіки, задекларувавши стратегію інно-

ваційного розвитку до 2020 р.¹⁷⁹, тому їй необхідні працівники, що матимуть навички та здібності для праці в умовах швидких інноваційних змін, які важливо здобути саме протягом навчального процесу. Однак, на думку авторів Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні¹⁸⁰, загалом вітчизняна освіта фактично ще не стала загальнонаціональним пріоритетом та має значні регіональні диспропорції. Зокрема, на шляху переходу школи до інноваційного типу в Україні виникають певні суперечності в основному через:

- руйнівний вплив соціальних ефектів у процесі освіти (надмірної бюрократизації, корупції, соціальної диференціації та інших), що спричиняє обмеження доступу талановитої молоді до усіх наявних ресурсів і, відповідно, знецінює моральні та інтелектуальні цінності, закладені суспільством;
- регіональну диференціацію та структуру національного виробництва, яка характеризується стабільно низьким рівнем інвестиційного попиту на результати інноваційної діяльності працівників;
- нестримний розвиток глобалізаційних процесів у освітній сфері, зокрема пов'язаних із транснаціоналізацією освітніх послуг, а також стрімким розвитком новітніх інформаційних та комунікаційних технологій, що вимагає гнучкої та диференційованої системи управління і оцінки якості освіти;
- розрив у часі і змісті модернізаційних процесів зумовив непідготовленість педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівних кадрів до вчасного і адекватного реагування на інноваційні потреби сучасності.

Сучасна освіта креативного суспільства повинна мати випереджувальний характер, орієнтуватися на перспективу розв'язання пріоритетних завдань суспільства, активізувати ініціативу і творчі здібності суб'єктів навчального процесу. Визначальними рисами освітньої системи, які повинні забезпечити стале відтворення інноваційного потенціалу молоді вже сьогодні незалежно від регіону чи місцевості, є: 1) доступність усіх ланок системи освіти для молоді та забезпечення їх неупередженої якості; 2) багатоканальність у формуванні фінансових ресурсів та розподіл основних статей витрат навчальних закладів; 3) відповідність матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів

¹⁷⁹ Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізації: виклики / Авт.-упор.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилиєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

¹⁸⁰ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України: [авт. В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кремени. – К. : Пед. думка, 2011. – 303 с. (До 20-річчя незалежності України).

усіх рівнів інноваційним викликам; 4) якість підготовки науково-педагогічних, керівних кадрів та їх сприйнятливість до освітніх інновацій; 5) співпраця навчальних закладів із вітчизняними інституціями, що впроваджують інновації, а також із міжнародним співтовариством.

Інноваційні методики та форми навчання, а також елементи розвитку наукового мислення молоді впродовж усіх рівнів системи освіти, дозволяють сформувати цілісну особистість із розвинутим інноваційним потенціалом, що включатиме у себе такі необхідні якості сучасної людини, як діалектичність, системність, аналітичність, логічність, широту бачення проблеми та можливих наслідків її вирішення (рис. 5.9).

Рис. 5.9. Освітня та наукова складові навчання у формуванні інноваційного потенціалу особистості (авторський підхід) (Складено автором)_

Дошкільна освіта та виховання дитини є важливою ланкою у становленні інноваційного потенціалу людини, адже саме у віці до 5 років, на думку психологів, формуються основи її характеру та духовно-моральна мотивація. У жорстких ринкових умовах, усе більша кількість молодих батьків змушена працювати понаднормово, довіряючи своїх дітей навчально-виховним програмам дошкільних закладів. Так, рівень зайнятості чоловіків та жінок у найбільш плідному віці від 24-29 років у 2010 р. становив в середньому по Україні 78,6% та 65,2%, відповідно¹⁸¹, при цьому лише половина дітей віком 1-6 років була охоплена дошкільною освітою¹⁸². Зокрема, що стосується саме Карпатського регіону, то тут слід відмітити стабільну тенденцію до збільшення кількості дітей на 1 місце у дитсадку, яка значно перевищує середнє значення по Україні (рис. 5.10). А це унеможливує підвищувати ефективність дошкільної освіти, оскільки педагоги витрачають усе менше часу на виховання однієї дитини, та сприяє корупційним проявам серед управлінців дитсадків.

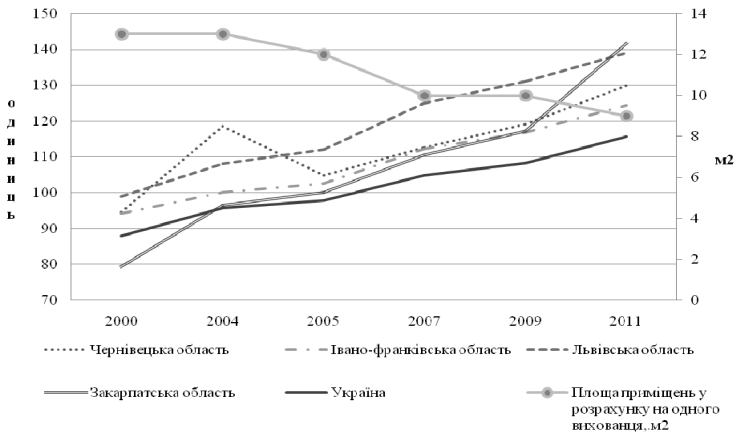

Рис. 5.10. Динаміка кількості дітей у дошкільних закладах в розрахунку на 100 місць відповідно до регіону та в середньому по Україні (2000-2011 рр.), і площа приміщень у розрахунку на одного вихованця (розраховано автором на основі статистичних даних (Складено автором на основі джерел: Стат. дані: Гол. управ. стат. Чернівецької області. – доступний з: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>; Стат. дані Гол. управління стат. Івано-Франківської області. – Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net/>; Стат. дані: Гол. управ. стат. Закарпатської області. – Режим доступу : <http://www.stat.uz.ua>, Заклади освіти у Львівській області : стат. збірник за 2010 рік // Гол. управ. стат. у Львівській області. – Львів.: Гол. управ. стат. у Львівській області, 2011. – 103 с.)

¹⁸¹ Праця України 2010: статистичний збірник // Державний комітет статистики України. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 325 с.

¹⁸² Діти, жінки та сім'я в Україні : стат. збірник за 2010 р. // Державний комітет статистики України. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 130 с.

Ще однією проблемою є низька кваліфікація та мотивація дошкільних педагогів, зокрема молоді, оскільки у цій галузі існує мала ймовірність кар'єрного росту та невідповідність прибутків затраченим силам і ризику. Кількість дошкільних вчителів у віці до 30 років з кожним роком зменшується. За 2006-2010 рр. їх кількість в Україні зменшилася з 21 до 17 відсотків¹⁸³. Підтвердженням цьому є мінімальний вступний бал зовнішнього незалежного тестування (ЗНО) на денну бюджетну форму навчання, наприклад, у Педагогічному коледжі Львівського національного університету ім. І. Франка у 2011 р. на спеціальність «дошкільна педагогіка» не на пільгових умовах, який становив 595 балів із 800¹⁸⁴. Для порівняння, на престижну спеціальність «Право» мінімальний бал для «непільговиків» – 764. Тобто сьогодні, щоб стати педагогом у дитсадку чи середній школі, можна закінчити школу із посереднім результатом, а також особливо не готуватись до здачі вступних іспитів.

Використання основних інноваційних методів виховання та навчання дітей дошкільного віку – таких, як технологія вирішення винахідницьких задач Г. С. Альтшуллера, технологія М. Монтесорі, технологія раннього навчання читанню і рахунку М. Зайцева, ігрові технології Б. Нікітіна та ін., сприяють розвитку і підтримці дитячої пізнавальної та творчої ініціативи. Проте використання таких технологій є вкрай низьким серед державних та комунальних дошкільних закладів України¹⁸⁵. У ринкових умовах з'явилися приватні альтернативи – центри раннього розвитку, курси підготовки до школи, приватні дитсадки та ін. Проте можливість навчати своїх дітей у таких закладах має далеко не кожен громадянин України, адже їх щомісячна вартість коливається в межах 800-5000 грн., при середній заробітній платі українця у 2011 р. у 2500 грн.¹⁸⁶

Середня освіта в Україні є визнаною на державному рівні як загальнообов'язкова, а тому, відповідно, рівень охоплення і її вплив на

---

¹⁸³ Запровадження річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання // Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 9.06.2010 р. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog-/document?id=49808>

¹⁸⁴ Дані приймальної комісії 2011 ЛНУ ім. Івана Франка. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/general/prymalna_komisiya/zarakhuvannya/2011n/zarakh-Pedagogichnyy_col/doshk.htm.

¹⁸⁵ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України: [авт. В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. – 303 с. (До 20-річчя незалежності України).

¹⁸⁶ Дані приймальної комісії 2011 ЛНУ ім. Івана Франка. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/general/prymalna_komisiya/zarakhuvannya/2011n/zarakh-Pedagogichnyy_col/doshk.htm.

становлення інноваційного потенціалу молоді є значним. Тут важливе місце займає оснащення загальноосвітніх закладів комп'ютерними комплексами та підключення їх до всесвітньої мережі Інтернет. Не зважаючи на підвищення фінансування інституту середньої школи, згідно з даними паспортизації шкіл по регіонах, на початок 2009/2010 навчального року стан забезпеченості сучасними засобами навчання, у цілому по країні, становив 29,3% від загальної потреби, а забезпечення лабораторним обладнанням предметних кабінетів фізики, біології, хімії для проведення лабораторних робіт становив лише 10-15%¹⁸⁷. Для подолання цієї проблеми Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію Державної цільової соціальної програми підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 р., а також Державної цільової соціальної програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 р. Таким чином, у 2011 р. за даними МОНмолодьспорту більшість областей України, в т.ч. і Карпатського регіону, є забезпеченими навчальними комп'ютерними комплексами (НKK) практично на 100% (табл. 5.15).

Одним із актуальних інноваційних напрямків державної політики у сфері інформатизації освіти є забезпечення електронними підручниками школярів як старших, так і молодших класів. Проте на сьогодні існує велика проблема із забезпеченням середніх шкіл звичайними підручниками, оскільки останні містять чимало змістовних помилок, не достаються учня вчасно під час навчання, та загалом не створено відкритого ринку підручників, оскільки їх перелік встановлюється централізовано без урахування потреб конкретної школи¹⁸⁸. Вчитель сьогодні не має можливості вибору навчальної книги, він мусить керуватись тим підручником, який потрапить до шкільної бібліотеки.

Становлення інформаційного суспільства в Україні відбувається повільнішими темпами, ніж у решті країн світу, що відображається у низьких рейтингах України, наприклад, у Світовому рейтингу конкурентоспроможності за «Важливістю ІКТ на думку уряду» – 130 місце із 137 країн світу, а за «електронною готовністю» (eReadiness Ranking) у 2010 році Україна посіла 64 місце із 70 обстежуваних держав¹⁸⁹. Зважаючи на

¹⁸⁷ Запровадження річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання // Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 9.06.2010 р. – Режим доступу : <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog-/document?id=49808>.

¹⁸⁸ Освіта України-2011: Інформаційно-аналітичні матеріали про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2011 році // Уклад.: О. А. Удод, К. М. Левківський, В. П. Погребняк, О. В. Дашковська, Д. Б. Панаевич, А. К. Солоденко. – К. : 2012. – 410 с.

¹⁸⁹ Освіта України-2011: Інформаційно-аналітичні матеріали про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2011 році // Уклад.:

цю тенденцію, така ситуація може бути небезпечною для країни у плані переходу до «економіки знань», що прямо залежить від державної політики та відповідного регуляторного середовища для розвитку і поширення інформаційних технологій.

Таблиця 5.15

Динаміка стану забезпечення навчальними комп'ютерними комплексами загальноосвітніх навчальних закладів за період з 2005 по 2012 рр. в Карпатському регіоні та в середньому по Україні (за даними МОНмолодьспорту)*

Адміністративно-територіальні одиниці	Кількість НКК станом на 01.01.2005	Стан забезпечення НКК на 01.01.2005, %	Кількість НКК, поставлених у 2006 році за кошти держбюджету, од.	Кількість НКК, поставлених у 2007 році за кошти держбюджету, од.	Кількість НКК, поставлених у 2008 році за кошти держбюджету, од.	Кількість НКК, поставлених у 2011 році за кошти держбюджету, од.	Стан забезпечення НКК на 01.01.2011 року, %	Кількість НКК, запланованих на 2012 рік за кошти держбюджету, од.
Закарпатська область	294	42,4	28	136	105	37	100	32
Івано-Франківська обл.	257	34,5	0	161	159	50	88,5	28
Львівська область	594	41,5	62	207	187	82	67	49
Чернівецька область	188	42,7	74	103	59	23	100	18
Всього по Україні	9704	47,5	1887	3199	2 427	1079	94,6	857

* Складено автором на основі джерела: Дані приймальної комісії 2011 ЛНУ ім. Івана Франка. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/general/pryimalna_komisiya/zarakhuvannya/2011n/zarakh/Pedagogichnyy_col/doshk.htm.

Підвищуючи якість освіти традиційними методами без використання електронного навчання, можна отримати ефект у 5%, тоді як 95% потенціалу закладені в інформаційних технологіях освіти, в електронному навчанні, у його можливостях, не всі з яких є вже розкриті¹⁹⁰.

О. А. Удод, К. М. Левківський, В. П. Погребняк, О. В. Дашковська, Д. Б. Пана-севич, А. К. Солоденко. – К. : 2012. – 410 с.

¹⁹⁰ Digital economy rankings 2010. Beyond e-readiness // Economist Intelligence Unit. – Режим доступу : http://www-935.ibm.com/services/us/gbs/bus/pdf/eiu_digital-economy-rankings-2010_final_web.pdf

Стандарти електронного навчання у вищій школі, відповідно до ратифікованої Україною Болонської декларації, (e-Bologna), передбачають створення технологічного середовища, яке полегшує обмін контентом і електронними курсами, побудову європейської зони вищої освіти, створення електронного віртуального освітнього та наукового простору. На жаль, Україна ще не входить до жодної Європейської електронної наукової мережі, які уже давно функціонують на заході.

Сьогодні діє державна цільова науково-технічна і соціальна програма «Наука в університетах» на 2008-2012 рр. при ВНЗ III-IV рівнів акредитації, розроблена з метою створення навчально-наукових центрів, які сприятимуть поглибленій науковій і науково-технічній підготовці студентів, аспірантів, докторантів та науково-педагогічних працівників. Проте реалізацію програми можна оцінити як успішну лише частково. Програма у 2009-2010 рр. виконувалася лише на 15% (7 проектів з 50 запланованих), що, втім, не дивно з огляду на обсяги реального фінансування – близько 6% від запланованого рівня¹⁹¹. Не зважаючи на виняткову актуальність у активізації науково-дослідної діяльності молоді при вищих навчальних закладах через створення у їх складі об'єктів інноваційної інфраструктури, все ж, зокрема у Карпатському регіоні, їх кількість залишається низькою. Свою діяльність частково проводять лише: технопарк на базі Івано-Франківського національного університету нафти і газу, «лабораторія ідей» Львівського національного університету ім. І. Франка, бізнес-інкубатор Національного університету «Львівська Політехніка», бізнес-центр Чернівецького національного університету.

Стан матеріально-технічної бази наукових досліджень в університетах також не відповідає сучасним вимогам. Середній рівень зносу наукового обладнання та приладів становить понад 85 відсотків, що практично унеможливує виконання конкурентоспроможних наукових розробок¹⁹². За даними Державної служби статистики, у 2010 році лише 4,0% установ освіти в Україні використовували у своїй діяльності передові виробничі технології (ПВТ), тільки 15 освітніх організацій використали новітні раціоналізаторські пропозиції.

Реформування системи вищої освіти в Україні, яке відбувається із приєднанням до Болонського процесу у 2005 р., має на меті істотно підвищити якість освіти, зокрема у напрямку розвитку творчих здібностей суб'єктів навчального процесу. Для того, щоб оцінити особливості процесу формування та використання інноваційного потенціалу молоді Львівщини,

¹⁹¹ Семиноженко В. Повернути науку в університети / В. Семиноженко // Урядовий кур'єр, №48(4446) від 17.03.2011 р. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/povernuti-nauku-v-universiteti/>.

¹⁹² Концепція Державної цільової програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. №548-р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=548-2007-%F0>

нами було проведено експертне соціологічне опитування серед 195 студентів, аспірантів та молодих викладачів (віком до 35 років) серед найбільш чисельних ВНЗ, які представляють гуманітарний, технічний та природничий напрямки, а саме у Львівському національному університеті ім. Івана Франка (ЛНУ), у Національному університеті «Львівська Політехніка» (НУ ЛП) та Львівському національному медичному університеті ім. Д. Галицького (ЛНМУ). Таким чином, було встановлено, що більшість респондентів (54%) виявили позитивне враження від запровадження Болонських декларацій у систему вищої освіти в Україні. Однак, що стосується саме розвитку інноваційного потенціалу (а саме його творчої складової), то близько 70% експертів не визначають Болонський процес як впливовий фактор на розвиток своїх творчих здібностей (табл. 5.16).

Таблиця 5.16

Розподіл відповідей респондентів на питання анкети: «Як вплинуло запровадження певних складових Болонського процесу на розвиток Ваших творчих здібностей?» (у % до всіх опитаних)*

Складова Болонського процесу	Дуже вплинуло	Майже не вплинуло	Зовсім не вплинуло
Автономність університету	22,6	55,4	22,0
Запровадження системи кредитів (кредитно-модульна система оцінювання знань)	38,0	44,7	17,3
Введення двоциклового навчання (бакалавр, магістр/спеціаліст)	38,7	44,0	17,3
Розширення академічної мобільності студентів та викладачів	31,3	47,3	21,3
Самостійне навчання	40,0	40,0	20,0

* Складено автором.

Із варіантів високої оцінки впливу значні резерви має становлення автономності університету – 22%. Однією із причин такого явища є те, що на законодавчому рівні ще досі не закріплені умови для самостійного функціонування вищих навчальних закладів, а також централізоване управління ними.

Контекст Болонського процесу акцентує увагу на розширенні академічної мобільності студентів та викладачів. Так, 68,6% студентів вважають, що цей фактор сьогодні ще не має достатнього впливу на розвиток їхніх творчих здібностей. Зокрема, стажування у вітчизняних ВНЗ постійно або інколи здійснюють 24% студентів і 81% викладачів, а іноземне стажування здійснюють лише 12% студентів та 40% викладачів.

Основними перешкодами щодо зростання рівня академічної мобільності серед студентів та викладачів є:

- матеріальна забезпеченість молоді (розподіл ствердних відповідей є набагато більшим у респондентів із високим матеріальним статусом – 92%);
- пасивна позиція ВНЗ (60% студентів зазначили, що їх ВНЗ не достатнім чином сприяє підвищенню академічної мобільності молоді. Студенти самі шукають можливості іноземного стажування і самостійно залагоджують можливі проблеми, пов'язані із перезарахуванням предметів, здачею іспитів тощо, а через корумпованість системи, лише окремі студенти мають можливість поїхати навчатись за кордон).

Не менш важливе значення при формуванні інноваційного потенціалу в процесі здобуття професійної освіти має залучення молоді до експериментально-дослідної роботи закладу та представлення результатів своєї роботи на конференціях, форумах, круглих столах тощо (табл. 5.17).

Таблиця 5.17

Розподіл відповідей респондентів на питання анкети: «Чи здійснюєте Ви такий вид діяльності, як...?» (у % до всіх опитаних)*

Вид діяльності	Студенти (без аспірантів)		Викладачі	
	Так (постійно та іноді)	Ні (ніколи)	Так (постійно та іноді)	Ні (ніколи)
Участь у міжнародних та зарубіжних науково-практичних конференціях	18,7	81,3	80,0	20,0
Участь у вітчизняних науково-практичних конференціях	28,7	71,3	80,0	20,0
Участь у колективній експериментально-дослідницькій роботі у межах спільної проблеми, над якою працюють науковці навчального закладу	21,5	78,5	70,0	30,0
Здійснення публікацій своїх робіт до фахових видань в Україні та за кордоном	15,1	84,9	100,0	0,0

* Складено автором.

Результати засвідчують, що кількість молоді, яка залучається до процесу обміну та передачі знань (на конференціях, при вирішеннях спільних завдань із старшими науковцями) є вкрай низькою (15%). Рівень наукової кооперації між молодими викладачами та студентами не здійснюється достатнім чином, що підтверджується значними розбіжностями у відповідях студентів та педагогів. А участь у колективній роботі у межах спільної проблеми, над якою працюють науковці навчального закладу, здійснює лише 21,5% респондентів – студентів.

З метою визначення рівня формування інноваційного потенціалу молоді на основі комплексної оцінки освітньої сфери нами був запропонований інтегральний індекс, який поєднав у собі показники-стимулятори та дестимулятори різного функціонального значення, представлені у динаміці Державною службою статистики та Міністерством фінансів України, а саме:

- демографічного (кількість постійного населення у віці 0-17 років (осіб), кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення (осіб), кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10000 населення (осіб), кількість дітей, охоплених дошкільною освітою (тис.осіб), кількість випущених аспірантів (осіб), як дестимулятор – коефіцієнти смертності дітей у віці до 1 року по регіонах (у %));
- організаційного (кількість загальноосвітніх навчальних закладів (одиниць), кількість вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (одиниць), кількість дошкільних закладів, (одиниць), кількість закладів, що мають аспірантуру (одиниць));
- матеріально-технічного (вартість основних засобів в сфері освіти (млн. грн.), як дестимулятор – ступінь зносу основних засобів у сфері освіти (у %));
- фінансового (видатки загального фонду місцевих бюджетів на дошкільну освіту (тис. грн.), видатки загального фонду місцевих бюджетів на середню освіту (тис. грн.)).

Для розрахунку інтегрального індексу був використаний метод багатовимірної середньої із стандартизованих вхідних даних з наданням певної ваги окремим показникам¹⁹³. Значення обрахованого показника за функціональними складовими у 2010 р. в регіональному розрізі зображені на рис. 5.11-5.14.

Таким чином, слід відмітити високі позиції Львівської області у порівнянні з іншими областями у Карпатському регіоні та загалом по Україні за усіма складовими інтегрального індексу формування

---

¹⁹³ Регіони України. Ч. I. : стат. зб. // Державна служба статистики. – К. : 2011 – 358 с.

інноваційного потенціалу молоді в освітній сфері. При цьому Чернівецька та Закарпатська області займають нижчі позиції, ніж в середньому по Україні (особливо тих, що стосуються демографічної складової). Так, у Чернівецькій області значний вплив на інтегральний індекс мав низький показник кількості молоді до 17 років та молоді, залученої до третього циклу освітньої системи (аспірантури), в той час, як у Закарпатській області, спостерігався порівняно низький рівень залучення молоді до системи вищої освіти, а також високий рівень смертності дітей до 1 року.

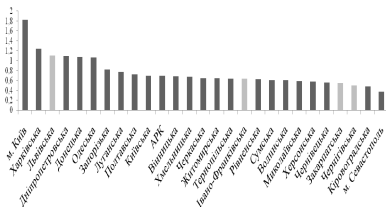

Рис. 5.11. Значення інтегрального індексу формування інноваційного потенціалу молоді за демографічною складовою (розраховано автором)

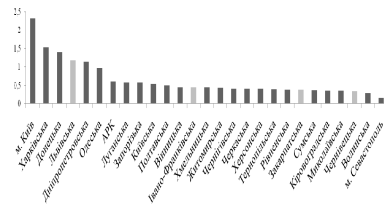

Рис. 5.12. Значення інтегрального індексу формування інноваційного потенціалу молоді за організаційною складовою (розраховано автором)

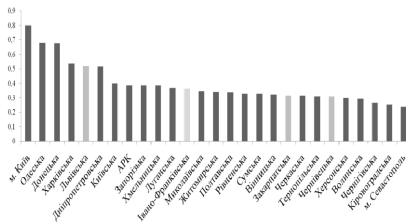

Рис. 5.13. Значення інтегрального індексу формування інноваційного потенціалу молоді за матеріально-технічною складовою (розраховано автором)

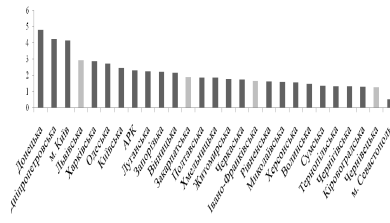

Рис. 5.14. Значення інтегрального індексу формування інноваційного потенціалу молоді за фінансовою складовою (розраховано автором)

Відносно пропорційно до демографічної складової інтегрального індексу спостерігається й стан організаційної складової, де Чернівецька та Закарпатська області значно поступаються іншим регіонам за кількістю ВНЗ і закладів, що мають аспірантуру. При цьому слід відмітити, що кількість молоді до 17 років у Закарпатській області є приблизно такою ж, як і у Запорізькій, Київській чи Полтавській областях, однак рівень залучення молоді до освітнього процесу, що суттєво вплинуло на значення інтегрального індексу, залишається в ній низьким. Таке явище можна пояснити прикордонним розташуванням Закарпаття, що супроводжується

високим рівнем міграції населення, в т.ч. і молоді, а також низькою часткою міського населення, що становить 37%, і є найнижчим показником в Україні¹⁹⁴. Однак цікаво, що за рівнем фінансового забезпечення освітнього процесу ця область характеризується вищим за середній показником по Україні.

Отже, на основі здійсненого аналізу впливу освітнього процесу на інноваційний потенціал молоді у Карпатському регіоні, слід зазначити, що найповніше цей процес відбувається у Львівській області, і, як підтвердило значення інтегрального індексу, Львівщина продовжує залишатись одним із основних освітніх ареалів в Україні, поступаючись м. Києву, Харківській та Донецькій областям. Підвищити рівень впливу освітнього процесу на формування інноваційного потенціалу молоді і в інших областях Карпатського регіону (Івано-Франківській, Закарпатській та Чернівецькій обл..) дозволить розширення доступності усіх ланок освітнього процесу та їх відповідне організаційне забезпечення, підвищення рівня інформатизації та підготовки викладацького складу відповідно до інноваційних викликів сучасності, зростання обсягів науково-дослідної компоненти навчання у середній та вищій школі, а також оптимізація процесу імплементації усіх положень Болонського процесу в ВНЗ. Ці та інші характеристики освітнього процесу в Україні, що здійснюють якісний вплив на формування інноваційного потенціалу молоді, все ще мають значні резерви для підвищення, та при відповідному рівні стимулювання матимуть значний вплив для підготовки інноваційно-активних працівників майбутнього.

---

¹⁹⁴ Дані Міністерства фінансів України на звернення нар. деп. Оробець Л. Ю. щодо видатків на освіту від 28.09.2012 р., № 31-07110-2-6/6454

Розділ 6. Міграційні детермінанти відтворення соціально-демографічного потенціалу регіону

6.1. Міграція і її роль у відтворенні соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

Однією з характерних детермінант відтворення СДП Карпатського регіону є висока міграційна активність населення. Вона впливає на всі види людської діяльності, виступає чинником специфіки потреб індивідів, їх ментальності, реалізації життєвих планів, способу життя. Як надзвичайно чутливий індикатор до змін в етносоціальному, економічному, політико-культурному житті мешканців регіону, ця активність сигналізує про можливості розвитку його господарюючої системи, про перспективи стабілізації усіх демовідтворювальних процесів.

Сучасна міграційна активність мешканців Карпат значною мірою відображає взаємодію процесів глобального і регіонального розвитку. З одного боку, дає про себе знати дія глобального закону внутрішньої компресії економіки, яка за твердженням О.Білоруса, в Україні визначає підвищення рівня інтеграції, зміцнення внутрішніх взаємозв'язків, адаптацію та опір національної економіки до сильного зовнішнього впливу¹⁹⁵. З іншого – в даний час має місце прогресуюча регіоналізація суспільного життя, яка породжує стан невизначеності зовнішніх впливів на людський розвиток локальних міських та сільських утворень. Обидва процеси можуть набирати небезпечних для економіки краю, його населення рис, призводити до порушення усталених співвідношень у соціальній структурі населення, виникнення територіальної асиметрії в ціні робочої сили, блокування розвитку галузевих ринків тощо.

Міграційна активність мешканців Карпатського регіону не є явищем останніх десятиліть. Ще наприкінці XIX – на початку XX ст., представники краю освоювали планету від Сибіру до Далекого Сходу, від Канади, США, країн Латинської Америки до Австралії. До Першої світової війни тільки з Галичини емігрувало і не повернулося на рідні терени понад 300 тис. українців, із Закарпаття у 1870-1900 рр. емігрувало близько 130 тис. осіб, а в 1990-х роках ще близько 100 тис. українців¹⁹⁶. Ця інтенсивна, а з погляду глибини трансформації існуючої системи розселення – глобальна, депопуляційна еміграція тодішніх селян, не раз викликала наукові і політичні дебати. Часто вони були

---

¹⁹⁵ Білорус О. Глобалізація і соціальна доля людини в XXI столітті / О. Білорус // Економічний часопис. – 2001. – №1.

¹⁹⁶ Мороз О. Українське селянство першої половини XX століття. Трагедія і героїзм / О. Мороз, С. Злупко. – Львів, 1997. – 25 с.

спрямовані проти емігрантів, які мовляв, шукають легких заробітків, позбавлені патріотичних почувань тощо. Доречно з того приводу писав Іван Франко, який шукав глибинних причин еміграції українського селянства. «Шукайте головні причини еміграції і усувайте їх! – закликав Іван Франко, – не задовольняйтесь хапанням першого-ліпшого агента, а придивляйтесь до щоденної нужди, в якій живе народ, і радьтеся, виправляйтесь, ставте міцні кордони не з багнетів, а з добрих порядків, з корисних для народу економічних і суспільних інституцій»¹⁹⁷.

У 90-х роках ХХ ст., зі здобуттям Україною державної незалежності, вітчизняними та зарубіжними науковцями було проведено кілька досліджень проблем міграції та її впливу на відтворювальні процеси населення. Значною мірою вони стосувалися й представників Карпатського регіону. Так, зокрема, у середині 90-х років ХХ ст. відповідно до програми Європейської економічної комісії ООН було проведено одне з перших у незалежній Україні досліджень причин і наслідків зовнішньої міграції. Його метою було вивчення сукупності факторів, що породжують міграційні рухи, впливу на міграцію конкретного соціального та економічного середовища, історичних та культурних традицій, сімейних обставин. Передбачалося вивчити наслідки міграційних поїздок для країни, конкретних регіонів, окремої особи. Дослідження засвідчило намагання відійти від валових характеристик міграційних явищ і надати їм конкретної визначеності, орієнтуючи висновки навіть на рівень окремої особи. Цьому сприяло застосування етносоціологічної методики, яка передбачала широке використання етнографічних спостережень. Об'єктами дослідження було вибрано міста Київ і Чернівці, а також село Прилбичі Яворівського району на Львівщині. Аналіз зовнішньої міграції в столиці України, в обласному центрі та в селі дав змогу зробити цінні спостереження явищ зовнішньоміграційних процесів на різних рівнях організації життя в українському суспільстві.

Згідно з прийнятою методикою основним джерелом пізнання міграційних явищ були опитування різних категорій мігрантів, оцінка яких проводилася із врахуванням галузевої структури зайнятих у досліджуваних місцевостях. Матеріал, котрий було зібрано, вийшов за межі міграційної проблематики (для прикладу, було встановлено факт, що під впливом Чорнобильської трагедії на 40% збільшилась кількість дітей, які перебували на диспансерному обліку, зафіксовано постійне зростання онкологічних хворих і т.п., що спонукало людей до еміграції й обезлюднення України). Це уже мало пряме відношення до тих

---

¹⁹⁷ Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Т. 44, кн. 2. – К., 1985. – 313 с.

розвідок, що стосувалися досліджень СДП. Частина з них була переселена в області Карпатського регіону України.

У результаті проведених досліджень було встановлено, що сім'ї, які мали досвід заробітчанської зарубіжної міграції, відзначалися переважанням серед їх членів осіб молодшого працездатного віку з високим освітнім рівнем. Здавалося б, цей контингент населення міг би бути використаний на власній землі, але він подався у мандри на чужину. Особливо гостро діагностовано була ситуація на селі. Серед осіб, які залишилися, підприємницька ініціатива була практично відсутня (на момент обстеження ні один з голів обстежених сімей у селі Прилбичі не займався власним бізнесом)¹⁹⁸. Цей факт міг слугувати певним дороговказом у зм'якшенні зовнішньої міграції за рахунок розвитку місцевого підприємництва, проте належних висновків зроблено не було¹⁹⁹.

Інформація, отримана у результаті опрацювання даних, змусила звернути увагу на ще один момент – серед мігрантів переважали економічно активні особи чоловічої статі. Тобто не безробітні особи становили більшість мігрантів, як це видавалося на перший погляд (їх питома вага серед мігрантів складала 28,4% у Чернівцях, 21,6% – у селі Прилбичах і лише 13,9% – у Києві), а населення, що знаходиться у трудових відносинах.

Проведене дослідження показало, що зовнішня міграція – це не тільки показник розвитку населення, але й важливий засіб інтеграції країни у світову спільноту. Однак гострою проблемою було визнано те, «мігранти не підпадають до 90% норм і стандартів життя в країнах перебування не тільки на рівні соціальних і громадських інститутів, але й побутовому рівні», спостерігається відносно низький рівень контактів українських мігрантів з місцевим населенням. Недостатня участь України у міжнародній системі регулювання міграції, спричинили виникнення напівлегальних і нелегальних форм міжнародної мобільності населення.

Нині, відзначивши 20-ліття своєї державної незалежності, Україна б'є рекорди в рейтингах по чисельності емігрантів. Вона опинилася на 10 місці серед тих, чії громадяни виїжджають у розвинені країни. За останнім офіційними даними через невідходячі умови життя на Захід

¹⁹⁸ Пирожков С. Зовнішня міграція в Україні – причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко. – К., 1997. – С. 5.

¹⁹⁹ Нагадаємо, в умовах директивно-командного соціалізму також була зовнішня міграція, але головне її спрямування було у Сибір, Далекий Схід, Казахстан тощо. Тому не дивно, що при першій хвилі лібералізації міжнародних стосунків, у зовнішньоміграційній системі відбулися корінні зміни. До цього спонукала і кризова економічна ситуація в Україні, міграція з якої щораз більше спрямовувалась у країни Заходу.

виїхало 126 тисяч українців. Усього, за даними Всесвітнього банку, за кількістю емігрантів Україна займає третє місце у світі (14% усього населення держави)²⁰⁰.

За даними Міжнародної організації з міграції, з усіх мігрантів жінки становлять 1/3, а чоловіки 2/3. Найчастіше українці за кордоном працюють у будівельній галузі та галузі, пов'язаній із домашнім господарством. Якщо у 2011 році загальна сума грошових переказів від заробітчан до України становила 6,6 млрд. доларів США, то у 2012 році – 7,5 млрд. Це перевищує прямі іноземні інвестиції та забезпечує близько 7% економічного зростання держави²⁰¹.

Вищезазначені позитивні міграційні тенденції й негативи супроводжують розбудову української незалежності по сьогоднішній день. Вони є візитівкою процесів зростання відкритості української держави, її регіонів, серед яких специфічне місце займає Карпатський. Адже саме тут протягом тривалого часу має місце негативне сумарне сальдо міграцій. Гірські райони регіону, які відзначаються високим природним приростом населення, – основні міграційні «донори» Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької областей України: з-поміж 24 гірських районів, позитивне міграційне сальдо мають лише дев'ять²⁰². Тобто Карпатський регіон потребує ведення адекватної міграційної політики²⁰³.

Про це свідчать результати іншого обстеження міграції, яке проведене у 2010-2013 рр. (майже з двадцятилітнім розривом) у рамках реалізації міжнародного дослідницького проекту EUMAGINE на предмет

---

²⁰⁰ Число нелегальных мигрантов в Украине подходит к критической точке. Украинский выбор – 2013// – Режим доступу: <http://www.migraciya.com.ua/news/-migration-trends-in-ukraine-and-worldwide/ua-the-number-of-illegal-migrants-in-ukraine-is-coming-to-a-critical-point/>

²⁰¹ Половина заробітчан з України – «нелегали» – 2013 – Режим доступу: <http://www.vidia.org/2013/13325>

²⁰² Теслюк Р. Сучасні демографічні тенденції в Карпатському економічному районі України: регіональна специфіка / Р. Теслюк // Сталій розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – С. 97-103.

²⁰³ Зварич І. Т. Явище «регіону-донора» та його роль у формуванні національної ідентичності / І. Т. Зварич // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія. – К., 2008. – Вип. 79. – С. 151-166; Соціально-економічні проблеми управління розвитку регіону в умовах трансформації економіки : зб. наук. пр.: В 2 ч. / відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 1994. – Ч. 1. – 306 с.; Соціально-економічні проблеми управління розвитку регіону в умовах трансформації економіки : зб. наук. пр.: В 2 ч. / відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 1994. – Ч. 2. – 207 с.; Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України: зб. наук. праць. Вип. 5 (XLIII). В 3-х ч. – Відп. ред. М. І. Долішній. – Львів: НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2003.

взаємозв'язку між уявленнями про права людини та демократію та ухваленням населенням рішення щодо міжнародної міграції²⁰⁴.

Найбільшу стурбованість викликає отримана інформація щодо міграційних намірів українців, котрі серед них сягають майже 50%. Це означає, що приблизно половина опитаних українців виїхала б за кордон, якби мала таку можливість. Це пряма втрата СДП.

У процесі дослідження вдалося зробити порівняння показників міграційної активності населення, які характерні для України, та відповідних показників таких зарубіжних держав, як Сенегал, Марокко, Туреччина.

Так, якщо нині «еміграційний ентузіазм» найбільший у Сенегалі, де майже 80% опитаних поїхали б за кордон жити або працювати, і в Марокко (58,3%), а найменший – у Туреччині (44%), то Україна перебуває на третьому місці, між Марокко і Туреччиною. Основними мотивами виїзду за кордон в українців є економічні труднощі, відсутність можливостей і проблема забезпечення дітей. При цьому більшість наших співвітчизників упевнена, що за кордоном можуть набути цінних навиків, що там краща ситуація з освітою та охороною здоров'я, менший рівень корупції, але погоджуються: в разі виїзду вони втратять зв'язок зі своїми сім'ями.

Дане дослідження виявило зв'язок між задоволеністю життям і міграційними аспіраціями: респонденти, менш задоволені своїм життям, мають вищі міграційні наміри. Цікавим також є те, що більш освічені люди висловлюють вищі міграційні аспірації. Серед мотивів виїзду за кордон є й економічні, раціональні (підтримка родини, вирішення проблем, пошук кращого життя) і неекономічні (незадоволеність життям, розчарованість, невіра в позитивні зміни та соціальний песимізм). Значна частина респондентів (46%) переконана, що міграція шкодить сімейному життю. Але все ж люди, які визнають потенційно шкідливі наслідки міграції, незважаючи на це, їдуть за кордон.

Привертає увагу поява в Україні такого феномену як «культура міграції». Громадяни обговорюють міграцію, існують так звані «міграційні мережі», які працюють налагоджено й надійно. Часто мігранти знаходять роботу, житло саме через мережу — друзів,

²⁰⁴ Консорціум EUMAGINE складається із семи партнерів: Університету Антверпена (Бельгія, координатор), Оксфордського університету (Велика Британія), Міжнародного інституту досліджень проблем миру в Осло (Норвегія), Університету Коч (Туреччина), Університету Мохамеда V (Марокко), Центру соціологічних досліджень (Україна) й Університету Шейха Анта Діопа де Дакара (Сенегал). Основною ідеєю проекту було те, що судження з питань прав людини та демократії впливають на сприйняття, сподівання та рішення щодо міграції. Задля досягнення поставленої мети фахівці вивчали чотири основні «країни походження» і «транзитні держави», а саме Україну, Марокко, Сенегал і Туреччину.

знайомих або родичів, які вже живуть за кордоном, — і все рідше звертаються до агенцій із працевлаштування.

Дослідженням підтверджуються негативні наслідки впливу економічної кризи на добробут населення та його міграційну активність. У документах звіту зазначеного дослідницького проекту наголошується, що нині складніше знайти роботу в Європі. Пов'язано це з структурним безробіттям серед самих європейців і зниженням попиту навіть на дешеву іноземну робочу силу. Реаліями сучасного ринку праці Євро-союзу стала «нерентабельність» молодих українських фахівців без стажу й досвіду роботи. Як і в Україні, їм складно знайти роботу в ЄС. Конкуренція з боку європейських колег є високою.

Водночас, українці для трудової міграції обирають Європу. Роблять це через близькість, можливість частіше бачитися з родичами — емоційний зв'язок із сім'єю в українців міцний.

У Карпатському регіоні України надають перевагу Польщі. Причини прості — географічна близькість, схожа мова та зрозуміла культура. Окрім цього, отримати польську візу легше, ніж, скажімо, німецьку. Цікавим виявилось те, що опитані відзначали схожість менталітетів українців й італійців. Водночас першою серед бажаних країн виїзду для українців названа Німеччина як держава «з людським обличчям», за нею слідує Італія. Багато респондентів хотіло б виїхати в Англію, але наголошувало на тому, що отримати англійську візу не просто й дорого, адже вона набагато дорожча від шенгенської. Окрім того, потужною рушійною силою міграції до Європи є традиційні чинники, а саме високий рівень освіти й охорони здоров'я, значно менша корумпованість. Респонденти також високо оцінюють діяльність європейських політиків, тоді як українським довіряє дуже мало громадян. Загалом Європейський Союз здебільшого має «золотий» імідж, і його сприймають як регіон мрій і сподівань. Українців приваблює гідна оплата праці, адже основна мотивація — економічна, оскільки більшість українців (54%) вважає, що шанси домогтися успіху завдяки наполегливій праці в Україні є значно нижчими, ніж в Європі. Приваблює також порядок, чистота, стабільність, упевненість у завтрашньому дні, якість життя, розвиток інфраструктури, сфери охорони здоров'я та освіти.

У більшості випадків уявлення українців про Європу відповідають реаліям. Особливо якщо ці уявлення сформувалися на основі конкретної інформації, отриманої, скажімо, через міграційні мережі, тобто родичі, сусіди, знайомі, друзі діляться своїми враженнями й подробицями міграційного досвіду. Проте звісно є випадки, коли люди недооцінюють зміни на ринку праці, які відбулися в Європі через кризу.

Водночас, результати дослідження вказують й на те, що нині існує доволі велика кількість українців, котра не готова покидати рідну землю (навіть якби мала змогу). Це половина опитаних громадян України (54%). У підсумку тільки 25% є загалом незадоволені своїм життям. Українці люблять рідну природу, свій край, цінують відкритість людей. Це стає основною причиною того, що вони, навіть маючи всі можливості, не покидатимуть свою Батьківщину.

Нині в Україні, і зокрема в Карпатському регіоні, існує гостра потреба створення належних умов для розвитку виробництв та створення робочих місць. Реалізація проектів відродження економіки – це основний ключ пом'якшення міграційного відтоку мешканців міст та сіл, стабілізації дітородної ситуації, збереження здоров'я нації. Їх реалізація вимагає проведення ефективної соціально-економічної політики – як загальнонаціональної, так і регіональної.

Нині українською реальністю є «вимивання» з вітчизняного ринку праці робочих місць з високим і середнім «освітнім рівнем», створення робочих місць, що погіршують професійну структуру зайнятості, утруднення перспектив зайнятості в галузях, які можуть і мають стати пріоритетними, зростання, нереалізованість накопиченого людського капіталу тощо.

Звісно, складовою процесів глобалізації є зростаюча мобільність робочої сили, інтенсифікація міграційних процесів, наслідки яких є суперечливими. Для країн, що не проводять належної міграційної політики, серйозним випробуванням для національного ринку праці є зростаюча конкуренція країн з низьким рівнем заробітної плати, скорочення кількості робочих місць, на яких зайняте корінне населення, зниження середнього рівня оплати праці некваліфікованої та низькокваліфікованої робочої сили. Для країн, що розвиваються, а також постсоціалістичних країн серйозною проблемою став «відплив» інтелектуального потенціалу. Глобалізація і технічний прогрес сприяють підвищенню попиту на висококваліфіковану робочу силу з боку транснаціональних компаній. За підрахунками західних учених, еміграція висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладенню в економіку вибраної ним країни мільйонів доларів.

Надзвичайно гострою у Карпатському регіоні є проблема інтелектуальної міграції. Так, за різними оцінками, в 90-ті роки ХХ ст. Україна втратила від 15 до 20% інтелектуального потенціалу в результаті еміграції найбільш підготовленої робочої сили. Чверть – це представники населених пунктів досліджуваного краю. Нині тут досягнуто рівня «критичної маси» інтелектуальної еміграції, за яким можливі незворотні наслідки. Треба виходити з того, що місце країни та її регіонів в світовому господарстві визначається і визначатиметься

якістю людського капіталу, станом освіти і рівнем використання досягнень науки і техніки на виробництві. Тому збереження існуючої тенденції щодо втрати людського капіталу, як стверджує А. Колот, неможливе надалі створення конкурентних переваг, а отже виходу продукції й економіки загалом на світовий рівень²⁰⁵.

Якщо виходити з того, що у XXI ст. людський потенціал визначатиме поступ цивілізації й нації, то втрата інтелектуального потенціалу, його відплив до інших країн матиме фундаментальне значення для економіки областей Карпатського регіону (як й національної економіки України загалом), різкого зниження якісних параметрів ринку праці. У цьому зв'язку значно зростає роль держави, яка покликана всіляко стимулювати створення високотехнологічних ринкових методів та регулювати міграційні процеси. Це об'єктивна передумова для реалізації високоякісної робочої сили, яка вимагає відповідного застосування і належної за це винагороди.

До речі, на це свідомо йдуть країни з розвинутою економікою, які всіляко приваблюють висококваліфікованих спеціалістів з інших країн з метою своєчасного і повноцінного використання новітніх технологічних засобів. Наприклад, у Німеччині створюють сприятливі життєві умови для залучення фахівців з комп'ютерних технологій з інших країн, не зважаючи на опір з боку патріотично-націоналістично налаштованих сил.

Відповідно чинять й інші країни, які стимулюють еміграцію фахівців, створюючи різні перешкоди для малокваліфікованих і перестарілих осіб. Очевидно, зарубіжним досвідом повинна скористатися і Україна. Йдеться, зокрема, про те, щоб створювати певні обмеження у сфері еміграції передусім висококваліфікованих спеціалістів і випускників вищих закладів освіти, які потрібні українській економіці. У тому відношенні повинен бути певний моніторинг, повна інформація про емігрантів. Дехто може сказати, що ускладнення еміграційних процедур є порушенням прав людини, гасла якого нині часто використовують. Насправді держава для того і є, щоб дбати про національні інтереси, вона не може витрачати кошти на розвиток людського капіталу і вільно віддавати СДП на чужу користь.

Для втілення в життя даної пропозиції можна використати безліч варіантів державної політики, яка водночас повинна бути пов'язана із створенням умов для зайнятості відповідних категорій населення, оскільки не заборонами, як казав Іван Франко, треба боротися з еміграцією добрими економічними порядками та суспільними інсти-

---

²⁰⁵ Колот А. Глобалізація економіки та її вплив на соціально трудову сферу // А. Колот // Україна: аспекти праці. К., 2001. – №3. – С. 25.

туціями. А втім, регулювання і моніторинг еміграції – це не стільки порушення прав людини, а передусім її захист перед безправ'ям і знущанням. Нині можна навести багато прикладів, які свідчать що українські громадяни часто довіряють свою долю різним «мисливцям» легкої наживи, займаючись работоргівлею, зокрема дівчат, яких постачають у новітні зарубіжні гареми. «Даний вид злочину, – наголошують фахівці Міністра внутрішніх справ України, – практично повністю контролює міжнародна злочинність. За різними даними, від торгівлі людьми у світі постраждали від 2 до 4 мільйонів осіб. Річний прибуток міжнародних кримінальних синдикатів становить близько 8 мільярдів доларів. Нелегальна торгівля людьми стала серйозною проблемою для усіх держав-членів Євросоюзу, країн-кандидатів і держав, які мають асоційовані відносини з ЄС»²⁰⁶.

Зрозуміло, що, враховуючи подібні еміграційні явища, держава повинна дбати за своїх громадян, які подалися в еміграцію, володіти певними важелями їх соціального захисту. Тим більше, що відкритість українського суспільства і глобалізація сприятимуть інтенсифікації еміграції. Наразі в Україні усі законні приписи є доволі ліберальними і не стануть належним бар'єром тиску іммігрантів на її ринок праці.

Усе вищенаведене вказує на те, що українські кордони – надто прозорі і мало захищені, а це, з погляду як розвитку ринку праці, так і відтворення СДП, не можна вважати позитивним явищем. Адже не потрібно нікого переконувати в тому, що біженці переважно належать до малокваліфікованих працівників, надмірна кількість яких негативно позначається на національному ринку праці. Щоправда, таких даних поки що немає, але це можна трактувати навіть гіпотетично. Головне завдання, яке впливає з наявної інформації, полягає у зміцненні державних кордонів, щоб створити належний бар'єр перед проникненням біженців-нелегалів. В Україні ж й без того напружений та незбалансований ринок праці.

Факт міжнародного терористичного психозу може мати й позитивне значення у зв'язку із сповільненням зовнішньої міграції, яка в останні роки була донором економіки розвинутих країн і втратою СДП для нашої держави.

В умовах міжнародного тероризму, політичної нестабільності в низці економічно розвинутих країн можна очікувати рееміграції українських спеціалістів, для яких на Батьківщині є до чого прикласти силу рук і розуму. Ця очевидність стає щоразу зримішою, про що свідчить ситуація на ринку праці інших держав. У цей перспективний

²⁰⁶ МЗС: рабську працю українців використовують у майже 60 країнах. – 2013. – Режим доступу: <http://vidia.org/2013/13573>.

момент дуже бажаним є повернення хоча б частини спеціалістів, котрі нещодавно виїхали за кордон у пошуках кращої долі. Розуміння цього факту само собою сприятиме поліпшенню якісних параметрів ринку праці й Карпатського регіону, в регулюванні якого повинна більшу роль відігравати держава, регіональні та місцеві органи влади.

Таким чином, сучасна світова фінансово-економічна криза, починає усе більш зримо сигналізувати про появу нових міграційно обумовлених тенденцій розвитку ринку праці Карпатського регіону, розвитку його СДП:

- по-перше, за рахунок його поповнення іммігрантами і біженцями-нелегалами (як правило низької кваліфікації);
- по-друге, через послаблення зовнішньої міграції кваліфікованих працівників, по-суті їх рееміграції.

Усе це надає певних особливостей розвитку СДП Карпатського регіону, функціонування якого повинно бути під більшим, ніж досі, патронатом Української Держави. Усвідомлення даного факту мало б стати дороговказом просування проекту Закону України «Про зовнішню трудову міграцію».

З огляду перспектив розвитку СДП Карпатського регіону, як і України загалом, окремі дослідники вважають, що з часом мігранти становитимуть половину населення. Це може призвести не лише до ускладнення проблем зайнятості, але й занепаду культури та національної ідентичності²⁰⁷. Духовна деградація нації ще більше зло, ніж безробіття. Це варто мати на увазі.

Таким чином, міграція мешканців Карпатського регіону є надзвичайно чутливим індикатором його розвитку. Це – потужний чинник відтворення СДП. Скорочення населення, зокрема внаслідок інтенсифікації міграційних процесів, знижує його, актуалізує цілий комплекс проблем у соціальній, політичній та культурно-освітній сферах²⁰⁸. І не лише тому, що його вихідці в країні нового перебування працюють здебільшого на низькокваліфікованих роботах, є соціально незахищеними і часто зайнятими в тіньовому секторі економіки²⁰⁹. А ще й тому, що у них на батьківщині часто залишаються без догляду їхні

---

²⁰⁷ Самійленко Л. Україна / Леся Самійленко // Українське слово. – Ч. 47, 22-28 листопада 2001 р. – С. 10.

²⁰⁸ Проблеми регіональної політики: зб. наук. пр. / відп. ред. М. І. Долішній. – Львів : НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 1995. – 263 с.; Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону : зб. наук. пр. / Луцький держ. техн. ун-т, Спілка економістів України, Волинська обл. організація / відпов. ред. М. І. Долішній. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 77 с.

²⁰⁹ Iglicka K. The Foreign Labour Market in Poland / K. Iglicka // Migration and Its Impact on Labour Markets in Poland and Ukrainian. – Warszawa, 2003. – P. 40-50.

діти, руйнуються родинні зв'язки та розпадаються сім'ї²¹⁰. І навіть в суто економічному контексті, вплив міграцій є неоднозначним: попри певні позитивні її наслідки, наприклад, такі, як суттєве поліпшення фінансового становища мігрантів та їхніх сімей та приплив грошових ресурсів з-за кордону, значний відтік економічно активного населення позначається на економіці регіону негативно, адже лівова частка мігрантів – це кваліфіковані працівники у працездатному віці²¹¹.

Лише при розумній державній політиці її можна спрямовувати в потрібне русло, зменшити негативні впливи і відповідно зміцнити соціально-демографічну й загалом національну безпеку України.

6.2. Сім'я мігранта та її адаптаційні резерви: перспективи зниження втрат соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону (за матеріалами обстежень)

Емпіричний аналіз міграційних детермінант розвитку СДП Карпатського регіону зазвичай ґрунтується на використанні даних двох типів – матеріалів статистики та, частково, даних кількісних соціологічних досліджень²¹². Такий підхід є цілком доречним з огляду на те,

²¹⁰ Садова У. Я. Локальний вимір динаміки демографічних змін у Львівській області / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк // Сталий розвиток економіки. – 2001. – №4(7). – 101 с.; Iglicka K. The Foreign Labour Market in Poland / K. Iglicka // Migration and Its Impact on Labour Markets in Poland and Ukrainian. – Warszawa, 2003. – Р. 40-50; Мульська О. П. Діти трудових мігрантів і їх соціальний захист: пріоритет міграційної політики / О. П. Мульська // Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації. – Львів, 2011. – С. 248-257; Іванкова-Стецюк О. Діти трудових мігрантів як опосередковані учасники глобалізаційних процесів: особливості соціальної поведінки / О. Іванкова-Стецюк, А. Таранова // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : зб. матер. VIII Міжн. наук.-практ. конф. – Дрогобич : ДДПУ, 2011. – С. 135-139.

²¹¹ Садова У. Я. Локальний вимір динаміки демографічних змін у Львівській області / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2001. – №4(7). – 101 с.

²¹² Іванкова-Стецюк О. Діти трудових мігрантів як опосередковані учасники глобалізаційних процесів: особливості соціальної поведінки / О. Іванкова-Стецюк, А. Таранова А. // Молодіжна політика: проблеми і перспективи: зб. матер. VIII міжн. наук.-практ. конф. – Дрогобич : ДДПУ, 2011. – С. 135-139; Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект) : зб. наук. пр. Вип. Х. – Львів, 1999. – 272 с.; Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Методологія статистичних оцінювань соціально-економічних процесів: зб. наук. пр. Вип. 3 (XLI). – Львів : НАН України. ІРД, 2003. – 479 с. Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми / зб. наук. пр. за матеріалами допов. міжн. наук.-практ. конф. / НАН України Ін-т регіон. дослід.. – Львів, 1998. – 430 с. (Ч. I); – 440 с. (Ч. II); – 336 с. (Ч. III); Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми : зб. наук. пр. за матеріалами допов. міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 21-23.05 1998 р.). – Львів, 1998. – 430 с. (Ч. I); – 440 с. (Ч. II); – 336 с. (Ч. III).

що розробники програм отримують доступ до об'єктивної різносторонньої інформації. Водночас надмірне зосередження на макропоказниках міграційних процесів, на оцінках їх наслідків елімінує людину із дискурсу у соціально-демографічній сфері. Це може стати однією з причин низької ефективності міграційної політики. Тож як статистика, так і опитування громадської думки, адекватно відбиваючи загальні тенденції, часто залишають поза увагою латентні явища та процеси, в т.ч. ті, що стосуються аналізу попередніх втрат СДП регіону. З іншого боку, відсутність кількісного аналізу унеможливорює оцінку ступеня поширення того чи іншого явища чи процесу. Тому для забезпечення комплексного всебічного аналізу проблем доцільно передбачати одержання інформації з різних джерел і різними методами²¹³.

Як вже зазначалося, трудова міграція, що має місце в працenaдлишковому Карпатському регіоні, формує цілий комплекс проблем. Серед них ті, з якими стикається родина в результаті міграції одного чи декількох своїх членів, отримуючи статус полілокальної (Д. 6.1).

Залишаючи поза соціальним дискурсом адаптаційні резерви таких сімей, зупинимося на питаннях перспектив зниження втрат СДП Карпатського регіону²¹⁴. У процесі реалізації проекту було застосовано метод фокус груп – як такий, що спрямований не так на саму ринкову поведінку особи, як на те, що її визначає: особисті цінності, стиль та спосіб життя людини тощо. Це дало змогу отримати нове знання, а саме – багатосторонній соціальний портрет групи²¹⁵.

---

²¹³ Іванкова-Стецюк О. Діти трудових мігрантів як опосередковані учасники глобалізаційних процесів: особливості соціальної поведінки / О. Іванкова-Стецюк, А. Таранова А. // Молодіжна політика: проблеми і перспективи: зб. матер. VIII міжн. наук.-практ. конф. – Дрогобич : ДДПУ, 2011. – С. 135-139; Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект) : зб. наук. пр. Вип. X. – Львів : НАН України. ІРД, 1999. – 272 с.; Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Методологія статистичних оцінювань соціально-економічних процесів: зб. наук. пр. Вип. 3 (XLI) / відпов. ред М.І. Долішній. – Львів : НАН України. ІРД, 2003. – 479 с.; Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми : зб. наук. пр. За матер. допов. міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 21-23 травня 1998 р.). В трьох ч. / НАН України Ін-т регіональних досліджень. відп. ред. М. І. Долішній. – Львів: ІРД НАНУ, 1998. – 430 с. (Ч. I); – 440 с. (Ч. II); – 336 с. (Ч. III).

²¹⁴ За результатами спільного проекту Інституту регіональних досліджень НАН України та Комісії УГКЦ у справах мігрантів «Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів», проведеного наприкінці 2011 р.

²¹⁵ Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, В. Сусак. – Львів : Ін-т регіон. досл. НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – С. 12-14.

Зокрема, доведено, що будь-яка сім'я є складною соціокультурною системою, в рамках якої можуть відбуватися різноманітні процеси, зумовлені переплетенням різного роду факторів, які зазвичай складно виокремити і оцінити. Сказане в повній мірі стосується і полілокальності, вплив якої на втрату цілісності родини мігранта практично неможливо розглядати сам по собі, а лише у поєднанні з іншими чинниками. Дослідження, на дані якого спираємося, уможлиблює виділення декількох прогностичних сценаріїв розвитку та модифікації полілокальної родини мігранта, які наводимо в порядку від «оптимістичнішого» до «песимістичнішого».

«Поліформатність»: родина мігранта постійно і циклічно змінює формат функціонування, чергуючи спільне проживання з дистанційними комунікаціями. Основними ознаками цієї моделі є такі: збереження теплих взаємин між членами подружжя, один з яких є трудовим мігрантом, а також – між з усіма членами родини; міграція, в яку включений один із членів подружжя, має м'ягкий характер, є легальною або «напівлегальною» («гостьовою»), здійснюються в одну із країн «близького» зарубіжжя (для «прикордонного» Карпатського регіону це можуть бути Польща, Угорщина, Чехія, а також Росія); родина підтримує регулярні, з визначеним інтервалом, контакти, зумовлені можливістю мігранта певний час перебувати вдома.

«Дистанційність»: сім'я мігранта тривалий час проживає в умовах полілокальності, що поступово елімінує того із членів подружжя, що знаходиться за кордоном, з родинного середовища; при цьому персональні міжособистісні контакти підтримуються. До основних ознак моделі слід віднести такі: стабільні стосунки подружжя на момент виїзду одного із членів родини за кордон; характерним є деяке зниження емоційності у взаємовідносинах, що частіше має місце в родинях «зі стажем»; міграція, в яку включений один із членів подружжя, є зазвичай тривалою, дальньою (до країн ЄС, таких як Італія, Іспанія), часто нелегальною (в усякому разі, на перших порах); контакти здійснюються дистанційно, лише за допомогою засобів зв'язку, а приїзди мігранта додому відбувається або вкрай рідко або не відбувається взагалі протягом тривалого часу його відсутності.

«Дроблення»: колишні чоловік і дружина, перебуваючи на заробітках, утворюють нові сім'ї, в яких їх партнерами стають емігранти або громадяни країни-реципієнта; при цьому «новоутворені» родини підтримують по можливості контакти одна з одною, а також ініціюють контакти між дітьми від обох шлюбів. Основні ознаки полягають тут в наступному: на момент виїзду слабкі емоційні зв'язки між членами подружжя ослаблені, хоча принципових конфліктів у сім'ї не спостерігається; після розриву матримоніальних відносин і творенні

нових сімей члени колишнього подружжя підтримують ситуативні, але досить регулярні і теплі контакти із залученням членів «старих» та «нових» сімей.

«Розпад»: виїзд одного із членів подружжя на заробітки за кордон є дією, яка завершує їх невідале сімейне життя в м'якій формі; ситуація еміграції є свого роду підготовкою членів подружжя та інших членів сім'ї, зокрема, дітей, до змін у житті родини. Основними ознаками даної моделі є такі: на момент виїзду одного із членів подружжя за кордон на заробітки сім'я існує практично формально, між подружжям спостерігаються напружені взаємини; тип міграції може бути будь-який, але перевага надається дальній і тривалій, яка може в кращій мірі забезпечити тривалу дистанцію між подружжям, один із яких стає мігрантом; після виїзду за кордон контакти між подружжям припиняються, через якийсь час вони узаконюють розрив шлюбних відносин.

Таким чином, проведене обстеження демонструє, що трудову міграцію одного із членів сім'ї за кордон не можна однозначно вважати тим фактором, що створює ризики руйнування цілісності родини мігранта. Сприятливішим для родини є формат маятникової міграції. Менше ризикують сім'ї з дещо зниженими, але натомість стабільними емоційними зв'язками. Однак, в будь-якому разі, ситуація полілокальності ставить перед родиною виклики, пов'язані з необхідністю змагатися з реальною загрозою руйнування сім'ї, а її членам витратити багато зусиль для того, щоб підтримувати емоційні зв'язки та – в разі повернення мігранта – відновлювати втрачені. При цьому чи не найголовнішою проблемою полілокальної родини є труднощі у забезпеченні умов соціалізації дітей, батьки яких працюють за кордоном, а отже, не мають змоги брати участі у їхньому житті у повній мірі. Проведене дослідження дає змогу виділити такі потенційні загрози повноцінному вихованню дитини трудового мігранта.

Загроза стигматизації. Виражається у прискоренні появи в свідомості дітей трудових мігрантів метанаративу жертви в результаті дії таких чинників, як нещире «співчуття» знайомих, перманентні апелювання фактичних опікунів до оточення з метою привернути увагу до своєї персони, культивування тим із батьків, що знаходиться за кордоном, надмірного почуття провини тощо.

Загроза соціальної дезорієнтації. Постає як невміння орієнтуватись у життєвих ситуаціях, налагоджувати стосунки, формувати життєві перспективи тощо, яка зумовлюється помилками тих дорослих осіб, які прямо чи опосередковано включені в процес виховання дітей.

Загроза емоційної депривації. Виявляється у труднощах налагодження емоційних зв'язків з іншими людьми, які є результатом

браку істинної стійкості у житті людини, позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки.

Втім, надмірна драматизація в означеному контексті також не бачиться доречною, адже багато полілокальних родин успішно долають такого роду виклики, знаходячи для цього як внутрішні, так і зовнішні резерви. Шукаючи відповіді на виклики міграції, полілокальні родини змушені виробляти компенсаторні механізми та знаходити додаткові ресурси – як на особистісному рівні, так і з залученням малих та середніх соціальних спільнот. Серед них відзначимо такі.

1. *«Елімінація»*: пошук компенсуючих ресурсів відбувається поза межами полілокальної родини. Остання в даному разі перестає бути середовищем підтримки та референтною групою того з членів родини, який потребує співучасті рідних. Відтак, у випадку «елімінації» маємо справу з фактичним «виведенням» індивіда, що потребує допомоги сім'ї, поза її межі, а пошук компенсаторних ресурсів здійснюється на особистісному рівні. Таку підтримку найчастіше надають друзі, вихователі (педагоги, тренери), священник, сусіди, а також земляки, співробітники, роботодавці.

2. *«Кооперація»*. Пошук відповідей на виклики міграції в рамках полілокальної родини відбувається шляхом об'єднання зусиль усіх членів спільноти, кожен з яких готовий добровільно виконувати якийсь час функцію члена родини, дистанційованого в просторі. Отже, у випадку «кооперації» проблеми вирішуються із використанням ресурсів сім'ї як малої соціальної спільноти. В цьому випадку підтримку потребуючому члену родини мігранта можуть надати як дорослі родичі та свояк, так і брати та сестри.

3. *«Солідаризація»*. Полілокальна сім'я долає виклики міграції шляхом входження у певну громаду чи об'єднання людей з подібною долею, розділяючи з ними споріднені цінності та демонструючи готовність до спільної відповідальності. Іншими словами, у випадку «солідаризації» компенсаторним ресурсом полілокальної родини стає середня соціальна спільнота. Як демонструють результати дослідження, для емігрантів та їх родин такою спільнотою зазвичай постає церковна громада та/або соціальна служба, що діє під егідою Церкви (Карітас). Входження в спільноту, за свідченнями учасників нашого обстеження, забезпечує психологічний захист, надаючи відчуття Дому, сприяє духовному зростанню, допомагає у вирішенні соціальних питань, створює середовище комунікацій, сприяє розвитку сімейного бізнесу забезпечує організацію сімейного дозвілля.

Що стосується здійснення ефективного соціального супроводу мігрантів та їх сімей, то слід підкреслити, що він потребує кваліфікованої попередньої діагностики їх ключових потреб та

визначення перспективних форм їх підтримки. Зокрема, актуальними бачаться такі види діагностики:

- діагностика стану сімей і динаміки змін в їхніх структурах (виявлення тих закономірностей, які можуть проявлятися на масовому рівні);
- діагностика стану соціальних мереж, до яких залучені представники різних поколінь полілокальних сімей, в т.ч. тих мереж, що створюються та реалізуються або з використання вузьких ресурсів властиво родин (за принципом «патрон-клієнт»), або з використанням тимчасових кон'юнктурних зв'язків;
- систематизація успішного соціального досвіду тих родин мігрантів, яким шляхом модифікації традиційної форми функціонування сім'ї у відповідності до умов полілокальності вдалося/вдається зберігати цілісність та підтримувати емоційні зв'язки між членами сім'ї. Такого роду діагностика може здійснюватися на двох рівнях – загальному (аналітичному) та локальному (практичному).

Під здійсненням діагностики на загальному (аналітичному) рівні розуміємо творення статистичної інформаційної бази даних про трудових мігрантів, а також пошук інформації для розроблення програм для інформаційно-консультативних центрів для мігрантів та членів їхніх родин²¹⁶. У даному контексті доцільно проводити комплексні статистичні опитування з метою з'ясувати загальні потреби полілокальних сімей в Україні та визначити основні тенденції розвитку такого роду сімей. Також дослідження можуть бути зорієнтовані на виявлення специфіки діяльності соціальних служб в окремих регіонах шляхом порівняння результатів їх діяльності. Логічними бачаться також різного роду опитування, проведені в середовищах українців за кордоном, наприклад, серед студентів-українців, що навчають у закордонних вишах.

Діагностику проблем мігрантів та їх родин на локальному рівні бачиться доцільним здійснювати в контексті діяльності родинних «порадень» та/або тренінгових центрів як активної форми соціальної роботи з мігрантами та їх родинами. Останнє в Україні наразі розвивається здебільшого за підтримки Церкви через те, що саме Церква для багатьох українських мігрантів є тим місцем, де вони почувають себе в безпеці. Сказане, втім, не виключає і творення аналогічних за своїми завданнями консультативних пунктів державними соціальними службами та громадськими організаціями. В

---

²¹⁶ Інструментарій дослідження було розроблено к.соц.н. Віктором Сусаком в рамках реалізації проекту «Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів»

даному контексті тим особам, що здійснюють родинне порадництво, можна рекомендувати проводити діагностику запиту своїх клієнтів шляхом самозаповнення візитерами міні-анкети на предмет виявлення актуальних візій самими мігрантами та членами їх сімей щодо дієвих форм здійснення соціального супроводу полілокальної родини. Якщо консультативний центр має свій веб-портал, можна рекомендувати також заповнення таких анкет в режимі онлайн. Наслідком здійснення такого роду діагностичних процедур може стати розроблення програми тренінгів / проведення рольових ігор із розвитку вмінь та навиків творення й використання ширших мереж, що організовуються за принципом громадянського суспільства із залученням соціального капіталу церковних громад українських трудових мігрантів за кордоном та самоорганізованих спільнот взаємодопомоги та взаємопідтримки трудових мігрантів та їх сімей²¹⁷.

Підсумовуючи, слід ще раз наголосити, що Карпатський регіон потребує особливої уваги в плані заходів, спрямованих на регулювання відтворення СДП. Соціальні програми мають бути зорієнтовані на зниження потенційних соціально-демографічних втрат. Серед пріоритетних напрямів таких програм бачиться підтримка полілокальних сімей трудових мігрантів, для яких, в силу їх специфіки, бачаться дещо вищими характерні для сучасних українських сімей ризики руйнування – високий рівень розлучуваності, поширення цивільних шлюбів, народження дітей у неповних сім'ях, цивільних шлюбах, зростання кількості дітей, народжених у неблагополучних сім'ях, зростання кількості сімей, які не бажають мати дітей через можливі матеріальні, соціальні, психологічні проблеми тощо. Саме тому відсутність уваги до сімей мігрантів може мати для Карпатського регіону катастрофічні наслідки в плані зниження та втрат власного демографічного потенціалу для кількісного відтворення робочої сили в майбутньому, через тривалу депопуляцію та масову зовнішню міграцію. Певного оптимізму додає те, що, згідно з даними обстежень, сім'ї мігрантів мають значний адаптаційний потенціал, знаходячи та використовуючи різного роду механізми для підтримання своєї життєдіяльності, постійно рухаючись шляхом творення розгалужених соціальних зв'язків. Йдеться про творення соціальних структур, які, діючи на багатьох рівнях, відображають розмаїті зв'язки окремих членів родини мігранта та полілокальної родини в цілому з окремими індивідами та/або організаціями, а також способи включення індивідів у різного роду соціальні відносини. Однак, маємо

²¹⁷ Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, В. Сусак. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – С. 12-14.

пам'ятати: внутрішні резерви родин мігрантів – не є невичерпними, тож для ефективного й результативного впливу на соціально-демографічну ситуацію в Карпатському регіоні необхідно активно застосовувати принцип комплексного підходу на основі конкретизації заходів державної політики, зокрема, розробляти та впроваджувати нові регіональні програми співпраці із закордонними українцями, трудовими мігрантами та реемігрантами.

6.3. Досвід законодавчого регулювання процесів міграції як передумова ефективного використання соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

В Україні перед центральними та місцевими органами влади нині постає завдання розроблення та реалізації ефективної соціально-демографічної політики. У Карпатському регіоні в частині регулювання процесів міграції, як чинника детермінації відтворення СДП, вона має на меті формування таких регіональних програм, котрі були б зорієнтовані на підтримку трудових мігрантів та членів їх сімей, налагодження інституційної співпраці та підтримки громадських ініціатив у сфері зовнішньої трудової міграції.

Загальнонаціональні та регіональні цільові програми соціально-демографічного профілю повинні мати належне теоретичне та науково-методологічне забезпечення. Особливе значення у цій ситуації має використання досвіду зарубіжних держав. І в цьому показовим є те, що кожна цивілізована держава має чітко відрегульований механізм забезпечення добробуту власних громадян, зокрема надання їм соціальних пільг і гарантій, а також підтримки національних традицій та усталеного способу життя. Звідси випливає досить виважене ставлення до легальних мігрантів і протидія нелегальним мігрантам. Це загальноприйнята світова практика. Водночас, можуть бути й певні особливості. Так, у одних країнах світу, де міграція розглядається як ключовий фактор виходу із соціально-демографічної кризи (наприклад Німеччина, Франція, Канада), заходи будуть відрізнятися від тих, де метою є послаблення економічних проблем (наприклад, Португалія, Італія, Філіппіни).

При реалізації міграційної політики урядами багатьох країн переважно використовується селективний підхід (на основі квотного принципу). Це робить країни призначення відкритішими для одних країн походження мігрантів і закритішими для інших²¹⁸. Наприклад, Іспанія більш відкрита для мігрантів з Центральної та Східної Європи і закрыта для мігрантів із Північної Африки та Латинської Америки.

---

²¹⁸ Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 450 с.

Утворюються певні міграційні коридори з однієї країни до іншої. А часто навіть з одного регіону країни-донора до конкретного регіону країни призначення мігрантів. Так, з української частини Карпатського регіону потоки мігрантів здебільшого спрямовані на прикордонні регіони сусідніх країн ЄС, а також до центральної частини Чехії та середземноморського узбережжя Іспанії.

Однак відображення вищезазначених підходів у законодавчому регулюванні носить здебільшого односторонній характер з боку країни перебування мігрантів. Країна походження мігрантів фактично виключена із процесу правового регулювання трудової міграції. Особливо це стосується країн-донорів, котрі не мають сформованої міграційної політики, яка відображена у законодавстві та підкріплена інституційно. На жаль, до останніх відноситься і Україна²¹⁹.

Концепція державної міграційної політики, прийнята в Україні у червні 2012 р., носить несистемний характер. Вона була критикована фактично усіма фахівцями-міграціологами. Концепція затверджена Указом Президента України, а не Верховною Радою, яка уповноважена формувати державну політику. У подальшому жодне із положень Концепції не знайшло продовження у змінах до законодавства чи інституційних реформах. Навіть проект Закону «Про зовнішню трудову міграцію», який проходить стадію міжвідомчого погодження у Кабінеті Міністрів України, не спирається на положення Концепції державної міграційної політики.

Тому на регіональному рівні спостерігаються спроби формувати власні підходи до розв'язання проблем, пов'язаних із міграцією у Карпатському регіоні. На початку 2012 р. Івано-Франківська обласна рада затвердила програму підтримки мігрантів на суму 149 тис. грн. Програма передбачає створення відповідного координаційного центру для мігрантів та визначає пріоритетні напрямки. Близько 50% коштів спрямовується у інформаційну сферу. У кінці 2012 р. Львівська обласна рада прийняла подібну програму на суму 194 тис. грн., основна ідея якої полягає у напрацюванні плану ефективного використання міграційного капіталу (людського і фінансового), соціального захисту мігрантів та запобігання асиміляційним процесам. Львівська обласна програма закладає також можливість створення інформаційно-консультаційного центру для мігрантів.

Важливою складовою українського міграційного законодавства є міжнародні двосторонні та багатосторонні угоди. З їхньою допомогою можна долати односторонність регулювання міграційних процесів.

---

²¹⁹ Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції / Ігор Марков, Григорій Селешук та ін. – Львів, 2011. – 46 с.

Можна виділити п'ять видів двосторонніх міжнародних угод²²⁰, кожен з яких представляє певний ступінь інтеграції ринків праці обох держав.

Перший вид – угода про співробітництво, яка закладає загальні засади співпраці двох держав у різних сферах. Україна уклала понад 50 таких угод.

Другий вид – угода про правову допомогу у цивільних, сімейно-шлюбних та кримінальних справах. Вона передбачає рівність можливостей правового захисту іноземців та власних громадян. Україна уклала близько 40 таких угод.

Третій вид угод безпосередньо стосується міграційних процесів і визначає порядок обміну інформацією між компетентними органами обох держав щодо потреб і можливостей ринків праці, а також порядок взаємного працевлаштування громадян. Україна уклала близько 20 таких угод, переважно з країнами колишнього соцтабору.

Четвертий вид угод стосується взаємного визнання документів про освіту, що є вкрай важливо, адже більшість українських трудових мігрантів мають вищу або спеціально-технічну освіту. На жаль таких угод Україна уклала трохи більше десятка.

П'ятий вид угод є чи не найважливішим для мігрантів, оскільки стосується сфери соціального захисту. Саме цей вид угод визначає, яка з країн буде нести тягар ризиків, та куди в остаточному вигляді йтимуть обов'язкові платежі та податки трудових мігрантів. Це має безпосередній вплив при прийнятті мігрантом вибору про подальші перспективи працевлаштування та проживання на пенсії. Наприклад, зараз Греція та Італія з великими труднощами справляються зі своїми соціальними зобов'язаннями перед іммігрантами, у тому числі і з українськими. Та, оскільки з Україною угод про соціальне забезпечення не укладено, українські трудові мігранти намагаються якомога довше залишатися у цих країнах, отримуючи допомогу по безробіттю.

Загалом угоди у сфері соціального захисту розподіляються на два типи:

- територіальні, за якими витрати на виплату пенсій та допомог здійснює держава, на території якої проживає отримувач (мало-ефективні по відношенню до трудових мігрантів, оскільки враховують інтереси переважно іммігрантів (переселенців);
- пропорційні, в яких кожна договірна сторона призначає та виплачує пенсію за відповідний страховий (трудоий) стаж, набутий на території держави цієї сторони.

---

²²⁰ Гідність без кордонів: виклики міграції / Ред. Селешук Г., Окіс Г. – Львів, 2007. – 62 с.

На сьогодні Україною укладено двосторонні договори (угоди) з питань пенсійного забезпечення з 14 країнами. Також Україна є учасницею багатосторонньої Угоди про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення, від 13 березня 1992 року. Сім двосторонніх угод діють за територіальним принципом (пенсія призначається відповідно до законодавства сторони, на території якої ця особа проживає і звернулась за призначенням пенсії, при цьому стаж роботи, набутий на території іншої Договірної Сторони, зараховується до трудового стажу). Угоди з питань пенсійного забезпечення за територіальним принципом укладені з Азербайджаном, Білоруссю, Грузією, Монголією, Молдовою, Румунією, Угорщиною. Ці угоди укладені або за часів СРСР, або у 90-ті роки і унормовують питання переселенців, після розпаду СРСР, або громадян України, які працювали в інших державах. В рамках Співдружності Незалежних Держав укладено багатосторонню угоду за територіальним принципом (країни учасники – Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна)²²¹.

Всім двосторонніх угод діє за пропорційним принципом (за період, коли людина пропрацювала в Україні, пенсію виплачує українська сторона, а за стаж, набутий за кордоном, – держава реципієнт). Такі угоди укладені з країнами Прибалтики (Литва, Естонія, Латвія), Словаччиною, Чехією, Болгарією, Іспанією, Португалією. Розмір пенсії визначається кожною державою окремо за страховий стаж, набутий на їх території. Ці угоди комплексні. У назві угод зазначено: угоди про соціальне забезпечення і в кожній з цих угод окресленні питання пенсійного забезпечення (врахування страхового стажу трудових мігрантів, які працювали за наймом або займалися індивідуальною трудовою діяльністю на території приймаючої сторони).

Згідно із такими угодами громадянам України, які працювали в приймаючій стороні, пенсії призначаються приймаючою стороною відповідно до законодавства цієї держави в розмірах, пропорційних страховому (трудоваму) стажу, набутому на її території. За стаж, відпрацьований на території України, пенсія буде призначатись та виплачуватись згідно із законодавством України.

Найважливішим зразком повинна служити Міжнародна конвенція ООН «Про захист прав усіх трудових мігрантів та членів їхніх сімей»

²²¹ Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 р.: Законодавство України – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_107.

1990 р.²²². У ній трудових мігрантів визнано чимось більшим, ніж просто працівники чи економічний ресурс. Вони мають сім'ї та володіють певним обсягом невід'ємних прав, які не залежать від правового статусу і не завжди відображені у національних законодавствах. Так, незалежно від легальності перебування, трудові мігранти мають право на життя, особисту недоторканність; невідкладну медичну допомогу; недопущення рабства та примусових робіт; недискримінацію за будь-якою ознакою; право на рівність перед судом; на отримання інформації про свої права зрозумілою мовою; право на свободу думки, сумління та віровизнання; на свободу слова; право приєднуватися до профспілок та організацій; пошана культурної самобутності; право на рівність умов праці та соціального забезпечення; право переказувати зароблені гроші. Трудові мігранти, що мають належні документи, додатково користуються правом на возз'єднання сім'ї; свободу пересування; вільний вибір роду діяльності; участь у суспільному житті, у тому числі обирати і бути обраним відповідно до законодавства; право створювати профспілки та асоціації.

Деякі з підходів Міжнародної конвенції 1990 р. зараз використовуються у підготовці проекту Закону «Про зовнішню трудову міграцію». Зокрема, запозичене визначення трудового мігранта. Наступними кроками мало б бути законодавче та інституційне забезпечення українським трудовим мігрантам можливостей реалізації прав, визначених у Конвенції 1990 р. Це було б реальним внеском в загальну справу стабілізації соціально-демографічної ситуації не лише у Карпатському регіоні, але й в Україні загалом.

---

²²² Гідність без кордонів: виклики міграції / ред. Селешук Г., Окіс Г. – Львів, 2007. – 62 с.

Розділ 7. Прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

7.1. Проблеми прогнозування розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону

Серед різноманіття загальних та спеціальних методів забезпечення регіональної політики розвитку СДП, визначення майбутніх його обсягів, особливе місце займають демографічні моделі. Вони призначені для опису стану та прогнозування кількості населення та його змін, окремих елементів демовідтворення або процесу цього відтворення в цілому. Водночас, є базою для розрахунку обсягів пропозиції робочої сили, попиту на товари та послуги, ризиків антропогенного навантаження на навколишнє середовище тощо. Лежать в основі визначення перспективних доходів і видатків як місцевих, так і державного бюджетів, обґрунтування техніко-економічних показників розвитку соціальної інфраструктури, планування людських потреб у товарах та послугах тощо. Демографічні моделі – важливий інструмент системи державного управління, містобудівельного проектування, соціального планування, розвитку місцевого самоврядування.

В умовах пошуку орієнтирів майбутнього розвитку Карпатського регіону демографічне моделювання дає можливість більш активно впливати на фактори стабілізації демографічної ситуації, створювати умови для відтворення СДП (через компоненти здоров'я, моралі, активності, інтелектуальних задатків, організованості, освіти, професіоналізму, ресурсів робочого часу), працювати над запровадженням в реальне життя європейських соціальних стандартів.

Розробці демографічних моделей перспективного розвитку Карпатського краю в значній мірі слугує напрацювання зарубіжних²²³ та вітчизняних вчених, зокрема, що стосуються концепції демографічних потенціалів. Цими питаннями активно займалися фундатори (М. В. Птуха, Ю. О. Корчак-Чепурківський, А. П. Хоменко, І. З. Коваленко) вітчизняної демографічної науки. Нині продовжують цю справу такі статистики та демографи як С. І. Пирожков, Е. М. Лібанова, С. О. Мат-

²²³ Значний внесок у демографічне прогнозування зробили зарубіжні демографи: Е. А. Араб-Огли, Д. Дж. Боуг (D. J. Bogue), А. Я. Боярский, Ж. Буржуа-Піша (J. Bourgeois-Pichat), А. Г. Вишневський, Ж.А. Зайончковская, У. Ізард (W. Isard), А. Я. Кваша, Е. Коул (A. J. Coale), А. Лотка (A.J. Lotka), Ф. Лорімер (F. Lorimer), Ф. Ноутстайн (F. Notestein), Р. Пресса (R. Pressat), Л. Л. Рибаківський, Е. Россет (E. Rosset), В. Ройбічек, С.В. Соболева, А. Сові (A. Sauvy), Б. Ц. Урланіс, Е. Фільрозе (E. Vielrose) та багато інших.

ковський, П. Є. Шевчук, В. С. Шишкін, Н. П. Тихомиров та багато інших. Підсумком спільних зусиль став черговий етап розвитку потенційної демографії – науки, предметом якої є сукупність носіїв певного життєвого потенціалу, що вимірюється у людино-роках. В основі розрахунку її індикаторів лежить час, який у середньому треба прожити представнику сукупності кожного віку відповідно з рівнем смертності, що існує у відповідний період часу у групі населення, котра вивчається.

Тривалий час у Карпатському регіоні (як й в Україні загалом) увага до питань демографічного моделювання, розробки демопрогнозів носила вибірковий характер. Так, уже у середині ХХ ст. в СРСР демопрогнози були націлені на «обслуговування» концепції повної зайнятості населення, розвитку локальних, незалежних одне від одного людських поселень. У другій половині 60-х і початку 70-х років вони слугували розвитку окремих типів утворень (міських та сільських поселень), що було обумовлено містобудівельною політикою держави з орієнтацією на розробку генеральних планів окремих поселень. Щодо сільських адміністративних районів робота стосувалася проектів і схем районних планувань. У 70-х роках з'явилися проекти районних планувань (в т.ч. й для Карпатських областей), у яких подавалися орієнтири (в т.ч. й демографічні) щодо розвитку території, виходячи з завдань формування обласних систем поселень (у межах обласних адміністративних меж). Це був перехідний етап у досягненні більш глобальної цілі – формування єдиної системи розселення населення на території СРСР. У 1982 році Львівською філією державного інституту проектування міст («Діпромист») було виконано «Проект районного планування групи адміністративних районів», у якому йшлося про шляхи перетворення Львівської агломерації у групову систему населених місць з конкретизацією цілей їх територіального розвитку на наступні 20-30 років (як виробничого, так і поселенського призначення). Паралельно велися суто економічні розробки (концепції комплексного соціально-економічного розвитку окремих міст), у яких також містилася інформація про перспективну кількість мешканців, господарський профіль населених пунктів (Львівське відділення Інституту економіки УРСР).

Новий етап в організації досліджень демографічних проблем перспективного розвитку Карпатського регіону, а також у вдосконаленні демографічного моделювання розпочався зі здобуттям Україною державної незалежності. Він став породженням глибинних змін в організації суспільного життя. Перехід економіки до ринку вказав не лише на появу нових її суб'єктів, але й почав стимулювати інтерес науковців до нових умов демографічного моделювання. Саме на такий хвилі в 1994 році в Україні був розроблений Проект Програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону (головний

виконавець – Інститут регіональних досліджень НАНУ). Проте, незважаючи на погодження основних положень в центральних та територіальних органах влади, програма так і не була прийнята та не реалізовувалася. Прогнозні розрахунки (в т.ч. й демографічного змісту) залишилися об'єктом уваги окремого кола осіб системи органів державної влади, а також науковців. У наступні роки увесь спектр робіт зі стратегічного планування розвитку областей, районів, окремих міст Карпатського регіону набув епізодичного характеру.

В останні роки в Україні інтерес до демографічного моделювання знову відновився. Це значною мірою пов'язано з практикою розробки стратегій розвитку окремих ТСС – утворень обласного, районного адміністративно-територіального поділу держави (зокрема, Карпатського регіону). На цьому фоні підвищилася роль ситуативного аналізу, як інструменту здатного забезпечити розробку гіпотез очікуваних змін у тенденціях і динаміці природного і механічного руху населення. Це по суті стало ще одним етапом у розвитку демографічного прогнозування в Україні та її регіонах.

Усе вищенаведене є яскравим підтвердженням того, що демографічне моделювання – складний комплекс статистико-облікових, математичних і інших процедур, котрий «запускається» у життя потребами функціонування та розвитку системи державного управління.

Нині методологія проведення прогностичних розрахунків розвитку СДП окремих регіонів, визначення майбутніх їх обсягів, значною мірою детермінована можливостями формування, територіальної організації та розвитку національної системи обліку та статистики. Це пояснює, чому вона стосовно ТСС нижчого адміністративно-територіального рівня, ніж обласний, не може бути ідентичною методології макроекономічного рівня.

Що ж до типової методології, котра може бути використана для розрахунку перспективної чисельності мешканців ТСС обласного рівня, то вона включає:

- детальну оцінку поточного стану і тенденцій змін (розвитку) демографічних процесів в розрізі двох блоків демопоказників: природного та механічного приросту.
- розрахунок показників на наступні роки з використанням моделі замкнутого типу. У цій моделі окремо по кожному з субрегіонів здійснюється прогноз показників про народжуваність, смертність і міграцію мешканців ТСС на основі початкових даних (рис. 7.1);
- використання для розрахунку показників типової залежності, котра вказує, що кількість населення когорти кожного року залежить від демографічних змін у ній за попередній рік. Загальне рівняння для

прогнозування чисельності демографічної когорти в певному році матиме такий вигляд:

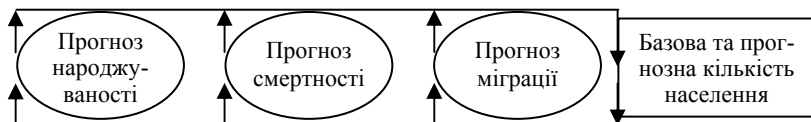

Рис. 7.1. Блок-схема процесу демографічного прогнозування
(Складено автором)

$$KH(a+1, y+1) = KH(a, y) - C(a, y) + PH(a, y) - VH(a, y) \quad (7.1)$$

- де a — вік когорти;
 y — рік;
 $KH(a+1, y+1)$ — кількість населення на початок року $y+1$ у віковій групі $a+1$;
 $KH(a, y)$ — кількість населення на початок року y в віковій групі a ;
 $C(a, y)$ — кількість померлих осіб у році y в віковій групі a ;
 $PH(a, y)$ — приплив населення в році y в віковій групі a ;
 $VH(a, y)$ — відплив населення в році y в віковій групі a .

Перспективні розрахунки кількості мешканців обласної ТСС, його статеві-вікової структури проводяться на основі даних про зміну відповідних демографічних характеристик ТСС (чисельності, статеві-вікової структури, народжуваності, смертності, міграції). Прогноз може мати (або й ні) допустимі межі відхилень розрахункових значень, подаватися у трьох варіантах чи сценаріях (песимістичному, середньому та оптимістичному). Середній варіант відповідає найбільш вірогідному стану, а песимістичний та оптимістичний задають нижню та верхню межі динаміки демографічних показників.

Розглянемо, для прикладу, результати прогнозування деморозвитку Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької областей. У межах цих основних адміністративно-територіальних складових Карпатського регіону увагу вчених привертають наступні тенденції:

- великий чистий відтік населення за межі ТСС (-595 осіб у 2011 р.);
- низький рівень народжуваності мешканців ТСС (хоча й з позитивною в останні роки динамікою);
- старіння населення (як фактора подальшого навантаження на системи охорони здоров'я та пенсійного забезпечення);
- зростання розриву у рівнях тривалості життя чоловіків та жінок (при відносному зростанні рівня показника загалом);

- порушення статеві-вікової структури мешканців (особливо серед жінок старших 65 років та чоловіків у працездатному віці).

При детальному аналізі тенденцій демографічних змін можна дійти висновку, що саме ці процеси детермінують стабілізацію усіх інших процесів розвитку краю, блокують процеси запозичення інновацій, їх впровадження у господарське життя регіону. Ще більш показовою є їх роль в процесі прогнозування геопросторових аспектів відтворення СДП, а також вияву змін чисельності населення як на середньо-, так і більш віддалену перспективу (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Фактори розвитку демографічних процесів та відтворення СДП
у Карпатському регіоні (2011 р.)*

Демографічні фактори	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
<i>Показники народжуваності та тривалості життя</i>				
Сумарний коефіцієнт народжуваності, ‰	1,86	1,55	1,49	1,57
Частка жінок фертильного віку до загальної кількості жінок, %	50,2	42,8	42,4	49,1
Середня очікувана тривалість життя при народженні дівчинки, років	74,46	77,8	77,7	77,3
Середня очікувана тривалість життя при народженні хлопчика, років	66,4	68,44	68,29	68,3
<i>Показники смертності</i>				
Сумарний коефіцієнт смертності жінок, ‰	2,9	2,29	2,04	2,39
Сумарний коефіцієнт смертності чоловіків, ‰	4,13	3,38	3,41	3,29
<i>Показники міграції</i>				
Чиста міграція, осіб	-463	522	-1552	898

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Так, на фоні усіх областей Карпатського регіону істотно вирізняється у демографічному аспекті Закарпатська та Львівська області. Перша характеризується найвищим сумарним коефіцієнтом народжуваності – 1,86‰ та часткою жінок у репродуктивному віці. Має від’ємний загальний приріст формувався з 1995 р. по 2008 р., причому здебільшого за рахунок від’ємного міграційного сальдо. За ці роки кількість населення зменшилась за рахунок негативного сальдо

міграції на 31,6 тис. осіб, тоді як за рахунок природного приросту (від'ємні значення якого спостерігались лише в окремі роки) – навпаки зросла на майже 9 тис. осіб. Водночас, його мешканцям притаманні найнижча середня очікувана тривалість життя, високі показники смертності та міграції. Друга (Львівська область) – у демографічному плані найбільш депресивна.

Розглянуті фактори розвитку демографічних процесів у регіоні, а також ймовірні тенденції зміни статевовікової структури, показників народжуваності, смертності та міграції населення дозволили здійснити сценарний прогноз демографічного розвитку Карпатського регіону до 2050 р. Згідно розрахунків оптимістичні обсяги сягнули 5613 тис. осіб, тенденційні – 5397 тис. осіб та песимістичні 4926 тис. осіб (рис. 7.2).

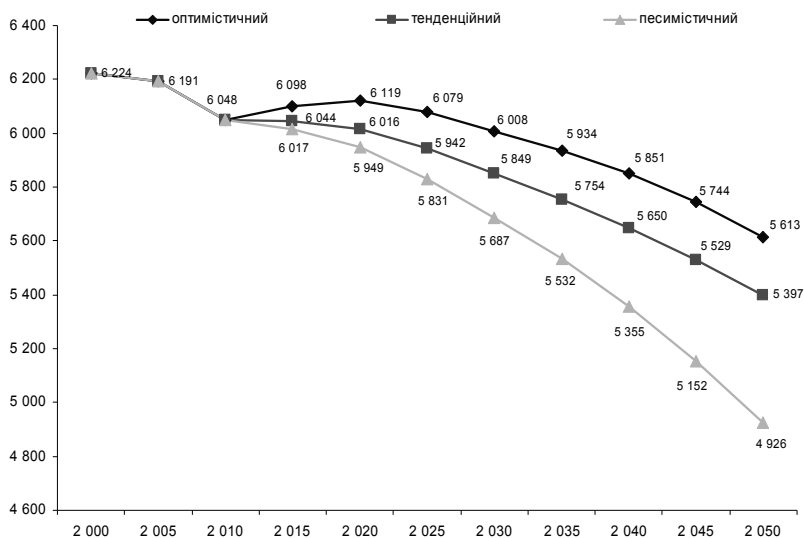

Рис. 7.2. Перспективна кількість населення Карпатського регіону до 2050 р. за різними сценаріями (варіантами) розвитку демоподій, тис. осіб (Складено автором на основі статистичних джерел)

Порівняльна оцінка майбутніх змін демографічної ситуації показує, що за будь-яким варіантом прогнозу кількість населення Карпатського регіону України до 2050 року зменшиться. При цьому, навіть якщо демографічні показники залишатимуться незмінними (тобто сумарні коефіцієнти народжуваності, смертності, структура народжуваності, міграційні процеси), то до 2050 р. кількість населення змен-

шитись майже на 651 тис. осіб (тенденційний варіант прогнозу). Якщо ж показники відтворення, смертності та міграції населення погіршаться, то кількість населення зменшиться більше ніж на один мільйон осіб. За оптимістичного варіанту розвитку подій – зменшиться на 435 тис. осіб.

Зупинимося детальніше на особливостях зміни кількості населення в окремих областях Карпатського регіону (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Прогноз кількості населення Карпатського регіону до 2050 р. (за різними сценаріями розвитку демоподій)*

Варіант прогнозу	Кількість населення, тис. осіб									
	2000	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Закарпатська область										
оптимістичний	1260	1243	1268	1288	1296	1297	1297	1298	1294	1286
тенденційний	1260	1243	1256	1262	1257	1248	1239	1229	1217	1201
песимістичний	1260	1243	1255	1259	1250	1235	1218	1198	1172	1141
Івано-Франківська область										
оптимістичний	1415	1378	1383	1382	1368	1346	1322	1296	1264	1227
тенденційний	1415	1378	1378	1372	1356	1335	1313	1288	1259	1226
песимістичний	1415	1378	1377	1368	1348	1320	1289	1254	1211	1163
Львівська область										
оптимістичний	2624	2526	2535	2526	2489	2442	2396	2343	2281	2210
тенденційний	2624	2526	2507	2478	2429	2375	2322	2261	2194	2124
песимістичний	2624	2526	2484	2429	2355	2274	2190	2094	1991	1878
Чернівецька область										
оптимістичний	924	901	913	923	926	924	919	914	904	892
тенденційний	924	901	904	904	899	890	880	871	859	845
песимістичний	924	901	900	893	878	858	835	809	778	744

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Так, за прогнозними розрахунками лівову частку у загальні обсяги зменшення чисельності населення Карпатського регіону (близько 60% за оптимістичним та 70% за песимістичним сценарієм розвитку подій) вносить Львівська область. Зокрема, у 2050 р. порівняно з 2011 р. кількість населення Карпатського регіону за тенденційним варіантом прогнозу зменшиться на 651 тис. осіб, з них на Львівщині – на 403 тис. осіб.

Найменшу питому вагу в зменшенні кількості населення займає Закарпатська область. За оптимістичним сценарієм розвитку подій кількість населення зросте тут у 2050 р. порівняно з 2011 р. на 43 тис. осіб.

Додатні значення природного приросту, які спостерігаються в Закарпатській та Чернівецькій областях в останні роки та невеликі від'ємні значення в Івано-Франківській та Львівській областях в

сукупності з прогностичними значеннями аж до 2020 р. – це наслідок деформації вікової структури населення (великої кількості жінок у активному фертильному віці – 20-30 років), та дещо вищого сумарного коефіцієнта народжуваності у порівнянні з попередніми роками²²⁴.

Проте навіть найвище значення сумарного коефіцієнта народжуваності, яке спостерігалось в останні роки у Закарпатській області на рівні 1,6-1,8‰, не забезпечує простого відтворення населення. Жінки, що народились в 60-х рр. XX ст., у час попередньої демографічної кризи, народили меншу кількість дітей в кінці 90-х рр. XX ст. та на початку XXI ст. Водночас жінки, що народились в 80-х рр. XX ст. (період демографічного вибуху), не відтворюють таку ж кількість населення на даний час.

Привертає увагу той факт, що на сьогодні у регіоні частка жінок фертильного віку – значна. Проте, починаючи з 2009 р., починає поступово знижуватись і, за прогностичними розрахунками, в 2050 р. коливатиметься від 42% у Закарпатській до 34% у Львівській області.

Усе наведене вище дає підстави висувати гіпотези про можливість повторення у регіоні демографічної кризи. Її початок може припасти на 20-ті роки XXI ст. Це обумовлює необхідність вживання всіх можливих заходів для повного використання відтворювального СДП Карпатського регіону. Мова йде про заходи щодо підвищення показників відтворення до рівнів, які закладаються в оптимістичному сценарії розвитку подій в Закарпатській області, за якого кількість і вікова структура населення стабілізується.

У цілому, отримані результати прогнозування свідчать про невтішні демоперспективи розвитку Карпатського регіону. За будь-яким сценарієм розвитку подій кількість населення неухильно зменшуватиметься. Основною причиною зменшення кількості населення є надто низький рівень відтворення його СДП.

Шукаючи відповідь на питання яким повинен бути рівень сумарного коефіцієнту народжуваності, щоб кількість населення у регіоні не зменшувалася до 2050 р., вдалося встановити, що при умові сталого рівня смертності та міграції, його значення не може бути нижчим ніж 2,27 дитини на одну жінку (протягом усього репродуктивного періоду за умови повної відсутності смертності серед жінок). За такого «ідеального» варіанту розвитку подій статеві-вікова піраміда населення Карпатського регіону в 2050 р. може мати наступний вигляд (рис. 7.3).

---

²²⁴ Населення України. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp.

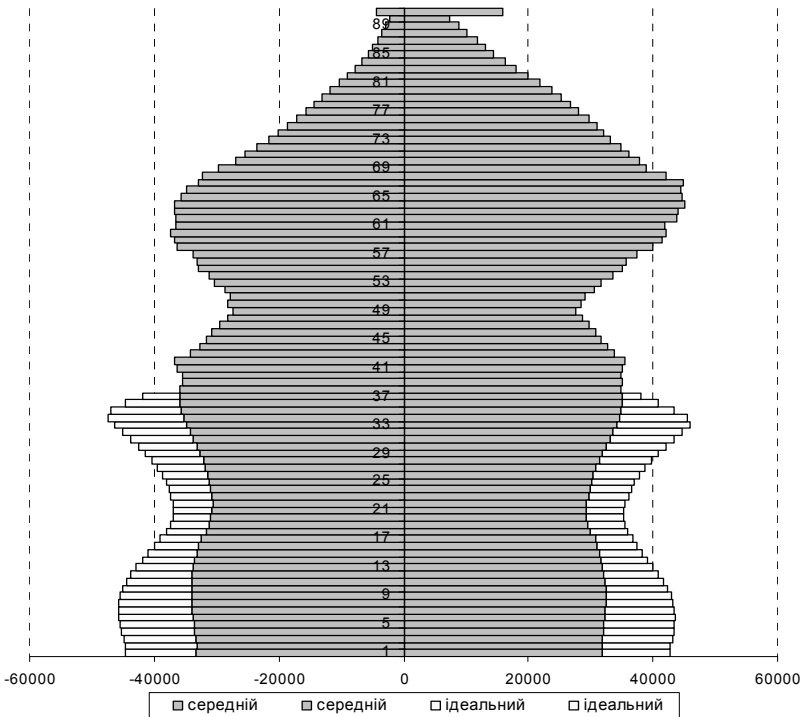

Рис. 7.3. Прогноз статевовікової піраміди населення Карпатського регіону станом на 2050 р.: помірний та ідеальний сценарії розвитку демоподій (Складено автором на основі статистичних джерел)

Таким чином, для запобігання ускладнення демоситуації, як у Карпатському регіоні, так і в Україні загалом, необхідно активна демографічна політика, яка б впливала на формування розширеного режиму відтворення населення, а також забезпечувала зміну кількісних і якісних параметрів в структурі населення, у темпах змін динаміки процесів народжуваності, смертності, сімейного складу, внутрішньої й зовнішньої міграції.

Загалом результати проведеного дослідження показують, що Карпатський регіон відіграє доволі специфічну роль у формуванні нової соціально-демографічної ситуації як в Україні, так за її межами (з його

мозаїчністю людських потреб, економічних інтересів і можливостей)²²⁵. Медико-соціальні, економічні й інші поведінкові ризики є факторами зростання рівня смертності, зниження народжуваності, скорочення тривалості життя мешканців міст та сіл²²⁶. Показовою є трудова міграція. У таких умовах розробка демографічних прогнозів є першою сходинкою до формування відповідної політики, націленої на нове середовище життєзабезпечення, нові стандарти життя та праці.

7.2. Методика прогнозування чисельності економічно активного населення регіону як складова розвитку потенційної демографії (на прикладі населення гірських районів Львівської області)

Прогнозування працересурсної компоненти СДП Карпатського регіону обумовлює потребу вивчення економічно активного населення²²⁷, облік та аналіз показників територіального розміщення якого проводиться в Україні у розрізі окремих областей згідно Програми вибіркового обстеження економічної активності населення²²⁸. Стосовно ТСС нижчого рівня така статистична інформація не розробляється. Відтак породжує проблеми її прогнозного представлення.

Щоб вирішити проблему доцільно зосередити увагу на критеріях структурування економічно активного населення. Мова йде про поділ населення на економічно активне та економічно неактивне, а стосовно

²²⁵ Лібанова Е. М. Гармонізація соціального-економічного розвитку / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка – К.: 2012. – №2(18). – С. 3-22; Лібанова Е. М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка – К.: 2010. – №2(14). – С. 3-15; Украинские Карпаты. Экономика // Долишний М. И., Злупко С. И., Писаренко С. М. и др.; отв. ред. Долишний М. И. – К.: Наук. думка. – 1988; Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 380 с.; Лібанова Е. М. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / Е. М. Лібанова // Український центр соціальних реформ. – К., 2006.

²²⁶ Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка 2012. – №1(17). – С. 5-22; Населення України. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT-Dialog/statfile_c.asp.

²²⁷ Економічно активне населення - сукупність представників обох статей віком від 15 до 70 років включно, яке впродовж певного періоду часу забезпечує пропозицію робочої сили на ринку праці.

²²⁸ Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2009-2013 рр. вибірових обстежень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості. – К.: Держкомстат, 2009.

економічно активного населення – «зайняте» (особи, що займаються економічною діяльністю, чи шукають роботу і готові приступити до неї) та «безробітне». Усе населення регіону (області) розподілене відносно критерію економічної активності на: населення не економічно активного віку (від 0 до 14 років включно та від 71 року і старші); населення економічно активного віку – активне населення (зайняті та незайняті безробітні), неактивне населення (рис. 7.4).

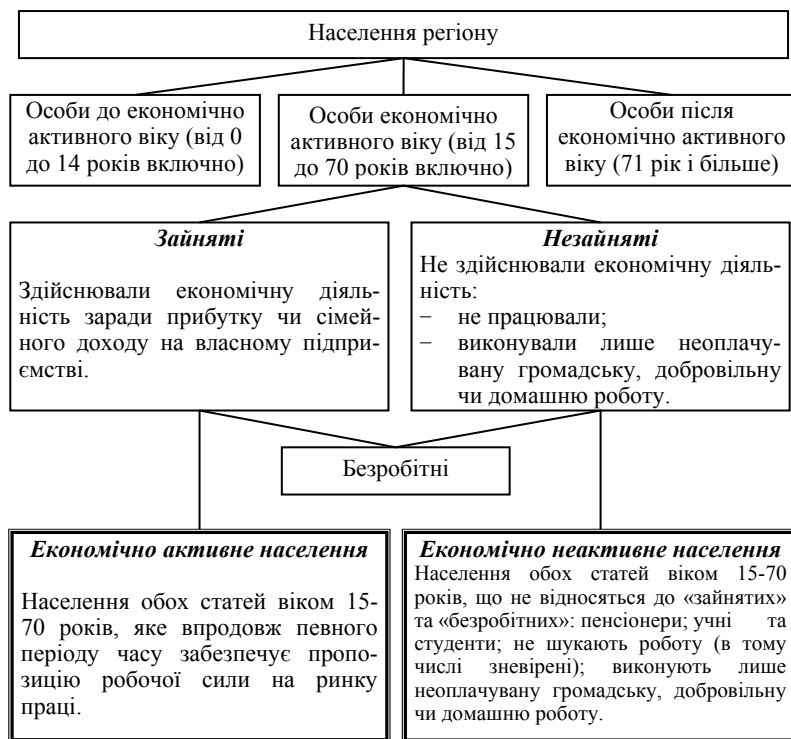

Рис. 7.4. Структура населення регіону за статусом трудової активності
(Складено автором)

Відповідно, методичні аспекти прогнозування показників чисельності економічно активного населення Карпатського регіону можуть бути представлені наступним чином:

- як спосіб визначення чисельності населення в регіоні у певний майбутній момент часу, що відноситься до категорії «зайняте» чи

«безробітне» (методика прогнозування чисельності населення з використанням критерію статусу його трудової активності);

- як спосіб визначення чисельності усього населення регіону віком 15-70 років та чисельності економічно неактивного населення у певний майбутній момент часу (методика прогнозування чисельності населення з використанням вікового критерію – приналежності до категорії осіб економічно активного віку).

Використання першого підходу до прогнозування чисельності економічно активного населення Карпатського регіону означає сумування значень показників прогнозованих обсягів зайнятих та безробітних осіб, другого – знаходження різниці між прогнозованими значеннями чисельності усього наявного населення у віці 15-70 років та чисельності економічно неактивного населення. Усі необхідні (перераховані) показники визначаються множиною факторів (демографічних, медичних, міграційних, соціально-економічних, інвестиційних, ресурсних, та інших) У кожному з регіонів (окремій територіальній системі) мають місце власні коефіцієнти (тенденцій, залежностей та еластичності).

Проілюструємо схему розрахунків прогнозування чисельності населення на прикладі гірських районів Львівської області. Алгоритм включатиме кілька логічно пов'язаних етапів. Зокрема:

I. Прогнозування чисельності економічно активного населення гірських районів Львівщини шляхом знаходження значення зайнятого та безробітного населення у деякий момент часу (включає п'ять етапів):

- 1.1. Аналіз впливу факторів середовища на чисельність зайнятого населення.
- 1.2. Аналіз впливу факторів середовища на чисельність безробітного населення.
- 1.3. Прогнозування чисельності зайнятого населення у віці 15-70 років.
- 1.4. Прогнозування чисельності безробітного населення у віці 15-70 років.
- 1.5. Визначення прогнозованої чисельності економічно активного населення.

II. Поетапний план прогнозування чисельності економічно активного населення гірських районів Львівщини на основі знаходження чисельності населення економічно активного віку:

- 2.1. Прогнозування чисельності населення економічно активного віку.
- 2.2. Визначення корегуючого коефіцієнта зміни чисельності населення у когортах осіб одноліток внаслідок природного та механічного руху.

- 2.3. Визначення коефіцієнта неактивності населення економічно активного віку.
- 2.4. Прогнозування чисельності населення у віці 15-70 років.
- 2.5. Визначення прогнозованої чисельності економічно активного населення.

Розрахунок прогнозних значень чисельності економічно активного населення гірських адміністративно-територіальних районів Львівщини проведено з паралельним використанням обох підходів для: Дрогобицького, Стрийського адміністративних районів, Дрогобицько-Бориславсько-Трускавецької агломерації та Карпатського планувального району (Старосамбірський, Сколівський, Турківський райони).

Таким чином, у межах даної монографічної розвідки наведено докладне висвітлення конкретних моделей впливу низки факторів на розвиток СДП території регіону (пропозиція на ринку праці), а також методики розрахунку прогнозованих значень усього економічно активного населення Львівщини (із відповідними поясненнями). Усі часткові та кінцеві результати здійснених операцій, зокрема значення кореляційно-регресійних та корегуючих коефіцієнтів, а також прогнозні розрахунки чисельності економічно активного населення кожної окремої ланки гірської територіальної системи Карпат наводяться у стислому викладі, із зосередженням уваги на закономірностях та особливостях їх розвитку.

Прогнозування чисельності населення регіону за критерієм статусу трудової активності

Методика проведення оцінки стану ринку праці гірських районів Львівської області, а саме визначення прогнозованих значень показників, необхідних для розрахунку чисельності економічно активного населення регіону у певний момент часу, включає врахування сукупного впливу різноманітних факторів із застосуванням математичного апарату кореляційно-регресійного аналізу, за допомогою якого досліджуються і узагальнюються взаємозв'язки кореляційно зв'язаних змінних.

У загальному вигляді задача побудови регресійної моделі, яка оцінює пропозицію на регіональному ринку праці, формулюється наступним чином: знайти математичну залежність між результуючою змінною Y та факторними змінними X_{in} , що формують пропозицію робочої сили в цілому та її окремі структурні елементи. Надалі будемо вважати, що зв'язок між ознаками X та Y є лінійним та описується наступним лінійним рівнянням регресії:

$$Y_i = a_0 + a_1 X_{i1} + a_2 X_{i2} + \dots + a_n X_{in}; \quad (7.2)$$

де: Y_i — результуюча змінна;
 $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ — параметри рівняння регресії;
 X_i — факторна змінна, $i = 1, 2, 3, \dots, n$ —
порядковий номер вибірки.

Розв'язок даного рівняння здійснюється на основі застосування методу найменших квадратів.

Використання регресійно-кореляційного аналізу для оцінювання впливу факторних ознак на показники попиту на робочу силу на ринку праці базується на наступних особливостях:

- а) коефіцієнт кореляції відображає ступінь тісноти між змінними;
- б) коефіцієнт регресії показує величину приросту результуючої ознаки Y , пов'язану з приростом факторної ознаки X ;
- в) коефіцієнт регресії відображає середній вплив фактора;
- г) розраховане рівняння регресії відображає досліджуваний зв'язок точок змінних Y та X в області, визначеній фактичними даними. У випадку простого лінійного рівняння регресії коефіцієнт регресії показує вплив деякої фіксованої факторної змінної на результуючу ознаку при певному «фоні» решти факторів, причому цей «фон» може змінюватися із зміною аналізуючої ознаки. Коефіцієнт множинного рівняння регресії відображає чистий вплив факторних змінних, якщо регресійна модель охоплює всі фактори, що впливають на результуючу змінну. В цьому випадку сумісний вплив факторів фактично розподіляється між ними з відповідними вагами, а «фон» дії кожного фактора вважається фіксованим на певному постійному рівні.
- д) очікувана область зміни коефіцієнта регресії вказує на межі, в яких знаходиться значення істинного коефіцієнта регресії. Це важливо при необхідності використання отриманого рівняння регресії в якості економіко-математичної моделі для прогнозування;
- е) визначений на основі лінійної моделі коефіцієнт детермінації показує, яку частку із всієї варіації результуючої змінної при обчисленні її дисперсії пояснює лінійне рівняння регресії;
- ж) коефіцієнт еластичності, визначений за допомогою коефіцієнта регресії вказує на скільки % зміниться залежна змінна у її власному вимірі в наслідок зміни фактора на 1% його власного виміру.

Прогнозування чисельності населення регіону з використанням вікового критерію (приналежності до категорії осіб економічно активного віку)

Чисельність економічно активного населення кожної регіональної територіальної системи формується в межах її наявного населення, що виступає у ролі основного обмежуючого згори чинника. Практично до економічно-активного населення регіону наступного року відноситься

цьогорічне населення з додаванням економічно-активних осіб у віці 14 років та новоприбулих іммігрантів і з відніманням тих, що протягом року були виключеними із числа економічно активного населення. До найвагоміших причин входження до економічно-активного населення відносяться три причини:

- досягнення працездатного віку;
- вихід на ринок праці з метою працевлаштування після закінчення освітнього закладу;
- прибулі протягом року економічно-активні особи.

Вибуття зі складу економічно активного населення відбувається у зв'язку зі зміною численних соціально-демографічних характеристик населення. До основних груп причин відносяться:

- природний рух населення (досягнення більше ніж 70 річного віку, смертність), втрата працездатності внаслідок хвороби (травми) та первинна інвалідність осіб у віці 15-70 років);
- механічний рух населення: (еміграція населення у віці 15-70 років, у тому числі трудова та освітня міграція чи інша тимчасова зміна району проживання);
- повна втрата працездатності (внаслідок хвороби (травми), первинна інвалідність осіб у віці 15-70 років);
- тимчасове віднесення до економічно неактивного населення (зарахування у навчальні заклади стаціонарної форми навчання, проходження строкової військової служби);
- відмова від економічної активності (відмова від роботи чи її пошуку для заробітку: праця на громадських засадах, ведення домогосподарства тощо).

Відтак прогноз економічно активного населення регіону на основі прогнозування чисельності населення економічно активного віку передбачає визначення чисельності населення відповідної вікової категорії, з урахуванням різних груп чинників. Методологічною основою прогнозування в такому разі служать методи демографії, зокрема метод пересуву віку та врахування середнього коефіцієнта зміни (балансовий метод).

Метод пересуву віку є одним із найбільш поширених методів прогнозу демографічної структури й чисельності населення який у найпростішому варіанті базується на припущенні, що чисельність населення віком n років, наступного року буде тією самою відносно осіб віком $n+1$ рік. Узагальнено принцип методу полягає в побудові імітаційної логіко-математичної моделі, яка являє собою стандартний підхід до демографічного прогнозування в міському й регіональному плануванні. У ній передбачається окремий облік народжуваності, смертності й міграції населення.

Середній коефіцієнт зміни чисельності населення відображає середньорічну частку населення віком $n + 1$ рік поточного року у населенні віком n років у попередньому році. Сукупно для кожної окремої когорти одноліток він репрезентує узагальнений показник дожиття та механічного приросту населення. При цьому значення середньорічного коефіцієнта визначається за принципом визначення середнього коефіцієнта росту, який обчислюється на основі знаходження середнього геометричного відповідних часток зміни чисельності населення.

Загалом логіко-структурна схема прогнозу населення економічно активного віку в $T+1$ році зображена на рис. 7.5.

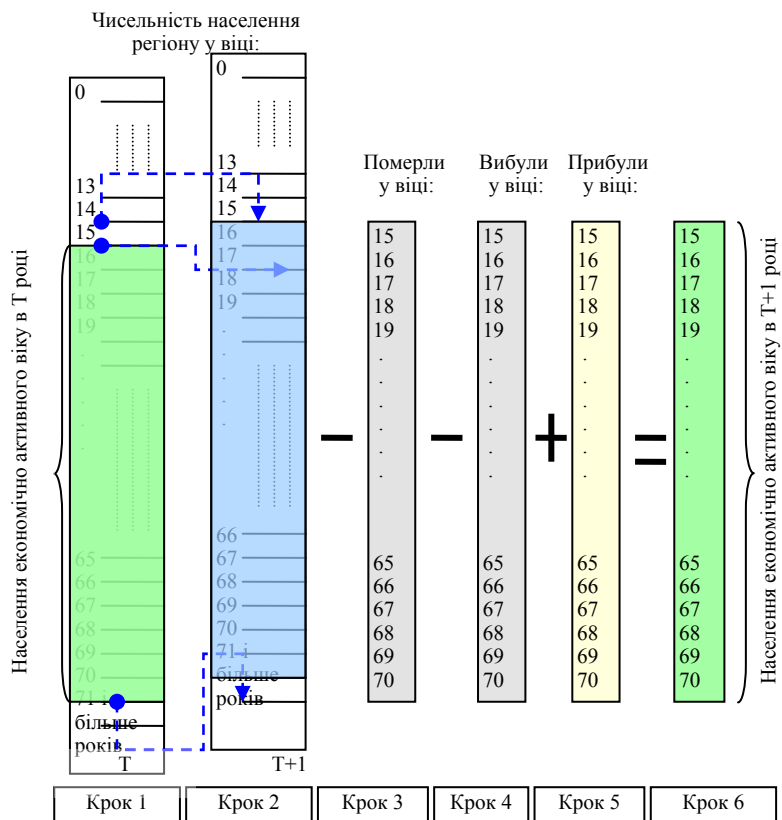

Рис. 7.5. Логіко-структурна схема прогнозу населення економічно активного віку в $T+1$ році (Складено автором)

Демовідтворювальні процеси Львівської області протягом останніх двох десятиліть сприяють збільшенню навантаження на працездатне населення, зокрема суттєве та тривале зменшення народжуваності у 1991-2001 рр. спричинили поступове зниження чисельності дітей, підлітків та молоді віком від 5 до 20 років. Натомість група осіб віком від 47 до 60 років включно збільшує у чисельності, що свідчить про неминуче стрімке зменшення населення економічно активного віку по причині виходу із відповідного віку (із досягненням 71 року) у дальшій перспективі (рис. 7.6).

Протягом 2003-2010 рр. чисельність населення Львівщини у економічно активному віці складала менше 2 млн. осіб. У 2005 р. ця вікова група складалась з 1901,6 тис. осіб, у 2005 р. – 1905,5 тис. осіб, 2010 р. – 1890 тис. осіб. За вказаний період чисельність населення економічно активного віку в регіоні зменшилась на 0,6%. Починаючи з 2006 р. чисельність населення економічно активного віку зменшувалась з наростаючими темпами спадання. Загалом протягом 2006–2010 рр. людність цієї групи населення зменшилась більш ніж на 14 тис осіб, що становило менше 1% сукупної її чисельності у 2006 р.

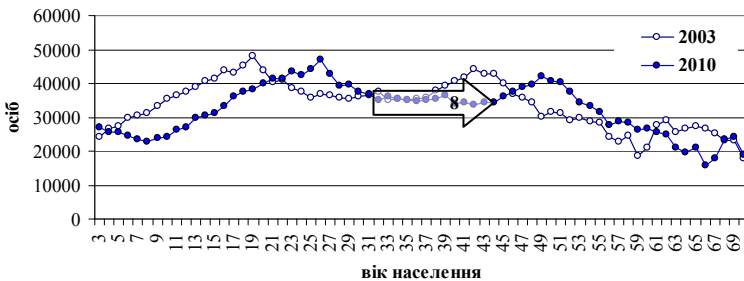

Рис. 7.6. Рух вікової піраміди населення Львівщини впродовж 2003 р.-2010 рр.
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Середньорічні темпи зміни чисельності населення репрезентують стабільні спадаючі тенденції зміни чисельності населення також у вікових групах: від 5 до 20 років (на 1-5%), від 38 до 45 років (на 1-3%) та від 62 до 67 років (на 2-5%); зростаючі – від 23 до 30 років (на 2-3%), від 47 до 60 років (на 1-5%) та від 68 до 70 (на 1%).

Проаналізувавши тенденцію чисельності населення Львівщини віком від 10 до 70 років, а також зміну чисельності осіб когорт одноліток (народжених у один і той самий рік), виділяються певні характерні ознаки демопроектів регіону. Відповідно до статистичної інформації з року в рік спостерігається відмінність між реальними та

отриманими методом перенесення віку даних. Загалом окрім віку 17-18 років дані, отримані методом перенесення віку дещо вищі від реальних. Найсуттєвіші зміни фіксуються для населення віком 17 і 18 років (різке зростання), та починаючи з віку 46 років – монотонне зниження. Слід зауважити, що такі зміни спостерігаються саме для цих вікових категорій з року в рік. Вони сукупно відображають процеси природного та механічного руху населення Львівщини.

З метою презентації вказаних відмінностей чисельності населення проаналізуємо зміну чисельності осіб однієї когорти населення регіону, якому у 2003 р. виповнилось 15 років (рис. 7.7).

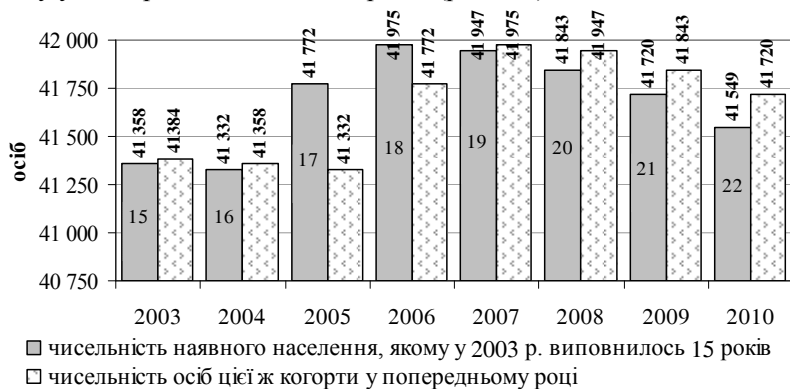

Рис. 7.7. Тенденція чисельності населення Львівської області у когорті осіб, яким у 2003 р. виповнилось 15 років (Складено автором на основі статистичних джерел)

У 15-ти річному віці особи цієї когорти складали приблизно 2,3% усього населення у економічно активному віці. Їх чисельність складала 41 358 осіб. У 2004 р., ці ж особи входили у 16-ти річну когорту, чисельність якої складала 41 332 особи, у 2005 р. відповідно у когорту 17-річних (41 772 особи) і т. д. Виходячи з даних чисельності цієї когорти осіб у кожному зокрема досліджуваному та попередньому році, визначаються характерні для певного віку населення Львівщини демографічно-економічні зміни.

Для кожної вікової категорії осіб розраховується корегуючий індекс I_t зміни реальної чисельності населення, що відображає середньорічну частку осіб віком t у наявній чисельності населення віком $t-1$ у попередньому році. Значення цього індексу коливається в околі 1, і пояснює у скільки разів збільшується (для значень більших 1) чи зменшується (для значень менших 1) чисельність наявного населення у даній віковій групі відносно чисельності наявного населення у

молодший на 1 рік віковій групі одноліток попереднього року. При цьому значення індексу, що рівне 1, вказує на рівність чисельності населення віком $t-1$ у попередньому році та віком t у розглянутому році. Насправді корегуючий індекс зміни реальної чисельності населення відображає усі демопроекти, що відбувалися протягом періоду 2002-2010 рр. Конкретно, йдеться про зміну чисельності населення певної когорти одноліток, яка виступає результатуючим показником як природного процесу смертності так і механічних процесів переміщення населення. Значення корегуючого індексу зміни реальної чисельності населення Львівщини віком від 4 до 70 років наведені на рис. 7.8.

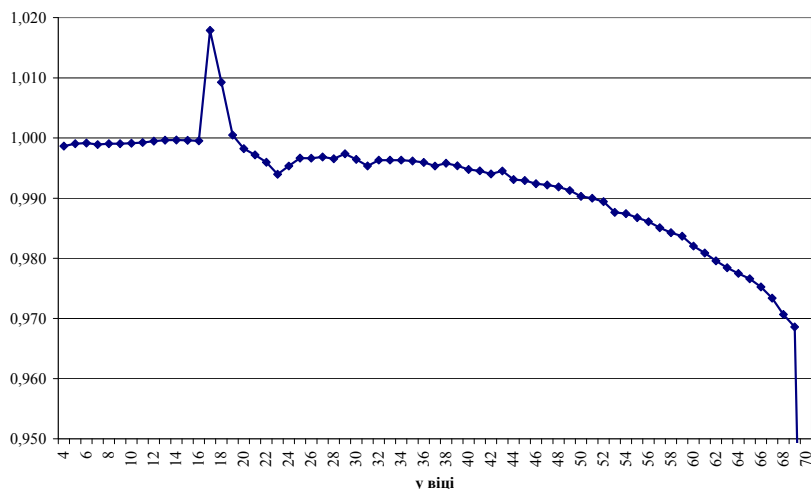

Рис. 7.8. Значення корегуючого індексу зміни чисельності осіб Львівщини у віці від 4 до 70 років (Складено автором на основі статистичних джерел)

Слід зауважити, що значення вказаного показника для усіх регіонів є достатньо стабільними у кожному конкретному віці, варіація його значення із розрахованими відповідними індексами за інші періоди часу вимірюється в тисячних одиницях, що дозволяє його використання для знаходження прогнозованої чисельності населення.

Продовжуючи розгляд когорти осіб Львівщини, яким у 2003 р. виповнилось 15 років, здійснюємо прогноз їх наявної чисельності на основі значення коректуючого індексу зміни наявної чисельності осіб у віці від 4 до 70 років та даних населення цієї когорти у попередньому році. При цьому знаходження чисельності населення цієї когорти одноліток у році M здійснюється за формулою:

$$N_{2003_{15}M} = N_{2003_{15}(M-1)} \times I_{M-2003+15} \quad (7.3)$$

- де $N_{2003_{15}M}$ – чисельність наявного у регіоні населення когорти одноліток віком $M-2003+15$ у M -му році;
 $N_{2003_{15}(M-1)}$ – чисельність наявного у регіоні населення когорти одноліток віком $M-2003+14$ у $M-1$ -му році;
 $I_{M-2003+15}$ – значення коректуючого індексу зміни наявної чисельності осіб у віці $M-2003+15$ у регіоні;

$$M = \overline{2012 \dots 2058}.$$

Прогнозована чисельність тих осіб Львівської області, яким у 2003 р. виповнилось 15 років населення, продовж усього їх економічно активного віку наведена на рисунку 7.6. У 2058 р. цій категорії населення виповнюється 70 років, прогнозована її чисельність жителів у регіоні складатиме 22 040 осіб, відповідно у 2059 р. розглядувана когорта покине населення економічно активного віку.

Підрахунок прогнозованих значень наявного населення усіх інших когорт одноліток, проведений за такою методикою у зведеному варіанті дає прогнозоване значення населення відповідного віку. У випадку прогнозування населення економічно активного віку на період 2012-2022 рр. необхідним є знаходження прогнозованих значень чисельності осіб когорт одноліток віком від 3 до 69 років (рис. 7.9).

Рис. 7.9. Результати прогнозу чисельності тих осіб Львівської області, які народжені у 1988 р. (2012-2058 рр.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Перевагою даного методу прогнозування є можливість отримання необхідних величин без використання великої кількості факторних

ознак за низку років, з якими особливі труднощі виникають на етапі збору, співставлення та опрацювання. Використання об'єктивних даних чисельності наявного населення певної вікової категорії у конкретному регіоні та перенесення їх у майбутнє із збереженням типових характеристик зміни чисельності населення усіх вікових груп дає можливість побудувати необхідні прогностичні значення, з припущенням, що темпи усіх процесів природного та механічного руху в цьому регіоні, та відповідно дія на них зовнішніх чинників) залишаться такими ж й надалі.

Разом з тим, процеси формування економічно активного населення як Львівщини в цілому, так і гірських районів чітко детерміновані низкою змінних чинників, від величини варіації яких залежить ступінь сталості корегуючого індексу зміни реальної чисельності населення. Під дією нестабільних чинників суттєво змінюється чисельність осіб як певної когорти так і цілої групи економічно активного населення, а неврахування таких стрибків у кожному окремому році за даною методикою веде до помилок у всіх наступних роках. Ілюстративним прикладом цьому може бути введення 12-ти річної освіти, що однозначно вплине на тривалість навчання, а вік випускників та вік вступників у вищі навчальні заклади, що особливо в умовах активної освітньої міграції відобразиться на чисельності населення відповідної вікової групи осіб у регіоні. Нечисленні похибки, таким чином накладаються одна на одну, що спричиняє суттєву похибку у прогнозі. При цьому чим довший період прогнозування тим менша достовірність його результатів, особливо це стосується довготермінових прогнозів (на період більше ніж 15 років).

У результаті прогнозування чисельності населення економічно активного віку Львівської області виявлено неминуче її зниження протягом усього прогнозованого періоду. Незначне зростання чисельності цієї групи осіб, яке очікується у 2013-2014 рр. не досягне рівня 2010 р. і не суттєво вплине на зміну тенденції. Зокрема, прогнозована чисельність осіб Львівщини у віці 15-70 років у 2022 р. складатиме 1 794 тис. осіб, яка порівняно з 2010 р. зменшиться на 5%. На прогноз часового лагу 2012-2022 рр. майже не відображається вплив зростання народжуваності, яка мала місце в регіоні у 2006-2010 рр. Гіпотетично її зростаючі тенденції можуть спричинити зростання чисельності населення економічно активного віку лише починаючи з 2024 р.

Прогноз чисельності населення у віці 15-70 р. на період 2012-2022 рр., який надалі використовується як вказівний для вибору моделі прогнозування економічно активного населення в конкретному регіоні, здійснений за вищеописаною методикою, крім достовірного, може

вважатися одним із найвдаліших у плані побудови області можливих значень величини Y . Загальна чисельність населення економічно активного віку може розглядатись як показник повної місткості ринку праці, оскільки значна частина економічно неактивного населення за наявності певних умов може перейти в економічно активне. Вже сьогодні поняття працюючого учня чи студента так само як працюючого пенсіонера не викликає здивування, а саме ці категорії осіб складають близько 75% економічно неактивного населення регіону. Зайняті в домогосподарстві особи, які складають 18% економічно неактивного населення, також за наявності відповідних умов в значній мірі готові здійснювати діяльність з метою отримання фінансової вигоди, тому вважається за недоречне виокремлення їх із загальної чисельності ресурсів праці регіону.

Прогнозована чисельність населення Львівщини у економічно активному віці та прогнозована чисельність населення Львівської області у економічно активному віці яке буде здатне вийти на ринок праці наведені на рис. 7.10.

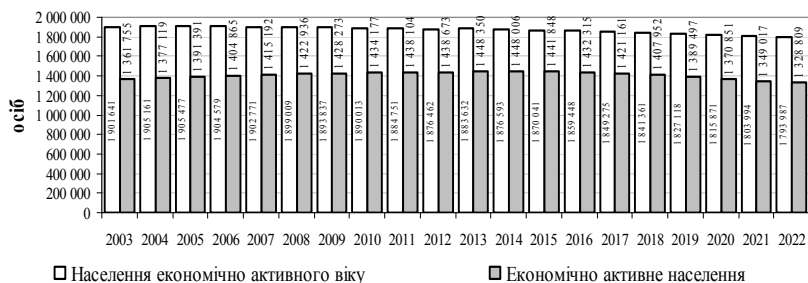

Рис. 7.10. Чисельність економічно активного населення та населення в економічно активному віці Львівщини у (2003-2022 рр.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Відтак чисельність економічно неактивного населення в першу чергу залежить від пропозицій ринку праці регіону, а також наявних у регіоні осіб пенсійного віку та осіб, які основною своєю діяльністю мають навчання у навчальних закладах. Серед осіб пенсійного віку найвища частка економічно неактивного населення у віковій групі старше 60 років. Серед учнів та студентів – у групі віком 15-20 років. Згідно з отриманими в результаті прогнозування даними частка осіб віком 15-20 років у 2011-2022 рр. буде спадати з 11 до 8%. Частка осіб віком 60-70 років у загальній чисельності населення економічно активного віку Львівської області навпаки, буде постійно зростати з 13% у 2011 р. до 17,5% у 2022 р.

Найближчим часом (2013-2014 рр.) у регіоні очікується доволі висока, порівнюючи зі всім часовим лагом, чисельність тих осіб, що можуть вийти на ринок праці Львівщини. Надалі, починаючи з 2015 р., очікується стрімке зниження чисельності економічно активного населення регіону, яке складатиме близько 7,5% від відповідного значення у 2011 р. Розрахована частка економічно активного населення у всьому населенні відповідного віку протягом усього прогнозованого періоду буде спадати (від 77% до 74%).

7.3. Особливості прогнозування розвитку населення економічно активного віку гірських поселень (на прикладі прогнозування чисельності економічно активного населення Прикарпатського планувального району Львівської області)

Прогнозування населення економічно активного віку гірських районів Карпат представлено з використанням первинної статистично-облікової інформації у розрізі Дрогобицького, Стрийського (Прикарпатський планувальний район), Старосамбірського, Турківського, Сколівського (Карпатський планувальний район) адміністративно-територіальних районів. Зупинимося докладніше на результатах дослідження.

Дрогобицький район має найбільшу людність серед усіх гірських районів Львівщини. Чисельність населення у економічно активному віці становить більше 170 тис., його частка у загальній кількості осіб гірських поселень Львівської області віком від 15 до 70 років складає 44%. Крім того, він є центром Прикарпатського планувального району, який утворює Дрогобицько-Бориславсько-Трускавецька агломерація з чисельністю населення в економічно активному віці більше 120 тис. осіб.

Загалом аналіз демографічних процесів у Дрогобицькому районі відображає загальнообласні тенденції, які в основному виявляються у зменшенні чисельності осіб підліткового віку та збільшенні чисельності осіб пенсійного віку. Особи економічно активного віку населення району, як і в області, складають 2/3 усього населення. Хоча у різних поселеннях району є деякі відмінності у характеристиках відтворення цієї частини населення.

Протягом 2003-2010 рр. чисельність населення економічно активного віку у Дрогобицькому районі зменшилась менше ніж на 1%. Зниження майже на 5% було зафіксоване у м. Бориславі та м. Трускавці. У м. Дрогобичі та усіх інших поселеннях навпаки спостерігалось збільшення чисельності населення віком від 15 до 70 років на 1%.

Середньорічні темпи зміни чисельності населення певного віку Дрогобицького району без врахування міст обласного підпорядкування протягом 2003-2010 рр. виявляють стабільну, а інколи навіть зростаючу

тенденцію чисельності населення у вікових групах від 19 до 36 років (зростання на 1-2% фіксується лише для осіб віком від 20 до 25 років) та від 46 до 60 років (на 1-5 %), зниження чисельності населення у групах осіб віком від 9 до 16 років з середньорічним темпом 3-4%; у віці 17 і 18 років – 1%, від 37 до 45 року – 1-2%, від 61 до 70 років – 1-8%. (рис. 7.11).

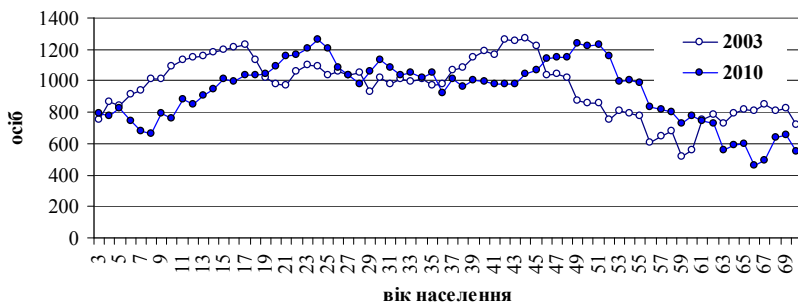

Рис. 7.11. Рух вікової піраміди населення Дрогобицького району впродовж 2003 р.- 2010 рр. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Проаналізувавши тенденцію чисельності населення Дрогобицького району (без врахування міст обласного підпорядкування²²⁹) віком від 10 до 70 років, а також зміну чисельності осіб когорт одноліток (народжених у один і той самий рік), виділяються певні характерні ознаки демопроектів регіону. З року в рік у кожній когорті одноліток відбуваються кількісні зміни її складу: найсуттєвіші втрати населення економічно активного віку відбуваються з причин освітньої міграції (особи віком 17-18 років) та смертності населення (осіб віком 62 і більше років); найбільш активним у плані збільшення чисельності когорти виступає вік від 20 до 23 років включно, група осіб віком від 27 до 44 років включно найстійкіша до змін її чисельності.

Аналіз зміни чисельності когорти тих осіб Дрогобицького району, яким у 2003 р. виповнилось 15 років, репрезентує суттєво інші від загальнообласних характерні риси зміни чисельності населення (рис. 7.12). Чисельність цієї когорти (15-ти річного віку) складала 1201 особу. У 2004 р. ці ж особи входили у 16-ти річну когорту, чисельність якої складала 1196 осіб, у 2005 р. – відповідно у когорту 17-річних (1140 осіб) і т.д. Виходячи з даних чисельності у кожному досліджуваному та попередньому році, визначаються характерні для певного віку осіб в даному регіоні демовідтворювальні зміни.

²²⁹ Без м. Дрогобич, м. Борислав, м. Трускавець

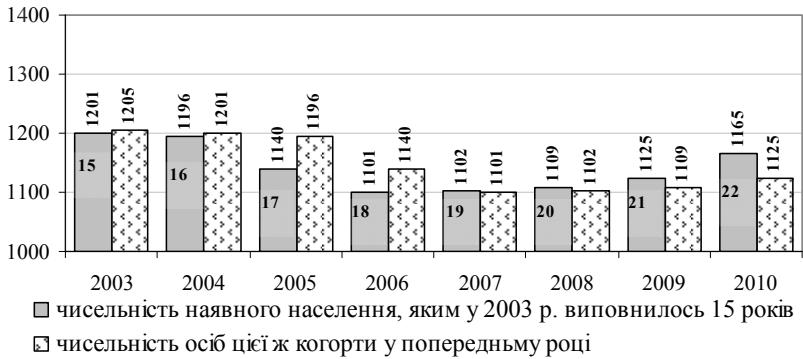

Рис. 7.12. Тенденція чисельності населення Дрогобицького району в когорті осіб, яким у 2003 р. виповнилось 15 років
(Складено автором на основі статистичних джерел)

До найважливіших змін чисельності вищевказаної когорти Дрогобицького району відноситься: різке її зниження при досягненні 17 та 18 років (у зв'язку з освітньою міграцією), та зростання з досягненням 19 і більше років за рахунок міграційної привабливості регіону.

Порівняно зі значеннями корегуючого індексу зміни чисельності осіб для Львівської області Дрогобицький район суттєво вирізняється більшою амплітудою коливання даного показника. Конкретно Дрогобицький район, не включаючи міст обласного підпорядкування Борислав та Трускавець, характеризується порівняно з областю протилежними змінами в чисельності населення у віці від 17 до 18 та від 20 до 27 років і в основному вищими його відповідними значеннями. При цьому відмінність у зміні чисельності населення віком від 17 до 18 та від 20 до 27 років очевидно пояснюється переміщенням населення у напрямку освітніх центрів з метою навчання у ВНЗ. Загалом м. Дрогобич за рахунок притягання населення віком 15-18 років дещо схожий зі Львівщиною за значеннями розрахованих показників зміни чисельності населення, хоча його значення мають значно більшу амплітуду коливань. Вищі відповідні значення зміни показників чисельності населення зумовлені значно вищими у гірських регіонах значеннями тривалості життя, а зокрема коефіцієнтів дожиття.

Значення корегуючого індексу зміни реальної чисельності населення різних поселень Дрогобицького району віком від 4 до 70 років найбільше розрізняються у віці від 15 до 27 років (рис. 7.13).

Основною причиною відмінностей у реальній та минулорічній чисельності когорт одноліток є переміщення населення у зв'язку з освітньою міграцією, саме тому особливо вирізняються значення корегуючого індексу у навчальному осередку регіону – м. Дрогобичі.

Іншою причиною відмінності у реальних та перенесених з попереднього року даних населення економічно активного віку є коефіцієнти дожиття у віці, старшому за 53 роки. У цьому випадку тривалість життя населення прямо відображається на значення корегуючого коефіцієнта. Найвищі (найкращі) показники спостерігаються у Дрогобицькому районі без врахування міст обласного підпорядкування, найнижчі у м. Бориславі.

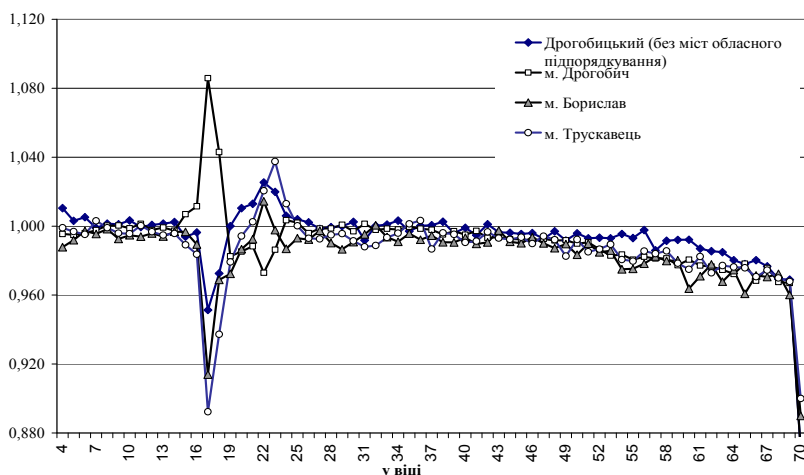

Рис. 7.13. Значення корегуючого індексу зміни чисельності осіб Дрогобицького району у віці від 4 до 70 років (Складено автором на основі статистичних джерел)

Відповідно до прогнозованих значень Дрогобицький район, як і Львівщина протягом 2012-2022 рр. втратить близько 5% населення у економічно активному віці. Найбільше зменшення прогнозуються у м. Бориславі (11%) і м. Трускавці (13%). Натомість у Дрогобицькому районі без врахування міст обласного підпорядкування чисельність осіб у віці від 15 до 70 років майже не зміниться.

Розраховані прогнозні значення чисельності населення Дрогобицького району у економічно активному віці у розрізі основних типів поселень наведені на рис. 7.14.

Частка осіб віком 15-20 років у загальній чисельності населення економічно активного віку у Дрогобицькому районі, як і у Львівській області відповідно до прогнозованих значень буде зменшуватись від 11 до 8%. Частка осіб віком 60-70 років у загальній чисельності населення економічно активного віку Дрогобицького району також відповідатиме загальнообласним тенденціям і буде постійно зростати з 13,2% у 2011 р. до 18% у 2022 р.

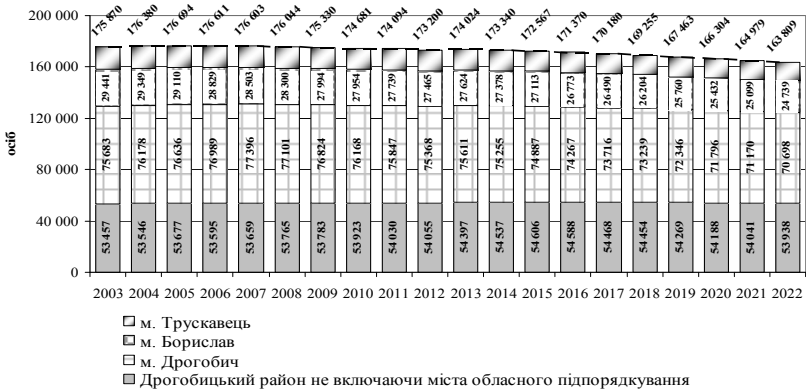

Рис. 7.14. Прогноз чисельності населення економічно активного віку
Дрогобицького району Львівщини
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Загалом прогнозована чисельність економічно активного населення Дрогобицького району та населення у економічно активному віці наведена на рис. 7.15.

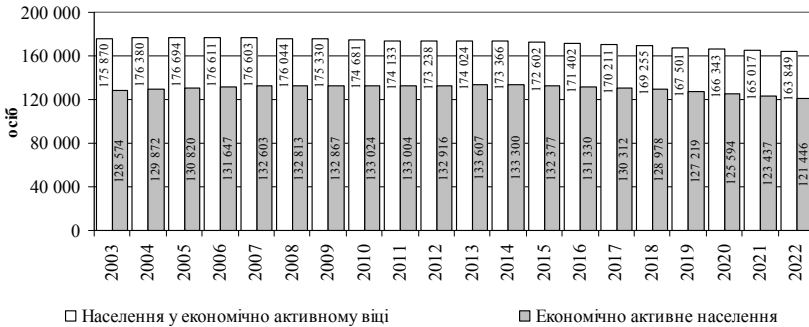

Рис. 7.15. Чисельність економічно активного населення та населення в економічно активному віці Дрогобицького району Львівської області у (2003-2022 рр.)
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Розрахункова частка економічно активного населення Дрогобицького району Львівщини у всьому населенні віком 15-70 рр. протягом 2012-2022 рр. також поступово зменшуватиметься від 76 до 74%, що в першу чергу спричиняється зростанням чисельності неактивного насе-

лення похилого віку. Впродовж 2012-2022 рр. чисельність економічно активного населення Дрогобицького району зменшуватиметься дещо стрімкіше, ніж у області (132,9 тис. осіб до 121,4 тис. осіб (на 8,7%)).

Стрийський район входить до Прикарпатського планувального району і посідає друге місце серед гірських районів Львівщини за чисельністю населення. У ньому проживає майже 95 тис. осіб у економічно активному віці, що складає 24% загальної кількості осіб віком від 15 до 70 років усіх гірських поселень Львівської області. Майже половина цієї групи осіб проживає у адміністративному центрі – м. Стрий, яке, як і м. Моршин, має статус міста обласного підпорядкування. Особи економічно активного віку у структурі всього населення Стрийського району складають, як і в області, дві третини усього населення.

Загалом Стрийський район відноситься до регіонів з найнижчим рівнем зменшення чисельності населення економічно активного віку впродовж 2003-2010 рр., що становив зaledве 0,2%. Менше 1% у чисельності населення економічно активного віку втратило м. Стрий, і цілих 10% – м. Моршин. Разом у всіх інших поселеннях Стрийського району спостерігалось збільшення чисельності населення віком від 15 до 70 років на 1%. Вікова структура осіб цієї групи відповідає структурам інших гірських районів, яка відображається незначними змінами чисельності осіб у віці 19-35 років, та зростанням чисельності осіб у віці 48-59 років. Середньорічні темпи зміни чисельності населення певного віку Стрийського району протягом 2003-2010 рр. виявляють стабільну, а інколи навіть зростаючу тенденцію чисельності населення у вікових групах від 19 до 34 років (зростання на 1-2% фіксується для осіб віком від 21 до 24 та 26, 28, 30 і 34 років), від 48 до 59 років (на 3-11%) і від 67 до 70 років (на 4-5%), зниження чисельності населення у групах осіб віком від 3 до 18 років з середньорічним темпом 1-6%; у віці 35 і 44 років – 5-6%, від 60 до 66 років – 4-13% (рис. 7.16).

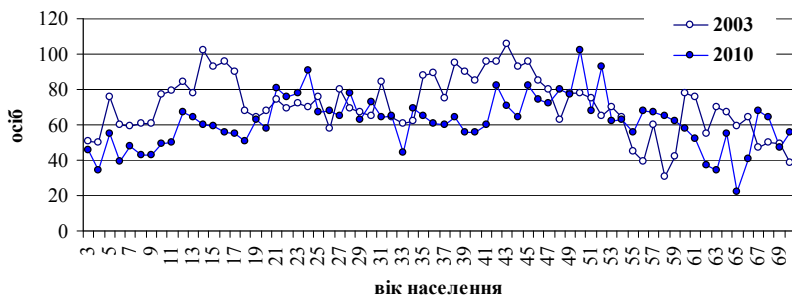

Рис. 7.16. Рух вікової піраміди населення Стрийського району Львівської області впродовж 2003–2010 рр. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Проаналізувавши тенденцію чисельності населення Стрийського району віком від 10 до 70 років, а також зміну чисельності осіб когорт одноліток, виділяються певні характерні ознаки демопроектів регіону. З року в рік у кожній когорті одноліток відбуваються кількісні зміни її складу: найсуттєвіші втрати населення економічно активного віку відбуваються з причин освітньої міграції (особи віком 17-18 років) та смертності населення (у м. Стрий – осіб, починаючи з 51 року; у м. Моршин – з 62 років; разом у інших поселеннях – з 56 років); найбільш активним у плані збільшення чисельності когорти виступає вік від 19 до 22 років включно, група осіб віком від 26 до 41 року включно найстійкіша до змін її чисельності. На фоні району особливо вирізняється м. Моршин, в якому основною причиною стрімкого зниження як чисельності усього населення економічно активного віку, так і окремих когорт осіб є міграційний відтік. Значення корегуючого індексу реальної чисельності населення для цього міста у сукупності є значно нижчими від середньорайонних і тим більше середньообласних (рис. 7.17).

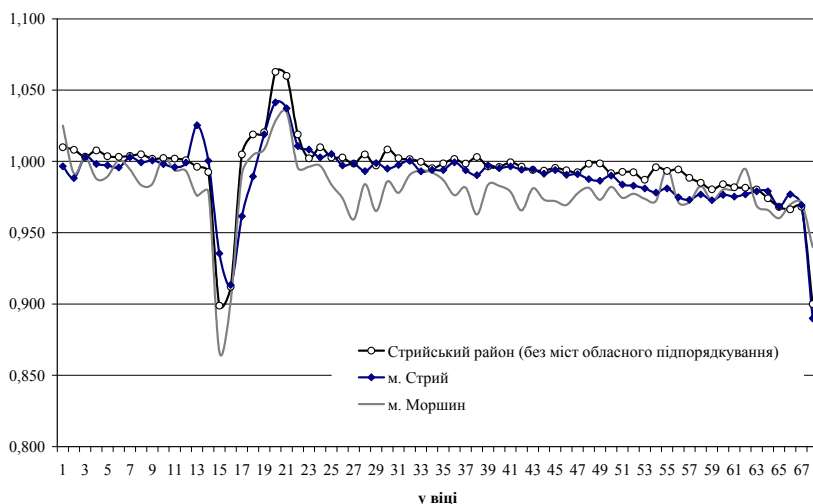

Рис. 7.17. Значення корегуючого індексу зміни чисельності осіб Стрийського району у віці від 4 до 70 років (Складено автором на основі статистичних джерел)

Найбільші зміни у чисельності осіб одноліток у даний та попередній роки пов'язані із освітньою міграцією, проте у Стрийському районі віковий період таких змін довший. Це може бути спричинене тим, що у Стрийському районі більша доля осіб, які здобувають професійно-технічну освіту в закладах районного центру. Про це також

свідчить зростання чисельності осіб у когорті 14-ти річних у м. Стрий. Іншою причиною відмінності у реальних та перенесених з попереднього року даних населення економічно активного віку є коефіцієнти дожиття у віці старшому за 50 років. Цікавим є факт значно швидшого скорочення чисельності осіб у когортах одноліток у районному центрі, порівняно з іншими поселеннями Стрийського району. У цьому випадку тривалість життя населення прямо відображається на значення корегуючого коефіцієнта. Найвищі (найкращі) показники спостерігаються у м. Моршин, найнижчі у м. Стрий.

Порівняно зі значеннями корегуючого індексу зміни чисельності осіб для Львівської області та Дрогобицького району, Стрийський район суттєво вирізняється більшою амплітудою коливання даного показника. Конкретно Стрийський район характеризується порівняно з областю протилежними змінами в чисельності населення у віці від 17 до 18 та від 20 до 27 років. Також важливою є схожість відповідних індексів Стрийського і Дрогобицького районів Львівщини. Міста обласного підпорядкування обох районів також мають спільні риси, а саме – відносно нижчі показники дожиття. На фоні усіх вищерозглянутих територіальних систем особливо вирізняється м. Моршин. Окрім значного зниження чисельності його населення у віці 15-70 років, виявляється порівняно нестабільна ситуація із міграційним відтоком населення у економічно активному віці, який є передумовою порівняно низьких значень корегуючого індексу зміни чисельності осіб віком 15-70 років.

Відповідно до прогнозованих значень Стрийський район протягом 2012-2022 рр. втратить близько 6% населення у економічно активному віці, що на 1% більше, ніж у Дрогобицькому районі та Львівщині загалом. Найбільше зменшення прогнозуються у м. Моршин (16%). У Стрийському районі (без врахування міст обласного підпорядкування) чисельність економічно активного населення навпаки зросте (на 0,5%).

Розраховані прогностичні значення чисельності населення Стрийського району у економічно активному віці у розрізі основних типів поселень наведені на рис. 7.18.

Частка осіб віком 15-20 років у загальній чисельності населення економічно активного віку у Стрийському районі, як і у розглянутих Львівській області та Дрогобицькому районі протягом 2012-2022 рр. зменшиться з 10% у 2012 р. до 7% у 2022 рр. У загальній чисельності населення економічно активного віку Стрийського району частка осіб віком 60-70 років також зростатиме з 12% у 2012 р. до 17% у 2022 рр. Загалом прогнозована чисельність економічно активного населення та населення у економічно активному віці Стрийського району наведена на рис. 7.19.

Рис. 7.18. Прогноз чисельності населення економічно активного віку Стрийського району Львівщини (Складено автором на основі статистичних джерел)

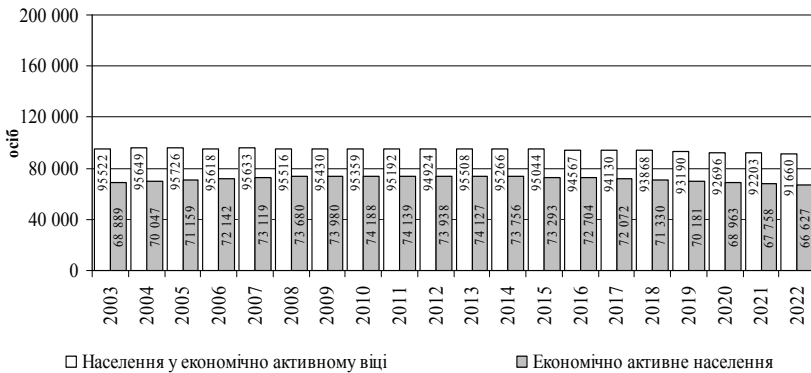

Рис. 7.19. Чисельність економічно активного населення та населення в економічно активному віці Стрийського району Львівської області у (2003-2022 рр.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Розрахункова частка економічно активного населення Стрийського району Львівщини у всьому населенні віком 15-70 рр. протягом 2011-2022 рр. поступово зменшуватиметься від 78 до 73%, що в першу чергу спричиняється зростанням чисельності неактивного населення похилого віку. При цьому зменшення чисельності економічно активного населення Стрийського району відбуватиметься ще стрімкіше, ніж у Дрогобицькому районі (з 74,1 тис. осіб у 2011 р. до 66,6 тис. осіб (на 10,1%)).

Цікаво, що чисельність економічно активного населення у Прикарпатському планувальному районі протягом 2012-2014 рр. буде коливатися в околі значень 2010 р., а починаючи з 2015 р. стрімко зменшуватиметься (рис. 7.20).

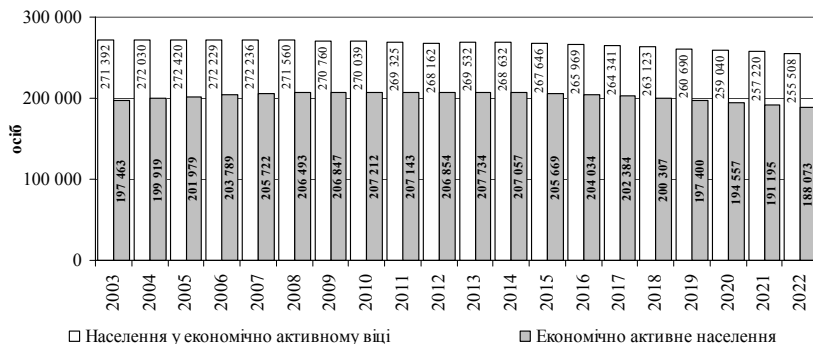

Рис. 7.20. Чисельність населення віком 15-70 років у Прикарпатському планувальному районі Львівської області (2003-2022 рр.)
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Загалом протягом 2012-2022 рр. у Прикарпатському планувальному районі очікується зниження чисельності населення у економічно активному віці на 4,7%, а економічно активного населення на 9,1%. У структурі населення економічно активного віку прогнозується збільшення частки неактивного населення (з 22,9% у 2012 р. до 23,9% у 2018 р. та 26,4% у 2022 р.), особливо протягом періоду 2018-2022 р., яке пов'язане із збільшенням частки осіб віком від 61 до 70 років.

Старосамбірський район, чисельність населення якого становить більше 78 тис. осіб, є найбільш людним у Карпатському планувальному районі. Чисельність його населення у економічно активному віці перевищує 56 тис. осіб, що складає 14% загальної чисельності населення відповідного віку всіх гірських районів області. У структурі населення Карпатського планувального району його частка складає трохи менше половини.

Протягом 2003-2010 рр. чисельність населення економічно активного віку Старосамбірського району зменшилась на 1,3%, що значно нижче відповідних значень у Турківському та Сколівському районах (рис. 7.21).

Вікова структура осіб економічно активного віку відповідає структурам інших гірських районів (рис. 7.22). Її основні зміни впродовж 2003-2010 рр. полягали у незначних коливаннях чисельності осіб у віці 19-35 років, та зростанням чисельності осіб у віці 45-60 років. Середньорічні темпи зміни чисельності населення певного віку Старосамбірського району за 2003-2010 рр. виявляють наступні тенденції

зміни чисельності населення у вікових групах: від 3 до 18 років – незначне зниження (1-3%, окрім групи віком від 7 до 10 років – 6%); від 21 до 30 років – незначне зростання (1-3%); від 31 до 44 років – стабільність з незначним зменшенням (менше 1%); від 45 до 60 років – зростання (1-6%); від 61 до 70 років – значне зменшення (3-10%) (рис. 7.22). Стрімке зниження чисельності осіб у віковій групі 60-70 років відрізняє Старосамбірський район від інших гірських районів, у яких, як правило, чисельність осіб 64-70 років зростала протягом 2003-2010 рр.

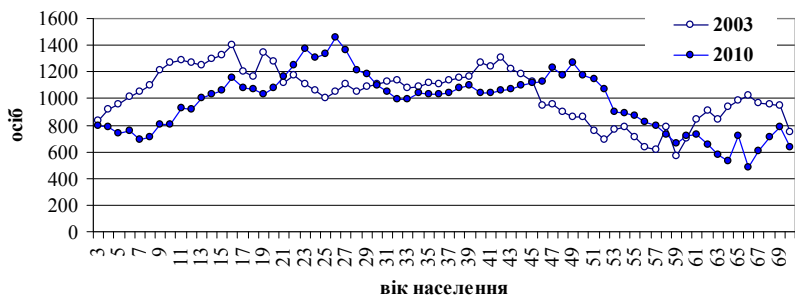

Рис. 7.21. Рух вікової піраміди населення Старосамбірського району Львівської області впродовж 2003–2010 рр.
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Турківський район відноситься до сільських районів Львівської області, чисельність його міського населення складає менше однієї п'ятої всього населення. Частка осіб цього району у віці 15-70 років – одна із найнижчих в області (68%). Населення Турківського району економічно активного віку, що у 2010 р. становило трохи більше 34 тис. осіб, складає 8,7% населення віком 15-70 років усіх гірських районів та 28% – Карпатського планувального району загалом.

Характерними ознаками деморозвитку Турківського району, як на фоні інших гірських територіальних систем, так і області в цілому є високі показники народжуваності, тривалості життя та міграційного відтоку населення. Протягом 2003-2010 рр. чисельність населення економічно активного віку в районі зменшувалась стрімкіше, ніж у всіх інших гірських районах – на 6,7%, основною причиною чого є стійкі міграційні установки населення.

Вікова структура осіб економічно активного віку відповідає структурам інших гірських районів. Її найвагоміші зміни впродовж 2003-2010 рр. також полягали у незначних коливаннях чисельності осіб у віці 19-35 років, та зростанням чисельності осіб у віці 45-60 років (рис. 7.22).

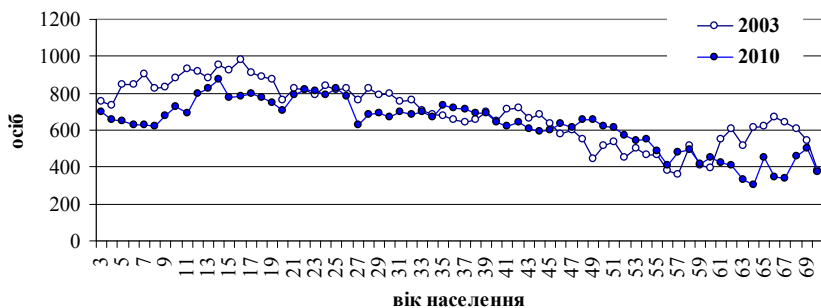

Рис. 7.22. Рух вікової піраміди населення Турківського району Львівської області впродовж 2003–2010 рр. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Середньорічні темпи зміни чисельності населення певного віку Турківського району за 2003-2010 рр. виявляють схожі з Старосамбірським районом тенденції. Незначні відмінності полягають лише у віковій категорії від 31 до 44 років (у Турківському районі відсутнє зростання чисельності осіб цієї групи) та віком 69-70 років (незначне зниження осіб цього віку у Турківському районі).

Основна відмінність демопроектів Турківського району від усіх інших досліджуваних територіальних систем полягає у специфічності вікової піраміди населення. По-перше, у даному районі не фіксується переважання частки осіб віком 40-50 років, по друге саме зображення піраміди має спадаючий за віком характер. Окрім того, у зв'язку з міграційним відтоком населення, який є найвищий у області, зміна піраміди за принципами методу перенесення віку не є настільки наглядною, як у інших районах.

Сколівський район Львівської області, чисельність населення якого становить трохи більше 47 тис. осіб, є одним із найменш людних районів області. У структурі населення економічно активного віку усіх гірських районів Львівщини його частка складає 8%, Карпатського планувального району – 27%.

Протягом 2003-2010 р. чисельність населення економічно активного віку зменшилась на 4,3%, що менше за відповідне значення для Турківського району, але значно більше, ніж для усіх інших гірських районів. При цьому у різних вікових групах осіб відбувались різні зміни. Так, зафіксоване стрімке зростання чисельності населення району у віці від 46 до 60 років включно, яке за ступенем змін поступається зниженню чисельності населення у віці від 61 до 69 та від 38 до 40 років. Крім того протягом вказаного періоду знижувалась чисельність населення віком від 15 до 18 років (рис. 7.23).

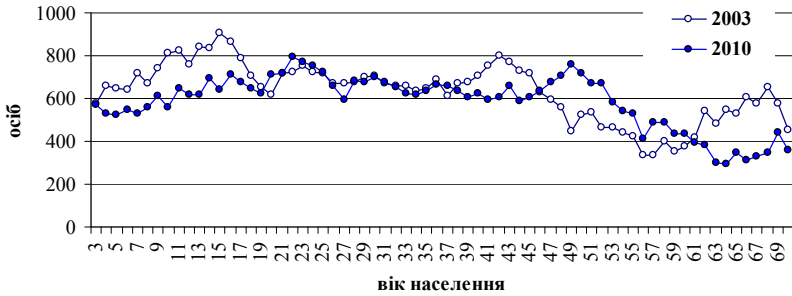

Рис. 7.23. Рух вікової піраміди населення Сколівського району Львівської області впродовж 2003–2010 рр. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Проаналізувавши зміну чисельності осіб когорт одноліток за відповідними значеннями корегуючого індексу реальної чисельності населення, виявлено основні ознаки відтворення населення економічно активного віку карпатських районів Львівщини. В першу чергу вони характеризуються підвищеними міграційними відтоками населення у Турківському та Сколівському районах. Так, різке зниження чисельності населення цих районів у віці 17–18 років, яке в основному відбувається по причині тимчасової зміни місця проживання, навіть частково не компенсуються у наступні вікові періоди, як у всіх інших гірських районах області (рис. 7.24).

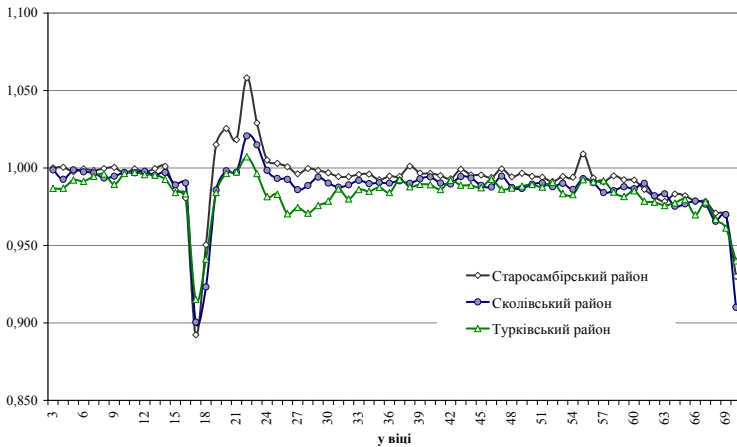

Рис. 7.24. Значення корегуючого індексу зміни чисельності осіб Карпатського планувального району у віці від 4 до 70 років (Складено автором на основі статистичних джерел)

Значення корегуючого індексу зміни чисельності осіб карпатських районів, порівняно з відповідними показниками Львівської області, демонструють повільніше зниження чисельності когорт осіб віком від 50 років та вищу амплітуду коливань. У порівнянні з Прикарпатським планувальним районом, Карпатський суттєво вирізняється практично постійним зменшенням чисельності когорт однолітків (окрім вікової групи 19-23 років у Старосамбірському та Сколівському районах).

Розраховані прогнози значення чисельності населення економічно активного віку Карпатського планувального району у розрізі основних типів поселень наведені на рис 7.25.

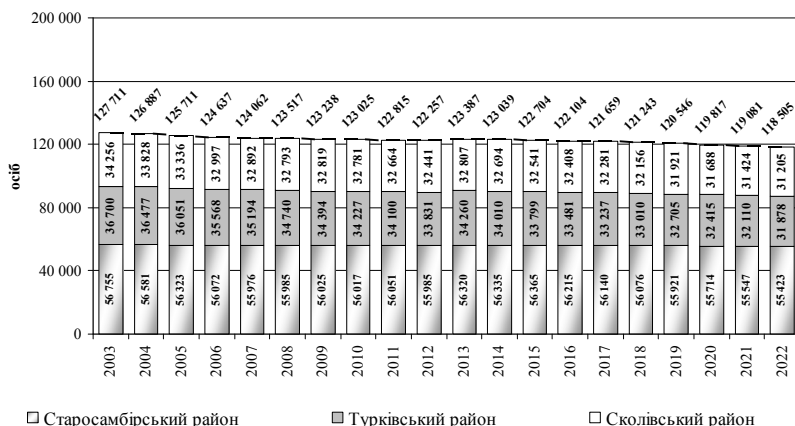

Рис. 7.25. Прогноз чисельності населення економічно активного віку Карпатського планувального району Львівщини (2012-2022 рр.)
(Складено автором на основі статистичних джерел)

Відповідно до прогнозованих значень Карпатський район протягом 2012-2022 рр. втратить близько 3,1% населення у економічно активному віці, що менше ніж відповідний показник у Прикарпатському планувальному районі. Найвищі втрати при цьому очікуватимуться у Турківському районі (на 5,8%), найнижчі у Старосамбірському районі (на 1%). Відповідно зміниться загальна структура населення економічно активного віку Карпатського регіону. Зокрема, у плані чисельності населення економічно активного віку майже зрівняються Сколівський та Турківський адміністративні райони.

У загальній чисельності населення економічно активного віку Карпатського планувального району у 2011-2022 рр. прогнозується різке зниження осіб віком від 15 до 26 років (на 29,8%) та від 42 до 53 років (на 10,9%). Натомість суттєво зростає частка осіб віком від 54 до 67 років (на 32%). В інших вікових групах зміни чисельності населення

менше впливатимуть на загальну структуру населення, проте їх вплив на чисельність економічно активного населення буде вагомим. Зокрема, збільшенню економічно активного населення сприятимуть: зростання частки осіб віком від 31 до 41 року та зменшення частки осіб віком від 68 до 70 років (рис. 7.25).

Чисельність економічно активного населення у Карпатському планувальному районі протягом 2013-2015 рр. дещо зростає, у 2016-2017 рр. буде плавно зменшуватись та різко зменшуватись у 2018-2022 рр. Такі тенденції мало відрізняють даний регіон від Львівській області та Прикарпатського планувального району (рис. 7.26).

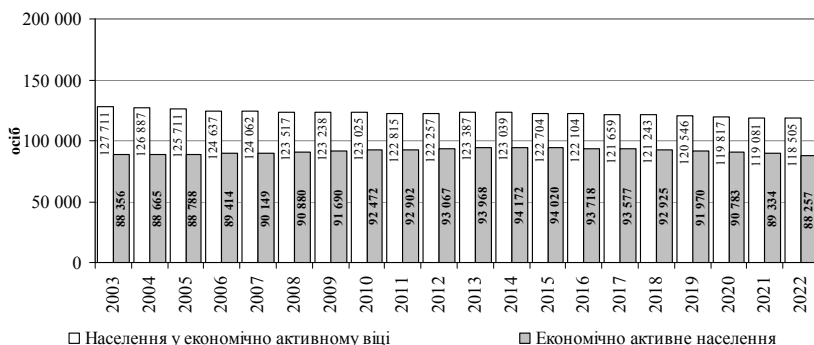

Рис. 7.26. Чисельність економічно активного населення та населення економічно активного віку Карпатського планувального району Львівської області у 2003-2022 рр. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Загалом протягом 2012-2022 рр. у Карпатському планувальному районі очікується зниження чисельності економічно активного населення на 5,2%, що значно менше, ніж у Прикарпатському планувальному районі. У структурі населення економічно активного віку не прогнозується настільки стрімкого зростання частки неактивного населення, як у інших гірських поселеннях, що в першу чергу пов'язане із відсутності різкого зростання чисельності населення у віці від 68 до 70 років. Рівень економічної активності населення прогнозовано складатиме 76,1% у 2012 р., 76,9% у 2017 р. та 74,5% у 2022 р.

7.4. Стратегічні прогностичні орієнтири деєрозвитку Карпатського регіону

Для визначення стратегічних функціонально-цільових орієнтирів розвитку Карпатського регіону особливо цінними є демопрогнози на віддалені часові горизонти. Мова йде про категорію розрахунків, які

стосуються на чверть чи півстоліття вперед. У цих випадках до уваги береться кількість населення кожної ТСС, яке формується в межах його наявності. Це виступає основним обмежуючим чинником розрахунків (чинником згори).

Так, стратегічний прогноз кількості населення Карпатського регіону та його областей передбачає визначення кількості населення відповідної вікової категорії, з урахуванням різних груп чинників. Методологічною основою прогнозування служать методи демографії, зокрема метод пересуву віку та врахування середнього коефіцієнта зміни.

Метод пересуву віку є одним з найбільш поширених методів прогнозу демографічної структури й кількості населення. Найбільш загально принцип методу полягає в побудові імітаційної логіко-математичної моделі, яка являє собою стандартний підхід до демографічного прогнозування. У ній передбачається окремий облік народжуваності, смертності, міграції.

Середній коефіцієнт зміни кількості населення відображає середньорічну частку населення віком $n+1$ рік поточного року у населенні віком n років у попередньому році. Сукупно для кожної окремої когорти одноліток він репрезентує узагальнений показник дожиття та механічного приросту населення.

Для того, щоб здійснити прогноз кількості населення Карпатського регіону, потрібно детально оцінити його поточний стан, а також тенденції розвитку демографічних процесів.

Отож, сучасна статево-вікова піраміда населення Карпатського регіону (рис. 7.27) має вузьку основу, що свідчить про зменшення кількості населення в молодших вікових групах та демографічну кризу, пік якої припав на кінець XX – початок XXI століття. Гострі кути нахилу при основі говорять про покращення демографічної ситуації в останні роки. Наявність западин і виступів в окремих вікових групах свідчить про порушення плавності зміни поколінь в зв'язку з екстремальними подіями, що призвели до підвищеної смертності, міграції, зниження народжуваності, шлюбності.

Так, порівняно невелика кількість населення у віці 65-70 років – результат низької народжуваності під час Другої світової війни, велика кількість населення у віці 45-55 років та у віці 35-25 років – результат бебі-буму 60-х та 80-х років XX ст.

Демовідтворювальні процеси областей Карпатського регіону протягом останніх років сприяли збільшенню навантаження на працездатне населення, зокрема суттєве та тривале зменшення народжуваності призвели до поступового зменшення кількості дітей, підлітків

та молоді віком від 5 до 20 років. Водночас велика частка осіб у віці старшому за 45 років в поєднанні з невеликою кількістю дітей, свідчить про неминуче стрімке зменшення населення у економічно активному віці вже у недалекій перспективі.

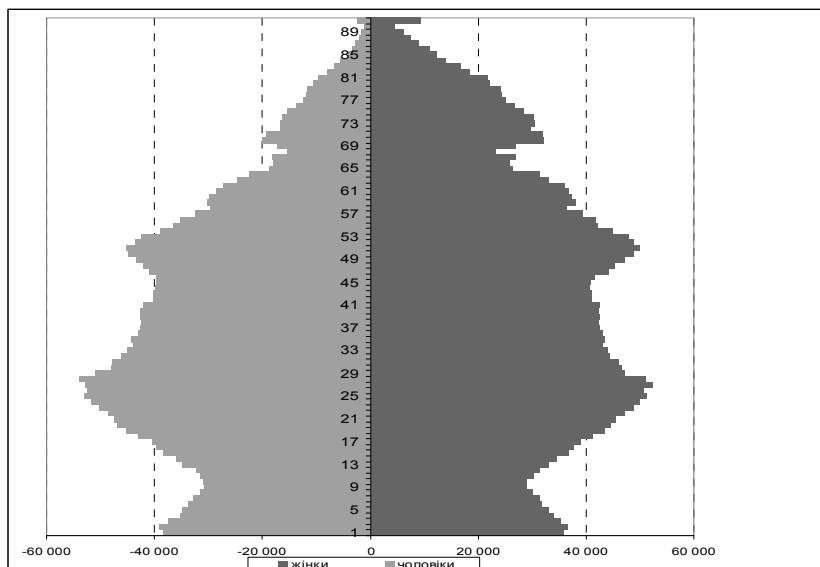

Рис. 7.27. Статсько-вікова піраміда населення Карпатського регіону (станом на 01.01.2011 р.) (Складено автором на основі статистичних джерел)

Протягом 2000-2010 рр. кількість населення Карпатського регіону у економічно активному віці поступово зменшувалась. У 2000 р. ця вікова група складалась з 6223,9 тис. осіб, у 2005 р. – 6098,2 тис. осіб, у 2010 р. – 6048,4 тис. осіб. За вказаний період кількість населення економічно активного віку в регіоні зменшилась на 2,8%. Аналогічно більш ніж на 250 тис. осіб зменшилась кількість осіб у віці, молодшому за економічно активний. Вікова структура Карпатського регіону представлена в табл. 7.3.

За результатами прогнозування у 2030 р. порівняно з 2000 р. частка дітей у загальній кількості населення Карпатського регіону зменшиться на чверть, незначно зросте частка населення у економічно активному віці та аж на третину зросте частка населення у віці, старшому за економічно активний.

Таблиця 7.3

Вікова структура населення Карпатського регіону за 2000-2030 рр.*

Вікова група	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
0-14	20,4	17,6	16,7	17,1	17,6	16,6	15,4
15-70	72,2	73,9	74,3	74,2	74,0	74,5	74,5
71 і старші	7,5	8,5	9,0	8,7	8,4	8,8	10,1
Разом	100	100	100	100	100	100	100

* Складено автором на основі статистичних джерел.

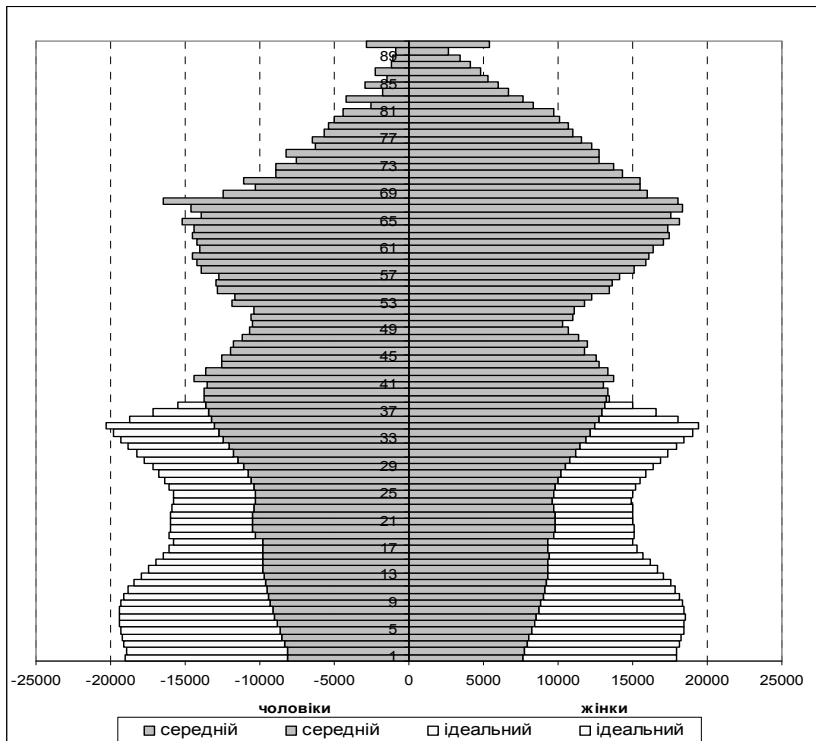

Рис.7.28. Прогноз статево-вікової піраміди населення Львівщини станом на 2050 р.: помірний та ідеальний сценарії розвитку демоподій (Складено автором на основі статистичних джерел)

Щодо результатів прогнозу усіх основних груп населення Карпатського регіону, то очікувана ситуація може мати наступну картину:

- середній варіант прогнозу: 2030 р. – 5 769 705 осіб, 2050 рік – 5 324 871 осіб;
- оптимістичний варіант прогнозу: 2030 р. – 5 914 448 осіб, 2050 р. – 5 724 604 осіб;
- песимістичний варіант прогнозу: 2030 р. – 5 659 289 осіб, 2050 р. – 5 036 091 осіб.

Отримані результати прогнозування свідчать про невтішні демоперспективи розвитку регіону. За будь-яким сценарієм розвитку подій кількість населення неухильно зменшуватиметься.

Основною причиною зменшення кількості населення є надто низький рівень його народжуваності.

Шукаючи відповідь на питання, яким повинен бути рівень сумарного коефіцієнту народжуваності, щоб кількість населення не зменшувалася до 2050 р., вдалося встановити, що, наприклад, для Львівської області при умові сталого рівня смертності та міграції, його значення не може бути нижчим, ніж 2,31 дитини на одну жінку (протягом усього репродуктивного періоду за умови повної відсутності смертності серед жінок). За такого «ідеального» варіанту розвитку подій статевовікова піраміда у 2050 році може мати наступний вигляд (рис. 7.28).

Загалом, підбиваючи підсумок прогнозуванню розвитку СДП Карпатського регіону, можна зробити висновок, що для запобігання ускладнення демоситуації, як в окремих його областях, так і в Україні загалом, необхідно активна демографічна політика, яка б забезпечувала зміну кількісних і якісних параметрів в структурі населення, у темпах змін динаміки процесів народжуваності, смертності, сімейного складу, внутрішньої й зовнішньої міграції, впливала на формування розширеного режиму відтворення населення.

Розділ 8. Регіональна соціально-демографічна політика та шляхи її здійснення в Карпатському регіоні України

8.1. Новітні тенденції регіональної соціально-демографічної політики

Демографічна ситуація, яка склалася у Карпатському регіоні України, однозначно підтверджує правильність теорії демографічного переходу, згідно якої в урбанізованих суспільствах на зміну традиційному приходиться сучасний (звужений)²³⁰ тип відтворення населення. Тут відбуваються ті ж стадіальні депопуляційні процеси, які характерні усій державі. Проте, серед окремих вчених побутує відмінна точка зору, згідно якої депопуляція є характерним, але зовсім не обов'язковим явищем, яким повинен завершуватись сучасний демографічний перехід. Адже, якщо на попередніх етапах історичного розвитку вона була результатом різного роду природних та соціальних катаклізмів (війни, повстання та ін.), то нині – спричинена економічною кризою. Тобто, депопуляція по суті є тимчасовою гіпертрофованою залежністю демо процесів від характеру виробничих відносин. Постає питання яким чином її оперативно подолати. Відповідь слід шукати крізь призму регіональної демографічної політики.

У Карпатському регіоні одним з ключових моментів формування та реалізації регіональної демографічної політики має бути усвідомлення того, що деморозвиток, як і кожний феномен реальності, відзначається своєрідним поєднанням різноманітних кількісних та якісних визначеностей. Його оптимізація передбачає поліпшення не одних лише кількісних показників, але й досягнення бажаного рівня якісних властивостей. Чи не тому передові в економічному відношенні країни, котрі тривалий час мають справу зі звуженим відтворенням власного населення, значну частину ВВП спрямовують саме на досягнення високого рівня розвитку якісних характеристик СДП. Очевидно, подібний шлях повинна вибрати і Українська держава.

Формування та реалізація регіональної демографічної політики розвитку Карпатського регіону матиме свої особливості. У попередніх частинах монографічної розвідки зазначалося, що нині кількісні характеристики деморозвитку тут погіршуються. Те ж стосується практично усіх регіонів України, хоча досліджуваний регіон все ще продовжує зберігати певні демографічні переваги. У ньому відбувається погіршення кількісних параметрів деморозвитку (хоча й із запізненням у 8-

---

²³⁰ Атрибутом сучасного (звуженого) типу відтворення населення ТСС виступає постійне зниження рівня народжуваності на фоні стабілізації на надзвичайно низьких значеннях показників рівня природного приросту.

10 років). Це практично обумовлює «скочування» демоситуації до демографічної ями (своєрідне поступове її вирівнювання в масштабах усієї країни). У зв'язку з тим, демографічна політика у регіоні повинна мати відповідний свій варіант стимулювання розвитку демоподій – як кількісного, та і якісного наповнення.

Регіональна демографічна політика у її, так званому, «кількісному» аспекті є відображенням цілей, які досягаються стимулюванням народжуваності, імміграції або еміграції, плануванням сім'ї, пропагандою засобів контрацепції тощо. Тобто, регіональним соціумом переслідується ціль досягнення певних кількісних характеристик деморозвитку.

Якщо ж у регіоні поставлена мета досягнення рівня якісного розвитку СДП, то досягти її одними тільки заходами суто демографічного змісту навряд чи вдасться. Тому, в переважній більшості випадків здійснюється комплексна соціальна політика, в якій системно поєднуються заходи власне демографічного, економічного, юридичного, морального та ін. плану. Саме таке поєднання цілей та інструментів впливу гарантує досягнення бажаних змін в частині особливостей розвитку СДП.

Свого часу, звертаючи увагу на низьку ефективність прямих впливів на характер демопроцесів, В. Стешенко та В. Піскунов вважали, що реалістична, доцільна політика в галузі народжуваності не повинна орієнтуватися на зміну історичного типу народжуваності. Вона мала б означати мінімальне коригування виключно кількісних параметрів існуючого типу народжуваності, тобто на відповідні зміни не самого типу, а лише режиму народжуваності. У випадку досліджуваного Карпатського регіону ця думка доволі слушна. Іншими словами, головна мета демополітики повинна націлюватись не на пряме стимулювання народжуваності (як показує практика, воно здебільшого не реалізується), а на уповільнення подальшого падіння інтенсивності репродуктивної функції населення.

Зважаючи на те, що пряме втручання суспільних інституцій в здійснення репродуктивної функції населення є справою невдячною, то при плануванні заходів демографічної політики особливий акцент слід ставити на необхідності збереження (а по можливості – і нарощування) вже досягненого рівня якісних характеристик трудового потенціалу.

Отже, в силу існування цілої низки об'єктивних і суб'єктивних причин, включаючи економічні негаразди перехідного періоду, у сучасній Україні не знімається з порядку денного проблема подальшого погіршення кількісних та якісних характеристик її СДП. Ця обставина, зокрема, диктує необхідність вживання на загальнодержавному і місцевому рівнях термінових заходів, націлених на кардинальне поліпшення демографічної ситуації. Але, як уже наголошувалось, демографічна політика в чистому

вигляді у наш час застосовується надто рідко і, як правило, не супроводжується очікуваними наслідками. Іншими словами, важелі суто демографічного впливу, змістом яких є безпосереднє управління демографічною поведінкою населення, в нетрадиційних суспільствах, що є визначальними для сучасного розвитку світу, не спрацьовують. Тому, в передових країнах демографічна політика зазнає суттєвої трансформації: її методи, заходи, організаційні форми все більше набувають виразного соціально-економічного характеру, базуються на всебічному застосуванні саме економічних механізмів. Однак, за будь-яких умов демографічна політика буде успішною лише тоді, коли економічні механізми її втілення органічно поєднуються з механізмами мотиваційними, що виступають в ролі індикатора ступеню сприйняття цієї політики населенням, усвідомлення відповідності її потребам, інтересам та устремлінням людей.

У зв'язку з цим, актуальним для Карпатського регіону є здійснення такої демографічної політики, основні складники якої опираються на використання соціально-економічних та мотиваційних механізмів регуляції діяльності, підкріплених додатково відповідною юридичною основою. В такому вигляді демографічна політика виступає як необхідний атрибут соціальної політики держави в цілому, якоюсь мірою навіть втрачаючи визначеність властивих саме їй важелів. До того ж ця політика певним чином може видозмінюватись в залежності від специфіки деморозвитку певних територій тієї чи іншої країни, тобто бути регіональною.

Проведений аналіз стану розвитку СДП Карпатського регіону досить переконливо свідчить, що за основу регіональної демографічної політики треба ставити цілі, спрямовані на зміцнення здоров'я населення і забезпечення високого рівня загальної та професійної його підготовки. Це дозволило б повноцінно йому функціонувати за рахунок пріоритетного розвитку його якісної визначеності. Саме при виконанні такої обумовленості демографічна політика найбільше позбавляється власне демографічних рис, натомість досягаючи максимуму ефективності. Це зовсім не означає, що слід бути прихильниками повного розчинення специфіки демопроесів у загальному соціально-економічному розвитку регіону з його розгалуженою і відпрацьованою системою управління. Таке розчинення в принципі і неможливе, адже за будь-яких умов деморозвиток прямо чи опосередковано (у знятому виді) залишається природною (біосоціальною) основою розвитку суспільства, в якій біологічне підпорядковується соціальному.

Зважаючи на особливості взаємозв'язку демопроесів Карпатського регіону з станом здоров'я його мешканців, регіональна демографічна політика повинна бути ув'язана з заходами реформування системи охорони здоров'я. Позитивну роль відіграватиме тут засвоєння досвіду

економічно розвинених країн в цій сфері. За сучасних умов традиційна (лікувальна) медицина переживає певну кризу: вона вимагає внесення постійно зростаючого обсягу інвестицій на боротьбу з численними захворюваннями при одночасному зниженні її ефективності. Тому зростаючі витрати національного багатства на цю справу без помітної шкоди для власного бюджету можуть дозволити собі лише найрозвиненіші країни. Однак, і вони змушені оптимізувати прийняті в них системи охорони здоров'я. Часто це здійснюється в таких непопулярних заходах, як зменшення обсягу пропонованих населенню медичних послуг або їх істотне подорожчання. З метою попередження небажаних соціальних наслідків пропонуються інші шляхи виходу з ситуації, що склалася. Йдеться про повніше використання ринкових важелів управління системою охорони здоров'я, насамперед конкуренції державних та приватних виробників медичних послуг. Пріоритет надається також розробці спеціалізованих програм, спрямованих на профілактику всіляких захворювань. Саме такі програми відповідають основним принципам розвитку ринкової економіки: вони не вимагають витрати надмірної частки РВП на охорону здоров'я у порівнянні з безпосереднім медичним втручанням, а також неодмінно супроводжуються позитивними результатами. Отже, в багатьох зарубіжних країнах фактично відбувається переорієнтація з лікувальної медицини на так звану громадську систему охорони здоров'я. Зрозуміло, що ця система, спрямована на попередження (в т.ч. шляхом впровадження основ здорового способу життя) різного роду захворювань, не може повністю підмінити традиційну медицину з її клінічним обслуговуванням. Очевидно, обидві системи будуть функціонувати паралельно, але значення громадської системи охорони здоров'я як найбільш перспективної та економічно доцільної постійно зростатиме. Трансформація системи охорони здоров'я є вкрай необхідною для Карпатського регіону України.

У Карпатському регіоні свого часу було нагромаджено неабиякий досвід щодо зміцнення здоров'я населення. Зокрема, у Львові ще у 80-х роках була розроблена комплексна цільова програма «Підвищення якості трудового потенціалу», в якій важливе місце відводилось заходам медичного спрямування. Проте, з початком впровадження в регіоні елементів ринкової економіки виконання даної програми було згорнуто, хоча ряд її підрозділів («Пульмонологія», «Онкологія», «Кардіологія», «Наркологія» та ін.) не втратили свого значення і можуть бути адаптовані до нових соціально-економічних умов. Показово, що в незалежній Україні, попри всі її економічні труднощі, також розроблено ряд програм («Діти України», програма поліпшення становища жінок, сім'ї, материнства, планування сім'ї, імунопрофілактики тощо), скерованих на подолання

несприятливої демографічної ситуації та поліпшення стану здоров'я носіїв нинішнього і майбутнього трудового потенціалу. Однак, відсутність достатнього фінансування даних програм веде до знецінення їх результатів. Реалізація цільових програм стосовно зміцнення здоров'я є конче необхідною в зв'язку з тим, що в них поєднуються заходи, які фактично відносяться до обох напрямків реформування системи охорони здоров'я: лікувального і профілактичного. При цьому перший з них, яким займається традиційна медицина, не дивлячись на всі його недоліки, в цілому сприймається населенням як обов'язковий і потрібний компонент організації суспільного буття, то про другий, що апелює до збереження природного довкілля та необхідності здорового способу життя, цього аж ніяк не можна стверджувати. Стереотипи мислення, психологічні бар'єри на шляху сприйняття інновацій все ще перешкоджають формуванню такого ставлення до громадської системи охорони здоров'я, яке адекватно відображало б її істинну роль в оздоровленні широких верств населення.

Реформування існуючої в регіоні системи охорони здоров'я, на наш погляд, слід здійснювати, переважно, в двох наступних напрямках. По-перше, повинна набути всебічного розвитку сімейна медицина (доцільно використати досвід реформування медичної освіти в США¹). Оскільки асигнування в охорону здоров'я в цій країні постійно зростали, досягнувши в 1997 р. 1 трильйона доларів, то на урядовому рівні було прийнято рішення про підготовку медичних працівників у такому співвідношенні: сімейні лікарі, тобто лікарі широкого профілю – 2/3; лікарі вузької спеціалізації – 1/3. Саме таке співвідношення найбільш сприяло зростанню ефективності медичного обслуговування громадян. Загалом, кожний сімейний лікар для виконання на належному якісному рівні своїх професійних обов'язків повинен освоїти всі 32 медичні спеціальності, задовольняти не менше 85% запитів хворих. Для цього вимагається складання іспитів з усієї номенклатури спеціальностей, підтверджуване отриманням диплома фахівця широкого профілю строком на 6 років. В подальшому повинно проводитись періодичне складання іспитів, практикуватись післядипломна освіта (4 роки), систематичне підвищення рівня кваліфікації.⁵

Певні елементи сімейної медицини вже впроваджуються в Карпатському регіоні, а також в усій країні. Так, Львівський медичний університет свого часу отримав дозвіл на проведення експерименту з впровадження сімейної медицини, а з 1994 р. – доручення розробити навчальні плани і програми з цього напрямку. Нині надання населенню медичних послуг за сімейним принципом диктується тим, що при надмірній кількості підготовлених в регіоні медичних кадрів набула надзвичайного розвитку їх спеціалізація та диференціація, що в свою чергу

призвело до знеособлення дільничного лікаря і нераціонального використання лікарів-спеціалістів.

У цілому, лікарі широкого профілю зобов'язані надавати населенню первинну та невідкладну медичну допомогу, здійснювати амбулаторний прийом та відвідувати пацієнтів удома, проводити комплекс профілактичних, лікувально-діагностичних та реабілітаційних заходів, вирішувати медико-соціальні проблеми сім'ї. Фахівці в галузі сімейної медицини набагато краще від дільничних лікарів спроможні дати цілісну оцінку стану здоров'я людини, а при виникненні необхідності – спрямувати її до лікарів вузької спеціалізації, узгодивши з останніми подальший курс лікування. Особливо сприяє сімейна медицина покращанню медобслуговування осіб похилого віку та інвалідів, активному залученню до цієї справи середнього медичного персоналу.

По-друге, в Карпатському регіоні доцільно впроваджувати страхову медицину, що дозволить адаптувати систему охорони здоров'я до ринкових відносин, зокрема до функціонування медичних закладів різних форм власності в умовах конкурентного середовища. Концепція медичного страхування передбачає забезпечення необхідної якості та доступності медичної допомоги, вільний вибір пацієнтом лікаря та медичного закладу, соціально-правову захищеність хворих і лікарів, створення принципово нового механізму охорони здоров'я, коли головну роль відіграватимуть не адміністративні, а економічні методи управління. Впровадження страхової медицини зовсім не означає перехід від формально безкоштовного надання медичних послуг до їх безальтернативної оплати. Суть даної новації полягає в тому, що кожний працівник в активний період свого життя зобов'язується регулярно сплачувати страхові внески, що дає йому правову підставу отримувати медичну допомогу як тепер, так і після настання старості. Впровадження обов'язкового медичного страхування працездатного населення сприятиме зменшенню витратної частини національного бюджету. Але при впровадженні страхової медицини окремі категорії медичних установ, певні медичні послуги і надалі продовжують фінансуватись з державного (регіонального) бюджету, а саме за рахунок загальних відрахувань з усіх громадян, що займаються регламентованою трудовою діяльністю. Медичне страхування може здійснюватися як страховими компаніями, що є суб'єктами підприємницької діяльності, так і спеціалізованими (переважно державними і громадськими) організаціями, діяльність яких не передбачає отримання прибутку. Юридичною основою становлення страхової медицини повинен стати Закон України «Про соціальне медичне страхування», проект якого підлягає затвердженню Верховною Радою.

Звісно, що цими двома основними напрямками реформування системи охорони здоров'я, спрямованими на поступовий перехід до профілактичної медицини, розв'язання даної проблеми не вичерпується. Певний резерв у справі оздоровлення населення, зберігає і традиційна медицина, яка за допомогою розширення діапазону стратегічних і тактичних завдань здатна в певній мірі впливати на якість трудового потенціалу. Так, з метою узгодження фінансових можливостей галузі та перспективи подальшого виконання нею її соціального призначення на загальнодержавному рівні передбачається: а) здійснення змін в структурі надання медичної допомоги на користь ресурсозберігаючих видів, насамперед, амбулаторно-поліклінічної допомоги; б) оптимізація мережі закладів охорони здоров'я; в) перепрофілювання ліжкового фонду з врахуванням потреб населення в медичній допомозі та фінансових ресурсів; г) акредитація закладів охорони здоров'я; д) створення єдиного медичного простору в рамках країни або її адміністративних одиниць; е) створення і розвиток медико-економічної статистики та медико-економічного аналізу тощо. Як бачимо, більшість з цих завдань може стати складовою частиною здійснення соціально-демографічної політики в кожному регіоні.

У цьому плані заслуговує на увагу створення у Львівській області в кінці 90-х років 10 територіальних медичних просторів, що дозволило чіткіше узгодити взаємозв'язок охорони здоров'я і діяння економічних, екологічних, географічних та ін. чинників, визначити лікувально-профілактичні заклади та їх спеціалізовані відділи, що протягом певного часу обслуговували найбільшу кількість хворих в межах самого медичного простору при одночасному забезпеченні належної якості медичної допомоги. Ефективність конкретних завдань стосовно поліпшення діяльності закладів лікувальної медицини зростатиме, якщо вони реалізуватимуться в комплексі, наприклад, в рамках Національної програми реформування охорони здоров'я та її регіональних аналогів. Такі програми можуть стати більш довершеним утворенням в структурному і функціональному відношеннях, якщо в них окремо плануватимуться заходи, спрямовані на формування в суспільстві здорового способу життя, сприйняття його як однієї з найважливіших суспільних цінностей.

Одним з ключових завдань в справі формування здорового способу життя як необхідної передумови відтворення і розвитку СДП регіону повинна стати цілеспрямована розбудова оздоровчої інфраструктури, оптимізація використання рекреаційних спроможностей кожного регіону. Крім існуючої мережі оздоровчих закладів повинні створюватись нові, причому в основу їх діяльності повинні бути покладені ринкові механізми. Особливо актуальною дана проблема є для Карпатського регіону, де в останні роки набула свого обґрунтування ідея створення т.зв. валеологічних інноваційних центрів (ВІЦ). Її суть зводиться до формування регіональної, а також і національної мережі ВІЦ шляхом

трансформації існуючих курортів (наприклад, Трускавця) в курортополіси та створення нових рекреаційних парків, рекреополісів і курортополісів. Іншими словами, мова йде про необхідність створення рентабельних соціально-економічних структур, інтегрованих на профілактику і відновлювальну діяльність у сфері охорони здоров'я. Основним видом діяльності ВІЦ повинні стати розробка та реалізація нових прогресивних технологій рекреації, реабілітації та лікування, сервісу тощо. Вони покликані продемонструвати ефективність свого функціонування в умовах ринкової економіки, а отже – бути спроможними покривати видатки на розвиток паралельно існуючої лікувальні частини системи охорони здоров'я. Доцільність створення ВІЦ як здатних до саморозвитку структур безперечна. Проте за умов економічної кризи, зубожіння значної частини населення їх послугами реально можуть скористатись лише іноземці та мізерна кількість співвітчизників. Отже, соціальна ефективність від діяльності цієї надзвичайно перспективної форми оздоровлення зможе повністю проявитись після подолання країною сучасних економічних труднощів, сформування в ній багаточисельного середнього класу.

Резюмуючи сказане, важливо підкреслити, що розглянуті шляхи реформування вітчизняної системи охорони здоров'я повинні тлумачитись як елементи соціальної політики з опосередкованим діянням на характер і сутність демопроектів. Відстрочення ж їх впровадження на невизначену перспективу є недопустимим, оскільки в такому разі може стати моторошною реальністю песимістичний демопроект. Розмови про перспективи подальшого розвитку СДП Карпатського регіону за таких умов виявляться позбавленими будь-якого сенсу. А це значить, що заходи з реформування системи охорони здоров'я мають не лише опосередковану, а й пряму демографічну дію.

Діалектика прямого та опосередкованого діяння на демографічну ситуацію в країні проявляється також при реалізації інших блоків соціальної політики, що здійснюється на державному і регіональному рівнях. При цьому виразно демонструється нерозривний зв'язок кількісних і якісних особливостей деморозвитку. Так, важливим складником соціальної політики, що якоюсь мірою формує специфіку демографічної ситуації на той чи інший відрізок часу, є заходи суспільства, спрямовані на досягнення ними певного рівня загальної та професійної освіти громадян з подальшим його застосуванням на користь всього суспільства. Дана проблема є надзвичайно актуальною для сучасної Карпатського регіону (як і для України загалом), де достатньо високий освітній ценз населення, а ще більше його професійно-кваліфікаційний розподіл знаходяться в стані кричущої невідповідності реальним можливостям їх належної реалізації. Цим зумовлюється необхідність всебічного вивчення кон'юнктури регіонального ринку праці, становлення якої супроводжує структурну

реорганізацію господарського комплексу, а також відповідне реформування системи освіти.

Очевидно, що реалізація максимально узгодженого плану підготовки необхідної кількості працівників певної спеціалізації з потребами в ній кожної адміністративно-територіальної одиниці можлива за умов синхронізації дій в цьому напрямку органів влади, навчальних закладів, підприємств та інших суб'єктів господарювання, регіональних служб зайнятості. В такому випадку можливим стає подолання стихійності та некерованості процесів формування ринків праці, досягнення раціональної з точки зору суспільних інтересів зайнятості працездатного мешканців Карпатського краю. В свою чергу, раціональна зайнятість передбачає стабілізацію на певному рівні частки незайнятого населення, сприяє розвитку здорової конкуренції, а отже, і відтворенню кількісних та якісних параметрів трудового потенціалу. При виконанні подібної умови кожна територія набуває все більше рис, що характеризують її як самодостатню в організаційно-функціональному сенсі систему, спроможну вирішувати самостійно проблеми формування та використання її трудового потенціалу. При координації ж дій територій, наприклад стосовно міжрегіонального перерозподілу робочої сили, гарантується надійне функціонування всього суспільства як цілісної соціальної системи. В цілому, зусилля суспільства з реформування всієї системи освіти, формування цивілізованого ринку праці мають чітке соціально-економічне спрямування. На характер демопроектів вони безпосередньо не впливають, але, сприяючи відтворенню бажаних для суспільного прогресу якісних характеристик СДП на всіх рівнях його функціонування, ці зусилля тим не менше протидіють подальшому погіршенню демографічної ситуації в Карпатському регіоні України.

Науковцями Інституту регіональних досліджень НАН України запропоновано впродовж останніх років цілу низку пропозицій, спрямованих на регулювання зайнятості в умовах реформування економіки на ринкових засадах. Особливістю їх є відмова від використання суто адміністративно-розпорядчих форм і методів на користь пріоритетного застосування економічних важелів регулювання трудової зайнятості. При цьому допускається, що окремі адміністративні заходи з метою стримування стихійності при формуванні регіонального чи локальних ринків праці повинні зберегтись надалі. Зокрема, йдеться про бронювання робочих місць для професійно підготовленої молоді, встановлення квоти при працевлаштуванні для соціально вразливих категорій населення тощо.

Особливе місце серед заходів регіональної політики стосовно працевлаштування зростаючої кількості незайнятого населення відводиться

вдосконаленню діяльності територіальних центрів зайнятості. У зв'язку з цим в Карпатському регіоні доцільно:

- по-перше, розширювати мережу територіальних центрів зайнятості, організувавши їх структурні підрозділи в місцевостях, що характеризуються найбільшим надлишком робочої сили (гірські місцевості, окремі сільські рівнинні райони, де по суті сформувались т.зв. проблемні ринки праці тощо), а також забезпечивши новостворені центри необхідною кількістю фахівців.
- по-друге, у зв'язку з необхідністю забезпечення всіх центрів зайнятості кадрами спеціалістів з питань профорієнтації, психології, соціології, юриспруденції, програмування та ін. дисциплін слід забезпечити їх підготовку в ВНЗ регіону вищих рівнів акредитації.
- по-третє, організувати спеціальні інформаційно-довідкові центри, в яких повинна концентруватись оперативна інформація з питань кон'юнктури ринку праці в суміжних областях. У компетенцію цих центрів, підпорядкованих державній службі зайнятості, повинна також входити організація постійної співпраці з роботодавцями, навчальними закладами, органами місцевої влади, що дозволить забезпечити своєчасну підготовку та перепідготовку працівників певних професій.
- по-четверте, за рахунок зміцнення фінансової самостійності служби зайнятості, в т.ч. шляхом відрахувань коштів суб'єктами господарювання всіх форм власності, в усіх районах та містах обласного значення практикувати створення нею власної навчальної бази для підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації вивільнюваних працівників, безробітних, інших груп незайнятого населення.
- по-п'яте, сприяти активізації спільної роботи навчальних центрів, ВНЗ, професійно-технічних закладів з освоєння незайнятим населенням нових професій (менеджери малих підприємств, фахівці в області маркетингу та ін.), систематично переглядати перелік професій та спеціальностей, найбільш потрібних для розвитку регіону.
- по-шосте, надавати методичну і практичну допомогу недержавним структурам сприяння зайнятості, включаючи спеціалізовані фірми, для яких цей вид діяльності є основним, підрозділи посередницьких фірм, що принагідно пропонують свої послуги на ринку праці і т.п. Завдяки запропонованим заходам проблема зайнятості працездатного населення в працenaдлишковому регіоні значною мірою позбавиться своєї гостроти.

Важливим чинником, здатним істотно впливати на регулювання *зайнятості* є розвиток підприємництва, формування суб'єктів малого бізнесу в різних галузях економіки регіону. Завдяки йому поширення набуває самозайнятість працєактивного населення. При цьому в основу підприємництва як виду діяльності кладуться ряд умов і вимог, а саме: свобода у виборі методів і напрямків діяльності, самостійність в прийнятті рішень; відповідальність за прийняті рішення, їх наслідки, постійна готовність йти на ризик; комерційний успіх, отримання прийнятного розміру прибутку. Зрозуміло, що форми підприємницької активності можуть бути надзвичайно різноманітними: від організації сімейного (зеленого) туризму до створення солідних фірм різної форми власності (приватна, колективна, державна, за участю міжнародних організацій та приватних осіб інших країн, змішана). Першочергове значення у справі пом'якшення проблеми безробіття в регіоні має розвиток галузей виробництва з недостатньо чіткою правовою базою обґрунтування малого бізнесу. Однак, його становлення у зв'язку з успадкованою від «розвиненого соціалізму» монополізованістю основних виду діяльності створення кооперативів, різного роду малих підприємств відбувається доволі повільно і вони все ще не зробили помітного впливу на такого зайнятість населення, насамперед в гірській зоні регіону.

Тому, регулювання сфери використання праці на регіональному рівні повинне базуватись на використанні комплексу організаційних і економічних заходів, передбачати вдосконалення існуючої системи законодавчо-правових документів при активній взаємодії органів влади різного рівня, виконавчих структур, підприємств і установ, широкої громадськості регіону. Щодо останнього, то формою його реалізації повинні стати спеціальні програми зайнятості, розроблені для певної території і на визначений проміжок часу. Тим паче, що починаючи з першої половини 90-х років, досвід розробки таких програм вже існує у Львівській та інших областях Карпатського регіону. Ефективність реалізації даних програм зростатиме, якщо обов'язковими елементами їх передбачені інвестування і кредитування за допомогою різних джерел, включаючи і залучення іноземного капіталу, причому інвестування і надання кредиту на строго визначених правових умовах повинні, в першу чергу, призначатися: а) товаровиробникам під гарантію збереження наявних робочих місць; б) підприємствам та організаціям, що займаються за спеціальною угодою професійною підготовкою і перепідготовкою незайнятого населення з наступним їх працевлаштуванням; в) тій частині непрацюючих, що виявила бажання відкрити власну справу. Регулювання сфери використання праці в регіоні мало бути синхронним з реформуванням різних ланок системи освіти у відповідності з державними

програмами, такими як «Освіта» («Україна XXI століття»). Перш за все, мова повинна йти про впорядкування кількості навчальних закладів різних типів та різного підпорядкування, випуску ними необхідної кількості спеціалістів. Особливої уваги в регіоні (також і в усій країні) вимагає впорядкування мережі професійно-технічних навчальних закладів, оскільки кількість їх протягом останнього десятиліття невинуватено скоротилась. Зрозуміло, що ретельного перегляду потребує і номенклатура професій та спеціальностей, по яких ведеться підготовка в навчальних закладах даного типу. Останнє твердження цілком відноситься і до діяльності ВНЗ різних рівнів акредитації. З метою вдосконалення навчального процесу, максимального наближення його до потреб соціально-економічного розвитку регіону ВНЗ повинні всебічно переймати прогресивний світовий і вітчизняний досвід у цій сфері. Зокрема, заслуговує на розповсюдження набутий за час її існування досвід підготовки висококваліфікованих кадрів Міжрегіональною академією управління персоналом (МАУП), що діє в столиці країни та має ряд філіалів на місцях. Цей навчальний заклад відзначається використанням найновіших технологій навчання, поєднанням в одній організації багаторівневого навчання (від ліцею до докторантури), застосуванням різноманітних форм його організацій (включаючи дистанційну та кореспондентську), надзвичайно високим попитом на його випускників в країні та за кордоном.

У цілому, реформування систем охорони здоров'я та освіти, регулюючі впливи на *зайнятість* населення слід розглядати як найважливіші елементи загальнодержавної та регіональної соціальної політики, що одночасно мають певне відношення до деморозвитку як в нинішній час, так і на віддалену перспективу.

На перший погляд конкретні напрямки з реформування даних систем сприяють підтриманню на певному рівні ряду визначальних якісних характеристик СДП, а отже їх вплив на деморозвиток виглядає як лише опосередкований. Але діалектика розвитку світу така, що якісні особливості кожного явища не існують самі по собі, а лише у їх взаємозв'язку з кількісними співвідношеннями. Тому, реформування розглянутих вище сфер суспільної діяльності необхідно призводять до якісних змін у розвитку СДП Карпатського регіону, які мають і певне кількісне втілення, що стає свого роду орієнтиром для оцінки рівня розвитку цього потенціалу. А отже зміни в функціонуванні тих чи інших підсистем цілісної системи управління суспільним життям регіону-соціуму здійснюють також і прямий вплив на деморозвиток, обумовлюють особливості демографічної ситуації у конкретний відрізок часу.

Однак, Карпатський регіон може мати прагнення здійснювати (за допомогою різних важелів) і безпосередній вплив на демографічну поведінку населення.

І в цьому випадку мова йде про *власне демографічну політику*. Метою такої політики є бажання досягти певних кількісних показників розвитку населення. При цьому в залежності від конкретної демографічної ситуації різні поселення можуть здійснювати як близьку, так і діаметрально протилежну за змістом демографічну політику. Важелями її здійснення в наш час, як правило, виступають соціально-економічні механізми, покликані стимулювати демографічну поведінку населення в тому чи іншому напрямку. Нами відзначалось, що власне демографічна політика спрямовується на збільшення (зменшення) народжуваності та природного приросту, зниження смертності, стимулювання імміграції (еміграції) тощо. Ефективність демографічної політики в регіоні залежить від того, якщо в її реалізації задіяними виявляються мотиваційні механізми, ставлення широких верств населення до шлюбно-сімейних відносин, середнього розміру сім'ї, виховання дітей і т.п. І оскільки саме сім'я є основним джерелом деморозвитку, то й зміст конкретних заходів з втілення демографічної політики зводиться до зміцнення цього соціального інституту, підвищення його ролі у вихованні підростаючого покоління. Насамперед, суспільство сприяє зміцненню молодих сімей як найбільш перспективного джерела в плані відтворення СДП.

8.2. Економіко-мотиваційні імперативи регіональної демографічної політики (на прикладі протидії використання дитячої праці)

Екзистенційним принципом і імперативом гідної праці, протидії використання дитячої праці у регіонах, зокрема і в Карпатському, є соціально-демографічна політика на загальнодержавному, регіональному і муніципальному рівнях. Соціогуманістичний аспект цієї проблеми простежується в трактуванні соціально-демографічної політики як діяльності державних, регіональних, громадських інститутів, спрямованої на реалізацію прав людини, що забезпечують її життєдіяльність та розвиток як соціальної істоти при беззастережному дотриманні її громадянських прав та свобод. Пересторога використання дитячої праці визначається як один з напрямів запобігання порушенню прав людини, особливо в ювенальному віці.

1. Основними дефініціями політики протидії використання дитячої праці (ПВДП) є її принципи, які і визначають її механізм: захист прав та інтересів дитини; врахування потреб дитини; системність; конфіденційність.

Принцип захисту прав та інтересів дитини реалізується на практиці через розгляд проблеми дитячої праці як економічне насильство над дитиною незалежно від віку, статі, національності чи інших ознак, формою порушення її прав. Дотримання даного принципу при реалізації політики ПВДП дозволяє вплинути на формування в неповнолітньої особи усвідомлення власної гідності, прав і обов'язків дитини, діяти з почуттям захищеності з боку держави та закону, сприяє формуванню правової культури. Згідно даного принципу діти, які постраждали від економічного насильства розглядаються як діти з специфічними потребами, з якими необхідно вести профілактичну роботу, спираючись на пріоритет потреб дитини.

Принцип врахування потреб дитини передбачає, що для розвитку дитини, творчої індивідуальності, розуміння свого місця та ролі в суспільстві, врахування особливих потреб дитини відіграє вирішальну роль у процесі реалізації політики ПВДП як складової соціально-демографічної політики регіону.

Дотримання даного принципу у реалізації соціально-демографічної політики регіону дозволяє враховувати перспективи самореалізації та розвитку індивіда, зокрема і кожної дитини, необхідність навчально-виховної діяльності та дозвілля, ідентифікації майбутньої професійної визначеності, діагностику нахилів та інтересів до певних видів професійної діяльності разом з отриманням базових практичних знань та вмінь.

Принцип системності полягає в цілісному та логічному поєднанні елементів політики ПВДП. Єдність структурних елементів підкорюється меті діяльності та спрямована на досягнення визначеного результату, що у свою чергу впливає із соціальної політики держави. Даний принцип дозволяє забезпечити стабільність, регулярність та багатокomпонентність політики ПВДП, відповідно і її ефективність, а також можливості прогнозування масштабів дитячої праці на основі аналізу отриманих результатів та формування стратегій викорінення дитячої праці на національному та регіональному рівнях.

2. Мета політики ПВДП визначена нами як виявлення і попередження випадків економічного насильства над дитиною у всіх її формах. Досягнення мети відбувається шляхом забезпечення соціально-економічними умовами, такими як підвищення добробуту дитини, проведення послідовної роботи з дітьми з урахуванням чинників поширення дитячої праці та її наслідків для індивідуального розвитку дитини, підготовки соціальних працівників та налагодження взаємодії між суб'єктами системи моніторингу дитячої праці.

3. Вагомим компонентом політики ПВДП є її функції, а саме: діагностична, консультативна, захисна, організаційна, виховна. Їх зміст наповнюють відповідні завдання (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Функції політики ПВДП*

	Функції політики	Завдання політики
1.	Діагностична	<ul style="list-style-type: none"> – виявляти фактори, що сприяють поширенню дитячої праці у регіоні; – визначати індивідуальні потреби дитини відповідно до вікових категорій; – досліджувати вплив середовища на споживчу поведінку дитини; – виявляти можливості суб'єктів політики ПВДП на загальнодержавному та регіональному рівнях; – визначати стан ситуації про поширення дитячої праці.
2.	Консультативна	<ul style="list-style-type: none"> – надавати консультації регіональним виконавчим групам з питань протидії використанню дитячої праці; – надавати необхідні консультації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах.
3.	Захисна	<ul style="list-style-type: none"> – формувати правову культуру у свідомості дітей для можливості реалізації їх прав; – забезпечувати дотримання законодавства про охорону та захист прав дітей; – представляти інтереси дітей у різноманітних інстанціях (службі у справах дітей, міліції, суді тощо).
4.	Організаційна	<ul style="list-style-type: none"> – планувати заходи, спрямовані на реалізацію політики ПВДП; – здійснювати моніторинг дитячої праці; – сприяти впровадженню комплексного підходу в організації політики ПВДП; – забезпечувати умови ефективної профілактики економічного насильства над дітьми; – координація взаємодії між різними суб'єктами моніторингу дитячої праці.
5.	Виховна	<ul style="list-style-type: none"> – формувати превентивну культуру у середовищі використання дитячої праці; – формувати толерантне ставлення до постраждалих від економічного насильства дітей; – формувати думку у свідомості дитини про перевагу навчання над працею, та відповідальне ставлення до власної поведінки.

* Складено автором.

Так, політика ПВДП визначає особливості функцій та принципів профілактики економічного насильства над дітьми. Соціальна політика на реалізацію заходів протидії використанню дитячої праці визначає формування її компонентів (принципи, функції, завдання). На

концептуально-стратегічному етапі формування політики ПВДП визначається мета та зміст протидії використанню дитячої праці. Реалізація функцій та завдань, обраних форм і методів роботи відбувається на виконавчому етапі.

4. Політику ПВДП слід реалізовувати з використання спеціального інструментарію. На нашу думку, такими інструментами виступають: економічні (поступове систематичне підвищення мінімальної заробітної плати; забезпечення високого рівня зайнятості та зниження рівня безробіття; збільшення рівня добробуту дітей; зменшення економічної відсталості серед регіонів); інформаційні (проведення роз'яснювальної роботи серед учнів шкіл, батьків та педагогів; інформування про дитячу працю та найгірші форми дитячої праці суспільству; проведення профілактичних бесід з дітьми, які були вилучені з найгірших форм дитячої праці); адміністративно-управлінські (контроль за дотриманням законодавства використання дитячої праці на підприємствах; посилення взаємокоординації інспекції праці з іншими урядовими та громадськими інститутами; вилучення дітей з найгірших форм дитячої праці; формування «превентивної культури»); соціальні (перегляд соціальних стандартів життя; проведення системного моніторингу дитячої праці на підприємствах; оцінювання ризиків дитячої праці для здоров'я та безпеки дітей; встановлення первинних контактів з працюючими дітьми з метою постійного їх опитування); культурно-ціннісні (вплив на свідомість громадян щодо проблеми дитячої праці; формування «правової культури»); регіональні (делегування повноважень регіональним управлінням у справах дітей; створення регіонального органу з координації використання дитячої праці; підготовка необхідної кількості фахівців); законодавчі (реформування національного законодавства щодо використання дитячої праці відповідно до конвенцій ООН; встановлення політичної свідомості масштабності проблеми економічного насильства над дітьми; легалізація окремих видів діяльності дитини (у сільському господарстві, торгівлі)). Ефективна реалізація програми ПВДП можлива лише у тісній співпраці з міжнародними організаціями та дитячим фондом ООН відповідно до міжнародних програм з викорінення дитячої праці у світі.

5. У міру того, як економіка загалом та окремі підприємства (організації, установи, фірми) реалізовуватимуть соціально-демографічну політику у розрізі політики ПВДП, регіональні виконавчі групи повинні стати активними учасниками процесу прискорення змін і застосування превентивної стратегії. Нині більше уваги варто приділити розробленню політики захисту праці на робочому місці й запобігання проблемам замість їх розв'язання. Підтверджується гіпотеза, що проблему дитячої праці краще запобігти, ніж намагатися її ліквідувати. А це відповідно

ускладнює роботу регіональним виконавчим групам, особливо інспекторам праці, оскільки за таких обставин вони мають добре знати особливості виробничого процесу на підприємствах, їх структуру та порядок роботи, що притаманні кожній установі.

Варто зазначити, що превентивний підхід політики ПВДП змінює характер взаємовідносин між інспекторами й об'єктами політики ПВДП, що сприяє частішому спілкуванню з керівництвом підприємств та надання консультацій менеджерам про дотримання конкретних нормативів безпеки та гігієни праці, а також стандартів зайнятості.

6. Вкорінення програми дотримання належного добробуту дітей неможливе без чіткого визначення й розмежування «небезпечної» та «безпечної» праці для неповнолітніх. Конвенція ООН №182 зобов'язує уряди або інші компетентні органи країн, які її ратифікували, чітко визначити види робіт, що є шкідливими для здоров'я дітей (фізичного та морального) чи їхньої безпеки; зробити це після консультацій з організаціями працівників і роботодавців. Такий перелік, укладений з урахуванням потреб дитини в розвитку, у захисті від насильства й експлуатації, а також конкретних ризиків, на які наражається особа в ювенальному віці на робочому місці, допомагатиме інспекторам вилучати працюючу дитину зі трудової діяльності, та забезпечувати захист у формі покращення умов праці.

Встановлення мінімального віку працевлаштування полегшує процес визначення нормативів політики ПВДП²³¹. Разом із цим необхідно забезпечити обов'язковість шкільної освіти, а також узгодити мінімальний вік працевлаштування та вік закінчення обов'язкової освіти. Крім того, законодавство про обов'язкову освіту має гарантувати найбіднішим родинам звільнення від плати за освіту, а всім дітям – рівні можливості здобути освіту.

Для ефективного функціонування політики ПВДП, необхідно забезпечити чіткість і прозорість відповідного законодавства й адміністративно-правових актів²³². Тому стратегічним напрямом соціально-демографічної політики у розрізі політики ПВДП стає забезпечення універсального характеру національного законодавства із узгодженістю з нормами міжнародного права.

---

²³¹ В окремих країнах світу заборонено наймати дітей на роботу в ті години дня, коли триває навчання в школі.

²³² Країни ЄС удосконалили законодавство, вилучивши суперечливі моменти, повторення та застарілі норми, ухвалили трудове законодавство, що визначає загальні завдання (наприклад, «захист усіх працюючих від загрози їхньому здоров'ю та безпеці», «захист працюючих дітей») і додаткові підзаконні акти, нормативи, принципи роботи підприємств та рекомендації.

7. Формування інституціональної моделі політики ПВДП необхідно розпочинати із розроблення методів інспектування дитячої праці, економічного насильства над дітьми чи їх експлуатації, зорієнтованих на запобігання цієї проблеми; інтеграція системи моніторингу дитячої праці; забезпечення рівноваги між консультативною, наглядовою та контролюючою функціями інспекторів (у межах консультативної функції слід зосереджувати особливу увагу заохоченню різних груп інтересів та зацікавлених сторін у необхідності співпрацювати заради поступового викоринення дитячої праці); отримання інформації (про відвідування дітьми школи, використання засобів масової інформації та послуг інформаційних служб, підтримку програм добровільного дотримання стандартів і принципів роботи підприємств); взаємодія з іншими організаціями й органами влади, зокрема з управліннями шкіл, органами соціальної служби та іншими установами освіти і професійної підготовки.

8. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується змінами в соціальному, економічному та політичному аспектах. Це висуває підвищені вимоги до працівників різного рівня та організації діяльності в різних професійних сферах. Тому важливим залишається питання про вдосконалення взаємодії суб'єктів політики ПВДП, що дозволить відповідати вимогам сьогодення. Зокрема, дослідження проблеми їх взаємодії має важливе значення для вирішення питань, пов'язаних з прийняттям рішень і створенням безпечних та гідних умов праці.

Управлінська взаємодія суб'єктів політики залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів. До перших відносяться індивідуально-психологічні особливості учасників взаємодії, до зовнішніх – об'єктивні умови ситуації взаємодії.

Управлінська взаємодія розглядається нами як процес, який може спостерігатися на рівнях простих міжособистісних контактів, продуктивної сумісної діяльності та ефективної сумісної діяльності. Крім того, процеси взаємодії мають наступні етапи свого розгортання: 1) вибір сумісних дій; 2) організація учасників взаємодії; 3) досягнення цілі діяльності.

Прості міжособистісні контакти спостерігаються при спрощеному взаємному або однобічному впливу суб'єктів політики ПВДП з метою обміну інформацією й спілкування. На продуктивному рівні сумісної діяльності активне співробітництво знаходить більшу ефективність у вирішенні проблеми поєднання взаємних зусиль груп. Загальні устремління виконавчих груп разом з тим можуть привести до зіткнень у процесі узгодження позицій. У результаті виконавці вступають у відносини «згоди-незгоди» один з одним. У випадку згоди відбувається залучення груп у спільну діяльність. При цьому відбувається розподіл ролей і функцій між учасниками взаємодії. Вищим рівнем взаємодії завжди виступає виняткова ефективна спільна діяльність груп, що супро-

воджується взаєморозумінням. Вибір сумісних дій здійснюється під впливом як зовнішніх (завдання, які стоять перед виконавчими групами), так і внутрішніх чинників (індивідуально-психологічні особливості регіональних комітетів дій).

Незважаючи на сумісну діяльність суб'єктів політики ПВДП, їх взаємодія зводиться до діяльності за інструкціями, завданнями, тобто організаційними умовами, які впливають на успішність кінцевого результату діяльності. При досягненні цілі в процесі управлінської взаємодії важливо акцентувати увагу на проміжні результати, прогрес та позитивні зміни в діяльності виконавчих груп та регіональних комітетів дій. Це підсилює мотивацію суб'єктів політики, збільшує їх активність, усвідомлення того, що вони вмють робити, і, що потрібно зробити. Чітке означення цілей діяльності веде до виключно високого мотиваційного ефекту.

8.3. Вплив регіональної освітньої політики на активізацію розвитку соціально-демографічного потенціалу регіону

Нерівномірність розвитку територій країни та наявність у них різних конкурентних переваг зумовлюють необхідність визначення ключових проблем у розвитку окремих регіонів, створення умов для підвищення їх конкурентоспроможності та вирівнювання диспропорцій соціально-економічних показників, а отже розробку дієвих заходів регіональної політики. Вища освіта завжди виступала рушійним фактором для розвитку економіки, оскільки основним її завданням є забезпечення ринку праці висококваліфікованими спеціалістами. Тому розробка сучасної ефективної регіональної політики розвитку ринку освітніх послуг в умовах новітніх глобалізаційних перетворень виступає об'єктивною необхідністю.

Регіональна політика визначалася М. Долішнім як «система цілей і дій, спрямованих на реалізацію інтересів держави стосовно регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів за допомогою методів, що враховують історичну, етнічну, соціальну, економічну та екологічну специфіку територій». На думку В. Павлова, політикою регіонального розвитку є також «узгоджена діяльність органів державної влади і самоврядування, спрямована на забезпечення ефективного використання ресурсів регіонів, їх сталого і гармонійного розвитку, створення сприятливого інвестиційного клімату і забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на міжнародних ринках». Особливістю регіональної політики є те, що, з одного боку, вона покликана стимулювати розвиток регіону і створювати умови для соціального та економічного зростання, враховуючи регіональні особливості та порівняльні переваги регіону, а з іншого – підтримувати єдність політичного, соціального та економічного простору країни і не суперечити

загальнодержавним законодавчим нормам. Державна регіональна політика складається із низки напрямків (аграрна, промислова, інвестиційна, екологічна, цінова, кредитна, податкова, бюджетна, соціальна тощо), серед яких важливе місце займає регіональна освітня політика. Регіональна освітня політика є складовою державної регіональної політики, що покликана сприяти розвитку регіонального ринку освітніх послуг (ПРОП), враховуючи регіональні відмінності та особливості, потреби регіонального ринку праці та інших галузей економічної, наукової та соціальної діяльності в регіоні.

Питаннями сутності освітньої політики цікавилися багато науковців. Наприклад, Є. Красняков визначає державну освітню політику як «складову загальнодержавної політики, яка включає сукупність цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного і впроваджувального супроводу стратегії розвитку освіти». С. Беляков вважає, що освітня політика – це специфічна діяльність держави та інших суб'єктів, що спрямовується на визначення цілей та завдань перед системою освіти та їх досягнення за допомогою використання відповідних механізмів, ресурсів та дій. Схоже визначення наводить також Ф. Зіятдінова, на думку котрої освітня політика включає в себе стратегію і тактику діяльності в освітній сфері, засоби, форми та методи досягнення освітніх цілей та завдань, проявляє відношення держави до освіти як до соціального інституту, що впливає на інтереси великих мас людей та забезпечує соціально-економічний, науково-технічний та культурний розвиток суспільства. Т. Єрмакова визначає регіональну освітню політику як «політико-управлінську діяльність в регіоні, націлену на розвиток регіональної освітньої системи, узгодження освітніх потреб різних рівнів шляхом побудови зв'язків сфери освіти з іншими сферами регіонального суспільства». О. Поступна зводить регіональну освітню політику до діяльності регіональних органів та органів місцевого самоврядування в галузі освіти. Н. Вдовенко, аналізуючи визначення різних вчених, критикує підходи, що акцентують увагу на розвитку освітньої системи, оскільки розвиток розуміє лише як позитивні зміни в освіті.

Проаналізувавши дані підходи, нами сформовано наступне визначення регіональної освітньої політики. *Регіональна освітня політика* – це складова державної регіональної політики, що покликана забезпечувати рівний доступ населення до освітніх послуг, сприяти підвищенню конкурентоздатності вищих навчальних закладів (ВНЗ) в регіоні, розвитку їхньої науково-дослідної діяльності та використанню сформованого освітньо-наукового потенціалу для потреб регіональної економіки через реалізацію державними та регіональними органами влади визначених, науково обґрунтованих завдань регіонального розвитку.

Регіональна освітня політика повинна бути науково обґрунтованою, спрямовуватися на вирішення конкретних завдань та цілей регіонального розвитку, враховувати, в першу чергу, об'єктивні потреби індивіда та розроблятися із усвідомленням відповідальності перед населенням за наслідки її реалізації. Тому важливо визначити принципи регіональної освітньої політики, які відповідають реалізації поставлених завдань. Принципи регіональної політики досліджено багатьма науковцями, які можна узагальнити для РРОП. Таким чином, регіональна освітня політика повинна бути побудована на основі таких принципів:

1. *Легітимності та єдності.* Регіональна політика не може бути відокремленою від загальнодержавної та не повинна суперечити національному законодавству чи національній безпеці, бути затвердженою відповідними органами влади (легітимною) та обов'язковою до виконання.
2. *Реальності.* При окресленні завдань, заходів регіональної освітньої політики потрібно враховувати дійсний стан ресурсного (фінансового, кадрового, демографічного) забезпечення регіону. Наприклад, набір студентів здійснюється в регіоні залежно від наявної кількості випускників шкіл. За умови демографічної кризи (скорочення кількості молодих людей) збільшення кількості студентів можливе шляхом прийому іноземних студентів. Але першочерговим завданням регіональної освітньої політики не може бути залучення більшої кількості студентів з іноземних країн, якщо у багатьох регіональних ВНЗ відсутня необхідна база (невелика кількість викладачів, що можуть читати курси іноземною мовою, недостатньо приміщень для проведення занять чи проживання студентів, не розроблені відповідні навчальні програми тощо). З цього випливає наступний (третій) принцип.
3. *Пріоритетності та цільової орієнтації.* Слід визначити певні цілі та реалізувати їх відповідно до визначених періодів згідно ступеня важливості (первинності).
4. *Делегування повноважень (децентралізація)* із збереженням субординації. Завдяки делегуванню певних функцій управління вищою освітою до регіональних органів управління можливе прискорення процесу прийняття рішень в галузі освіти, підвищення автономії ВНЗ та краще врахування регіональної специфіки. Разом із цим, центральний орган влади (Міністерство освіти, науки, молоді та спорту) зберігатиме контролюючі та консультативні функції.
5. *Сталого розвитку.* Освіта покликана як задовольняти сучасний попит споживачів, так і сприяти майбутньому соціальному розвитку. Важливо здійснювати підготовку спеціалістів відповідно до

прогнозованих потреб регіонального ринку праці (РРП), забезпечувати культурний розвиток молоді, підтримувати якість освітніх послуг на належному рівні та враховувати інноваційні тенденції, забезпечувати можливість навчання протягом всього життя.

6. *Контрольованості та відкритості.* Учасники РРОП повинні мати вільний доступ до інформації щодо регіональної освітньої політики, змін в законодавстві чи прийнятті рішень органами влади щодо освітньої сфери. Діяльність центральних та регіональних органів влади повинна бути передбачуваною та науково обґрунтованою. Контроль за РРОП повинен здійснюватися регулярно та об'єктивно, а результати перевірок оприлюднюються в ЗМІ. У Законі України «Про вищу освіту» він має назву принципу гласності.
7. *Науковості та своєчасності реагування.* Повинен відбуватися постійний моніторинг процесів на освітньому ринку з метою своєчасного реагування на зміни у функціонуванні РРОП. Для розробки регіональної освітньої політики слід чітко розуміти, які саме фактори впливають на РРОП, а характеристика кількісних та якісних показників на РРОП у динаміці дозволяє аналізувати існуючі проблеми, визначати перспективи, формувати відповідні заходи регіональної політики та оцінювати ефективність дій і проектів, що вже були реалізовані.
8. *Врахування регіональних факторів.* Регіональна політика повинна формуватися також відповідно до регіональних особливостей. Недоцільно запроваджувати вивчення дисциплін, пов'язаних із мореплаванням у регіонах, котрі не мають виходу до моря, а отже не здатні допомогти випускникам із подальшим працевлаштуванням. Тому необхідно здійснювати набір студентів відповідно до реальних потреб регіональної економіки (РРП), що формуються під впливом регіональних факторів. Залучення студентів з сусідніх країн легше здійснювати прикордонним регіонам, оскільки таким чином скорочується відстань від місця навчання до місця проживання та знижуються культурні відмінності.
9. *Інноваційності.* Політика розвитку РРОП повинна враховувати появу нових технологій та методів навчання, реагувати на потреби економіки у нових напрямках підготовки, створювати можливості для нових видів освітньої діяльності, в тому числі правове поле.
10. *Інтегрованості.* В умовах глобалізаційного середовища, приєднання України до Європейської зони вищої освіти вимагає дотримання вимог Болонського процесу та налагодження співпраці регіональних ВНЗ із закордонними навчальними установами. Цей принцип визначено також у Законі України «Про вищу освіту».

Слід зауважити, що деякі принципи, наведені у Концепції державної регіональної політики, не відповідають особливостям РРОП у галузі вищої освіти. Це принципи субсидіарності та доступності. Зокрема, принцип субсидіарності означає надання послуг максимально близько до споживача, але концентрація кадрового ресурсу (педагогічно-наукових кадрів) можлива лише у великих містах. Частково субсидіарність задовольняється через заочну форму навчання та запровадження дистанційної освіти, але самі ВНЗ розміщуються в обласних чи районних центрах та пропонують гуртожитки для студентів з інших населених пунктів, що бажають навчатися на стаціонарі. Принцип доступності на РРОП стосується здебільшого середньої освіти. Так А. Адамський визначає освітню політику як систему відносин між державою та громадянами, що визначає доступність якісної та сучасної освіти для кожного громадянина. У сфері вищої освіти доступність реалізовано частково, оскільки всі бажаючі мають можливість подати документи до вступу у ВНЗ. Хоча не весь попит може бути задоволено з урахуванням існування певних вимог до рівня знань абітурієнтів, а тому майбутніх студентів обирають на конкурсній основі за допомогою Зовнішнього незалежного оцінювання. Збільшення доступності вищої освіти може призвести до зниження якості освітніх послуг та відповідно зростання недовіри роботодавців до кваліфікації випускника ВНЗ. В. Аванесов акцентує увагу також на недопущенні «роздвоєння» системи освіти, що склалася внаслідок парентократійних тенденцій, на масову та елітарну. Цей принцип також наводиться у Законі України «Про вищу освіту» як принцип «доступності та конкурсності та незалежності здобуття освіти від політичних партій чи організацій; та державної підтримки підготовки фахівців для пріоритетних напрямів». Іншим принципом державної політики у галузі вищої освіти, визначеним у Законі України «Про вищу освіту», є принцип наступності процесу здобуття освіти (дошкільна, шкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна).

Реалізація регіональної освітньої політики відбувається шляхом виконання певних завдань. Але досягнення завдань регіональної політики розвитку РРОП можливе лише за умови дотримання відповідних принципів (рис. 8.1).

Завданнями регіональної освітньої політики є:

- формування конкурентного ринкового середовища у регіоні в умовах зростання відкритості РРОП;
- зростання ефективності використання наявного ресурсного (фінансового та матеріально-технічного, кадрового, демографічного тощо) потенціалу регіону в освітній сфері;
- покращення якості освітніх послуг та контроль за діяльністю ВНЗ;
- забезпечення високого рівня доступності освітніх послуг населенню;

Рис. 8.1. Співвідношення принципів та завдань РОП
(Складено автором)

- зростаюча підготовка висококваліфікованих робітників, фахівців та підвищення їхнього рівня академічної мобільності;
- моніторинг тенденцій та факторів впливу на РРОП, їх оцінка та адаптація освітньої політики відповідно до змін;
- сприяння міжнародним зв'язкам ВНЗ, утворенням об'єднань, транскордонному освітньому співробітництву;
- зниження тіньового сектору надання освітніх послуг шляхом створення сприятливих умов для легалізації освітньої діяльності (в сфері освітньої міграції та репетиторства);
- диверсифікація напрямів підготовки відповідно до потреб РРП та сучасних вимог суспільства, розвиток інноваційних форм викладання;
- забезпечення достатньої пропозиції на РРОП, в тому числі для залучення іноземних споживачів;
- делегування управління вищою освітою в регіональні органи влади;
- скорочення розриву між доходами населення в регіоні та формування середнього класу через зростання конкурентоздатності випускників ВНЗ;
- контроль за кількістю місць на певних напрямках підготовки, оскільки попит населення на освітні послуги не завжди відповідає реальним потребам економіки;
- збереження цілісності країни (економічної, інформаційної, політичної, територіальної) завдяки міжрегіональній співпраці;
- розвиток науково-освітніх комплексів та їх співпраця із бізнесом.

Оскільки регіональна освітня політика повинна враховувати середовище функціонування, а також фактори впливу на РРОП (в т.ч. глобалізаційний вплив) та ризики, що стосуються всіх його учасників, слід сформулювати відповідну модель механізму функціонування регіонального ринку освітніх послуг в умовах відкритості економіки регіону. У науковій літературі зустрічаються різні визначення поняття економічного механізму розвитку, які об'єднує спільна риса – наявність суб'єктів (органів та інститутів), що впливають на ринок, та методів, що ними використовуються. М. Долішній визначає механізми інвестування регіону як «сукупність економічних, організаційних, мотиваційних, соціальних та правових форм і методів взаємодії між суб'єктами інвестиційного процесу з приводу формування та розміщення інвестиційних ресурсів з метою досягнення підвищення ефективності підприємницького сектору і високих темпів соціально-економічного розвитку регіону». Великий економічний словник подає таке трактування господарського механізму: «сукупність

організаційних структур і конкретних форм господарювання, методів управління і правових норм, з допомогою яких суспільство використовує економічні закони з врахуванням історичної специфіки, що склалася». О. Мілашовська під організаційно-економічним механізмом розвитку прикордонних регіонів розуміє «комплекс напрямів, методів та інструментів впливу центральних і регіональних органів влади на створення сприятливого соціально-економічного середовища». Згідно визначення механізму політики, поданого в економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного, можна сформулювати визначення *механізму регіональної освітньої політики* як сукупності регіональних та центральних організаційних та інституційних структур, що впливають на РРОП та комплексу використовуваних ними форм і методів з метою підвищення конкурентоспроможності ВНЗ на РРОП.

Методи реалізації регіональної освітньої політики можна поділити на коротко- та довгострокові. Короткострокові методи представлені на рис. 8.2 та наведені у порядку їх пріоритетності. До них належать нормативно-правові, адміністративні, економічні (в т.ч. фінансові), децентралізації, управлінські, інформаційні. Інші напрямки регіональної політики, такі як скорочення розриву між доходами населення в регіоні та формування середнього класу через зростання конкурентоздатності випускників ВНЗ та збільшення державного фінансування освіти ми відносимо до довгострокових перспектив розвитку РРОП, оскільки за наявного економічного розвитку країни їх першочергова реалізація неможлива (такий підхід реалізує принцип реальності регіональної освітньої політики).

Основою діяльності на РРОП повинна бути відповідна правова база. Хоча законодавство України в галузі вищої освіти і було змінено відповідно до вимог Болонського процесу, сучасні тенденції вимагають його постійного перегляду, зокрема, щодо підвищення рівня академічної мобільності, в тому числі організації праці іноземних викладачів, оподаткування нових видів економічної діяльності освітніх закладів, а саме: співпраці з іноземними ВНЗ, комерціалізації винаходів, надання нових освітніх послуг.

Завдяки цьому стане реально можливим також проведення адекватної регіональної політики в галузі інновацій. Але без взаємодії науки з бізнесом ефективна інноваційна діяльність просто неможлива. В цих умовах університети повинні стати вагомим фактором для створення та впровадження інновацій. Зокрема, в рамках регіональної освітньої політики слід здійснювати заохочення співпраці ВНЗ та бізнесу через надання пільгових державних кредитів на купівлю винаходів та розробок ВНЗ, наукових інститутів і технопарків.

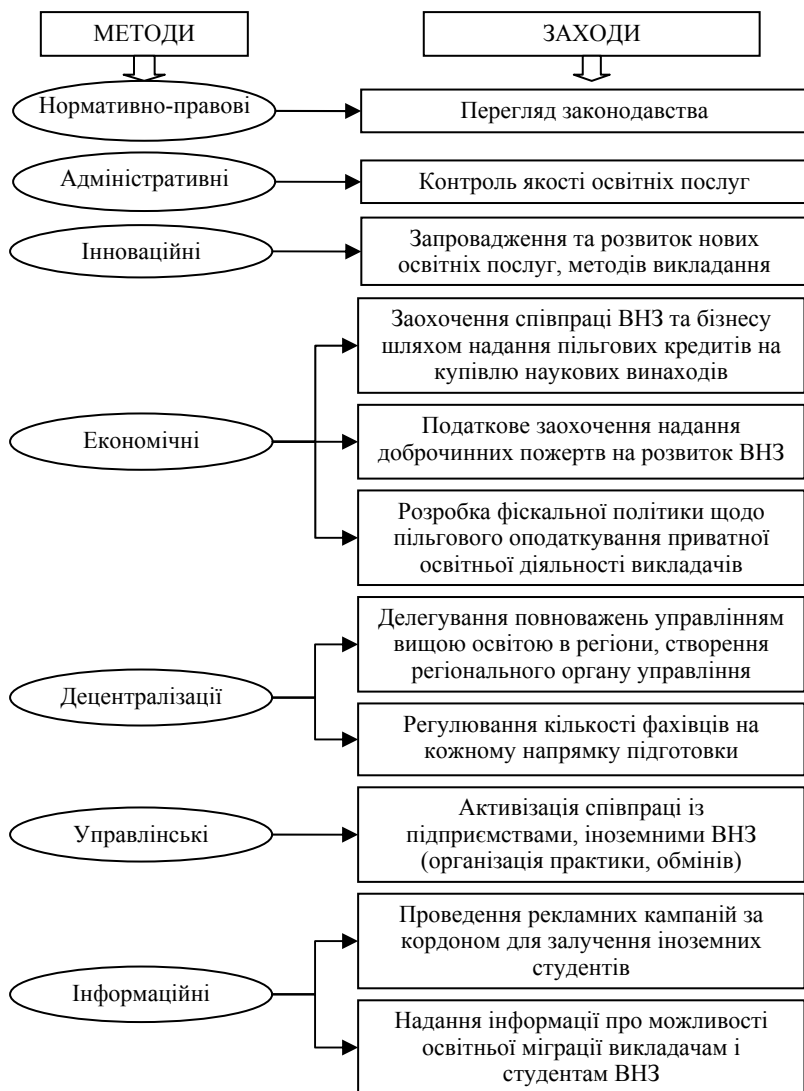

Рис. 8.2. Методи реалізації регіональної політики розвитку РОП в умовах відкритості регіону (Складено автором)

Найбільшого розвитку дослідницькі університети досягли у розвинених країнах світу, в яких на освіту та наукові розробки виділяються значні кошти, особливо у США, де навіть існує спеціальний рейтинг дослідницьких університетів. До лідерів належать відомі університети: Колумбійський, Массачусетський (Політехнічний), Стенфордський, Пенсільванський, Гарвардський та Єльський. У 2008 році середня вартість досліджень кожного із вказаних ВНЗ склала в середньому 600 тисяч дол. США. Яскравим прикладом дослідницького університету в Європі є Единбурзький університет (Великобританія), який на даний час займається розвитком двох технопарків. Перший, під назвою BioQuarter, є цілим комплексом, розмішеним на території у 100 акрів (більше 40 гектарів), що працює над біомедичними дослідженнями. Другий, Edinburgh Technopole, займає 126 акрів (більше 50 гектарів) та займається розробкою новітніх технологій. Технопарки відкриті для бізнесу як уже діючого, так і новоствореного. Останнім винаходом стала революційна технологія бездротової передачі даних, винайдена професором Гаральдом Хаасом за допомогою світлодіодних ламп.

В Україні прикладом діяльності дослідницького університету може бути Науковий парк «Київська політехніка», що займається розробкою систем та технологій у таких напрямках, як нанотехнології, мікроелектроніка, телекомунікація, комп'ютерні технології, охорона навколишнього середовища, ресурсозбереження, енергозабезпечення, хімічні технології промислового призначення, технічні комплексні системи. Крім того, парк надає послуги з підготовки матеріалів на оформлення прав інтелектуальної власності та складання договорів. Іншим прикладом є Технопарк Національного університету «Львівська політехніка», де функціонує Бізнес-інкубатор, що надає технічну, тренінгову та консультативну підтримку малому та середньому підприємству, а також займається виробничою діяльністю: виготовленням виробів з дерева, металу та виготовлення меблів.

Процес об'єднання ВНЗ на регіональній основі у Львівській області розпочався із приєднанням низки навчальних закладів до Національного університету «Львівська політехніка». Наприклад, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій імені В'ячеслава Чорновола став структурним Національного університету «Львівська політехніка» першого січня 2011 р. Подібна співпраця ВНЗ має ряд переваг, а саме:

1. Можливість спільного використання ресурсів (проведення спільних досліджень, використання матеріально-технічної бази, наукових кадрів тощо).
2. Завершення циклу продукту. Створена у ВНЗ технологія за допомогою розробки бізнес-плану, маркетингових досліджень, менеджменту та юридичних консультацій гуманітарного універ-

ситету може бути швидше та ефективніше доставлена до кінцевого споживача (бізнесу).

3. Здатність результативніше відстоювати свої інтереси перед владними установами.
4. Врахування конкретних регіональних особливостей та використання їх переваг для розробки інновацій.

Інноваційна діяльність ВНЗ стосується впровадження новітніх методик викладання, зокрема через використання комп'ютерної техніки, чому особливо сприяють академічні обміни, міжнародні педагогічні конференції, оскільки це дозволяє вивчати та впроваджувати кращі практики на РРОП. Важливо йти в ногу з часом відповідно до науково-технічного прогресу (особливо у галузі технічних наук), а саме: використовувати нову техніку для навчання студентів, застосовувати новітнє програмне забезпечення (зокрема для економетричних досліджень, формування бізнес-планів тощо), підвищувати рівень забезпеченості студентів комп'ютерною технікою та Інтернетом.

Гнучкість навчальних програм відповідно до врахування особистісних потреб студента повинна відповідати вимогам сучасності: необхідно розширювати перелік дисциплін, які студент може обирати для вивчення, виявляти обдарованих студентів та надавати їм ширші можливості професійного розвитку, надавати можливість комбінувати різні інституційні форми навчання (очну, заочну та дистанційну) тощо.

Адміністративна діяльність повинна зводитися до контролю за якістю вищої освіти та ліцензування ВНЗ, забезпечення конкурентного середовища, а також консультаційної діяльності. Відповідно до Плану заходів щодо розвитку вищої освіти до 2015 р., пропонується утворення незалежних акредитаційних агенцій. Інші процеси слід делегувати в регіони. Зокрема, проблема регулювання кількості фахівців на тому чи іншому напрямку підготовки повинна вирішуватися спільно із обласним центром зайнятості, зважаючи на регіональні особливості розвитку економіки та реальні потреби місцевих підприємств, в усякому разі щодо платної форми навчання. Політика щодо держзамовлення освітніх послуг повинна розроблятися якщо і не в регіонах, то принаймні, враховуючи рекомендації регіональних органів освіти, науки та зайнятості. Фактично діяльність центрального органу управління вищою освітою (Міністерства освіти, науки, молоді та спорту) дозволяє забезпечити принцип єдності національного освітнього простору.

Додатковим напрямком діяльності уряду може бути надання спеціальних грантів на розвиток академічної мобільності та наукової діяльності викладачів, на зразок програми Міністерства науки та вищої освіти Республіки Польща «Mobility Plus», інвестування у будівництво чи облад-

нання для ВНЗ, фінансування окремих наукових розробок ВНЗ, державне кредитування на здобуття освіти та інші субсидії для підтримки окремих видів діяльності. В Україні гранти надаються зазвичай для навчання чи стажування за кордоном, наприклад, Львівський інститут банківської справи Національного банку України пропонує наступні програми та гранти: Еразмус Мундус, стипендіальна програма ім. Лейна Кірккланда (навчання в Польщі), ім. Фулбрайта (США) та стипендії DAAD (Німеччина).

Відповідно до принципу відкритості, необхідним є прозорий та публічний контроль за якістю освітніх послуг. Завдяки цьому можна буде уникнути споживацьких ризиків та підвищити довіру роботодавців до вищої освіти. Забезпечення існування конкурентного середовища повинне здійснюватися шляхом надання рівних умов функціонування на ринку як суб'єктів державної, так і приватної форми власності, контролю за діяльністю ВНЗ із монопольним становищем (котрі надають специфічні освітні послуги), зокрема за ціноутворенням на РРОП, боротьбою із корупцією у ВНЗ та надання рівних можливостей доступу до вищої освіти та права вільного вибору ВНЗ усім споживачам. Залучення незалежних аудиторських компаній та оприлюднення результатів їх перевірки дозволить отримувати об'єктивну інформацію споживачам, а ВНЗ зможуть відслідковувати найкращі практики діяльності як на регіональному, так і на національному рівнях та приймати відповідні рішення для підвищення власної конкурентоспроможності.

Основою проведення регіональної політики мала б стати реальна автономія ВНЗ у прийнятті рішень. Для цього варто створити спеціальний регіональний орган – комісію з розвитку вищої освіти у Львівській області, до якої б входили керівники ВНЗ, науковці, що досліджують проблематику регіонального ринку освітніх послуг, представники державних органів у сфері освіти, підприємств, а також представники профспілок студентів та викладачів. Робота даного органу мала б періодичний характер, тобто проведення зборів може відбуватися лише за необхідності, що не вимагатиме значних коштів для його діяльності. Важливим тут є діалог з підприємцями (бізнесом) не лише щодо їх вимог до підготовки фахівців, але й щодо потреб у новітніх технологіях. До функцій такого органу входила б консультаційна робота, прогнозування потреб регіону у фахівцях певної галузі, проведення моніторингу тенденцій на РРОП, визначення проблем у діяльності ВНЗ та можливих шляхів їх вирішення. Таким чином вдасться реалізувати принцип науковості та своєчасності реагування.

Оскільки регіональна політика розвитку РОП повинна базуватися на реальних даних стану розвитку економіки, то включати до її положень пункт щодо підвищення фінансування в короткостроковій перспективі неможливо. В умовах обмеженості бюджету це означатиме скорочення

видатків на інші галузі, котрі також потребують додаткових коштів, або ж соціальних виплат, чи підвищення податків, що скоротить і без того низькі доходи населення. Відповідно слід розробити механізм надання добровільної благочинної допомоги на розвиток освіти, котра б спрямовувалась безпосередньо на рахунки ВНЗ, не підлягала оподаткуванню та надавала певні пільги меценату.

З метою розвитку науково-дослідницької діяльності ВНЗ, підприємствам в регіонах слід надавати пільгові державні кредити на закупівлю наукових розробок та винаходів у науково-освітніх установ. Таким чином, бізнес буде більше зацікавленим у співпраці із ВНЗ та впровадженні інновацій. Відповідно комерціалізація технологій може відбуватися із паралельним залученням фахівців до обслуговування винаходу із числа студентів ВНЗ, котрі знайомі з інновацією. Тобто підприємству не потрібно буде витрачати час на пошук фахівців для роботи, а ВНЗ зможе підвищувати рівень працевлаштування випускників.

Регулювання надання освітніх послуг фізичними особами (наприклад, репетиторства) шляхом реєстрації їх як приватних підприємців та розробки системи спрощеного оподаткування дозволить вивести цей сектор з тіні, а отже, контролювати якість послуг, що надаються, отримувати додаткові надходження до бюджету (натомість додаючи таку роботу до професійного стажу викладача), вивчати проблеми середньої школи щодо відповідності знань абітурієнтів вимогам ВНЗ.

Співпраця із банківськими установами також дозволить підвищити рівень академічної мобільності студентів шляхом надання цільових пільгових кредитів не лише на освіту, але і на освітні подорожі (скажімо студентські обміни чи конференції за кордоном). На сьогодні деякі банки пропонують кредити на вищу освіту (бакалавра, спеціаліста, магістра), в тому числі діє Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти», але цільових кредитів для короткострокового навчання за кордоном немає, тому, навіть якщо сам студентський обмін і є безкоштовним (на основі взаємозаліку між ВНЗ), оплата інших видатків (проїзду, страхування, харчування) може викликати певні проблеми.

Управлінські інструменти реалізації регіональної освітньої політики відносяться до мікрорівня, тобто означають діяльність керівництва ВНЗ з метою підвищення академічної мобільності. Сюди відносяться вдосконалення управління навчальним закладом, проведення маркетингових досліджень щодо здійснення традиційної освітньої діяльності та впровадження нових курсів (чи інших освітніх послуг), в тому числі за кордоном, поглиблене вивчення іноземних мов (як викладачами, так і студентами), активізація співпраці з іноземними ВНЗ, розробка спільних

проектів та їх реалізація (в тому числі за допомогою програми Темпус), робота над можливостями для освітньої міграції (узгодження курсів, впровадження гнучких графіків, співпраця з іноземними викладачами). Важливою є робота щодо поглиблення практичних знань та вмінь студентів.

Керівництво ВНЗ повинне вживати заходів щодо забезпечення внутрішнього контролю за якістю освітніх послуг, в тому числі підвищувати рівень кваліфікації викладачів, покращувати матеріально-технічну базу, гарантувати безпеку навчання та збереження конституційних прав студентів та викладачів, виховувати культурно-етичні норми поведінки, підвищувати автономію ВНЗ.

Інформаційна діяльність повинна спрямовуватися не лише на інформування регіональних споживачів про той чи інший ВНЗ. За сприяння Міністерства закордонних справ за кордоном повинна транслюватися реклама про Україну не лише як туристичну країну, але і як країну із доступною та якісною вищою освітою. Особливу увагу слід звернути на сусідні країни з низьким рівнем мовного бар'єру: Польщу, Росію, Білорусію. ВНЗ, у співпраці із посольствами та консульствами України за кордоном з метою залучення іноземних студентів можуть розмістити рекламні бігборди принаймні у деяких великих містах та на основі отриманих результатів визначити необхідність подальшої діяльності у цьому напрямку. Крім того, слід надавати інформацію вітчизняним студентам та викладачам про можливості освітньої міграції (в тому числі завдяки програмі Еразмус Мундус). Це може здійснюватися як всередині ВНЗ, так і бути однією із функцій регіонального органу управління вищою освітою.

За умови реалізації вказаних заходів вдасться також підвищити оплату праці викладачів ВНЗ, що дозволить знизити ризики їх еміграції на тривалий термін, підвищити мотивацію, а відповідно прагнення до самовдосконалення та (через підвищення статусу і престижності професії) залучити до навчання більшу кількість аспірантів та докторантів.

Довгостроковою ціллю розвитку регіону повинний бути також розвиток інфраструктури: забезпечення належних умов проживання у гуртожитках, розвиток транспортної системи, банківських установ (кредитної системи), наукових організацій, біржі праці, забезпечення високої якості медичного обслуговування тощо.

На основі проведеного аналізу нами сформовано модель механізму регіональної політики розвитку ринку освітніх послуг в умовах глобалізації (рис. 8.3). Регіональна освітня політика невіддільна від інших складових державної регіональної політики, котрі покликані створювати відповідні умови для освітньої діяльності: забезпечувати конкурентність середовища та сприятливий інвестиційний клімат, створювати та вдосконалювати нормативно-правову базу, гарантувати забезпечення конституційних прав людини, скорочувати бар'єри для міграції з метою

освітньої діяльності та здійснювати фінансування освіти та науки, в тому числі через держзамовлення на підготовку фахівців та надання стипендій, а також кредитування освітніх потреб населення.

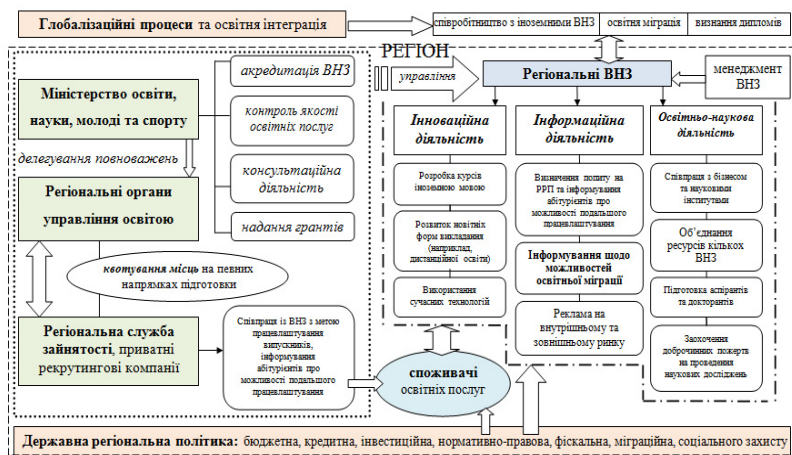

Рис. 8.3. Модель механізму регіональної політики розвитку ринку освітніх послуг в умовах глобалізації (Складено автором)

Наукова діяльність ВНЗ має супроводжуватися відповідною державною фінансовою та інвестиційною політикою. Державна соціальна політика повинна спрямовуватися на підвищення соціального статусу викладача, надання рівних можливостей доступу до освітніх послуг. А від міграційної політики залежить як підвищення академічної мобільності викладачів та студентів вітчизняних ВНЗ, так і залучення іноземних громадян до навчання в регіоні.

Важливу роль повинна відігравати служба зайнятості, причому не лише в напрямку прогнозування попиту на окремі спеціальності та визначенні кількості місць на певних напрямках підготовки фахівців. Додатковим завданням регіональної служби зайнятості є інформаційна діяльність (робота з абітурієнтами, студентами та випускниками) щодо можливостей працевлаштування в Україні. Це дозволяє знизити ризики «відпливу розумів», пов'язаних зі зростанням академічної мобільності. Прикладом співпраці ВНЗ із регіональною службою зайнятості є проведення дня професійного самовизначення Львівським обласним центром зайнятості спільно з Національним університетом «Львівська політехніка», в рамках якого проходять ярмарки кар'єри, а також дні відкритих дверей у ВНЗ. Завдяки ярмаркам кар'єри роботодавці можуть знайти нових працівників, ВНЗ – залучити студентів шляхом презентації

освітніх послуг, що надаються, а студенти – визначитися із працевлаштуванням. Інформаційна діяльність проводиться також із учнівською молоддю та батьками, зокрема у 2011 р. було проведено такі профорієнтаційні заходи, як «Марафон актуальних робітничих професій» та «Крок до мети», завдяки чому у молоді формується стимул до праці та вибору майбутнього фаху відповідно до потреб РРП.

Розпорядження Кабінету міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року» первинним завданням визначає централізацію управління державними ВНЗ. Нами першочергово пропонується децентралізація – поступове делегування управлінських функцій в регіони та гармонізація нормативно-правової бази з метою визначення завдань, функцій, повноважень та способів фінансування регіонального органу управління вищою освітою. Паралельно центральний орган управління освітою – Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України залучатиме незалежних консультантів для здійснення акредитації ВНЗ. Другим кроком повинна стати розробка механізму грантової підтримки на національному та регіональному рівнях, відповідно до якого здійснюватиметься фінансування наукових розробок ВНЗ та стимулюватимуться дослідження обдарованих студентів, в тому числі їх стажування в інших ВНЗ України. Як додатковий засіб стимулювання співпраці ВНЗ із бізнесом можливе запровадження державної програми кредитування закупівлі підприємствами наукових винаходів та розробок ВНЗ, заохочення меценатства через фіскальні інструменти, залучення підприємців до процесу вдосконалення законодавства у сфері співпраці освіти, науки та бізнесу. Ці заходи дозволять:

1. Підвищити автономність ВНЗ та оптимізувати їх мережу в регіоні відповідно до реальних потреб економіки.
2. Здійснювати прозорий контроль за якістю освітніх послуг, що надаються.
3. Збільшити фінансування наукових розробок ВНЗ та активізувати їх співпрацю із підприємствами.
4. Забезпечити сталий розвиток обдарованої молоді в межах країни.

Наступним етапом є налагодження співпраці Регіонального органу управління вищою освітою, Регіональної служби зайнятості та рекрутингових компаній, що діють в регіоні. Таким чином вдасться визначити реальну регіональну потребу у спеціалістах і відповідно до консультацій Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України сформулювати квоту місць за окремими напрямками підготовки. Завдяки цьому стане можливим скоротити рівень безробіття та оптимізувати розвиток регіонального підприємництва шляхом забезпечення його необхідними фахівцями.

На стадії контролю за реалізацією механізму регіональної політики розвитку РОП слід визначити її ефективність, врахувати новітні тенденції та визначити необхідність коректив у плані дій, здійснити контроль за

якістю освітніх послуг, що надаються, та оприлюднити результати діяльності Регіонального органу управління вищою освітою, провести круглий стіл із представниками ВНЗ та підприємств з метою визначення проблем та перспектив розвитку вищої освіти в регіоні.

Подальші кроки необхідні для розвитку інтеграційних процесів в регіоні в галузі вищої освіти та які спрямовуються на усунення бар'єрів на шляху академічної мобільності викладачів та студентів, стимулювання міжнародної освітньо-наукової співпраці ВНЗ. Міжнародна співпраця ВНЗ сприятиме залученню іноземних студентів до навчання в регіоні, раціоналізації використання ресурсів шляхом проведення спільних міжнародних досліджень, розвитку інноваційних форм, методів та засобів викладання, обміну досвідом між викладачами та студентами з різних країн.

Таким чином, за умови реалізації регіональної освітньої політики вдасться не лише зробити крок у напрямку європейської інтеграції, підвищити конкурентоспроможність регіональних ВНЗ, якість освітніх послуг та відповідно надходження у бюджет завдяки прибуткам ВНЗ від залучення іноземних студентів, але і забезпечити стабільний соціальний розвиток через зниження безробіття в регіоні, підвищення культурно-освітнього рівня життя населення, зростання добробуту домогосподарств, поширення інновацій тощо.

8.4. Зарубіжний досвід формування та реалізації соціально-демографічної політики регіону

Для Карпатського регіону значний інтерес представляє ознайомлення з особливостями демографічної політики, що здійснюється в різних країнах світу. В більшості країн основні компоненти та особливості такої політики склались ще в кінці 80-х років і залишаються незмінними до цього часу, якщо не рахувати збільшення фінансових витрат, спрямованих на поліпшення матеріального стану сімей, особливо репродуктивного віку.

Зауважимо, що нетиповими для нашого часу все в більшій мірі стають ті з країн, які на державному рівні взагалі не проводять виразної демографічної політики або ж країни, що з тих чи інших причин (в т.ч. і релігійних) всіляко підтримують високий рівень народжуваності при мінімальних затратах на покращання фінансового стану сімей, зміцнення здоров'я населення, підвищення його освітнього цензу. Натомість зростає кількість країн, занепокоєних надмірним приростом їх населення і змушене проводити достатньо специфічну демографічну політику.

Так, в Китаї, де чисельність населення нещодавно перевищила 1,2 млн. осіб, з 1981 р. здійснюється програма планування народжуваності, ціллю якої є відстрочка шлюбу, збільшення інтервалів між народженням дітей, сприяння розвитку одnodітної сім'ї. Одnodітні сім'ї в КНР

отримують різного роду пільги, тоді як дводітні таких пільг не мають, а за троє і більше дітей передбачено суттєве матеріальне покарання. В країні існує дозвіл на аборти, контрацепцію та стерилізацію. Відзначимо, що в результаті реалізації такої програми в Китаї значно зменшився природний приріст населення, хоча і не було досягнуто (за станом на 2000 р.) його нульового значення. Причина недовиконання програми – наявність сімей з двома або більше дітьми в сільській місцевості та в зоні розселення національних меншин, що недостатньо контролюються центральною та регіональною (провінцій) владою.

Вкрай неефективним виявляється здійснення офіційної демографічної політики в Індії, де пропагується орієнтація на дводітну сім'ю, тривалий час здійснюється стерилізація жінок, особливо з домінуючих в цій країні незамужніх прошарків населення.

Все більшого розвитку набуває тип здійснення демографічної політики, притаманний для економічно розвинених країн, зокрема європейських і США. Так, у Великобританії функціонує Служба планування сім'ї, жінки отримують одноразову допомогу в зв'язку з народженням дитини, а потім щомісячну допомогу до досягнення кожною дитиною 16 років (за умов її навчання цей термін зростає до 19 років). Крім того, жінки при народженні дітей згідно законодавства отримують відпустку, що дорівнює 17 тижнів, та декретну виплату в розмірі 100% від середнього розміру їхньої заробітної плати.

У Франції прийнято складну і диференційовану систему допомоги сім'ям. Зокрема, матеріальна допомога надається вагітним жінкам, окремо-після народження дитини. Виплачується щомісячна допомога, причому вона суттєво зростає при збільшенні кількості дітей. Декретна відпустка, як і у Великобританії, здебільшого мала і складає 16 тижнів (тільки, починаючи з третьої дитини, вона значно збільшується – до 26 тижнів). Рівень оплати декретної відпустки становить 90% від середнього розміру зарплати. Немає жодних обмежень в цій країні щодо штучного запобігання вагітності.

У Німеччині мають місце як одноразова допомога жінкам (видається при народженні), так і щомісячні допомоги, які відчутно зростають при збільшенні числа дітей в сім'ї. Досить солідною (37 тижнів) є декретна відпустка.

У США декларується повна свобода громадян стосовно демографічної поведінки. Проте, в країні функціонує Служба планування сім'ї. Здійснюється також контроль за темпом приросту населення, в т.ч. за допомогою встановлення щорічних квот на імміграцію з різних країн та континентів. Допомога сім'ям здійснюється, переважно, опосередковано (найбільше – у формі податкових пільг). Федеральні та місцеві (в окремих штатах) органи

виплачують допомоги по вагітності та пологах, досить солідні допомоги сім'ям з дітьми, що мають низькі доходи, а також неповним та ін. сім'ям. Крім того, на урядовому рівні вирішується питання про фінансування програм біомедичних та соціальних наукових досліджень.

Специфічною є демографічна політика в Японії. Стосовно рівня народжуваності така політика зовсім не формулюється, оскільки репродуктивна поведінка населення вважається глибоко індивідуальною справою. В країні функціонують служби здоров'я матері та дитини, здійснюються дві програми планування сім'ї (окремо – для молодих сімей та для сімей з малими доходами). Є грошові допомоги на третю і наступні дитини, одноразові допомоги та допомоги з нагляду за дитиною. Досить скромними в кількісному відношенні є в цій країні декретні відпустки (12 тижнів) та декретні виплати (лише 60% від середнього розміру оплати праці). Як видно, демографічна політика в економічно розвинених країнах при всій її відмінності тим не менше має чимало спільного, особливо в ідеологічному її забезпеченні. Останнє зводиться до кількох важливих моментів: функціонують служби планування сім'ї; сім'ї при народженні дітей отримують одноразові виплати, а згодом – щомісячні виплати; законодавчо обумовлюються диференційовані по різних країнах розміри декретних відпусток і декретних виплат; певним категоріям сімей передбачені різного роду пільги. Іншими словами, демографічна політика в розвинених країнах містить в собі істотні елементи соціально-захисного плану, що спрямовано на досягнення репродуктивною частиною населення певного рівня матеріального добробуту, у зв'язку з чим підвищується її спроможність не тільки відтворювати трудовий потенціал, а й забезпечувати його носіїв у майбутньому більш-менш прийнятним рівнем якості життя. Чимало заходів, спрямованих на поліпшення матеріального становища молодих сімей та стимулювання росту народжуваності здійснювалось в колишньому СРСР, інших соціалістичних країнах Європи. Зауважимо, що не всі вони обов'язково вели до різкої зміни демографічної поведінки населення. Пряме втручання держави в деморозвиток, незважаючи на значну витрату бюджетних коштів, здебільшого супроводжувалось короточасним підвищенням народжуваності з подальшим поверненням до попереднього, тобто зовсім небажаного для суспільного розвитку, стану. Це зовсім не означає, що зусилля суспільства в цій сфері були зайвими, адже зростання благополуччя не лише молодих сімей, а й усіх громадян є чи не найважливішим завданням подальшого розвитку кожного суспільства, що вважає себе демократичним. Тотальний крах економічної системи, що не базувалась на ринкових засадах

функціонування, фактично призвів до припинення дії ряду цільових комплексних програм, в т.ч. демографічного спрямування, сприяв наростанню депресивних явищ в демографічній ситуації. За таких умов назріла необхідність наповнення новим змістом, відповідним сучасній соціально-економічній обстановці в країні, здійснюваної в ній демографічної політики. Очевидно, така політика лише мінімально буде відрізнятися на державному і регіональному рівнях. Основу її, як і дотепер, повинні складати цільові програми (як модифіковані попередні, так і зовсім нові), спрямовані на вирішення наступних проблем: а) впровадження основ здорового способу життя та зміцнення здоров'я населення; б) досягнення такого режиму народжуваності, що забезпечував би принаймні просте відтворення населення та деяке зростання середнього розміру сім'ї; в) запровадження суттєвих матеріальної допомоги та пільг для сімей, що мають дітей (в т.ч. пільг на отримання або побудову житла, отримання освіти, забезпечення доступності медобслуговування та ін.). Дієвість цільових програм посилюється, якщо заплановані в них заходи відповідно підкріплені в законодавчому відношенні, а також враховують громадську думку, менталітет населення країни чи окремих її територій.

Відомо, що в колишній УРСР демографічна політика здійснювалась як варіант радянської демографічної політики, що в цілому сформувалась на початку 80-х років. В ній значне місце відводилось зміцненню сім'ї, поліпшенню умов для найбільш повного поєднання жінками участі в суспільному виробництві та материнства. Зокрема, для формування більш сприятливих можливостей для материнського догляду за немовлятами було введено для працюючих матерів (за умов наявності загального трудового стажу не менше одного року) та жінок, що навчались з відривом від виробництва, частково оплачувану відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею одного року. Також працюючі жінки стали мати можливість на отримання додаткової відпустки без збереження заробітної плати по догляду за дитиною до досягнення нею 1,5 років зі збереженням безперервного трудового стажу та стажу роботи за спеціальністю. Згодом була введена додаткова виплата державної одноразової допомоги для працюючих матерів та жінок, що навчались з відривом від виробництва, причому розмір цієї виплати при народженні другої або третьої дитини зростав удвічі. При непрацюючих матерях таку виплату міг отримувати батько дитини за місцем праці чи навчання. Для надання матеріальної допомоги багатодітним сім'ям виплачувались щомісячні грошові допомоги. Для одиноких матерів надавалась державна допомога на кожну дитину до досягнення нею віку 16 років (за умов її навчання при

неотриманні стипендії – до 18 років). Передбачалась виплата допомоги на дітей в малозабезпечених сім'ях, причому більш значною вона була в північних та прирівняних до них районах. У вузах, середніх спеціальних та професійно-технічних навчальних закладах виплачувалась стипендія всім студентам, що успішно навчалися або мали дітей. Передбачалось здійснення ряду заходів з поліпшення житлових умов сімей з дітьми та молодих сімей, надання їм переважного права при отриманні державної житлової площі, а також при індивідуальному та кооперативному житловому будівництві. В останньому випадку істотно зменшувалась частка першочергового внеску з оплати вартості житла. Різного роду законодавчими актами передбачалось також наступне: відміна з молодих сімей податку на малосімейних громадян протягом першого року з моменту реєстрації шлюбу; розширення мережі дошкільних закладів, шкіл і груп з продовженим днем, літніх таборів та інших дитячих закладів з одночасним зменшенням або навіть повним звільненням від оплати за утримання в них дітей з малозабезпечених сімей; поліпшення пропаганди та виховної роботи, спрямованих на поширення серед населення знань про сім'ю як одну з найвищих моральних цінностей суспільства, формування престижу материнства; введення в якості юридичної норми положення, згідно з яким жінкам надавалась відпустка по вагітності та родах тривалістю 16 тижнів, причому ця відпустка оплачувалась в розмірі 100% заробітної плати; збільшення оплачуваної відпустки по догляду за хворою дитиною, і т.д. Зовнішньо надто привабливі конкретні заходи зі здійснення демографічної політики в колишньому СРСР були малоефективними в плані впливу на демографічну поведінку більшості громадян, оскільки принципово не сприяли підвищенню рівня життя населення, який продовжував залишатись досить низьким у порівнянні з країнами з ринковою економікою.

Практика здійснення демографічної політики в незалежній Україні в основних рисах повторює попередній етап її реалізації, що далеко не завжди відповідає зміні соціально-економічних умов буття. Як відомо, в країні затверджено ряд державних програм, зокрема з охорони материнства і дитинства, планування сім'ї, прийнято соціальні законодавчі акти, що стосуються питань демографічного характеру. Вони мають загальногуманістичне спрямування, але ефективність їх, як і раніше, виявилась надто невисокою. Так, в Україні надається оплачувана декретна відпустка (близько 2 місяців до народження дитини і близько 2 – після), причому в розмірі 100% заробітної плати. До досягнення дитиною 3-річного віку жінка може перебувати в оплачуваній відпустці, а в подальшому (до 6 років) може доглядати за дитиною без отримання доплат

від держави. Проте, сам розмір виплат на дітей навіть після їх збільшення, залишається надто невеликим. Те ж саме слід сказати і про надання допомоги одиноким матерям. В умовах переходу до ринку різко знизилась роль будівництва житла для молодих сімей з пільговим їх кредитуванням. В цілому, виконання більшості програм, призначених на покращання демографічної ситуації в країні, через їх недостатнє фінансове забезпечення виявилась під загрозою зриву. За таких умов фактично не відбувається формування позитивного ставлення до збільшення середнього розміру сім'ї як запоруки відтворення трудового потенціалу всієї країни та її регіонів навіть на віддалену перспективу.

Очевидно, подолання економічної кризи, особливо її негуманного прояву – наявності величезної маси повністю або частково незайнятого населення працездатного віку, зростання реальних доходів середньостатистичної сім'ї повинно стати тим пусковим механізмом, що призупинить подальшу демографічну деградацію нашого суспільства (нагадаємо ще раз, що за від'ємним значенням коефіцієнта природного приросту Україна разом з Латвією займають «чільні» місця на європейському континенті), а в майбутньому це, вірогідно, призведе і до поступової зміни демографічної поведінки населення в її позитивному значенні. А отже, саме за таких умов стане можливою синхронізація діяння механізмів, відповідальних за досягнення якісних і кількісних параметрів трудового потенціалу кожної адміністративно-територіальної одиниці країни.

8.5. Концептуальні напрями політики соціально-демографічного розвитку Карпатського регіону

Виявлені основні тенденції процесів відтворення СДП в Карпатському регіоні вказують на потребу визначення концептуальних *управлінських заходів*, які повинні реалізовуватись як в рамках загальнодержавної соціальної політики (за демографічним напрямом), так і власне демографічної політики. Суттєвим доповненням має стати фокус проблем регіонального характеру.

З метою збереження виявлених позитивних тенденцій управлінські пріоритети повинні диференціюватись залежно від цілей досягнення на найближчі два десятиліття показників відтворення населення зі збереженням позитивних тенденцій (табл. 8.2).

У таблиці звернено увагу на необхідність відмінного стратегічного підходу регіональної соціальної політики за демографічним напрямом залежно від виявленої ситуації щодо демовідтворення населення. І залежно від націленості на збереження тенденцій чи їх зміни за необхідним напрямом повинен актуалізуватись різний управлінський інструментарій.

Таблиця 8.2

Пріоритети управлінського впливу з диференційованим підходом відносно регіональної специфіки процесів відтворення населення*

Концептуальне завдання державної соціальної політики за демографічним напрямом		
Подовження продуктивного періоду життєдіяльності з націленістю на високоефективну трудову й активну громадську діяльність		
Завдання регіональної соціальної політики за демографічним напрямом		
Збереження переважання рівня народжуваності понад рівень смертності	Подальше підвищення рівня народжуваності з поступовим переважанням рівня смертності	Подальше підвищення рівня народжуваності з поступовим наближенням до рівня смертності
Пріоритетний управлінський інструментарій		
<ul style="list-style-type: none"> - Соціально-психологічний інструментарій у рамках сімейної політики, спрямований на підвищення цінності дво- і багатодітності в сім'ї, виховного процесу тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - Економічний інструментарій з покращенням житлово-побутових умов багатодітних сімей; - Соціально-психологічний інструментарій зі стимулюванням роботодавців надання додаткових оплачуваних відпусток, інших соціальних пільг відповідним категоріям працівників через пільгове оподаткування та кредитування з боку держави 	<ul style="list-style-type: none"> - Адміністративно-правовий інструментарій з удосконаленням заходів охорони материнства і дитинства, режиму робочого часу працюючих матерів тощо - Економічний інструментарій з цільовою адресною допомогою, пільговим кредитуванням купівлі нерухомості

* Складено автором.

Тут важливо підкреслити, що концептуальним завданням державної соціальної політики за демографічним напрямом не повинно бути виключно досягнення переважання рівня народжуваності над рівнем смертності, а власне *подовження продуктивного періоду життєдіяльності*, що відображає якісний його аспект через активну життєву позицію, високоефективну трудову діяльність (в економічному й соціальному аспектах) та громадянську активність. Разом з тим, у ключі досліджуваної проблеми в областях Карпатського регіону завдання звужується до забезпечення позитивних тенденцій демовідтворення з їх збереженням чи покращанням.

Отже, визначення закономірностей процесів відтворення населення в областях Карпатського регіону дали змогу простежити досить виразні позитивні зміни. Враховуючи той факт, що подолання демографічної кризи вимагає значних темпологічних втрат, недопущення подальшого погіршення ситуації потребує вчасного реагування на збереження існуючих позитивних динамік (мова не йде про нарощування). За умов трудностей економічного розвитку регіонів питання демографічного характеру здебільшого вирішуються на засадах вибіркового фінансування в рамках загальнодержавних цільових програм. Зокрема в Україні такими нормативами є Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 року №879, а також Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 р., затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. №1849. Разом з тим, на рівні регіонів в обласних стратегіях на наступний період важливо конкретизувати пріоритети соціальної політики за демографічним напрямом щодо збереження позитивних тенденцій демовідтворення. За інших умов спрямовані у попередні роки зусилля щодо покращення демоситуації, на нашу думку, будуть марними, а ресурсні затрати – недостатньо обґрунтованими.

Авторським колективом зроблена спроба окреслити перспективи соціально-демографічного розвитку Карпатського регіону, сформулювати суть, види, функції регіональної соціально-демографічної політики, а також інструменти її реалізації. Це обумовило можливість розробки проекту *Концепції розвитку його СДП на період до 2030 р.*

ПРОЕКТ

Концепція регіональної демографічної політики розвитку Карпатського регіону України

Проведене дослідження дозволило систематизувати проблеми й перспективи розвитку соціально-демографічного потенціалу Карпатського регіону. Підсумком цього стало вироблення проекту Концепції регіональної демографічної політики його розвитку на період до 2030 р.

Структура документу має наступний вигляд:

- I. Загальні положення
- II. Характеристика соціально-демографічної ситуації в Карпатському регіоні України
- III. Загрози соціальної, економічної, екологічної безпеки, пов'язані з соціально-демографічною ситуацією в Карпатському регіоні України

- IV. Цілі і завдання політики розвитку соціально-демографічного потенціалу
- V. Пріоритети політики розвитку соціально-демографічного потенціалу в галузі охорони здоров'я і підвищення тривалості життя мешканців краю
- VI. Пріоритети політики розвитку соціально-демографічного потенціалу в галузі стимулювання народжуваності і зміцнення сім'ї
- VII. Пріоритети політики розвитку соціально-демографічного потенціалу в галузі міграції і розселення
- VIII. Інформаційне забезпечення реалізації Концепції політики розвитку соціально-демографічного потенціалу
- IX. Механізми і етапи реалізації Концепції
- X. Терміни і поняття, що використовуються в Концепції

I. Загальні положення

Регіональна демографічна політика (РДП) – це цілеспрямована діяльність державних і недержавних інститутів (органів державної влади й місцевого самоврядування), пов'язана зі сферою соціально-демографічних відносин щодо стабілізації, розвитку демографічної ситуації у межах територіальної суспільної системи шляхом регулювання акумуляційних можливостей відтворення її населення.

РДП покликана впливати на формування бажаного для територіальної суспільної системи режиму відтворення її мешканців, збереження чи зміну тенденцій в галузі динаміки чисельності і структури населення, темпів їх змін, динаміки народжуваності, смертності, сімейного складу, розселення, внутрішньої і зовнішньої міграції, якісних характеристик населення.

Концепція РДП (надалі йменується Концепція) – система визначень найважливіших цілей, завдань і пріоритетів, що обумовлюють демографічний розвиток регіону як територіальної суспільної системи. Вона створює правовий і ідеологічний простір, у рамках якого можуть формуватися програмні документи з питань народжуваності, підтримки сім'ї, здоров'я і тривалості життя, міграції і інших аспектів розвитку СДП.

Реалізація Концепції націлена на збалансований (усталений) соціально-економічний розвиток ТСС, що обумовлено інерційністю демографічних процесів і довготерміновістю очікування цільових результатів.

У пропонованому проєкті Концепції сформульовані найважливіші напрямки державної політики Карпатського регіону в галузі деморозвитку до 2030 р.

Положення Концепції відповідають чинним нормативно-правовим документам загальнодержавного рівня, зокрема Конституції України, а також таких, що стосуються:

1) процесів децентралізації та деконцентрації владних повноважень: Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25 травня 2001 р. №341/2001; регіонального виміру соціально-економічної модернізації; модернізації інструментів регіональної політики та реалізації потенціалу регіонального розвитку. Принципове значення мають результати аналізу Державної Стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. №1001, а також Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. №2850-IV; Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. №280/97-ВР; Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. №586-XIV; Концепція адміністративної реформи в Україні, затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 р. №810/98 та інші;

2) організаційно-правового забезпечення управління охорони здоров'я, що втілені у програмах Уряду «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки та «Здорова нація» на 2009-2013 роки, а також у Законі України «Основи законодавства про охорону здоров'я» (оновлена редакція від 12.06.2011 № 2801-XII).

3). Міграції населення як явища і процесу: Закон України «Про імміграцію» від 07.06.2001 року №2491-III; Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 04.02.1994 р. №3929-XII; Закон України «Про біженців» від 21.06.2001 р. №2557-III; Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 р. №3857-XII; Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р. №2235-III; Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. №879; Проект Закону України «Про державну міграційну службу України» від 11.01.2008 року; Указ Президента України «Питання державної міграційної служби України» №405 від 06.04.2011 р.; Указ Президента України «Про концепцію державної міграційної політики» №622 від 30.05.2011 р.; положення міжнародного правового міграційного законодавства та інші.

4) сімейної політики, концептуальні положення якої висвітлені у наступних документах: Постанова ВР України Про Концепцію державної сімейної політики від 17.09.1999 р. №1063-XIV; Державна Програма підтримки сім'ї на період до 2010 р., затверджена постановою КМ України від 19.02.2007 №244; Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» в редакції від 9.12.2012 р.

5) впровадження європейських стандартів у правовому забезпеченні вітчизняної гуманітарної сфери, викладені у Щорічному Посланні

Президента України до ВР України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році».

II. Загрози соціальної, економічної, екологічної безпеки України, пов'язані з соціально-демографічною ситуацією в Карпатському регіоні

У Карпатському регіоні України, впродовж усього періоду розбудови державної незалежності, мають місце негативні тенденції процесів відтворення населення. Скорочення чисельності населення, зниження його щільності, депопуляція, порушення балансу демоstruktur вказують на потребу посилення уваги до стану та факторів, що породили ці явища, а також до їх розгляду як загроз існуючої й майбутньої соціальної, економічної, екологічної безпеки України.

Економічні загрози. Зменшення чисельності молоді Карпатського регіону, яка вступає у працєактивний вік, викликає небезпеку загострення проблем зайнятості населення, наповнення навчальних закладів, укомплектування збройних сил, правоохоронних органів та ін.

Скорочення чисельності дітей і підлітків може призвести до виникнення проблем формування людських ресурсів, здатних відтворювати і розвивати матеріальний і духовний потенціал як регіону, так і країни, до зменшення обсягів підготовки кваліфікованих кадрів і загальноосвітніх професійних і вищих навчальних закладах, ліквідації системи підготовки кадрів, що може створити загрозу посилення технологічної залежності України. Вже нині чисельність прийому абітурієнтів у ВНЗ практично співпадає з чисельність випускників загальноосвітніх шкіл.

Реальна економічна небезпека пов'язана зі зменшенням чисельності населення робочих вікових категорій і відповідно із скороченням економічного потенціалу країни. В умовах очікуваного економічного зросту, скорочення чисельності економічно активного населення викличе дефіцит робочої сили, який може покриватися за рахунок нерегульованої імміграції з Середнього Сходу, Китаю, В'єтнаму.

У зв'язку з постарінням населення виникає небезпека дефіциту робочої сили, збільшення демографічного навантаження на працєздатне населення, зростання навантаження на систему охорони здоров'я, загострення проблем з виплатами пенсій і соціальної допомоги.

Соціальні загрози. У межах Карпатського регіону сформувалася доволі строката соціальна структура населення. Сучасні глобалізаційні, міграційні і інші соціальні рухи часто є причиною деформацій її традиційного відтворення. Це означає, що в регіональному соціумі можуть виникати соціальні загрози не лише збереженню усталених форм цієї

структури, але й такому її перетворенню, за якого втрачається цілісність системи регіонального соціуму.

Для прикладу, в Карпатському регіоні, крім етнічних українців, з давніх часів проживають представники різних національностей – росіяни, поляки, євреї, угорці, румуни, молдовани, цигани (роми), словаки, німці та ін. Це й доволі різні мотиви, орієнтири демографічної поведінки. В останні періоди етнічна структура мешканців Карпатського регіону поступово стає усе більш однорідною (зменшується частка єврейського, угорського, словацького населення), уніфікуються стандарти мотивації демовідтворення. Проте, існують й винятки, перш за все, коли діє звичаєве право. Специфікою відзначаються демовідтворювальні процеси ромського населення українських Карпат (найбільша концентрація в Закарпатській області. За переписом населення 2001 р. їх нараховувалося 14 тис. осіб, за спеціальним обстеженням – понад 20 тис. осіб). Звісно, соціальні загрози не виникають за умови низької частки їх представників в регіональному соціумі та при відсутності територіальної концентрації поселень. У протилежному ж випадку можуть виникати ризики, коли через певні групові переконання зростає рівень смертності населення (не надається вчасна медична допомога, перш за все, дітям, породіллям, немає достатніх знань для запобігання хворобам тощо).

Варто зазначити, що соціальні загрози демовідтворення Карпатського регіону можуть розглядатися й з позиції розвитку окремих субетнічних груп української нації. Так, чисельність гуцулів, бойків, лемків зменшується на фоні загального скорочення чисельності населення регіону. Проте, стверджувати про деформації саме демовідтворювальних зв'язків немає підстав, оскільки тут мають місце огріхи обліку й статистики, асиміляційні впливи, а також діє право кожного на етнічну самовизначеність. Так, у межах гуцульської етнографічної території проживає 250-300 тис. осіб. З них, згідно перепису 2001 р., ідентифікували себе як гуцули тільки 20 тисяч осіб. Ще менше мешканців краю – бойки та лемки. Інша група, так звані, закарпатські русини (явище, що історично склалося), які відносяться не лише до території Закарпаття, але й до усього більш великого регіону, пов'язаного з історичною батьківщиною – Галичиною і Буковиною. Усього на Закарпатті русинами назвали себе 10 тис. осіб, тобто менше 1% від загальної чисельності українського населення Закарпаття. Мотивація їх демовідтворення не має чітких відмін від інших груп автохтонного населення, з яким пов'язує їх повсякденне життя.

Соціальні загрози демовідтворення Карпатського регіону тісно корелюють з міграційними процесами, причому орієнтованими як на виїзд, так і на в'їзд. У першому випадку – це транснаціональні сім'ї, з набором викликів в плані відкладення народжень дітей, захворюваність і смертність,

спричинена ризиками втрати здоров'я трудовими мігрантами, відтік більш активних носіїв як соціально-трудового, так і СДП. У другому – це наразі вимушені іммігранти-транзитери із ще менш розвинених країн, котрі переважно є нелегальними особами молодого працєактивного віку обох статей, розглядають можливість інтеграції в український соціум досить пасивно, оскільки орієнтовані на постійне проживання у європейських країнах з більш високим рівнем життя. Вони здійснюють негативний вплив на систему розселення мешканців Карпатського регіону, оскільки локалізуються в найбільш вигідних для міжособистісних контактів населених пунктах, формують свої соціальні мережі і здійснюють додаткове навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури.

Екологічні загрози. Соціально-демографічна ситуація, яка склалася в Карпатському регіоні, пов'язана з екологічними загрозами безпеці України. Мова йде про антропогенне забруднення навколишнього середовища й його неможливість самоочищуватися й саморегулюватися (через ведення безвідповідальних практик облаштування житла). Про фізичні обмеження земельних ресурсів, через які люди йдуть на відвойовування у межах річкових заплав ділянок під будівництво (це ризики майбутніх захворювань внаслідок підтоплень, сирості приміщень, людських втрат внаслідок стихійних лих) тощо.

У межах українських Карпат привертають увагу побоювання, пов'язані з переробкою і утилізацією відходів господарської діяльності (як власних, так і переправлених), промисловими викидами, негативними довготерміновими від діяльності минулих епох, відставанням у впровадженні нових технологій тощо. Нині відсутня система моніторингу і прогнозування несприятливих і шкідливих екологічних змін. Особливо важливо створити систему визначення ризиків здоров'ю населення на місцевому рівні. Наразі немає достатнього фінансування соціального замовлення на розробку й встановлення нормативів із забруднення повітря, ґрунту, води, якості харчування.

Першочергова увага (екологів, санітарних лікарів, промисловців) повинна звертатися навіть не на забруднення, а на якість середовища, у якому живе людина. Важливо, що вона отримує, а не скільки викидає промислове підприємство.

III. Цілі і завдання політики розвитку соціально-демографічного потенціалу

Ціллю політики розвитку СДП Карпатського регіону є регулювання акумуляційних можливостей демовідтворення його мешканців, стабі-

лізація на цій основі чисельності і формування передумов для наступного демографічного зростання.

Завданнями СДП Карпатського регіону є:

- ***в галузі покращання здоров'я та підвищення очікуваної тривалості життя:***
  - збільшення очікуваної тривалості життя за рахунок покращання якості життя; зниження передчасної смертності, особливо в немовлячому та ранньому дитячому віці, серед підлітків та осіб працездатного віку, серед породіль; покращання репродуктивного здоров'я; збільшення репродуктивного здоров'я населення; збільшення тривалості здорового активного життя, шляхом скорочення захворюваності, травматизму і інвалідності; покращання якості життя хронічно хворих і інвалідів, шляхом надання їм умов для реалізації залишкового потенціалу здоров'я.
- ***в галузі стимулювання народжуваності і укріплення сім'ї:***
  - створення передумов для підвищення рівня народжуваності шляхом поступового переходу від переважно малодітного до середньодітного типу репродуктивної поведінки сімей; усестороннє зміцнення інституту сім'ї як форми найбільш раціональної життєдіяльності особи і її нормальної соціалізації;
  - створення умов для самореалізації молоді, соціальний захист і матеріальне стимулювання відповідального батьківства в сфері міграції і розселення.
- ***в сфері регулювання імміграційних потоків з метою створення дієвого механізму міграційного заміщення природного скорочення мешканців Карпатського регіону України:***
  - підвищення ефективності міграційних потоків шляхом досягнення відповідності їх обсягів, напрямів і складу перспективам соціально-економічного розвитку Карпатського регіону;
  - забезпечення інтеграції мігрантів в регіональний соціум і формування толерантності до мігрантів.

IV. Пріоритети демографічної політики в галузі покращання здоров'я та підвищення очікуваної тривалості життя мешканців Карпатського регіону України

У галузі зміцнення здоров'я і підвищення тривалості життя населення визначені наступні пріоритети:

- Зміцнення стану здоров'я дітей і підлітків, перш за усе, за рахунок вдосконалення профілактичних заходів зі зниження травм і отруєнь, куріння, алкоголізму, наркоманії, розвитку фізичної культури, відпочинку, оздоровлення.

- Збереження репродуктивного здоров'я населення шляхом вдосконалення профілактичної і лікувально-діагностичної допомоги.
- Покращання стану здоров'я населення у працездатному віці, у першу чергу за рахунок профілактичних заходів зі зниження травм і отруень, а також ранньому виявленню хвороб системи кровообігу, новоутворень і інфекційних хвороб.
- Збереження здоров'я літніх людей і осіб похилого віку, для яких найбільш важлива профілактика серцево-судинних, онкологічних, ендокринних і інфекційних захворювань.

У проведенні профілактичної роботи необхідно сконцентрувати дії органів виконавчої влади усіх рівнів з громадськими, добродійними і релігійними організаціями, а також передбачити активну участь самих мешканців регіону.

V. Пріоритети демографічної політики в галузі стимулювання народжуваності і зміцнення сім'ї

У галузі стимулювання народжуваності і зміцнення сім'ї визначені наступні пріоритети:

- Орієнтація системи суспільних і особистісних цінностей на сім'ю, яка складається з батьків з кількома дітьми, шляхом посилення пріоритетності інтересів даних сімей при формуванні і реалізації регіональної соціально-демографічної політики.
- Створення умов для життєдіяльності сім'ї, які давали можливість народжувати, утримувати і виховувати кількох дітей, і спрямованих на забезпечення поступового переходу від малодітної (1-2 дитини) до середньодітної (3-4 дитини) сім'ї, у першу чергу, шляхом підвищення матеріального добробуту, якості і рівня життя сімей.
- Працюючим особам, що мають дітей, забезпечення умов для поєднання трудової діяльності з виконанням сімейних обов'язків, підвищення виховного потенціалу сім'ї як основного суб'єкта соціалізації шляхом формування у дітей, підлітків і молоді орієнтації на повну сім'ю і народження двох і більше дітей.
- Формування громадської думки в напрямку необхідності зміцнення сім'ї з двома і більше дітьми, у першу чергу молодій сім'ї.

VI. Пріоритети демографічної політики в галузі міграції і розселення мешканців Карпатського регіону України

Актуальні соціальні проблеми регіону у сфері міграцій та розселення мешканців міст і сіл краю вимагають акцентування уваги на завданнях, котрі полягають у тому, щоб:

- Розробити комплексну національну Стратегію розвитку й нарощування людського капіталу, яка б містила конкретні заходи підвищення рівня якості життя й задоволеності життям населення в Україні.
- Конкретизувати в Концепції державної міграційної політики основну мету в контексті напруженості міграційних потоків. Передбачити у цьому документі питання реєміграції та реінтеграції тих громадян України, які тривалий період часу перебували за кордоном.
- Узгодити національне законодавство з міграції з міжнародними стандартами щодо санітарно-гігієнічного контролю потоків міграції, біометричної верифікації, контролю квот імміграції в Україну (селективний підхід), контролю квот еміграції з України, у тому числі кваліфікованих фахівців, контролю наслідків ситуативної міграції, соціального захисту стосовно міграції, протидії нелегальній міграції, протидії злочинності мігрантів, сприяння інтеграції в суспільні системи тощо.
- Розробити й реалізувати Загальнодержавну програму щодо захисту прав і свобод трудових мігрантів за кордоном. Важливо, щоб у такому документі передбачались специфічні підходи підтримки полілокальних родин різних типів – поліформатного, дистанційного, дробленого, розпалого.
- Затвердити Концепцію циркулярної міграції. Даний документ повинен передбачати впровадження ефективного принципу циркулювання з підтримкою реєміграції та реінтеграції громадян України.
- Сформувати єдиний механізм реалізації міграційної політики в Україні. Серед підходів відповідним міністерствам і відомствам (Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Комісія при Президентові України з питань громадянства, прикордонні служби, служби зайнятості, органи державної податкової служби, а також Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, інші науково-дослідні інститути НАН України) – особливу увагу звернути на ті, що стосуються ідеологічного, мотиваційного та інституційного характеру.

Так, в ідеологічному плані забезпечити розробку цілей, а також індикаторів комплексної системи захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав українських мігрантів з врахуванням історичного, а також аксіологічного підходу вирішення проблем (через осмислення нової шкали цінностей мігрантів, у якій мало б місце задіювання механізму сепарації псевдоцінностей).

У мотиваційному (функціональному) плані підготувати пропозиції реформування оплати праці в Україні – основний демотиваційний чинник трудової міграції за кордон. Ключову роль має відігравати ідея кількразового збільшення рівня мінімальної заробітної плати.

В інституційному плані визначити принципи територіальної організації і розвитку мережі державних і недержавних інституцій, з якими координує свою діяльність Державна міграційна служба України. Серед них – Кабінет Міністрів України, зокрема Рада з питань трудової міграції, Міністерство закордонних справ України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Комісія при Президенті України з питань громадянства, прикордонні служби, служби зайнятості, органи державної податкової служби, Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України, науково-дослідні інститути НАН України, Всеукраїнська спілка мігрантів в Україні та за її межами та інші громадянські інституції недержавного сектору.

- Забезпечити легалізацію перебування мігрантів за кордоном шляхом укладання спеціальних міждержавних договорів та угод.
- Забезпечити шляхом укладання спеціальних міждержавних договорів та угод доступу до соціального пакету в країні перебування (це можливо у випадку чіткого контролю дотримання міграційних квот, які передбачені у дво- і багатосторонніх міждержавних угодах, відповідних нормативно-правових документах загальнодержавного рівня).
- Посилити взаємозв'язок професійно-кваліфікаційної структури фахівців, що випускаються закладами системи вищої освіти України, кваліфікації кадрів з потребами національного ринку праці.
- Контролювати дотримання положень вже укладених та укладати нові дво- і багатосторонні міждержавні угоди, зокрема, про встановлення відповідного правового режиму (можливості дотримання встановлених прав людини), визнання освітньо-кваліфікаційного рівня мігрантів з України, гармонізацію пенсійного забезпечення тощо.
- Забезпечити організацію та підтримку функціонування навчальних закладів з можливістю вивчення рідної мови за кордоном, де зосереджені громади українських мігрантів.
- Розглянути можливість включитися в роботу із забезпечення більш фахової експертизи міграційно спрямованих законопроектів, які подаються до розгляду на засіданнях ВРУ;
- Виступити ініціатором подачі законопроектів, де б мало місце вирішення проблем соціального захисту українських трудових мігрантів, ведення регіональної міграційної політики.

- Доручити науковій раді при ДМС України та відповідним відомствам приступити до розробки загальної методології оцінки міграційних ризиків в залежності від виду загроз.
- Забезпечувати реінтеграцію українських реемігрантів за цільовими проектами на конкурсній основі. Суть полягає у тому, щоб дати змогу мігрантові самому вибрати відповідний проект. Державна міграційна служба має лише визначити, чи людина має достатньо вагомі підстави для одержання фінансової допомоги для повернення на батьківщину, чи ні.
- Активізувати співпрацю з органами державної влади та місцевого самоврядування з метою наукового обґрунтування управлінських рішень.
- При обґрунтуванні концептуальних засад реалізації державної міграційної політики, а також розробці часткових проектів міграційного спрямування, виходити з аксіологічних аспектів формування мобільності населення.
- Розробити методологічне та методичне забезпечення для міждержавного порівняльного аналізу якості життя населення (виходячи не на показники ВВП, а на інтегральний індекс благополуччя).
- Працювати над виробленням якісної методології обліку і статистики міграційних процесів, формуванням інформаційної бази даних, яка б містила дані про явища і процеси, пов'язані з міграцією за різними напрямками. Така база даних слугувала б відмінним джерелом перманентного моніторингу ситуації в міграційній сфері та дозволяла б проводити якісні прогностичні розрахунки на перспективу, що дало б змогу попередити низку проблемних явищ і процесів.
- Забезпечити поширення досвіду, а також соціальних ініціатив державних та недержавних, громадських організацій в царині реалізації міграційної політики в Україні та її регіонах. Забезпечити ширше висвітлення проблем, що стосуються соціальної захищеності дітей мігрантів, а також подолання міграційних ризиків.
- Приступити до розробки та реалізації цільових комплексних програм відродження працевісного високотехнологічного виробництва у регіонах. Мета – забезпечення першим робочим місцем випускників вищих навчальних закладів, пониження мотивації професійних кадрів щодо еміграції в країни з кращими умовами життєдіяльності. Для Львівської області це цілком обґрунтовано може бути галузь радіоелектроніки або ж машинобудування.

- Місцевим органам державної влади спільно з органами юстиції, освіти, науки, іншими зацікавленими суб'єктами соціально-економічних та правових відносин внести пропозиції у нормативно-розпорядчі акти України щодо посилення виховної роботи в середовищі дітей мігрантів, сприяти їх соціалізації в силу труднощів через відсутність одного чи обох з батьків. При цьому важливо не допускати у дітей таких проявів, як стигматизація, соціальна дезорієнтація, емоційна деривація.
- Забезпечити ефективний соціальний та психологічний супровід дітей і сімей трудових мігрантів. Це можливо через розвиток потужної мережі соціальних служб, які б конкурували між собою, як це спостерігається у розвинених країнах.
- Посилити через соціальні служби співпрацю з тими спільнотами, які формуються з числа емігрантів за кордоном, а також з числа реемігрантів на території України.
- Сприяти створенню та підтримці функціонування навчальних закладів з можливістю вивчення рідної мови за кордоном, де зосереджені громади українських мігрантів.

VIII. Інформаційне забезпечення реалізації Концепції демографічного розвитку Карпатського регіону

Інформаційне забезпечення реалізації Концепції передбачає використання даних державної статистики, підсумків розробки перепису населення і даних, створюваного Державного реєстру населення України, з метою надання населенню надійних даних про демографічні проблеми і шляхи їх вирішення.

Необхідно розробити систему інформаційного забезпечення єдиної державної демографічної політики, включивши в неї спеціалізовані телевізійні й радіопрограми, видання спеціалізованих газет і журналів, розробку учбових програм.

Слід активізувати розпочату роботу зі створення роликів (телесюжетів) соціальної реклами, спрямованої на пропаганду здорового способу життя, гарантування його безпеки.

Спеціально організована інформаційна кампанія повинна бути розрахована на формування громадянської позиції стосовно необхідності підвищення народжуваності, підвищення суспільної престижності сім'ї з кількома дітьми, переорієнтація системи цінностей на стабільну сім'ю з кількома дітьми, пропаганду здорового способу життя.

Інформаційний вплив на масову свідомість з допомогою спеціальних технологій повинно бути достатньо довго тривалим і послідовним, опрацьованим стратегічно й методично.

Дана компанія повинна об'єднувати діяльність засобів масової інформації на національному та регіональному рівнях, інформаційних структур національних міністерств і відомств, що приймають участь в реалізації Концепції, громадський об'єднань і некомерційних організацій.

Існує потреба розвитку системи інформування і підвищення освітнього рівня мешканців Карпатського регіону про серцево-судинні, онкологічні, ендокринні і інші захворювання і їх наслідки, зі створення і реалізації єдиних установок з охорони репродуктивного здоров'я і підвищення відповідальності мешканців краю за стан свого здоров'я.

Засоби масової інформації повинні пропагувати здоровий спосіб життя, міцну повну сім'ю з кількома дітьми, формувати національну ідею через виховання культу здорової людини з оптимістичним світоглядом.

Через засоби масової інформації слід проводити роботу, спрямовану на недопущення передачі від покоління до покоління шкідливих поведінкових стереотипів. Цій цілі повинні слугувати програми формування здорового способу життя, гігієнічно раціональних стереотипів поведінки у дітей і молоді: заняття фізкультурою і спортом, відмова від паління і т.п. Необхідно розвивати систему інформування населення про можливі небезпеки і загрози для життя і здоров'я, пов'язані з епідемічною обстановкою, стихійними бідами і техногенними аваріями, появу на ринку небезпечних для здоров'я товарів. Необхідно створити матеріальну базу для повсюдного введення в програми навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах курсів «Безпека життєдіяльності», розробити підручники і навчальні посібники, забезпечити підготовку відповідних педагогів.

Повинна бути розроблена нормативно-правова база для проведення державної інформаційно-просвітницької кампанії, спрямованої на зміну низьких репродуктивних установок карпатської сім'ї, формування суспільної думки стосовно необхідності зміцнення інституту сім'ї, підвищення цінності мати дітей і статусу батьківства, переходу від малодітної до багатодітної сім'ї.

IX. Механізми й етапи реалізації Концепції

Реалізація Концепції передбачає об'єднання зусиль державних і громадських організацій, спрямованих на:

- вироблення єдиних підходів до формування *демографічної поведінки* і установок з метою збереження і зміцнення демографічного потенціалу Карпатського регіону України;
- координацію дій законодавчих і виконавчих органів на національному, регіональному та місцевому рівнях, спрямованих на оздоровлення демографічної ситуації;

- розробку національних і регіональних планів дій і програм з досягнення конкретних результатів в рамках основних завдань, сформульованих в Концепції, включаючи терміни реалізації і виконання;
- концентрацію фінансових і матеріальних ресурсів на реалізацію пріоритетних положень Концепції з урахуванням використання коштів державного бюджету, місцевих бюджетів, залучених додаткових позабюджетних поступлень, включаючи кошти міжнародних організацій, трудових мігрантів;
- забезпечення врахування демографічної ситуації в регіональних та обласних програмах соціально-економічного розвитку;
- просування у рішення міжнародних організацій, що займаються питаннями демографії та міграції, положень, що відповідають пріоритетам політики розвитку Карпатського регіону.

На рівні територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування основними завданнями в сфері покращання демографічної ситуації є:

- розробка і реалізація регіональних програм покращання демографічної ситуації;
- розробка та реалізація територіальних цільових програм в галузі охорони здоров'я, зайнятості, соціального захисту населення, молодіжної політики, включаючи програми, спрямовані на покращання стану сім'ї та дітей;
- організація інформаційно-просвітницької діяльності з пропаганди регіональної демографічної політики.

Концепція слугує основою для формування демографічної політики в гірських та низинних населених пунктах Карпатського регіону та розробки регіональних планів з покращання демографічної ситуації.

Для забезпечення послідовності у виконанні положень Концепції, робота з її реалізації буде проводитися у кілька етапів.

На першому етапі передбачаються:

Реалізація Плану першочергових заходів на 2013-2015 роки з реалізації Концепції соціально-демографічної політики Карпатського регіону.

Розробка і реалізація регіональних Планів першочергових заходів, спрямованих на вирішення найбільш гострих соціально-демографічних проблем стосовно конкретних районів та населених пунктів Карпатського регіону.

Розробка Основних напрямків дій з реалізації Концепції соціально-демографічної політики Карпатського регіону на довготривалу перспективу, оснований на перспективах соціально-економічного розвитку

краю, областей, окремих етнічних груп населення і таких, що виявляються у регіональних особливостях демографічних процесів.

Розробка Плану реалізації Основних напрямків соціально-демографічної політики Карпатського регіону на 2013-2015 роки.

Реалізація першочергових заходів дозволить створити нормативно-правову базу для проведення активної соціально-демографічної політики і забезпечить умови для подальшого соціально-економічного розвитку Карпатського регіону.

На другому етапі (після 2015 року) передбачаються:

Виконання Плану реалізації Основних напрямків соціально-демографічної політики Карпатського регіону на 2013-2015 роки.

Оцінка результатів виконання Плану першочергових заходів на 2013-2015 роки з реалізації Концепції соціально-демографічної політики Карпатського регіону України і Плану реалізації основних напрямків соціально-демографічної політики Карпатського регіону на 2015-2030 рр.

Розробка і реалізація державної цільової Програми, спрямованої на покращання соціально-демографічної ситуації в Карпатському регіону на середньострокову перспективу.

У результаті здійснюваної в Карпатському регіоні роботи, спрямованої на покращання соціально-демографічної ситуації, повинна стабілізуватися чисельність мешканців за рахунок збільшення середньої тривалості життя, підвищення у перспективі показників народжуваності, зниження показників смертності населення. В результаті цього покращиться структура розміщення рушійних сил, що здійснить позитивний вплив на показники соціально-економічного розвитку Карпат.

Х. Терміни і поняття, що використовуються в Концепції

Вимушені мігранти – особи, які вимушено залишили територію своєї держави або перемістилися в її межах внаслідок насильства, яке мало місце, або переслідування, або реальної можливості піддатися такому насильству чи переслідуванню, а також внаслідок надзвичайних обставин економічного, природного, техногенного, політичного чи іншого характеру.

Відтворення населення – процес постійного відновлення поколінь людей, заміщення поколінь батьків поколіннями дітей.

Вікова структура населення – розподіл населення за віковими групами.

Демографічна політика – цілеспрямована діяльність державних органів і інших соціальних інститутів у сфері регулювання процесів відтворення населення.

Демографічний розвиток – зміна чисельності населення і його структури в певний період часу.

Депонуляція – стійке (не пов'язане з особливостями вікової структури населення і його міграційними процесами) перевищення числа померлих над числом народжених, тобто природний спад населення.

Дітність – наявність певного числа дітей в сім'ї: малодітність – одна-дві, середня дітність – три-чотири дитини.

Еміграція – виїзд громадян за межі держави своєї громадянської приналежності на постійне або тимчасове проживання.

Загальний приріст (спад) населення – різниця між кількістю населення на кінець і початок певного періоду.

Здоров'я – стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів.

Іммігранти – особи, які в'їжджають на територію іншої держави, яка стає місцем їх проживання.

Імміграція – в'їзд громадян іншої країни або осіб без громадянства в іншу державу, в т.ч. на постійне або тимчасове проживання.

Міграція населення – переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших територіальних утворень (держав, регіонів) з метою тимчасової або постійної зміни місця проживання.

Народжувальність – процес дітонародження в сукупності людей, які складають покоління (особи в певному віці), або в сукупності поколінь – населенні загалом.

Населення – сукупність осіб (індивідів), що проживають в даний час на території певної держави.

Незаконна міграція – в'їзд на територію відповідної країни, а також перебування та виїзд з її території іноземних громадян і осіб без громадянства з порушенням її законодавства, що регулює порядок в'їзду, перебування, транзитного проїзду та виїзду іноземних громадян, а також довільна зміна ними свого правового становища в період їхнього знаходження на території цієї країни.

Очікувана тривалість майбутнього життя для новонароджених – число років, яке належить прожити в середньому одному новонародженому за умови збереження існуючих рівнів смертності у кожному віці;

Природний приріст (спад) населення – різниця між числами народжених і померлих.

Регіональна демографічна політика (РДП) – цілеспрямована діяльність державних і недержавних інститутів (органів державної влади й місцевого самоврядування), пов'язана зі сферою соціально-демографічних відносин щодо стабілізації, розвитку демографічної ситуації у межах

територіальної суспільної системи шляхом регулювання акумуляційних можливостей відтворення її населення.

Розселення – розміщення населення по регіонах і населених пунктах.

Сальдо міграції (міграційний приріст) – різниця між числом прибулих на будь-яку територію і числом вибулих з неї за певний період. Цей показник характеризує результати територіального переміщення населення.

Сім'я – засноване на шлюбі або кровній спорідненості об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю.

Смертність – процес вимирання поколінь, що складається з багатьох одиничних смертей.

Соціально-демографічний потенціал (СДП) регіону – це основна структурно-кваліметрична характеристика акумуляційних можливостей розвитку населення, закладених у внутрішній структурі самої людини та середовища її існування – *територіальної соціально-демографічної системи (ТСС)*.

Сумарний коефіцієнт народжуваності – число дітей, народжених в середньому однією жінкою за все життя, за умови збереження існуючих рівнів народжуваності у кожному віці.

Територіальна соціально-демографічна система – стійка, автономна, цілісна множина територіальних соціально-демографічних спільностей, виділена з певною метою (наприклад, для районування медичного простору) із середовища відповідної ТСС у межах певного часового інтервалу. Вона є частиною ТСС як фрагменту реальності (частини суспільства), що функціонує на певній території, оконтуреній політико-правовими межами з системоформуючим центром.

Територіальна суспільна система (ТСС) – фрагмент реальності, а точніше частини суспільства, що функціонує на певній території, оконтуреній політико-адміністративними межами з системоформуючим центром.

Шлюб – регульована суспільством форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права і обов'язки по відношенню один до одного і до дітей.

Висновки

Розвиток СДП Карпатського регіону – історично визначений процес, який акумулював у собі генетичні, структурні, функціональні і інші ознаки культурного антропосоціогенезу (як космічної та біологічної, так і культурної еволюції людини), взятого у сукупності геопросторових обмежень навколишнього середовища. Довгий час, внаслідок природних, кліматичних, поселенських та інших специфічних чинників, він (СДП) вирізнявся однотипністю місцевих архаїчних і вузькоспеціалізованих форм відтворення, зберігав свою природу. Лише зрідка обростав прийшлими формами, можливо менш спеціалізованими, але такими, котрі володіли більшим потенціалом для подальшого деморозвитку.

Впродовж усього ХХ-го – початку ХХІ ст. під дією потужних соціально-економічних, геополітичних, територіальних, культурологічних і інших рухів в СДП Карпатського регіону відбулися численні зміни. Вони обумовили гостру потребу активізації уваги вчених до загальних питань стану, структури, динаміки його відтворення. Це означало ріст суспільних запитів, що стосувалися розвитку понятійно-термінологічний апарату дослідження СДП, окреслення принципів положень методології його аналізу та прогнозу, організацію комплексних досліджень з використанням як філософських загальнонаукових методів пізнання (перш за усе, методологія системного аналізу, синтезу), так й новітніх надбань демографічної наукової думки, соціальної економіки та політики, регіоналістики.

Особливу роль у поглибленні інтересу до вивчення СДП Карпатського регіону відіграє глобалізація. Саме вона породжує нові виклики його стратегічного розвитку. Адже економічна рівновага, яка нині «рухається» країнами із Заходу на Схід, обумовлює нову геополітичну роль регіону у підтримці цієї рівноваги. Увага до неї прикута як східних, так і західних сусідів України. Одним з доказів актуальності вирішення вказаних питань є розвиток, обумовлених нею, міждержавних взаємодій. Власне це створило підґрунтя для прийняття в Україні Державної цільової соціальної Програми розвитку спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках. Для України – це не лише підготовка у Карпатському регіоні інфраструктури для зимових видів спорту, але й формування заявки на участь у конкурсі держав щодо проведення зимових Олімпійських та Паралімпійських ігор 2022 року. Спорт виконує політичну місію євроінтеграції України, руху її суспільства до європейських соціальних стандартів. Новий економічний порядок будуватиметься знизу. У ситуації, коли частка державної

власності через неефективність її власника невпинно знижується, а інші види – зростають, механізми управління трансформаційними процесами в Україні гостро вимагають задіявання регіонального чинника (модернізації економіки, розвитку транспортної мережі, комунікацій, кваліфікованої робочої сили тощо). Усе це вказує на те, що в близькій перспективі зростуть запити на розробку моделей стратегічного економічного, соціального, етико-культурного розвитку регіонів. Їх можна буде будувати лише на основі якісних регіональних досліджень відтворення СДП.

У монографії *СДП розглядається в якості референта регіональної демографії та одного з чинників регіональної економіки. За змістом* – це основна структурно-кваліметрична характеристика акумуляційних можливостей розвитку територіальної суспільної системи, закладених у внутрішній структурі самої людини та середовища її існування. Така постановка питання диктує нові можливості теоретико-методологічних основ геопросторового аналізу СДП, типології соціально-економічних і демографічних умов його формування та реалізації. Вона веде до напрацювання доктрин, адаптації геопросторового підходу до теорії демографічної наукової думки, а з цим – розвитку тезаурусу демографічної науки, розбудови науково-дослідницьких центрів, кадрів тощо.

У контексті цілей системного аналізу СДП Карпатського регіону висувається можливість побудови *інтегральної моделі демографічної стійкості Карпатського регіону*. В основу ідеї покладено виявлення задіяних і незадіяних можливостей стабілізації демографічної ситуації, що має місце у межах відповідної ТСС, оптимізації зв'язків носіїв СДП, використання чинників середовища – природних (фізичних), техносферних, а особливо соціально-економічних (соціетальних), – задля покращання умов протікання демографічних процесів (формування і зміну репродуктивних установок, їх місце в процесі прийняття рішень відносно народження дитини, розвитку системи цінностей мешканців території і місця в ній потреби мати дітей та відношення цієї потреби з затратами на її реалізацію, впливу демографічних змінних на позадемографічні характеристики, такі як соціальний статус сім'ї, успішне просування по службі тощо).

Втілення в життя моделі демографічної стійкості Карпатського регіону обумовило введення у науковий обіг, пов'язаний з методологією комплексного аналізу середовища розвитку СДП поняття *територіальної соціально-демографічної системи (ТСДС)* – стійкої, автономної, цілісної множини територіальної соціально-демографічної спільності, виділеної із геопросторового середовища відповідної ТСС на основі ідентичності її відтворюваних функцій та цільового призна-

чення (наприклад, з метою виділення територіальних міграційних систем (ТМС) та використання їх властивостей задля підвищення ефективності міграційної політики). ТСДС є частиною ТСС – фрагменту реальності (частини суспільства), що функціонує на певній території, оконтуреній політико-правовими межами з системоформуючим центром.

Основне онтологічне значення у дослідженні ТСДС Карпатського регіону відіграють міждисциплінарний підхід, концепція соціальності, геопросторова парадигма, інституційна теорія. По новаторському використана концепція демографічного переходу. Ідея полягає в обґрунтуванні глобалізаційних та регіональних взаємозв'язків СДП та середовища його відтворення, що обумовлює виділення «ультрапарадоксальної» фази демографічного переходу ТСС (специфічного режиму відтворення СДП, обумовленого стійкістю його структури та самодостатністі чинників стабілізації демоситуації). Дана фаза вказує, що за темповими показниками стану (скорочення) природного приросту мешканців території суттєво відрізняє мезорівневу фазу від загальноприйнятого в науці твердження про існування макрорівневої IV фази демографічного переходу (на стику ХХ-ХХІ ст.). Водночас, за факторами процесів природного приросту тенденції корелюють з переходом суспільства до індустріального і постіндустріального типу.

Для визначення шляхів розвитку СДП Карпатського регіону принципове значення має компонентний аналіз його внутрішньої будови. У цьому відношенні слушною є пропозиція щодо розвитку відповідної методології регіонального аналізу, зокрема, шляхом введення таких понять як:

- *трансформаційна структура СДП регіону* – здатність і готовність носіїв СДП до саморозвитку, в т.ч. шляхом радикальних перетворень і оновлення базових інститутів існування, що діють в межах відповідного геопросторового середовища, та соціально-демографічної структури ТСС (відображає системну якість СДП регіону-соціуму);
- *міжпотенційна пропорційність* – сукупність певних правил, згідно з якими співвідносяться одні з одними внутрішні складові структури СДП (морфологічно-фізіологічна (*організм*) – α -потенціал особистого репродуктивного здоров'я, психоемоційна (*індивідуальність*) – β -потенціал міцності і повноти сім'ї, соціогенна (*особистість*) – γ -потенціал соціально-економічної свободи). В ідеалі сума потенціалів повинна бути врівноважена і дорівнювати 100%;

- *внутрішньоконструктивний дисбаланс* – невідповідність між величиною окремих складових внутрішньої структури СДП зі складовими структур середовища його формування та реалізації (*власне природою, штучним середовищем (техносферою), суспільними відносинами (соціумом)*);
- *дисфункціональна трансформаційність* – поступова втрата територіальною соціально-демографічною системою (ТСДС) своїх елементів, внаслідок чого згасають демовідтворювальні функції й блокується здатність до самовідтворення (відсутність ефектів – синергійності (ціленаправленості дій), емерджентності (появи нових властивостей), мультиплікативності (ефекту множення), цілеспрямованості).

Адаптація пропонованих понять у науковий обіг регіональної економіки та політики обумовлює виділення наступних класифікаційних ознак СДП регіону (хорологічної структури – СДП загальний та локальний, темпологічної структури – СДП скалярний та векторний (в т.ч. запізнювання), функціональної структури – репродуктивний (життєзабезпечуючий), регенеративний (компенсаційний), трансформаційний СДП; ізометричної структури – СДП стійкий та нестійкий (лабільний або міграційний).

Використання різноманітного інструментарію вивчення СДП, його аналізу та прогнозу дало змогу встановити, що нині у Карпатському регіоні до найбільш проблемних питань демовідтворення відносяться: посилення деформації вікової структури населення, несприятливого гендерного розподілу мешканців території (хоча й у згладженому вигляді), скорочення кількості молоді, а відтак потенційних батьків, які вступають у фертильний вік; збільшення частки населення у старшому віці; зміна вікової структури в середині когорти 15-49 річних жінок в напрямку її «старіння»; зменшення кількості шлюбів, абсолютне скорочення мешканців регіону внаслідок активізації факторів міграції тощо. Доволі суперечливою є картина із станом здоров'я населення. Хоча рівень смертності та рівень захворюваності людей є дещо нижчими, ніж в інших регіонах України, проте фахівці вказують на існування у регіоні специфічних явищ та процесів, котрі вимагають постійної уваги. Прикладом є понижена резистентність мешканців території до хвороб органів дихання, ріст захворюваності на активну форму туберкульозу.

Особливу тривогу викликає старіння працюючого населення, що також є чинником протидії модернізаційним процесам.

Загалом, типові риси соціально-економічного, політико-правового, морально-культурного буття людей Карпатського регіону, які

відбивалися на цих процесах, визначають потребу пошуку нової соціальної перспективи та шляхів її реалізації як гуманістичної. Нині масштабним підходом до розв'язання соціально-демографічних проблем краю має стати орієнтація на людину не як на продуктивну силу і не як на найману робочу силу, а найвищу цінність суспільного розвитку. Здолання утилітарного підходу до структурно-кваліметричних параметрів людського буття у його демографічній варіації можливе при розвитку діалогу культур, втіленні гуманістично-ціннісних ідеалів у демографічну практику.

У цьому плані важливим здобутком монографічної розвідки є розвиток концептуальних положень регіональної соціально-демографічної політики. Зокрема, ключовими агентами взаємодій інституційного середовища міграційної сфери визначено два види інститутів: інститути-суб'єкти (сторони суспільних взаємодій – органи держави, бізнес та громадські організації, місцевий ринок, сім'я) та інститути-регулятори (рід, влада, власність).

За таких умов сучасний СДП Карпатського регіону, який детермінується впливом цілої низки факторів (чисельності основних когорт, їх здоров'я, процесів старіння та смертності), буде не тільки демонструвати потужність ТСС, але й сам виступати ключовим фактором її подальшого розвитку, відстоювання належного місця населення регіону в Україні та світі.

Список використаних джерел

1. Аксьонова С. Ю. Генеративна активність населення: формування концепції / С. Ю. Аксьонова // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – №2(14). – С. 56-63.
2. Бажал А. Стовпи і мамонти вітчизняної освіти / А. Бажал // День. – 2007. – №13(642)..
3. Белойван Ю. Інші люди. Гуцулія / Ю. Белойван. – Москва, 2012. – Режим доступу : <http://vgolos.com.ua/economic/news/57.61.html>.
4. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні.– Режим доступу : www.unicef.org/socialpolicy/files/Ukraine_Ukrainian.pdf.
5. Білорус О. Глобалізація і соціальна доля людини в ХХІ столітті / О. Білорус // Економічний часопис. – 2001. – №1.
6. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К. : МП «Итем» ЛТД. – Юнайтед Лондон Трейд Лимитет, 1995. – 447 с.
7. Бочева Г. Иноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація? / Г. Бочева, О. Бондаренко, І. Холондович.– Режим доступу : <http://noborders.org.ua/sfery-dijalnosti/rizne/inozemni-studenty-v-ukrajini-osvita-chy-ekspluatatsiya/>
8. Вишне夫斯基 А. Г. Воспроизводство населения и общество: история, современность, взгляд в будущее / А. Г. Вишне夫斯基. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 287 с.
9. Віраг М. В. Захворюваність дорослого населення Закарпаття за 2006–2010 роки / М. В. Віраг, Я. І. Сливка // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Медицина». – Вип. 1(43). – 2012. – С. 142-145.
10. Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2006. – 186 с.
11. Вовканич С. Й. Інформація. Інтелект. Нація / С. Й. Вовканич. – Львів : Євросвіт, 1999. – 418 с.
12. Гарбаж Й. Л. Формування превентивної тривекторної системи охорони здоров'я як шлях збереження генофонду нації / Й. Л. Гарбаж, М. С. Яворський, О. О. Левицька // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 1'2011. – С. 17-23.
13. Геєць В. М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні / В. М. Геєць ; НАН України. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – №1(15).– 176 с. – С. 3-23.
14. Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учебник для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 384 с.
15. Гідність без кордонів: виклики міграції / ред. Г. Селешук, Г. Окіс. – Львів, 2007. – 62 с.
16. Гладникова Е. В. Обзор подходов к исследованию частных межпоколенных трансфертов / Е. В. Гладникова // Демоскоп. – 2012. –

- №521-522. – Режим доступу: <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521-analit01.php>.
17. Гленн Р. Джонс Как перебросить мост от сложных проблем транснационального образования к аккредитации / Р. Джонс Глен // Высшее образование в Европе. – Том XXVI. – 2001. – №1.
  18. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження 2005-2007» / Є. Головаха, А. Горбачик. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – 118 с.
  19. Головне управління статистики у Закарпатській області.– Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.
  20. Головне управління статистики у Івано-Франківській області.– Режим доступу : <http://www.if.ukrstat.gov.ua>.
  21. Головне управління статистики у Львівській області.– Режим доступу : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.
  22. Головне управління статистики у Чернівецькій області .– Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua>.
  23. Горелик В. П. Некоторые соображения об исследовании генеративного поведения семьи / В. П. Горелик // Демографические тетради. – 1972. – Вып. 4-5.
  24. Губанов С. Производительные силы: переход к технотронной эпохе / С. Губанов // Экономист. – 2002. – №7. – С. 39.
  25. Давиденко Н. В. Динаміка особливостей харчування та серцево-судинні захворювання (15-річне дослідження) / Н. В. Давиденко // Проблеми харчування. – 2006. – №3.– Режим доступу : http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2006/n06_3_3.htm
  26. Дані Міністерства фінансів України на звернення нар. деп. Оробець Л. Ю. щодо видатків на освіту від 28.09.2012 р., № 31-07110-2-6/6454
  27. Дані приймальної комісії 2011 ЛНУ ім. Івана Франка. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/general/prymalna_komisiya/zarakhuvannya/2011n/zarakh/Pedagogichnyy_col/doshk.htm.
  28. Демографический энциклопедический словарь / редкол.: Д. И. Валентей (гл. ред.) и др. – М. : Сов. Энциклопедия, 1985. – С. 364-365.
  29. Демографический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
  30. Демография : учеб. пособ. / [под ред. В. Г. Глушковой]. – М. : КНОРУС, 2004. – 304 с.
  31. Демографічна криза в Україні: причини та наслідки. – К.: Держкомстат України, 2003. – 231 с.
  32. Демоекономічні дослідження : зб. наук. праць. – К. : ІЕ НАН України, 1995. – 92 с.
  33. Державна служба статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

34. Діти, жінки та сім'я в Україні : стат. збірник за 2010 р. // Державний комітет статистики України. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 130 с.
35. Доля В. Т. Економетрія : навч. посіб. / В. Т. Доля; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 171 с.
36. Европейский Союз: факты и комментарии. 2002. Вып. 31. Декабрь. – февраль 2003. – М. : Ассоциация европейских исследований, 2003.– Режим доступа: <http://www.aes.org.ru/rus/fact7.htm>
37. Економічна статистика : Практикум / А. М. Єріна, О. К. Мазуренко, З. О. Пальян. – К. : ЕксОб, 2002. – 232 с.
38. Експрес-випуск Державного комітету статистики України. – 2011. – №35.
39. Загальнодержавна програма розвитку малих міст, затверджена Законом України від 4.03.2004 року №1580-IV.– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1580-15>.
40. Заклади освіти у Львівській області : стат. збірник за 2010 рік // Головне управління статистики у Львівській області. – Львів. : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 103 с.
41. Запровадження річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання // Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 9.06.2010 р.– Режим доступу <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=49808>
42. Заславська Т. Сучасний трансформаційний процес у Росії / Т. Заславська // Економіка України. – 2001. – №10. – С. 12-19.
43. Зварич І. Т. Явище «регіону-донора» та його роль у формуванні національної ідентичності / І.Т. Зварич // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія. – 2008. – Вип. 79. – С. 151-166.
44. Звіт про діяльність галузі у 2006 році / МОЗ України, 2007.– Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua/ua/main/?docID=7600>.
45. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011. Назустріч економічному зростанню та процвітання. Фонд «Ефективне управління», 2011. – 205 с.
46. Іванкова-Стецюк О. Виклики та адаптаційні резерви полілокальних родин українських трудових мігрантів / О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук, В. Сусак. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України; Комісія УГКЦ у справах мігрантів, 2011. – С. 12-14.
47. Іванкова-Стецюк О. Діти трудових мігрантів як опосередковані учасники глобалізаційних процесів: особливості соціальної поведінки / О. Іванкова-Стецюк, А. Таранова А. // Молодіжна політика: проблеми і перспективи : зб. матер. VIII Міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич : ДДПУ, 2011. – С. 135-139.
48. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності Львівської області у січні-вересні 2011 р. // Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – №343.
49. Інноваційний розвиток регіонів: питання теорії та практики : монографія / Соловйов В. П., Кореняко Г. І., Головатюк В. М. – К. : Фенікс, 2008. – 224 с.

50. Клупт М. Демографія регіонів Землі / М. Клупт. – СПб: Питер, 2008. – 347 с.
51. Козаченко О. О. Сучасна українська багатопоколінна сім'я: занепад чи розквіт? / О. О. Козаченко // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціол. – 2010, Вип. 4. – С. 246-253.
52. Колот А. Глобалізація економіки та її вплив на соціально трудову сферу // А. Колот // Україна: аспекти праці. Київ, 2001. – №3.
53. Концептуальні чинники розвитку освіти в кінці ХХ – на початку ХІХ ст. – Режим доступу: <http://ukped.com/statiti/zagalna-pedagogika-/2244-kontseptualni-chinniki-rozvitku-osviti-v-kintsi-hh-na-pochatku-hih-st.html>.
54. Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки, затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 24.06.2006 р. №879. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%EF>
55. Концепція Державної цільової програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. №548-р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=548-2007-%F0>
56. Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні. – К. : Освіта, 1994. – 4 с.
57. Корнацький В. М. Проблеми здоров'я суспільства та продовження життя / В. М. Корнацький. – К. : ТОВ «Ферзь-ТА», 2006. – 136 с.
58. Коростелев Г.М. Буржуазные концепции народонаселения. Критический анализ. / Г.М. Коростелев, В.С. Краев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 160 с.
59. Кулак А.Г. Моделирование интегрального показателя здоровья населения / А. Г. Кулак // Статистика України. – 2007. – №2. – С. 4-9.
60. Культурология. ХХ век. Энциклопедия. Т. 1. – Санкт-Петербург : Университет, книга Алегей, 1998. – 448 с.
61. Левицька О. О. Комплексна рейтингова оцінка стану здоров'я населення на рівні регіону / О. О. Левицька // Наукові праці МАУП: [зб. наук. пр.]. – Вип. 1(20) / МАУП. – К., 2009. – С. 181-187. – С. 185-187.
62. Левченко О. М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку: Монографія / О. М. Левченко. – Кіровоград : КОД, 2009. – 375 с.
63. Лібанова Е. М. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку / Е. М. Лібанова, С. Ю. Аксьонова та ін. // Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К. : ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
64. Лібанова Е. М. Гармонізація соціального-економічного розвитку / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка – К. : 2012. – №2(18). – С. 3-22.
65. Лібанова Е. М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка – К., 2010. – №2(14). – С. 3-15.

66. Лібанова Е. М. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / Е. М. Лібанова // Український центр соціальних реформ. – К., 2006.
67. Лібанова Е. М. Соціальні проблеми модернізації української економіки / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка 2012. – №1(17). – С. 5-22.
68. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : моногр. / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 308 с. – С. 12.
69. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. В. Майорова. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
70. Медико-демографічна ситуація та основні показники медичної допомоги в регіональному аспекті: підсумки діяльності у 2011 році / [за ред. Р. О. Моїсеєнко]. – К.: МОЗ України, 2012. – 192 с.
71. Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2009-2013 роках вибірових обстежень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості. – К.: Держкомстат, 2009.
72. МЗС: рабську працю українців використовують у майже 60 країнах – 2013. – Режим доступу: <http://vidia.org/2013/13573>
73. Миронова А. Внутрисемейные межпоколенные трансферты в России / А. Миронова // Демоскоп. – 2012. – №521-522. – Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2012/0521/tema01.php>.
74. Міграційний рух населення у 2011 році: Державна служба статистики України.– Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/-fin/ds/mr/mr_u/mr0112_u.html.
75. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. – Умань : ІДіСД НАН Ураїни, 2007. – 274 с.
76. Мороз О. Українське селянство першої половини ХХ століття. Трагедія і героїзм / О. Мороз, С. Злупко. – Львів, 1997. – 25 с.
77. Москаленко В. Ф. Пріоритетні напрями протидії глобальним загрозам громадському здоров'ю та міжнародна безпека в охороні здоров'я / В. Ф. Москаленко // Охорона здоров'я України. – 2007. – №1. – С. 9-11.
78. Мульска О. П. Діти трудових мігрантів і їх соціальний захист: пріоритет міграційної політики / О. П. Мульска ; наук. ред.: У. Я. Садова // Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації. – 2011. – С. 248-257.
79. Народонаселение. Энциклопедический словарь. – М. : БРЭ, 1994. – 640 с.
80. Народонаселение: прошлое, настоящее, будущее / Н. В. Зверева, В. М. Медков и др. – М. : Мысль, 1987. – 256 с.
81. Население СССР. По данным Всесоюзной переписи населения 1989 г. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 48 с.

82. Населення України. – Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp.
83. Населення: Демографічна ситуація : статистична інформація / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Режим доступу : <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/naselennja11.pdf>.
84. Населення: Демографічна ситуація : Статистична інформація / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Режим доступу: http://stat.if.ukrtel.net/EX_IN/DS0.HTM.
85. Населення: Демографічна ситуація : Статистична інформація / Головне управління статистики у Львівській області. – Режим доступу : http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/inf_2009.php?vid=1&code=18&ozn_news=4&show=1&show2=1
86. Населення: Демографічна ситуація: Статистична інформація: Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Режим доступу : <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/statinf/demoh/nas.htm>.
87. Наулко В. І. Географічне розміщення народів в УРСР / В. І. Наулко. – К. : Наукова думка, 1966. – 32 с.
88. Національна доповідь про людський розвиток. Україна: на шляху до соціального залучення. 2011. – Режим доступу: www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.
89. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України: [авт. В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Пед. думка, 2011. – 303 с. (До 20-річчя незалежності України)
90. Нікітін В. Якісна освіта. Проблеми рівного доступу / В. Нікітін. – Режим доступу : www.icps.com.ua/files/articles/36/69/school_director_nikitin2.pdf.
91. Образ жизни. Новая философская энциклопедия / под редакцией В. С. Стёпина. – В 4 тт. – М. : Мысль. 2001. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4606/образ
92. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.
93. Освіта України-2011: Інформаційно-аналітичні матеріали про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2011 р. // Уклад: О. А. Удод, К. М. Левківський, В. П. Погребняк, О. В. Дашковська, Д. Б. Панасевич, А. К. Солоденко. – К. : 2012. – 410 с.
94. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/2006 навчального року : Статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2006. – 27 с.
95. Пирожков С. Зовнішня міграція в Україні – причини, наслідки, стратегії / С. Пирожков, О. Малиновська, Н. Марченко. – К., 1997.

96. Пінчук Є. Філософський аналіз тенденцій капіталізації вищої освіти в Україні та світі / Є. Пінчук // Філософія освіти . – 2008. – №1-2(7). – С. 241-253.
97. Поліщук І. Виховати вундеркінда / І. Поліщук // Урядовий кур'єр. – 2011 р. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/vihovati-vunderkinda/p>.
98. Половина заробітчан з України – «нелегали» – 2013.– Режим доступу : <http://www.vidia.org/2013/13325>
99. Постанова Кабінету Міністрів України за №634 затверджено Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті із сталого розвитку, на 2003-2015 роки. – Режим доступу : http://uondmr.at.ua/publ/eksperimentalna-dijalnist/kompleksna_programa_osvita_dlja_stalogo_rozvitku_na_period_2009_2015_pt/2-1-0-5.
100. Праця України 2010: статистичний збірник // Державний комітет статистики України. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 325 с.
101. Прес-реліз ГУ статистики у Львів обл. від 23.03.2012.– Режим доступу: lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2012/r150312_9.pdf
102. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 року №651-XIV: Законодавство України .– Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
103. Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки / Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. №1155.
104. Про затвердження Національного плану розвитку системи охорони здоров'я на період до 2010 року // Постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2007 р. №815.
105. Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону : зб. наук. пр. / Луцький державний технічний ун-т, Спілка економістів України, Волинська обл. організація / відпов. ред. М. І. Долішній. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 77 с.
106. Проблеми регіональної політики : зб. наук. пр. / відп. ред. М. І. Долішній ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 1995. – 263 с.
107. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 380 с.
108. Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми : зб. наук. пр. За мат-лами допов. міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 21-23 травня 1998 р. ; В трьох ч. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. М.І. Долішній. – Львів, 1998. – 430 с. (Ч. І); – 440 с. (Ч. ІІ); – 336 с. (Ч. ІІІ).
109. Регіональний людський розвиток // Статистичний бюлетень. Державна служба статистики. – 2012. – 45 с.

110. Регіони України : стат. збірник Частина I. // Державна служба статистики. – К. : Державна служба статистики, 2011 – 358 с.
111. Резолюція Всеукраїнського форуму «Здорова нація» від 13 вересня 2007 року. – К., 2007.
112. Рейтинг МОНмолодьспорту України ВНЗ III-IV рівнів акредитації у 2012 році // Освіта України. – 2012. – №26.
113. Романюк М. Міграція населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання / М. Романюк. – Економіка України. – 1999. – №9. – С. 39.
114. Садова У. Я. Локальний вимір динаміки демографічних змін у Львівській області / У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2001. – №4(7). – 101 с.
115. Садова У. Я. Регіональна соціальна політика в Україні: критерії оцінювання та показники ефективності / У. Я. Садова // Демографія та соціальна економіка. ІДСД НАНУ. – К., 2008. – №1(9). – С. 151-166.
116. Садова У. Я. Розвиток соціально-демографічного потенціалу в контексті другого демографічного переходу / У. Я. Садова, С. О. Цапок, В. Я. Бідак // Регіональна економіка. – 2011. – №3. – С. 122-130.
117. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку : Монографія / У. Я. Садова ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2005. – 408 с.
118. Самійленко Л. Україна / Л. Самійленко // Українське слово. – 2001. – Ч. 47. – С. 10.
119. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2010 року) : стат. зб. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 53 с.
120. Сегіда К. Передумови та чинники демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми / К. Сегіда. – Режим доступу : dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2686/2/Segida.doc.
121. Семиноженко В. Повернути науку в університети / В. Семиноженко // Урядовий кур'єр, №48(4446) від 17.03.2011 р. – Режим доступу : <http://www.ukurier.gov.ua/uk/articles/povernuti-nauku-vuniversiteti/>.
122. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. / Є. В. Сірий. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
123. Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / [за ред. С. О. Матковського ; відп. за вип. Н. І. Мироненко]. – Львів : Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 170 с.
124. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Застосування статистичних методів (регіональний аспект) : зб. наук. пр. Вип. X. ; Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 1999. – 272 с.
125. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Методологія статистичних оцінювань соціально-економічних процесів : зб. наук. пр. Вип. 3 (XLI) / відпов. ред М. І. Долішній ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2003. – 479 с.

126. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України : зб. наук. праць. Вип. 5 (XLIII). В 3-х ч. – Відп. ред. М. І. Долішній ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2003.
127. Соціально-економічні проблеми управління розвитку регіону в умовах трансформації економіки : зб. наук. пр.: В 2 ч. / відп. ред. М.І. Долішній. – Львів, 1994. – Ч. 1. – 306 с.
128. Соціально-економічні проблеми управління розвитку регіону в умовах трансформації економіки : зб. наук. пр.: В 2 ч. / відп. ред. М.І. Долішній. – Львів, 1994. – Ч. 2. – 207 с.
129. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік, частина 1 / Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 361 с.
130. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік. Ч. 1. – Львів: Державна служба статистики України. Управління статистики у Львівській області, 2012. – 368 с.
131. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 464 с.
132. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
133. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 252 с.
134. Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К. : Державна служба статистики України. ТОВ «Август Трейд», 2012. – 558 с.
135. Статистичні дані Головного управління статистики Івано-Франківської області.– Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net/>
136. Статистичні дані: Головне управління статистики Закарпатської області .– Режим доступу: <http://www.stat.uz.ua>
137. Статистичні дані: Головне управління статистики Чернівецької області .– доступний з: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>
138. Стешенко В. Демографічні перспективи України до 2025 р. / В. Стешенко, О. Рудницький та ін. – К.: ІЕ НАН України, 1999. – 56 с.
139. Стешенко В. До питання про концепцію національної демополітики / В. Стешенко, В. Піскунов. Демографічні дослідження. Вип. 18. – К.: ІЕ НАН України, 1996. – С. 3-42.
140. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року, затверджена Постановою Кабінету міністрів України від 24.06.2006 р. №879.– Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=879-2006-%EF>.
141. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізації та викликів /Авт.-упор.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
142. Судакова Г. Г. Роль и место академической мобильности в международной деятельности ВУЗа психолого-социального профиля / Г. Г. Судакова // Ученые записки Санкт-Петербургского государствен-

- ного інститута психології і соціальної роботи. 2010. – Вип. 2. – Том 14. – Санкт-Петербург, СПбГИПСР, 2010. – С. 99-103.
143. Тарнавська Н. П. Шляхи забезпечення інноваційного типу конкурентної поведінки підприємств в умовах розвитку к-суспільства / Н. П. Тарнавська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №11- (112). – С. 156-164.
144. Теслюк Р. Сучасні демографічні тенденції в Карпатському економічному районі України: регіональна специфіка / Р. Теслюк // Сталій розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – С. 97-103.
145. Теслюк Р. Т. Сучасні демографічні тенденції в Карпатському економічному районі України: регіональна специфіка / Теслюк Р. Т. // Інноваційна економіка. Всеукр. наук.-виробн. журнал [гол. ред.: Стельмашук А. М.]. – 2011. – №4 (23). – 350 с. – С. 290-297.
146. Ткаченко Л. Г. Новітні зрушення в розміщенні населення України / Л. Г. Ткаченко // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1(87). – 506 с. – С. 264-273.
147. Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості. – Ужгород: Карпати, 1997. – 422 с.
148. Угода про гарантії прав громадян держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав в галузі пенсійного забезпечення від 13 березня 1992 року: Законодавство України .– Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_107
149. Украинские Карпаты. Экономика // Долишний М. И., Злупко С. И., Писаренко С. М. и др. ; отв. ред. Долишний М. И. – К. : Наук. думка. – 1988.
150. Українське слово. – 2002. – 14-20 лютого.
151. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / за ред. Ворони В., Шульги М. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с.
152. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. – Т. 44, Кн. 2. – К., 1985. – 313 с.
153. Циркулярна міграція: нові підходи до старої концепції / І. Марков, Г. Селешук та ін. – Львів, 2011. – 46 с.
154. Число нелегальных мигрантов в Украине подходит к критической точке. Украинский выбор – 2013.– Режим доступу : <http://www-migraciya.com.ua/news/migration-trends-in-ukraine-and-worldwide/ua-the-number-of-illegal-migrants-in-ukraine-is-coming-to-a-critical-point/>
155. Чухно А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. Чухно // Економіка України. – 2001. – №12. – С. 49-53.
156. Шилов К.В. Классификация инноваций [Текст] / К.В. Шилов // Инновации в образовании. – 2007. – №3. – С. 52-58.

157. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) : пер.с англ. / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
158. Щеглюк С. Д. Просторові аспекти розвитку регіональної урбаністичної мережі / С. Д. Щеглюк / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіон. досліджень; редкол. : Є. І. Бойко (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 1(87). – 506 с. – С. 264-273.
159. Щорічна доповідь про результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2010 рік : [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 542 с.
160. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію. 2010 рік: [моногр.] / за ред. О. В. Аніщенко. – К., 2011. – 461 с.
161. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення України та санітарно-епідемічну ситуацію: 2005 рік / За ред. Ю. В. Поляченка. – К., 2006. – 226 с.
162. Юрьев В. К. Общественное здоровье и здравоохранение / В. К. Юрьев, Г. И. Куценко. – СПб: ООО «Петрополис», 2000. – 914 с.
163. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы / С. Р. Яголковский; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 270 с.
164. Яковец Ю. Стратегия научно-инновационного прорыва / Ю. Яковец // Экономист. – 2005. – №5. – С. 4.
165. Bowley A.L. Notes on Index Numbers / A.L. Bowley // Economic Journal 38. – 1928. – No. 150. – pp. 216-237.
166. Digital economy rankings 2010. Beyond e-readiness // Economist Intelligence Unit. – Режим доступу: http://www-935.ibm.com/services/us-gbs/bus/pdf/eiu_digital-economy-rankings_2010_final_web.pdf14
167. Iglicka K. The Foreign Labour Market in Poland / K. Iglicka // Migration and Its Impact on Labour Markets in Poland and Ukrainian. – Warszawa, 2003. – P. 40-50.

Додатки

Додаток 1.1

Демографічні прогнози розвитку України

Нині різні інституції розробляють власні прогнози деморозвитку України. Ці розрахуни здійснені наступними організаціями: НДІМЕ (Державний НДІ інформації і моделювання економіки), НІСД (Національний інститут стратегічних досліджень), ООН, МСД СНД (Міждержавний статистичний комітет), РПС НАНУ (колишня Рада з вивчення продуктивних сил) тощо. На жаль, оцінки доволі невтішні (табл. 1).

Таблиця 1

Прогнозні оцінки чисельності населення України до 2025 року, тис. осіб*

Організація	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2025 р.
Середній варіант						
НДІМЕ	49627	48068	47300	46936	46674	46706
нісд	52108	51724	50935			
ООН	50974	50526	50085	49680	49125	48715
МСД СНД	516; 1	52516				
Бюро цenzів США	50380	50117	49834	49491	49085	48679
Оптимістичний варіант						
НІСД	52297	52200	51965			
ООН	51359	51370	51445	51612	51734	52172
РПС			47600			
Песимістичний варіант						
НІСД	52001	51382	50241			
ООН	50659	49963	49151	48261	47102	45953
РПС			46100			

* Складено автором на основі джерела: [26, с. 9]

Прогнози суттєво різняться між собою, що додатково свідчить про об'єктивні труднощі здійснення подібного прогнозу в такій складній сфері, як розвиток народонаселення. З метою уникнення грубих помилок вказані організації, прогнозуючи можливий деморозвиток України, пропонують оптимістичний, песимістичний та проміжний між ними (середній) варіанти такого прогнозу.

З даних таблиці видно, що чисельність населення країни за середнім, найбільш зваженим варіантом прогнозів у 2025 р. мало б

коливатись в межах від 46,7 до 48,7 млн. осіб. Але дані біжучого обліку та першого загальнодержавного перепису населення переконливо свідчать про надмірний оптимізм навіть песимістичних варіантів запропонованих прогнозів. Найбільш близьким до дійсності виявився прогноз, здійснений НДПМЕ. Як справедливо відзначають провідні вітчизняні фахівці з теорії народонаселення, зменшення чисельності мешканців країни, що значною мірою зумовлене соціально-економічною кризою, буде продовжуватись протягом всього прогнозованого періоду. При цьому навіть малоймовірне суттєве покращання режиму відтворення населення не зможе, очевидно, компенсувати негативного впливу на процес деморозвитку несприятливої вікової структури. Тому, за найвірогіднішим, середнім варіантом прогнозу чисельність населення України до 2026 р. скоротиться, скоріше за все, до 42,1 млн. осіб (або порівняно з 1999 р. майже на 16%). Межі, в яких може коливатись чисельність населення – від 38,3 млн. (песимістичний варіант) до 45,5 млн. осіб (оптимістичний варіант). При цьому міське населення країни за середнім варіантом становитиме 27,9 млн., сільське – 14,2 млн. осіб. Отже, в прогнозованому періоді очікується інтенсивніше скорочення міського населення порівняно з сільським: відповідно на 17,3 і 11,7%. Іншими словами, згідно даного прогнозу, вважалось, що чіткіше виявлятиметься тенденція до пришвидшеної депопуляції населення міст, яка була вперше зафіксована ще наприкінці 90-х років.

Узагальнення напрацювань учених у сфері прогнозування регіональних особливостей демографічного розвитку України на близьку перспективу дають підстави зробити наступні акценти, а саме депопуляція ще більше уповільниться при одночасному зростанні кількості регіонів з незначним природним приростом.

У 2011 р. виявилось 5 територій, де зафіксовано невеликий приріст населення. До них належать дві області регіону Карпат (Закарпатська і Чернівецька), а також Волинська і Рівненська області та м. Київ. У 2012 р. до них вперше долучилась Київська область. Очікується, що в подальшому ця цифра зростатиме.

Певні переваги демовідтворенні принаймні в частині Карпатського регіону за умов впорядкування міграційних процесів повинні слугувати вагомим чинником забезпечення подальшого розвитку в ньому СДП. В цілому Україна та її регіони чітко вписалася в групу країн Європи з їх сталою депопуляцією населення. При цьому характер демовідтворення у регіонах країни за умов зростання міждержавної міграції посилює відтворення негативних тенденцій в плані перспективи оптимізації становлення їх людського потенціалу.

Додаток 1.2

Глобалізаційні аспекти середовища формування та реалізації СДП і політики його розвитку: загальносвітовий контекст

Впродовж усього XX ст. кількість населення світу змінювалася доволі по-різному. Особливо привертають увагу міжконтинентальні порівняння, адже деморозвиток окремих територій різуче відрізняються один від одного в плані росту населення.

- Росія, СРСР – з 130 до 292 млн. осіб, тобто у 2,2 разу;
- Зарубіжна Європа – з 295 до 500 млн. (у 1,7 разу);
- Зарубіжна Азія – з 950 млн. до 3,225 млрд. осіб (у 3,4 разу);
- Африка – з 130 до 688 млн. (у 5,3 разу);
- Північна Америка – з 81 до 280 млн. (у 4 рази);
- Латинська Америка – з 64 до 466 млн. (у 7,3 разу);
- Австралія та Океанія – з 6 до 27,2 млн. (у 4,5 разу);
- Світ в цілому – з 1,656 млрд. до 5,473 млрд. осіб, або майже у 3,4 разу.

Випереджаючий темп зростання населення ряду континентів у порівнянні зі всім світом, очевидно, пов'язаний не стільки з їх економічним прогресом що впродовж практично всього століття залишався доволі скромним, скільки з поступовим вивільненням характеру і змісту демопроесів від безперечного впливу умов життя. Крім того, дана обставина свідчить про незавершеність в масштабах усієї планети переходу до сучасного типу відтворення народонаселення.

Що стосується попередніх етапів суспільного розвитку, коли демопроеси в більшій, а то й визначальною мірою залежали від рівня розвитку рушійних сил, то вони характеризувались вкрай низьким рівнем відтворення народонаселення. Нарощування ж рушійних сил, вдосконалення виробничих відносин сприяло виходу розвитку народонаселення з-під безальтернативного впливу умов життя, результатом чого і стало прискорення темпів його відтворення. Так, демографи розраховували, що на початку сучасної ери населення світу не перевищувало 170 млн. осіб, в 1000 р. – 265 млн., в 1500 р. – 425 млн., в 1600 р. – 545 млн., в 1700 р. – 610 млн., в 1780 р. – 905 млн. осіб. Отже, майже протягом двох тисячоліть зростання народонаселення було надзвичайно сповільненим. Починаючи з 19 століття, ситуація відчутно змінюється. Зокрема, чисельність населення світу досягла 1 млрд. осіб приблизно в 1820 р., 2 млрд. – через 107 років (в 1927 р.), 3 млрд. – на 32 роки пізніше (в 1959 р.), 4 млрд. – всього через 14 років (в 1974 р.). Що стосується початку нинішнього тисячоліття, то населення світу в

середньому щорічно зростає майже на 80 млн. осіб, тобто темпи його приросту зберігаються відносно стабільними.

Загалом, у наш час відбувається своєрідний перерозподіл населення між економічно розвиненими країнами та країнами т. зв. «третього світу». Так, якщо в середині 20 століття в розвинених регіонах світу було сконцентровано 28,4% його населення, то у 2010 р. – менше 18%. Демографами складено прогноз, що станом на 2025 р. країни, які розвиваються, будуть забезпечувати 90% світового приросту населення. Цілком очевидно, що нерівномірність деморозвитку різних континентів за умов глобалізації економічного життя сприяє різкому зростанню міграції робочої сили, в т. ч. носіїв інтелектуального потенціалу, з менш розвинених регіонів світу в більш розвинені.

Наведені факти дозволяють зробити висновок, що стабілізація та передбачуваність соціального і економічного розвитку сприяють зростанню ролі власне демографічних чинників у детермінації характеру і напрямів подальшого деморозвитку. Змістовно це означає консервацію на низькому рівні відтворення населення, яке подекуди може навіть на певний проміжок часу набувати від'ємного значення. В той само час у регіонах, що характеризуються соціально-економічною нестабільністю, зберігається зумовленість деморозвитку дією різновекторних чинників, що досить часто маскують його залежність саме від економічних умов діяльності.

З метою впливу на розвиток народонаселення кожне суспільство прагне проводити відповідну до його ідеології демографічну політику. У вузькому розумінні даного терміну демографічну політику можна охарактеризувати як одну зі складових розвитку народонаселення поряд з регулюванням умов зайнятості та праці, а також умов життя, соціального захисту і соціального забезпечення. Нами пропонується наступне визначення цього терміну: *демографічна політика* – це комплекс взаємопов'язаних заходів, здійснюваних відповідними соціальним інституціями з метою досягнення прогнозно необхідних кількісних та якісних параметрів розвитку народонаселення тієї чи іншої країни, спроможних забезпечити досягнення ними цілей та завдань подальшого суспільного розвитку. Конкретно демографічна політика може спрямовуватись на сприяння зростанню або ж зменшенню темпів приросту населення. З 60-х років ООН проводить експертне опитування урядових кіл країн світу щодо пріоритетів здійснюваної ними демографічної політики. Всього на початок 90-х років подібним опитуванням було охоплено 174 країни (зі 191 існуючої на цей час незалежної країни). У табл. 1 наведено кількість та питому вагу країн, що здійснюють ту чи іншу модифікацію демографічної політики.

Таблиця 1

Оцінка урядами країн характеру деморозвитку з метою здійснення відповідної демографічної політики*

Оцінка окремих елементів деморозвитку	Кількість країн від числа обстежених	Частка (в %)
1. Оцінюють ріст населення як:		
- надто високий	24	13,3
- задовільний	76	43,7
- надто низький	74	42,5
2. Вважають, що необхідно:		
- збільшити ріст населення	21	12,1
- зберегти наявні темпи росту	18	10,3
- зменшити темпи росту	66	37,9
- впливи не планують	69	39,7
3. Рівень смертності вважають:		
- задовільним	54	31,0
- неприйнятним	120	69,0
4. Рівень народжуваності вважають:		
- надто низьким	20	11,5
- задовільним	74	42,5
- надто високим	80	46,0
5. Вважають необхідним впливати на народжуваність з метою:		
- зростання	20	11,5
- зберегти на даному рівні	19	10,9
- зменшення	70	40,2
- впливати не планують	65	37,4

* Складено автором на основі джерела: [27, с. 101-102]

З таблиці чітко простежується, що найбільш значну частку становлять країни, уряди яких вважали ріст населення задовільним, а тому і не планували здійснювати жодних впливів, що сприяли б його подальшому зростанню. Разом з тим, майже половина урядів, з якими співпрацює ООН, вважали рівень народжуваності в їх країнах надто високим, а понад 40% планували його зменшення. Крім того, понад дві третини урядів оцінили як недопустимий рівень смертності в їх країнах. Зауважимо також, що додатково оцінювалися і такі елементи демографічної політики, як імміграція та еміграція. При цьому виявилось, що лише незначна частка країн (відповідно: 5,2% і 3,4%) прагнула збільшити обсяги імміграції та еміграції. Найбільша ж питома вага країн (понад 40%) вважали за доцільне зберегти наявні обсяги обох різновидів міграції населення. Зменшити розмір імміграції вважали за

потрібне уряди більше, ніж третини країн, а обсяги еміграції – понад чверть урядів.

Таким чином, демографічна політика в тих чи інших країнах світу здійснюється неоднаково. Не можна оминати і такий факт: у значній частині країн уряди взагалі байдуже ставляться до характеру і напрямів деморозвитку. Наприклад, у 65 країнах (це – 37,4% від загального їх числа) взагалі не планувалось впливів на народжуваність, в 54-х (31%) – на обсяги еміграції, а ще у 8-х (16,1%) – на обсяги імміграції. Відзначимо, що конкретний зміст здійснюваної демографічної політики далеко не завжди диктується його необхідністю або доцільністю: нерідко він залежить від явищ надбудовного характеру. Це особливо помітно на прикладі багатьох мусульманських та латиноамериканських (католицьких за конфесійною приналежністю більшості їх мешканців) країн, де спостерігається надмірний тиск зростаючого народонаселення на недостатньо розвинену економічну сферу за відсутності будь-яких спроб обмежити рівень існуючої народжуваності.

У цілому, демографічна політика має своїм об'єктом відтворення населення і спрямовується на досягнення бажаного на довготривалу перспективу типу цього відтворення. Оскільки демографічна політика виступає як частина соціально-економічної політики суспільства, то вона завжди є соціально обумовленою і по суті виконує роль елемента управління розвитком народонаселення.

Додаток 1.3

Таблиця 1

Відтворення населення України у 1913-2010 рр., %*

Роки	Загальний коефіцієнт народжуваності	Загальний коефіцієнт смертності	Коефіцієнт природного приросту
1913	44,1	25,2	18,9
1940	27,3	14,3	13,0
1965	15,3	7,6	7,7
1970	15,2	8,8	6,4
1979	14,7	11,1	3,6
1982	14,8	11,3	3,5
1999	7,8	14,8	-7,0
2000	7,8	15,3	-7,5
2002	8,1	15,7	-7,6
2005	9,0	16,6	-7,6
2008	11,0	16,3	-5,3
2010	10,8	15,2	-4,4

*Складено автором на основі статистичних щорічників України за різні роки

Додаток 1.4

Населення Карпатського регіону в другій половині ХХ –початку ХХІ ст. (соціально-демографічний потенціал Карпатського регіону у світлі сучасних відтворювальних тенденцій)

Особливості сучасного «звуженого» типу відтворення населення Карпатського регіону, зокрема, його додаткова, так звана, «ультрапардоксальна» фаза демографічного переходу, відображають не лише мінливість зовнішнього середовища, але, перш за усе, тенденції та закономірності розвитку й реалізації СДП, які склалися у попередні часи історії. Характерна їх риса – поступове, спочатку вибіркове, а згодом й суцільне зниження темпів росту чисельності мешканців міст та сіл краю. Уже в 1979-1989 рр. ХХ ст. приріст населення склав всього 6,7% (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість населення в розрізі областей Карпатського регіону в 1959-2011рр.*

Кількість населення	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	41869046	47126517	49754642	51706742	48457102
Закарпатська	920173	1056799	1154417	1252288	1258264
Івано-Франківська	1094639	1249271	1331894	1423489	1409760
Львівська	2111428	2428868	2583853	2747703	2626543
Чернівецька	774121	844887	889930	938029	922817
Карпатський регіон	4900361	5579825	5960094	6361509	6217384

* Складено автором за переписом населення.

Цікаво, що на фоні України частка населення Карпатського регіону більш як за півстолітній період постійно зростала (табл. 2).

Таблиця 2

Структура населення в розрізі адміністративно-територіального поділу областей Карпатського регіону*

* Складено автором за переписом населення 1959-2001 рр.

Кількість населення	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	100	100	100	100	100
Закарпатська	2,2	2,2	2,3	2,4	2,6
Івано-Франківська	2,6	2,7	2,7	2,8	2,9
Львівська	5,0	5,2	5,2	5,3	5,4
Чернівецька	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9
Карпатський регіон	11,6	11,9	12,0	12,3	12,8

* Складено автором за переписом населення.

Карпатські області відносяться до *щільно заселених областей України*. На середній показник щільності населення значний вплив здійснює чисельність населення обласних центрів і міст обласного підпорядкування. Правда, за роки державної незалежності України абсолютний приріст міського населення мав місце лише у м. Івано-Франківську – 11,9 тис. осіб, та м. Болехові – 0,3 тис. осіб.

Таблиця 3

Пострадянські зміни в системі розселення міських мешканців
Карпатського регіону в 1989-2010 рр.*

Назви областей та міст	місто (місь-крада)	Чисельність населення			Приріст населення	
		1989	2001	2010 (1.01.2011)	2010 до 1989 (у %)	абсолютний, тис. ос.
Багатофункціональні						
	Ужгород	117,1	117,3	116,4	-0,6	-0,7
	Мукачеве	84,5	82,3	84,2	-0,4	-0,3
Промислово-аграрні						
	Берегове	30,7	27,2	24,9	-18,9	-5,8
	Хуст	34,3	32,4	31,6	-7,9	-2,7
<i>Івано-Франківська</i>						
Багатофункціональні						
	Івано-Франківськ	229,2	233,4	241,1	5,2	11,9
	Калуш	67,5	67,9	67,4	-0,1	-0,1
	Коломия	63,3	62	61,3	-3,2	-2,0
Промислово-аграрні						
	Болехів	21,1	21,2	21,4	1,4	0,3
	Яремча	22,8	21,4	22,3	-2,2	-0,5
<i>Львівська</i>						
Багатофункціональні						
	Львів	816,2	758,5	760	-6,9	-56,2
Промислові						
	Червоноград	88,8	85,3	82,8	-6,8	-6,0
Промислово-аграрні						
	Борислав	43,7	40,4	37,2	-14,9	-6,5
	Дрогобич	99,8	100	98,7	-1,1	-1,1
	Самбір	37,4	36,6	35	-6,4	-2,4
	Стрий	66,5	62,5	60,3	-9,3	-6,2
Рекреаційні						
	Трускавець	32,8	31	29,7	-9,5	-3,1
<i>Чернівецька</i>						
Промислово-аграрні						
	Чернівці	256,6	240,6	253,8	-1,1	-2,8
	Новодністровськ	10,5	10,3	10,7	1,9	0,2

* Складено автором

Щільність населення є нижчою в гірських, і вищою в низинних і передгірських районах, що значною мірою пов'язано з природними умовами, а також з розвитком промисловості на базі місцевих природних ресурсів, що мало місце в радянський час. Від умов топографічної зональності залежить й розселення населення. Це більш ніж в 12 разів менше в порівнянні з рештою території. Частка міського населення в Карпатському регіоні є значно нижчою, ніж по Україні загалом. Найвищий показник спостерігається у Львівській області, у гірських районах – нижчий, ніж у передгірських і рівнинних.

У національному складі населення представлені різні національності. По чисельності переважають у більшості адміністративних районів українці (крім Берегівського району Закарпатської області та двох районів Буковини). Так, у Берегівському районі понад 3/4 усього населення складають угорці. В регіоні також проживають росіяни, поляки, євреї, румуни, роми та представники інших національностей.

Доволі незбалансованою в Карпатському регіоні є *статево-вікова* структура населення. Дані офіційної статистики свідчать, що жінок хоча і є більше від чоловіків, проте, питома їх вага скорочується. За даними переписів динаміка змін має наступний вигляд: 1959 р. – 54,4%, 1970р. – 53,6%, 1979 р. – 53%, 1989 р. – 52,6%, 2001 р. – 52,6%.

Таблиця 4

Кількість чоловічого населення в Карпатському регіоні України в 1959-2001 рр.*

	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	18575382	21305320	22743513	23907764	22441344
Закарпатська	438345	505748	556290	603840	605454
Івано-Франківська	490117	569696	617959	670548	665216
Львівська	958395	1134676	1218076	1304734	1245138
Чернівецька	347076	381679	408450	435926	432083
Карпатський регіон	2233933	2591799	2800775	3015048	2947891

* Складено автором

Таблиця 5

Частка чоловіків у загальній сукупності населення
Карпатського регіону в 1959-2001рр., %*

	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	44,4	45,2	45,7	46,2	46,3
Закарпатська	47,6	47,9	48,2	48,2	48,1
Івано-Франківська	44,8	45,6	46,4	47,1	47,2
Львівська	45,4	46,7	47,1	47,5	47,4
Чернівецька	44,8	45,2	45,9	46,5	46,8
Карпатський регіон	45,6	46,4	47,0	47,4	47,4

* Складено автором.

Таблиця 6

Кількість жіночого населення в Карпатському регіоні України в 1959-2001 рр.*

Кількість жінок	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	23293664	25821197	27011129	27798978	26015758
Закарпатська	481828	551051	598127	648448	652810
Івано-Франківська	604522	679575	713935	752941	744544
Львівська	1153033	1294192	1365777	1442969	1381405
Чернівецька	427045	463208	481480	502103	490734
Карпатський регіон	2666428	2988026	3159319	3346461	3269493

* Складено автором.

Таблиця 7

Частка жінок у загальній сукупності населення Карпатського регіону в 1959-2001 рр., %*

Кількість жінок	1959	1970	1979	1989	2001
Україна	55,6	54,8	54,3	53,8	53,7
Закарпатська	52,4	52,1	51,8	51,8	51,9
Івано-Франківська	55,2	54,4	53,6	52,9	52,8
Львівська	54,6	53,3	52,9	52,5	52,6
Чернівецька	55,2	54,8	54,1	53,5	53,2
Карпатський регіон	54,4	53,6	53,0	52,6	52,6

* Складено автором.

Показовими є зміни у *віковій структурі* мешканців Карпатського регіону. Якщо в 1959 році у загальній чисельності населення діти і підлітки непрацездатного віку складали 29,5%, а населення працездатного віку – 57,6% і пенсійного віку – 12,9%, то вже в 1979 році ці групи населення складали відповідно 26,2; 57,4; 16,4%. Наведені цифри доволі помітно відрізняються від ситуації, яка має місце у наш час (в 2011 р. відповідно 20,8; 58,7%; 20,6%). Безперечно, сучасна ситуація є набагато краща, ніж по Україні загалом, де показники становлять 15,2; 60,2; 24,5%.

Таблиця 8

Вікова структура населення Карпатського регіону в 1989-2011 рр.*

Регіони	Кількість населення, тис. осіб, у тому числі у віці								
	молодше працездатного			працездатному			старше працездатного		
	1989	2001	2011	1989	2001	2011	1989	2001	2011
Закарпатська	28,1	23,1	20,1	56,2	59,1	60,8	15,7	17,8	19,1
Івано-Франківська	25,7	21,5	17,9	54,8	57,1	60,4	19,5	21,4	21,6
Львівська	24,1	19,9	16,6	56,5	58,6	61,2	19,4	21,5	22,1
Чернівецька	25,0	20,8	17,7	54,6	57,7	60,5	20,4	21,5	21,8
Карпатський регіон	25,4	21,0	20,8	55,8	58,3	58,7	18,8	20,7	20,6
Україна	23,0	18,0	15,2	55,8	58,4	60,2	21,2	23,6	24,5

* Складено автором.

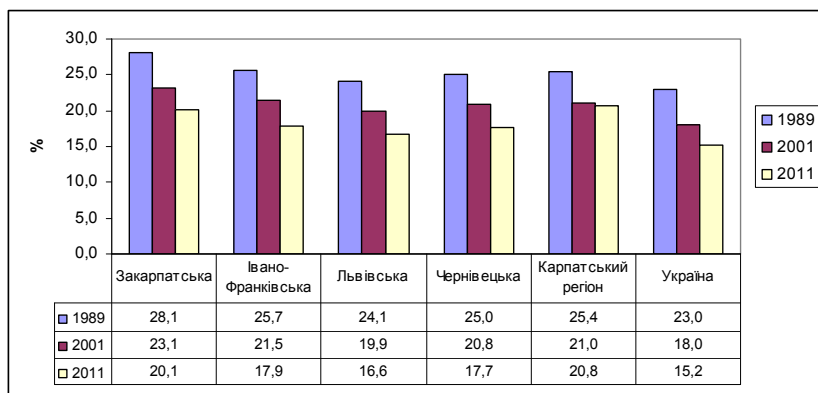

Рис. 1. Частка населення у віці молодшому за працездатний (Складено автором)

Які ж сучасні загальноєвропейські відтворювальні тенденції розвитку СДП Карпатського регіону?

Нині в Карпатському регіоні проживає 6050 тис. осіб, щільність мешканців – 106,9 осіб на 1 км. кв.(табл. 9).

Таблиця 9

Чисельність та щільність населення областей Карпатського регіону (на початок 1992-2012рр.)*

територія	площа		На 1.01.1992р.			На 1.01.2012р.		
			Чисельність постійного населення*	щільність	Чисельність постійного населення	щільність		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	603,7	100	52057	100	86,2	45453,3	100	75,3
Карпатський регіон, в т.ч.	56,6	9,4	6435	12,4	113,7	6050,1	13,3	106,9
Закарпатська обл...	12,8	2,1	1272	2,4	99,4	1247,9	2,7	97,5
Ів.Франківська обл...	13,9	2,3	1452	2,8	104,5	1377,4	3,0	99,1
Львівська обл...	21,8	3,6	2771	5,3	127,1	2522,6	5,5	115,7
Чернівецька обл...	8,1	1,4	940	1,8	116	902,2	2,0	111,4

* Складено автором.

Додаток 1.5 Місткість територій

Введенню поняття «місткість» у науковий обіг слід завдячувати технічним, фізико-математичним наукам. В найбільш загальній подачі вони трактують її суть як пропускну здатність каналу зв'язку системи (в даному випадку не конкретизуємо властивості інформаційних та інших систем). В середині XIX століття термін місткості все активніше починає використовуватися в демографічних й географічних роботах.

Так, у *демографії місткість території* – це максимальна чисельність населення, яка спроможна діставати засоби до існування, проживаючи на даній території і використовуючи її ресурси за одиницю часу.

У географії *місткість території* визначають як максимально можливу щільність населення, яка може локалізуватися на одиницю площі, не здійснюючи надмірної напруги щодо потенціалу території і яка в свою чергу залежить від рівня розвитку продуктивних сил, типів господарства (в т. ч. ступені участі в територіальному поділі праці) і природних умов.

У XX столітті у зв'язку з ростом антропогенного навантаження на природу, з глобалізацією економіки й безвідповідальністю нових гравців на політичній арені за наслідки техногенної діяльності, з'являється поняття *екологічної місткості території*.

У XX столітті поняття місткості активно просочується й в економічну літературу. Його розглядають в різних проекціях функціонування окремих видів ринків на макро-, мезо-, мікрорівнях. Так, місткість ринку трактується як можливий обсяг реалізації на ньому товарів, що визначається платоспроможним попитом споживача. Найбільш детального пояснення набуває поняття місткості в теорії маркетингу, зокрема фінансового ринку. Так, *місткість фінансового ринку* – це потенційно можливий обсяг реалізації його фінансових інструментів, зумовлений попитом на них, наявністю відповідної їх пропозиції та певним рівнем цін.

Додаток 1.6

Історичні передумови формування адміністративно-територіального устрою України

Починаючи з 1932 р. і дотепер, в Україні прийнято територіальний поділ за трьохступеневою схемою (область, район, населений пункт). При цьому до областей прирівнюються міста центрального, а до районів – міста обласного підпорядкування. Всього у наш час в країні нараховується 27 територіальних одиниць першого рівня (з них: 24 області, 1 автономна республіка, 2 міста республіканського значення). Другий рівень складають 490 адміністративних районів (від 11 до 27 по окремих областях) та 180 міст обласного підпорядкування, третій рівень – численні сільські населені пункти, малі міста та селища міського типу. Частина з них знаходиться у Карпатському регіоні.

У середньому на кожну територіальну одиницю першого рівня припадало: в 1939 р. – 1,62 млн. осіб; в 1959 р. – 1,55 млн.; в 1970 р. – 1,74 млн.; в 1979 р. – 1,84 млн.; в 1989 р. – 1,92 млн.; у 2011 р. – 1,695 млн. осіб. Як видно, в повоєнний час населеність основних територій країни неухильно зростала, але самі територіальні одиниці, тобто регіональні утворення, продовжували істотно відрізнятись в демографічному відношенні. Проте, у 90-х роках середня чисельність жителів одиниць першого рівня (у зв'язку із загальною депопуляцією населення) почала знижуватись. Зауважимо, що в більшості регіонів України склалась значною мірою уніфікована територіальна організація населення. Помітно порушується ця тенденція в індустріальних областях південного сходу країни, особливо в Донбасі, який характеризується наявністю великої кількості міст обласного підпорядкування та малою населеністю сільських адміністративних районів.

Загалом, територіальні одиниці України першого рівня в системі управління нараховують, за рідкісними винятками, по декілька мільйонів населення, тоді як одиниці другого рівня – десятки тисяч жителів. Отже, за населеністю області та прирівняні до них одиниці першого рівня можуть бути співставлені з відповідними територіальними одиницями багатьох європейських країн. В той само час адміністративні райони областей (та міста обласного підпорядкування) важко порівнювати за чисельністю населення з одиницями другого рівня основних країн Європи: вони швидше співставні з округами США. Це означає, що сучасна Україна володіє певною мірою специфічною системою територіального розподілу населення.

З метою вдосконалення процесу формування трудового потенціалу в межах всієї країни останнім часом широко дискутується питання про

необхідність здійснення в ній адміністративної реформи. При її здійсненні Україна, вірогідно, повинна орієнтуватись на досвід європейських країн у цій сфері суспільної діяльності. Виходячи з такої передумови, можна було б запропонувати чотирьохступеневу систему поділу її території (область, округ, район, населений пункт). Однак, подібна новація суттєво ускладнила б систему територіального управління в країні, що зовсім не корелює ні з економічною, ні з політичною доцільністю її поступального розвитку. Навпаки, перехід на ринкові засади функціонування економіки диктує необхідність всебічної раціоналізації загальнонаціональної системи управління всіма соціальними процесами, в т. ч. і спрощення її структури, зменшення матеріальних витрат на утримання адміністративного апарату тощо.

Зазначимо, що, пропонуючи ті чи інші варіанти адміністративної реформи, науковці повинні демонструвати максимальну зваженість, враховувати весь попередній вітчизняний та зарубіжний досвід у вирішенні цього питання. У зв'язку з цим не можемо не висловити свого негативного ставлення до пропозиції певних політичних кіл запровадити в країні замість звичного так званого земельного устрою, коли вся її територія ділилася б на обмежену кількість земель, частково відповідних колишнім історичним територіям. Як правило, пропонується створити від 10 до 15 земель (в окремих випадках – навіть 7). Одночасно планується різко зменшити кількість адміністративних районів. Подібна схема виглядає зовні вельми привабливо, але впровадження її на практиці сприятиме лише ускладненню процесу управління регіонами і, навіть, наростанню відцентрових настроїв в окремих з них. Слід також нагадати, що негативний досвід значного укрупнення районів вже мав місце в УРСР (в 60-х роках).

Додаток 1.7

Методичний підхід до аналізу трансформаційної структури соціально-демографічного потенціалу регіону

Аналіз структури СДП регіону можна здійснювати за різними підходами залежно від базування на відповідному розумінні структури як такої. Зокрема структура СДП може розглядатись із позицій хорологічності, темпологічності, функціональності, ізометричності. У блоці *функціональної структури* важливо розглядати трансформаційний її підвид, що дає змогу виявити станові положення в компонентній структурі СДП, які змінюються у зв'язку з впливом:

- інноваційних процесів, що є здебільшого свідомо регульованими, цільово спрямованими, регламентованими на найвищому законодавчому рівні;
- інерційних закономірностей, що обумовлені екзогенними впливами;
- реформаторських концептуальних змін, що ведуть до «ламання» існуючих взаємозв'язків та виникнення нового системоформуючого ядра.

Методичний підхід до аналізу трансформаційної структури СДП регіону включає визначені етапи (табл. 1).

Таблиця 1

Етапність дослідження трансформаційної структури СДП регіону

№ з/п	Назва етапу	Базова обмеженість дослідження	Можливі додаткові зрізи дослідження
1	Обґрунтування необхідності аналізу трансформаційної структури СДП регіону	Формулювання ключових положень на користь необхідності такого аналізу та його прикладної значущості	Визначення зацікавлених суб'єктів у використанні результатів такого аналізу
2	Формулювання гіпотези дослідження	Конкретизація можливих причин та наслідків трансформацій у структурі СДП	Формування управлінського інструментарію впливу на СДП через коригування дії екзо- та ендегенних факторів як причин трансформацій
3	Побудова концептуальної моделі станового переходу СДП регіону	Визначення загальних теоретичних засад трансформацій у структурі СДП	Визначення різних варіантів трансформацій у структурі СДП залежно від причинності станових переходів
4	Конкретизація компонентної структури СДП регіону та індикаторів, що її характеризують	З опиранням на теоретичний базис дослідження, визначення потенційних складових та індикаторів, які відображають їх зміни	Виділення нових потенційних складових у силу модернізаційних процесів та загальноцивілізаційного прогресу (наприклад, інноваційності, креативності тощо)

№ з/п	Назва етапу	Базова обмеженість дослідження	Можливі додаткові зрізи дослідження
5	Формування інформаційного базису дослідження	Підбір даних офіційної статистики, у тому числі в регіональному зрізі, що характеризують потенційні складові	Проведення комплексного соціологічного дослідження з метою розширення інформаційного базису
6	Розробка методичного ходу визначення трансформаційної структури СДП регіону	Визначення економіко-математичних та статистичних підходів визначення трансформаційної структури СДП регіону в різні часові періоди	Адаптація методичного ходу визначення трансформаційної структури СДП регіону в інших територіальних вимірах (зокрема, держави)
7	Проведення розрахунків щодо визначення структурних пропорцій СДП у різні часові періоди	Безпосередні розрахунки згідно методичного ходу (інтегрального, часткового індексів) з узагальненням результатів у різні часові періоди та виявленням міжкомпонентних деформацій	Моделювання трансформаційної структури згідно визначених тенденцій на наступні періоди
8	Співставлення розрахункових результатів з процесами інституціонального середовища	Визначення основних причин міжкомпонентних деформацій залежно від оцінки тенденцій в умовах інституціонального середовища	Моделювання детермінації попередніми станами інституціонального середовища трансформаційної структури СДП у поточному та майбутньому періодах
9	Формулювання рекомендацій з оптимізації трансформаційної структури СДП регіону	Визначення пріоритетних методів, способів подолання виявлених негативних (міжкомпонентних диспропорцій) та посилення (подовження) позитивних тенденцій	Конкретизація ресурсного забезпечення управлінських рішень стосовно оптимізації трансформаційної структури СДП регіону

Як бачимо, в першу чергу важливо здійснити *обґрунтування необхідності* аналізу трансформаційної структури СДП регіону, що дозволить сформувати коло зацікавлених суб'єктів (інститутів) при здійсненні таких розрахунків. Важливим етапом є також формулювання *гіпотези дослідження*, яка повинна стосуватись припущення щодо причинності й наслідковості трансформацій у структурі СДП. Причинність трансформацій виникає на тлі згаданих вище базових передумов – інноваційних процесів, інерційних закономірностей, а також реформаторських концептуальних змін. Окрім того причинність повинна виявлятися у групуванні факторного впливу за визначеними ознаками, серед яких ключовими повинні бути:

- масштабність, що дозволить конкретизувати просторову обмеженість виникнення та дії фактора з необхідністю консолідації зусиль щодо коректування його впливу;
- темпологічність, що дасть змогу визначити часові характеристики впливу відповідного фактора, необхідність коректування його впливу;

- сила і динамічність впливу, які потрібні у зв'язку з визначенням необхідності управлінського впливу на його прояви, наявність достатнього ресурсного забезпечення тощо;
- характер впливу, що формує концептуальний підхід до оптимізації трансформаційної структури СДП регіону через методи непрямого факторного впливу – посилення чи лімітування (нівелювання) дії конкретного фактора.

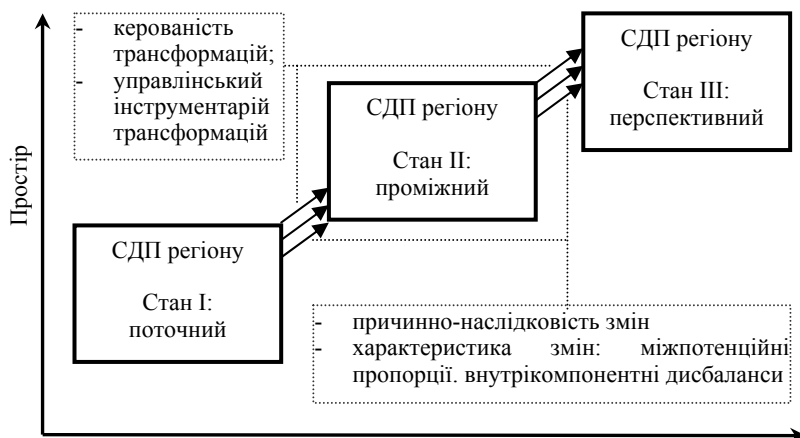

Рис. 1. Концептуальна модель станового переходу СДП регіону (Складено автором)

Побудова концептуальної моделі станового переходу СДП регіону дозволяє сформулювати загальне бачення щодо просторово-часових закономірностей такого процесу з виявленням причинно-наслідковості змін, характеристики міжпотенційних пропорцій та внутрікомпонентних дисбалансів.

Конкретизація компонентної структури СДП регіону та індикаторів, що її характеризують вимагає розуміння, що потенційні складові диференціюються залежно від ієрархічного рівня їх розгляду. На особистісному рівні СДП формують складові здоров'я, моралі, активності, організованості, інтелекту, освіти, ресурсів робочого часу. На регіональний рівень вони трансформуються в демографічну, медико-біологічну, екомологічну, економічну, кваліфікаційну, соціально-культурну, психологічну, організаційно-управлінську і темпологічні потенційні складові.

Кожна зі згаданих потенційних складових регіонального рівня характеризується визначеними індикаторами. Перелік основних з них наведено в табл. 2. Тут варто відзначити труднощі співставлення відповідних показників у значному часовому періоді через

несистематичне їх представлення, а також відсутністю їх опублікування в регіональному розрізі.

Таблиця 2

Базові показники оцінки складових СДП регіону*

№ з/п	Скла-дова	Основні показники, наявні в офіційних джерелах статистики	Джерело
1	Демографічна	Чисельність населення (наявного, постійного) за віком, статтю	Демографічна ситуація: Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/sdh/arh_sdn.html ; Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Середній та медіанний вік населення	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Природний приріст населення	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Міграційний приріст населення	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Характеристика домогосподарств з дітьми та без дітей	Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Щорічний статистичний збірник / Державна служба статистики України
2	Медико-біологічна	Демографічне навантаження на населення працездатного віку	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Кількість мертвонароджених	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Розподіл померлих за віковими групами, статтю, причинами смерті	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Смертність дітей у віці до 1 року, у т.ч. за причинами смерті	Населення України. Демографічний щорічник / Державний комітет статистики України
		Самооцінка стану здоров'я населення	Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств) / Державна служба статистики України
		Розподіл домогосподарств за рівнем доступності медичної допомоги, можливості придбання ліків та медичного приладдя	Самооцінка населення стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств) / Державна служба статистики України
		Споживання продуктів харчування у домогосподарствах; енергетична цінність і вміст поживних речовин у спожитих продуктах	Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Щорічний стат. зб. / Державна служба статистики України; Соціальні індикатори рівня життя населення. Стат. зб. / Державна служба статистики України
3	Екологогічна	Розподіл домогосподарств, які мають земельні ділянки	Доповідь «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України»: Державна служба статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/sdh/arh_sdn.html

№ з/п	Склада-дова	Основні показники, наявні в офіційних джерелах статистики	Джерело
4	Економічна	Економічна активність, рівень зайнятості, рівень безробіття населення	Ринок праці: Державний комітет статистики України. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/sdh/arh_sdn.html ; Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник / Державна служба статистики України; Економічна активність населення України. Стат. збірник / Державна служба статистики України
		Грошові, сукупні витрати домогосподарств та їх структура	Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Щорічний статистичний збірник / Державна служба статистики України
		Грошові доходи і сукупні ресурси домогосподарств	Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Щорічний стат. зб. / Державна служба статистики України
5	Кваліфікаційна	Розподіл населення у віці 10 років і старші, яке має освіту	Соціальні індикатори рівня життя населення. Стат. зб. / Державна служба статистики України
		Оцінка можливостей отримати за місцем проживання відповідне медичне обслуговування та освіту	Доповідь «Соціально-економічна захищеність населення України» (за матеріалами вибіркового обстеження): Державна служба статистики України – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sz/dop/zahust.htm
6	Соціально-культурна	Забезпеченість населення житлом	Соціальні індикатори рівня життя населення. Стат. зб. / Державна служба статистики України
		Розподіл домогосподарств за типом власності їх житла, благоустроєм	Доповідь «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України»: Державна служба статистики України – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/sdh/arh_sdn.html
7	Психологічна	Оцінка власного соціально-економічного статусу в суспільстві	Доповідь «Соціально-економічна захищеність населення України» (за матеріалами вибіркового обстеження): Державна служба статистики України – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sz/dop/zahust.htm
		Шлюбність та розлучуваність	Населення України. Демографічний щорічник / Державна служба статистики України
		Населення за причинами економічної неактивності (зневірені, не знають де шукати роботу тощо)	Економічна активність населення України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України
8	Організаційно-управлінська	Відчуття безпеки	Доповідь «Соціально-економічна захищеність населення України» (за матеріалами вибіркового обстеження): Державна служба статистики України – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sz/dop/zahust.htm
9	Темпологічна	Середня тривалість фактично відпрацьованого тижневого робочого часу зайнятим населенням	Економічна активність населення України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України

* Складено автором

Методичний хід визначення трансформаційної структури СДП регіону у загальному вигляді передбачає, насамперед, розрахунок інтегрального та часткових індексів СДП регіону.

Формула розрахунку інтегрального індексу:

$$I_{\text{ІІІ}} = \sum_i w_i I_i,$$

де $I_{\text{ІІІ}}$ – індекс СДП регіону,
 I_i – частковий індекс СДП регіону,
 w_i – ваговий коефіцієнт i -го часткового індексу.

Нормування показників, що визначають часткові індекси СДП регіону проводиться за загальноприйнятим підходом:

$$z_i = \frac{x_i - x_{i \min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad \text{– нормовані значення показника-стимулятора СДП регіону } x_i;$$

$$z_i = \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}} \quad \text{– нормовані значення показника-дестимулятора СДП регіону } x_i.$$

Значення вагового коефіцієнту часткових індексів для розрахунку інтегрального визначається за допомогою методу факторного аналізу чи експертного опитування і обчислюється згідно умови:

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1.$$

Розрахунок часткових індексів у достатньому часовому періоді дозволяє визначити коефіцієнт їх зміни з виявленням диспропорцій динаміки часткових показників:

$$\Delta I = \frac{I_i}{I_{i-1}}$$

Більше значення індексу в часовому ряді буде визначати підвищення впливу конкретної складової на величину інтегрального індексу.

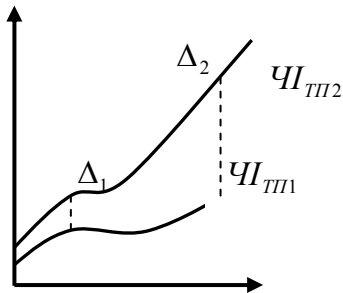

Рис. 2. Зміни міжпотенційних пропорцій у структурі СДП регіону за частковими індексами (Складено автором)

Отже, представлений загальний методичний хід визначення трансформаційної структури СДП регіону дає змогу, в першу чергу, на основі темпів зміни часткових індексів потенційних складових виявити диспропорції між їх величинами. Це дозволить стверджувати про диспропорційний внутрікомпонентний розвиток СДП та, як наслідок, дисфункціональні трансформації в його структурі.

Додаток 1.8

Праця як чинник становлення нової соціальної структури мешканців Карпатського регіону

Характерною рисою економіки ХХІ століття є широкомасштабна трансформація суспільних відносин у сфері праці. Поява нових видів людської діяльності, виникнення нетрадиційних форм їх організації, міграція робочої сили та капіталів, поглиблення суспільного поділу праці, соціалізація та інституалізація механізмів регулювання зайнятості – це не лише атрактивні ніші майбутнього розвитку цих відносин, територіальної організації відповідних соціально-трудових систем, а й штрих до низки поточних проблем, які негативно впливають на добробут людей, звужують свободу доступу до суспільних благ.

У Карпатському регіоні, як в усій незалежній Україні, увага до питань трансформації соціально-трудових відносин бере витoki з часу переходу економіки до ринку. Тривалий час цей процес не викликав особливого занепокоєння. Він хоча й зачіпав соціально-трудоі відтворювальні відносини, проте не заважав їй (державі) самоусуватися від виконання цілої низки регуляторних соціально-економічних функцій у сфері праці (усі функції були зведені до виконання єдиної функції – соціального захисту населення). Принципово по-іншому стала окреслюватися роль державного супроводу трансформації відтворювальних відносин у сфері праці в нових умовах. На фоні глобалізації, структурної трансформації економіки, стрімкого поширення нових інформаційних та комунікаційних технологій, а також новітньої глибинної світової кризи, українська держава змушена по-новому підходити до створення ефективних механізмів регулювання соціально-трудових відносин. Нині глобальна міграція робочої сили, капіталів, інвестицій, а також мікроелектронна революція детермінують принципи територіальної організації соціальної структури населення Карпатського регіону. Вони блокують умови для повернення до класичної повної зайнятості (скорочення державного бюджету веде до того, що нові постійні види діяльності у громадському секторі створити складно).

Одним із шляхів виходу із ситуації, що склалася, є адаптація на український ґрунт ідей концепції суспільства кількох часів. Основна ідея полягає у тому, щоб доповнити економіку грошей економікою робочого часу. Вважається, що сучасна людина усе менше часу перебуває у статусі зайнятої на засадах найму, а соціально-трудоі системи, які ґрунтуються на найманій праці, стають усе менш стабільними. Внаслідок цього є підстави переходу на більш раціональну модель організації соціально-трудових відносин, в якій можна було б враховувати не просто усі інші види зайнятості, але й

доповнити її відповідним механізмом формування доходів. Іншими словами, мова йде про модель суспільства кількох видів праці (*найманої, власної, громадської, суспільної, освітньої*), в якій кожному виду протиставляється окремий «портфель з доходом». По суті це варіант перерозподілу покриття тягара державних витрат за рахунок участі населення у суспільній праці, створення кращих можливостей отримати освіту, взаємодопомоги громадян. Такий механізм має скоротити видатки людей і зробити їх менш залежними від найманої праці. У держави завдяки цьому вивільняться гроші на інвестування у громадську працю, а не в управління соціальним забезпеченням. Нова концепція праці – це, перш за все, нетрадиційні форми організації праці та зайнятості, масштаби якої відповідно до макроекономічної динаміки, зменшуються. Це нові підходи до регулювання соціально-економічної, міграційної активності населення Карпатського регіону, до побудови більш раціональних схем міжнародних контрактів, що функціонують в царині його регіональної економіки.

Додаток 2.1

Таблиця 1

Динаміка зміни статеві структури населення Карпатського регіону
(1959-2012 рр.)*

	1959р.		1989р.		2001р.		2012р.	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
Україна, тис. осіб	18575,4	23293,7	23907,8	27799,0	22441,	26015,	20976,	24476,
%	44,4	55,6	46,2	53,8	3	8	7	6
					46,3	53,7	46,15	53,85
Області Карпатського регіону, тис.:								
Закарпатська	438,3	481,8	603,8	648,4	605,5	652,8	598,1	649,8
Івано- Франківська	490,1	604,5	670,6	752,9	665,2	744,5	649,2	728,2
Львівська	958,4	1153,0	1304,7	1443,0	1245,1	1381,4	1192,9	1329,6
Чернівецька	347,1	427,0	435,9	502,1	432,1	490,7	422,9	479,3
Весь регіон, тис. осіб	2233,9	2666,3	3015,0	3346,4	2947,9	3269,4	2863,1	3186,9
%	45,6	54,4	47,4	52,6	47,4	52,6	47,3	52,7

* Складено автором на основі статистичних джерел

Додаток 2.2

Таблиця 1

Динаміка абсолютної зміни екістико-поселенської структури населення
Карпатського регіону в 1959-2012 рр., тис. осіб*

	1959		1989		2001		2012	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Україна	19147,4	22721,6	34587,7	17119,0	32574,4	15882,7	31380,9	14252,7
Області Карпатського регіону								
Закарпатська	264,9	655,3	515,0	737,3	466,0	792,3	465,2	785,5
Івано-Франківська	249,4	845,2	597,2	862,3	593,0	816,8	597,7	782,4
Львівська	821,3	1290,0	1630,5	1117,2	1558,7	1067,8	1544,8	996,1
Чернівецька	203,0	571,1	359,0	543,0	373,5	549,3	383,1	522,2
Весь регіон	1538,6	3361,6	3101,7	3259,8	2991,2	3226,2	2990,8	3086,2

* Складено автором на основі статистичних джерел

Таблиця 2

Динаміка відносної зміни екістико-поселенської структури населення
Карпатського регіону в 1959-2012 рр., %*

	1959		1989		2001		2012	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Україна	45,7	54,3	66,9	33,1	67,2	32,8	68,8	31,2
Області Карпатського регіону								
Закарпатська	28,8	71,2	41,1	58,9	37,0	63,0	37,2	62,8
Івано-Франківська	22,8	77,2	40,9	59,1	42,1	57,9	43,3	56,7
Львівська	38,9	61,1	59,3	40,7	59,3	40,7	60,8	39,2
Чернівецька	26,2	73,8	39,8	60,2	40,5	59,5	42,3	57,7
Весь регіон	31,4	68,6	48,8	51,2	48,1	51,9	49,2	50,8

Складено автором на основі статистичних джерел

Додаток 2.3

Таблиця 1

Динаміка кількості розлучень на 100 шлюбів за період 2002-2010 рр.*

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Україна	58	48	62	55	50	43	52	46	41
Закарпатська	31	26	36	31	30	26	31	27	24
Львівська	41	34	41	39	36	30	34	33	30
Івано-Франківська	43	41	47	44	39	34	41	36	31
Чернівецька	48	45	50	49	44	41	47	41	36

* Складено автором на основі статистичних джерел

Додаток 2.4

Таблиця 1

Динаміка зміни механічного приросту в Карпатському регіоні та Україні за 2002-2010 рр.*

	2002	2004	2006	2008	2010
Україна	-33791	-7615	14245	14921	16133
Області Карпатського регіону					
Закарпатська	-2458	-2585	-2252	-1380	228
Львівська	-848	-1167	-989	-139	-876
Івано-Франківська	-3297	-2438	-1243	-731	635
Чернівецька	-220	-850	205	660	-845
Весь регіон	-6823	-7040	-4279	-1590	

* Складено автором на основі статистичних джерел

Таблиця 2

Динаміка зміни міжрегіональної міграції в Карпатському регіоні за 2002-2010 рр.*

	2002			2006			2010		
	при- було	вибуло	сальдо міг- рації	при- було	вибуло	сальдо міг- рації	при- було	вибуло	сальдо міг- рації
Україна	200914	200914	-	280757	280757	-	257685	257685	-
Області Карпатського регіону									
Закарпатська	1756	1914	-158	2592	4125	-1533	2498	3270	-772
Івано-Фран- ківська	3455	3719	-264	5455	6365	-910	5680	5593	87
Львівська	6835	7998	-1163	9458	10421	-963	8343	9161	-818
Чернівецька	2863	2518	345	4092	3721	371	3754	3482	272
Весь регіон	14909	16149	-1240	21597	24632	-3035	20275	21506	-1231

* Складено автором на основі статистичних джерел

Таблиця 3

Динаміка зміни міждержавної міграції в Карпатському регіоні за 2002-2010 рр.*

	2002			2006			2010		
	при- було	вибуло	сальдо міг- рації	при- було	вибуло	сальдо міг- рації	при- було	вибуло	сальдо міг- рації
Україна	42473	76264	-33791	44227	29982	14245	30810	14677	16133
Області Карпатського регіону									
Закарпатська	323	1594	-1271	268	987	-719	302	795	-493
Івано-Фран- ківська	389	747	-358	403	482	-79	413	500	-87
Львівська	620	1809	-1189	531	811	-280	522	723	-201
Чернівецька	628	1188	-560	538	704	-166	606	507	99
Весь регіон	1960	5338	-3378	1740	2984	-1244	1843	2525	-682

* Складено автором на основі статистичних джерел

Додаток 2.5

Таблиця 1

Динаміка основних демовідтворювальних показників областей Карпатського регіону та України (осіб, у розрахунку на 1000 наявного населення)*

Роки	1995	1998	2000	2001	2002	2004	2005	2006	2008	2009	2010	2011
<i>Україна</i>												
Народжень	9,6	8,4	7,8	7,7	8,1	9,0	9,0	9,8	11,0	11,1	10,8	11,0
Смертей	15,4	14,4	15,4	15,3	15,7	16,0	16,6	16,2	16,3	15,3	15,2	14,5
Природний приріст	-5,8	-6,0	-7,6	-7,6	-7,6	-7,0	-7,6	-6,4	-5,3	-4,2	-4,4	-3,5
<i>Закарпатська область</i>												
Народжень	13,5	12,0	11,5	10,9	11,3	12,4	12,6	13,3	14,7	14,6	14,7	14,8
Смертей	11,7	10,8	11,1	11,3	11,9	12,4	13,2	12,8	13,0	12,5	12,0	11,7
Природний приріст	1,8	1,2	0,4	-0,4	-0,6	0,0	-0,6	0,5	1,7	2,1	2,7	3,1
<i>Івано-Франківська область</i>												
Народжень	12,6	10,9	10,3	9,8	9,9	10,7	10,8	11,4	12,3	12,6	11,8	12,0
Смертей	11,8	11,4	12,1	12,5	12,7	12,9	13,5	13,3	13,3	12,7	12,7	12,1
Природний приріст	0,8	-0,5	-1,8	-2,7	-2,8	-2,2	-2,7	-1,9	-1,0	-0,1	-0,9	-0,1
<i>Львівська область</i>												
Народжень	11,4	10,1	9,1	8,9	9,2	10,1	10,1	10,6	11,3	11,8	11,2	11,4
Смертей	12,2	11,6	12,4	12,6	13,0	13,1	13,7	13,5	13,7	12,9	12,8	12,3
Природний приріст	-0,8	-1,5	-3,3	-3,7	-3,8	-3,0	-3,6	-2,9	-2,4	-1,1	-1,6	-0,9
<i>Чернівецька область</i>												
Народжень	12,4	11,2	10,1	9,7	9,8	10,6	10,9	11,2	12,2	12,2	12,2	12,5
Смертей	12,7	12,1	12,5	12,6	13,1	13,1	14,1	13,5	13,5	12,9	13,0	12,4
Природний приріст	-0,3	-0,9	-2,4	-2,9	-3,3	-2,5	-3,2	-2,3	-1,3	-0,7	-0,8	0,1

* Складено автором на основі статистичних джерел

Таблиця 2

Коефіцієнт смертності за основними причинами у 2011 р.
(на 100 тис. наявного населення)*

	Усього померлих	У тому числі від:					
		деяких інфекційних та паразитарних хвороб	новоутворень	хвороб системи кровообігу	хвороб органів дихання	хвороб органів травлення	зовнішніх причин
Україна	1454,0	30,7	194,6	963,4	39,1	47,6	98,1
Закарпатська	1167,9	29,3	149,0	668,2	28,2	51,5	69,8
Івано-Франківська	1207,1	13,2	158,3	840,7	23,4	36,4	64,3
Львівська	1225,5	20,3	157,6	785,7	39,4	40,7	62,6
Чернівецька	1237,0	16,4	176,3	873,1	31,3	31,3	70,0

* Складено автором на основі статистичних джерел

Додаток 3.1

Репродуктивні характеристики відтворення населення

Свідченням фізичного, розумового і соціального благополуччя населення, можливостей його відтворення великою мірою виступають репродуктивні характеристики, які описують різного роду резерви та особливості дітонародження. Вони характеризують: стан здоров'я репродуктивної системи народонаселення, потенційні можливості дітонародження, дітородні орієнтації, репродуктивну поведінку населення, а також діяльність системи забезпечення розвитку відповідних можливостей населення. У зв'язку із існуванням суттєвої диференціації населення за багатьма різними ознаками, також виділяється чимало специфічних рис у репродуктивних характеристиках, зокрема мешканці карпатського регіону традиційно вирізняються підвищеними показниками фертильності й дітонародження, суттєво кращими показниками стану здоров'я, орієнтаціями на створення великих сімей тощо.

Існує кілька теоретичних підходів, які беруть на себе зобов'язання вивчити закономірності демографічної поведінки населення, зокрема і репродуктивної, які в основному базуються на одному із двох тверджень:

- будь-яка соціальна система, або основні її підсистеми, містять здатність до саморегулювання та само врівноваження (системний підхід);
- будь-яка соціальна система, її основні підсистеми формуються під впливом численних взаємопов'язаних чинників (факторний підхід).

Відмінність системного та факторного підходів якраз і полягає у розумінні того, що таких чинників надто багато, отож окремого впливу будь-якого з них недостатньо, аби зрушити систему зі стану рівноваги. До того ж ці чинники не просто існують паралельно, а тісно пов'язані. Зміна одного з них одночасно змінює всі інші, а репродуктивні характеристики реагують на сукупний вплив усієї множини таких чинників.

З позиції системного підходу репродуктивні характеристики населення виступають результатом саморегулювання усіх елементів системи дітородних орієнтацій, можливостей та традицій. З позиції факторного – вони формуються під впливом різноманітних зовнішніх чинників. По суті, і один і інший підхід включає вивчення особливостей репродуктивних орієнтацій, можливостей та традицій населення, проте бачення як механізму самого впливу так і сукупного результату, ними трактується з по-різному.

Зосередимо увагу на репродуктивних орієнтаціях населення Карпатського регіону, які охоплюють поняття бажаної, запланованої та реалізованої кількості народжень. При цьому, відмінність між ними характеризує як сукупний вплив медико-соціальних, соціально-демографічних, соціально-економічних, соціально-психологічних, історичних та інших чинників так і здатність соціально-демографічної системи до самовідновлення. На рис. 1. зображено основні чинники формування репродуктивних орієнтацій населення.

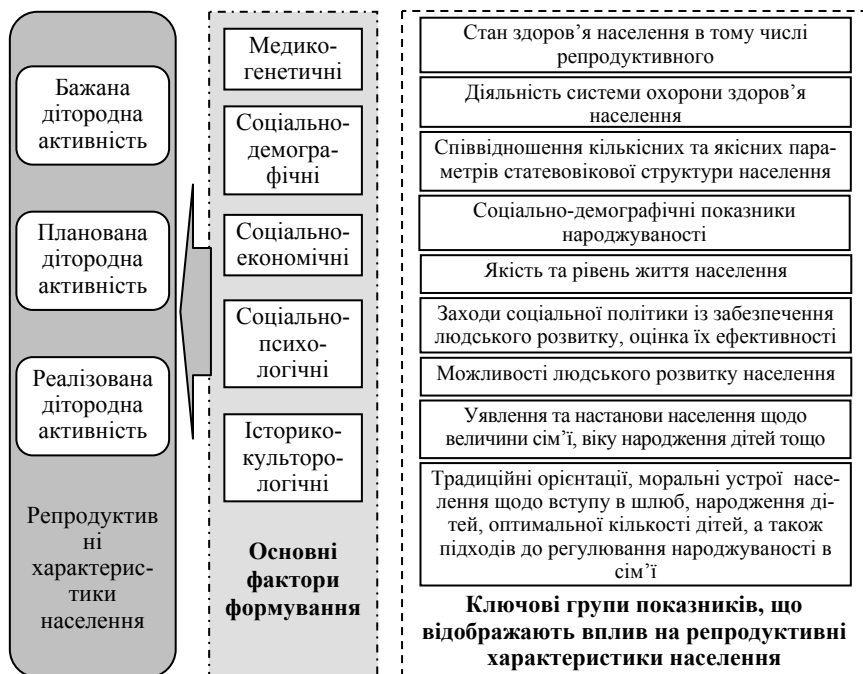

Рис. 1. Основні фактори формування репродуктивних характеристик населення та групи показників, які їх відображають (Складено автором)

Докладніше розглянемо ключові групи показників, що відображають вплив на репродуктивні характеристики, їх деталізацію та здійснимо аналіз конкретних їх значень для населення Карпатського регіону України. При цьому, в якості інформаційної бази виступатимуть як дані офіційної статистики так і результати проведеного експертного опитування в областях Карпатському регіоні України у жовтні-листопаді 2012 року.

Медико-генетичні фактори формування репродуктивних характеристик населення описують потенційні дітородні можливості жителів регіону. У великій мірі вони у свою чергу залежать, а тому і відображають дію інших чинників, в тому числі еколого-природних умов проживання. Основним показником цієї групи є стан репродуктивного здоров'я населення, що характеризує фізичну та психічну здатність відтворення покоління. Проте, оскільки він тісно пов'язаний із загальним станом здоров'я, їх недоцільно розділяти. У спеціальній літературі розглядається як загальне представлення так і статевий розподіл репродуктивного здоров'я, проте конкретизація даних медичної статистики проводиться лише у розрізі показників репродуктивного здоров'я жіночого населення до яких також входять і ті, що можуть бути віднесені до таких характеристик сімей.

Відповідно до пропонованих підходів оцінювання, узагальнюючи перелік показників репродуктивного здоров'я населення виділимо:

- *показники репродуктивного здоров'я жіночого населення*: частка жінок дітородного віку із захворюваннями репродуктивної системи, стан здоров'я вагітних, частка вагітностей із ускладненим перебігом, рівень ускладнених пологів та материнська смертність (як основний інтегральний показник репродуктивного здоров'я жіночого населення);
- *репродуктивного здоров'я чоловічого населення*: частка чоловіків дітородного віку із захворюваннями репродуктивної системи;
- *репродуктивного здоров'я сімей*: кількість безплідних шлюбів, коефіцієнт дитячої смертності у пренатальному періоді, стан здоров'я новонароджених, частка дітей народжених недоношеними та дітей із вадами, відношення мертво- та живонароджених;
- *репродуктивного здоров'я населення*: частка безплідних сімей, частка дітей, які народжуються внаслідок штучного запліднення, чисельність абортів.

Слід зауважити, що представлена класифікація є умовною, одні підгрупи яких виступають елементами інших, а відноситись одночасно до кількох груп. Так, наприклад чисельність абортів – є показовим показником який характеризує як репродуктивне здоров'я (аборти зумовлені необхідністю переривання вагітності із фізіологічних причин матері чи плоду, втрачений потенціал відтворення населення, викликані абортами у минулому захворювання репродуктивної системи), а також як соціально-економічних факторів (аборти зумовлені неможливістю забезпечити ненародженій дитині належні умови розвитку у майбутньому) чи соціально-психологічних (аборти через виключення

можливості збільшення кількості дітей у сім'ї, випадки переважання не дітородних орієнтацій) тощо.

За даними ВООЗ репродуктивні проблеми здоров'я великою мірою (близько 70% їх випадків) можуть бути попередженими чи вирішеними за рахунок детальної інформатизації та профілактики захворюваності, а тому вагомим у плані формування репродуктивних характеристик населення виступають показники діяльності системи охорони здоров'я. За свідченням фахівців міністерства охорони здоров'я існуюча в Україні система перинатальної допомоги базується на сучасних розробках і досвіді з цих питань, вона спрямована на профілактику небажаної вагітності, організацію антенатальної охорони плода, проведення лікувально-профілактичних заходів (із запобігання ускладнень вагітності і після полового періоду), профілактику, діагностику і лікування гінекологічних хворих тощо.

Показники, що відображають можливості стаціонарної перинатальної допомоги населенню також включаються у групу медико-генетичних факторів репродуктивних характеристик населення. Перш за все, це зумовлено потужним впливом системи допомоги на репродуктивні характеристики. Так, за відповідної профілактичної роботи в Карпатському регіоні за останні десять років було суттєво знижено коефіцієнти дитячої смертності у перинатальному періоді, зменшено частку небажаних вагітностей (в тому числі кількість немедичних (некримінальних) абортів), знижено показники народжуваності дітей з вадами розвитку та важкими захворюваннями (особливо суттєво покращені показники частки народжених дітей від ВІЛ інфікованих батьків), що в свою чергу суттєво відображається на результатах загального аналізу репродуктивних характеристик населення²³³.

Значення основних показників групи медико-генетичних факторів для України загалом та її Карпатського регіону наведені у табл. 1. Для зручності їх порівняння у різних регіонах розраховано і представлено відносні значення.

Соціально-демографічні фактори формування репродуктивних характеристик населення відображають потенціал дітонародження жителів регіону. Вони опираються на демографічний потенціал, зосереджуються на типових для регіону характеристиках дітонародження, шлюбності тощо. До їх групи входять показники статевовікової та шлюбно-сімейної структури населення, коефіцієнти народжуваності за кількістю дітей, віком батьків тощо.

---

²³³ Щорічна доповідь про результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2010 рік. – К., 2010. – 384 с.

Таблиця 1

Основні показники медико-генетичних факторів формування репродуктивних характеристик населення України та Карпатського регіону у 2011 р.*

	Україна	Карпатський регіон	в тому числі			
			Закарпатська	Івано- Франківська	Львівська	Чернівецька
Кількість жінок, смерть яких пов'язана з вагітністю та пологами у розрахунку на 1000 пологів	0,21	0,21	0,05	0,24	0,31	0,18
Кількість мертвонароджених у розрахунку на 1000 пологів	6,63	6,73	7,65	5,51	6,98	6,34
Кількість стаціонарних ліжок у закладах системи охорони здоров'я для:	2,9	2,6	2,1	3,3	2,7	2,3
вагітних та родів (крім патології) у розрахунку на 100 пологів						
патології вагітних у розрахунку на 100 пологів	1,8	1,7	0,9	1,7	2,0	2,0
гінекологічних потреб у розрахунку на 1000 жінок	0,9	0,8	0,5	0,9	0,9	0,8

* Складено автором за даними Міністерства охорони здоров'я України, зокрема медичної статистики.

Дані демографічної статистики вказують на значне вирізнення Карпатського регіону на фоні України за соціально-демографічними факторами. Перш за все, така різниця виявляється у самому репродуктивному потенціалі регіону, що в свою чергу також віддзеркалює дію низки інших чинників, зокрема еколого-природних, географічних, історично-культурних тощо. Так, чисельність наявного населення у Карпатському регіоні зменшувалась протягом 1995-2011 рр. (на 6%) значно повільнішими темпами ніж в країні загалом (на 12%). За типом поселення у гірських місцевостях проживає переважно сільське населення. Відтак його доля у структурі жителів регіону суттєво вища ніж у рівнинних поселеннях. Частка осіб у репродуктивному віці (15-49 р.) вища ніж по Україні в цілому майже на 2%. Вирізняється співвідношення чисельності чоловіків та жінок репродуктивного віку (рис. 2).

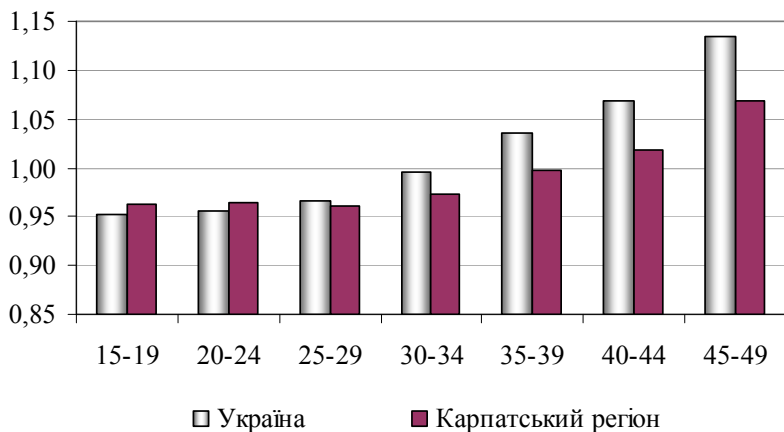

Рис. 2. Кількість осіб жіночої статі у розрахунку на одного чоловіка в Україні та Карпатському регіоні у 2011 р. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Також надалі класично гірські поселення виділяються вищими коефіцієнтами народжуваності. Загальний коефіцієнт народжуваності у Карпатському регіоні впродовж останніх 16 років перевищував відповідний показник по Україні в середньому у 1,2 разу. Його середньорічне значення складало 11,6 народжень на 1000 осіб населення (в Україні – 9,7). При цьому, найвищі середньорічні значення спостерігались у Закарпатській (13,4), Івано-Франківській (11,6) областях, найнижчі на Львівщині (10,7). Кількість народжених на 100 осіб репродуктивного віку у 2011 р. наведена на рис. 3.

Соціально-економічні фактори формування репродуктивних характеристик населення описують групу чинників, які відображають соціально-економічні умови та можливості як народження та виховання дітей так і можливості людського розвитку, зокрема збереження здоров'я. Суттєвими показниками в цій групі чинників є рівень та якість життя населення, рівень прожиткового мінімуму, частка малозабезпечених у багатодітних сім'ях тощо. У контексті вирізнення їх значень для Карпатського регіону вагомими є показники можливостей людського розвитку та умов проживання населення. Проте, відповідна кореляція їх значень із показниками репродуктивності відображається найкраще через показники збереження здоров'я (медико-генетичні фактори).

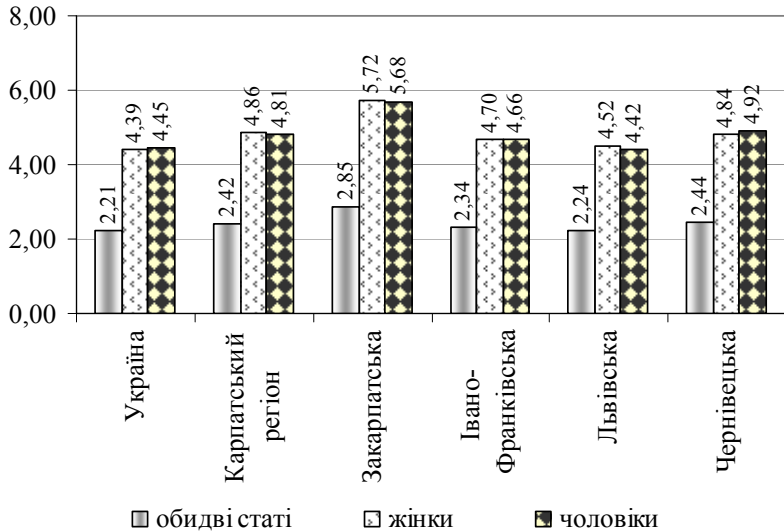

Рис. 3. Коефіцієнти народжуваності у розрахунку на 100 осіб репродуктивного віку в Україні та Карпатському регіоні у 2011 р. (Складено автором на основі статистичних джерел)

Соціально-психологічні фактори формування репродуктивних характеристик населення переважно включають індивідуальні ціннісно-репродуктивні орієнтації, що підтримуються переважно більшістю жителів певного регіону. Вони тісно пов'язані також із історико-культурологічними факторами, оскільки великою мірою формуються саме під їх впливом. Останні відображаються такими показниками як: повікові коефіцієнти народжуваності, структура народжуваності за черговістю народжень, середня тривалість шлюбу, частка позашлюбних дітонароджень тощо.

Для прикладу, протягом 2000-2007 рр. в Україні, в середньому за рік на 100 новонароджених дітей, що за порядком народження були першими припадало лише 3 новонароджених дітей четвертих за їх порядком. В аналогічний період у середньому протягом року в Ірландії народжувалось 17 четвертих на 100 перших за чергою народження дітей, в Ісландії – 14; Фінляндії – 13.

Серед населення Карпатського регіону переважають орієнтації на сімей із більшою ніж однією дитиною. У структурі живонароджених відзначається відмінність у перевищенні частки народжень у

багатодітних сім'ях, що окрім типових настроїв також пояснюється традиційною для сільських поселень вищою народжуваністю (рис. 4)

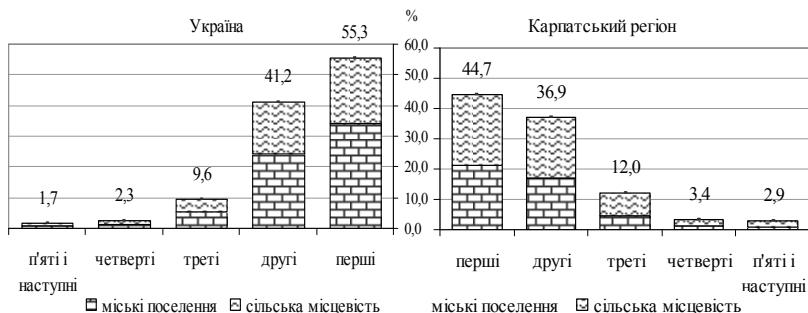

Рис. 4. Структура живо народжених за порядком народження в Україні та Карпатському регіоні у 2011 р. (Складено автором на основі статистичних джерел)

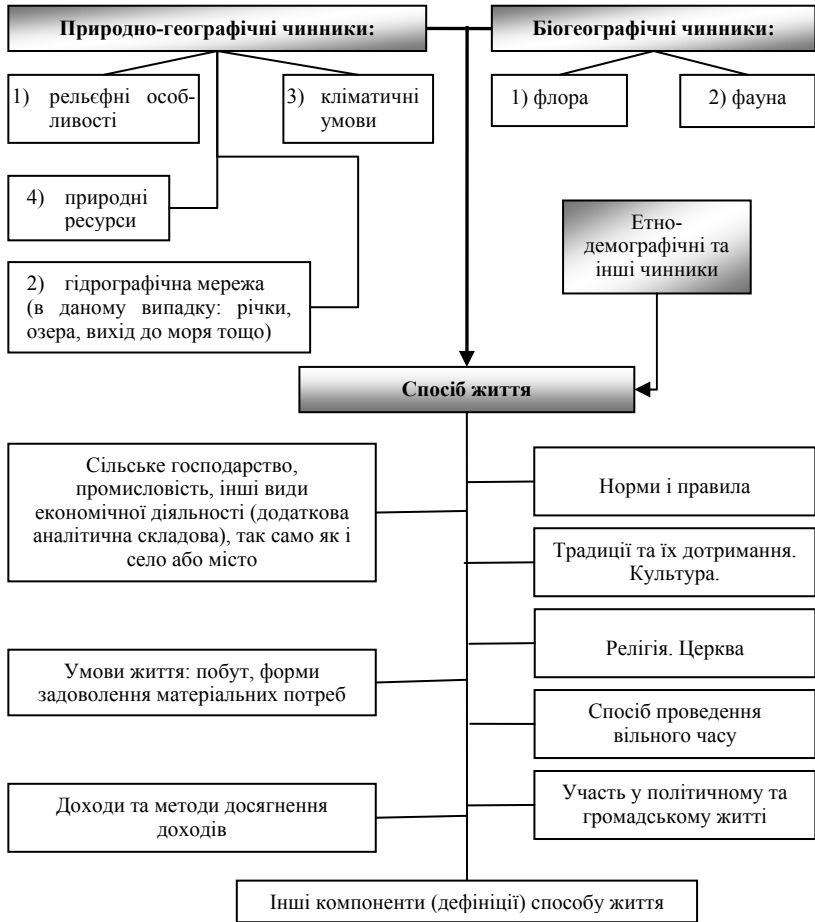
Однією із типових чинників репродуктивних характеристик Карпатського регіону є порівняно швидше вікове вступлення у шлюб, що відповідно впливає на вік народження першої та наступних дітей у сім'ї. Традиційно суттєво переважає частка народжень у сім'ях, що перебувають у зареєстрованих шлюбах, хоча відповідно традиціям населенню ромського походження у Закарпатській області частка народжених у незареєстрованих шлюбах лише незначно нижча ніж в Україні в цілому. Але разом з тим, типовим чинником для даного регіону є переважання народження більшої кількості дітей у сім'ї.

На відміну від статистично зведених показників, результати опитування засвідчують, що основними детермінантами визначення орієнтацій населення щодо бажаної та реальної кількості дітей у своїх сім'ях (як існуючих так і майбутніх) у порядку спадання сили впливу виступають чинники матеріального забезпечення сім'ї, соціально-економічної ситуації в Україні, здоров'я та віку. Із числа тих, що ще не створив своєї сім'ї 65,5% у майбутньому планує мати двоє дітей; 14,6% – одну, 10,9% – троє; 1,8% – четверо і більше. Менше однієї десятої їх частини (7,3%) взагалі не планують мати дітей. Схожий розподіл і тих які уже мають свої сім'ї. Але, реальне виховання, з яким зустрічалися опитувані суттєво впливало на зміну дітородних орієнтацій у сторону зменшення їх кількості у сім'ї. Так, серед респондентів із однією дитиною, другу дитину планує мати лише 34,9%, двоє – 14,3%. Із двома – взагалі лише 5% ще планує їх народження у майбутньому.

Додаток 3.2

Логіко-структурний підхід до дослідження способу життя регіонального соціуму

Додаток 3.3

Таблиця 1

Економічні індикатори якості життя населення Карпатського регіону
(на прикладі міських поселень Львівської області, 2010 р.)*

	Середньомісячна номінальна зарплата найманих працівників в економіці, грн.	Середній розмір призначеної пенсії, грн.	Рівень зареєстрованого безробіття, %	Кількість найманих працівників, тис. осіб	Приріст (зменшення) чисельності найманих працівників, % (2003-2010)**	Співвідношення найманих працівників до ЕАН, %**	Площа земельних ділянок господарств населення, га на 1 мешканця села	Забезпеченість населення житлом (кв. м. загальної площі на 1 мешканця)	Частка загальної площі житла, обладнаного водопроводом, % (2009)
Львівська область	1941	1028	1,7	646,4	-12,3	42,1	0,3	21,2	56,5
Борислав (міськрада)	2216	1038	3,6	8,3	-31,4	37,3	–	23,7	68,4
Дрогобич (міськрада)	1649	1037	2,1	23,6	-25,6	38,7	–	20,6	83,6
м. Моршин	2084	1022	2,3	4,5	-2,2	162,6	–	24,9	80,9
м. Стрий	1988	1025	1,7	16,6	-14,4	43,4	–	18,2	91,0
м. Трускавець	1371	1028	2,1	14,2	-8,4	107,5	–	21,1	96,9
Дрогобицький район	1502	946	2,7	7,8	-18,8	17,7	0,23	25,0	28,5
Сколівський район	2078	1083	1,9	6,9	-5,5	25,5	0,44	20,9	14,2
Старосамбірський район	1703	996	2,2	9,0	-21,7	19,6	0,31	21,7	18,0
Стрийський район	2382	949	1,5	15,6	15,6	42,1	0,22	23,3	35,8
Турківський район	1754	1075	2,6	5,5	-11,3	19,7	0,43	22,3	8,0

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 2

Демосоціальні індикатори якості життя населення Карпатського регіону (на прикладі міських поселень Львівської області, 2010 р.)*

	Загальна захворюваність дорослих осіб (випадків на 1000 дорослого населення)	Рівень смертності населення у працездатному віці, ‰ (2009)**	Кількість зареєстрованих розлучень, на 1000 осіб	Зареєстровано злочинів, на 100 тис. осіб
Львівська область	704,3	4,2	2,0	673
Борислав (міськрада)	609,8	5,9	3,1	765
Дрогобич (міськрада)	522,9	3,1	2,4	...
м. Моршин	811,7	2,5	1,8	...
м. Стрий	637,3	5,0	2,6	...
м. Трускавець	490,8	3,7	2,7	1142
Дрогобицький район	882,6	4,8	1,7	561
Сколівський район	811,4	5,0	1,2	536
Старосамбірський район	716,1	4,7	1,3	355
Стрийський район	608,9	4,6	1,5	565
Турківський район	739,0	5,3	1,1	349

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 3

Динаміка індексу якості життя населення Карпатського регіону (на прикладі міських поселень Львівської області, 2003-2010 рр.)*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Львівська область	1	1	1	1	1	1	1	1
Борислав (міська рада)	0,93	0,93	0,90	0,85	0,95	0,91	0,92	0,92
Дрогобич (міська рада)	1,10	1,18	1,19	1,10	1,17	1,13	1,21	1,13
м. Моршин	1,12	1,15	1,23	1,15	1,21	1,07	1,07	1,13
м. Стрий	1,03	1,09	1,06	0,97	1,03	1,00	1,00	1,04
м. Трускавець	1,14	1,16	1,14	1,04	1,11	1,07	1,02	1,03
Дрогобицький район	0,97	0,92	0,90	0,83	0,90	0,87	0,98	0,90
Сколівський район	0,92	0,93	0,94	0,84	0,88	0,87	0,88	1,02
Старосамбірський район	1,02	1,01	1,03	0,97	1,01	1,01	0,96	1,02
Стрийський район	1,01	1,10	1,11	0,98	1,01	0,98	1,02	1,08
Турківський район	1,11	1,14	1,15	1,12	1,12	0,98	1,06	1,03

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Додаток 3.4

Таблиця

Зведена статистична інформація для характеристики способу життя населення
Карпатського регіону*

Показник	Закарпатська область	Чернівецька область	Івано-Франківська область	Львівська область	Карпатський регіон	Україна
Територія та населення						
Площа території, кв. км	12 777	8 097	13 928	21 833	56 635	603 628
У % до території України	2,12	1,34	2,31	3,62	9,38	100,00
У % до території Карпатського регіону	22,56	14,30	24,59	38,55	100	-
Чис. постійного населення (2012), тис. осіб	1 247,9	902,2	1 377,4	2 540,9	6 068,4	45 453,3
У % до населення України	2,75	1,98	3,03	5,59	13,35	100,00
У % до території Карпатського регіону	20,56	14,87	22,70	41,87	100,00	-
Щільність населення, осіб/кв. км	98	111	99	116	107	75
Економічний показник						
Наявні доходи (2010), грн./одну особу	12699,6	13503,3	15009,4	16513,8	14943,3* *	18485,6
Соціально-демографічні показники						
Сільське нас. (наявне), %	62,8	57,7	56,7	39,2	50,8	31,2
Міське нас. (наявне), %	37,2	42,3	43,3	60,8	49,2	68,8
К-сть народжень, осіб (2011)	18 460	11 281	16 497	28 904	75 142	502,6 тис.
Народжуваність (на 1000 осіб постійного населення)	14,8	12,5	12,0	11,4	12,4	11
Відсоток розлучень до шлюбів (враховуючи всі форми розлучень)	33,2	49,2	41,4	40,3	40,6	51,3
Середній розмір домогосподарств, осіб (2010)	3,43	2,90	3,00	3,03	3,08**	2,59
Частка домогосподарств без дітей (%)	46,2	48,8	52,9	54,8	51,8**	62,2

Додатки

Показник	Закарпатська область	Чернівецька область	Івано-Франківська область	Львівська область	Карпатський регіон	Україна
Розподіл домогосподарств із дітьми (у %) за кількістю дітей у їх складі						
Одна дитина	54,5	75,2	65,4	62,5	63,6**	72,1
Дві дитини	38,7	23,7	28,3	33,8	31,9**	23,5
Три дитини і більше	6,8	1,1	6,3	3,7	4,5**	3
Аборти (2011)						
Культурно-релігійна інформація						
Відсоток віруючих громадян **	-	-	-	-	94%	62%
Заклади культури й мистецтв (2011)						
Професійні театри	4	3	4	9	20	133
Музеї	14	5	22	25	66	570
Бібліотеки (у т.ч. у сільській місцевості)	503 (426)	404 (345)	771 (648)	1362 (1146)	3040 (2565)	19326 (14711)

* Складено автором на основі статистичних джерел.

** Розраховано методом середньої зваженої.

Додаток 3.5

Таблиця 1

Капітальні інвестиції у Львівську область – міста та райони гірської зони
(млн. грн.)*

	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Львівська обл.	2130,6	5441,9	6835,3	9872,4	12696,3	8382,2	9646,0
<i>міста</i>							
Львів	1098,2	3011,1	3691,8	5216,4	5661,7	4071,1	4738,0
Борислав	34,0	43,7	47,3	87,9	67,3	49,7	189,5
Дрогобич	72,8	128,4	163,1	210,8	342,6	138,3	151,3
Моршин		24,3	83,1	45,3	139,9	45,4	77,9
Стрий	24,9	76,0	123,1	119,9	163,5	92,6	132,8
Трускавець	47,7	232,7	234,8	354,3	486,4	357,5	259,5
<i>райони:</i>							
Дрогобицький	36,8	126,7	174,5	258,1	128,5	99,3	205,5
Сколівський	11,8	47,7	113,5	216,2	328,1	278,5	137,9
Старосамбірський	8,3	28,9	44,7	50,2	120,4	41,6	95,9
Стрийський	202,3	173,0	218,4	312,8	469,1	311,5	435,1
Турківський	6,9	18,8	17,4	74,8	218,7	177,3	37,7

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 2

Інвестиції в основний капітал (млн. грн.)*

	2002	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Львівська обл.	1060,6	4681,7	5875,5	8287,3	10799,3	6707,6	8060,8
<i>міста</i>							
Львів	571,4	2577,9	3229,4	4358,8	4939,2	3266,4	4044,9
Борислав	15,2	35,2	37,9	73,9	57,4	33,6	157,8
Дрогобич	25,7	108,0	145,9	187,4	312,8	120,1	109,8
Моршин	...	19,6	74,3	35,6	103,9	25,2	70,6
Стрий	9,1	63,2	92,3	90,5	140,3	62,1	81,7
Трускавець	17,9	206,2	198,9	318,6	407,1	262,7	90,1
<i>райони:</i>							
Дрогобицький	18,2	116,8	162,5	250,5	105,0	78,1	189,6
Сколівський	18,4	40,3	69,3	101,4	126,2	159,4	129,3
Старосамбірський	4,7	21,6	39,1	42,7	83,5	31,1	56,0
Стрийський	50,5	158,3	196,9	269,9	355,2	275,3	387,0
Турківський	6,0	14,8	14,3	70,2	207,2	167,2	32,1

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 3

Індекси інвестицій в основний капітал*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	відсотків до					
	попереднього року			2000	2005	
<i>міста</i>						
Львівська обл.	107,6	110,7	123,2	101,0	55,3	119,0
Львів	114,1	110,2	120,6	88,0	59,1	123,5
Борислав	106,1	96,7	171,7	58,0	52,1	422,8
Дрогобич	64,0	115,9	118,6	116,8	35,0	93,3
Моршин	107,0	331,4	40,3	255,6	21,4	308,9
Стрий	91,8	134,6	86,3	125,8	39,8	127,0
Трускавець	93,4	83,3	132,1	100,1	58,7	35,3
<i>райони:</i>						
Дрогобицький	110,7	123,3	164,2	29,0	66,0	232,8
Сколівський	108,0	144,8	110,1	99,3	111,5	73,5
Старосамбірський	131,0	151,9	94,0	148,5	33,3	172,5
Стрийський	70,2	109,9	124,2	110,0	68,9	145,0
Турківський	117,9	80,5	392,4	256,0	69,3	19,9

Таблиця 4

Інвестиції в основний капітал на одну особу у 2010 р., грн.*

<i>Міста</i>		<i>Райони</i>	
Львів	5371,6	Дрогобицький	2546,2
Борислав	4201,2	Сколівський	2733,0
Дрогобич	1134,7	Старосамбірський	715,5
Моршин	15323,9	Стрийський	6224,2
Стрий	1362,2	Турківський	634,2
Трускавець	4243,6		

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 5

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування у 2010 році, тис. грн.*

	Інвестиції в основний капітал	у тому числі за видами економічної діяльності					
		Кошти державного бюджету	Кошти місцевих бюджетів	Власних коштів підприємств	Кредитів банків та інших позик	Кошти іноземних інвесторів	Інших джерел
Львівська область	8060765	1321263	153446	3973111	756348	154384	1702213
<i>міста</i>							
Львів	4044900	1216936	85626	1958277	232580	45484	505997
Борислав	157780	-	348	25966	542	-	130924
Дрогобич	109838	791	772	62083	2158	256	43778
Моршин	70582	-	413	22571	45418	-	2180
Стрий	81657	609	1953	57434	4681	-	16980
Трускавець	90101	1916	2308	57446	10240	2044	16147
<i>райони:</i>							
Дрогобицький	189571	868	2770	69411	64514	-	52008
Сколівський	129255	4213	3349	58815	13056	1866	47956
Старосамбірський	56037	8442	4142	13910	8259	825	20459
Стрийський	386971	2013	3813	296710	925	36170	47340
Турківський	32051	15970	2433	5643	703	349	6953

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 6

Інвестиції в основний капітал у житлове будівництво, тис. грн.*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	тис. грн						
Львівська область	147755	498422	909149	1292512	1799288	808843	1547556
<i>міста</i>							
Львів	47894	237538	451453	621128	734577	372265	504098
Борислав	2100	4154	8536	15353	23666	19423	40623
Дрогобич	7561	46952	61574	66377	113163	35143	42871
Моршин		627	298	3708	9210	1183	1681
Стрий	1585	5978	34942	6578	46048	8822	17811
Трускавець	3190	14246	27791	61694	16786	11315	10273
<i>райони:</i>							
Дрогобицький	4391	20521	19485	18274	51927	35281	42078
Сколівський	2503	3719	10409	15400	26047	19456	45199
Старосамбірський	1094	2957	8050	13711	13647	1171	15279
Стрийський	6707	13735	10393	28849	25589	17792	44839
Турківський	1241	2373	1475	5476	-	155	656

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 7

Прямі іноземні інвестиції*

	На 1 січня 2011	у тому числі надходження за роками					
		2005	2006	2007	2008	2009	2010
		тис. дол. США					
Львівська область	1273842,5	47911,4	91361,6	344833,7	319134,9	234898,5	120486,3
<i>міста</i>							
Львів	837097,5	22303,0	62866,0	284914,9	202440,6	179686,4	96484,1
Борислав	4838,5	60,2	34,6	332,8	24,8	-	275,0
Дрогобич	11854,1	609,7	459,7	777,3	1250,9	2640,6	399,0
Моршин	1 14,9	21,6	1026,9	1089,1	-	-	-
Стрий	16203,1	432,7	2631,4	4468,2	2017,8	14,3	2340,0
Трускавець	21032,4	583,7	1725,7	1241,7	7643,1	38,3	1128,3
<i>райони:</i>							
Дрогобицький	2923,4	-	-	-	395,1	-	70,8
Сколівський	3292,0	431,2	890,5	43,4	191,8	53,1	11,1
Старосамбірський	26,1	24,5	-	-	-	3,9	7,9
Стрийський	76949,1	2052,4	1243,5	10142,4	12582,4	11803,1	1966,9
Турківський	58,4	-	-	-	-	-	-

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 8

Індекси інвестицій в основний капітал у житлове будівництво*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	відсотків до					
	попереднього року					2000
Львівська обл.	88,0	149,3	115,4	104,4	40,3	174,4
<i>міста</i>						219,4
Львів	84,5	155,6	111,7	88,7	45,4	128,4
Борислав	60,2	168,2	146,0	115,6	73,5	229,5
Дрогобич	115,0	107,3	87,5	127,8	27,8	184,5
Моршин	92,1	38,9	1010,0	186,3	11,5	392,0
Стрий	80,5	478,4	15,3	525,0	17,2	115,8
Трускавець	145,4	159,7	180,2	20,4	60,4	123,5
<i>райони:</i>						38,6
Дрогобицький	186,0	77,7	76,1	213,1	60,9	127,1
Сколівський	86,7	229,1	120,1	126,8	66,9	...
Старосамбірський	41,0	222,8	138,2	74,6	7,7	107,0
Стрийський	74,2	61,9	225,3	66,5	62,3	194,4
Турківський	48,2	50,9	301,3	-	-	249,4

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 9

Прямі іноземні інвестиції на одну особу на початок 2011 року*

<i>Міста</i>		<i>Райони:</i>	
Львів	1111,7	Дрогобицький	39,3
Борислав	128,8	Сколівський	69,6
Дрогобич	122,5	Старосамбірський	0,3
Моршин	244,2	Стрийський	1237
Стрий	270,3	Турківський	1,2
Трускавець	990,6		

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Таблиця 10

Частка міст і районів в області у 2010 році*

	Інвестиції в основний капітал	Прямі інвестиції
Львівська обл.	100,0	100,0
<i>міста</i>		
Львів	50,5	65,7
Борислав	2,0	0,4
Дрогобич	1,4	0,9
Моршин	0,9	0,1
Стрий	1,0	1,3
Трускавець	1,1	1,7
<i>райони:</i>		
Дрогобицький	2,4	0,2
Сколівський	1,6	0,3
Старосамбірський	0,7	0,0
Стрийський	4,8	6,0
Турківський	0,4	0,0

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Додаток 4.1
Таблиця 1

Основні демографічні, медико-санітарні показники та показники ресурсного забезпечення галузі у Львівській області у 1995-2010 рр.*

Показники	Роки									
Демографічні показники	Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 населення)									
	11,4	8,9	10,1	10,6	10,7	11,3	11,8	11,2		
	Очікувана тривалість життя при народженні, років									
	70,1	70,4	70,6	70,7	70,6	70,6	71,6	71,8		
	Коефіцієнт дитячої смертності (дітей у віці до 1 року на 1000 народжених живими)									
	14,8	12,2	8,3	7,8	10,5	8,8	7,9	9,2		
	Коефіцієнт материнської смертності (на 1000 дітей народжених живими)									
	0,13	0,17	0,15	0,07	0,14	0,21	0,13	0,14		
	Коефіцієнт смертності у працездатному віці (жінок і чоловіків у віці 16-54 і 16-59 років відповідно) на 100 000 населення працездатного віку									
	472,1	448,1	514,7	507,8	522,8	526,9	420,5	433,1		
Медико-санітарні показники	Коефіцієнт смертності від хвороб системи кровообігу (на 100 000 населення)									
	697,0	759,8	887,6	872,8	866,0	888,6	839,5	838,5		
	Загальна захворюваність населення, випадків на 100 000 населення									
	64522	81108	81603	81542	83319	83251	86393	84249		
	Поширення ВІЛ/СНІДу, осіб на 100 000 населення									
...	3,1	8,2	9,5	10,0	12,4	18,2	18,9			
Медико-санітарні показники	Захворюваність на злоякісні новоутворення, випадків на 100 000 населення									
	239,0	262,4	296,0	299,6	308,0	308,6	309,8	313,5		
	Захворюваність на активний туберкульоз, випадків на 100 000 населення									
	47,4	65,0	78,9	74,3	76,2	71,9	73,6	66,4		
	Кількість осіб, вперше визнаних інвалідами, осіб на 10 000 дорослого населення									
74,3	61,4	54,1	54,4	55,8	51,6	51,4	53,1			
Показники ресурсного забезпечення галузі	Рівень травматизму, осіб на 1000 працівників									
	1,6	2,5	1,3	1,0	1,0	0,9	0,7	0,8		
	Чисельність лікарів на 10 000 населення, осіб									
	51,8	51,9	56,6	57,9	58,2	56,1	58,4	59,5		
	Чисельність середнього медичного персоналу на 10 000 населення, осіб									
111,2	113,8	117,6	117,0	119,0	109,5	111,6	112,8			
Показники ресурсного забезпечення галузі	Потужність (планова ємність) лікарських амбулаторно-поліклінічних організацій на 10 000 населення, відвідувань за зміну									
	173,0	176,1	187,6	189,3	191,8	192,8	194,4	193,5		
	Кількість лікарняних ліжок на 10 000 населення, одиниць									
	107,7	96,3	97,0	97,3	96,0	99,1	98,1	97,9		
	Частка бюджету області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, % до загальної суми витратів									
21,3	18,6	21,9	20,3	19,0	18,1	19,7	20,9			
Показники ресурсного забезпечення галузі	Частка ВРП області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, %									
	4,1	3,5	3,3	3,3	3,5	3,7	4,1	4,3		

Складено автором на основі джерел: офіційні статистичні дані Головного управління статистики у Львівській області та Львівського обласного медичного інформаційно-аналітичного центру за 1995-2010 рр.

Таблиця 2

Основні демографічні, медико-санітарні показники та показники ресурсного забезпечення галузі у
Закарпатській області у 1995-2010 рр.*

Показники	Роки	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Демографічні показники	Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 населення)	13,5	11,5	12,6	13,3	13,5	14,7	14,6	14,7
	Очікувана тривалість життя при народженні, років	68,1	68,8	68,5	68,4	68,4	68,5	69,2	70,2
	Коефіцієнт дитячої смертності (дітей у віці до 1 року на 1000 народжених живими)	12,5	9,4	11,5	9,6	12,1	11,4	13,1	10,9
	Коефіцієнт материнської смертності (на 1000 дітей народжених живими)	0,18	0,14	0,13	0,12	0,18	0,22	0,27	0,28
	Коефіцієнт смертності у працездатному віці (жінок і чоловіків у віці 16-54 і 16-59 років відповідно) на 100 000 населення працездатного віку	583,7	585,3	667,4	610,0	666,0	645,9	560,7	498,3
Медико-санітарні показники	Коефіцієнт смертності на 100 000 населення працездатного віку	692,1	698,7	711,3	700,2	711,6	681,5	672,5	671,6
	Коефіцієнт смертності від хвороб системи кровообігу (на 100 000 населення)	59036	67334	67579	65153	66953	67545	67807	65752
	Загальна захворюваність населення, випадків на 100 000 населення	...	1,3	2,9	1,8	3,5	3,4	4,0	5,0
	Поширення ВІЛ/СНІДу, осіб на 100 000 населення	220,0	212,9	237,5	229,1	224,2	228,0	235,6	240,4
	Захворюваність на злоякісні новоутворення, випадків на 100 000 населення	32,8	48,3	59,2	59,9	59,8	60,2	60,3	59,8
Показники ресурсного забезпечення галузі	Захворюваність на активний туберкульоз, випадків на 100 000 населення	37	35	57	55	58	46	44	45
	Кількість осіб, вперше визнаних інвалідами, осіб на 10 000 дорослого населення	0,6	0,7	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3
	Рівень травматизму, осіб на 1000 працівників	40,6	40,6	42,1	42,5	40,8	41,2	41,3	42,0
	Чисельність лікарів на 10 000 населення, осіб	105,3	103,1	104,1	100,3	95,4	92,3	92,1	92,2
	Чисельність середнього медичного персоналу на 10 000 населення, осіб	187,1	189,9	199,7	207,4	211,5	211,6	214,8	221,8
Показники ресурсного забезпечення галузі	Потужність (планова ємність) лікарських амбулаторно-поліклінічних організацій на 10 000 населення, відвідувань за зміну	109,3	84,4	82,0	81,9	81,7	82,0	81,7	80,7
	Кількість лікарняних ліжок на 10 000 населення, одиниць	22,0	19,6	20,9	20,1	19,8	19,4	21,5	21,4
	Частка бюджету області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, % до загальної суми видатків	4,9	3,7	3,9	4,4	4,5	4,8	5,4	5,6
Частка ВРП області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, %									

Складено автором на основі джерел: статистичні дані щорічників, довідників та бюлетенів Головного управління статистики у Закарпатській області за 1995-2010 рр.

Таблиця 3

Основні демографічні, медико-санітарні показники та показники ресурсного забезпечення галузі в Івано-Франківській області у 1995-2010 рр.*

Показники		Роки									
Демографічні показники	Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 населення)	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010		
		12,6	10,3	10,8	11,4	11,7	12,3	12,6	11,8		
Медико-санітарні показники	Очікувана тривалість життя при народженні, років	69,7	70,4	70,5	70,5	70,6	70,8	71,7	72,5		
	Коефіцієнт дитячої смертності (дітей у віці до 1 року на 1000 народжених живими)	19,3	13,7	12,9	10,6	13,5	10,7	9,1	10,3		
	Коефіцієнт материнської смертності (на 1000 дітей народжених живими)	0,14	0,10	0,07	0,06	0,18	0,17	0,23	0,18		
	Коефіцієнт смертності у працездатному віці (жінок і чоловіків у віці 16-54 і 16-59 років відповідно) на 100 000 населення працездатного віку	501,4	502,5	557,4	537,1	549,8	531,6	455,4	419,4		
	Коефіцієнт смертності від хвороб системи кровообігу (на 100 000 населення)	769,2	791,7	828,5	834,6	828,1	832,9	819,9	874,8		
Показники ресурсного забезпечення галузі	Загальна захворюваність населення, випадків на 100 000 населення	65010	77573	85305	85542	84468	84413	91518	88257		
	Поширення ВІЛ/СНІДу, осіб на 100 000 населення	...	1,0	5,3	5,1	7,0	12,0	8,5	12,3		
	Захворюваність на злоякісні новоутворення, випадків на 100 000 населення	236,0	256,9	280,1	266,7	270,9	259,8	258,0	266,6		
	Захворюваність на активний туберкульоз, випадків на 100 000 населення	40,6	57,9	79,3	70,4	71,0	69,5	68,3	66,1		
	Кількість осіб, вперше визнаних інвалідами, осіб на 10 000 дорослого населення	43	51	51	51	47	44	42	42		
Показники ресурсного забезпечення галузі	Рівень травматизму, осіб на 1000 працівників	0,9	0,6	1,0	1,0	0,8	0,8	0,4	0,4		
	Чисельність лікарів на 10 000 населення, осіб	44,1	45,6	48,7	49,9	50,7	56,6	60,6	59,5		
	Чисельність середнього медичного персоналу на 10 000 населення, осіб	110,5	107,6	102,7	104,3	105,6	106,7	108,8	109,9		
	Потужність (планова ємність) лікарських амбулаторно-поліклінічних організацій на 10 000 населення, відвідувань за зміну	139,2	141,8	149,0	153,0	167,7	166,3	168,2	168,5		
	Кількість лікарняних ліжок на 10 000 населення, одиниць	115,3	88,6	91,3	91,3	91,5	91,9	91,3	90,6		
Показники ресурсного забезпечення галузі	Частка бюджету області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, % до загальної суми видатків	24,8	23,5	21,0	19,7	19,1	19,9	21,8	22,7		
	Частка ВВП області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, %	3,5	2,8	3,2	3,4	3,8	4,3	4,7	5,1		

Складено автором на основі джерел: статистичні дані шпіталізації, довідників та бюлетенів Головного управління статистики в Івано-Франківській області за 1995-2010 рр.

Таблиця 4

Основні демографічні, медико-санітарні показники та показники ресурсного забезпечення галузі у Чернівецькій області у 1995-2010 рр.*

Показники		Роки									
		1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010		
Демографічні показники	Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 населення)	12,4	10,1	10,9	11,2	11,1	12,2	12,2	12,2		
	Очікувана тривалість життя при народженні, років	69,9	70,6	70,5	70,5	70,8	71,0	71,8	72,5		
	Коефіцієнт дитячої смертності (дітей у віці до 1 року на 1000 народжених живих)	16,1	10,7	12,6	13,2	11,6	10,1	8,2	8,2		
	Коефіцієнт материнської смертності (на 1000 дітей народжених живих)	0,17	0,06	0,61	0,00	0,10	0,36	0,27	0,09		
	Коефіцієнт смертності у працездатному віці (жінок і чоловіків у віці 16-54 і 16-59 років відповідно) на 100 000 населення працездатного віку	535,4	477,6	553,2	497,6	526,7	508,8	440,1	403,3		
Медико-санітарні показники	Коефіцієнт смертності від хвороб системи кровообігу (на 100 000 населення)	848,3	882,0	954,8	917,8	934,1	939,3	915,4	939,4		
	Загальна захворюваність населення, випадків на 100 000 населення	62543	72325	70011	69053	72962	70219	74525	71476		
	Поширення ВІЛ/СНІДу, осіб на 100 000 населення	...	2,7	6,8	5,1	7,4	10,0	10,9	11,3		
	Захворюваність на злоякісні новоутворення, випадків на 100 000 населення	239,2	257,6	286,0	271,5	268,2	265,1	266,0	266,2		
	Захворюваність на активний туберкульоз, випадків на 100 000 населення	37,5	45,8	56,5	56,0	50,3	48,5	49,5	49,2		
Показники ресурсного забезпечення галузі	Кількість осіб, вперше визнаних інвалідами, осіб на 10 000 дорослого населення	42	45	57	52	49	46	45	45		
	Рівень травматизму, осіб на 1000 працівників	1,0	0,4	0,6	0,7	0,7	0,7	0,5	0,4		
	Чисельність лікарів на 10 000 населення, осіб	45,6	47,2	54,0	54,1	57,7	61,8	63,7	62,0		
	Чисельність середнього медичного персоналу на 10 000 населення, осіб	107,8	101,0	99,4	101,7	103,7	102,1	104,6	105,4		
	Потужність (планова ємність) лікарських амбулаторно-поліклінічних організацій на 10 000 населення, відвідувань за зміну	161,2	162,4	175,3	177,9	182,3	187,1	190,1	188,7		
	Кількість лікарняних ліжок на 10 000 населення, одиниць	114,5	87,6	91,5	91,7	91,6	93,6	93,0	89,5		
	Частка бюджету області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, % до загальної суми видатків	21,3	19,4	20,5	18,3	18,7	15,6	20,8	18,0		
Частка ВВП області, що скеровується на потреби охорони здоров'я, %		5,7	5,1	4,4	5,0	5,2	5,3	6,1	6,4		

Складено автором на основі джерел: статистичні дані щорічників, довідників та бюлетенів Головного управління статистики у Чернівецькій області за 1995-2010 рр.

Додаток 4.2

Динаміка захворюваності населення працездатного віку Закарпатської області за 2006–2010 рр.*

Показник	2006	2007	2008	2009	2010
Поширеність захворювань, випадків на 100 тис. населення	171 435,6	173 237,8	174 863,0	176 234,7	178 214,1
Захворюваність, випадків на 100 тис. населення	62 765,3	65 762,9	66 695,2	67 875,9	68 594,2
Кількість осіб під диспансерним наглядом на 100 тис. населення	101 453,4	101 986,5	103 169,8	104 543,6	106 250,4

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Додаток 4.3

Динаміка і структура захворюваності населення Івано-Франківської області за окремими класами хвороб (2009–2010 рр.)*

Класи хвороб	Рік		Динаміка 2009/2010 (%)
	2009	2010	
Всього (на 100 тисяч населення), у т.ч.:	193 591,7	191 325,2	-1,1
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	4 636,8	4 865,5	+4,9
Хвороби крові й кровотворних органів, окремі порушення із залученням імунного механізму	3 260,4	3 222,0	-1,2
Ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин	8 916,8	9 441,1	+5,9
Хвороби нервової системи	5 316,3	5 156,4	-3,1
Хвороби ока та його придаткового апарату	9 634,7	9 324,7	-3,3
Хвороби системи кровообігу	51 555,8	50 612,6	-1,9
Хвороби органів дихання	48 456,3	42 775,3	-11,8
Хвороби органів травлення	17 025,0	16 505,1	-3,1
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	6 511,0	6 412,6	-1,6
Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини	10 640,9	10 492,8	-1,4
Хвороби сечостатевої системи	9 133,5	8 708,7	-4,7

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Додаток 4.5

Захворюваність і поширеність захворювань серед населення різних вікових груп у Львівській області за 2006–2010 рр.*

Вікові групи	Рік				
	2006	2007	2008	2009	2010
<i>Поширеність захворювань (на 1000 відповідного населення)</i>					
Діти	1852,1	1899,0	1868,8	1935,2	1946,8
Підлітки	1445,3	1536,0	1485,2	1572,1	1656,1
Дорослі	1571,8	1638,7	1683,2	1698,8	1687,1
<i>Всього</i>	<i>1612,2</i>	<i>1676,2</i>	<i>1704,1</i>	<i>1730,7</i>	<i>1726,6</i>
<i>Захворюваність (на 1000 відповідного населення)</i>					
Діти	1357,0	1414,0	1379,2	1475,6	1490,9
Підлітки	868,0	948,9	894,6	1004,8	1058,0
Дорослі	697,5	732,2	719,0	735,8	704,3
<i>Всього</i>	<i>814,2</i>	<i>852,0</i>	<i>831,4</i>	<i>863,4</i>	<i>841,7</i>

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Додаток 4.6

Рівень захворюваності за окремими класами хвороб у Львівській області у 2006–2011 рр. (випадків на 1000 населення)*

Клас хвороб	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	23,3	23,8	22,4	23,1	23,9	25,7
Новоутворення	7,5	7,8	7,7	8,0	8,0	7,9
Хвороби крові й кровотворних органів, окремі порушення із залученням імунного механізму	5,0	5,3	5,0	5,6	5,6	5,1
Розлади психіки та поведінки	5,0	5,4	5,3	4,8	4,7	4,4
Хвороби системи кровообігу	49,9	52,4	55,5	52,9	53,2	53,5
Хвороби органів дихання	403,0	428,5	411,7	445,9	420,4	413,3
Хвороби органів травлення	33,9	36,5	35,1	32,3	32,9	32,8
Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх чинників	32,7	31,5	31,9	31,7	31,9	30,6

* Складено автором на основі статистичних джерел.

Додаток 4.7

Основні напрямки процесу формування превентивної три векторної системи охорони здоров'я*

Напрямок	Заходи
1. Організаційно-правовий, соціологічний, науково-методичний та програмного забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> – Державна підтримка створення і функціонування інноваційних структур у сфері ОЗВЗ (інноваційний кластер). – Заснування державного інвестиційного валеологічного фонду «Здоров'я нації», Президентського Фонду стимулювання здорового способу життя (ЗСЖ) та фізичного самовдосконалення допризовної молоді. – Створення відповідної інфраструктури, зокрема <i>Департаментів шкільного здоров'я</i> з державно-громадською формою управління в органах виконавчої влади усіх рівнів. – Створення спеціального незалежного органу контролю за дотриманням законодавства про охорону довкілля, життя і здоров'я.
2. Економічні важелі превентивної системи охорони здоров'я	<ul style="list-style-type: none"> – Визначення умов ефективного функціонування системи ОЗВЗ та критеріїв оцінки її соціально-економічної ефективності. – Впровадження договірних засад праці спеціалістів ОЗВЗ.
3. Валеологічна діяльність – базовий компонент освіти	<ul style="list-style-type: none"> – Розвиток екологічної освіти і виховання, рекреаційної діяльності, санітарно-гігієнічної освіти і виховання. – Підготовка педагогів-валеологів і лікарів-валеологів, введення відповідних навчальних курсів в усі навчально-виховні заклади. – Розвиток фізкультурної освіти і фізичного виховання, культури міжлюдських взаємовідносин, а також українських традицій.
4. Моніторинг довкілля, здоров'я і фізичної підготовленості населення	<ul style="list-style-type: none"> – Організація роботи лабораторій екомоніторингу. – Розробка державних тестів здоров'я і фізичної підготовленості. – Розробка закону і положення «Про паспортизацію здоров'я і фізичної підготовленості молоді (населення)».
5. Матеріально-технічне забезпечення організованих і самостійних занять фізичним вдосконаленням	<ul style="list-style-type: none"> – Розробка і затвердження державних нормативів мінімального матеріально-технічного забезпечення навчально-виховних закладів, спортивно-оздоровчих таборів та інших структур. – Формування державної програми налагодження виробництва нового обладнання для фізкультурно-оздоровчої роботи.

Напрям	Заходи
6. Діагностично-консультативні пункти корекції способу життя (ДКП КСЖ)	<ul style="list-style-type: none"> – Створення Всеукраїнської, обласних та районних науково-консультативних координаційних рад з питань розвитку духовності, захисту моралі і формування ЗСЖ; створення ДКП КСЖ – первинної ланки центрів соціальних служб для молоді. – Розробка положення про почесне звання «консультант-порадник молоді» та створення районних центрів здоров'я.
7. Реабілітаційні центри для дітей-інвалідів	<ul style="list-style-type: none"> – Розробка закону і положення «Про індивідуальну програму реабілітації дитини-інваліда».
8. Система соціального самозабезпечення молодих громадян	<ul style="list-style-type: none"> – Відкриття особистого пенсійного рахунку на першому робочому місці; іпотечне кредитування на отримання житла й освіти. – Організація добровільного страхування здоров'я дітей і молоді із застосуванням страхових пільг і премій, які стимулюють ЗСЖ і фізичне самовдосконалення, а також рейтингових спортивних змагань допризовної молоді на Приз Президента України.
9. Координація діяльності відповідних структур і ЗМІ	<ul style="list-style-type: none"> – Організація видання щомісячника «Охорона, формування і зміцнення здоров'я».
10. Формування профілактичного напрямку медицини	Організація санітарно-гігієнічної освіти і виховання та долікарської само- і взаємодопомоги, а також руху за ЗСЖ силами медичних (у першу чергу, сімейних) працівників.

* Складено автором.

Додаток 6.1

ПРИКЛАД ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТАТИСТИЧНОГО ОПИТУВАННЯ ЧЛЕНІВ ПОЛІЛОКАЛЬНИХ РОДИН УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

№ анкети: |_____| |_____| |_____| |_____|

У ПРЕАМБУЛІ ПИТАЛЬНИКА ВКАЗУЄТЬСЯ ПРОЕКТ, В РАМКАХ ЯКОГО ПРОВІДИТЬСЯ ОПИТУВАННЯ, А ТАКОЖ СТРУКТУРА, КОТРА ЙОГО ЗДІЙСНЮЄ.

Ми будемо вдячні, якщо Ви відповісте на наші запитання та гарантуємо, що ці відповіді не будуть розголошуватись, а використовуватимуться разом з іншими лише в наукових цілях. Вони будуть цілковито конфіденційними та анонімними. Якщо Ви не багатимете відповідати на певні запитання, Ви матимете на це право. Також дозвольте нам підкреслити, що не існує правильних чи неправильних відповідей на кожне із запитань, тому, відповідаючи на них, керуйтеся, будь ласка, виключно власною думкою.

АНКЕТА ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКА ПОДРУЖНЬОЇ ПАРИ МІГРАНТСЬКОЇ СІМ'Ї

- A. Чи Ви належите або належали до сім'ї, в якій Ви або Ваш/ша чоловік/дружина свого часу виїхав/ла на заробітки за кордон?**
1. Так
  2. Ні (ЗУПИНИТИ ІНТЕРВ'Ю)
  - 3.
- Б. Яким є статус ваших взаємин зі чоловіком/дружиною після того, як один з вас свого часу виїхав/ла на заробітки?**
1. Продовжуємо жити однією сім'єю (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 1)
  2. Формально ми належимо до однієї сім'ї, однак реально кожний живе сам по собі
  3. Ми розійшлися, але не оформили це юридично
  4. Ми розлучилися з оформленням відповідного акту про розлучення
- В. Наступні запитання стосуватимуться або Вас особисто, або Вашого/шої чоловіка/дружини, який/ка свого часу виїхав/ла на заробітки, або Вашої з ним/нею спільної сім'ї.**
- Якщо у Вас є партнер/ка, з яким/ою у Вас сформувалися постійні стосунки після Вашого або Вашого/ої чоловіка/дружини виїзду на заробітки за кордон та після розриву Вашого зв'язку з ним/нею, то відповідні питання цього/єї іншого/ої партнера/ки не стосуються.**
1. Хто з членів родини першим виїхав/ла за кордон на заробітки?
    1. Чоловік
    2. Дружина
  2. Коли виїхав/ла? _____
  3. В яку країну виїхав/ла?
_____

4. **Яким був/є характер міграції, здійснений цим членом родини?**
1. Маятникова міграція (виїзди на “сезонні” роботи із поверненням додому на декілька місяців для відпочинку кожного року/кожного другого року)
  2. Тривала дальня міграція (виїзд на роботу, коли відвідини дому на деякий час були неможливими, а потім набули формату епізодичних коротко-термінових відпусток)
  3. Еміграція, як наслідок трудової міграції
  4. Інший варіант. Уточніть:
-
5. **Чому виїхав/ла? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)**
1. Бракувало грошей навіть на забезпечення базових життєвих потреб
  2. Бракувало грошей для вирішення проблеми житла (придбання/побудова нового або ремонт існуючого)
  3. Бракувало грошей для оплати за навчання дітей у вищих навчальних закладах
  4. Бракувало грошей для виплати фінансових боргів
  5. Виникли непередбачувані обставини (каліцтво члена сім'ї, втрата основного годувальника, хвороба члена сім'ї тощо)
  6. Для поточного підтримування належного рівня життя родини в умовах економічних негараздів
  7. Виїхав/ла за прикладом або рекомендацією іншого члена родини чи друга/подруги
  8. У зв'язку з кризою в стосунках між чоловіком/дружиною
  9. Інша причина. Уточніть:
-
6. **Під дією яких чинників приймалося рішення про те, хто саме (дружина чи чоловік) виїде на заробітки за кордон? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)**
1. Чи є перспективи працевлаштування цієї людини в приймаючій країні
  2. Кому краще залишитись вдома, щоб забезпечити належний догляд за неповнолітньою/ми дитиною/ми чи старшими членами родини
  3. На це вплинув вік наших дітей
  4. Не було впливу жодних зовнішніх чинників
  5. Інший чинник. Уточніть:
-
7. **Яким був/є формат та регулярність здійснення комунікації між членами сім'ї після виїзду за кордон зазначеного члена сім'ї?**
ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ РЕГУЛЯРНОСТІ КОМУНІКАЦІЙ ВИКОРИСТОВУЙТЕ НАСТУПНУ ШКАЛУ:
1. Щотижня
  2. Декілька разів на місяць, проте не щотижня
  3. Декілька разів на рік, проте не щомісяця
  4. В середньому – один раз на півроку
  5. В середньому – один раз на рік
  6. Рідко, не кожного року
  7. Ніколи

	Формат комунікацій	Регулярність комунікацій
7.1.	Віч-на-віч, завдяки перебуванню разом в одному місці	7.1.1.
7.2.	Дистанційний формат з використанням телефонного зв'язку (стаціонарний або мобільний)	7.2.1.
7.3.	Дистанційний формат з використанням інтернетового зв'язку	7.3.1.
7.4.	Дистанційний формат з використанням поштових відправлень (листи)	7.4.1.
7.5.	Дистанційний формат з відправленням посилок (поштовим зв'язком або з використанням сервісу спеціалізованих служб)	7.5.1.
7.6.	Дистанційний формат з відправленням грошей (поштовим зв'язком або з використанням сервісу спеціалізованих служб)	7.6.1.
7.7.	Інший формат-1. Уточніть:	7.7.1.
7.8.	Інший формат-2. Уточніть:	7.8.1.

Зараз я зачитаю декілька тверджень, для кожного з них скажіть мені, будь ласка, наскільки Ви з ним згодні чи ні, використовуючи шкалу, де 1 – повністю згоден/на; 2 – швидше згоден/на, ніж не згоден/на; 4 – швидше не згоден/на, ніж згоден/на; 5 – повністю не згоден/на:

(НЕ ЗАЧИТУВАТИ)

повністю згоден/на   швидше згоден/на, ніж не згоден/на   важко сказати, згоден/на чи ні   швидше не згоден/на, ніж згоден/на   повністю не згоден/на

1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5

8.1.	Між нами є довірливі, відкриті стосунки	1	2	3	4	5
8.2.	Стосунки між нами є напруженими, часто виникають конфлікти	1	2	3	4	5
8.3.	Я відчуваю сильний емоційний зв'язок зі своїм/єю чоловіком/дружиною	1	2	3	4	5
8.4.	Стосунки між нами є, фактично, формальними, без емоційного зв'язку	1	2	3	4	5
8.5.	Стосунки між нами є постійними та стабільними	1	2	3	4	5
8.6.	Якщо між нами й відбуваються конфлікти, то вони є дуже рідкими й такими, що не руйнують наші стосунки	1	2	3	4	5

(НЕ ЗАЧИТУВАТИ)

повністю згоден/на   швидше згоден/на, ніж не згоден/на   важко сказати, згоден/на чи ні   швидше не згоден/на, ніж згоден/на   повністю не згоден/на

1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5

8.7.	Як правило ми намагаємося один одного емоційно підтримувати	1	2	3	4	5
8.8.	Хоч ми й розійшлися, однак зберігаємо певний формальний рівень стосунків (як просто знайомі люди)	1	2	3	4	5
8.9.	В наших стосунках ми намагаємося уникати конфліктів та берегти довірливі, відкриті стосунки	1	2	3	4	5
8.10.	Хоч ми й розійшлися, однак зберігаємо стосунки, як друзі	1	2	3	4	5
8.11.	Між нами стосунки ще є, але ми є дедалі ближче до того, щоб їх цілковито припинити	1	2	3	4	5
8.12.	Між нами на тепер немає жодних стосунків	1	2	3	4	5

9. Чи була у Вашій родині ситуація, коли члени подружжя “помінялись місцями” – той/та, хто залишився/лася вдома, виїхав/ла на заробітки, а той/та, хто виїхав/ла на заробітки, повернувся/лася додому?

1. Ні (ПЕРЕХ. ДО ПИТ. 25)
2. Так

10. Яка зміна відбулася?

1. Чоловік повернувся додому із заробітків, а дружина виїхала на заробітки
2. Дружина повернулася додому із заробітків, а чоловік виїхав на заробітки

11. Коли виїхав/ла? _____

12. В яку країну виїхав/ла? _____

13. Яким був/є характер міграції, здійснений цим членом родини?

1. Маятникова міграція (виїзди на «сезонні» роботи із поверненням додому на декілька місяців для відпочинку кожного року/кожного другого року)
2. Тривала дальня міграція (виїзд на роботу, коли відвідини дому на деякий час були було неможливими, а потім набули формату епізодичних короткотермінових відпусток)
3. Еміграція, як наслідок трудової міграції
4. Інший варіант. Уточніть: _____

14. Чому виїхав/ла? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)

1. Бракувало грошей навіть на забезпечення базових життєвих потреб
2. Бракувало грошей для вирішення проблеми житла (придбання/побудова нового або ремонт існуючого)
3. Бракувало грошей для оплати за навчання дітей у вищих навчальних закладах
4. Бракувало грошей для виплати фінансових боргів
5. Виникли непередбачувані обставини (каліцтво члена сім'ї, втрата основного годувальника, хвороба члена сім'ї тощо)

6. Для поточного підтримання належного рівня життя родини в умовах економічних негараздів
7. Виїхав/ла за прикладом або рекомендацією іншого члена родини чи друга/подруги
8. У зв'язку з кризою в стосунках між чоловіком/дружиною
9. Інша причина. Уточніть:

15. Під дією яких чинників приймалося рішення про те, хто саме (дружина чи чоловік) виїде на заробітки за кордон? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)

1. Чи є перспективи працевлаштування цієї людини в приймаючій країні
2. Кому краще залишитись вдома, щоб забезпечити належний догляд за неповнолітньою/ми дитиною/ми чи старшими членами родини
3. На це вплинув вік наших дітей
4. Не було впливу жодних зовнішніх чинників
5. Інший чинник. Уточніть:

16. Яким був/є формат та регулярність здійснення комунікації між членами сім'ї після виїзду за кордон зазначеного члена сім'ї? ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ РЕГУЛЯРНОСТІ КОМУНІКАЦІЙ ВИКОРИСТОВУЙТЕ НАСТУПНУ ШКАЛУ:

1. Щотижня
2. Декілька разів на місяць, проте не щотижня
3. Декілька разів на рік, проте не щомісяця
4. В середньому – один раз на півроку
5. В середньому – один раз на рік
6. Рідко, не кожного року
7. Ніколи

	Формат комунікацій	Регулярність комунікацій
16.1.	Віч-на-віч, завдяки перебуванню разом в одному місці	16.1.1.
16.2.	Дистанційний формат з використанням телефонного зв'язку (стаціонарний або мобільний)	16.2.1.
16.3.	Дистанційний формат з використанням інтернетового зв'язку	16.3.1.
16.4.	Дистанційний формат з використанням поштових відправлень (листи)	16.4.1.
16.5.	Дистанційний формат з відправленням посилок (поштовим зв'язком або з використанням сервісу спеціалізованих служб)	16.5.1.
16.6.	Дистанційний формат з відправленням грошей (поштовим зв'язком або з використанням сервісу спеціалізованих служб)	16.6.1.
16.7.	Інший формат-1. Уточніть:	16.7.1.
16.8.	Інший формат-2. Уточніть:	16.8.1.

17. Чи була у Вашій родині ситуація, коли подружжя ВДРУГЕ “помінялось місцями” – той/та, хто залишився/лася вдома, виїхав/ла на заробітки, а той/та, хто виїхав/ла на заробітки, повернувся/лася додому?
1. Ні (ПЕРЕХ. ДО ПИТ. 25)
  2. Так
18. Яка зміна відбулася?
1. Чоловік повернувся додому із заробітків, а дружина виїхала на заробітки
  2. Дружина повернулася додому із заробітків, а чоловік виїхав на заробітки
19. Коли виїхав/ла? _____
20. В яку країну виїхав/ла? _____
21. Яким був/є характер міграції, здійснений цим членом родини?
1. Маятникова міграція (виїзди на “сезонні” роботи із поверненням додому на декілька місяців для відпочинку кожного року/кожного другого року)
  2. Тривала дальня міграція (виїзд на роботу, коли відвідини дому на деякий час були неможливими, а потім набули формату епізодичних короткотермінових відпусток)
  3. Еміграція, як наслідок трудової міграції
  4. Інший варіант. Уточніть: _____
22. Чому виїхав/ла? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)
1. Бракувало грошей навіть на забезпечення базових життєвих потреб
  2. Бракувало грошей для вирішення проблеми житла (придбання/побудова нового або ремонт існуючого)
  3. Бракувало грошей для оплати за навчання дітей у вищих навчальних закладах
  4. Бракувало грошей для виплати фінансових боргів
  5. Виникли непередбачувані обставини (каліцтво члена сім'ї, втрата основного годувальника, хвороба члена сім'ї тощо)
  6. Для поточного підтримання належного рівня життя родини в умовах економічних негараздів
  7. Виїхав/ла за прикладом або рекомендацією іншого члена родини чи друга/подруги
У зв'язку з кризою в стосунках між чоловіком/дружиною
  8. Інша причина. Уточніть: _____
23. Під дією яких чинників приймалося рішення про те, хто саме (дружина чи чоловік) виїде на заробітки за кордон? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)
1. Чи є перспективи працевлаштування цієї людини в приймаючій країні

2. Кому краще залишитись вдома, щоб забезпечити належний догляд за неповнолітньою/ми дитиною/ми чи старшими членами родини
3. На це вплинув вік наших дітей
4. Не було впливу жодних зовнішніх чинників
5. Інший чинник. Уточніть:

24. Яким був/є формат та регулярність здійснення комунікації між членами сім'ї після виїзду за кордон зазначеного члена сім'ї?
ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ РЕГУЛЯРНОСТІ КОМУНІКАЦІЙ
ВИКОРИСТОВУЙТЕ НАСТУПНУ ШКАЛУ:

1. Щотижня
2. Декілька разів на місяць, проте не щотижня
3. Декілька разів на рік, проте не щомісяця
4. В середньому – один раз на півроку
5. В середньому – один раз на рік
6. Рідко, не кожного року
7. Ніколи

	Формат комунікацій	Регулярність комунікацій
24.1.	Віч-на-віч, завдяки перебуванню разом в одному місці	24.1.1.
24.2.	Дистанційний формат з використанням телефонного зв'язку (стаціонарний або мобільний)	24.2.1.
24.3.	Дистанційний формат з використанням інтернетового зв'язку	24.3.1.
24.4.	Дистанційний формат з використанням поштових відправлень (листи)	24.4.1.
24.5.	Дистанційний формат з відправленням посилок (поштовим зв'язком або з використанням сервісу спеціалізованих служб)	24.5.1.
24.6.	Дистанційний формат з відправленням грошей (поштовим зв'язком або з використанням сервісу спеціалізованих служб)	24.6.1.
24.7.	Інший формат-1. Уточніть:	24.7.1.
24.8.	Інший формат-2. Уточніть:	24.8.1.

25. Якими є основні здобутки вашої сім'ї від того, що один з її членів поїхав за кордон на заробітки? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)

1. Досягнули фінансової стабільності сім'ї
2. Придбали, або збудували, або відремонтували житло
3. Підтримали дітей під час їхнього навчання
4. Забезпечили кваліфіковане лікування потребуючих членів родини
5. Погасили великі, обтяжливі для сім'ї, борги
6. Вирішили проблему наших стосунків, як подружжя
7. Кожний з нас створив нову стабільну – не розірвану відстанями – сім'ю

8. Інший здобуток-1. Уточніть:

9. Інший здобуток-2. Уточніть:

26. Якими є основні втрати вашої сім'ї від того, що один з її членів поїхав за кордон на заробітки? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)

1. Постійно доводиться/лося змагатися з реальною загрозою руйнування нашої сім'ї
2. Доводиться/лося багато сил витрачати, щоб заново відновлювати втрачені емоційні зв'язки, спілкуватися, налагоджувати спільний побут
3. Брак належної опіки з нашого боку (як батьків) щодо наших дітей, як результат – їм довелося пережити багато індивідуальних психологічних проблем
4. Брак належної опіки з нашого боку (як батьків) щодо наших дітей, як результат – їм довелося пережити багато психологічних проблем, пов'язаних із життям у суспільстві
5. Через виїзд одного з нас на заробітки наша сім'я зруйнувалася
6. Фінансово ми не виграли, а тільки програли
7. Той, хто виїхав/ла на заробітки, втратив/ла там здоров'я
8. Той, хто виїхав/ла на заробітки, там загинув/ла
9. Інша втрата-1. Уточніть:

10. Інша втрата-2. Уточніть:

27. В ситуації, коли один/на із вас виїхав/ла на заробітки за кордон, хто з перелічених нижче виявився дуже допоміжним, коли треба було вирішувати складні питання та проблеми? Відзначте також, які основні види допомоги ви отримали (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)

	Хто допоміг	Види допомоги
27.1.	Друзі, приятелі	27.1.1.
27.2.	Священик	27.2.1.
27.3.	Вихователі/педагоги/тренери дітей	27.3.1.
27.4.	Сусіди	27.4.1.
27.5.	Земляки/жителі того самого населеного пункту	27.5.1.
27.6.	Співробітники на роботі	27.6.1.
27.7.	Роботодавці	27.7.1.
27.8.	Брати та сестри	27.8.1.
27.9.	Інші дорослі родичі та свояки	27.9.1.
27.10.	Інші люди. Уточніть, хто:	27.10.1.

- 28. В ситуації, коли один/на із вас виїхав/ла на заробітки за кордон, які з перелічених нижче структур виявилися дуже допоміжним, коли треба було вирішувати складні питання та проблеми? Відзначте також, які основні види допомоги Ви отримали (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)**

	Допоміжна структура	Види допомоги
28.1.	Церковна громада	28.1.1.
28.2.	Соціальна служба, що діє під егідою Церкви (наприклад, Карітас)	28.2.1.
28.3.	Червоний Хрест	28.3.1.
28.4.	Державні соціальні служби. Уточніть, які:	28.4.1.
28.5.	Органи місцевого самоврядування. Уточніть, які:	28.5.1.
28.6.	Органи державної влади в Україні. Уточніть, які:	28.6.1.
28.7.	Політичні партії. Уточніть, які:	28.7.1.
28.8.	Громадські організації. Уточніть, які:	28.8.1.
28.9.	Спортивні організації або структури за інтересами. Уточніть, які:	28.9.1.
28.10.	Українські посольства та консульства за кордоном. Уточніть, в якій країні:	28.10.1.
28.11.	Інтернет. Уточніть, які його служби:	28.11.1.
28.12.	Інші структури. Уточніть, які:	28.12.1.

- 29. Дайте три найважливіші, з Вашої точки зору, поради членам інших сімей, які опинилися або можуть в майбутньому опинитись у ситуації, подібній до Вашої, що слід робити, як слід поводитись, щоб якомога ефективніше вирішувати питання або проблеми, з якими, зазвичай, зіштовхуються члени сімей трудових мігрантів:**

29.1. _____
 29.2. _____
 29.3. _____

ЗАПИТАННЯ 30, 31 – ДЛЯ ПРЕДСТАВНИКІВ ТИХ СІМЕЙ, ЯКІ НЕ ЗРУЙНОВАЛИСЯ ЧЕРЕЗ ВИЇЗД ОДНОГО З ЧЛЕНІВ ПОДРУЖЖА НА ЗАРОБІТКИ ЗА КОРДОН. В ІНШОМУ ВИПАДКУ – ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 32.

- 30. Що стільки часу допомагало вам утримувати сім'ю разом, незважаючи на труднощі та проблеми? (ВІДЗНАЧТЕ УСІ ВАРІАНТИ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ВАШОЇ СІМ'Ї)**

- Любов та емоційний зв'язок між нами
- Відчуття відповідальності за сім'ю
- Відчуття відповідальності за дитину/дітей
- Усвідомлення, що поодиноці можна зламатись психічно
- Усвідомлення, що поодиноці можна дійти до фінансового краху
- Сім'я – це частина традицій нашого народу, а тому її руйнувати не можна
- Інший чинник-1. Уточніть.

9. Інший чинник-2. Уточніть.
 _____
 _____

31. Дайте три найважливіші, з Вашої точки зору, поради подружжям з інших сімей, які опинилися або можуть в майбутньому опинитись у ситуації, подібній до Вашої, що слід робити, як слід поводитись, щоб утримати сім'ю разом:

31.1. _____
31.2. _____
31.3. _____

Тепер у мене є декілька запитань про Вас особисто.

32. ІНТЕРВ'ЮЕР ВІДЗНАЧАЄ СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА:

1. Чоловіча
2. Жіноча

33. В якому році Ви народились _____ ?

34. В якому населеному пункті Ви народились?

_____

35. Ким є/був Ваш батько у відповідності до освіти та основного роду занять?

_____

36. Ким є/була Ваша мати у відповідності до освіти та основного роду занять?

_____

37. Якого найвищого рівня освіти Ви досягнули?

1. Початкова освіта
2. Неповна середня освіта
3. Повна середня освіта
4. Профтехучилище
5. Технікум/коледж
6. Неповна вища освіта (закінчено не менше 3-х курсів)
7. Вища освіта (отримано диплом бакалавра, магістра або спеціаліста)
8. Кандидат, доктор наук

38. На теперішній момент Ви є працюючим/чою, безробітним/ною, домогосподинею, пенсіонером/кою чи кимось іншим?

1. Працюючий/ча
2. Безробітний/на (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 41)
3. Домогосподиня (на утриманні чоловіка) (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 41)
4. Пенсіонер/ка (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 41)
5. У відпустці за власний рахунок (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 41)
6. Інше (вказіть): _____

39. Ви працюєте на приватному чи державному підприємстві?

1. Приватне підприємство
2. Державне підприємство
3. Індивідуальне підприємництво

4. Акціонерне Товариство/ТзОВ
5. Інше (вкажіть):

---

40. Яка основна сфера Вашої діяльності?

СПИСОК НЕ ПРЕДСТАВЛЯЄТЕ, А ЗАПИСУЄТЕ ЗІ СЛІВ РЕСПОНДЕНТІВ

1. Торгівля, виробництво
  2. Туризм, готельне господарство
  3. ЗМІ, реклама
  4. Транспорт, зв'язок
  5. Державна служба
  6. Освіта, наука
  7. Політика
  8. Інша (вкажіть):
-

41. Який термін найкраще описує Вас?

1. Віруючий/ча
2. Вагаюся між вірою та невір'ям
3. Невіруючий/ча

42. До якої Церкви (Віри) Ви належите?

1. Українська Православна Церква – Київського патріархату
  2. Українська Православна Церква – Московського патріархату
  3. Українська Автокефальна Православна Церква
  4. Українська Греко-Католицька Церква
  5. Римо-Католицька Церква
  6. Протестант
  7. Іудей
  8. Іншої (вказіть якої):
-

43. Як часто Ви відвідуєте Церковні Богослужіння/молитовні зібрання?

1. Частіше, ніж раз на тиждень
2. Раз на тиждень
3. Раз на місяць
4. На релігійні свята
5. Раз на рік
6. Рідше, ніж раз на рік
7. Ніколи, майже ніколи

44. Якою є Ваша національність?

1. Українець/ка
  2. Росіянин/ка
  3. Поляк/ка
  4. Єврей/ка
  5. Інша. Уточніть:
-

На останок у мене є декілька запитань про Вашого/шу чоловіка/дружину.

45. **ІНТЕРВ'ЮЕР ВІДЗНАЧАЄ СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА:**
1. Чоловіча
  2. Жіноча
46. **В якому році Він/вона народився/лася _____ ?**
47. **В якому населеному пункті Він/вона народився/лася?**
- _____
48. **Ким є/був його/її батько у відповідності до освіти та основного роду занять?**
- _____
49. **Ким є/була його/її мати у відповідності до освіти та основного роду занять?**
- _____
50. **Якого найвищого рівня освіти Він/вона досягнув/ла?**
1. Початкова освіта
  2. Неповна середня освіта
  3. Повна середня освіта
  4. Профтехучилище
  5. Технікум/коледж
  6. Неповна вища освіта (закінчено не менше 3-х курсів)
  7. Вища освіта (отримано диплом бакалавра, магістра або спеціаліста)
  8. Кандидат, доктор наук
51. **На теперішній момент він/вона є працюючим/чою, безробітним/ною, домогосподиною, пенсіонером/кою чи кимось іншим?**
1. Працюючий/ча
  2. Безробітний/на (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 54)
  3. Домогосподиня (на утриманні чоловіка) (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 54)
  4. Пенсіонер/ка (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 54)
  5. У відпустці за власний рахунок (ПЕРЕХІД ДО ПИТ. 54)
  6. Інше (вказіть):
- _____
52. **Він/вона працює на приватному чи державному підприємстві?**
1. Приватне підприємство
  2. Державне підприємство
  3. Індивідуальне підприємництво
  4. Акціонерне Товариство/ТзОВ
  5. Інше (вказіть):
- _____

53. Яка основна сфера його/її діяльності?

СПИСОК НЕ ПРЕДСТАВЛЯЄТЕ, А ЗАПИСУЄТЕ ЗІ СЛІВ РЕСПОНДЕНТІВ

1. Торгівля, виробництво
  2. Туризм, готельне господарство
  3. ЗМІ, реклама
  4. Транспорт, зв'язок
  5. Державна служба
  6. Освіта, наука
  7. Політика
  8. Інша (вкажіть):
-

54. До якої Церкви (Віри) він/вона належить?

1. Українська Православна Церква – Київського патріархату
  2. Українська Православна Церква – Московського патріархату
  3. Українська Автокефальна Православна Церква
  4. Українська Греко-Католицька Церква
  5. Римо-Католицька Церква
  6. Протестант
  7. Іудей
  8. Іншої (вказіть якої):
-

9. До жодної

55. Якою є його/її національність?

1. Українець/ка
  2. Росіянин/ка
  3. Поляк/ка
  4. Єврей/ка
  5. Інша. Уточніть:
-

Щиро дякую за Вашу допомогу!

56. ТРИВАЛІСТЬ ІНТЕРВ'Ю: _____

57. ДАТА ІНТЕРВ'Ю: _____

**58. НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ТА КРАЇНА ПОСТІЙНОГО ПРОЖИВАННЯ
РЕСПОНДЕНТА:**

---

59. ІНТЕРВ'ЮЕР:

Наукове видання

Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В.С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У.Я. Садова. – 2013. – 454 с.

Серія «Проблеми регіонального розвитку»

Комп'ютерний макет:
П.С. Попадюк

© Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013

Підп. до друку 08.10.2013 р. Формат 60×84/16. Папір офс. №1. Офс. друк.
Ум.-друк. арк. 30,65. Наклад 300 прим.

Оригінал-макет виготовлено в Інституті регіональних досліджень НАН України.
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Видруковано в ПП «Арал».
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.